

ESKİŞEHİR
OSMANGAZİ
ÜNİVERSİTESİ

e-ISSN 2149-9047

sb

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ, SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES, ESKİŞEHİR OSMANGAZİ UNIVERSITY

CİLT/VOL: 22 SAYI/NO: 1 HAZİRAN/JUNE 2021

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Haziran (June) 2021 | Cilt (Volume): 22 | Sayı (No): 1 | e-ISSN 2149-9047 | Yayın No: 360

İmtiyaz Sahibi: Prof. Dr. Mesut ERŞAN (Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü)
Owner: Prof. Dr. Mesut ERŞAN (Director of Graduate School of Social Sciences)

Editör (Editor): Prof.Dr. Mesut ERŞAN

Editör Yardımcıları (Assistant Editors): Doç.Dr. Musa KILIÇ, Doç.Dr.Behçet Yalın ÖZKARA
Sorumlu Müdür (Responsible Manager): Doç.Dr.Behçet Yalın ÖZKARA

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nce yılda iki kez yayımlanan hakemli uluslararası bir dergidir. Dergi 2021 yılı Haziran ayı itibari ile elektronik olarak yayınlanmaktadır. Dergi, aşağıda yer alan ulusal ve uluslararası veri tabanları ve indekslerce taranmakta ve indekslenmektedir:

- . TÜBİTAK/ULAKBİM Sosyal Bilimler Veri Tabanı
- . International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
- . Ebscohost
- . Akademia Sosyal Bilimler İndeksi (ASOS)
- . Ulrich's Periodicals Directory

Basılması istenen yazılar, derginin yazım kurallarına uygun biçimde hazırlanmalıdır.

Derginin tümü ya da bölümü/bölemleri Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nin yazılı izni olmadan elektronik, optik, mekanik ya da diğer yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Makale içeriklerinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

Eskisehir Osmangazi University, Journal of Social Sciences is a refereed international journal which is published by Eskişehir Osmangazi University, Institute of Social Sciences biannually. The journal has been publised electronically since June 2021. The journal is indexed and covered by the following national and international databases and indexes:

- . TÜBİTAK-ULAKBİM Social Science Database
- . International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
- . Ebscohost
- . Akademia Social Sciences Index (ASOS)
- . Ulrich's Periodicals Directory

Before submission, manuscripts should be prepared by Journal's writing instructions.

No part of this journal may be printed, reproduced or distributed by electronical, mechanical or other means without the written permission of the University.

Writers are solely responsible for the content of their articles.

Basım Yeri (Publication Place)
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Basımevi

İletişim Bilgileri (Contact Info): Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Meşelik, 26040 ESKİŞEHİR/ e-posta: sosbildergi@ogu.edu.tr

Web: <http://sbd.ogu.edu.tr>, Tel: +90 222 229 30 48 / Faks: +90 222 229 30 48

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Haziran (June) 2021 | Cilt (Volume): 22 | Sayı (No): 1 | e-ISSN 2149-9047 | Yayın No: 360

Yayın Kurulu (Editorial Board)

Prof. Dr. Mesut ERŞAN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Sadık SARISAMAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Enis ŞAHİN	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Gülbin ÖZDAMAR AKARÇAY	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Soner AKPINAR	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Duran CANKÜL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Musa KILIÇ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Evren KÜÇÜK	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Oytun MEÇİK	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Behçet Yalın ÖZKARA	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Bilge Kağan ŞAKACI	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet TEKİN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet Ali TİLTAY	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hülya AKDEMİR CENGİZ	Karabük Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Yunus ARAZ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Semra DOĞAN	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nezahat EKİCİ	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

Alan Editörleri (Field Editors)

Dil ve Edebiyat - Felsefe	Tarih
Doç. Dr. Soner AKPINAR	Prof. Dr. Fahri YETİM
İktisadi ve İdari Bilimler - Hukuk	Doç. Dr. Oktay BERBER
Doç. Dr. Oytun MEÇİK	Turizm – Halkla İlişkiler
Doç. Dr. Bilge Kağan ŞAKACI	Doç. Dr. Duran CANKÜL
Dr. Öğr. Üyesi Onur DİRLİK	Doç. Dr. Cüneyt TOKMAK
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa YETİM	Dr. Öğr. Üyesi Ebru ARSLANER
İlahiyat	Sanat ve Tasarım - İletişim
Prof. Dr. Adnan ADIGÜZEL	Doç. Dr. Gülbin Özdamar AKARÇAY
Dr. Öğr. Üyesi Fatih TOK	Doç. Serenay ŞAHİN
Dil Editörleri	Dr. Öğr. Üyesi Tezcan BAHAR
Doç. Dr. Behçet Yalın ÖZKARA	Psikoloji - Sosyoloji
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet TÜRKAN	Dr. Öğr. Üyesi Semra DOĞAN

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Haziran (June) 2021 | Cilt (Volume): 22 | Sayı (No): 1 | e-ISSN 2149-9047 | Yayın No: 360

Danışma Kurulu (Advisory Board)

Prof.Dr. Coşkun Can AKTAN	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr.Hüseyin AYDIN	Selçuk Üniversitesi
Prof.Dr. Deniz BOZER	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Celalettin ÇELİK	Erciyes Üniversitesi
Prof.Dr.Özcan DAĞDEMİR	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof.Dr. Hayati DEVELİ	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr. Şaban Ali DÜZGÜN	Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Zekeriya GÜLER	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.Kemal İNAT	Sakarya Üniversitesi
Prof.Dr.Muhsin KAR	Niğde Ömer Halis Demir Üniversitesi
Prof.Dr. Yalçın KARATEPE	Ankara Üniversitesi
Prof.Dr.Ahmet KARTAL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof.Dr.Nevzat KAYA	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof.Dr.İbrahim KAYA	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.Osman KÖKSAL	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof.Dr. Ali KÖSE	Marmara Üniversitesi
Prof.Dr. Fevzi OKUMUŞ	University of Central Florida
Prof.Dr. Mehmet ÖZ	Hacettepe Üniversitesi
Prof.Dr. Mehmet ÖZDEMİR	Ankara Üniversitesi
Prof.Dr. Şükrü ÖZEN	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Prof.Dr.Mustafa ÖZTÜRK	Fırat Üniversitesi
Prof.Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ	İstanbul Üniversitesi
Prof.Dr.Kemal YILDIRIM	Anadolu Üniversitesi

Dergi Sekreteri (Secretary): Mediha TOPCU

Yayına Hazırlık (Preparation for Publication)

Selçuk AKALIN

Mediha TOPCU

Editörden

Değerli Okuyucular,

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Haziran 2021 sayısını sizlerle paylaşmanın mutluluğunu yaşıyoruz. Dergimiz bu sayısında, hakemlik sürecini tamamlayıp, Yayın Kurulumuz kararıyla, yayımlanabilir onayı alan yirmi iki bilimsel nitelikli makaleyi siz okuyucuların istifadesine sunuyor.

İlk makalemiz, Selim Serkan ÜKTEN'in hazırlamış olduğu "Buhara Hanlığı/Emirliği Ordusunda Yenileşme Hareketi: Serbazî Birlikleri" başlığını taşıyor. Makalede 16. asrın başlarında Batı Türkistan'a egemen olan Buhara Özbek Hanlığının kuruluş aşamasındaki askerî yapıların şekillendirilmesi ve bu bağlamda oluşturulan Serbazî Birliklerinin yapısından bahsedilmektedir.

İkinci makale, Elif Derya ŞENDURAN'ın İngilizce hazırlamış olduğu "Multiculturalism in Jean Rhys's *Wide Sargasso Sea* and E. M. Forster's *Where Angels Fear to Tread*" başlığını taşıyor. Makalede Jean Rhys'in *Geniş Geniş Bir Deniz* ve E. M. Forster'in *Meleklerin Uğramadığı Yer* romanlarında, karakterlerin yaşam tarzları, dil, milletler arası evlenme, özgürlüğün idaresi, kültürel uygulamalar bağlamında, çok kültürlülüğün, Büyük ve Küçük Antiller ve İngiltere'de, yirminci yüz yılın karmaşasında nasıl ele alındığı karşılaştırmıştır. Makale, her iki romanda, şemsiye terim olan çok kültürlülüğün altında, önyargının ve kültürel entegrasyonun reddini incelemektedir.

Üçüncü makale, Sıtkı NAZİK'in hazırlamış olduğu "Manzum Siyer-i Nebî" Bağlamında Hz. Hatice'nin Hz. Muhammed'e Olan Muhabbeti" başlığını taşıyor. Bu çalışmada Muhammed adlı şairin yazdığı "Manzum Siyer-i Nebî"den hareketle Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'e olan muhabbeti üzerinde durulmuştur.

Dördüncü makale, Orçun AVCI'nın hazırlamış olduğu "Vergi Tahsilatında Yapay Zekânın Kullanımı ve Önemi" başlığını taşıyor. Çalışmanın amacı, geleneksel vergi tahsilat yöntemlerine alternatif olabilecek yapay zekâ uygulamasını değerlendirmektir. Çalışma sonucunda yapay zekânın oluşabilecek vergi hatalarının önüne geçtiğine ve vergi tahsilatını olumlu etkileyebileceği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, erken uyarı sisteminin mükelleflerin vergisel işlemlerini kolaylaştıracağı da düşünülmektedir.

Beşinci makale, Hatice ÇELİK, Güler Ceren ÇOKER'in birlikte yazdıkları , "Japonya Siyasetinde Kadın: Liberal Demokrat Parti (LDP) Üzerinden Bir Değerlendirme " başlığını taşıyor. Makalede Japonya'nın en uzun süre iktidarda kalmayı başarmış siyasi partisi incelenerek, kadının yerinin nasıl bir değişim geçirdiği sorusuna yanıt aranmaya çalışılmış özellikle parti içindeki kadınların ne gibi zorluklarla karşılaştığı ve kadın siyasetçi olarak hangi noktalarda eleştiri alarak siyaset dışı kalmaya zorlandıkları sorularına da odaklanılmıştır. Çalışmanın sonunda, Japon siyasetinde bilhassa LDP özelinde kadınların siyasi alana katılımının nasıl olduğuna dair bulgulara ulaşılmaya çalışılmıştır.

Altıncı makale, Gözde YILMAZ'ın İngilizce olarak hazırlamış olduğu "Populism in Perspective: Many Strategies, Not Populisms" başlığını taşıyor. Yazara göre son yıllarda uluslararası siyasette oldukça baskın bir yer edinmiş popülizm Brexit veya 2016 Amerikan seçimleri gibi tartışmalı olaylarla daha da öne çıkmıştır. Bu fenomeni inceleyen bir çok çalışma yapılmasına rağmen, popülizm üzerine literatür gittikçe dağınık bir hal almıştır ki bunun nedeni de analize başlamak için gereken kavramsal çerçevenin olmaması ve bunun yanı sıra literatürdeki farklı popülizm çeşitleri üretme eğilimidir. Bu durumdan hareketle bu makale alanda geçerli olabilecek bir kavramsal çerçeve oluşturmayı hedeflemektedir. Makale her vaka için farklı bir popülizm kavramsallaştırılmasının yerine, kavramın ana özellikleri ve popülist siyasetçilerin kullanımında olan stratejilerinin ayırımının yapılması gerektiğini ileri sürmektedir.

Yedinci makale, Funda ÇOBAN'ın yazmış olduğu "Etno-Sembolist Perspektiften Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Ulus-Devlet ve Vatandaşlık" başlığını taşıyor. Yazar bu makalede, milliyetçilik literatüründe yer alan etno-sembolist yaklaşım çerçevesinde, Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde benimsenen kimlik ve yurttaşlık politikalarını ele almaktadır. Kronolojik gelişmeler itibarıyla 1919-1923, 1923-1930, 1930-1950 dönemleri üzerine odaklanan çalışmada, modern ulus-devlete giden yolda ön-milliyetçi bir unsur olarak din ekseninde milli kimliğin

kuruluşu, Türk etnik çekirdeği etrafında şekillenmeye başlayan resmi ve milli ideolojinin hem devlet hem ulus ayaklarındaki yansımaları ve 1940'larda Türk milliyetçiliğın koyulaşan tonları irdelenmektedir.

Sekizinci makale, Bilge PEKÇAĞLAYAN, Lütfi ERDEN'nin birlikte hazırlamış olduğu "Zaman-Değişen Okun Katsayısı ve Belirleyicileri: Ampirik Bir Analiz" başlığını taşıyor. Okun Yasası (1962), işsizlik ile büyüme arasındaki ödünleme ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada Okun katsayısının zaman-değişen yapısını irdelemek üzere farklı ve avantajlı bir ampirik metodoloji, çok değişkenli otoregresif koşullu değişen varyans-dinamik koşullu korelasyon (DCC-GARCH) modeli, önerilmektedir.

Dokuzuncu makale, Kerem Barış ALTINTAŞ, Özgür ÖNDER'nin birlikte hazırlamış olduğu "Siyasetin Halet-i Ruhıyesi: Popülizm ve Demokrasi Dikotomisi" başlığını taşıyor. Bu çalışma da demokrasinin bir gereğiymiş gibi ortaya koyulan uygulama veya söylemlerin, aslında popülist siyaset mantığını hakim kıldığı ve demokrasinin yerleşikleşmesini güçleştirip kusurlu hale getirdiğı ortaya koyulmaya çalışılmış ve bir karşılaştırma yapılarak çözüm önerileri sunulmuştur.

Onuncu makale, Gökay KARADUMAN'nın hazırlamış olduğu "Osmanlı Devlet'inde Şikâr-ı Hümayun ve IV. Mehmed'in Çatalca ve Karıştıran Avları" başlığını taşıyor. Bu çalışma, IV. Mehmed döneminde Çatalca ve Karıştıran bölgesinde yapılan avların organizasyonunu ortaya koymayı amaçlamaktadır.

On birinci makale, Halil KANADIKIRIK'ın hazırlamış olduğu "Birinci Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Türkiye'de Otoriter Modernleşmenin Dönemler Arası Sürekliliğı" başlığını taşıyor. Yazara göre İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecine ilişkin Türk siyasal hayatı anlatısı, genellikle rejimlerin hukukî niteliklerine odaklanmaktadır. Bu açıdan I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemleri parlamentolu anayasal rejime, iki Meşrutiyet arası dönem II. Abdülhamid istibdadına ve erken Cumhuriyet de monarşisiz bir anayasal rejime ilişkin söylemler üzerine temellendirilmektedir. Söz konusu dönemler hukuktan ziyade siyasal kültür temelinde analiz edilerek Türkiye'de siyasal otoritenin niteliğine ilişkin bir kavrayışa ulaşılması hedeflenmiştir.

On ikinci makale, Aslıhan KIYMALIOĞLU, Duygu AYDIN ÜNAL'ın birlikte hazırlamış olduğu "Türkiye'deki Pazarlama Yazınına Dair Bir İnceleme" başlığını taşıyor. Yazarlara göre bu çalışmanın temel amacı son on yılda Türkiye'deki pazarlama dergilerinde ve Ulusal Pazarlama Kongrelerinde yayınlanan eserlerin değerlendirilerek, akademik çalışmalardaki araştırma eğilimlerine ışık tutmaktır. Makalede değerlendirilen 203 makale ve 755 bildiri Türkiye'deki pazarlama araştırmalarının yönelimi hakkında çeşitli bulgular ortaya koymuştur.

On üçüncü makale, Hilmi ETCİ, Merve ÇELİK GÖNÜLTAŞ, Çağlar ÖZBEK'in birlikte hazırlamış olduğu "Türkiye İş Kurumu'na Başvuran Y Kuşağı İşsizlerin Kaygı Düzeyleri: Ankara İli Örneğı" başlığını taşıyor. Makalede Türkiye İş Kurumu'na (İŞKUR) iş aramak amacıyla başvuru yapan 1980-1999 doğumluları kapsayan Y kuşağı işsizlerin durumluk-sürekli kaygı düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

On dördüncü makale, Ceren AVCİL'in İngilizce hazırlamış olduğu "'Feminization of Migration': Migration Experiences of Afghan Women Living In Ağrı" başlığını taşıyor. Yazara göre Bu çalışmada Ağrı iline göç eden Afgan kadınların göç deneyimlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda kadınların göç etme nedenleri, göç kararının kim veya kimler tarafından alındığı, ilde karşılaştıkları sorunların neler olduğu, göç sürecinde hangi sorunları yaşadıkları, Ağrılı vatandaşların Afgan kadınlara bakış açılarının neler olduğu gibi konularda kadınların deneyimleri irdelenmiştir.

On beşinci makale, Muhammet Hamdi MÜCEVHER, Zeynep DEMİRGİL'in birlikte hazırlamış olduğu "İnsan Kaynakları Politikalarının Yönelimi: Türkiye'nin 100 Büyük Sanayi Kuruluşu Üzerine Bir Araştırma" başlığını taşıyor. Çalışmada, Türkiye'deki 100 büyük sanayi kuruluşunun insan kaynakları politikası, tematik içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırma sonucuna göre, işletmelerin insan kaynakları yönelimlerinin sürdürülebilirlik, çalışan odaklılık, kurumsal itibar ve kolektiflik konularında yoğunlaştığı görülmektedir.

On altıncı makale, Murat YAMAN, Nazlı ÖZCAN SARIHAN'nın birlikte hazırlamış olduğu "Kadınlara Yönelik Yapılan Uygulamalarda Kalkınma Ajanslarının Önemi: Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (Doka) Örneğı" başlığını taşıyor. Bu çalışmada, kalkınma ajanslarının kuruluş süreci, amaçları, hukuksal boyutu, finansal kaynakları, Türkiye'de kadın işgücüne katılım konu başlıkları ele alınmış, kadınlara pozitif yönde getiri sağlamaya yönelik desteklenen faaliyet ve projeler Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA) özelinde ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir.

On yedinci makale, İbrahim KÖREMEZLİ'nin hazırlamış olduğu "Küresel Siyasette Moskova'nın Farklı Yüzleri: Covid-19 Salgını ile Mücadele ve Sputnik V" başlığını taşıyor. Bu çalışma öncelikle otoriter ve demokratik rejimlerin pandemi ile mücadelesini kıyaslamaktadır. Ayrıca pandemi dönemi Rus dış politikası üzerine üç farklı anlatı (revizyonist, yardımsever ve pragmatist) üzerinde durulmuştur.

On sekizinci makale, Burak ÇEBER'in hazırlamış olduğu "Retro Pazarlama ve Markaların Retro Pazarlama Faaliyetlerine İlişkin Uygulamalı Bir Araştırma" başlığını taşıyor. Yazara göre Bu çalışmanın amacı, retro pazarlamanın markalarda nasıl uygulandığını; sürecin nasıl işlediğini incelemek ve ulaşılan bulgularla retro pazarlama yaklaşımından yararlanmak isteyen markalar için rehber olacak bir uygulama örneği sunmaktır.

On dokuzuncu makale, Elif ATICI, Terane Mehemmedova BURNAK'ın birlikte hazırlamış olduğu "Mimar Dergisi'nin Arkitekt Dergisi'ne Evrilmesini Sürecinin (1931-1934) İçerik Analizi" başlığını taşıyor. Bu çalışmada; Cumhuriyet dönemindeki Mimar Dergisi'nin adını değiştirmeden önceki süreçte ele aldığı konuları incelemek ve derginin genel profilini saptamak amaçlanmıştır. Çalışma kapsamında derginin adı değişmeden önceki süreç olan 1931-1934 yıllarındaki sayılar incelenmiştir. İnceleme yöntemi olarak, bibliyometrik analizden yararlanılmıştır. Bu inceleme kapsamında 509 makale (çalışma) yer almaktadır.

Yirminci makale, Evren ÜLKERYILDIZ ve Nilay ÖZCAN USLU'nun birlikte hazırlamış olduğu "Hakikat Sonrası Bilincin Siber-Mekân Üzerinden Üretimi: Ağdaşın Kamusal Mekânı" başlığını taşıyor. Bu çalışmanın temel amacı siber-mekânda var olma deneyiminin gerçekleştirildiği bilincin hangi kuramsal değer sistemleri neticesinde oluşturulduğunu sorgulamaktır. Araştırma neticesinde siber-mekânın hakikat-sonrası bilinç ile oluşturulmuş nesnel gerçekliklerin öznel gerçekliklerle yer değiştirilerek sürekli paylaşım yoluyla meşrulaştırıldığı, döngüsel bir üretim praksisine dayandığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Yirmi birinci makale, Merve Nur ŞAHAN ve Ayşe AYPAY'ın birlikte İngilizce hazırlamış olduğu "The Profound Difference Concerning Flow in Achievement Orientations for High School Students" başlığını taşıyor. Bu çalışma, lise öğrencilerinin akademik bağlamda akış deneyimleri ile başarı hedef yönelimleri arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamaktadır.

Son makalemiz, Mehmet Emin YAĞCI ve Hasan Hüseyin ADALIOĞLU'nun birlikte hazırlamış olduğu "16. Yüzyılda Yazılmış Olan Ahterî Tarihinin Kaynak Değerlendirilmesi" başlığını taşıyor. Yazarlara göre bu makalede, 16. yüzyıl Osmanlı müderrislerinden, Ahterî Mustafa Efendi'nin *Târih-i Ahterî* adlı eserinin kaynak değerlendirilmesi yapılmıştır. Ahterî bu eserinde, Hz. Âdem'den itibaren Hz. Muhammed (s.a.v)'in mensup olduğu peygamberler silsilesinden sonra Hz. Muhammed (s.a.v)'in sîretinden, daha sonra Hulefâ-yi Râşidîn'den ve müctehid mezhep imamlarından bahsetmiştir.

Yayımlamış olduğumuz çalışmaların siz değerli okuyucularımıza yararlı olması dilek ve temennisiyle saygılar sunarım.

Prof. Dr. Mesut ERŞAN

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Makale Alanı TARİH

1-9

Makale Türü: Araştırma / **Paper Type:** Research

Buhara Hanlığı/Emirliği Ordusunda Yenileşme Hareketi: Serbazî Birlikleri

The Renewal Movement in the Army of the Bukhara Uzbek Khanate: Sarboz Troops

Selim Serkan ÜKTEN

Makale Alanı Dil ve EDEBİYAT

11-30

Makale Türü: Araştırma / **Paper Type:** Research

Multiculturalism in Jean Rhys's Wide Sargasso Sea and E. M. Forster's Where Angels Fear to Tread

Jean Rhys'in Geniş Geniş Bir Deniz ve E. M. Forster'in Meleklerin Uçmadığı Yer Romanlarında Çokkültürlülük

Elif Derya ŞENDURAN

31-50

Makale Türü: Araştırma / **Paper Type:** Research

"Manzum Siyer-i Nebi" Bağlamında Hz. Hatice'nin Hz. Muhammed'e Olan Muhabbeti

Khadija's Love For Prophet Mohammed in The Context of "Manzum Siyer-i Nebi"

Sıtkı NAZİK

Makale Alanı İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER

51-63

Makale Türü: Araştırma / **Paper Type:** Research

Vergi Tahsilatında Yapay Zekânın Kullanımı ve Önemi

The Useage and Importance of Artificial Intelligence in Tax Collection

Orçun AVCI

65-76

Makale Türü: Araştırma / **Paper Type:** Research

Japonya Siyasetinde Kadın: Liberal Demokrat Parti (LDP) Üzerinden Bir Değerlendirme

Women in Japanese Politics: An Assesment Through the Liberal Democratic Party

Hatice ÇELİK, Güler Ceren ÇOKER

77-85

Makale Türü: Araştırma / **Paper Type:** Research

Populism in Perspective: Many Strategies, Not Populisms

Populizme bir Bakış Açısı: Birden Fazla Populizm Yerine Birçok Populizm

Gözde YILMAZ

- 87-100** **Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
Etno-Sembolist Perspektiften Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye'sinde Ulus-Devlet ve Vatanlaşlık
Nation-State and Citizenship in the Early Republican Era of Turkey in Framework of Ethno-Symbolist Perspective
Funda ÇOBAN
- 101-113** **Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
Zaman-Değişen Okun Katsayısı ve Belirleyicileri: Ampirik Bir Analiz
Time-Varying Okun Coefficient and Its Determinants: An Empirical Analysis
Bilge PEKÇAĞLAYAN, Lütfi ERDEN
- 115-129** **Makale Türü:** Diğer / **Paper Type:** Other
Siyasetin Halet-i Ruhîyesi: Popülizm ve Demokrasi Dikotomisi
The Two Sides of Politics: The Dichotomy of Populism Versus Democracy
Kerem Barış ALTINTAŞ, Özgür ÖNDER
- 131-146** **Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
Osmanlı Devlet'inde Şikâr-ı Hümayun ve IV. Mehmed'in Çatalca ve Karıştıran Avları
Şikâr-ı Hümayun in the Ottoman Empire and Mehmed IV.'s Çatalca and Karıştıran Hunts
Gökay KARADUMAN
- 147-160** **Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
Birinci Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Türkiye'de Otoriter Modernleşmenin Dönemler Arası Sürekliliği
Interperiod Continuity of Authoritarian Modernization in Turkey from the First Constitutional Era to the Early Republic
Halil KANADIKIRIK
- 161-172** **Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
Türkiye'deki Pazarlama Yazınına Dair Bir İnceleme
A Review of Marketing Literature in Turkey
Aslıhan KIYMALIOĞLU, Duygu AYDIN ÜNAL
- 173-187** **Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
Türkiye İş Kurumu'na Başvuran Y Kuşağı İşsizlerin Kaygı Düzeyleri: Ankara İli Örneği
Anxiety Levels of The Generation Y Unemployed Applying to The Turkey Employment Agency: In the Example of Ankara
Hilmi ETCİ, Merve ÇELİK GÖNÜLTAŞ, Çağlar ÖZBEK

189-208 **Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
'Feminization of Migration': Migration Experiences of Afghan Women Living In Ağrı
'Göçün Kadınlaşması' : Ağrı'da Yaşayan Afgan Kadınların Göç Deneyimleri
Ceren AVCİL

209-224 **Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
İnsan Kaynakları Politikalarının Yönelimi: Türkiye'nin 100 Büyük Sanayi Kuruluşu
Üzerine Bir Araştırma
The Human Resources Policy Tendency: A Study on Turkey's 100 Largest Industrial Organization
Muhammet Hamdi MÜCEVHER, Zeynep DEMİRGİL

225-239 **Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
Kadınlara Yönelik Yapılan Uygulamalarda Kalkınma Ajanslarının Önemi: Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (Doka) Örneği
The Importance Of Development Agencies In Practices Made For Women: The Example Of The East Black Sea Consideration Agency (Doka)
Murat YAMAN, Nazlı ÖZCAN SARIHAN

241-251 **Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
Küresel Siyasette Moskova'nın Farklı Yüzleri: Covid-19 Salgını ile Mücadele ve Sputnik V
Different Faces of Moscow in Global Politics: Fighting against the Covid-19 Pandemic and Sputnik V
İbrahim KÖREMEZLİ

Makale Alanı İLETİŞİM

253-275 **Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
Retro Pazarlama ve Markaların Retro Pazarlama Faaliyetlerine İlişkin Uygulamalı Bir Araştırma
Retro Marketing and an Applied Research on Retro Marketing Activities of Brands
Burak ÇEBER

Makale Alanı SANAT ve TASARIM

277-292 **Makale Türü:** Araştırma / **Paper Type:** Research
Mimar Dergisi'nin Arkitekt Dergisi'ne Evrilmesini Sürecinin (1931-1934) İçerik Analizi
Content Analysis of the Evolution of Journal of Mimar to Journal of Architecture (1931-1934)
Elif ATICI, Terane Mehemmedova BURNAK

Makale Alanı SOSYOLOJİ

Makale Türü: Derleme / **Paper Type:** Review

Hakikat Sonrası Bilincin Siber-Mekân Üzerinden Üretimi: Ağdaşın Kamusal Mekânı

293-303

Production of Post-Truth Consciousness Through Cyber Space: Public Space of the Netizen

Evren ÜLKERYILDIZ, Nilay ÖZCAN USLU

Makale Alanı PSİKOLOJİ

Makale Türü: Araştırma / **Paper Type:** Research

The Profound Difference Concerning Flow in Achievement Orientations for High School Students

305-318

Lise Öğrencilerinin Başarı Hedef Yönelimlerindeki Derin Akış Farkı

Merve Nur ŞAHAN, Ayşe AYPAY

Makale Alanı İLAHİYAT

Makale Türü: Araştırma / **Paper Type:** Research

16. Yüzyılda Yazılmış Olan Ahterî Tarihinin Kaynak Değerlendirilmesi

319-337

The Source Evaluation Of The History Of The Work Ahterî Written In 16th Century

Mehmet Emin YAĞCI, Hasan Hüseyin ADALIOĞLU

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Haziran (June) 2021 | Cilt (Volume): 22 | Sayı (No): 1 | e-ISSN 2149-9047

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Editörlüğü, derginin önceki sayılarında ve bu sayısında hakemlik hizmeti ile katkılarından dolayı aşağıda alfabetik sıra ile isimleri yer alan hakemlere teşekkür eder.

Prof. Dr. Seyfettin ASLAN	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Hülya BAYRAK AKYILDIZ	Anadolu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elif AVCI	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail AKBAL	Aksaray Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nuray AKAR	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa ALTUNOĞLU	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr. Tekin AVANER	Güvenlik Bilimleri Enstitüsü
Dr. Öğr. Üyesi Ekrem Yaşar AKÇAY	Hakkari Üniversitesi
Doç. Dr. Nejat AKFIRAT	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. Hamit Emrah BERİŞ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Asmin KAVAS BİLGİÇ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Cüneyt DUMRUL	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Zafer DURDU	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Eralp ERDOĞAN	Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nezihe Başak ERGİN	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Pınar GÖKTAŞ	Süleyman Demirel Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat İÇMEN	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. İsmail Cem KARADUT	Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Derviş Tuğrul KOYUNCU	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Hakan KİRACI	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Doç. Dr. Fuat MAN	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr. Volkan MARTİN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Rahmi Deniz ÖZBAY	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem ÖZEN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bilge Nur ÖZTÜRK	Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Doç. Dr. Alper ÖZMEN	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşen ÇELEN ÖZTÜRK	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burcu MUCAN ÖZCAN	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esin ÖZER	Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Murat ÖZKAN	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Buğra SARI	Polis Akademisi
Dr. Öğr. Üyesi Özge SAYILGAN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ozaj SULİMAN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Bahir SELÇUK	Fırat Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Murat SÖNMEZ	Tobb Ekonomi Ve Teknoloji Üniversitesi
Prof. Dr. Özcan SEZER	Bülent Ecevit Üniversitesi
Prof. Dr. Giray SADIK	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi İclal DAĞLIOĞLU ŞANLI	Süleyman Demirel Üniversitesi
Prof. Dr. Ferda YERDELEN TATOĞLU	İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aslıcan KALFA TOPATEŞ	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet Ali TİLTAY	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Umut UZER	İstanbul Teknik Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nilgün ELİKÜÇÜK YILDIRIM	Atılım Üniversitesi

Buhara Hanlığı/Emirliği Ordusunda Yenileşme Hareketi: Serbazî Birlikleri *

Selim Serkan ÜKTEN **

Buhara Hanlığı/Emirliği Ordusunda Yenileşme Hareketi: Serbazî Birlikleri

Özet

16. asrın başında Batı Türkistan'a hâkim olan Buhara Özbek Hanlığı, kuruluş aşamasında askerî yapılarını şekillendirirken kabile askerlerinin yanı sıra hassa birlikleri de tesis etmiştir. Çehre (çuhra) ve eşik ağası gibi hassa birlikleri oluşturan Özbekler, merkeze doğrudan bağlı bu güçlerle kabilelere karşı güç dengesini de sağlamaya çalışmıştır. Fakat devletin adem-i merkeziyetçi yapısının etkisiyle kabile güçlerinin baskın yapısının engellenememesi, Buhara Özbek Hanlığı'nda, Mangit hanedanı devrine gelindiğinde ordunun revize edilmesi zorunluluğunu doğurmuştur. Bu noktada Mangit hanedanı hükümdarı Emir Nasrullah tarafından 1837'de temeli atılan serbazî adlı hassa birlikleri emirliğin ilk modern ordusu olarak dikkat çekmektedir. Serbazî birlikleri emirlikteki iç mücadeleler ile Hive ve Hokand Hanlıkları ile yapılan savaşlarda başarı sağlasa da, birliklerin istenilen düzeyde modernleştirilememesi ileriki süreçte Rus işgaline karşı emirliği savunmasız bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkistan, Buhara Özbek Hanlığı/Emirliği, Serbaziler, Emir Nasrullah, Askerî ıslahat.

The Renewal Movement in the Army of the Bukhara Uzbek Khanate: Sarboz Troops

Abstract

The Bukhara Uzbek Khanate, which dominated West Turkestan at the beginning of the 16th century, established "hasse birlikleri" as well as tribal soldiers while shaping its military structures during its establishment. Uzbeks, who formed sensitive units such as "Çehre (çuhra)" and "eşik ağası", also tried to balance the power against the tribes with these forces directly connected to the center. However, the fact that the dominant structure of the tribal forces could not be prevented due to the decentralized structure of the state caused the necessity of revising the army in the Uzbek Khanate of Bukhara during the reign of the Mangit dynasty. At this point, the military unit named "sarboz", whose foundation was laid by Emir Nasrullah, the ruler of the Mangit dynasty, in 1837, draw attention as the first modern army of the emirate. Although the sarbozes succeeded in the internal struggles in the emirate and the wars with the Khiva and Hokand Khanates, the troops were not modernized at the desired level, and the emirate remained defenseless against the Russian invasion in the future.

Keywords: Turkestan, Bukhara Uzbek Khanate, Sarbozes, Emir Nasrullah, Military reform,

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Buhara Özbek Hanlığı ordusunun temeli, sayıları 30'u aşan Özbek kabilelerinin, profesyonel askerî birlikleri olan nökerlere dayanmaktaydı.[†] Buna göre Özbeklerin Türkistan'a gelmeleri ile birlikte ülke içerisinde muhtelif bölgelere yerleşmiş Özbek kabileleri, merkez Buhara da olmak üzere, kendi vilayet veya bölgelerinin yöneticisi durumunda olan han ve sultanların askerî birliklerini oluşturmakta idi. Bahsi geçen kabilelerin her biri Özbekler arasındaki önem ve saygınlıkları göz önünde bulundurularak seferberlik sırasında orduya yaklaşık 200'den 1000'e kadar asker gönderiyor ve sefer esnasında profesyonel kabile askerlerinin sayısı 10.000 ila 12.000 arasında değişebiliyordu (Muhammed Salih, 1908: 136-137). Kabile askerleri nökerlerin başında kendi kabile reisleri bulunmakta beraber, bu askerî aristokratlar da seferlerde kendi bölgelerine hükmeden han veya sultanların komutası altında bulunmakta

* Bu çalışma *Buhara Hanlığı'nın Askerî Teşkilatı (1500-1868)* adlı tez çalışmasından türetilmiştir

** Selim Serkan ÜKTEN, Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Tarih Bölümü, sserkanukten@gmail.com, ORCID ID orcid.org/0000-0002-8311-8535.

[†]Muhtelif kaynaklar üzerine yaptığımız analizlerde orduya nöker sağlayan kabileler arasında Alçin, Argun, Bahrin, Yüz, Burkut, Celayir, Durman, Kanglı, Karlık/Karluk, Katagan, Keneges, Kerayit, Kıtay, Kıpçak, Kıyat, Kongırat, Kuşçu, Mangit, Ming, Nayman, Nügüz, Oyrat, Öşün, Saray, Siyihut, Sulduz, Şirin, Tama, Tanyörük, Tubai, Utarçı, Buyrak, Yabu, Çimbay ve Uygur kabilelerini tespit etmekteyiz (Muhammed Salih, 1908: 139-140; Hafız-i Tanış Buharî, 1983: C. I. 142, 171; Hafız-i Tanış Buharî, 1983: C. II, 112-113, 133; Hoca Semender Tirmizî, 1971: 96; Mir Muhammed Emîni Buharî, 1957: 62, 69-70, 167, 201, 233; Muhammed Yusuf Münşi, 1956: 44, 49, 69, 88, 111; Barthold, 1998: 551).

idi. Timurlu coğrafyasının ilhak edilmesinde kilit rol oynayan kabile birlikleri, sultanların ve kabilelerin merkeze itaatlerinin fazla olduğu dönemlerde oldukça katkı sağlamışlardır (Muhammed Salih, 1908: 201, 220). Fakat merkezleşmenin kaybolduğu veya çıkar çatışmalarından dolayı yaşanan hadiselerde itaatsizlikleri ve disiplinsizlikleri ile dikkat çekerek (Mir Muhammed Emîni Buharî, 1957: 60-67, 70, 88-94) devletin askerî yönden zayıf kalmasına sebep olmuşlardır. Zira Özbek ordusunun asıl kitlesel gücünü kabile askerleri meydana getirmektedir. Özbek askerî birimleri arasında kabile askerlerinin yanı sıra hanlığa bağlı diğer halkların göndermiş oldukları birliklerin de önemi büyük olmuştur. Kazak, Türkmen, Karakalpak halklarının, hanlığa göndermiş oldukları birliklerin katkısı, hanlıkla çıkar çatışması yüzünden karşı karşıya gelen Özbek kabile askerleri nökerlerin katkısından zaman zaman daha fazla ön plana çıkmıştır (Mirza Haydar Duğlat, 2006: 284-285, 336; İskender Beg Münşî, C. I, 87; Hoca Semender Tirmizî, 1971: 84-85; M. A. Abduraimov, 1966: C. I. 128; Abdurrahman Tali, 1959: 111-112,124-128; F., Beneveni, 1986: 125; Demezov ve Vitkeviç, 1983: 71-72; Burnes, 1834: C. II, 371; Meyendorf, 1870: 55; Vambery, 427,442; Nakaz Borisu i Semenu Pazuhinim, Poslannim v Buharu, Belh i Yurgenç 1669, 1894: 155).

Buhara Hanlığı ordusunda merkezin temel gücünü ise kabile askerleri nökerlerin yanı sıra bizzat hükümdara bağlı hassa birlikleri oluşturmuştur. Bütün Türk-İslam devletlerinde görüldüğü üzere, merkezin çevreye karşı gücünü muhafaza etmek için, soydaş kabile ve halklardan ziyade gulamlara dayalı bir hassa birliği tesis etmesi gerekliliğinden hareket eden hanlık makamı, devletin ilk kuruluş aşamasında bu hususa dikkat ederek hassa birliklerine yönelmiştir. Bu noktada Özbekler pek çok müesseseyi oluşturmada örnek aldıkları Timurlulardan etkilenerek, mezkûr devlette varlığı bilinen *eşik ağaları* ve *çehre (çuhra)* birliklerini oluşturmuşlardır. Buhara askerîyesinde hassa askerleri olarak Şibanîlerin ilk devirlerinden Astrahanlıların son devirlerine kadar etkin güçler olduğu anlaşılan bu hassa birliklerine, özellikle Şibanî hanedanı hükümdarları Muhammed Şibanî Han'ın Maveraünnehr'i ilhaki ve II. Abdullah Han'ın devleti birleştirme amacıyla hareket ettiği seferleri boyunca kaynaklarda sıkça tesadüf edilmiştir (Muhammed Salih, 1908: 138; Huncî, 1341: 108-109, 121; Hafiz-i Tanış Buharî, 1983: C. II, s. 112-113, 117, 138-139; Muhammed Yar bin Arab Katagan, 2006: 283; Mir Muhammed Emîni Buharî, 1957: 71-73, 92). Bununla birlikte Buhara Hanlığı'nda hassa birliklerinin gücü hanlık tarihi boyunca yukarıda bahsi geçen mezkûr hanların dönemleri hariç tutulduğunda merkezin istediği ölçüde sayıya ve güce sahip olamamıştır. Bu durumun sebebi kabile asabiyyetinin baskınlığının yanı sıra, hassa güçlerinin maaşını karşılayacak iktisadî şartların hanlık tarihi boyunca tam olarak oluşmamasıdır. Toprak tasarrufu sistemleri olan iktâ ve tanha arazilerinin kabile birliklerine tahsis edilmiş olmaları hazinenin hassa birliklerine para aktarmasını zorlaştıran hususlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır (Nakaz Borisu i Semenu Pazuhinim, Poslannim v Buharu, Belh i Yurgenç, 1894: 61).

Buhara Hanlığı'nda Mangıt hanedanı devrine gelindiğinde askerî sistemin aksayan yönlerinde dikkate değer reformların yapıldığı görülmektedir. 18. asrın ikinci yarısında Buhara'da iktidarı henüz ele geçiren yeni hanedanın kurucusu Muhammed Rahim Biy, ilk iş olarak, merkezi otoriteyi güçlendirmek ve hanedanın gücünü kabul ettirmek için sayıca üstünlüğü kendi kabilesi olan Mangıtlara ayırıp, onluk sisteme göre düzenlenmiş bir ordu oluşturmuştur. Bu esasen nökerlik kurumunun bir nevi revize edilmesidir ve yeni hanedanın üyeleri, önceleri kendi kabile unsurlarından oluşan nökerlerle, feodal kabile unsurları tarafından parçalanmış hanlığı tekrar birleştirmek için faaliyete girişmiştir. Ancak sırasıyla Rahim Biy, Danyal Biy, Şah Murad ve Emir Haydar tarafından uzun soluklu mücadeleler sonunda kısmen hâkimiyet altına alınan kabileler, orduya hizmet etseler dahi başına buyruk davranma geleneklerini devam ettirmişlerdir. Kabile reisleri kendi bölgelerinde etkiliydiler. Baskıcı bir merkezi iradenin varlığı onları rahatsız ettiğinden, hükümdarlara tam anlamıyla itaat etmekten kaçınmaktaydılar (Geiss, 2003: 129). Bu durum esasen Buhara hanlarının, hanlığın kuruluş tarihinden itibaren çözemedikleri en büyük problemdi. Emir Haydar'ın ölümünden hemen sonra ayaklanma teşebbüsünde bulunan kabile güçleri, saltanatının daha başında Emir Nasrullah'ın ilgilenmesi gereken ciddi bir meseleydi. Bu noktada Emir Nasrullah, ataları gibi kabile reislerine karşı merkezi idarenin gücünü korumaya devam ederken, artık sadece onların silahlı gücüne muhtaç olmadan hareket edebileceği, kendi kabile unsurlarından dahi olmayan, doğrudan doğruya kendisine bağlı merkezi bir ordu kurmanın gereği anlamıştır (Geiss, 2003: 129; Çelik, 2009: 179).

2. Serbazî Birliği'nin Kuruluşu ve Gelişimi

Emir Nasrullah, merkeze bağlı düzenli bir ordu kurabilme yolunda dış unsurlardan faydalanma yoluna gitmesi elzemdi. Zira askerî sistem ve teknolojide çağının oldukça gerisinde olan emirlikte modern bir askerî birlik tesis edecek birikim ve donanımına sahip şahsiyetler neredeyse bulunmuyordu. Bu noktada emirin yeni bir askerî birlik kurmak için en önemli rehberi yolu Buhara'ya tesadüfen düşmüş İranlı bir sergüzeşt olan Naib Abdussamed olmuştur.

Özellikle dönem kaynakları Hanikov, Wolff, Sobolev ve Vambery'nin aktardıklarıyla bilgi sahibi olduğumuz bu şahıs, Tebriz doğumlu olup, 19. asrın başlarında İran ordusuna hizmet etmiş, işlediği bir cinayetten ötürü ölümüne ferman buyrulmuş, Hindistan'a firar ederek İran mülteci servisine giriş yapmış ve İngiliz hükümetince maaşa bağlanmıştı. Ancak burada da amirine karşı kurduğu komplo ve cinayetten ötürü idama mahkûm olunca, bu kez de kaçarak kendisini Afgan hükümdarı Dost Muhammed Han'a takdim etmiş ve onun hizmetine girmişti. Mezkûr hanın oğlu ile yaşadığı bir husumet sonucu onu yaralayan Abdussamed, hapsedildiği zindandan firar ederek bu kez de Buhara'nın yolunu tutmuştu. Avrupa tarzında askerî bir eğitime sahip olan Abdussamed, öncelikle Koşbegi Hâkim Biy tarafından himaye edilerek saraya alındı. Daha sonra bilgi ve donanımını Buhara'nın hizmetine sunma fikrini Emir Nasrullah'a açarak, düzenli orduları ona tanıttı ve Emir'i ikna etmeyi başardı (Wolff, 1845: C. I, 337; Khanikoff, 1845; 306-307; Sobolef, 1876: 24; Howorth, 1970: C. II, 790-791). Böylece Emir'in büyük iltifat ve itimatına mazhar olan Abdussamed, naib unvanını alarak Buhara ordusunun başkomutanlığına atanmaya muvaffak oldu (Vambery, 373). İlerleyen süreçte ise Emir Nasrullah'ı tesiri altında tutan ve kendisini Emir'e takdim eden Hâkim Kosbegi'ye karşı da kumpas kurarak onun gözden düşmesine vesile oldu (Wolff, 1845: C. I. 322; Howorth, 1970: C. II 790).

Emir'in, Naib Abdussamed önderliğinde gerçekleştirdiği askerî reform, bir düzenli piyade birliği ve onlara destek olarak faaliyet gösteren topçuları kapsamaktaydı[†].

Serbazî[§] adının verildiği düzenli birlikler, kuruluş aşamasında hassa sisteminin geleneksel yapısına uygun olarak gulamlardan, yani kölelerden oluşturulmuştur. Yine gulam geleneğine bağlı kalınarak bu kölelerin kurucu unsur ile aynı soydan, yani Özbek kökenli olmamasına özen gösterilmiştir. Bu yönüyle serbazîler, daha evvelki hassa birlikleri eşik ağaları ve çehre birliklerinden ayrılmaktadır ve birliği oluşturan temel insan unsuru olarak da Ruslar ve İranlılar karşımıza çıkmaktadır.

Oluşumunda daha çok Rus ve İran askerî yapısının örnek alındığı anlaşılan serbazî birlikleri, doğrudan emirin kendisine bağlı kalmış, özellikle ulemadan gelebilecek olası tesirlerden arındırılmıştır. Zira askerî aristokrat kabile reisleri gibi, her şeyin kayıtsız şartsız Kuran ve şeriata göre yönetildiği ülkede ruhanî kişiliklerin de, hâkimiyeti sınırlayan bir unsur olduğu ortadadır. Bu açıdan despot karakterine rağmen şer'i hükümlere karşı kendisi dahi boyun eğmek durumunda olan Emir Nasrullah, merkezî yönetimin otoritesini sağlamlaştırmak adına, bu silahlı gücü tamamen kendisine bağlı kılmayı uygun görmüş ve bu kuvvetler vasıtasıyla merkezî otoriteye karşı girişilecek her türlü saldırı durumunu, hatta beklenmemekle birlikte ulemadan gelebilecek bir karşı hareketi dahi bastırabileceğini düşünmüştür (Sobolef, 1876: 25).

Serbazî birliklerinin kuruluşu, erken ve geç dönem organizasyonu hakkında en değerli bilgileri, bu birlik içerisinde yer almış ve özgürlüklerine kavuştuktan sonra anıları kaleme alınmış Rus esirlerden öğrenmekteyiz^{**}. Onların

[†]Zira ilk kez Orta Asya'da modern silahlarla teçhiz edilmiş düzenli bir ordu yapılanması ele alınırken, çağın şartlarına uygun olarak yeni düzenin, devamlılığı olan toplarla desteklenmesi gerekiyordu. Topların varlığı, sayıları az sayıdaki serbazî birliklerinin niteliğini arttırmasının yanı sıra, en çok da Emir Nasrullah'ın feodal çalkantılar yüzünden kaybettiği topraklarını geri kazanması için önemli bir unsur olabilirdi. Zira ateşli silahların muharebelerde sağladığı avantajın yanında, kaleleri düşürmedeki etkisi muazzamdı. Bununla birlikte serbazîler ile topçu sınıfının, bir arada hareket etmelerine rağmen, esasen birbirinden farklı birlikler olduğunu da vurgulamamız gerekmektedir.

[§]Kelime anlamı olarak asker, yürekli, yiğit, korkusuz anlamına gelen "serbaz" kelimesinden gelmektedir (Muin, 1375: C. II, 419; Türkçe Sözlük, 1992: 1282).

^{**}Serbazî birliklerinin kurulması ile ilgili dönemin kaynaklarındaki bilgiler yetersizdir. J. Wolff, N. V. Hanikov ve L. Sobolef gibi gözlemcilerin birkaç notu vardır ki bunlar genel bilgiler değil, daha çok birliği organize eden Naib Abdussamed üzerinedir. Bu konu hakkındaki eksiklik, Leningrad'daki M. E. Saltikov-Şedrin halk kütüphanesinde saklanan, yazarı belli olmayan, "O Pohodah Buharskogo Emira Nasrullı Bagadur-hana" (Buhara emiri Nasrullah Bahadır Han'ın seferleri hakkında) ve "O Buharskih Topçih" (Buharalı topçular hakkında) adlı özel bir bölümü olan "O Buharskih Sarbazah", adlı iki yazma ile önemli derecede giderilmektedir. İki el yazma da aynı kâtip tarafından istinsah edilmiş, ikisi de uzun yıllar boyunca emir Nasrullah'ın sarbazlığını yapan ve N. G. İgnatiev'in Hive ve Buhara'ya yaptığı askerî-siyasî misyonu sırasında özgürlüklerine kavuşturularak Rusya'ya götürülen, Rus esirlerden elde edilmiş bilgiler ışığında 1859 yazında yazılmıştır.

verdiği bilgilere bakılırsa, Emir tarafından kurulan bu düzenli ordunun çekirdeğini, başlangıçta sayıları 18 ve 20 arasında olan Rus esirler oluşturmuştur. Hanlığın genelinden toplanan bu esirlerin karşılığı olarak, sahiplerine para ya da İranlı köleler verilmiştir. Sonraki aşamada ise bu Rus esirlerin etrafına İranlı esirler toplanmaya başlanarak birliğin sayısı arttırılmaya çalışılmıştır (Troitskaya, 212). Kısacası bu birliğin oluşturulmasında da II. Ubeydullah Han ve Ebulfez Han'dan beri Orta Asya'da hassa sınıfında ehemmiyeti olan, sadık ve yetenekli olduklarına inanılan Rus esirler tercih edilmeye devam edilmiştir. Hanıkov'un verdiği rakama bakılırsa Hokand'a karşı yürütülen askerî mücadelede, yani ilk yıllarda serbazilerin mevcudu 300'dür (Khanikoff, 1845: 310). Daha sonra Rus esirlerin anılarından edindiğimiz bilgilere göre bu sayı 800 civarına ulaşmıştır (Troitskaya, 212-213).

Yeni kurulmakta olan ordunun, subay sınıfı dâhil, bütün silah ve üniformaları emirin paraları ile yapılmakta ve onun mülkü sayılmaktaydı. Düzenli ordunun tek bir eri ve subayının dahi kendine ait bir silahı bulunmuyordu. Bu durum aslında geçmiş yıllardan beri gelen ateşli silah (tüfek) yapımındaki zafiyetin bir sonucuydu. Her ne kadar birliklerin silah ve teçhizatı Emir'in hükümeti tarafından sağlansa da, birlikteki sayının giderek artması, her bir askerinin silahlanmasını olanaksız hale getirmişti. Zira hanlıkta el koyma yoluyla toplanan ateşleme mekanizmalı tüfeklerin sayısı bir taburu silahlandırarak kadar fazla değildi. Kuruluş aşamasında yaşanan bu sıkıntı, yabancı silah uzmanlarının emirliğe getirilmesi ve Buharalı silah ustalarına silah yapımında refakat etmeleri ile bir süre sonra çözümlendi (Troitskaya, 213). Fakat Buharalı silah uzmanları belli bir süre geçmesine rağmen hala kendi başlarına ateşleme mekanizmalı tüfek yapmayı bilmediklerinden, ileriki yıllarda tüfeklerin çakmak taşları, kapsüller ve tüfekler, kaçak yollarla ülkeye sokuldu. Buharalı ustalar ise sadece bu hazır ateşli silahların tamiri ile meşgul oldular (Troitskaya, 213). Serbaziler süngülü tüfekler kullanmakta idi. Ordunun subayları (astsubaylar hariç) süngüsüz tüfeklerle, yüzbaşılar da çift namlulu tüfekler, tabancalar ve işlemeli Buhara kılıçları ile silahlanmışlardı (Troitskaya, 216; Muminov, 1969: C. I. 266).

Anlaşılan Rus askerî yapısı üzerindeki gözlemlerin de tesiri ile organize edilen serbazî birliklerinde üniformalar ve bazı aksesuarlarda da Rus etkisi hâkimdi. Giyim kuşam, Buharalı tüccarlar vasıtasıyla Rusya'dan getirilmekteydi ve bunlar uzun süre önce Rus ordusunun kullanımından çıkmış olan eski modellerdi. Serbaziler önceleri çuhadan yapılmış kırmızı ceket, beyaz pamuklu kumaştan pantolon ve siyah kuzu kürkü şapkadan oluşan bir üniforma giyorlardı (Troitskaya, 213; Muminov, 1969; C. I. 266). Bu daha sonradan değiştirilmiş ve kullanışsız pamuklu pantolonların yerini Buhara'da at sürerken kullanılan keçi derisinden şalvarlar almıştı (Troitskaya, 213). Daha önce de belirttiğimiz üzere silahlar gibi, emir hükümeti tarafından tahsis edilen bu üniformalar, her üç yılda bir emirin hazinesinden karşılanmak suretiyle yenileri ile değiştiriliyor, ayrıca her bir sefer için bir çift çizme veriliyordu. Yeni askerî birlikte sadece bu gruba has askerî müzisyenler de mevcuttu (Troitskaya, 213-214).

Orta Asya'nın ilk düzenli ordusu diyebileceğimiz, askerliğin daimi olduğu, ateşli silahlarla donatılmış serbaziler, bir nevi kışla hayatı yaşıyordu ve bu doğrultuda Emir ve yandaşları bu birlikleri daima bir arada tutabilecek bir proje geliştirdi. Rus esirlerin bize aktardığı bir başka önemli ayrıntıya bakılırsa, serbazî ve topçular, Uğlan ve TillaPaç kapıları arasında bulunan bir mahalleye yerleştirdi. Bütün serbazilerin evlenmesine özel bir önem veren Emir, her bir aile için de özel bir hane inşa ettirdi. Böylece Buhara surlarının yaklaşık bir kilometre dışında, bir askerî meydanın etrafında bulunan ve geç dönemde 800'e yakın ev ihtiva eden *serbazhane* adlı ayrı bir mahalle ortaya çıktı (Troitskaya, 213).

Emir ve Abdussamed'in bu şekilde organize ettiği serbaziler ve onlara birlikte hareket eden topçu birlikleri artık ilk ciddi sınavını verebilirdi. Ülkedeki siyasî birliği sağlama adına başta feodal güçler ve çevre hanlıklarla hesaplaşma derdinde olan Emir Nasrullah böylece güçlü olduğuna inandığı serbaziler ve topçularla birlikte askerî harekâtına başladı.

Fütuhat kapsamında Emir'in hedefinde öncelikle Hokand Hanlığı bulunuyordu. Zira bu hanlığın başında bulunan Muhammed Ali, Buhara ile Buhara'dan kopan feodal kabile güçleri arasındaki mücadelelerde, isyancılara askerî yardımda bulunmuş; Buhara'nın, Muhammed Rahim Atalık'ın elinde bulunan Cizzak'ı ele geçirmesi üzerine de, fir-

---

Çalışmamızda bu yazmalar ışığında, XIX. asırda Buhara ordusunu ele alan A. L. Troitskaya'nın neşrettiği "Voennoe Delo v Buhare v Pervoy Polovine XIX Veka" (XIX. asrın ilk yarısında Buhara'da savaş sanatı) adlı makaleden istifade edeceğiz. (Troitskaya, 211-217).

sattan istifade ederek aynı atalığın elinde bulunan Ura Tübe'yi ele geçirip Buhara'ya komşu hale gelmişti (Zafername-i Hüsrevî, 1377: 92-97). Bu durumu o dönem için kabullenen Emir Nasrullah, Muhammed Ali'nin sınıra yakın bir bölgede Pişager Kalesi'ni inşa ettirmesi ve düşmanca hareketlerine devam etmesi üzerine, ordusunu toplayarak mezkûr kaleyi ortadan kaldırmak için 1840'ta Hokand üzerine harekâta başladı. Bu sefer esasen Naib Abdussamed ve düzenli birlikleri serbazîler ile topçuların da ilk kez savaş meydanında maharetlerini gösterebilecekleri bir harekât olacaktı (Khanikoff, 1845: 309).

Hanikov'un sayılarını 300 (Khanikoff, 1845: 310) olarak gösterdiği serbazîler, önceleri nökerlerin taarruzları ile düşüremediği kale üzerine yönlendirildiler. Kalenin kuzey tarafına Abdussamed, doğu tarafına ise Muhammed Şerif Topçibaşı komutasında konuşlanan serbazî ve topçu birlikleri, seri top ve tüfek atışlarına başlayınca, buna maruz kalan kurgan ve ahali aman isteyerek nihayetinde kale kapılarını 1840 sonbaharında Buharalılara açmak zorunda kaldılar (Zafername-i Hüsrevî, 1377: 123-125).

Daha ilk sınavında az miktardaki sayılarına rağmen kalenin düşürülmesinde önemli bir katkısı görülen serbazîlerin bu başarısı, gelecekteki askerî harekât için Emir Nasrullah'ı oldukça iştahlandırmıştı. Emir, bir sonraki sene sayıları 1.000'e⁺⁺ yükselen serbazîler ve mevcudu 30.000'i bulan ordusu ile ilişkilerin düzelmediği Hokand üzerine ikinci kez sefere çıktı. Bu sefer kapsamında öncelikle Yam Kalesi'ni kuşatmaya karar veren Nasrullah, Abdussamed komutasındaki serbazî ve topçularına kale etrafına siper (mürcel) kazmalarını buyurarak, top, tüfek ve karureler⁺⁺ ile atış yapmalarını emretmişti. Bu kaleyi Muhammed Ali adına savunan İshak Biy Mangıt'ı hayretler içerisinde bırakan bu taarruzda, yeni ordunun kullandığı yanıcı ve yakıcı silahlardan karureler ile zemburekler oldukça etkili olmuş, kaleyi savunan ordu, bu silahlar yüzünden büyük oranda zayıt vermişti. Kuşatmanın üçüncü gününde siperleri duvarlara iyice yaklaşan Buhara ordusu merdivenler ile kaleye girerek nihayet fethi gerçekleştirmişti (Zafername-i Hüsrevî, 1377: 147-149). Serbazî ve topçu birliklerinin önemli katkısı ile kaleyi düşüren Nasrullah, daha sonra yine bu birliklerin ön plana çıktığı savaşlarda, Ura Tübe, Hocent ve nihayetinde Muhammed Ali Han'ı öldürerek Hokand'ı himayesine almayı başarmıştı (Zafername-i Hüsrevî, 1377: 182, 187-190; Bulduk, 2006: 62-65). *Zafername-i Hüsrevî*'nin yazarının aktardığı bu ayrıntıya bakılacak olursa, serbazîlerin özellikle kuşatma savaşlarında siperler oluşturmaya özen gösterdikleri görülmektedir. Bozkır savaş sanatında ve hatta modern savaş sanatında kullanılan, temel amacı esasen birliği, topçu birliğini ve topları korumak olan bu usulü, Rus esirlerin verdiği bilgiler de doğrulamaktadır (Troitskaya, 217). Bunun yanı sıra serbazî birlikleri, Orta Çağ'dan beri kullanılan nehir yataklarının değiştirilmesi suretiyle suni seller oluşturma taktiğini de uygulamıştır (Troitskaya, 217).

Seferler sırasında, serbazîlere destek olmak amacıyla, yol boyunca ve savaş meydanında lojistik işlerini yapan işçiler de bulunmakta idi. Muhtemelen, milis güç *karacelik*lerden^{§§} müteşekkil bu işçiler, özellikle yolların bozuk olduğu durumlarda seferlere fazla sayıda götürülmekteydiler. Mesela Hokand Seferi sırasında orduda yolları düzene sokmak ve topların geçişi için köprüler yapmakla görevli 2.000 işçi bulunmakta idi (Troitskaya, 216).

Rus esirlerin, serbazîlerin sefer esasındaki görevleri hakkında ilettiği bir diğer malumat, birliğin organize edilirken topçu birliğine odaklı bir eğitimden geçtiğini gösterir durumdadır. Onların belirttiğine göre, o zamanlar Orta Asya'da nadir görülen kaliteli ateşli silahları kullanmada ileri bir seviyede olan bu birlikler esasen topçuların muhafazasından sorumluydu ve onun dışında kale muhasaralarında taarruza katılıyorlardı. Bununla birlikte genel olarak topçuların yanında bulduklarında kayıpları fazla olmuyor, taarruzlarda ise Hokand'ın düşürülmesinde olduğu gibi büyük zayıt veriyorlardı (Troitskaya, 216).

Görüldüğü üzere Hokand'a karşı verilen mücadelelerde ilk kez görücüye çıkan Abdussamed'in serbazî birlikleri, yaptığı işlerin hakkını vermiş, Emir'in güvenini boşa çıkarmamıştı. Fakat 19. asır askerî organizasyon ve teknolojisi ile kıyaslandığında zaten çağının çok gerisinde kalan bu düzenli ordunun, dönemin şartlarında askerî alanda geri kalmış Türkistan hanlık ordularına üstün gelmesi ve topların kuşatmalarda surları zayıf kaleleri yıkabilmesi olağan bir durumdu. Yeni düzenin askerî birlikleri, bölgeye has silahlardan bir derece üstünleriyle revize edilmiş ve askerler,

⁺⁺Hanikov'un 1841 yılında serbazîler için verdiği rakam budur. Yukarıda da üzerinde durduğumuz üzere, bu sayının yaklaşık 200 250'sini serbazîlerle bağlantılı topçu birlikleri oluşturuyordu.

^{**}İçi neft dolu şişelere verilen isimdi.

^{§§}Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ükten, 2018: 125-129; Çelik, 2009: 178; Özkan, 2021: 106).

çok iyi olmasa da en azından Türkistan'da o zamana kadar görülme­yen bir askerî eğitimden geçmişti. Abdussamed'in zamanında görev aldığı topraklardan edinmiş olduğu donanım­la kurulan bu birliğin, Türkistan'da başarı sağ­laması da, esasında hanlıkların, boy ölçüşeceği İran gibi İslam devletlerinden de geride olduğunu gösterir durum­dadır. Diğer taraftan serbazilerin farkındalığı kuruluş yıllarındaki faaliyetleri ile sınırlı kalmıştır. Nasrullah, öldüğü tarih olan 1860 yılına kadarki siyasî kariyerinde Hokand ile olan mücadelesine aralıklarla devam etmiş ve Hokand da bir süre sonra Buhara'ya karşı askerî gücünü dengelemiştir (Bulduk, 2006: 65-69).

Rus esirlerin notlarından anlaşıldığı üzere serbaziler yeni meydana getirilmiş bir oluşum olmalarına rağmen, Türkistan'ın o dönemde içinde bulunduğu yozlaşmaya paralel olarak tam anlamıyla doğru organize olabilmemiş bir askerî birlik değildi. Bir nevi yarı kışla hayatı yaşayan serbaziler, barış zamanında kendilerine tahsis edilmiş evlerde yaşamakta, askerî eğitimden uzak kaldıkları bu dönemde zanaat ve ticaretle uğraşmaktaydılar (Troitskaya, 214). Kısacası düzenli bir orduda bulunması gereken en temel şartlar serbazilerde mevcut değildi. Orduda disiplin çok zayıftı. Hala eski dönemlerden kalma yağma kültürü, sefer sırasında çeşitli kargaşalara sebep oluyor ve bu basit sebepler yüzünden kan dökülebiliyordu. Örneğin 1842'de Hokand'ın fethi sırasında, Muhammed Ali Han'ın sarayına ilk ayak basan serbaziler hemen yağmaya başlamış, onlardan sonra saraya giren Muzaffer Han ve ordusu ile ganimeti paylaşmak istememişti. Bu suretle Abdussamed komutasındaki ordu ile Muzaffer'in birlikleri birbirine girmiş ve birçok asker hayatını kaybetmişti (Troitskaya, 216-217).

Diğer taraftan serbazî askerlerine yapılan ödemelerde de, yine ülkenin içene düştüğü yozlaşmaya paralel olarak bazı usulsüzlükler görülmekte idi. Bu birliğin bakımı/iaşesi için ayrılan Zandan ve Kıştı tümenlerinden*** elde edilen gelirlerin toplanmasından sorumlu olan serbazî komutanları, adaletli gelir dağılımı yapmak yerine gelirin çoğunluğunu kendilerine ayırıyorlardı. Bu sebepten ötürü komutanlar ve serbaziler, kendileri için belirlenen ücretin ancak yarısını alabilmekteydi (Troitskaya, 214).

Öte yandan, modern bir ordu hedefleyerek serbazî birliğini kuran Emir Nasrullah'ın başaramadığı asıl mevzu, bu birliğin sayısını belli bir düzeye getirememesi ve de bu birimi desteklemesi gereken farklı birimler kuramamasıydı. Daha önemlisi ise ordunun ana kitlesini oluşturan nökerleri, ıslahat dâhiline almamasıdır. Kaynaklarda sayılarının 19. asrın ortalarında 4.000'e (Mirza Abdu'l-Azim Sami, 1962: 74) ulaştığı görülsede, düzenli ordu durumundaki bu askerî birim asla modern bir ordu ile boy ölçüşecek durumda değildi.

Nitekim Orta Asya'da Rus istilasının başlamasıyla Buhara ordusunun, özellikle de serbazilerin, birkaç taburluk Rus ordusuna karşı aciz halleri durumu özetler niteliktedir. Nasrullah'ın oğlu Emir Muzaffer devrinde 1865 yılında başlayan bu istila hareketi sırasında Buhara ordusu ile beraber serbazî ve topçuların, Rus ordusuna karşı hemen hemen hiçbir varlık gösteremediğini gerek Buhara gerekse de Rus kaynakları onaylar durumdadır. Buhara kaynaklarında Rus işgalini ayrıntısıyla aktaran Sami'nin notları, serbazilerin o dönemde savaş meydanındaki vaziyetlerini görmemiz açısından önemlidir.

Sami'nin eserine göre, sırasıyla Hocent, Ura Tübe ve Cizzak'ı düşüren Rus ordusu nihayet Semerkand'ı almak için harekete geçerek, Zereşan Nehri'ne ulaştığında, nehrin karşısında bulunan Çapan Ata tepesinde konuşlu Buhara ordusu, nökerleri, karaçerikleri ve serbazileri, yani bütün gücü ile savaş düzenini almıştı. Savaşta Hacı Rumi ve Hıristiyan Osman komutasındaki serbazilerin sayısı 4.000 civarında idi. Bunlar nehrin geçitlerinin bulunduğu yerlere tahkim edilmiş ve ordunun diğer kısmı da bunların arkasında yer almıştı. Özbekler, Rusların nehri geçemeyeceğinden emindi, fakat aksi durum gerçekleşince Ruslar, serbazî birlikleri ile savaşa tutuştular. Yaklaşık bir saat içinde büyük zayıat veren serbaziler diğer askerî birimlerin de korkarak kaçmasından ötürü geri çekildiler. Böylece Buhara ordusu, mevcudu çok kalabalık olmasına rağmen ağır bir hezimete uğradı. Olayın bizzat şahidi olan Sami, geri çekilen serbazilerden 400 kadarına rastladığını, bunların başlık, giysi ve tüfeklerini bir kenara attığını ve çıplak bir vaziyette dilenci gibi davranarak kendilerini kurtarmaya çalıştıklarını satırlarına dökerken, serbazilerin çaresizliklerini ortaya koymaktadır (Mirza Abdu'l-Azim Sami, 1962: 74-77).

***Buhara Hanlığı'nda Astrahanlılar devrinde tümenin anlamında bir değişme meydana gelmiştir. Buna göre tümen artık yaklaşık olarak 10.000 asker verebilen veya bu kadar askere gerekli erzak ve teçhizat sağlayabilen bir toprak birimini ifade etmekteydi (Aleksiev, 2006: 136).

Rusların Semerkand'dan sonra Kette Kurgan ve Peñçsenbe'yi ele geçirmeyi planladıklarını haber alan Buharalılar, Kette Kurgan'ı savunmak için, bu şehre bir fersah uzaklıkta bulunan Zirabulak mevkiine kamp kurarak düşmanı beklemeye başladılar. Bu harekâta da Buhara ordusunun temelini nöker, karaçerik ve yine Hacı Rumi ve Hristiyan Osman komutasındaki 4.000'e yakın serbazî birliği oluşturmakta idi (Mirza Abdü'l-Azim Sami, 1962: 80). Rusların Orta Asya'ya ilerleyişi sırasında Rus askerî birliğinde görevli bulunan subayların askerî raporlarında, bu savaşın gidişatı ve Buhara adına özellikle serbazîlerin durumunu anlatan şu ifadelerle yer verilmektedir:

"...Topornin'in atlı Kazak bölüğünün parça tesirli toplarından yapılan atışlarda, sekiz dalgasına karşı koyabilen sol kanatta konuşlu serbazîler, özellikle ilk hatta çok büyük kayıplar verdiler. İlk başta bize ateş eden serbazîler, sık top atışlarından şaşkına dönünce başlarının üzerine, yukarıya ateş etmeye başladılar. Her şey onların saflarında panik başladığının göstergesiydi. Tam bu esnada bütün cephemizle saldırıya başladık. İlginçtir ki serbazîler bu saldırı başlayınca hemen kaçmaya başlamadılar; bir kısmı bizim oldukça yakın mesafeye kadar gelmemizi bekledi. Bu esnada düşman atlı birlikleri enerjik bir şekilde yanlara, özellikle 5. Türkistan atıcı taburuna saldırıyordu, ancak her seferinde büyük kayıplarla geri çekiliyordu. Serbazîler süngülü baskımıza dayanamadılar ve çekilmeye başladılar. Düşman topçuları daha genel saldırının başlangıcında yerlerini terk etmişti" (Lobiseviç, 1900: 200).

Buhara ordusunun, dolayısıyla da serbazîlerin yine bir varlık gösteremeyerek hezimet yaşadığı bu savaştan sonra, Ruslar, Kette Kurgan ve Peñçsenbe'yi ele geçirmişti. Bundan sonra meydana gelen Rus-Buhara savaşlarında da serbazîler ve Buhara ordusu mağlubiyetten kurtulamamış, en nihayetinde Buhara Emirliği bir Rus müstemlekesi haline gelmiştir (Mirza Abdü'l-Azim Sami, 1962: 80, 86).

Orta Asya'da Rus hâkimiyetinin başlamasından sonra da serbazîlerin varlığının devam ettiği görülür. Ancak yeni dönemde Buhara ordusu ile beraber serbazîler için de pek çok kavram değişmişti. Serbazî bölüğü artık Ruslar tarafından eğitilmiş yerli subaylarca komuta ediliyor, haftanın belirli günlerinde talim yapılıyordu (Olufsen, 1911: 582). Köleliğin kaldırılmasından dolayı birliğin insan kaynağı özellikle Buhara ve çevre köylerin en fakir sakinleri arasından seçilen gönüllülerce karşılanıyordu. Serbazîler sadece başkentte bulunmuyor, geçici görev yapmak üzere çeşitli şehir ve kalelere gönderilerek garnizonlar oluşturuyorlardı. Buhara'da bulunan toplam serbazî sayısı ise 1.400 civarında idi. Daha sonra tekrar yapılan serbazî bölüğüne Kossak (Rus Kazakları) üniforması giydirildi ve *kapkoz* olarak adlandırılan yeni birlikler oluşturuldu. Talim ve nöbet günleri dışında serbazîler eskiden olduğu gibi evlerine dönerler ve çiftçilik, zanaat ve ticaretle uğraşırlardı (Suhareva, 1966: 286; Olufsen, 1911: 582).

Sonuç

1500-1868 yılları arasında bağımsız 1920 yılına kadar Rusya'ya bağı olarak varlığını sürdüren Buhara Özbek Hanlığı, Türk-İslam dünyasındaki düşüşe paralel olarak 16. asırdan sonra iktisadî ve askerî alanda giderek gerilemiş ve toprak bütünlüğünü koruyamaz hale gelmiştir. Özellikle kabile asabiyetinin gücü, kabile güçlerini siyasî alanda hanlık makamına karşı önemli bir güç haline getirirken, ordunun temelini de kabile askerlerinden oluşması, merkezî gücü oldukça zorlayan hususlardan olmuştur. Bu açıdan Buhara Hanlığı merkezî idaresi hanedanın varlığı sağlama amacıyla tarih boyunca istenilen sayılara ulaşamasa da hassa birliklerini ayakta tutmaya önem vermiştir. Şibaniler ve Astrahanlılar hanedanları döneminde eşik ağaları ve çuhra (çehre) birlikleri hassa birliklerinin temelini oluştururken Mangıt hanedanı hükümdarı Emir Nasrullah ilk kez modern yapıda bir hassa ordusunun geç olsa da temelini atmıştır. Türkistan'ın ilk modern ordusu diyebileceğimiz serbazîler adı verilen bu birlik, Türkistan'ın diğer iki hanlığı Hive ve Hokand'daki askerî yapının oldukça geride olmasından dolayı başlarda fark yaratabilmiş ve Buhara Emirliği 1840'lı yılların başına kadar diğerlerine üstün gelebilmiştir. Fakat bu birliğin, modern bir orduda olması gereken vasıfları tam olarak taşınamaması, silah ve teçhizat yetersizliği, ordunun maaşını ödemedeki usulsüzlükler vs. sebepler, emirliğin askerî bakımdan yaptığı yatırımın amacına ulaşmadığının göstergesidir. Serbazî birliği tarzında ordular bir süre sonra Hokand ve Doğu Türkistan'da da görülmüştür. Bu noktada Buhara Hanlığı'nın çevresine örnek teşkil ettiği söylenebilir. Fakat Rusya ve Çin gibi önemli güçlerle mücadele etmek durumunda kalacak hanlıklara, askerî alandaki bu kıpırdanmanın Türkistan'a müspet bir tesiri mümkün olmamıştır. Netice itibarıyla Buhara Emirliği gibi Hokand ve Kaşgar Devletlerinin bir süre sonra Rusya ve Çin tarafından istilaya maruz kalmaları kaçınılmaz olmuştur.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurul izni alma gerekliliği yoktur. Etik kurul izni bulunmamaktadır.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum ve kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Herhangi bir çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

Abduraimov, M. A. (1966). *Oçerki Agrarnih Otnoşeniy v Buharskom Hanstve v XVI Pervoy Polovine XIX Veka*. Cilt I, II. Taşkent: Izdatelstvo "Fan" UzSSR.

Abdurrahman Tali. (1959). *İstoriya Abulfeyz-Hana*. (Perevod s Tadjikskogo, Predislovie, Primeçaniya i Ukazatel Professora A. A. Semenova), Taşkent: Izdatelstvo Akademi Nauk UzSSR.

Alekseev, A. K. (2006). *Politiçeskaya İstoriya Tukay-Timuridov: Po Materialam Persidskogo İstoriçeskogo Soçi-neniya Bahr al-Asrar*. S. Peterbug: Izdatelstvo S. Peterburgskogo Universitata.

Zafername-i Hüsrevî: Şerh-i Hükümrevâ-yi Seyyid Emir Nasrullah Bahadır Sultan bin Haydar (H. 1242–1277) Der Buhara ve Semerkand (1377). Menuçehr Setudeh (ed.), Tehran: Ayine-i Miras.

Barthold, V. V. (1998). 17. Asırda Özbek Hanları Saraylarında Merasim. *Makaleler ve İncelemeler*. Cilt I. (Çev. A. İnan). Ankara: TTK.

Beneveni, F. (1986). *Poslannik Petra I. na Vostoke Posol'stvo Florio Beneveni v Persiyu i Buharu v 1718-1725 godah*. Moskva: Glavnaya Redaktsiya Vostoçnoy Literaturı Izdatelstvo "Nauka".

Bulduk, Üçler. (2006). Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergana Tarihi. Ankara: Berikan.

Burnes, Aleksander. (1834). *Travels into Bokhara; being the Account of A Journey from India to Cabool, Tartary and Persia*. Cilt II. London.

Çelik, Bilal. (2009). *1800–1865 Yılları Arasında Buhara Emirliği*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya: SAÜ SBE.

Demezov, P. I. ve I. V. Vitkeviç. (1983). *Zapiski o Buharskom Hanstve. (Glavnaya Redaktsiya Vostochnoi Litera-turı)*. Moskva: Izdatelstvo "Nauka".

Fazlullah b. Rûzbehan Huncî. (1341 h.ş.). *Mihmanname-yi Buhara (Tarih-i Padişah-ı Muhammed Şibani)*. Me-nuçehr Setudeh (ed.). Tehran: İntişarat-ı Bengah Tercüme ve Neşr-i Kitab.

Geiss, Paul G. (2003). *Pre-Tsarist and Tsarist Central Asia: Communal Commitment and Political Order in Change*. Londra: Routledge Curzon Press.

Hafiz-i Taniş Buharî. (1983-1989). *Şeref-Nama-yi Şahi (Kniga Şahskoy Slavi)*. (Cilt. I-II). (Faksimile Rukopisi D 88, Perevod S Persidskogo, Vvedenie, Primeçaniya i Ukazateli M. A. Salahetdinovoy). Moskva: Nauka.

Hoca Semender Tirmizî. (1971). *Dasturu'l-Mülûk (Nazidanie Gosudaryam)*. (Faksimile Stareyşey Rukopisi Pe-revod s Persidskogo, Predislovne, Primeçaniya i Ukazateli M. A. Salahetdinovoy). Moskva: Izdatelstvo Nauka.

Howorth, Henry H. (1970). *History of the Mongols, from the 9th to the 19th Century*. Cilt II/II. Taipei: Ch'eng Wen Publishing Company.

İskender Beg Münşî, *Tarih-i Âlem Âra-yı Abbasi*. Cilt I-II. (Çev. Ali Genceli) TTK, (Basılmamış Tercüme).

Khanikoff, Nikolai Vladimirovich. (1845). *Bokhara: Its Amir and Its People*. (İngilizceye çev. Baron Clement A. de Bode, J. Madden). London.

Lobiseviç, F. İ. (1900). *Postupatel'noe Dvijenie v Srednyuyu Aziyu v Torgovom i Diplomatıçesko-Voennom Ot-noşenii, Tipografiya Tovarişestva Obşetvennaya Pol'za*. S. Peterburg.

Meyendorf, B., A. (1870). *Journey from Orenburg to Bokhara in the Year 1820*. (İngilizceye çev. E. F. Chapman). Calcutta: Foreign Department Press.

Mir Muhammed Emimi Buharî. (1957). *Ubeydulla-name*. (Perevod s Tadjikskogo s Primeçaniyami Çlena-Korrespondenta Akademii Nauk UzSSR Professora A. A. Semenova). Taşkent: İzdatelstvo Akademii Nauk UzSSR.

Mirza Abdu'l-Azim Sami. (1962). *Tarih-i Selâtin-i Mangitiyye (İstoriya Mangitskih Gosudarey)*. (Izdanie Teksta, Predislovie, Prevod i Primeçaniya L. M. Epifanovoy). Moskva: Akademiya Nauk UzSSR.

Mirza Haydar Duğlat. (2006). *Tarih-i Reşidi*. (İngilizceye çev. E. Denison Ross, İngilizceden Türkçeye çev. Osman Karatay). İstanbul: Selenge.

Muhammed Salih. (1908). *Şeybani-name: Çagatayskiy Tekst*. (Posmertnoe İzdanie Prof. P. M. Melioranskogo). S. Peterburg.

Muhammed Yar bin Arab Katagan. (2006). *Musahhiru'l-Bilâd*. Nadire Celâlî (ed.). Tehran: Miras-ı Mektub.

Muhammed Yusuf Münşi. (1956). *Mukim-Hanskaya İstoriya*. (Perevod s Tadjikskogo, Predislovie, Primeçaniya i Ukazateli Professora A. A. Semenova). Taşkent: İzdatelstvo Akademii Nauk UzSSR.

Muin, Muhammed. (1375). *Ferheng-i Farsi*. Cilt II. Tehran: Müessese-i İntişarât-ı Emir Kebir.

Türkçe Sözlük. (1992). Cilt II. İstanbul.

Muminov, İ. M. (1969). *İstoriya Samarkanda v Dvuh Tomah*. Cilt I. İzdatelstvo "Fan" UzSSR.

Nakaz Borisu i Semenu Pazuhinim, Poslannim v Buharu, Belh i Yurgenç 1669 (1894). (Red. A. N. Truvorova, S. Peterburg: Arheografiçeskoy Kommissii), *Russkaya İstoriçeskaya Biblioteka*, 15, S. Peterburg: Arheografiçeskoy Kommissii.

Olufsen, O. (1911). *The Emir of Bokhara and His Country, Journeys and Studies in Bokhara*. London.

Özkan, Murat (2021). *Buhara Hanlığı (1500-1920)*. İstanbul: Selenge.

Sobolef, Leonid Nikolaevich. (1876). *Latest History of the Khanates of Bokhara and Kokand*. (İngilizceye çev. P. Mosa). Calcutta: Foreign Department Press.

Suhareva, O. A. (1966). *Buhara: XI-Naçalo XV v. (Pozdnefeodal'nyy Gorod i Yego Naselenie)*. Moskva: İzdatelstvo Nauka Glavnaya Redakçiya Vostoçnoy Literaturı.

Troitskaya, A. L. *Voennoe Delo v Buhare v Pervoy Polovine XIX veka*. Trudı Akademii Nauk Tadjikskoy SSR, XVII.

Vambery, A. *Buhara Yahut Maveräünnehir Tarihi*. (Çev. Tahir Şakir Çağatay). TTK, (Basılmamış Tercüme).

Wolff, Joseph. (1845). *Narrative of a Mission to Bokhara, in the Years 1843-1845*. Cilt II. London.

Multiculturalism in Jean Rhys's *Wide Sargasso Sea* and E. M. Forster's *Where Angels Fear to Tread*

Elif Derya ŞENDURAN*

Multiculturalism in Jean Rhys's *Wide Sargasso Sea* and E. M. Forster's *Where Angels Fear to Tread*

Jean Rhys'in *Geniş Geniş Bir Deniz* ve E. M. Forster'in *Meleklerin Uğramadığı Yer* Romanlarında Çokkültürlülük

Abstract

The aim of this article is to compare and contrast how multiculturalism is handled in Jean Rhys's *Wide Sargasso Sea* and E. M. Forster's *Where Angels Fear to Tread* regarding the lifestyles of the characters, language, intermarriage, management of freedom, the cultural practices in the West Indies, and Monteriano Italy, within the tumultuous time of the twentieth century. In multicultural societies, Forster elucidates cross-binaries questing humanistic views whereas Rhys focuses on subversion of the post-slavery era. In both novels, the characters' prejudices, values run counter to the practices of social integration such as intermarriages, immigration. The culturally diverse societies undergo the dominant culture's enforced practices to integrate minorities into their own culture in the twentieth century. Thus, this article explores the denial of prejudice, the denial of cultural integration under the umbrella term multiculturalism in these two novels.

Keywords: Multiculturalism *Wide Sargasso Sea*, *Where Angels Fear to Tread*, social integration, language

Özet

Bu makalenin amacı, Jean Rhys'in *Geniş Geniş Bir Deniz* ve E. M. Forster'in *Meleklerin Uğramadığı Yer* romanlarında, karakterlerin yaşam tarzları, dil, milletler arası evlenme, özgürlüğün idaresi, kültürel uygulamalar bağlamında, çokkültürlülüğün, Büyük ve Küçük Antiller ve İngiltere'de, yirminci yüz yılın karmaşasında nasıl ele alındığını, karşılaştırmaktır. Çokkültürlü toplumlarda, Forster humanist bakış açısını sorgulayarak ikili zıtlıkları açıklamakta, Rhys ise kölelik sonrası dönemdeki değişimden kaynaklanan yıkıma odaklanmaktadır. Her iki romanda da karakterlerin önyargıları, değerleri; sosyal entegrasyon olan milletlerarası evlilik ve göçe karşıt oluşturur. Kültürel çeşitliliği olan toplumlar, yirminci yüzyılda azınlıkları kendi kültürlerine entegre etmek için baskın kültürün zorlayıcı uygulamalarına maruz kalırlar. Bu makale şemsiye terim çokkültürlülüğün altında, önyargının ve kültürel entegrasyonun reddini her iki romanda inceler.

Anahtar Kelimeler: Çokkültürlülük, *Geniş Geniş Bir Deniz*, *Meleklerin Uğramadığı Yer*, Sosyal Entegrasyon, Dil

Paper Type: Research

Makale Türü: Araştırma

1. Introduction

The aim of this article is to compare and contrast how multiculturalism is handled, regarding the lifestyles of the characters in the West Indies and England in Jean Rhys's *Wide Sargasso Sea*, and in Monteriano and Sawston in E. M. Forster's *Where Angels Fear to Tread*, within the tumultuous time of the twentieth century. The cultural diversity in the societies brings out firstly the social integration among the different groups and secondly the dominant culture's enforced practices to integrate minorities into their own culture in the twentieth century. Thus, this article asks whether social integration is possible without cultural integration or not in the two twentieth century novels, regarding the theory of multiculturalism. The study compares and contrasts the role of emancipation, management of freedom, language, intermarriage, the cultural practice of primogeniture within the framework of multiculturalism in the fictional realm of *WSS* and *WAF*. This article explores the two novels within their diversity of culture which leads to cultural practices, such as forced-marriage or forced cultural practices imposed on Antoinette, Anette, and the nameless character as a mediocre and petty man in *WSS* and Lilia and Gino in Italy in *WAF*. Forster focuses more on cross binaries of class distinction in geographies whose borders are blurred with intermarriage with a humanistic view. Whereas Rhys focuses more on racial

* Elif Derya ŞENDURAN, Dr., İngiliz Edebiyatı, elifderyasenduran@outlook.com ORCID ID orcid.org /0000-0002-4840-5053

discrimination, acculturation is forced upon coexistence of white and black creoles in Coulibri Estate. She pinpoints confusions and ambiguities of post-slavery era, from the perspectives of the hated white Creole former slave owners, and the fortune seeking younger son of an English bourgeois family. The article explores the denial of cultural integration, and the acceptance of social integration, and their problematization in the two novels, under the umbrella term multiculturalism, axiologically. Ultimately, new subjectivities are constituted in minority groups to come to terms with the value judgements, and the prejudices of the majority in the two novels.

E. M. Forster's *Where Angels Fear to Tread* (1905) (*WAF*) epitomizes the hypocrisies and prejudices of English Edwardian upper middle-classes within the family circle of the Herritons, via their unexpected relation to Italian lower middle class Gino Carella, and their ex-bride Lilia. After Lilia's husband, Charles Herriton's death, Lilia goes on a trip to Italy, taking her brother-in-law, Philip's advice. In Monteriano, she marries Gino Carella, an Italian "kicking his heels" (Forster, 2007, p.19). Her intermarriage with Gino infuriates the Herritons. The prejudiced Herritons also sicken Lilia and her second husband with their repressive attitudes. The Herritons, Lilia and Gino encounter a culture clash. The Herritons' prejudices against the relationship between Gino and Lilia run counter to Lilia and Gino's value judgements. But soon, Gino's cultural repressions on Lilia end up their passion and mutual understanding in their relationship. The tone of the novel is humorous due to the misunderstandings based on cultural diversity and expectations of the characters. However, the death of Lilia while giving birth to Gino's son, and the death of the infant are the unexpected shifts of the novel. Multiculturalism denies cultural integration but the characters in the novel experience forced upon cultural integration during their attempts for social integration to the community.

Jean Rhys's *Wide Sargasso Sea* (1966) (*WSS*), is connected to "Rhys's Caribbean affiliation" (Savory, 2004, p. 203). Thus, by bringing together her Caribbean origin and Brontë's *Jane Eyre*, Rhys writes about her own experiences. She draws on the characters Bertha, Rochester, Grace Poole in *Jane Eyre* (203). The novel is formed of three parts, the first part is written from Antoinette's perspective in the West Indies; narrating her childhood and her relation to her mother, the "good servant" (Jaising, 2010, p. 818) Christophine, Aunt Cora and her father-in-law Mr Mason, and the ex-slaves. The second part delineates her nameless husband's perspective in the West Indies and his relation to Antoinette, Christophine, his family, and Antoinette's brother-in-law Charles Mason. The nameless character succumbs to an intermarriage, arranged by Antoinette's brother-in-law, Charles Mason, his father, and brother. This cultural act of primogeniture aims at obtaining the bride's dowry, so the family forces him to leave his home, and marry Antoinette, a stranger. The last part is again Antoinette's narration but this time she acts irrationally due to her displacement in England in Thornfield Hall. Because of the culture clash triggered by the diversity of perspectives, each character expresses his/her anxiety and alienation. Thus, the multiplicity of the narrators goes hand in hand with the cultural diversity of the West Indies and the economic expectations of men who try to integrate socially to that community. The novel also involves traumatic events which deepen the dislocation for Antoinette as a slave owner's daughter in her homeland. Antoinette's brother, Pierre's death during the ex-slaves' arson attack leads to Antoinette's mother's psychic instability. What is more, the ex-slaves stigmatize Antoinette and her family regarding their psychic, economic and social positions.

My argument is that these two novels include different temporal realms, in which one can sense the transformations in characters' relations with shift in axiological stances that problematize the social integration among diverse multi-cultured groups. The globalization, the scientific revolutions and decolonisation in 1945 fuel immigration and blur the borders between the countries. Lilia, the nameless character and Antoinette immigrate to have a chance for social integration, for freedom, and for economic welfare. I argue that cultural homogeneity in Monteriano and the cultural diversity of the West Indies prevent social integration among people because there are always prejudices against ethnic, racial, sexual, religious minorities in societies. Thus, social integration seems almost impossible without cultural integration. I also ask the question how far the measures taken for social integration are successful in

promoting equality in these fictional realms. Both minorities and majorities take equality or emancipation according to their own standard of living. The characters in the novels break the norm against the prejudice to some extent as long as they appear rational and open minded in their discursive strategies. Lilia and Antoinette experience the transformation in their value judgments: Lilia regrets immigrating to Italy but Antoinette totally loses her reason owing to the fragmentation of her Caribbean identity when she moves to England. They become marginalized in their communities and look for equality in a distant land. This study examines the role of intermarriage as a social integration, cultural acts such as primogeniture, marginalization of women, the agency of minorities, and the role of language in multiculturalism in *WSS* and *WAFT*.

Decentralization of Man as the measure of all things problematizes the management of freedom in the twentieth century. Security and social cohesion are in danger because of the subversion of the dominant European discourse. Immigration and decolonisation after 1945 threaten Britain's international standing British identity because immigration challenges that national identity (Ashcroft & Bevir, 2019, p. 25). The Englishman's immigration to Caribbean and back to England in Rhys's *WSS* depicts the culturally diverse West Indies and the Englishman's desire to obtain wealth from the marginalized ex-slave owners' widowed wives or lonely daughters through intermarriages. These intermarriages maintain an agency for the economic growth of the nameless character in *WSS*. "The pivot of *WSS* is class underpinned by money not national identity" (Savory, 2004, p. 133). Hence, "the absence of national identity" (Savory, 2004, p. 133) in *WSS* was challenged long ago due to immigrations. Whereas in *WAFT*, national identity and culture clash are intertwined because both the Herritons and Gino Carella refer to their national identity to stabilize their ontic stance.

As Gozdecka argues "similar to the way countries differ in their practice of multiculturalism, they also differ in their responses to the crises of multiculturalism, and the way they feature post-multicultural tendencies" such as problematized "management of freedom" (2014, p. 60). For instance, Emancipation Act leads to ambivalent consequences in *WSS*, whereas in *WAFT* Lilia runs away from repression for more freedom but Gino's management of Lilia's freedom disappoints her. Neel puts forth the situation of the West Indies diachronically to shed light on the crisis of multiculturalism in the West Indies: "The period apprenticeship in the West Indies entailed a four – to six year period of transition from a slave economy to a system of 'free' wage labour. During that time, former slaves occupied the position of apprentices, i.e., unpaid servants, and were compelled to stay on their master's plantation" (Neel, 2017, p.172). This practice of "free wage labour" enhances laziness among the former slaves, who start to subvert the value judgments of the white creole planter class. They cannot integrate socially to the community. They subvert the white creoles verbally and physically, as a way of showing their protest to the ex-slave owners: "In Rhys's characterization of this historical period, the white planter class comes to represent a marginalized, denigrated group in relation to England; in a brute dialectical move, the former master becomes the object of punishment and undergoes a kind of house arrest during apprenticeship" (Neel, 2017, p.172). Antoinette's narration epitomizes the destitution of social disintegration during that apprenticeship: "No more slavery – why should anybody work? This never saddened me. I did not remember the place when it was prosperous in *WSS*" (Rhys, 1982, p.19).

In the empirical realm of the West Indies, security and social cohesion problems appear in *WSS*, and crisis emerges in the form of an arson attack from the ex-slaves towards the ex-slaveowners, Anette's family. Securitization becomes a problem in the crisis of multiculturalism (Gozdecka et. al., 2014, p. 56-57) in Coulibri Estate after the Emancipation Act. Whereas in *WAFT*, Lilia and her son's sad end demonstrates how the "lack of management of freedom" emerges when economically powerful ones are marginalized as minorities. They also lose their capacity to practice their cultural, and social activities as their identity markers become blurred through displacement. Thus, the crisis of multiculturalism goes hand in hand with the subversion of centralization of human, and Cartesian thought in the twentieth century because the notion of Vitruvian Man disappears as minorities go against the grain, stating that man cannot be the measure of all things.

There are many studies exploring the two novels in terms of the lifestyles of characters such as Carine M. Mardorossian's "Caribbean Formations in the Rhysian Corpus" in which she focuses on "landscape function" in *WSS*. She also examines this function "within the interconnectedness of the human and the nonhuman worlds" (2015, p. 113). She argues that Caribbean landscape functions for "complication and humanisation" (Mardorossian, 2015, p. 119) of the characters on that land. Thus, she foregrounds effects of geography on the lifestyles of characters in *Coulibri Estate* in *WSS*. John Su, on the other hand, examines "Rhys's representations of the affective experiences produced by a form of European modernity whose emergence was inseparable from imperialist forms of capitalism that developed in Great Britain" (Mardorossian, 2015, p. 172). Su argues that "Rhys's experiments with literary form" cannot be connected "to her efforts to describe the particular experiences of disorientation of her characters" (Mardorossian, 2015, p. 172). Forster's *WAFT*, on the other hand, has drawn the attention of critics mainly for family relations, social and economic class distinctions, aesthetics, and culture clash. For instance, Kenneth Womack in his article foregrounds how "Lilia, Caroline, and Philip become triangulated by the Herriton family's regressive social ideology" in Sawston's circle. This regressive attitude ends up in Lilia's "liberating voyage to Italy" (2000, p. 113).

These valuable attempts to explore Jean Rhys's *Wide Sargasso Sea* and E. M. Forster's *Where Angels Fear to Tread* bear recognition. However, there still seems to be a gap regarding how multiculturalism as an umbrella term would redefine the impasse of the cultural and social integration within the norms of the society, either as minority groups or as centrifugal forces resonating the logocentric views in twentieth century literature. The gap is that, as the two novels demonstrate, cultural integration, which is very hard to prevent is a result of social integration. Lilia and Antoinette become victims to the centrifugal forces that marginalize them in their community. The multicultural impasse of the twentieth century emerges from the slave trade and the emancipation, search for more freedom, and the management of that freedom, the cultural feudal practices such as primogeniture. This article also examines the characters' lifestyles, and their use of language to find out why it is difficult to sustain equilibrium and integration among minority groups through multicultural practices such as intermarriage in two novels. In doing so, it uses multiculturalism as an umbrella term to form a framework of analysis. Thus, the article attempts to answer whether the characters succeed in breaking "the norm against the prejudice" (Nortio et. al., 2020, p. 2) as long as they appear rational and open minded to justify their rights for existence in ethnic hierarchies and inequalities they live in, within multicultural practices. It questions whether Lilia, Gino, Annette, Antoinette, and the nameless character can constitute a national identity with formal recognition of their cultural diversity. This leads to another wonder whether their attempts for the recognition are obstructed by the dominant cultural group's securitisation demand in the novels.

2. 2. What is Multiculturalism?

Culture is "a value judgement" and it is related to "axiological type of content". *La culture* is farming crops or cultivating plants, and it is cultivation (Simondon, 2015, p. 17). Hence, culture aims at transformation and improvement. Multiculturalism, on the other hand, has various definitions as it may differ from people to people. Weinstock defines it as "the denial of cultural integration, but the acceptance of measures of social integration" (Simondon, 2015, p. 308). Thus, cultural integration aims at changes in people's "value judgments", and multiculturalism aims at the denial of that change in people's "value judgment". Multiculturalism accepts various value judgments of ethnic, racial, sexual, religious minorities, and takes measures against the prejudices towards these groups in the society. The role of the values, approaches, normativity and prejudices constitute the cultural and cross-cultural content for cultivation. Multiculturalism accepts various value judgements to cultivate the society. Another definition of multiculturalism puts forth the importance of ethnocultural diversity and equality asserting that:

[w]hile the dominant definition of multicultural ideology and policy highlights equality and the acceptance of ethno-cultural diversity, everyday face-to-face discourses have been

found to revolve around justifying inequality between the majority and immigrants. Previous discursive research has shown that one of the most prominent features of the discourse of intergroup relations among majority populations is the denial of prejudice. Indeed, breaking ‘the norm against prejudice’ can be avoided by using various discursive strategies, such as discursive deracialisation, which enables people to appear rational and open-minded when justifying ethnic hierarchies and inequality” (Nortio et. al., 2020, p. 2).

“Discursive deracialisation” against the prejudice of majorities paves the way for minorities to appear rational in their search for equality. Ashcroft and Bevir, on the other hand, define multiculturalism as the opposite of cultural homogeneity because there are multiple cultural groups rather than just one in a multicultural society. The topics of multiculturalism are language, lifestyle, modes of dress, land rights, anti-racism, religious freedom, immigration, and educational policy. It may also be used for marginalized groups such as people with disabilities, racial, ethnic and religious minorities, women, and LGBTQIA groups (Ashcroft, Bevir, 2019, p.2). Thus, Nortio focuses on the prejudices of majorities as a threat to multiculturalism whereas Ashcroft and Bevir refer to “cultural homogeneity” as the cross binary of multiculturalism.

The entry of *Stanford Encyclopedia of Philosophy* states that multiculturalism “is about how to understand and respond to the challenges associated with cultural and religious diversity. The term ‘multicultural’ is often used as a descriptive term to characterize the fact of diversity in a society”. Assimilation and acculturation imbue culturally homogenous societies, and they lurk in multicultural societies to instigate hegemony of the majorities. Nevertheless, “proponents of multiculturalism reject the ideal of the ‘melting pot’ in which members of minority groups are expected to assimilate into the dominant culture in favour of an ideal in which members of minority groups can maintain their distinctive collective identities and practices” (<https://plato.stanford.edu/info.html#c> 2016). Rejection of melting pot ideal paves the way for the individual to appear rational because the justification of the presence of ethnic hierarchies and inequality in multicultural groups are voiced and refuted. Karademir explains the reason for the rejection of ideal of ‘melting pot’ in multiculturalism as to maintain justice in multicultural societies for every member as follows: human beings “exercise their individual freedom to choose, as well as the freedom to lead their lives in the way they see fit, against the background of their ethnic, ethno-national, or ethnoreligious culture, any liberal theory should take into account individuals’ ethno-cultural identifications and communal belonging in conceptualising justice” (2018, p. 217).

As the above given definitions ramify, there is also a diversity to elucidate the meaning of multiculturalism. Meer, Modood and Barrero state the reason for the diversity of definitions of the umbrella term as it: “has facilitated social fragmentation and entrenched social divisions; for others it has distracted attention away from socioeconomic disparities or encouraged a moral hesitancy amongst ‘native’ populations” (2016, p. 5). Social integration of culturally diverse groups may not be enough as cultural plurality may also wane the spirit to unite, with the expectance of freedom and individualism. The solution to this impasse is premised as Gozdecka adds up to the literary studies, by drawing on the term ‘post-multiculturalism’, in which the emphasis is ‘to foster both the recognition of diversity and the maintenance of collective national identities’ (Gozdecka, 2014, p. 52) As Gozdecka contrasts,

[u]nlike multiculturalism and as a way of moving forward, post-multiculturalism is claimed to offer a way of combining strong national identity with the official recognition of cultural diversity [...] strategies confirm the emergence of an interesting mixture of a strong common national identity coupled with recognition of cultural diversity. (2014, p. 52)

As long as the minorities do not develop an angle of vision to be a part of that society they are prone to react against the values of that society instead of integrating socially either in Sawston England, Jamaica West Indies or Monteriano Italy.

Thus, this study uses the given concepts of multiculturalism as a toolbox to analyse Rhys's *WSS*, and Forster's *WAF* because both texts present multicultural communities confronting the crisis of social integration. In *WSS*, the multiple narrators: Antoinette, the nameless character, Grace Poole, Cristophine concretise the diversity of angle of visions and life experience problematizing social integration. Whereas in *WAF* the omniscient narration with free association of thought foregrounds the shift from the authorial voice of logocentric view on to subjectivity. This emerges from or against the bourgeoisie epistemology, and individuality in Sawston and its patriarchal counteract in Monteriano. Lilia immigrates to Italy within this ideal of freedom, that triggers the crisis of multiculturalism.

Hence, the multicultural dilemmas in these texts also resonate cross binaries of bourgeois epistemology such as high/low class for Lilia and Gino, rational/irrational for the nameless character and Antoinette. Cultural codes and conventions change with modernization including the new woman image for Lilia as a free spirit, globalization due to immigration and technological advancement like the use of trains in *WAF*. These encounters erase borders and broadens Antoinette, Lilia, the nameless character and Gino's life experience and increases the detachment of feelings in the two novels.

3.The Role of Inter marriage as a Social Integration in *Wide Sargasso Sea* and *Where Angels Fear to Tread*.

Regarding the acceptance of social integration in the theory of multiculturalism, inter marriage is also a means not only for liberation but also for breaking ethnic exclusiveness: Khoo's demographic research on "integration of immigrants or ethnic groups in multicultural societies" delineates "inter marriage between people of different national origins or ethnic background" (Khoo, 2011, p. 111) as "one of the most definitive measures of the dissolution of social and cultural barriers". Khoo declares that inter marriage dissolves the cultural barriers which is refuted by multicultural theory. That is, the inter marriages between Lilia and Gino; Antoinette and the nameless Englishman become social realities that force to transform the value judgements of the couples as they aim at cultural integration. According to Mr Mason, however, marriage is a contract that brings equality and human rights for the couple. How can it bring those rights if "the social interaction is also related to the 'melting pot' theory of assimilation", regarding the cultural integration? Khoo answers this question by stating that the "inter marriage breaks down ethnic exclusiveness and mixes various ethnic populations more effectively than any other social processes". At first, the couples in the two novels construct "social cohesion" as they start to share common values and aspirations, and contribute to social integration (Khoo, 2011, p. 101). Nevertheless "inter marriage functions to integrate diverse societies" (Khoo, 2011, p. 102) such as English upper and lower social classes and people from different ethnicities in the two novels. The variety in the cultural practices, and the prejudice against the lifestyles of the characters lead to anxiety, chaos and sanctions that prevent social cohesion, intended in the practice of inter marriage.

It is now essential to point out how Mr Mason the New English master of the old Cosway plantation, and Aunt Cora understand marriage. It is also worth mentioning that, Mr Mason has come to "Jamaica to impose order and to make money after Emancipation. On the evening Coulibri burns, Mason notices that the apprentices' homes are empty and asks Aunt Cora and Antoinette about it" (Gilchrist, 2012, p. 468): "There is some festivity in the neighborhood. The huts were abandoned. A wedding perhaps? 'Not a wedding,' I said. 'There is never a wedding.' He frowned at me but Aunt Cora smiled" (Rhys, 1982, p. 33). It is obvious that Mr Mason and Aunt Cora do not share the same view about marriage, and Mr Mason cannot unfold the polymorphous epistemic violence in the neighbourhood. Marriage is uncommon in the neighbourhood of old Cosway plantation. Mr Mason thinks "marriage would improve the slaves' moral behaviour and also prepare them for full freedom" (Gilchrist, 2012, p. 469). Aunt Cora, however, "did not favour slave marriage, especially the formal kind. Their attitude was largely informed

by the connotation of marriage with equality. An Anglican marriage was the only legal contract that slaves could engage in. Like all social contracts, it presupposed a degree of autonomy and rights" (Gilchrist, 2012, p. 469). Thus, marriage is a social control promising autonomy and rights for the slaves or another means for social integration promising equality for both men and women. It is "the 1836 Marriage Act, which the Imperial Government forced on the planters to make it easier for apprentices to marry legally" (Gilchrist, 2012, p. 469). Although according to Mr Mason, "liberation for the apprentices is to be found in the assertion of legal, human rights; for Cora, freedom is resistance against the imposition of foreign morality" (Gilchrist, 2012, p. 469). Both of these understandings are hard to manage in the social diversity of the West Indies.

When social barriers are lifted with the intermarriage between Mr Mason and Antoinette's mother, Mr Mason never cares to be called "white pappy" (Rhys, 1982, p. 33) by Antoinette although the impasse in the multicultural society of the West Indies further deepens. Other people start to question the intermarriage between the two: "Why should a very wealthy man who could take his pick of all the girls in the West Indies and many in England too [...] marry a widow without a penny to her name and Coulibri a wreck of a place?" (Rhys, 1982, p. 28). That is, the diverse groups in the society refuse to be a part of the social integration, due to scepticism. At first the newly married couples tend to share "common values and aspirations and contribute to social integration" (Khoo, 2015, p. 101) multiculturally. This social integration between Mr Mason and Anette's family would have succeeded depending on their rational and open-minded attitude in their relationships. However, the securitization becomes a problem in Coulibri and Anette refuses to stay there as "[it] is not safe. It is not safe for Piere" (Rhys, 1982, p. 35), Antoinette's younger brother. Unluckily Philip dies in the arson attack and his mother Anette loses her psychic stability.

Although Anette and Mr Mason break ethnic exclusiveness within their intermarriage, the ex-slaves react to the mixing of ethnic populations to disintegrate former slave owners socially. Burney's explanation sheds light on the ex-slaves' (black creoles) violence towards the white creoles: before emancipation, slave owner's former miscegenation of mixing of black and white races is seen as "a threat to imperialism by the colonialists" (Burney, 2012, p. 191) so they send English settlers like Mr Mason to prevent the slave owners' hierarchisation system. Consequently, ex-slaves' continuous hatred towards white Creole women is triggered by the imperialists, and Anette voices her disturbance as follows: "They talk about us without stopping. They invent stories about you [Mr Mason], and lies about me. They try to find out what we eat every day" (Rhys, 1982, p. 32). Then, comes the reason for this hatred into Antoinette's mind: "The black people did not hate us quite so much when we were poor. We were white but we had not escaped and soon we would be dead for we had no money left. What was there to hate" (Rhys, 1982, p. 34)? Anette and Antoinette's words suggest that they are marginalized in their lands with the practices of another former marginalized group; and the "indigenous peoples" claim "for political autonomy or reparations" (Ashcroft, Bevir, 2019, p. 3), instead of side to side co-existence. For instance, *WSS* begins by foregrounding the difference between the ranks of the white people, and the narrator's (Antoinette's) mother as a Martinique girl through the gaze of Christophine "modelled after the generic trope of the good black servant—a trope that was central to the liberal vision of black humanity expressed in transatlantic pro and antislavery writing" (Jaising, 2010, p. 816). Christophine is "a commodified person" (Spivak, 1985, p. 253) because she is Anette's "wedding present" (Rhys, 1985, p. 21) from her husband. This phrase justifies ethnic hierarchies in the West Indies. Christophine explains this difference and the disapproval of the Jamaican ladies of Antoinette's mother to her: "because she pretty like pretty self" (Rhys, 1985, p. 17). "Christophine is the first interpreter and named speaking subject in the text" (Spivak, 1985, p. 252). Thus, jealousy of "the white people" (Rhys, 1985, p. 17) for the white Creoles comes together with the hatred of the black Creoles for Antoinette and her family after the Emancipation Act, that Neel explains as "a blueprint for social control" (2017, p.172). The hatred emerges from economic reasons, but it is palpable that the reaction of that hatred results in impulsive violence of an arson attack, throwing stones, verbal abuse. Antoinette accepts the prejudices of

these people by moving to England with her husband. Immigration disintegrates her from her community, so she loses her reason.

In Forster's *WAFI*, the impasse in the intermarriage foregrounds the social class, and gender distinctions as reasons for forced upon cultural integration in cultural homogeneity of Monteriano, running against the grain of Lilia's search for equality. For instance, widowed Lilia's decision to marry an unemployed young Italian man, called Gino Carella, during her short visit to Monteriano delineates her naïve belief in bourgeois epistemology as she is unable to escape from its repressive mechanisms, which reincarnates in the Herritons. Gino is a "peasant" quoting Dante; he is also "pure and simple" (Olson, 1988, p. 395), Gino's value judgements run counter to Lilia's lifestyle in Sawston. Therefore, she cannot get used to Gino's tendencies to manage her freedom in Monteriano. In the beginning, she rationalizes her intermarriage to her brother-in-law Philip, not foreseeing the cultural incompatibilities, that would bring her life to an end in displacement in Monteriano:

I'll thank you [Philip] to leave me alone... For twelve years you've trained me and tortured me, and I'll stand it no more [...] when I came to your house a poor young bride, how you all looked me over—never a kind word... and your mother corrected me [...] And when Charles died I was still to run in strings for the honour of your beastly family, and I was to be cooped up at Sawston and learn to keep house, and all my chances spoilt of marrying again [...] I can stand up against the world now, for I've found Gino, and this time I marry for love (Forster, 2007, p. 26-27)!

Restrictions on Lilia lead her to behave counter to the Herritons' values, as she justifies her search for freedom, and equality through her rational speech. Lilia rejects to belong to the Herritons' milieu in Sawston socially. She is the image of a new woman, a "bourgeois rebel who represented female independence through activities" (Sherry, 2016: %47), such as her intermarriage with a young Italian for love and her immigration to Italy. However, she cannot calculate how the desire of her husband would affect her living style. Gino mixed up with Lilia's solitary walks, asks his friend Spiridione's advice: "I want to consult you since you are so kind as to take an interest in my affairs. My wife wishes to take solitary walks." Spiridione was shocked. "But I have forbidden her." "Naturally." "She does not yet understand. She asked me to accompany her sometimes [...] You know, she would like me to be with her all day" (Forster, 2007, p. 39).

Gino is a "culturally embedded" (Karademir, 2018, p. 217) person. His culture functions as a context of meaning and significance in his life. The culture he is born into shapes his understanding of who he is and "what is meaningful" (Karademir, 2018, p. 217) for him. Gino would like to control Lilia and adapt her socially to his circumstances or in multicultural terms, he struggles to integrate her culturally to his standard of living. However, Lilia reacts to this situation because Gino's repression on his wife contradicts Lilia's living standards. She disobeys her husband's decisions, what is set out as a rule for her so they quarrel:

It was the old question of going out alone. "I always do it in England." "This is Italy." "Yes, but I'm older than you, and I'll settle." "I am your husband," he said, smiling. They had finished their midday meal, and he wanted to go and sleep. Nothing would rouse him up, until at last Lilia, getting more and more angry, said, "And I've got the money." (Forster, 2007, p. 44).

Thus, Lilia refuses cultural integration by sticking to her former lifestyle although she is socially integrated to Gino through her intermarriage. That is, she is culturally embedded in Sawston lifestyle, and refuses to disintegrate from it. She looks for equality, despite her cultural incompatibility with Gino so she rationalizes her act with the enunciation of being richer. In this way, she tries to resist being a submissive woman, nevertheless, she soon realizes that out of Sawston she has been into a frying pan, or in multi-cultural terms she realizes that she is in a melting pot, where her acculturation process takes place:

"It's nothing." She went in and tore it up, and then began to write—a very short letter, whose gist was "Come and save me." [...] Lilia went to the post herself. But in Italy so many things can be arranged. The postman was a friend of Gino's, and Mr. Kingcroft never got his letter. So she gave up hope, became ill, and all through the autumn lay in bed. Gino was distracted. She knew why; he wanted a son...Falling in love was a mere physical triviality, like warm sun or cool water, beside this divine hope of immortality (Forster, 2007, p.50).

This instance puts forth how Gino's wishes counteract Lilia's lifestyle. Love is a physical triviality for Gino, yet Lilia resists to integrate to the culture of another community. Her struggle to escape is in vain because Gino cuts her communication with her daughter, and her friend Mr Kingcroft. Multiculturalism is bad for Lilia because it hands her over to Gino and Spridiono as the embodiment of the patriarchal authority structure. Therefore, they act according to their cultural values, that tend to dominate Lilia's values and her finance. Both Antoinette and Lilia are far from protection and support so they "wither away" (Weinstock, 2015, p. 320) in a distant land away from home.

The desire for freedom in both novels eliminates "cross cultural dialogue", and leads to "cultural marginalisation" (Karademir, 2018, p. xviii) of Anette, Antoinette: they cannot constitute a relationship based on mutual recognition with their husbands because of the hatred and jealousy triggered by imperialism. These prejudices affect the normativity of relationships. The intermarriages are based on economic reasons for Mr Mason, the nameless Englishman in *WSS*, and Gino in *WAF*.

4. Primogeniture as a Cultural and Economical Act in *Wide Sargasso Sea*

The second part of *WSS*, the narration of the nameless Englishman epitomizes his angle of vision, and the hardships of his social integration to his wife, and the West Indies. In the "morning before the wedding" (Rhys, 1982, p. 77), Mr Mason's son, Richard tells the groom that Antoinette "won't marry" (78) him. Antoinette's rejection shapes the Englishman's subjectivity through his fee association of thought: "I did not relish going back to England in the role of a rejected suitor jilted by this Creole girl." (Rhys, 1982, p. 78). However, hypocritically, he promises Antoinette "peace, happiness, safety" (79). Antoinette's procrastination totally depends on the teleological drive of being "afraid of what may happen" (78) because the white English ladies, who disapprove of mixing of ethnicities and ex-slaves systematically abuse her, and her family verbally or physically. However, this arranged intermarriage for primogeniture aims at the global social integration and economic wealth. Primogeniture is "a major cultural phenomenon" (Jamoussi, 2011, p.3), leading to the ejection of the younger sons "from paternal mansion", and they are "forced to fend for themselves" (Jamoussi, 2011, p.3). The young sons are "not only downwardly mobile but [become] agents of social mobility" (Jamoussi, 2011, p.4). The nameless character in *WSS* becomes an agent of social integration, promoted by his father and brother for economic reasons.

Aunt Cora, on the other hand, foresees the "socioeconomic disparities" (Meer, 2016, p, 5) lurking behind Antoinette when Richard arranges the intermarriage for her sister, and this emerges as a conflict between Aunt Cora and Richard as Christophine narrates: "'It's disgraceful,' said. It's shameful. You are handing over everything the child owns to a perfect stranger. Your father [Mr Mason] would never have allowed it. She should be protected legally. A settlement can be arranged. That was his intention.'" (Rhys, 1982, p. 114) Thus, Aunt Cora's insistence on "lawyer's settlement", and Richard's refusal lay bare how Antoinette's dowry is given to a stranger with the permission of her brother. The social incompatibility between Antoinette, and the nameless character results from Antoinette's ethnicity, and her family's

profession so she cannot break the norm against the prejudice to integrate. Their biased attacks impose economic inequality on Antoinette indirectly. This is an arranged intermarriage without any lawyer's settlement to protect her rights. The Englishman's narration delineates the incompatibility of the couple. This incompatibility reveals that his intermarriage is an enforcement of cultural integration called primogeniture for economic reasons.

The Englishman's social mobility to Coulibri triggers the ex-slaves' hatred towards Antoinette further. The Englishman becomes an investiture for the black Creoles to complain about Antoinette and her family. They do not gossip anymore instead they discredit Antoinette by writing false letters to her husband, and acting in accordance with their depictions, that fits their complaints. Thus, the cultural act of primogeniture turns into repression on the marginalized women in the West Indie society. As far as the definition is concerned, "[p]rimogeniture privileges the first born son yet it "is not examined in relation to the monarchy or even to the nobility as a political body, but rather to land and the evolution of land-ownership as well as to the changing relations between the individual, the family and society" (Jamoussi, 2011, p. 2). Its purpose is social integration, however, the ex-slaves take sides with the nameless character to repress Antoinette. This promotes the patriarchal lineage because the younger son's wife becomes dependent on this system, which Okin criticizes as a repression on woman in multicultural societies (Weinstock, 2015, p. 320).

The father and the brother of Antoinette's husband also force him for social mobility, so he moves to Coulibri Estate, and marries Antoinette for her dowry according to their plans and wishes. That is, through this arranged marriage, he secures his future, as he is deprived of his father's inheritance due to this notion of primogeniture. The nameless character, as the youngest son in the family, expresses his redefined identity in the West Indies, as a metonymic extension of forced upon social integration as follows: "I will never be disgrace to you or to my dear brother the son you love. No begging letters, no mean requests [...] I have sold my soul or you have sold it, and after all is it such a bad bargain? The girl is thought to be beautiful" (Rhys, 1982, p. 70). Hence, on their honeymoon the unnamed character is far from viewing himself as a metonymic extension of his cultural background, as his dialogue with Antoinette indicates: "Am I expected to wear one of these? And when?' I crowned myself with one of the wreaths and made a face in the glass. 'I hardly think it suits my handsome face, do you?' 'You look like a king, an emperor.' 'God forbid.' I said and took the wreath off" (Rhys, 1982, p. 73). His image in the mirror is the reincarnation of British imperialism for Antoinette but this image disturbs the nameless character, who wants to secure himself from that national identity, by not mentioning it to Antoinette. The nameless character is unhappy with his family's forced upon practices on him. He abstains from appearing like an emperor, which is, a figure of a far cry for him. The nameless character's letter to his father explains his intricate situation, and the reason behind his presence in the West Indies: "All is well and has gone according to your plans and wishes. I dealt of course with Richard Mason. His father died soon after I left for the West Indies as you probably know. He is a good fellow, hospitable and friendly; he seemed to become attached to me and trusted me completely" (Rhys, 1982, p. 75). The nameless character is abstained from his family and from his national roots due to primogeniture. As the younger son of the family, he tries to settle down in a distant land without an identity and any relatives likewise neither Antoinette nor the nameless character himself mention his name and surname in their narration.

Both the nameless character, and his wife Antoinette are disintegrated from their social community by one way or another. Unlike Antoinette, the misfortunes of her husband reverse to fortunes when his father and brother die. Grace Poole narrates how the "fortunate" nameless character utilizes from the cultural act of primogeniture economically at Thornfield Hall in the last part of the novel: "They knew that he was in Jamaica when his father and brother died,' Grace Poole said.' He inherited everything, but he was a wealthy man before that. Some people are fortunate, they said. She [Antoinette] sits shivering and she is so thin. If she dies on my hands who will get the blame" (Rhys, 1982, p. 177). Both characters yield to the cultural act of primogeniture in the end.

5. Marginalization of Antoinette and Lilia

One can see how Lilia and Antoinette's identities are challenged when they leave their homeland to settle down in another country. They are marginalized as they "reject both their culture of origin and the dominant host culture" (www.wikipedia.org/acculturation). Antoinette is already marginalized by the ex-slaves' verbal attacks. These attacks lead to her rejection to marry the nameless Englishman. Her desire to be in England seems to be a sense of rejection of her culture first but when she moves to Thornfield Hall, she becomes totally irrational according to her husband because she becomes deprived of her "good servant" Christophine, and her looking glass. She loses her reason in the attic: "There is no looking-glass here and I don't know what I am like now [...] The girl I saw was myself yet not quite myself" (Rhys, 1982, p. 180). In another instance, she rejects her existence in England as follows: "They tell me I am in England but I don't believe them" (Rhys, 1982, p. 181). Antoinette's desire to see England and her presence in Thornfield Hall do not overlap. What she expects is not there. Lilia, on the other hand, openly refutes the Herritons first but the repressive attitudes of Gino lead her to reject him as well. Both Antoinette and Lilia become marginalized as their identities are erased in the host culture.

Antoinette's red dress, on the other hand, demonstrates her ontic self and its "durability" in terms of multiculturalism in Thornfield Hall. The short letter to Richard in its pocket manifests her alienation and dislocation in England. "In Part Three Rhys associates Antoinette's red dress positively with the ideas of durability, origins, rootedness and 'home', and she deploys the red dress to intimate a deeper existential identity" (Joannou, 2015, p. 128). Dress constitutes Antoinette's bodily consciousness, cultural identity and its presence in Thornfield Hall, however, in the pocket of the red dress, there is a letter crying out for help to her brother-in-law, who has arranged her marriage: "Dear Richard please take me away from this place where I am dying because it is cold and dark" (Rhys, 1982:183). Likewise, Lilia's letter to her family in Sawston pleads to save her but Gino's friends at the post office in Monteriano prevent its postage. The written letters, in other words, have no function for social contact with the homeland because after the immigration it becomes almost impossible for Lilia, and Antoinette to contact their homeland and relatives. Gino and the nameless character treat their wives as if they are their possessions.

Antoinette's sense of displacement is heightened in England when she moves to Thornfield Hall with her husband. The "shift in narrative voice" implies her "disorientation" (Su, 2015, p. 173) from Antoinette in the West Indies to mad Antoinette at Thornfield Hall. It also points to the shift in her subjectivity: as her inner speech and dialogues with Grace Poole become incoherent and irrational. "Unable to recognise her place in the world" (Su, 2015, p. 184), she speculates on her identity and self as she feels that her ontic status is at stake in Thornfield Hall. Thus, English country house becomes a "carceral space" which delineates Antoinette's inability to get out of it (Henderson, 2015, p. 102).

Where Angels Fear to Tread, on the other hand,

mocks the prejudices, snobbery, and rigidity of the Sawston society she rejects, it exposes Lilia's errors and failings and renders the society of Monteriano, Italy, where she weds, as far from ideal. Eventually, Lilia realises that her Italian husband, the lively and passionate Gino Carella, is no prince charming, but a penniless and philandering dentist's son, and that Italy is not a dreamland of freedom and romance, but a nation as constraining as the one she fled (Peppis, 2007, p. 50).

Lilia becomes passive in Monteriano because her husband, Gino, represses her, in accordance with his norms so that Monteriano becomes a "carceral space" for Lilia as well. Indirectly Gino is unable to

manage Lilia's desire for freedom successfully because he is embedded in a different culture. Their social integration soon leads to the need for cultural integrity. Gino applies "constraining" restrictions to Lilia's shocking act of taking solitary walks: "Lilia's pitiful fate – her suffering under Italy's repressive gender conventions and eventual death in child birth– casts a sceptical light on the effort to escape Englishness, playing on popular English anxieties about intercourse with foreigners" (Peppis, 2007, p. 50). As Peppis argues Lilia's rejection of the Herritons' sanctions imposed on her, and her departure from Sawston are just acts that lead to her ambivalence to move into an unknown culture. Antoinette's nameless husband, too, encounters the same feeling as his wife seems totally a stranger to her. Hence, both Lilia in *WAF*T and the nameless character in *WSS* undergo a culture clash as they try to integrate into the different lifestyles of a foreign country. The nameless character suffers from the cultural effects of primogeniture imposed on him, yet "the gender conventions" both in the West Indies and Monteriano position women, as the lower leg of the cross binary: Peppis's comments on "escaping Englishness" discredit Lilia's standards of living in Sawston, that she has been used to. As Gozdecka points out, adherence to nationality, and respect for the diversity of culture are the main assets to come out of the crisis of multiculturalism. Lilia's rejection of the Herritons pays her no good because it distances her from the sense of belonging to her national origins.

6. Titles and Renaming: Breaking the Norm Against the Prejudice

Abel argues that "personal names function not only as identifiers, but as locus of identity" (2019, p. 333) in multicultural societies. Specifically, in *WSS*, the unvoiced name of Antoinette's husband, appearing only as a pronoun "he" generalizes his ontic stance without any particular feature. He is like anybody in the novel. Her husband's renaming her as "Bertha" after Rochester's mad wife in the attic in *Jane Eyre* has a cross-cultural function as opposed to his namelessness, which involves the intention "to injure rather than individuate" (Abel, 2019, p. 333). The nameless husband, feeling dislocated from his home also dislocates Antoinette by renaming her Bertha. Spivak comments on this act of naming as follows: "In the figure of Antoinette, whom in *Wide Sargasso Sea* Rochester violently renames Bertha, Rhys suggests that so intimate a thing as personal and human identity might be determined by the politics of imperialism" (Spivak, 1985, p. 250).

The unfixity of their locus of identity prevents Antoinette and her husband's capability to break their norm against the prejudice. Names can function "as markers of origin, kinship, or ethnicity" or they can also "indicate processes of acculturation, creolisation or racialisation" (Abel, 2019, p. 333). Thus, from the perspective of the nameless character, the intention is never for social integration but for acculturation especially when Antoinette goes to Thornfield Hall leaving her homeland: "Creolisation [...] implies a process of mixing" which leads to "pointed contrasts" (Abel, 2019, p. 340), such as mad/rational. The renaming of Bertha may also be considered as a process of "domination and subjugation" within the creolization process through "a passive process of acculturation" (Abel, 2019, p. 340). Although multiculturalism is against the process of acculturation, specifically in the last part of the novel, Antoinette is forced to adopt the "oppressed cultural patterns" (Abel, 2019, p. 340) within the traces of the grand narrative that encodes Antoinette to a self other than her West Indian identity. Spivak's term "the planned epistemic violence of imperialism" (1985, p. 254) also fits to the practices of the nameless character in *WSS*, which Antoinette foresees, and rejects through her unwillingness to get married to him. Her rejection further marginalizes her because she cannot stick to her original choice as she succumbs to the enforced intermarriage. This "planned epistemic violence of imperialism" also resonates in Neel's naming the Emancipation act as "a blueprint for social control" (Neel, 2017, p.172). As a result, the nameless Englishman's violent act of renaming her after the mad character of a grand narrative is a form of Antoinette's cultural disintegration from her homeland.

E. M. Forster's *WAF*T, on the other hand, delineates the social and economic class distinction and its importance for the Herritons, with titles as a privilege. "Locus of identity" points to Phillip Herriton's search for distinction of title. His mother Mrs Herriton sends him on a mission to Italy in order to let him

learn about Lilia's engagement. However, he is disappointed when he learns that Gino is from lower class and understands that he has married Lilia for wealth and prosperity. Miss Abbott, who has come to Italy to accompany Lilia feels distracted with Phillip's questions about Lilia:

"May I be told his name?" Miss Abbott whispered, "Carella." But the driver heard her, and a grin split over his face. The engagement must be known already. "Carella? Conte or Marchese, or what?" "Signor," said Miss Abbott, and looked helplessly aside... "Then how old is he?" [...] "Twenty-one, I believe." There burst from Philip the exclamation, "Good Lord!"... What is he, please? What is his position? [...] No positions at all. He is kicking his heels (Forster, 2007, p. 18-19).

The Herritons prioritize titles to let anybody integrate into their social milieu. Ruth Padel calls the impasse between the Herritons, Lilia, and Gino Carella: "culture clash. The English Edwardian upper middle classes, armoured in the provincial conventions of their day... hypocrisies and the mealy prejudices" contrasts "Italian lower-middle-class conventions, values, landscape, open sensuality and art" (Padel, 2007, p.ix). The below quotation demonstrates that Philip, as a fan of Italian culture, is anxious about becoming socially integrated to lower class Italians because he thinks his idealization of Italy might diminish or he is unwilling to lose his ideal image of Italy: "a place which knew the Etruscan League, and the Pax Romana, and Alaric himself, and the Countess Matilda, and the Middle Ages, all fighting and holiness, and the Renaissance, all fighting and beauty! He thought of Lilia no longer. He was anxious for himself: he feared that Romance might die" (Forster, 2007, p. 20).

The culture clash, in both of the novels, leads to disastrous consequences: Lilia's son and Antoinette's younger brother are in need of protection and nurture but they wither away due to hatred and jealousy. Antoinette's brother passes away in the ex-slave's arson attack, and Lilia's son passes away in the Herritons' attempt to rescue him from his father Gino. Thus, multiculturalism gives the autonomy of women to the patriarchy when it exempts gender equality, which is particularly bad for women, this also affects the infants who need protection from women.

7.The Denial of Minority Women's Agency

"[T]he excessive focus on gender inequality in traditional cultures led to the denial of minority women's agency rather than their emancipation" (Gozdecka et. al., 2014, p. 58). Thus, multiculturalism in traditional cultures lessens the minority women's agency: likewise in *WSS*, Antoinette's husband obstructs "good servant" Christophine's agency by forcing Christophine to leave and frightening her with police. Christophine, as a matter of fact, enhances Antoinette's social integration to her marriage, the following dialogue between Christophine and Antoinette elucidates how Christophine backs up Antoinette's nameless husband to ease her anxieties: "The man not a bad man, even if he love money, but he hear so many stories he don't know what to believe. That's why he keep away" (Rhys, 1982, p. 114). Ironically, the nameless Englishman denies the agency of Christophine in his intermarriage by distancing her from Antoinette. Christophine has already been emancipated, yet she chooses to be with her master's daughter to support her. This shows that she is a "good servant". This act moves beyond "gender inequality" for Antoinette as she is distanced from her past with Christophine's departure. Having lost her father, brother and mother, Antoinette becomes vulnerable to "the exemptions" of the nameless character, who seeks his individual rights from the law and order in the local area. Thus, Christophine is a good servant for Antoinette, yet the nameless character sides with Amelie and Daniel Cosway. Mr Mason, Charles Mason, the nameless Englishman do not bother to translate Caribbean culture into their standards of living instead the nameless character imposes sanctions on Antoinette, destabilizing her position in society. Antoinette also denies Christophine's role as a minority woman by letting her go away from Coloubri Estate.

In Forster's *WAFI*, the Herritons and Gino's limitations on Lilia manifest how her agency as a mother and wife is denied: The limitations prevent her from creating a sense of wholeness within her new family circle and her role as a mother. Lilia is forced to abide by Gino's rules, which are no more

than sanctions to manipulate her. For instance, forbidding Lilia from taking solitary walks and from communication with her family leaves her alone, away from her daughter Irma. Both Antoinette and Lilia are alienated and their alienation articulates Weinstock's explication of Okin's view on the measures of multiculturalism "exempt group practices from the liberal protection of individual rights. As many of these exemptions have to do with the way in which gender roles are policed, these exemptions bear particularly hard on women" (Weinstock, 2015, p. 320). Likewise, Lilia's son would live if her mother survived. Once again both the Herritons and Gino deny Lilia's agency in bringing up her children. That hardness on women, regarding the Herritons and Gino's denial of Lilia, and the nameless character's denial of Christophine reduce the chance of psychological and cultural compatibility of the couples in the society:

[Lilia's] marriage with Gino soon dissolves, however, in a series of unforeseen cultural clashes that result in her isolation from the Monteriano community that she hoped to befriend [...] Prompted by the norms and mores particular to his Italian culture, Gino destroys Lilia's dream of liberation through his extramarital affairs and by forbidding her to walk unaccompanied among Monteriano's picturesque surroundings. (Womack, 2000, p. 136)

8. Emancipation Act and Multicultural Diversity

Ashcroft and Bevir differentiate the political practice and theory of multiculturalism pinpointing "postwar immigration" through the concepts of "assimilation versus integration" (2019, p. 3) and in theory multiculturalism includes the claims of "indigenous peoples and their claims for political autonomy or reparations" (Ashcroft and Bevir, 2019, p. 3). The theory about multiculturalism is "how we understand the world, and practice" is "how we respond to the world by acting" (Ashcroft and Bevir, 2019, p. 4).

In *WSS*, Anette's "neighbour and her only friend" Mr Luttrell (Rhys, 1982, p. 18) feels isolated after the Emancipation Act. Mr Luttrell's claim for the reparations of Emancipation Act becomes his anomie after Anette reminds him of its delay: "'Of course they have their own misfortunes. Still waiting for this compensation the English promised when the Emancipation Act was passed. Some will wait for a long time.' How could she know that Mr Luttrell would be the first who grew tired of waiting? One calm evening he shot his dog, swam out to sea and was gone for always. No agent came from England to look after his property" (Rhys, 1982, p.17). Obviously, Mr Luttrell feels desperate about his situation because his understanding of life cannot go beyond the measures taken for emancipation. Considering Mr Luttrell's case, the cultural integration of the slaves to this situation, either as a "good servant" (Jaising, 2010, p.818) or as a rebel counter-actualizes distancing from "logical positivism" (Ashcroft and Bevir, 2019, p. 5) constituting emancipation as the embodiment of modernity in the West Indies. The tension between master and slave relation triggers the impasse between "the centre and the local" (Ashcroft and Bevir, 2019, p.6). The logocentrism of the feudal patriarchal culture manages the "social diversity" (Ashcroft and Bevir, 2019, p. 6) by imposing sanctions on women.

The conditions in Antoinette's home demonstrate how her cultural practices have become void of "autonomous choice and self-respect" (Ashcroft and Bevir, 2019, p. 8). That is, the expectance of autonomy and reparations for Mr Luttrell, Anette and Antoinette turn into acculturation, which hinders their integration to the modern world. How Mr Luttrell understands and responds to the new system differs from Anette and Antoinette, who are left to the mercy of the new settlers of plantation.

9. Is Language a Way to "Connect"?

The role of language in cultural diversity is to express the value judgements for cultivation, improvement and transformation of the characters in the two novels. Language starts social integration with specific associations of meaning. Literature in native tongue dovetails the connection between distinct hierarchies, as Gino's quotation from Dante can be associated with Lilia's journey to Italy and her

transformation. In this way, Philip and Lilia can learn from Gino, and connect with him through Italian literature. His reference discredits Philip's prejudices, with the start of a mutual contribution to culture, involved in the notion of interculturalism rather than multiculturalism. Multiculturalism, in this respect, lacks the cultural borrowings as it celebrates songs, dance, food rather than art and literature (Burney, 2012, p. 202). Gino expresses himself as a "noble peasant", dining with Philip Herriton sincerely as he states:

"Signor Carella, heartened by the spaghetti and the throat - rasping wine, attempted to talk, and, looking politely towards Philip, said, "England is a great country. The Italians love England and the English." Philip, in no mood for international amenities, merely bowed. "Italy too , "the other continued a little resentfully , " is a great country. She has produced many famous men — for example Garibaldi and Dante. The latter wrote the 'Inferno ,' the ' Purgatorio ,' the 'Paradiso.' The 'Inferno' is the most beautiful." And with the complacent tone of one who has received a solid education, he quoted the opening lines —

Nel mezzo del cammin di nostra vita

Mi ritrovai per una selva oscura

Che la diritta via era smarrita[†] —

a quotation which was more apt than he supposed. Lilia glanced at Philip to see whether he noticed that she was marrying no ignoramus" (Forster, 2007, p. 23-24).

Lilia is proud to hear Gino quoting Dante which is a sign of his intellectual background. The quotation acknowledges that to "understand [literature] does not mean primarily to reason one's way back into the past, but to have a present involvement in what is said. It is not really about a relationship between persons [...] but about sharing in the communication that the text gives" (Gadamer, 1997, p. 67). The quotation from Dante's *Inferno* elucidates Gino's value of judgement at that moment, regarding his belief and cultural background. Gino might have foreseen that Lilia's breaking the norm against the Herritons' prejudice would somehow affect his marriage with her. Gino associates his new attempt to start a new life with his middle-aged wife with the ambivalence of being in a forest dark.

The aptness of the quotation also indicates the year of jubilee when the full moon was lightening at night in 1300, the year in which, the church forgives the sins of the visitors of Rome in Catholicism. The forest refers to (Galileo, 2009, p. 63) a place where Cumae and Napoli are located and its significance comes from the implication that it is the entrance to hell[‡] (Galileo, 2009, p. 62). Gino, probably, refers to the beginning of his troubles, when he gets connected to the Herritons. The darkness may also be considered as the irrationality associated with the following instances, which would lead to unreasonable prejudices between Lilia and Gino. Thus, the reference foreshadows a series of tragicomic instances that involve culture clash amidst the lower middleclass Gino Carella and Lilia, the bourgeoisie Herritons from Sawston. Within the theory of multiculturalism, Monteriano seems to be a space, where Lilia would integrate socially at first but soon the implications of Gino's quote from Dante's *Inferno* actualizes the forced cultural integration of Lilia to Monteriano and her desperate resistance to it. The quotation also delineates how language connects people through literature paradoxically. The opening lines of *Inferno* point to Gino's literary sensibility, and Lilia is proud of its utterance since it elucidates that Gino is never an "ignoramus" although Philip thinks just the opposite. Lilia considers Italian literature would justify her

---

[†] *Nel mezzo...smarrita*: Dorothy Sayer translates the Dante quotation: "Midway this way of life we're bound upon,/ I woke to find myself in a dark wood,/ Where the right road was holly lost and gone" (Forster, *Notes* 2007, p. 11). Lilia is thirty-three-near enough 'midday'; Forster may have had in mind also the disaster which will occur, literally, 'in dark wood'" (12) in which Lilia's son dies.

[‡] The translation of the paraphrase from the book is mine.

connection to Gino from Philip's point of view. The multiculturalist vantage point also justifies Lilia's intention to start a new life, nevertheless, Dante's quote "where the right road was holly lost and gone" problematizes the intended social integration through associations and implications. The normativity of Dante's quotation epitomizes the high value judgement of Gino against the backdrop of his visitors' prejudices. The loss of the linearity for the right path goes hand in hand with forgiven sins. Gino as a "noble peasant" never uses language to belittle his visitors or to constitute a cross binary to define himself, instead he uses language to express his ontic, and epistemic stance for his axiological transformation and improvement. By using Italian, instead of English, Gino foregrounds his national identity, ignoring Philips's prejudices.

In *WSS*, on the other hand, Amelie's song for the newly-wed couple elucidates how language can express the formations of the black creole's counterculture against the value judgements of the white Creoles. Amelie parodies the British culture and her master with her song. She, in a way, belittles her master, backing up the Emancipation Act, that becomes a centrifugal force to marginalize Antoinette through her husband's consent. Amelie's language produces a new signification system that responds and challenges the cultural diversity abused for economic needs in her ironic song to Antoinette: "The white cockroach she marry/ The white cockroach she marry/ The white cockroach she buy young man / The white cockroach she marry" (Rhys, 1982, p. 101). Antoinette reacts to the song violently and asks her husband:

"Did you hear what that girl was singing?' Antoinette said. 'I don't always understand what they say or sing.' Or anything else. 'It was a song about a white cockroach.' 'That's me.' 'That's what they call all of us who were here before their own people in Africa sold them to the slave traders. And I have heard English women call us white niggers. So between you I often wonder who I am and where is my country and where do I belong and why was I never born at all (Rhys, 1982, p. 101)

Burney states that multiculturalism focuses more on songs, dance, dress... and ignores literature and art, that Other contributes to. This creates a lack in multiculturalism as it can only refer to stereotypes and subjectification. Likewise, the absence of literature for the Creoles is prevalent in the novel. This "dehumanises the Other" in Caribbean culture. In the novel, Antoinette has "no foundation or cultural context" (Burney, 2012, p. 202) to belong to, other than her husband's reductive marginalization with his reference to *Jane Eyre's* mad Bertha. Amelie's song dehumanises Antoinette by disorienting her ontological status. She transgresses master/slave duality to break the norm against the prejudice by creating her own language system. In a way she forces Antoinette to appear irrational in the Englishman's eye. Although "multiculturalism calls for equal coexistence of different cultures within a national society" paradoxically Amelie fuses "the language of separation and antagonism [as well as] cultural superiority and ethnocentrism" (Adebanwi, 2019, p. 168). This song elucidates how Amelie's culture functions to give meaning and importance to the happenings around her. She parodies her master, her husband, and this act shapes her understanding of who Amelie is, as she makes fun of her masters. Daniel Cosway also shapes his life by belittling, Antoinette and her family in his letter to her husband. Both Amelie and Daniel try to constitute their identities symbiotically with Antoinette's. In doing so, they create a decadent language, causing incoherence in their master's lifestyle. Amelie also cannot situate her subjectivity other than Antoinette's, as her value judgments have undergone a transformation after her own people have sold her to Antoinette's family as a slave.

Antoinette's husband contemplates on his wife's reaction as follows: "I thought these people are very vulnerable. How old was I when I learned to hide what I felt? [...] It was necessary, I was told, and that view I have always accepted" (Rhys, 1982, p. 103). Although Antoinette's husband cannot understand the meaning of Amelie's song, the primary meaning of the song is related to the normativity of the ex-slave's discourse, which sets a standard to improve and transform their social, and cultural status after the Emancipation Act. The ex-slaves' systematic verbal attacks on the masters cultivate their own

subjectivity in the West Indies. The lack of art and literature in the West Indies prevent the Creoles from borrowing and learning “from the Other”, which is the basis for the notion of interculturalism that opposes multiculturalism (Burney, 2012, p. 202). Instead, Antoinette and Anette adhere to songs, dances, yet they are deprived of their own literature foregrounding their own cultural artefact.

10. Conclusion

Both novels elucidate that culturally homogeneous and culturally diverse societies can never constitute social integration without cultural integration. Art and literature appear to be the fundamental asset for social integration. Hence, multiculturalism is a dead end in itself because without cultural mixing, borrowing, analysing texts from different cultures; it is almost impossible to come together due to the hierarchy of cultures in the societies. On the other hand, the shifts in the normativity of the characters and their transformations result from the prejudices and their desperate acts to break the norm against the prejudice. Lilia’s decision to settle down in Monteriano with Gino is an example of how she goes against the grain, in *WAFI*. Lilia tries to escape the repressions of the Herritons but she is unable to cope with the limitations imposed on her in Monteriano as well.

The Emancipation Act leads to the chaotic lifestyle of Antoinette that increases “social control” among the planters of the West Indies, denigrating her arranged intermarriage with the nameless character in *WSS*. The social control involves “the epistemic violence” of the ex-slaves over the ex-slaveowners to deaccelerate the possible social integration in the intermarriage, which blurs the disabling borders of the centripetal forces, and when Amelie and Daniel Cosway transgress the norms with their epistemic violence in their letters and songs, they also turn the master/slave binary upside down. That is, their transgression controls the plantocracy by problematizing their masters’ future attempts of cultivation within English norms. Imperialism, seeing slaveowner’s hierarchisation as a threat, prefers to reverse master/slave cross binary with the Emancipation Act.

Lilia’s search for equality and individuality is stronger than Antoinette’s, whose attempts become ineffective by the ex-slaves and the white English woman’s jealousy. Hence, Lilia is more open minded and rational than Antoinette, despite her passionate relation to Gino. Antoinette, on the other hand, cannot escape her empirical reality of being the daughter of slaveowners. Forster’s humanistic ideal to connect appears in Lilia’s attempts to seek for individual freedom with Gino. It is worth mentioning that the time span between the publication of the two novels delineates how language becomes vulgar for the vulnerable ones. Forster’s liberal humanism connects his characters in a humorous tone in *WAFI*. Rhys’s bitter tone in *WSS* points to dehumanisation of Antoinette through ex-slaves and English ladies’ meaningless signification system. Lilia’s cultural background in Sawston encourages her to seek individual rights in distant lands. Gino’s reference to Dante puts forth his strong adherence to Italian national identity, and his politeness towards Philip delineates his willingness for social integration. On the contrary, Antoinette lacks art and literature to refer to, and this leads to her husband’s reductive marginalization on her. He renames her as Bertha after English grand narrative, *Jane Eyre*, which is another act of “epistemic violence”. The arranged intermarriage triggers the hatred of the nameless character towards both his family and Antoinette. Without cultural integration, it seems almost impossible to integrate socially, considering Anette, Antoinette, and Lilia’s intermarriages in the two novels. As a result, multiculturalism is metaphorically dead because the characters in the novels, stick to their former lifestyles. They mostly act counter to the other’s values, instead of learning from one another respectfully. The two novels’ cross binaries such as good/bad servant, rational/irrational, bourgeois/working class, wo/man create only one-dimensional caricatures foregrounding material reality and they also veil psychic, social, and empirical realities. These polar opposites create an impasse for cultural learning from others because they prevent polysemic thought which might also be achieved through art and literature.

Funding Statement

The author received no specific funding for this work.

References

- Abel, Sarah, George Tyson, Gisli Pálsson. (2019) "From Enslavement to Emancipation: Naming Practices in the Danish West Indies". *Comparative Studies in Society and History*; 61(2): 332-365. <<http://www.cambridge.org/core>>. doi:10.1017/S0010417519000070.
- Adebanwi, Wale. (2019) "Contesting Multiculturalism: Federalism and Unitarism in Late Colonial Nigeria": *Multiculturalism in the British Commonwealth: Comparative Perspectives on Theory and Practice* Eds: Richard T. Ashcroft and Mark Bevir University of California <http://www.jstor.com/stable/j.ctvr7fcvv.12.31>. May 2020.
- Acculturation. <https://www.wikipedia.org/acculturation>. 30.06.2020.
- Ashcroft, Richard T. and Mark Bevir. (2019) "What is Postwar Multiculturalism in Theory and Practice?" *Multiculturalism in the British Commonwealth*. University of California Press. <<http://www.jstor.com/stable/j.ctvr7fcvv.4>>. 31 May 2020.
- Ashcroft, Richard T. and Mark Bevir. (2019) "Comparative Perspectives on the Theory and Practice of Multiculturalism". *Multiculturalism in the British Commonwealth*. University of California Press. <<http://www.jstor.com/stable/j.ctvr7fcvv.4>>. 31 May 2020.
- Burney, Shehla. (2012) *Pedagogy of the Other*. New York: Peter Lang.
- Forster, E. M. (2007) *Where Angels Fear to Tread*. London: Penguin Books.
- Gadamer, Hans-Georg. (1997) "Language as Determination of the Hermeneutic Object". *Twentieth Century Literary Theory*. Ed. K.M. Newton. Second Ed. New York: MacMillan Education.
- Galileo, Galilei. (2009) *Dante'nin Cehennem Üzerine Dersler*. Trans. Murat Sirkecioğlu. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Gilchrist, Jennifer. (fall 2012) "Women, Slavery, and the Problem of Freedom in *Wide Sargasso Sea*": *Twentieth Century Literature*, Vol. 58, No. 3, pp. 462-494. Duke UP <https://www.jstor.org/stable/24246943> Accessed: 31-05-2020 06:24 UTC. 31 May 2020.
- Gozdecka, Dorota, Selen A. Ercan, Magdalena Kmak. (2014) "From Multiculturalism to Post-Multiculturalism. Trends and Paradoxes" *Journal of Sociology*, Vol. 50(1) 51 –64. sagepub.co.uk/journalsPermissions.nav DOI: 10.1177/1440783314522191 jos.sagepub.com.
- Henderson, Katherine C. (2015) "Claims of Heritage: Restoring the English Country House in *Wide Sargasso Sea*" *Journal of Modern Literature*, Vol. 38, No. 4, Spaces and Places. Summer, pp.93-109. Indiana UP. <https://www.jstor.com/stable/10.2979/jmodelite.38.4.93>.
- Jaising, Shakti. (2010) "Who is Christophine? The Good Black Servant and the Contradictions of Racial Liberalism." *Modern Fiction Studies*, Vol. 56, No. 4, Postcolonial Literature, Twenty-Five Years Later (Winter), pp. 815-836. The Johns Hopkins University Press Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/26286958> 31-05-2020.
- Jamoussi, Zouheir. (2011) *Primogeniture and Entail in England: A Survey of Their History and Representation in Literature*. Newcastle: Cambridge Scholar Publishing.
- Joannou, Maroula. (2015) "'From Black to Red': Jean Rhys's Use of Dress in *Wide Sargasso Sea*". *Jean Rhys: Twenty-First-Century Approaches*. Eds. Erica L. Johnson and Patricia Moran. Edinburgh UP <http://www.jstor.com/stable/10.3366/j.ctt16r0hd3.12/> 31-05-2020.
- Karademir, Aret. (2018) *Queering Multiculturalism: Liberal Theory, Ethnic Pluralism, and the Problem of Minorities within Minorities*. London: The Rowman & Littlefield Publishing Group. EBSCO Publishing: eBook Collection 5/31/2020.

- Khoo, Siew-Ean. (2011) "Intermarriage, Integration and Multiculturalism": A Demographic Perspective": Multiculturalism and Integration : A Harmonious Relationship, edited by James Jupp, and Michael Clyne, ANU Press, ProQuest Ebook Central, <http://ebookcentral.proquest.com/lib/metu2-ebooks/detail.action?docID=4612340.1>
- Mardorossian, Carine M. (2015) "Caribbean Formations in the Rhysian Corpus". *Jean Rhys Twenty-First-Century Approaches*. Ed: Erica L. Johnson and Patricia Moran Published by: Edinburgh University Press. Stable URL: <http://www.jstor.com/stable/10.3366/j.ctt16r0hd3.11>
- Meer, Nasar, et al. (2016) "Multiculturalism and Interculturalism" *Debating the Dividing Lines*. Edinburgh University Press. EBSCOhost, search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&db=nlebk&AN=1424250&site=ehost-live.
- Miller, Christanne. (2016) "The 'New Women' of Modernism". *The Cambridge History of Modernism*. Ed. Vincent Sherry. Cambridge: Cambridge UP. e-book, e-pub.
- Multiculturalism. (2016) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* by The Metaphysics Research Lab, Center for the Study of Language and Information (CSLI), Stanford University Library of Congress Catalog Data: ISSN 1095-5054. <https://plato.stanford.edu/info.html#c> 2016 (Stanford%20Encyclopedia%20of%20Philosophy).html First published Fri Sep 24, 2010; substantive revision Fri Aug 12, 2016. 01.06.2020.
- Neel, Alexandra. (2017) "Qui est là?": Negative Personhood in Jean Rhys's "Wide Sargasso Sea" Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal, Vol. 50, No. 2, FEATURING REBECCA COMAY (June), pp. 171-186 Published by: University of Manitoba Stable URL: <https://www.jstor.org/stable/45158934>. 31-05-2020.
- Nortio, Emma, Miira Niska, Tuuli Anna Renvik, Inga Jasinskaja. (2020) "The nightmare of multiculturalism': Interpreting and deploying anti-immigration rhetoric in social media." DOI: 10.1177/1461444819899624 journals.sagepub.com/home/nms.
- Olson, Jeane. (1988) "The 'Nobel Peasant' in E. M. Forster's Fiction" *Studies in the Novel*, winter 1988, Vol. 20, No. 4, Faulkner Fielding Forster Melville (winter), pp. 389-403 The Johns Hopkins University Press URL: <http://www.jstor.com/stable/29532599>.
- Padel, Ruth. (2007) "Introduction" to *Where Angels Fear to Tread*. by E. M. Forster. London: Penguin Books.
- Peppis, Paul. (2007) "Forster and England." *The Cambridge Companion to E. M. Forster*. Ed. David Bradshaw. Cambridge: Cambridge UP. e-book.
- Rhys, Jean. (1982) *Wide Sargasso Sea*. London: W. W. Norton and Company.
- Savory, Elaine. (2004) *Jean Rhys*. Cambridge : Cambridge UP.
- Simondon, Gilbert. (1965) "Culture and Technics". *Radical Philosophy*. (Jan./Feb. 2015) Trans. Olivia Lucca Fraser, Giovanni Menegalle.
- Spivak, Gayatri Chakravorty. (Autumn 1985) "Three Women's Texts and a Critique of Imperialism." *Critical Inquiry* 12 <http://www.journals.uchicago.edu/t-and-c>. June 29, 2020.
- Sherry, Vincent. *The Cambridge History of Modernism*. Cambridge: Cambridge UP, 2016. e-book
- Su, John J. (2015) "The Empire of Affect: Reading Rhys after Postcolonial Theory". *Twenty First Century Approaches*. Ed. Erica Johnson and Patricia Moran. Edinburg UP. <http://www.jstor.com/stable/10.3366/j.ctt16r0hd3.14/>

- Weinstock, D. (2015) "Liberalism and multiculturalism". In S. Wall (Ed.), *The Cambridge Companion to Liberalism* (Cambridge Companions to Philosophy, pp. 305-328). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781139942478.017.
- Womack, Kenneth. (2000) "A Passage to Italy: Narrating the Family in Crisis in E. M. Forster's *Where Angels Fear to Tread*". *Mosaic: An Interdisciplinary Critical Journal*, September, Vol. 33, No. 3 pp. 129-144. University of Manitoba Stable URL: <http://www.jstor.com/stable/44029699>.

“Manzum Siyer-i Nebî” Bağlamında Hz. Hatice’nin Hz. Muhammed’e Olan Muhabbeti

Sıtkı NAZİK*

“Manzum Siyer-i Nebî” Bağlamında Hz. Hatice’nin Hz. Muhammed’e Olan Muhabbeti

Özet

Müminlerin annesi Hz. Hatice’nin, Hz. Peygamber nezdinde çokça sevildiği malumdur. Zira Hz. Hatice, birçok üstün vasıflara sahip olmanın yanında, sadakat ve fedakârlığın sembolü olarak da öne çıkmış; ölümünden sonra dahi adından söz ettirmiştir. Bununla birlikte, kocası tarafından ziyadesiyle sevilen birinin, eşine karşı duyduğu muhabbet de dikkate değerdir. Dolayısıyla bu çalışmada Muhammed adlı şairin yazdığı “Manzum Siyer-i Nebî”den hareketle Hz. Hatice’nin Hz. Peygamber’e olan muhabbeti üzerinde durulmuştur. Nitekim bu eserin bir bölümünde, ticaret ortaklığı vesilesiyle tanıştığı Hz. Muhammed’le evlilik yapan Hatice’nin, zevcine duyduğu aşka da vurgu yapılmıştır. Böylece hem seven hem sevilen konumundaki Hatice’nin, klasik şiirdeki âşık-maşuk tipini ne derece yansıttığı ortaya konulmuştur. Hâsılı Hz. Hatice’nin, aynı zamanda seven biri olarak âşğın aşkına kayıtsız kalmayan kadın kahramana (sevgili) benzediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hz. Hatice, Hz. Muhammed, Manzum Siyer, Muhabbet, Evlilik

Khadija’s Love For Prophet Mohammed in The Context of “Manzum Siyer-i Nebî”

Abstract

It is known that Khadija, who was the mother of believers, was loved too much by The Prophet. Because Khadija had many superior qualities, and became prominent with her being a symbol for loyalty and self sacrifice; She had her name mentioned even after her death. Furthermore, the affection is also significant that someone who was loved by her husband had it for her him. Accordingly, in the study Khadija’s affection to The Prophet was emphasized from the point of “Manzum Siyer-i Nebî” written by the poet named Muhammad. Thus, in a part of this work, emphasis have placed on also the love of Hatice, who married Muhammad, whom he met by a trade partnership, for his husband. So it was revealed what an extent Khadija with both lover and sweet positions reflected the type of lover-sweet in the classical poem understanding. In short it was concluded that Khadija was similar to a female hero (darling) as a loving person who was not indifferent to the love of lover.

Keywords: Khadija, Prophet Muhammad, Poetic Siyer, Love, Marriage

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Hz. Hatice, Fil Vakası’ndan 15 yıl önce (İbn Sa’d, 2001: 109), yaklaşık olarak miladi 555 yılında Mekke’de doğmuş olup, normal doğumundan iki ay önce doğduğu için, babası tarafından kendisine “erken doğan kız çocuğu” anlamına gelen Hatice ismi verilmiştir (Yıldırım, 2014: 19). Babası Huveylid, annesi de Fatıma olan Hz. Hatice’nin soyu, baba tarafından Kusay’da, anne tarafından ise Lüey’de Hz. Peygamber’in soyu ile birleşmektedir (İbn İshâk, 1988: 395; İbn Hişâm, 2006: 252; Kandemir, 1997: 465).

Mekke’nin asil ve saygın bir ailesine mensup, güzel ve zengin bir kadın olan Hz. Hatice (Sabuncu, 2009: 52), üstün iffetine binaen İslâmiyet’ten önce “Tâhire” lakabıyla (İbn Hişâm, 2006: 249), daha sonraki dönemlerden itibaren ise Hz. Peygamber’in en büyük hanımı olmasına istinaden “Kübrâ” sıfatı ile anılmıştır (Kandemir, 1997: 465).

Hz. Peygamber’le evlenmeden önce Hz. Hatice, evvela Ebû Hâle Hind b. Zürâre et-Temîmî ile ardından Atîk b. Âbid el-Mahzûmî ile evlenmiştir (İbn Hişâm, 2006: 249-250; Kandemir, 1997: 465). Onun ölümünün ardından Kureyş’in ileri gelenlerinden bazıları soylu, güzel ve zengin oluşundan ötürü kendisiyle evlenmek istemiş, lakin Hz. Hatice bu tekliflerin hiçbirini kabul etmemiştir (Kandemir, 1997: 465). İki evliliği de çok uzun sürmeyen ve birçok evlilik teklifini reddeden Hz. Hatice’yi, ilâhî takdir sanki sultana ancak sultan yaraşır dercesine, Hz. Muhammed’e hazırlamıştır (Yıldırım, 2014: 30). Zira o, ilk eş, ilk dert ortağı, ilk inanan, İslam davasına ilk destek veren olmak bakımından

* Sıtkı NAZİK, Doç. Dr., Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, s.nazik@amasya.edu.tr, ORCID ID orcid.org/0000-0001-5964-5039

her şeyin en ilki olmuş ve hanımlar âleminin sultanı olduğu gibi, Hz. Peygamber'in de sultanı olmuştur (Yıldırım, 2014: 144).

Hz. Hatice, yakınlarının önerisi üzerine, çevresinde üstün ahlâklı ve güvenilir bir genç olarak tanınan Hz. Muhammed ile ortaklaşa ticaret yapma konusunda bir anlaşmaya varmış ve kölesi Meysere'yi de hizmetine vererek ticaret için Şam'a (Suriye) göndermiştir. Şam'dan dönüşlerinin akabinde, Meysere'den üstün ahlâkı ve güzel davranışları hakkında bilgi alarak bütün bu özellikleri sayesinde kendisine hayran kaldığı Hz. Muhammed'e evlilik teklifinde bulunmuş, o da bunu kabul etmiştir (Kandemir, 1997: 465). Aynı şekilde Hz. Muhammed de ticaret ortaklığı kurmaları vesilesiyle Hz. Hatice'yi tanıma imkânı bulmuştur. Nitekim o, hem maddi bakımdan iyi bir konumda hem de evlilik için beklentileri tam manasıyla karşılayacak biri durumunda olan bu hatunun (Kılıç, 2015: 53-54), akıllı, şerefli, cömert, yüksek ahlak sahibi, güzel, zarif ve nazik biri (Sabuncu, 2009: 52) olduğunu müşahede etmiştir. Buna göre birisi el-Emin (güvenilir), diğeri ise Tahire (temiz) olarak âdeta birbirleri için yaratılmış olan bu iki insan (Kılıç 2015: 54), evlenmek suretiyle hayatlarını birleştirmişlerdir.

Nikâh töreninden sonra düğüne geçilmiştir. Düğünde defler eşliğinde oyunlar oynanmış, gelinin başından saçılan hurma ve şekerler kapış kapış yapılarak geleneklere göre bir düğün töreni icra edilmiştir (Kılıç, 2015: 59). "Senin sütannen benim de annemdir." diyerek düğüne damadın sütannesini de çağırmasını isteyecek kadar ince düşünceli olan Hz. Hatice, Hz. Peygamber'i gerçekten seven bir sultandır. Çünkü âşıklık, sevgiliye ait ne varsa onları da sevmeyi, onun hatıralarına, akrabalarına ve yakınlarına da sevgi duymayı gerektirmektedir (Yıldırım, 2014: 62-63). Nitekim birçok hususta olduğu gibi, düğün esnasında da seven biri olarak Hz. Hatice bu hassasiyeti göstermiştir.

Düğünün ardından birkaç gününü daha amcasının evinde geçiren Hz. Peygamber ve eşi, daha sonra Hz. Hatice'nin, Safa ile Merve arasında yer alan Attarlar çarşısının arkasındaki evine taşınmışlardır. Çeyrek asır süren evlilikleri boyunca bu evde yaşayan Hz. Muhammed ve Hz. Hatice çiftinin altı çocuğu da bu evde doğmuştur (Kılıç, 2015: 59).

Yeni evlerinde iken Hz. Hatice'nin bir patron veya evin yegâne söz sahibi gibi hareket etmediğini söylemek mümkündür. Zira bu evde hayat, müşterek verilen kararlarla güzelleşmiş, sevgiyle başlayan birliktelik, saygı, anlayış, sadakat ve vefa duygularıyla pekişmiştir. Öyle ki, sonraki nesillere âdeta bu ikisinin evliliği rol model olmuştur (Kılıç, 2015: 60). Nitekim Hz. Hatice ve Hz. Peygamber'in kurdukları ev, muhabbetin zirvelerde yaşandığı örnek bir yuva olmuş, bu yuvada müthiş bir aşk, eşsiz bir sevgi, inanılmaz bir paylaşım ve tahammül, tarifi imkânsız bir fedakârlık hüküm sürmüştür (Yıldırım, 2014: 70). Hz. Hatice karakter, iyilik, vefakârlık, dayanışma, ruh zenginliği gibi konularda âdeta Hz. Peygamber ile özdeşleşmiştir (Yavuz, 2016: 44). Bu itibarla yaklaşık 25 yıl evli kalan bu çiftin birbirlerine duydukları muhabbet ve hürmetleri dillere destan olmuş, hatta nikâh duasında bile bu ideal evliliğin model alınması yönünde yeni evlenecek olan eşlere mutlu bir evlilik kurmaları için bir nevi telkinde bulunulmuştur.

Çeyrek asırlık bir evlilik hayatında iki eş arasındaki bu aşkın, bu sevdanın hep zirvelerde gezdiği görülmektedir. Dolayısıyla eğer aşk kaleme alınacaksa, Leyla ile Mecnun, Kerem ile Aslı, Ferhat ile Şirin'in aşkı değil, Hz. Muhammed ile Hz. Hatice'nin aşkları yazılmalıydı dense yeridir. Çünkü bu ikisinin aşkı vuslat üzerinedir ve normalde kavuşma ile aşk biterken Hz. Muhammed ve Hz. Hatice'nin aşkı aratarak devam etmiş, hatta Hz. Hatice öldükten sonra dahi, hane-i saadete birçok hanım girmesine rağmen, Hz. Peygamber onu hep muhabbet ve hasretle yâd etmiştir. Üstelik "Allah bana Hatice'den daha hayırlısını vermedi." diyerek ona olan vefasını ve sadakatini dile getirmiştir (Yıldırım, 2014: 71). Hz. Peygamber'in ilk eşine olan bağlılığı ve muhabbeti tabiatıyla Hz. Aişe'yi kıskandırmış ve o, Hz. Peygamber'in hanımları içerisinde en çok Hz. Hatice'yi kıskandığını itiraf etmiştir (Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 20; Müslim, Fezâilü's-Sahâbe, 75). Dolayısıyla birbirine dost ve sevgili olan bu iki insan, varlıklarında ve yokluklarında hatıralarını titizlikle korumaya özen göstermişler, ailelerine ve yakınlarına olan maddi-manevi desteklerini her fırsatta ortaya koymuşlar (Yavuz, 2016: 47), karşılıklı muhabbet, hürmet ve sadakatin timsali olmuşlardır.

2. Makaleye Kaynaklık Etmesi Yönüyle Manzum Siyer-i Nebî

İslamiyet'in başlangıcından itibaren Hz. Peygamber'in hayatı hakkında bilgi veren eserler kaleme alınmıştır. Hatta bir konu türü olarak edebiyatta, Hz. Peygamber'in hayatından ayrıntılı olarak bahseden biyografik tarzda eserlere siyer denmiştir. Gerek siyer/siyer-i nebi türündeki eserlerde gerekse *Tezewvücü'r-resûl* ismiyle müstakil

olarak yazılmış eserlerde,¹ Hz. Peygamber ve Hz. Hatice'nin evliliği söz konusu edilmiştir. Hatta bazı eserlerde evliliğin öncesi de anlatılmış, bu çiftlerin nasıl tanıştıklarına yer verilmiştir.

Hz. Hatice'nin ticaret kervanları düzenlemesi vesilesiyle Hz. Peygamber'i tanıyıp ona ilgi duymaya başladığı ve böylece aralarında evlilik yolunun açıldığı kaynaklarda ifade edilmektedir. Hatta bazı eserlerde yer yer Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'e olan muhabbeti, onu gördüğü zaman yaşadığı tarifi imkânsız hâller de bahse konu olmaktadır. Nitekim Muhammed adlı bir şair tarafından 1468 yılında yazıldığı ifade edilen "Manzum Siyer-i Nebî"² adlı eserde de Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'e duyduğu muhabbetin boyutları ortaya konulmaktadır. Böylece eserin özellikle "Kıssa-i Ticâret-i Mustafâ Aleyhi's-Selâm Berây-ı Hadîcetü'l-Kübrâ Radiya'llâhu 'Anhâ"³ başlığını taşıyan kısmında, klasik aşk hikâyelerinin dışına çıkılarak kadın kahramanın erkek kahramana olan aşkına vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir.

Manzum Siyer-i Nebî'nin müellifi Muhammed'le ilgili olarak kaynaklarda bir bilgiye rastlanmamıştır. Bu itibarla şairin nerede doğduğu, tahsili, hayatı, nerede ve hangi tarihte öldüğü meçhuldür. Eserine *Siyer-i Nebî* adını veren müellif, Ebu'l Hasan el-Bekrî'nin Arapça *Sîretü'n-Nebî* isimli eserini manzum olarak Türkçeye çevirmiştir. Hatta serbest tercüme yoluyla çevrilen bu esere, yazarının telif hüviyeti kazandırdığını söylemek mümkündür (Kavruk ve Kadioğlu, 2017: 19). Bu eser, Türk edebiyatında yazılan ilk manzum siyer olarak kabul edilmektedir. Mesnevi nazım şekliyle, aruzun *Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilün* ve *Mefâ'ilün/Mefâ'ilün/Fe'ülün* kalıplarıyla yazılan eserin esas alınan yazma nüshasındaki beyit sayısı 15496'dır. Ayrıca eserde ikisi beş, biri altı, ikisi dokuz beyitten oluşmak üzere gazel nazım şekliyle beş şiirin; üç beyitten müteşekkil kıta nazım şekliyle de bir şiirin yer aldığı görülmektedir (Kavruk ve Kadioğlu, 2017: 3). Eserin birçok yazma nüshası ve taş baskılarının olduğu ifade edilmektedir (Kavruk ve Kadioğlu, 2017: 38-40).⁴ Bu kadar çok istinsah edilmiş bir eserin yazarı hakkında kaynaklarda bilgi verilmemiş olması garipsecek bir durumdur. Bununla birlikte eserden hareketle yazar ve edebî kişiliğine dair az da olsa birtakım malumata ulaşma imkânı vardır.⁵

Manzum hikâye tarzında yazılmış olan bu siyer-i nebi, tarihî hadiseler ve rivayetlerle genelde örtüşmekle beraber, tabiatıyla kurgusal bir özelliği de yansıtabilir tarzda düzenlenmiştir. Nitekim bu makalede Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber ile evliliği meselesine tarihî yönden değil, edebî/kurgusal yönden bakıldığını, bundan hareketle Hz. Hatice'nin âşık-maşuk ilişkisi temelinde tanıtılmaya çalışıldığını ifade etmek gerekmektedir. Bu itibarla söz konusu eser bağlamında Hz. Hatice'nin klasik Türk şiirindeki âşık ve sevgili tipine ait özellikleri ne ölçüde yansıttığını ortaya koymak gayesiyle böyle bir çalışma yapılmıştır.

3. Manzum Siyer-i Nebî'de Hz. Hatice'nin Hz. Peygamberle Evlilik Süreci

Manzum Siyer-i Nebî'de Hz. Hatice'nin Hz. Peygamberle ticaret için tanıştığı, ortaklaşa iş yaptıkları ve bu işin sonunda giderek birbirlerini daha yakından tanımak suretiyle evlendikleri söz konusu edilmektedir. Dolayısıyla evlilikle taçlandırılan bu süreçte, Hz. Hatice ve Hz. Peygamber'e dair bilhassa âşık-maşuk ilişkisi bağlamındaki hususların geçtiği beyitler, işlenen konuya göre başlıklara ayrılarak ele alınıp açıklanmaktadır.

3.1. Geçimini Sağlama Yolundaki Bir Gence İşveren Olarak Hz. Hatice

Manzum Siyer-i Nebî adlı eserde Hz. Peygamber'in Hz. Hatice için yaptığı ticaretin söz konusu edildiği bölüm, "Aç dilünü söyle ey bülbül 'ayân/Kendü hâlün kendüüne kıl beyân" (1075)⁶ şeklinde başlamaktadır. Devam eden

¹ Hz. Hatice'nin bilhassa Hz. Peygamber'le yaptığı evliliğini anlatan "yazma eserler" ve Hz. Hatice hakkında yazılmış "matbu/güncel" eserler için bk. (Topbaş ve Selçuk, 2019: 755-756).

² Bu eserle ilgili olarak Bayram Özfırat'ın "15. Yüzyıl Şairlerinden Muhammed'in Sîretü'n-Nebî'si" ve Ahmet Erzurum'un "Muhammed'in Manzum Siyer-i Nebî'si (İnceleme-Metin)" adlı tez çalışmaları da bulunmakla birlikte, makalede, Hasan Kavruk ve İdris Kadioğlu tarafından hazırlanmış olan "Manzum Siyer-i Nebî" adlı eserden yararlanılmıştır.

³ Bu bölüm, "Manzum Siyer-i Nebî" adlı eserin 84-113. sayfaları arasında yer almakta olup, çalışmada örnek olarak sunulan şiirlerin sayfa numaraları değil, beyit numaraları verilmiştir. Öte yandan makalenin devamında, bu bölüme ilişkin yapılan göndermelerde, başlığın uzun uzadıya ismini anmak yerine, "hikâye" tabirinin kullanılması tercih edilmiştir.

⁴ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi elde etmek için Hasan Ali Esir'in çalışmasına bakılabilir. Bk. (Esir, 2019: 65-86).

⁵ Gerek eserin kendisi gerekse müellifi hakkında daha fazla bilgi edinmek için bu makaleye kaynaklık eden çalışmanın 19-37. sayfalarına bakılabilir.

⁶ Parantez içerisinde verilen bu sayılar, yararlanılan eserdeki beyit numaralarını göstermektedir.

beyitlerde Hz. Peygamber'in yirmi dört yaşını tamam eylediği (1083), güneş ve aydan yüzünün arı olduğu ve sözünün canlara can kattığı (1084) ifade edilerek Hz. Peygamber'in üstün özellikleri anlatılmaktadır. Nitekim evlilik çağına gelmesi hasebiyle para kazanması gereken bu genç, gelir elde etmenin yollarını aramaktadır.

"Mekke'de var idi bir hâtun ulu *Hûb idi hem 'âkile yüzi sulu'*
Kendü 'asrında anun gibi güzel *Yogidi bir hûb dahı ana bedel*
Hulki görklü hüsni gâyet hûb idi *Ol zamânda meşhûr ol mahbûb idi" (1151-1153)*

Hikâyeye göre Hz. Peygamber, eski bir kaftan ile Kâbe'yi tavaf ederken bu fakir hâlini gören Ebu Cehil'in kendisine mal mülk verme teklifini reddetmiştir (1097-1108). Bunun üzerine amcası Ebu Talip'in evine vararak ona babasından bir şey kalıp kalmadığını sormuş ve herhangi bir nesnenin kalmadığını öğrenince, amcalarının da yardım tekliflerini kabul etmeyerek bir iple bir orak eline alıp, ot toplamaya gitmiştir (1109-1127). Otçular, cihan padişahının ot devşirdiğini görünce bu durumu yadırgamışlar (1128-1131), hatta o sırada Abdü'l-Muttalib'in Kenân/Kenâne adlı bir kulunun (kölesinin) yolu, Hz. Muhammed'in ot biçtiği yerden geçmiş ve bu duruma o da şahit olmuştur (1132-1134). Nitekim seyyid, server konumundaki bu insanın çektiği meşakkate gönlü razı olmamış ve Hz. Peygamber'in amcalarının yanına varıp, Ebu Talip'e yeğenin bu hâliyle ilgili sitemde bulunmuştur (1135-1145). Ardından Ebu Talip de Kenâne'den bir işveren bulması konusunda yardım istemiştir (1146-1149). Böylece konu Hz. Hatice'ye getirilmekte, Mekke'de bir ulu hatunun bulunduğu, akıllı ve eşsiz bir güzelliğe sahip olduğu, siret ve suret itibariyle güzel ve meşhur bir mahbup olduğu yukarıdaki beyitlerde ifade edilmektedir.

"Gözleri nergis saçı reyhân idi *Cân u diller 'ışkına hayrân idi*
Dişleri ak yanağı hamrâ idi *Kaşı kara gözleri ala idi*
Yüzünün nûrı güneşden bahtulu *Yog idi bir ana benzer bahtulu*
Gevdesi sîmîn lebi yâkût idi *Söylese cânlara sözi kût idi*
Yüzine bakan sanurdı mâh idi *Boyu uzun bili ince şâh idi*
Her tilinde zülfinün bin cân anun *Asılıydı yolına kurbân anun*
'Aklı kâmil nefsi pâk gönli arı *Lebleri la'l incü gibi dişleri*
Ol zamân içinde işbu rûzigâr *Görmemişdi ana benzer bir nigâr*
Pak-dâmen dogrı sözlü pâk-bâz *Lutfi gâyet çoğ idi hem hışmı az" (1153-1161)*

Hz. Hatice'nin güzelliğini sayıp döken bu beyitlerde, âdeta klasik Türk şiirinde sevgilinin güzellik unsurlarına yüklenen anlamların Hz. Hatice için sıralandığı dikkat çekmektedir. Nitekim Hz. Hatice'nin, âdeta gözleri nergis, saçı reyhan, dişleri beyaz, yanağı kırmızı, kaşları kara, gözleri ela, yüzünün nuru güneşten daha aydınlık, gövdesi gümüş renkli, dudağı yakut, sözü canlara can katici, yüzü ay, boyu uzun, beli ince bir daldır. Zülfinün her telinde bin gönül asılı olup, akli kemale ermiş, nefsi temiz, gönlü arı, dudakları la'l taşı misali kırmızı, dişleri incidir. O zamanda ona benzer bir güzel görülmemiştir. İffetli ve temiz, lütfu gayet çok ve hışmı az biridir. Burada Hz. Hatice'nin tam manasıyla edebiyatımızdaki sevgili tipini aksettirdiği görülmekle birlikte, özellikle saçının her bir telinde bin gönülün asılı oluşu imajı dikkate değerdir. Zira klasik Türk şiirinde âşıkların gönlünün sevgilinin zülfinün/saçının her bir telinde asılı olduğu, dolayısıyla bütün âşıkların sevgiliye tutsak olduğu ifade edilmektedir.

"Kendünün adı Hadice'ydi hemân *Atası adı Huveyled bî-gümân*
Mâlinun sankim hisâbı yog idi *Cümle mâllulardan ol artug idi" (1162-1163)*

İşte, güzellikleri anlatılmakla bitirilemeyen kadının adı Hatice, babasının adı da şüphesiz Huveylid'dir. Üstelik onun hesap edilemeyecek derecede çok malı vardır ve o herkesten daha fazla zengindir.

"Bir ulu 'aklı issi kulu var idi *Tâcir idi Meysere'ydi hem adı" (1167)*

⁷ Bu kelimenin yazma nüshada geçen "sulu (صولو)" şekli tercih edilmiştir. Bk. (Muhammed, vr. 35b).

Nice hizmetkâr ve cariyesi olan bu insanın Meysere adında son derece akıllı ve tüccar bir kulu (kölesi) daha vardır.

“Pes Ebû-Tâlib didi kim duralum *Ol Hadîce Hâtuna biz varalum*
Ol kulını yola gönderür imiş *Bir emîn kişi dahi olsa dimiş*
Uş Muhammed dogru sözlü hem emîn *Hem diyânet buna gelmişdür hemîn” (1169-1171)*

Meysere'nin ticaret yapmak üzere Hz. Hatice tarafından yola gönderileceğini ve yanına da güvenilir bir yol arkadaşı aradığını duyan Ebu Talip, Hatice Hatun'a vararak işte tam da aranan kişinin doğru sözlü, emin ve din diyanet sahibi Muhammed olduğunu söylemeyi kardeşleriyle kararlaştırmıştır.

“Gördi ‘Abdü’l-Muttalib oğlanları *Vardı didi hâtunına anları*
Çünk⁸ işitdi Hadîce bu sözi *Şâdıllıktan yaş ile toldi gözi*
İnşâallâh⁹ şol Muhammed Hazreti *Bile olam bir görem ol sûreti” (1175-1177)*

Kardeşleriyle (Hamza, Zübeyr, Abbas) Hz. Hatice'nin evine ulaşip bir cariye onu sormuşlar ve Hz. Hatice, Abdü'l-Muttalib oğullarının geldiği haberini duyduğunda, Hz. Muhammed'in de onlarla beraber olabileceği umuyla ve onun yüzünü görme beklentisi, şevki ve heyecanıyla mutluluktan gözleri yaş ile dolmuştur.

“Pes Ebû-Tâlib didi kim iy ‘aziz *Bir iş için geldük uşda size biz*
Bir emîn ister imişsin kim yola *Gönderesiz Meysere ile bile*
Kardaşum oğlı Muhammed kim yakîn *Dogru sözlüdür be-gâyet hem emîn*
Hem diyânet hem şecâ'at anda var *Ana benzer bir yigit ya kanda var*
Ger kabûl kılur isenüz siz anı *Size tonlukçı kılalum biz anı*
Gönli kopdı hâtunun hoş eyledi *‘Aklını ‘ışk aldı bî-hûş eyledi” (1186-1191)*

Hz. Hatice, misafirlerini buyur etmesinin ardından, Ebu Talip söze başlayarak sebep-i ziyaretlerini açıklamış ve yeğenin üstün vasıflarını zikrederek ticaret için Meysere'ye yoldaş olarak aradığı kişinin, doğru sözlü, gayet emin, diyanet ve şecaat sahibi, eşsiz bir yiğit olan kardeşi oğlu Muhammed olduğunu ifade etmiştir. “Eğer onu kabul ederseniz, biz onu size yardımcı kılalım.” diyen Ebu Talip'in bu sözlerini duyan Hz. Hatice kendinden geçmiş, aşk, aklını başından almıştır.

3.2. Hz. Hatice'nin Hz. Peygamberle İlk Defa Karşılaşım Tanışması

Ebu Talip'in teklifi üzerine Hz. Hatice Hz. Peygamber ile ticaret ortaklığı kurmayı kabul etmiş, onunla görüşüp tanışmayı ve ortaklık şartlarını konuşmayı talep etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber de işvereniyle görüşmek için onun evine gitmiştir.

“Âşık olmuşdı cemâlin görmedin *Sâdıkmışdı visâle irmedin*
Bir ‘amusu var idi Varka adı *Mustafâ adın ana dimiş idi*
Dimiş idi ol durur sâhib-kırân *Ol durur peygâmbir-i âhir-zamân*
Hem cemâlin hüsniini öğmiş idi *Ol Hadîce gönlini almış idi*
Cân içinde ‘ışkı dutmuşdı makâm *Varlığın yagmalamış idi tamâm” (1178-1182)*

Aslında Hz. Hatice, daha cemalini görmeden ve onunla karşılaşım tanışmadan önce Hz. Muhammed'e âşık olmuştur. Zira Varaka adlı amcası ona, ünü çağları aşan bir sultan ve ahir zaman peygamberi olan Mustafa adından

⁸ Yazma nüshada bu kelime “çünkim” olarak geçmektedir. Bk. (Muhammed, vr. 36a)

⁹ Yazma nüshada bu mısra “Didi şâllâh ol Muhammed Hazreti” şeklinde geçmekte olup, bu hâliyle vezne daha mutabık düşmektedir. Bk. (Muhammed, vr. 36b).

bahsetmiştir. Üstelik cemalinin güzelliğini övmüş, böylece Hatice gönlünü ona kaptırmış, aşkı o gönülde makam tutmuş ve bu aşk, Hatice'nin varlığını tamamen yağmalamıştır (çepeçevre kuşatmıştır). Öte yandan Hz. Peygamber'in daha cemalini görmeden Varaka'nın anlattığı vasıflara bağlı kalarak Hatice'nin ona âşık olması, göz görmeden önce kulağın âşık olması keyfiyetini çağrıştırmaktadır. Zira bu durum, "Hani Rabbin (ezelde) Âdemoğullarının sulp-lerinden zürriyetlerini almış, onları kendilerine karşı şahit tutarak, "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" demişti." (Kur'an-ı Kerim, 2011: A'râf, 7/172) şeklinde buyurulduğu üzere elest meclisinde kulun ilk olarak ilâhî hitaba muhatap olması ve hemen akabinde de ilâhî cemali görmesi olayı sonucu o sese ve cemale âşık oluşuna, dolayısıyla gözden önce kulağın âşık olması durumuna benzemektedir. Nitekim yukarıdaki beyitlere göre Hz. Hatice'nin âşık oluşu da böyle gerçekleşmiştir.

<i>"Durdılar andan revâne oldılar</i>	<i>Ol Hadîce'nün evine geldiler</i>
<i>Çün kapudan girdi ive Mustafâ</i>	<i>Toldı ivün içi nûr ile safâ</i>
<i>Ol Hadîce sandı ay geldi ive</i>	<i>Yâhu¹⁰ güneş nûrdu toldı ive</i>
<i>Bakdı gördi çün Resûl'ün yüzini</i>	<i>'Aklı gider yitürür kendüzini</i>
<i>Gördi kim hüsni melâhat pür-kemâl</i>	<i>Hem letâfet hem zarâfet hem cemâl</i>
<i>'Âşık oldı bir gönül bin cân ile</i>	<i>Kodı yola başu hânümân ile</i>
<i>'Aklı fikri târumâr itdi hemîn</i>	<i>Gitdi gönli bî-karâr oldı hemîn</i>
<i>Gerçi düşdi 'şk odı hem gönline</i>	<i>Gayret itdi kendüyi dirdi yine</i>
<i>Didi kim hoş geldün iy sâhib-cemâl</i>	<i>Merhabâ iy seyyidî sâhib-kemâl" (1218-1226)</i>

Ticaret kervanına katılması konusunu Hz. Hatice'nin kabul ettiğini amcaları, Hz. Peygamber'e bildirmişler ve o da üç amcasıyla beraber Hatice'nin evine doğru yola koyulmuştur. Muhammed Mustafa kapıdan içeri girdiğinde evin içi nur ve sürur ile dolmuştur. Bunun üzerine Hz. Hatice ayın eve geldiğini yahut güneş ışığının eve geldiğini sanmıştır. Resul'ün yüzünü görünce akli başından gitmiş, bu mükemmel güzellik, letafet ve zarafet karşısında kendini kaybetmiştir. Can u gönülden ona âşık olmuş, akli fikri darmadağın ve gönül kararsız bir hâle gelen Hz. Hatice'nin yüreğine aşk ateşi düşmüştür. Yine de gayret edip, kendini toparlamış ve "Hoş geldin ey cemel sahibi, merhaba ey kemal sahibi efendim!" diyerek bu karşılaşmadan duyduğu hoşnutluğu dile getirmiştir.

İşte, Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'le tanışması ve onun güzelliği karşısında kendinden geçip gönlüne aşk ateşinin düşmesi bu şekilde vuku bulmuştur.

3.3. Hz. Peygamber'in Katıldığı Kervanın Yolunu Gözleyen Hz. Hatice

Hz. Hatice, Şam'a göndermeyi planladığı kervanda, alım satım işlerini yürütmek üzere Hz. Peygamber'e görev vermiş, aralarında iş ortaklığı kurulmuş, o da yanında yardımcı olarak tayin edilen Meysere ile birlikte ticaret için Şam'a doğru seyahate çıkmıştır.

<i>"Sen bu mâlun üstüne olgıl emîn</i>	<i>Mâl senündür ad benüm olsun hemîn</i>
<i>Meysere dahı sana olsun gulâm</i>	<i>İş senün emrün ile kılsun müdâm" (1230-1231)</i>

Hz. Hatice, hazır bir hâle olan ticaret kervanına katılması konusunda Hz. Peygamber'e teklifte bulunmuş ve bu malın kendisine emanet edildiğini, Meysere'nin de daima ona yardımcı olacağını söylemiştir.

<i>"Çün yimek yindi du'âsin itdiler</i>	<i>Mustafâ kaldı kalanı gitdiler</i>
<i>Pes Hadîce Hâtun eydür kim sana</i>	<i>Eski tonlar lâyıık olmaz egnüne</i>
<i>Durdı sandugını açdı ol hâtun</i>	<i>Tiz çıkardı Mısrî Hindî niçe ton</i>
<i>Şemsî dülbend hem harîr gönlek ana</i>	<i>Virdi tonandı bakar kaldı tana</i>

¹⁰ "Yâhu" (Farsça "yâ-hod") kelimesi "yahut" anlamına gelmektedir. Bk. (Dilçin, 2009: 242).

Çünkü girdi ol libâsa Mustafâ *Dahı artuk oldu nûr ile safâ*
Cilvelendi sûret ü hüsn-i cemâl *Cân fidâ kıldı Hadîce hod ne mâl*
Gönli kopdı oynadı kılmaz karâr *'Aklını hod 'ışk kılupdur târumâr*
Gözleri kaldı yüzinde iramaz *Vâlih oldı kendüzini diremez*
'İşkını kılmadı illâ âşikâr *Kim be-gâyet ulu idi ol nigâr*
Gayret itdi ya'nî saklar adını *Cân içinde urdı 'ışk bünyâdını" (1235-1244)*

Hz. Peygamber, artık Hz. Hatice ile yüz yüze de görüşmek suretiyle onun bu ticaret teklifini kabul etmiş, çeşitli yemekler yendikten sonra yemek duası yapılmış, diğer misafirler gitmişler, Mustafa konakta kalmıştır. Ardından Hz. Hatice eski elbiselerin Hz. Peygamber'e yakışmayacağını söyleyerek sandığını açmış ve Mısır, Hint kumaşlarından yapılmış elbiseler, şemsi tülben ve ipek gömlek vermiştir. Bunları giyini süslenen Hz. Peygamber'e hayranlıkla bakakalmıştır. Çünkü o elbiselere bürünen Mustafa âdeta nur ile safa olmuştur. Sureti ve cemalet güzelliği daha bir alımlı olmuş, bunun üzerine Hatice değil ki malını, kendi canını dahi feda etmeyi göze alabilmiştir. Gönlü pır pır eder olmuş, aklını ise aşk tarumar etmiştir. Gözlerini Hz. Muhammed'in yüzünden ayıramaz olmuş, hayran bir hâlde kalıp, artık kendine gelememiş olmuştur. Ancak yüce kişiliğe sahip o güzel, aşkını aşikâr etmemiş, aşk binasını gönülünde yaparak bu aşkı gizli tutmaya çalışmıştır. Bu hâliyle Hz. Hatice klasik şiirdeki aşk anlayışına göre hareket eden bir âşik gibi davranmıştır. Zira klasik şiirde aşkın -değerini koruması açısından- gizli tutulması önemlidir. Hatta buna dair, "Âşik olup da iffetini muhafaza ederek, aşkını gizli tutarak ölen kişi şehittir, şehit olarak ölmüştür." (Hindî, 1433/2012: 376) şeklinde bir hadisten de bahsedilmektedir. Dolayısıyla âşik, aşkını gizli tuttuğu ölçüde onun nimetlerinden faydalanabilmektedir.

"Pes gönildi yolına ol kârübân *Ol Hadîce gözyaşın kıldı revân*
Sarây üstüne çıkdı bakakaldı *Gözinden yaş yüzüne akakaldı*
Gönli gitdi kârübân ile bile *Kul gibi kim gide hân ile bile*
Anul anul inilerdi gönülsüz *Figân iderdi bülbül gibi gülsüz" (1254-1257)*

Böylece hazırlanan kervan, yoluna koyulmuş, Hz. Hatice ise gözyaşlarına boğulmuştur. Saray gibi konağı üstüne çıkıp bakakalmış ve gözünden yaş yüzüne akıvermiştir. Kul gibi han ile beraber gitmesi misali gönül kervan ile birlikte gitmiş, yavaş yavaş gönülsüzce inlemiş ve bülbül gibi gülsüz kalışına figan etmiştir. Artık onun için Hz. Muhammed'in ayrılığına, hasretine dayanmak imkânsız bir hâl almıştır (Akıncı, 1978: 257). Nitekim kervan yola çıktıktan sonra Hatice ne yapacağını bilemez hâlde sağa sola koşuşturup, işleri yoluna koymakla meşgul olarak kafasını dağıtmaya çalışmıştır. Ama bunu başaramamıştır. Muhammed'in gönül alıcı varlığı âdeta onun günlünü de alıp götürmüştür. Artık çöllerde seyr ü sefer eden, el-Emin'in bedeni Hatice'nin de kalbi olmuştur (Damla, 2012: 34). Hz. Peygamber fiziki bir yolculuğa çıkarken, Hz. Hatice içsel bir yolculuğa çıkmıştır. Kemale erme yolunda kendini daha iyi tanımak üzere bir arayışa koyulmuştur. Her ikisi için de bu yolculuklarının sonunda bir ödül vardır, o da evlilik, yani vuslat.

"Bu 'ışk odına pinhânî yanardı *Dimezdi kimseye cânı yanardı" (1258)*

Bu aşk ateşine gizlice, içten içe yandığı hâlde, kimseye bunu dememiş, bu sırrını açmamıştır. Aşk sırrını ifşa etmemesinde kadın oluşunun da etkisi olabilir. Ancak daha önce de belirtildiği üzere, klasik Türk şiirindeki aşk anlayışının da bir yansıması olarak, aşkta asıl olan onun gizli tutulmasıdır.

"Yollarını gözler idi gözleri *Mustafâ-y-idi dilinde sözleri" (1259)*

Muhammed Mustafa'yı dilinden düşürmeksizin gözleri onun ve beraberindekilerin yollarını gözler olmuştur. Nitekim kervan, sekiz konaklık bir yola gitmiştir ve onlar gidip dönene kadar yol gözlemek (Damla, 2012: 35), Hz. Hatice'nin nasibine düşmüştür.

3.4. Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'le İlgili Rüyası

Yaşanılması muhtemel önemli hadiseler ve yapılması düşünülen mühim işler öncesinde görülen rüyaların insan hayatında büyük etkileri olmuştur. Zira görülen bu rüya olumlu işaretler içeriyorsa, yapılan yorumlar doğrultusunda kişi hayatına bir yön vermekte, ona göre önemli adımlar atmaktadır. Ancak olumsuz işaretler barındırıyorsa rüya sahibi bir işe koyulma noktasında verdiği kararından vazgeçebilmektedir. Dolayısıyla rüyaların, insanın hayatını yönlendirmesi hususunda önemli bir yeri bulunmaktadır. Nitekim gördüğü rüyanın etkisinde kalarak nübüvvet nurunun sahibini arayıp, yaptığı tahkikat neticesinde o kişinin Hz. Peygamber olduğuna kanaat getirmek suretiyle onunla evlenme girişiminde bulunan Hz. Hatice'nin hayatı açısından da gördüğü bir rüyanın kayda değer yeri olmuştur.

<i>“Ol Hadîce Hâtun imdi ol gice</i>	<i>Râvi eydür tamı üstünde yüce</i>
<i>Ebrîşüm döşekler üstünde özi</i>	<i>Tekyelenmiş uyhu almışdı gözi</i>
<i>Çevre yanında karavaşlar durur</i>	<i>Gözleri ugrınca yaşlar indürür</i>
<i>Mustafâ'nun 'ışkı konmuşdı ana</i>	<i>Sûreti nakşına kalmışdı tana</i>
<i>Yakîn gelmiş idi sizderdi cânı</i>	<i>Hem oynardı beşâretler nişânı</i>
<i>Gönlü gitmiş bî-karâr olmuş idi</i>	<i>'Aklı cânı târumâr olmuş idi" (1619-1624)</i>

Hz. Hatice'nin rüyası, olayı hikâye eden kişi (râvi) tarafından şöyle anlatılmaktadır: “Hatice Hatun o gece yüksek damı üstünde ipek döşekler üzerinde uzanmış, gözlerini uyku almış ve çevre yanında cariyeler olduğu hâlde yatmakta, gözleri gizlice yaşlar dökmektedir.” Zira Mustafa'nın aşkı ona konmuş, suretinin güzelliğine karşı hayretler içinde kalmıştır. Bu hâlde iken, kesin bilginin gelmiş olduğunu kalbi hissetmiş, hem müjdelere veren alametler ortaya çıkmıştır. Gönlü gitmiş, kararsız olmuş ve aklı, canı tarumar olmuştur.

<i>“Gözlerinden perdeyi Hak nâ-gehân</i>	<i>Götürür bakar görür buni hemân</i>
<i>Kim Mu'allâ kapısından geldi nûr</i>	<i>İçi toptolu melâ'ik birle hûr</i>
<i>Şöyle kim gördüm idi gördi 'ayân</i>	<i>Düşdi ol dem 'aklı gitdi nâ-gehân</i>
<i>Kul karavaş üstüne tiz üşdiler</i>	<i>Gül yüzine gül suları sacdılar" (1625-1628)</i>

Bu rüyasında, Hak Teâlâ gözlerinden perdeyi ansızın götürmüş (kaldırmış), Mualla Kapısı'ndan, içi melekler ve hurilerle dopdolu olduğu hâlde, nurun geldiğini görmüştür. Bu keyiyeti ayan beyan görünce aklı başından gidivermiş ve kendini kaybedip düşmüştür. Köle ve cariyeler çabucak üzerine üşüşmüşler ve gül yüzüne gül suları saçmışlardır.

<i>“Didi ya n'oldi bana bilür misiz</i>	<i>İşbu ben gördüğümü görür misiz</i>
<i>Didiler Bâb-ı Mu'allâ'dan bana¹¹</i>	<i>Bir ışık var kalmışuz ana tana</i>
<i>Yir ile gök ortasın tutmuş durur</i>	<i>Yir yüzini cümle nûr itmiş durur</i>
<i>Didi ol nûrun içinde dahi siz</i>	<i>Nice nesne var durur görür misiz</i>
<i>Didiler ki görmedük hiç nesne biz</i>	<i>Hem bu nûrun irmedük sırrına biz" (1631-1635)</i>

Hz. Hatice, kendisine ne olduğunu ve ne gördüğünü sormuş, onlar da “Mualla Kapısı'ndan yana bir ışık geldiğini ve ona şaşkınlıkla baka kaldıklarını, bu ışığın yer ile gök ortasını tutmuş ve yeryüzünü tamamen nur etmiş olduğunu dile getirmişlerdir. Devamında Hatice, “O nurun içinde dahi nasıl nesnenin var olduğunu görür müsünüz?” diye bir soru yönelmiş ve yanındakiler, “Biz hiç nesne görmedik ve nurun sırrına ermedik.” demişlerdir.

¹¹ Bana kelimesi beytin anlamına uygun düşmemekte olup, zaten yazma nüshada bu kelime “yana” şeklindedir. Bk. (Muhammed, vr. 49b)

*“Didi bir kubbedür ol mutlaka uş
Mustafâ nûrî durur ol nûr ‘ayân
Şol deve kim adı Sahbâ’dur ana
Gelür içindedür ol Mustafâ hoş
Yir yüzinden göge kaldurmuş ‘ayân
Binmiş üstüne gelür kaldum tana” (1636-1638)*

Hz. Hatice rüyasını anlatmaya devam ederek, “İşte o mutlaka bir kubbedir. Mustafa onun içinde hoş bir şekilde gelmektedir. Mustafa nuru yeryüzünden göğe yükselen apaçık bir nurdur. Adı Sahbâ olan şu devenin üstüne binmiş gelmektedir. Şaşa kaldım.” demiştir.

*“Bildi ol hâtun ki Hak virdi anı
Her kişi lâyük degül kim göre nûr
Kim kalanı görmez ol gördüğünü
Yâ ferîşte göre dünyâda ya hûr” (1640-1641)*

O hatun (Hz. Hatice) müjde içeren o rüyayı kendisine Hakkın verdiğiğini bilmiş ve o gördüğünü kalan kişilerin görmediğini anlamıştır. Nitekim her kişi nur görmeye yahut dünyada melek veya huri görmeye layık değildir. Dolayısıyla böyle bir devlet ve saadeti kimse görmemiş, bu devlet ve saadet sadece ona verilmiştir. Artık bundan sonra gönlünde bir aşk ateşi yanmaya başlamış, bu rüyanın hakikatine erebilmek için büyük bir arzuya kapılmıştır (Bursalı, 2015: 209).

*“Gönli kopdı uçdı cânı oynadı
Derdinün oldı birisi sad-hezâr
Gözleri başladı dökdi yaşları
Gerçi ‘ışk gönlini vîrân eyledi
Yandı ‘ışk odına kanı kaynadı
Varlığını eyledi ‘ışka nisâr
Bagrınun hod dürlü dürlü başları
Gayret itdi ‘ışkı pinhân eyledi” (1642-1645)*

Bu gördüğü rüyanın şevk ve heyecanıyla gönlü kopup uçuvermiş, canı oynamış, aşk ateşine yanıp, kanı kaynaştır. Derdinin biri bin olmuş, varlığını aşka heba etmiştir. Bağı başı yanık bir hâlde gözlerinden yaşlar dökülmeye başlamıştır. Aşk her ne kadar gönlünü viran eylese de, gayret etmiş ve aşkı gizli tutmuştur. Dolayısıyla bu rüyanın da etkisiyle Hz. Hatice’nin gönlündeki aşk ateşi kat kat alevlenmiştir.

3.5. Hz. Peygamber’in Evlendirilmesine Yönelik Girişimler

Hz. Hatice, gördüğü rüyanın da yönlendirmesiyle zaten cemaline hayran kaldığı Hz. Peygamber’e karşı daha fazla ilgi duymaya başlamış, artık ondan gelecek evlilik teklifini bekler olmuştur. Öte yandan Hz. Peygamber’in ve -başta amcası olmak üzere- ailesinin de evlilik için birtakım girişimlerde buldukları görülmektedir. Zaten Hz. Peygamber’in ticaret kervanına katılmasındaki temel amaç da bundan kazanç sağlayıp, elde ettiği parayla evliliğini gerçekleştirmektir.

*“Pes Ebû-Tâlib didi yâ cân-ı ‘am
Gözlerüm görür iken gelgil seni
Sen sabâh olıcağaz durgıl ogul
Kavlini virsün sana al gel bana
Maslahatdur seni evlendüreyüm
Ben senünçün çekmişem çok dürlü gam
Kedhudâ eyleyeyüm şâd it beni
Ol Hadîce Hâtuna vargıl ogul
Kız dileyüm bir kavümden ben sana
Gözlerümüz rûşen olsun göreyüm” (1670-1674)*

Hz. Peygamber’i evlendirme noktasında daha somut adımlar atmaya çalışan Ebu Talip, “Ey amcasının can pasesi! Ben senin için türlü gam çekmişim. Gözlerim görür iken, gel seni aile reisi (bey) yapayım. Böylelikle beni mutlu et. Sen sabah olunca o Hatice Hatuna git. Sözünü (sözleştiğiniz ücreti) sana versin, al bana getir. Ben sana bir kavimden kız isteyip, seni evlendireyim, zira bu iyi bir iştir. Gözlerimiz aydınlık olsun (mürüvvetini) göreyim.” demiştir.

*“Tanlacak durdı yirinden Mustafâ
Geydi fâhir tonları hûb egnine
Saçını taradı saçdı müşg-i nâb
Hüsünün vasfı dile gelmez ‘azîz
Gönli rûşen hâtırı hurrem safâ
Sûreti benzerdi ayun bedrine
Gün yüzün gördi utandı âfitâb
Kendü pâk fi’li arı tonı temiz*

Göz kamaşur bakıcak gün yüzine

‘Akl u cânlar vâlih olur sözine

Dili tatlı hulki gökçek hoş huyı

Bili gâyet ince ortadur boyı” (1675-1680)

Muhammed Mustafa, şafak vakti/sabahleyin erkenden, gönlü aydınlık, hatırı mesut, bahtiyar bir şekilde yerinden kalkmış, güzel sırtına övgüye değer elbiseleri giymiştir. Yüzü ayın dolunay hâline benzeyen bu güzel insan, misk kokulu saçını taramış ve güneş, gün yüzünü gördüğünde, kendi hâminden utanmıştır. Güzelliğinin vasfı anlatılamaz olan bu aziz insanın, kendi pak, fiili arı, elbisesi temizdir. Gün yüzüne bakınca göz kamaşmaktadır. Akıl ve gönüller sözüne hayran kalmaktadır. Dili tatlı, yaratılışı güzel ve huyı hoş olup, beli gayet ince ve orta boyludur. Nitekim Hz. Peygamber’in şemâlinin anlatıldığı yukarıdaki beyitlerde, edebiyatta sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilgili teşbihlere yer verildiği dikkat çekmektedir. Zira edebiyatımızda sevgilinin yüzü parlak, aydınlık oluşu yönüyle dolunaya ve güneşe teşbih edilmekte, hatta yer yer güneşten daha ışıltılı oluşuna vurgu yapılmaktadır. Saçları da kokusu ve rengi itibarıyla miske benzetilmektedir. Dili/sözü ise âşığa hoşnutluk vermesi bakımından tatlı/şeker gibi algılanmakta, beli de kıl kadar ince olarak tasvir edilmektedir.

“Pes Hadîce’nün evine vardı ol

Çünkü kapudan içerü girdi ol

Bakdı gördi ol Hadîce bir cemâl

Kim melâhat hüsn içinde ber-kemâl

‘Aklı gitdi bî-karâr oldı yine

Cânı gönli târumâr oldı yine

Kendü kendüye didi kim bu cemâl

‘Âkıbet kılur beni bu pâyimâl

Ger nasîb olur ise vaslı bana

Bahşîş olsun varlığum cümle buna” (1681-1685)

Hiz. Peygamber, kararlaştırdıkları ücreti almak için yola koyularak Hatice’nin evine varmış ve kapıdan içeri girdiği zaman, o Hatice, kemal üzere hoş bir güzellik içerisinde olan cemal sahibini görmüştür. Aklı gitmiş, yine kararsız, ne yapacağını bilemez hâlde gelmiş, canı ve gönlü tarumar olmuştur. Nitekim Hatice, onun methini, ahlakının güzelliğini duymuştur. Ancak insanın gözlerini kamaştıracak kadar böyle bir güzele sahip olduğunu hayal dahi edememiştir (Bursalı, 2015: 217). Kendi kendine, “Bu cemal beni sonunda meftun kılacaktır, şayet vuslatı bana nasip olursa, varlığım tamamen buna bahşîş olsun.” demiştir. Özellikle yukarıdaki son iki beyitte Hz. Hatice’nin, bir âşık edası sergileyerek sevgilinin cemalini görmek ve onunla vuslata ermek uğruna varlığını feda etmeyi göze alabilmesi, klasik şiirdeki âşık tipine ait özelliklerle örtüşmektedir. Nitekim klasik şiirde de âşık, sevgiliye vuslat yolunda kendi varlığını dahi önemli bir engel olarak görüp, bunu sevgili için seve seve feda edebilen gözü kara biridir.

3.6. Hiz. Hatice’nin Gözüyle Hiz. Peygamber

Hiz. Hatice, Hiz. Peygamber’i gördüğü zaman ona ait güzellikleri, ahlaki erdemleri çokça dile getirmiş, bu üstün özellikler karşısındaki hayranlığını, meftunluğunu, hatta çaresizliğini itiraf etmiştir. Hikâyenin birçok yerinde bu husus ortaya konulmakla birlikte, aşağıdaki beyitlerde de gazel nazım şekliyle Hiz. Peygamber’e yönelik övgü dolu, yüceltici ifadelerin Hiz. Hatice’nin dilinden döküldüğü görülmektedir. Nitekim “Na’t-ı Hadîce Der-Hakk-ı Muhammed Mustafâ ‘Aleyhi’s-Selâm (Hatice’nin Muhammed Mustafa Aleyhi’s-selam hakkındaki na’tı)” başlıklı bu gazelde âdeta bir âşığın gözüyle sevgili anlatılmaktadır.

Na’t, klasik Türk edebiyatında özellikle Hiz. Peygamber’e yönelik övgü dolu sözleri, onun vasıflarını sayıp dökmeyi ifade eden edebî türdür. Bu itibarla na’t denince ilk etapta, Hiz. Peygamber’in övgüsü ve onun güzel vasıflarının anlatılması akla gelmektedir. Burada da Hiz. Hatice’nin Hiz. Peygamber için gazel nazım şekliyle söylediği bir na’ta yer verilmiştir.

“Didi yâ Rab bu melek mi yâhu bir insân mıdur

Yâhu insân suretinde bu ‘aceb bir cân mıdur

Gözleri yagma kılur gönüller ilin ser-te-ser

Kirpügi cânâ batâr oklar urur peykân mıdur

Kimse bilmez leblerinin rengini kim nicedür

Fehm idilmez kan mıdır ya kana benzer cân mıdır

Hak yaratmadı dahı bunun gibi âdem belî

Cümle dünyâ halkına bu bir ‘aceb sultân mıdır’ (1686-1689)

Bu na’ında Hz. Hatice, “Ey Rabbim! Bu melek mi yahut bir insan mıdır? Yoksa insan suretinde bambaşka bir canlı mıdır? Gözleri, gönüller ülkesini baştanbaşa yağma kılar. Kirpiği cana batar, oklar vurur temren midir? Kimse bilmez dudaklarının renginin nasıl olduğunu, kan mıdır, kana benzer can mıdır anlaşılır. Evet, Hak bunun gibi bir insan yaratmadı, cümle dünya halkına acaba bu bir sultan mıdır?” diyerek, Hz. Peygamber’i tasvir etmiştir. Nitekim bu gazelde âşık konumundaki Hz. Hatice’nin gözüyle bir sevgili olan Hz. Peygamber anlatılmakta, klasik şiirdeki sevgilinin güzellik unsurlarına yüklenen anlamlar, onunla ilişkilendirilmektedir. Buna göre sevgili (Hz. Peygamber), güzellik bakımından âdeta bir melektir. Gözleri yağmalayıcı, âşığın gönül mülkünü harap edici, yaralayıcı, hatta âşığı öldürücü bir özelliğe sahiptir. Kirpiği âşığın gönlüne saplanan ok, okun ucundaki temren gibidir. Kan rengindeki dudakları cana can katan bir iksir, âb-ı hayat misalidir. Eşsiz bir varlık konumundaki sevgili, sadece âşık için değil, bütün insanlar için bir sultandır.

3.7. Hz. Hatice’nin Gönülünü Açıp Hz. Peygamber’e Evlilik Teklifinde Bulunması

Hz. Hatice, gerek kendi gördüğü rüyanın etkisiyle gerekse Hz. Peygamber’e dair hem müşahede ettiği hem de -başta Meysere olmak üzere- çevresindekilerden duyduğu güzel huylar ve üstün vasıflar sebebiyle ona âşık olmuştur.

“Mustafâ viridi selâm hoş aldı ol

Kalkdı ayak üzre ‘izzet kıldı ol

Pes latîf ü dil-firîb âvâz ile

Mustafâ’ya söyledi ol nâz ile

Kandasın dünden berü iy cân sana

Gel ki müştâk olmuşam cânandan sana

Hâcetün var mı buyurgıl bilelüm

Cân dilersen uşda kurbân kılalum

Söyler iken dökilürdi yaşları

Bagırınun çoğ idi çünkim başları

Mustafâ çün gördi gözi yaşını

Utanut egdi mübârek başını

Hem kızardı geldi ter yanagına

Sanki jâle düşdi gül yapragına” (1692-1698)

İşte, Hz. Hatice böylesine yoğun bir duygu seline kapılmış olduğu hâlde iken, evin içine giren Hz. Peygamber öncelikle ona selam vermiş ve o da bu selamı hoş bir şekilde almıştır. Daha sonra latif ve gönlü cezbeden bir ses ile ve nazlı bir edayla Mustafa’ya, “Ey can! Neredesin dünden beri? Gel ki, sana can u gönülden âşık olmuşum. Bir ihtiyacın, isteğin var mı? Buyuruver, bilelim. Can dilersen işte burada, kurban olalım.” demiştir. Bunları söylerken gözünden yaşlar dökülmektedir. Çünkü bağı başı yanmış bir hâledir. Hz. Peygamber onun bu gözü yaşlı hâlini görünce, utanıp mübarek başını eğmiş, yüzü kızarıp yanagına ter gelmiş ve sanki gül yaprağına çiy damlası düşmüştür. Yukarıdaki beyitlerde bir sevgili olarak anlatılan Hz. Peygamber’in bilhassa son beyitte yanagıyla ilgili yapılan teşbih ve tasavvur dikkat çekicidir. Nitekim edebiyatta sevgilinin yanagının renk ve şekil itibarıyla güle benzetilmesi misali Hz. Peygamber’in yanagının da güle ve o yanaktaki terin de çiy damlasına benzetildiği görülmektedir.

“Dir Hadîce Hâtun iy cânum beni

Kıl vekîl evlendüreyüm ben seni

Ben senünçün bulmuşam bir hoş hatun

Cân virüp ‘ışkunı almışdur satun

Mâl u milki çok durur kendü güzel

Şehr içinde yok durur ana bedel

‘Âkiledür sâlihâdur hûbdur ol

Hem setîre mestûre mahbûbdur ol

Senden ol az nesneyi kılar kabûl

Senden özge kimseye varmaz hem ol

Cân u dilden ‘âşık olmuşdur sana

Mâl u milkini komışdur yoluna

Gönli sevdân ile bağlanmış durur

Cânı ‘ışkun ile taglanmış durur

‘Aklı olmuşdur hevâna târumâr

Hem yine derdüdür ana gam-güsâr” (1703-1710)

"Sizden ol yaşlıcadur hem tul durur

Dahi 'aybı yokdur ancak ol durur

Gerçi tul durur velî gençdür dahi

Hem güzeldür hem setîre hem sahî" (1713-1714)

Hız. Hatice, Peygamberimizi evlendirmek için kendisini vekil kılmasını istemiş, onun için hoş bir hatun bulduğunu, can verip onun aşkını satın aldığını söylemiştir. Sonra da bu hatunun özelliklerine ve durumuna dair "Mal ve mülkü çoktur, kendi güzeldir. Bu şehirde ona bedel bir kimse yoktur. Akıllı, salih ve güzel olup, hem temiz ve namusludur. O, senden az bir şeyi kabul eder ve senden başka kimseye varmaz. Zira o can u gönlüden sana âşık olmuştur. Mal ve mülkünü senin yoluna koymuştur. Gönlü senin sevdan ile bağlanmıştır. Canı aşkın ile dağlanmıştır. Akli sana heves beslemesiyle tarumar olmuştur. Hem yine ona teselli veren, sana duyduğu aşk derdidir. Dul ve sizden yaşlıca olmasından başka, onun bir ayıbı da yoktur. Gerçi duldur, ancak yine de gençtir, hem de güzel, namuslu ve cömerttir." şeklinde bilgi vermiştir. Bu beyitler içerisinde bilhassa "Hem yine derdüdür ana gam-güsâr" mısraı klasik şiirdeki aşk anlayışı açısından önem arz etmektedir. Çünkü klasik şiirde âşık, aşk derdinden memnundur. Bu derde çare bulunmasını istememektedir. "Derdin dermanı derttedir" (Akıncı, 1978: 285) dercesine bu derdin dermanının yine kendisi (aşk) olduğunu düşünmektedir. Nitekim burada da bir âşık olarak Hız. Hatice, hem düşüğü aşk derdinden hem de o derde sebep olan yârinden memnun görünmektedir.

"Mustafâ didi ki kimdür di bana

Didi ol durur ki uş söyler sana

Mustafâ başın aşaga eyledi

Key utandı döndi hâtun söyledi

Didi sana söylerem iy cân yigît

Cânum olsun yoluna kurbân yigît

'İşkun odi gönlümü yakmış durur

Gözlerümden kanlı yaş akmış durur

Bagrumı 'İşkun kebâb itmîş durur

Gönlümün milkin harâb itmîş durur

Derdüni cânım kabûl itmîş durur

Gönlümü sevdâna kul itmîş durur" (1715-1720)

Bu sözlerin üzerine Muhammed Mustafa, onun kim olduğunu sormuş, Hatice de "odur ki işte sana söyler" diye yanıtlamıştır. Mustafa başını aşağı eğmiş, oldukça utanmış, hatun ise ona dönüp, "Ey cân yigît, cânım yoluna kurban olsun yigît, sana söylüyorum, aşkın ateşi gönlümü yakmıştır, gözlerimden kanlı yaş akmıştır. Aşkın bağrımı kebab etmiş, gönlümün ülkesini harap etmiştir. Derdini cânım kabul etmiş, gönlümü sevdana kul etmiştir." demiş ve Hız. Peygamber'e karşı âdeta ilan-ı aşkıta bulunmuştur. Yukarıdaki beyitlerde Hız. Hatice'nin içinde bulunduğu durum klasik şiirdeki âşığın durumunu tasvir etmektedir. Zira Hız. Hatice'de olduğu gibi, klasik şiirde de âşık, aşk derdi ve ayrılık hasretinden ötürü çokça ağlamakta, kanlı gözyaşları dökmektedir. Üstelik âşık, aşk ateşinden ciğeri kebab olmuş, bağı yanık, perişan, harap ve bitap bir hâlededir.

"Söz senündür söylegil utanmagıl

Doğrudur sözüm latîfe sanmagıl

Mustafâ dınmadı ilhâh eyledi

Pes başını kalduruban söyledi

Didi sen hâtun u halkun çok durur

Ben bir öksüz atam anam yok durur

Sen ganîsin ben fakîrem il bilür

Vasluna irmek bana kandan olur

Bana bir bencileyin dervîş gerek

Dervîşe çün dervîş olur yigîrek" (1721-1725)

Hız. Hatice devamla Hız. Peygamber'e, "Söz senindir, utanma, söyleyiver. Sözüm doğrudur, şaka zannetme." demiştir. Bu durum karşısında Hız. Peygamber, itiraz etmemiş, zorla da olsa başını kaldırıp, "Sen hatunsun ve halkın çoktur. Ben ise bir öksüzüm, atam anam yoktur. Sen zenginsin, ben fakirim, el bunu bilir. Sana kavuşmak bana nasıl olur? Bana benim gibi bir fakir gerek, çünkü fakire fakir daha iyi olur." diyerek hâlini arz etmiştir.

"Çünkim ol hâtun işitdi bu sözi

Âh kıldı kan ile toldı gözi

Yüregünün tütünü çıkdı başa

Korkdı nâ-gâh araya fûrkat düşe

Tolageldi gözleri yaş agladı

Hasretinden toprak u taş agladı

Aglayurak döndi eydür yâ habîb

Derdümendünem esirge yâ tabîb

<i>Mâl u milk ü baş u cân olsun fidâ</i>	<i>Tek beni vaslundan itmegil cüdâ</i>
<i>Bil ki bu sözüm hakikatdür benüm</i>	<i>‘İşkuna çokdan yanar cânum tenüm</i>
<i>Ben cihânı cânı kodum yoluna</i>	<i>‘Âşıkunam zulm itme kuluna” (1726-1732)</i>
<i>“Mâl u milküm kul karavaşum sana</i>	<i>Bahşış olsun sen yitersin pes bana</i>
<i>Gam yime endîşe salma gönlüne</i>	<i>Varlığımı ben komışam yoluna</i>
<i>Ben karavaşunı mahrum itmegil</i>	<i>Hicr odına cânımı mûm itmegil” (1735-1737)</i>

Nitekim o hatun bu sözü işitmiş, bir ah etmiş ve gözü kan ile dolmuştur. Yüreğinin tütünü başa çıkmış, araya ayrılık düşeceğinden korkmuştur. Gözleri dolmuş ve yaşlar dökmüştür. Hasretinden toprak ve taş ağlamıştır. Ağlayarak dönüp şöyle demiştir: “Ey sevgili! Dertlinim, esirge ey tabip! Mal, mülk, baş ve can sana feda olsun. Yeter ki beni vuslatından etme cüda. Bil ki benim bu sözüm hakikattir. Senin aşkına can ve tenim çoktan yanar. Ben cihanı, canı yoluna koydum. Âşığının, kuluna zulmetme. Mal ve mülküm, kölem ve cariyelerim sana bahşış olsun, sen artık bana yetersin. Gam yeme, endişe salma gönlüne. Yoluna ben varlığımı koymuşum. Ben cariyeni mahrum etmeyi-ver, ayrılık ateşine mum etmeyiver.” Bu beyitlerde Hz. Hatice âşık biri olarak bütün variyetini ve varlığını sevgili uğruna feda edebileceğini söylemek suretiyle hakiki manada ve samimi bir şekilde âşık olduğunu ortaya koymaktadır. Üstelik kendini âşık olduğu kişi karşısında cariyeye olarak konumlandırmak suretiyle asıl sultanın o olduğunu, kendisinin ise onun kulu mesabesinde bulunduğunu ifade etmiş olmaktadır.

<i>“Mustafâ işitdi şâdân oldı hûş</i>	<i>Cânı meyl eyledi gönli kıldı cûş</i>
<i>Kim Hadîce gibi bir dahı güzel</i>	<i>‘Asr içinde yog idi ana bedel</i>
<i>Hem şekerden şîrîn idi sözleri</i>	<i>Cânları hayrân iderdi gözleri</i>
<i>‘İşk Hadîce gönlünü yakan odı</i>	<i>Mustafâ’nun gönline dahı kodı</i>
<i>Gönlü şâdân oldı toldı şevk ile</i>	<i>Hurrem oldı hoş safâ vü zevk ile” (1738-1742)</i>

Hz. Peygamber, bu sözleri işitince mutlu olmuş, canı meyletmış ve gönlü coşmuştur. Nitekim o sırada Hatice gibi, ona bedel bir güzel yoktur. Sözleri şekerden tatlı, gözleri canları hayran edicidir. Hatice’nin gönlünü yakan aşk ateşi, Mustafa’nın gönlüne de konmuştur. Böylece gönlü mutlu olmuş, şevk ile dolmuş, hoş safa ve zevk ile bahtiyar olmuştur. Buna göre yukarıdaki beyitlerde maşukun (Hz. Muhammed) aynı zamanda âşık rolünü de üstlendiği ifade edilmektedir. Dolayısıyla bu hikâyede asıl kahramanların hem âşık hem sevgili tipine ait özellikleri taşıdıkları görülmektedir.

<i>“Mustafâ’yı sevmişem ben cân ile</i>	<i>Varlığım virdüm ana cânım bile</i>
<i>Yâ Safiyye gördüğüm gözümle ben</i>	<i>Görse-y-idün ‘ayblamazdun beni sen</i>
<i>Gökyüzündeki melekler çâkeri</i>	<i>Yir yüzünde ins ü cinnün serveri</i>
<i>Cân u dilden tâlib olmuşam ana</i>	<i>Ol dahı râgıb durur hem bil bana” (1773-1777)</i>

Amcasına, “Hatice’nin atasına varıp, kızını bana isteyin ve ne derse verin!” (1745) diyen Hz. Peygamber’in bu sözüne mukabil, Ebu Talip, Hatice gibi zengin ve ulu birini istemenin pek uygun ve imkân dâhilinde olmadığını ifade etmiş, Ebu Leheb de “Bizi maskara mı eyledin?” diyerek onu azarlayıcı bir tavır sergilemiştir (1746-1754). Diğer taraftan Hz. Abbas onun güzel/üstün vasıflarını ortaya koymuş, mal mülk haricinde, asıl daha iyi/üstün kişinin yeğeni olduğunu belirtmiştir (1755-1762). Hz. Peygamber’in halası Safiye ise yeğeninini hiç yalan söylemediğini dile getirerek işin aslını araştırmak üzere yola koyulmuş, Hatice’nin evine varıp, ona evlilikle ilgili duyduğu bu sözün doğru olup olmadığını sormuştur (1766-1772). Hatice, o sözün doğru olduğunu, yalan sanmamaları gerektiğini söylemiş (1773) ve devamla, “Ben Mustafa’yı candan sevmişim. Varlığımı, canımı bile ona verdim. Ey Safiye! Benim gözümle gördüğümü görseydin, sen beni ayıplamazdın. Gökyüzündeki melekler onun kölesi; yeryüzünde ise o, insanlar ve cinlerin sultanıdır. Can u gönülden ona talip olmuşum. O dahi bil ki bana râğbet etmektedir.” demiştir. Böylece yukarıdaki beyitlerde sevgilinin (Hz. Muhammed), âşık nazarında ne derece üstün ve değerli bir varlık olduğu vurgulanmaktadır. Öte yandan burada sevgili, yüce bir mertebede gösterilerek idealist bir yaklaşım sergilendiği gibi, onun

da âşığa (Hz. Hatice) meyli olduğu, bu duygusal ilişkinin karşılıklı olduğu ifade edilerek realist bir yaklaşıma da yer verilmiştir.

<i>“Pes Safiyye didi iy hâtun ‘aceb</i>	<i>Olmayasın anı kıldugun taleb</i>
<i>Kim gök altında yir üstünde hemân</i>	<i>Birdür ol yok ana benzer bir cüvân</i>
<i>Andadur hüsn ü şemâ’il hem cemâl</i>	<i>Hem bahâdur hem zarâfet hem kemâl</i>
<i>Hem melâhat hem belâgat kânıdur</i>	<i>Hem fesâhat dürrinün ‘ummânıdur</i>
<i>Pâk-dâmân dogru sözlü pehlevân</i>	<i>Hem diyânet hem sehâsı bî-gerân</i>
<i>Mu‘cizâtı hod mu‘ayyen âşikâr</i>	<i>Her ‘adûdan saklar anı Kirdikâr</i>
<i>Râzı oldugı anun va’llâh sana</i>	<i>Hoş sa‘âdet bahşış ol önden sona” (1778-1784)</i>

Hz. Peygamber’in halası Safiye daha sonra “Ey hatun! Onu talep etmekle şaşırıp kalmayasın. Zira gök altında ve yer üstünde hiç mi hiç ona benzer bir yiğit yoktur. Güzellik, yakışıklılık ve cemel ondadır. Hem değerli hem zarif hem de kemal sahibidir. Hem güzellik hem belagat hazinesidir. Hem fesahat incisinin ummanıdır. İffetli, doğru sözlü, pehlivandır. Hem dindardır hem cömertliği sınırsızdır. mucizeleri zaten apaçıktır. Lakin Yaratıcı onu düşmandan saklamaktadır. Onun sana razı oluşu, şüphesiz baştan sona bir bahşıştır, ihsandır.” diyerek Hz. Peygamber’in bedenen ve ruhen son derece üstün özelliklere sahip olduğunu teyit etmiştir.

<i>“Durdı hâtun tiz hemân tonlarını</i>	<i>Altun incü başda yüzde varını</i>
<i>Cümlesin bahşış idüp didi ana</i>	<i>Yardım itgil işbu işde sen bana</i>
<i>Başum üstine didi turdı hemân</i>	<i>Vardı Ebû-Tâlib evine revân</i>
<i>Eydür iy kardaş oturman tiz durun</i>	<i>İş hu bitmişdür hemân ancak varun” (1785-1788)</i>

Safiye bu söylediklerinin ardından evden ayrılmaya hazırlanırken, Hatice Hatun elbise, altın, inci gibi değerli eşyalarını ona hediye ederek bu evlilik işinde kendisine yardım etmesini ondan istemiştir. Safiye de Ebu Talip’in evine gelerek bu işin tamam olduğunu ve bu evliliğin gerçekleştirilmesi için aceleyle varıp Hatice’yi istemelerini söylemiştir.

<i>“Ol Huveyled menziline vardılar</i>	<i>Destûr oldı çün içerü girdiler” (1792)</i>
<i>“Çün ta‘âm yindi Ebû-Tâlib söze</i>	<i>Başladı dir geldüğümüz biz size</i>
<i>Hâcetümüz var durur kılğıl kabûl</i>	<i>Didi buyurun ne hâcetdür kim ol</i>
<i>Eydür oldur kim Hadîce Hâtun’ı</i>	<i>Mustafâ’ya isterüz senden anı</i>
<i>Ol didi kim bâliğa durur kızum</i>	<i>Hem ulu durur ana geçmez sözüüm</i>
<i>Çok ulular istediler varmadı</i>	<i>Kimseye hergiz rızâ ol virmedi” (1796-1800)</i>
<i>“Şimdi bir dervîşe anı virmezem</i>	<i>Ben bu işi ana lâyıık görmezem</i>
<i>Kim ‘Arab içinde ‘âr olur bana</i>	<i>İsteyenler serzeniş kılur bana” (1803-1804)</i>

Amcaları, Hz. Peygamber’i de aralarına alarak Hz. Hatice’nin babası Huveylid’in evine varmışlar, müsaade alıp içeri girmişlerdir. Huveylid, misafirlere yemek getirmeleri için hizmetlilere emir vermiştir (1795). Yemek yendikten sonra Ebu Talip söze başlamış, Huveylid hanesine bir ihtiyaç dolayısıyla geldiklerini ve bunu kabul kılmasını istemiştir. O da “Buyurun, o ne haccettir.” demiştir. Bunun üzerine Ebu Talip, “Senden Hatice Hatun’u Mustafa’ya isteriz.” diye karşılık vermiştir. O ise kızının yaşını başını almış ve ulu biri olduğunu, ona sözünün geçmeyeceğini söylemiştir. Üstelik çok ulu kişilerin istemesine rağmen onlara varmadığını, asla rıza göstermediğini eklemiştir. Dolayısıyla şimdi bir fakire onu vermeyeceğini, bu işi kızına layık görmediğini, hatta Arap içinde kendine bunun ar olacağını, isteyenlerin ona karşı serzenişte bulunacağını dile getirmiştir. Bu beyitlerde Hz. Hatice’nin babasının bu evliliğe karşı çıkmak suretiyle rakip edası sergilediği görülmektedir. Zira klasik şiirde de âşığın sevgilisine ulaşmasına engel olan, sevgiliyi

âdeta kuşatarak âşığı ondan mahrum eden varlıklar, hatta her şey rakiptir. Burada da Huveylid, iki sevgilinin birbirine kavuşmasına engel olarak, bir rakip gibi hareket etmiştir.

<i>“Çün Hadîce Hâtun’a irdi haber</i>	<i>Gönli oldı gussadan zîr ü zeber</i>
<i>Dimâga çıkdı sevânun buhârı</i>	<i>Açıldı dökdi kan gözi punarı</i>
<i>Derd ile hod yanar idi ol nihân</i>	<i>İşbu sözi çün işitdi nâ-gehân</i>
<i>Cânı oldu kaygulu gönli melûl</i>	<i>Oturmadı yirinden durdı ol</i>
<i>Gözlerine oldı bu dünyâ tamu</i>	<i>Vardı Varka katına dir yâ ‘amu</i>
<i>‘Avrata tulluk mı yigdür yâhud er</i>	<i>Varka eydür er diler gönlün meger” (1809-1814)</i>
<i>“Varka didi kim işitdüm bir sözi</i>	<i>Mustafâ için dilemişler sizi” (1820)</i>

Bu sözlerin üzerine önce Hz. Hamza kalkıp, hakarete varan ifadelerle Huveylid’e çıkmış, sonra Hz. Peygamber’in diğer amcaları da işin kötüye gitmesinden korktukları için kalkıp hemen oradan ayrılmışlardır (1804-1808). Nitekim Hatice Hatun’a haber ulaşmış, gönlü tasadan alt üst olmuştur. Sevdanın buharı beyne yükselmiş, gözünün pınarı açılmış, kan (kanlı gözyaşı) dökmüştür. Zaten dert ile gizlice yanıp durur iken, yetmezmiş gibi bu sözü de ansızın işitmiştir. Canı kaygılı olmuş, gönlüne hüzn düşmüş, yerinde durup oturamaz hâle gelmiştir. Bu dünya gözlerine cehennem olmuş, Varaka’nın yanına varıp, ona evlenmenin mi, dul kalmanın mı daha uygun olduğunu sormuştur. Varaka da Hz. Hatice’nin evlenmekten yana olduğunu anlayınca, kiminle evlenmeyi dilediğini ona sormuş (1816), Yemen ve Taif beylerinin (1815-1816), Mekke ulularının (1818) ona talip olduklarını ve Mustafa için de onu istediklerine dair bir söz işittiğini söylemiştir. Buna göre yukarıdaki beyitlerde kararsız, ne yapacağını bilemez, kaygılı, kanlı gözyaşı döken, sevgiliden ayrı kalınan bu yeri cehennem gibi gören biri olarak Hz. Hatice’nin, yine klasik şiirdeki âşık tipine ait özellikleri yansıttığı görülmekte; bu durumdan kurtulmaya çalıştığı ve bir çıkış yolu bulması için Varaka’dan yardım talep ettiği anlaşılmaktadır.

3.8. Varaka’nın Girişimiyle Hz. Peygamber ve Hz. Hatice’nin Nikâhlanması

Hz. Hatice, babasının Hz. Peygamber ve ailesine yönelik menfi tutumundan ve evliliklerine karşı çıkmasından duyduğu üzüntüyle amcası yanına varmış, bir yol göstermesini ve bu evliliğin gerçekleşmesi noktasında kendisine yardım etmesini ondan istemiştir. Dolayısıyla Huveylid’i ikna etmek ve birbirine âşık bu iki insanı evlendirmek üzere Varaka girişimlerde bulunmuştur.

<i>“Ol didi ‘ammu dilermiş ol beni</i>	<i>Var ise digil sen anun ‘aybını</i>
<i>Varka didi aslı pâk fer’i tavîl</i>	<i>Luftı bî-had görklüdür hulki cemîl</i>
<i>Hulki hûb fazlı ‘azîm cûdı ‘amîm</i>	<i>Gönli gâyet arıdur nefsi kerîm” (1821-1823)</i>

Hz. Hatice, amcası Varaka’ya hitapla Mustafa’nın kendisini dilediğini söylemiş ve bir ayıbı varsa bunu deyişmesini ondan istemiştir. Varaka da, “Aslı temiz, nesli köklü, lütfu sınırsız, kendisi görkemli ve tabiatı güzeldir. Huyu hoş, fazlı büyük, cömertliği umumi, gönlü gayet arı, nefsi yücedir.” diyerek Hz. Peygamber’in vasıflarından birkaçını saymak suretiyle onu övmüştür.

<i>“Didi hâtun var ise ‘aybı digil</i>	<i>Gizleme benden sen anı söylegil</i>
<i>Didi ol yüzi güneş alnı kamer</i>	<i>Gözleri câdû sözi şehd ü şeker</i>
<i>Bakıcak bedr aya benzer sûreti</i>	<i>Cânlara cânlar bağışlar sohbeti” (1824-1826)</i>

Varaka’nın bu söylediklerinin ardından Hz. Hatice yine amcasına hitapla, ayıbı var ise deyişmesini, onu kendinden gizlemeyip söyleyişmesini vurgulamıştır. Bunun üzerine Varaka, “Yüzü güneş, alnı ay, gözleri çok güzel, sözü tatlı ve şekerdir. Bakınca yüzü dolunaya benzer, sohbeti canlara canlar bağışlar.” demiştir. Bu beyitlerde de Hz. Peygamber’in tasvirine yönelik ifadeler, klasik Türk şiirindeki sevgilinin güzellik unsurlarına ilişkin teşbihlere karşılık gelmektedir. Nitekim klasik şiirde sevgilinin yüzü güneşe ve dolunaya, alnı aya, gözleri büyücüye, sözü şehd (tatlı) ü şekerle benzetilmektedir. Üstelik canlara can katan sohbetini ise Hz. İsa’nın nefesi ile irtibatlandırmak mümkündür.

Zira Hz. İsa'nın nefesine hastaları iyileştirme ve ölüleri diriltme mucizesi bahşedilmiş, bundan mülhemle sevgilinin dudağı ve sözüne de şairler tarafından bu özellikler yüklenmiştir.

"Didi hâtun bi'llahi 'aybı nedür *Atam anam 'âr idermiş nicedür*
Didi va'llâh kamu 'aybdan ol arı *Cümle noxsândan dahı oldur berî*
İlle evlâdı yine 'ayblar anı *Ya'ni dervîşdür degül dirler ganî" (1827-1829)*

Hz. Hatice tekrar, "Allah'a yemin olsun ki ayıbı nedir, babam anam utanırmış, bu nasıl olur?" demiş, sonra Varaka sözlerine şu şekilde devam etmiştir: "Vallahi o, bütün ayıplardan arı, cümle noxsandan beridir. Ancak nesli, zengin değildir, yani fakirdir diye onu ayıplar." Bu beyitlerde söz yine Hz. Peygamber'in gerçek hayattaki maddi durumuna getirilmiş, fakir oluşu ifade edilmiştir. Klasik şiirde sevgilinin zengin ve müstağni olmasına karşın, Hz. Peygamber'in fakir oluşu sevgili tipinin bu özelliği ile örtüşmeyebilmektedir. Ancak cemel ve kemal itibarıyla son derece zengin, mükemmel olduğu göz önüne alınırsa, maddi zenginliğin çok da önemsenecek bir yönünün olmadığı zaten anlaşılmaktadır.

"Didi hâtun dervîş ise 'ayb hemân *Bende çokdur mâl u milk ü hânümân*
Varka didi kim kızum varur mısın *Hâtun eydür maslahat görür misin*
Didi var kim ol durur sâhib-kırân *Ol durur peygâmbere-i âhir-zamân*
Yir yüzine cümle hükmi geçiser *Hakk'ı bâtıldan cihânda seçiser*
Tâ kıyâmet kaldugınca rûzigâr *Kalısar dillerde adun yâdigâr*
Hak katında menzilün olur ulu *Her dü 'âlemde olursın bahtulu" (1830-1835)*

Hatun (Hatice), "Hem o yoksul ise ayıp olmasa gerek, bende mal mülk ev bark çoktur." deyince Varaka, "Kızım, ona varır mısın?" diye sormuş, hatun da "Uygun görür müsün?" diye cevap vermiştir. Bunun ardından Varaka, onun taht ve baht sahibi bir sultan ve ahir zaman peygamberi olduğunu, bütün hükmünün yeryüzüne geçeceğini, dünyada Hakk'ı batıldan ayıracağını söylemiştir. Böylece "Zaman ta kıyamete kadar devam ettiği sürece adın dillerde anılır, menzilin Hak katında yüce olur, her iki âlemde bahtlı olursun." diyerek yeğenine de müjdeyi vermiştir.

"Didi istemişler atam virmemiş *'Aklı hod yok gözi dahı görmemiş*
Didi şükârâne ne virürsin bana *Kim nikâh idem bugün seni ana*
Didi yâ 'ammu ne kim gönlün diler *Kul karavaş mâl u milk ü sîm u zer*
Varlığum yâ 'ammu yoluna fidâ *Tek beni ol nûrdan itmegil cüdâ" (1836-1839)*

Hz. Hatice "İstemişler, atam vermemiş. Aklı yok yok, gözü bile görmemiş." diyerek babasının bu tavrından yakınmıştır. Varaka, onu Hz. Peygamber'e nikâhlanması karşılığında teşekkür mahiyetinde kendisine ne vereceğini ona sormuştur. Hz. Hatice de "Ey amca! Köle, cariye, mal, mülk, gümüş, altın gönlün ne dilerse dilesin. Ey amca! Varlığım yoluna feda olsun. Yeter ki beni o nurdan ayrı bırakma." demiştir.

"Sağlık ile durıcak yarın sabâh *Hâzır olun kılalum 'akd ü nikâh*
Durdılar pes cümle ikrâm itdiler *Bunlara çok dürlü in'âm itdiler*
Pes Huveyled didi yâ seyyid size *Bir sözüüm var gûş urun bir dem bize*
Kardaşımı ben vekil itdüm yakîn *Ol Hadîce hakkına tahkik hemîn" (1891-1894)*

Bu konuşmaların akabinde Varaka kardeşinin evine varmış ve ona yaptığı işin çok kötü olduğunu, Abdülmütalib'in çocuklarını küçük düşürücü sözler söylemesinden ötürü hayati tehlikesi bulunduğunu ve Hz. Hamza'nın onu öldürmek için ant içtiğini, hatta bu gece öldürebileceğini söylemiştir. Yaşanan olaylar neticesinde hayatının tehlikede olduğunu hisseden Huveylid, kardeşi Varaka ile Ebu Talip'in evine varıp özrünü de beyan ederek af dilemiştir (1840-1890). Tam bu sırada Varaka araya girmiş ve sağlık ile yarın sabaha ulaşınca akit yapıp, nikâh kıymak üzere

hazır olmalarını söylemiştir. Bunun üzerine cümle ikram ve nimetlerle karşılanmışlar, Huveylid de bir sözü olduğunu, buna kulak vermelerini talep etmiş ve kardeşini vekil ettiğini, hem böylece onun Hatice hakkında tasarrufta bulunmaya yetkili olduğunu bildirmiştir.

<i>“Varka kaldırdı başını söyledi</i>	<i>Yâ Benî-Zühre Kureyş Mahzûm didi</i>
<i>Ol ululardan Hadîce birin ol</i>	<i>Kendüye lâıyk görüp kıldı kabûl” (1900-1901)</i>
<i>“Tanla siz bir yire cem’ olun kamu</i>	<i>Ol Hadîce evine gelün kamu</i>
<i>Tâ nikâh eyleyevüz anda ana</i>	<i>Dimek olmaz adını bunda bana</i>
<i>Didi bunı oradan döndi yine</i>	<i>Geldi girdi ol Hadîce evine</i>
<i>Muştuladı hâli ana söyledi</i>	<i>Key yarag eylegil imdi sen didi</i>
<i>Perdeler asdur evün saldur firâş</i>	<i>Hem bişürsünler buyur çok dürlü aş</i>
<i>Kim ulular tanla bunda tolisar</i>	<i>Şol işi kim ister idün olisar</i>
<i>Pes Hadîce Hâtun ol dem oldı şâd</i>	<i>Gönli gâyet hurrem oldı güldi şâd” (1903-1909)</i>

Varaka bir de büyükler önünde Kâbe’de Huveylid’den bu vekâleti aldıktan sonra (1897-1898), başını kaldırıp, Benî Zühre, Kureyş ve Mahzûm kabilelerine seslenerek Hatice’nin, o ululardan birini kendine layık görüp kabul ettiğini haber vermiştir. Herkesin sabah erkenden bir yere toplanıp Hatice’nin evine gelmelerini, ta ki orada adıyla sanıyla kim olduğu anlaşılacak o ulu kişiyi ona nikâh kıyacaklarını bildirmiştir. Bunu dedikten sonra oradan dönmüş, yine o, Hatice evine gelip girmiştir. Bu durumu müjdeleyerek ona, bu andan itibaren çok hazırlık yapmasını, perdeler astırıp, sergiler sermesini, hem çok çeşitli aş pişirmeleri yönünde hizmetlilere talimat vermesini tavsiye etmiş, ulu kişilerin sabahleyin geleceklerini ve istediği şu işin artık gerçekleşeceğini söylemiştir. Bu söz üzerine Hatice Hatun o an gayet mutlu ve gönlü sevinçli olmuş, yüzü gülmüştür.

<i>“Kuşluk olunca halâıyk geldiler</i>	<i>Ol Hadîce’nün ivine toldılar</i>
<i>Yog idi ol şârda andan ulu iv</i>	<i>Oldı ulular ile toptolu iv” (1916-1917)</i>
<i>“Geldi pes ol dem Muhammed Hazreti</i>	<i>Düşdi ol halka nübüvvet heybeti</i>
<i>Geçdi ol sadra oturdı Mustafâ</i>	<i>Yüzi benzer aya gönli hoş safâ” (1925-1926)</i>

Gece çeşitli hazırlıkların yapılmasının ardından kuşluk vakti olunca hizmetliler gelmiş ve Hatice’nin evine dolmuşlardır. O şehirde ondan daha büyük ev yoktur ve o ev ulu kişiler ile dolup taşmıştır. Mekke’nin ileri gelenleri bir bir eve gelip yerlerini almışlar ve ardından Hz. Muhammed de evi teşrif etmiş, o ortama nübüvvet heybeti düşmüştür. Yüzü aya benzeyen ve gönlü hoş safa olan bu zat, baş tarafa geçip oturmuştur.

<i>“Ol Ebû-Cehl-i la’în bilmiş idi</i>	<i>Bu işi pes ta’ne eyledi didi” (1961)</i>
<i>“Bu Muhammed sana benzer er midür</i>	<i>Dünyede bir buna benzer var midür</i>
<i>Dünyenün hatunları rişvet virür</i>	<i>Tâ ki bir kerre bunun yüzün görür</i>
<i>Hücre sine her kimün basa kadem</i>	<i>Nûr olur içi taşî tâ-ser-kadem”¹² (1965-1967)</i>

Hz. Peygamber’e gösterilen özel ilgi ve ihtimamın farkına varan lanetli Ebu Cehil, bu işi tan eylemiştir. Bunun üzerine Hz. Abbas, yeğenine sataşan Ebu Cehil’e, “Ey ahmak kişi sus!” (1963) deyip, “Bu Muhammed sana benzer er midir, dünyada buna benzer bir kişi var mıdır? Dünyanın hatunları bir kere bunun yüzünü görmek için armağanlar verir. Her kimin evine ayak bassa, baştan ayağa oranın içi dışı nur olur.” şeklinde söz sayarak çıkmış, haddini bildirmiştir.

¹² Yazma nüshada bu ifade “ser-tâ-kadem” şeklinde geçmektedir. Bk. (Muhammed, vr. 59b).

“Pes Ebû-Tâlib işâret eyledi *Hâmuş oldılar kamu ol söyledi*
 Bir belîğ hutbe okudı key şerîf *Medh kıldı Mustafâ’yı hoş latîf*
 Pes didi kim Mustafâ tâlib durur *Ol Hadîce Hâtun’a râgıb durur*
 Siz ne dirsiz hem buyurun görelüm *Her ne kim ister isenüz virelüm” (1972-1975)*

Daha sonra Ebu Talip işaret eylemiş ve herkesin susmasıyla o, söze başlamıştır. Oldukça kıymetli, güzel bir hutbe okumuş, yeğeni Mustafa’yı hoş, latif bir şekilde methetmiştir. Akabinde Mustafa’nın, Hatice Hatun’a talip olup, onu istediğini söylemiş, kız tarafının görüşünü almak ve isteklerini karşılamak üzere sözü onlara bırakmıştır.

“Varka dahı kalkdı hutbe okudı *Hutbesini çün tamâm itdi kodı*
 Döndi didi yüz deve vir iy ‘azîz *Şöyle kim kızıl tülû olsun semîz*
 On karavaş vir eyü on kul dahı *Nakdi vir dört bin Filori iy ahî*
 Pes Ebû-Tâlib didi kim virelüm *Ol ne durur dahı çok arturalum*
 Ol Huveyled dahı hem kıldı kabûl *Her ne maksûd var ise oldı kabûl” (1976-1980)*

Varaka da kalkıp bir hutbe okumuş, hutbesini tamamladığı zaman Ebu Talip’e dönüp “Ey aziz! Kızıl tüylü ve besili olan yüz deve ver. Ey kardeşim! İyisinden on cariye ve on köle, nakit olarak da dört bin filori (altın para) ver.” demiştir. Bunun üzerine Ebu Talip, o istenenleri vermeye razı olduğu gibi, daha çok artırmayı da teklif etmiştir. Huveylid de bu kararlaştırılan şeyleri kabul etmiş, hatta her ne istek var ise hepsi kabul edilmiştir.

“Ol gün ol vakt ahsen-i evkât idi *Hem mübârek eşref-i sâ’at idi*
 Geldi hûrîler melekler düğine *Pes nikâh eylediler ayı güne” (1981-1982)*

O gün o vakit vakitlerin en güzeli, hem mübarek en şerefli bir saat olduğu anda, huriler ve melekler düğüne gelmiş, ayı güne nikâh eylemişlerdir. Yukarıdaki ikinci beyitte ay ve güneş ikilisinin Hz. Hatice ve Hz. Peygamber’i karşılayacak şekilde kullanıldığı dikkat çekmektedir. Temelde sevgilinin yüzüne ilişkin teşbihlerde yer alan ay ve güneş burada artık istiare boyutuyla karşımıza çıktığı gibi, ayın Hz. Hatice, güneşin de Hz. Peygamber olarak düşünülmesi hâlinde bu gök cisimleri arasındaki irtibat da akla gelmektedir. Nitekim ayın güneşten ışığını alması, güneş sayesinde ayın bir görünüme kavuşması, bu vesileyle fark edilmesi misali; Hz. Hatice de Hz. Peygamberle evlenmek suretiyle son derece bilinir olmuş, değerini kat kat artırmıştır. Hatta bu sayede ilk Müslüman olmak, kendisini İslam davasına adanmak, Kübrâ sıfatıyla yâd edilmek ve müminlerin annesi olmak gibi nice güzel nimetlere nail olmuş, böylelikle kemalini gerçeğe getirmiştir.

“Çün nikâh işi dahı oldı tamâm *Pes buyurdılar ki döktiler ta’âm” (1983)*

Nikâh işi de tamam olduğunda emirler doğrultusunda ortaya konulan yemekler yenmiş, düğün için ziyafetler verilmiştir.

“Mustafâ’yı ‘ammuları aldılar *Pes Hadîce’nün ivine geldiler*
 Rûhı reyhân oldı iv nûrî safâ *Maksûda irdi Muhammed Mustafâ*
 Bir döşeğe girdiler hûr u melek *Hâsıl oldı her ne kim varsa dilek” (2005-2007)*

Düğünün bitmesiyle amcaları Mustafa’yı almışlar, sonra Hatice’nin evine gelmişlerdir. Evin içi güzel bir kokuya bürünmüş, safa nuru ile aydınlanmıştır. Muhammed Mustafa da arzusuna nail olmuştur. Huri ve melek bir döşeğe girmişler ve kimin her ne dileği varsa gerçekleşmiştir, maksat hâsıl olmuştur. Bilhassa yukarıdaki son beyitte bu çiftin huri ve melek olarak ifade edilmesi dikkat çekmektedir. Zira klasik şiirde sevgili güzelliği bakımından huri ve meleğe benzetilmektedir. Burada da bu iki eşin huri ve melek olarak görülmesi her ikisinin de sevgili konumunda olduğunu, dolayısıyla hem âşık hem maşuk olma rolünü paylaştıklarını göstermektedir.

4. Sonuç

Muhammed Mustafa'nın Hz. Hatice için ticaret yapmasını konu edinen *Manzum Siyer-i Nebi*'deki kıssadan hareketle onun Hz. Peygamber'e olan muhabbetinin ele alındığı bu çalışmada, Hz. Hatice'nin klasik Türk şiiri geleceğindeki âşık tipini yansıtır tarzda Hz. Peygamber'le ilgili duygu ve düşüncelerini ifade ettiği görülmüştür. Dolayısıyla onun, Hz. Peygamber'e yönelik duygu yüklü sözleri ve tasvirleri vasıtasıyla bu hikâyede âdeta bir âşık edasını sergilediği anlaşılmıştır.

H. Peygamber'e ilişkin yapılan tasvirlerde yüzünün gül, güneş ve ay, alınının dolunay, dişlerinin inci, gözlerinin büyüleyici, sözünün can bahşedici, saçının misk kokulu oluşu gibi hususlara bakıldığında bir âşık gözünden sevgilinin güzellik unsurlarının sayılıp döküldüğü tespit edilmiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber, gün yüzüne bakınca gözün kamaştığı, güneşin dahi kendi hâlden utandığı, sözüne akıl ve gönlün hayran kaldığı; dili tatlı, yaratılışı güzel, huyu hoş, beli gayet ince ve orta boylu biri olarak tanıtılmış, böylece suret ve siret bakımından tasvir edilmiştir. Hatta cemal itibarıyla mükemmel güzelliğe sahip oldukları tasavvur edilen huri ve meleklerle benzetilmiştir. Daha da ötesi Hz. Hatice'nin, Hz. Peygamber için söylediği gazelle tamamen klasik Türk şiirindeki sevgili tipi ortaya konulmuştur. Bununla birlikte Hz. Hatice'nin de eşsiz bir güzel, sözleri şekerden tatlı, gözleri canları hayran edici olduğu ve gönlünü yakan aşk ateşinin, Mustafa'nın gönlüne de konduğu ifade edilmiş, böylece Hz. Peygamber'in de duruma göre âşık rolünü üstlendiğine vurgu yapılmıştır.

Sevgili uğruna bütün variyetini ve varlığını feda edebilen biri olarak Hz. Hatice'nin nasibine ise, aşk ateşi ile mum gibi eriyivermek, ayrılık derdiyle yanıp tutuşmak, kederlere gark olmak, perişan, biçare, tarumar ve akli başından gitmiş bir vaziyette ne yaptığını bilememek ve kanlı gözyaşı dökmek düşmüştür. Ancak diğer taraftan gözleri nergis, saçı reyhan kokulu, dişleri inci, yanağı kırmızı, kaşları kara, gözleri ela, dudağı yakut, sözü cana can katıcı, yüzü güneşten daha parlak ve ay yüzlü, beli ince, boyu uzun biri olarak tanıtılan Hz. Hatice tam manasıyla bir sevgili konumunda tasavvur edilmiştir.

H. Hatice, yeri göğü kaplamış şekilde ve içerisinde Hz. Muhammed bulunduğu hâlde Mualla Kapısı'ndan kendisine doğru bir nurun geldiğini rüyasında görmüş ve bu rüyanın da etkisiyle Hz. Peygamber'e âşık olmuştur. Dolayısıyla birçok hikâyede olduğu gibi, kahramanın hayatında önemli bir karar vermesi yahut bir aşama gerçekleştirmesi esnasında yönlendirici bir güce sahip olan rüya motifi ile bu hikâyede de karşılaşmıştır.

Hikâyede Hz. Hatice'nin yanı sıra, Ebu Talip, Varaka, Hz. Abbas, Hz. Hamza, Hz. Safiye gibi isimler nazarında da Hz. Peygamber'in üstün özellikleri ve güzel ahlakı söz konusu edilmiştir. Bilhassa Hz. Safiye'nin, yeğeniyle ilgili olarak gökte ve yerde ona benzer yiğidin olmadığı; değerli, zarif, cemal ve kemal sahibi, güzellik ve belagat hazinesi, fesahat incisinin ummanı, iffetli, doğru sözlü, pehlivan, dindar ve çok cömert olduğu yönündeki övgü dolu sözleri mühimdir. Çünkü Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber'e yönelik duygu ve düşüncelerini, yani âşık nazarındaki sevgili imajını, bir kadın bakış açısıyla o da ortaya koymuştur.

Şairin ağırlıklı olarak Hz. Peygamber'e sevgili rolünü, Hz. Hatice'ye de âşık rolünü verdiği *Manzum Siyer-i Nebi*'deki bu hikâyede, kavuşmaları noktasında başkahramanlara yardım eden yahut rakip olan, zorluk çıkaran kişilere de değinilmiştir. Hz. Peygamber'in yanında yer alıp evlilik/vuslat yolunda engelleri aşmasına destek veren kişilerin başında amcalarından Ebu Talip, Hz. Hamza ve Hz. Abbas ile halası Hz. Safiye bulunmuştur. Hz. Hatice'nin yanında ise Varaka ve Nefise, hatta Meysere yer almıştır. Hz. Peygamber'in karşısında olanların başında Ebu Cehil gelirken, Hz. Hatice'nin karşısında da babası durmuş ve kızının Hz. Peygamberle evliliğini kabul etmemiştir. Dolayısıyla bu ikisi de klasik şiirdeki rakip tipini yansıtacak tarzda hikâyede yerlerini almışlardır.

Hikâyede birçok sosyokültürel konuya da temas edildiği olmuştur. Nitekim kız isteme, mihrin belirlenmesi, nikâhın kıyılması, düğün yapılması, düğün esnasında misafirlere yemekler ikram edilmesi, damadın üzerine saç saçılması gibi geleneğe ve örfeye dair uygulamalara burada değinilmiştir. Dolayısıyla sadece çalışmaya temel teşkil eden başlık değil, eserin tamamını da göz önünde bulundurarak tarih, sosyoloji ve psikolojiyle irtibatlı birçok meselenin değerlendirilebileceği, daha da önemlisi eserin dil ve edebiyat açısından ele alınarak kapsamlı bir şekilde incelenmesinin faydalı olacağı kanaatine varılmıştır. Hatta bu eser bağlamında Hz. Hatice'nin başka yönlerinin de ortaya çıkarılıp, böylece onu daha yakından tanıma imkânının elde edilebileceği fikri hâsıl olmuştur.

H. Hatice ile H. Muhammed'in sevgi, saygı, anlayış, fedakârlık ve sadakat temelleri üzerine bina ettikleri evlilik hayatı, başta nikâh duası olmak üzere, yeri geldikçe yâd edilerek âdeta dillere destan olmuştur. Nitekim *Manzum Siyer-i Nebî*'de geçen bu hikâyede de H. Hatice ve H. Muhammed arasındaki muhabbetin yoğun olarak işlendiği tespit edilmiş ve bu karşılıklı duygusal bağı ele alan müstakil mesnevilerin neden yazılmamış olduğu sorusu akla gelmiştir. Konunun hassasiyetine binaen şimdilik, belki yanlışla düşme endişesinden ötürü, şairlerimizin buna cüret edemediğini söylemek mümkündür.

Kısacası H. Peygamber'in H. Hatice için kervan ticaretine katılmasından önce, kervan ticareti için yaptığı yolculuk esnasında ve bu yolculuktan döndükten sonra gelişen olaylar ve yaşanan duygu yüklü hâller ile bu süreç sonunda gerçekleşen evlilik, hikâyede oldukça edebî bir dille anlatılmıştır. Kervan ticareti vesilesiyle yolları kesişen bu iki insanın biri bedenlen diğeri ise âdeta ruhen bir yolculuk yaşamış, her ikisi de bu yolculuğun sonunda bir kazanç elde etmişlerdir. Her şeyin ötesinde içe dönük olarak seyre koyulan H. Hatice, manevi tekâmülünü gerçekleştirmiş ve ödül olarak da H. Peygamber'le evlenmek kendisine bahşedilmiştir. Damlanın deryaya karışması misali o da cana can katan cananına kavuşmuş ve böylece vuslat gerçekleşmiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmanın verileri, konuyla ilgili çalışmalardan (makale, kitap, bildiri vb.), yani dokümanlardan oluştuğu için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur.

Çıkar Beyanı

Bu makaleyle ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Akinci, A. C. (1978). *Hazret-i Hatice*. İstanbul: Divan Yayınları.
- Buhârî (1423/2002). *Sahîhu'l-Buhârî*. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr.
- Bursalı, M. N. (2015). *Ehli Beyt İlk Müslüman ve İlk Zevce H. Hatice-i Kübrâ*. İstanbul: Çelik Yayınevi.
- Damla, N. (2012). *Aşka Adanmış Bir Ömür Hazreti Hatice*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Dilçin, C. (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Esir, H. A. (2019). XV. Yüzyılda Muhammed Tarafından Yazılan Manzum Sîret'in Nüshaları-I. *SEFAD*, 41,63-88.
- Hindî (1433/2012). *Kenzu'l-Ummâl fi Süneni'l-Ekvâl ve'l-Ef'âl* (nşr. Şeyh Bekrî Hayyânî ve Şeyh Safvet es-Sekkâ). C. 3. Dimeşk: Risâletü'l-Âlemiyye.
- İbn Hişâm (2006). *Sîret-i İbn-i Hişâm Tercemesi*. (çev. H. Ege). C. 1. İstanbul: Kahraman Yayınları.
- İbn İshâk (1988). *Muhammed İbn İshak Siyer*. (çev. S. Özel). İstanbul: Akabe Yayınları.
- İbn Sa'd (1421/2001). *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*. (thk. Ali Muhammed Ömer). C. 1. Kahire: Mektebetü'l-Hanci.
- Kandemir, M. Y. (1997). "Hatice", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 16. İstanbul: TDV Yayınları, 465-466.
- Kavruk, H. ve Kadioğlu, İ. (haz.) (2017). *Manzum Siyer-i Nebî*. Malatya: İnönü Üniversitesi Yayınevi.
- Kılıç, Ü. (2015). Bir Eş Olarak H. Hatice. *H. Hatice Sempozyumu Bildirileri*. Sivas: Sivas Belediyesi Yayınları. 39-71.
- Muhammed. *Siret en-Nebi*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı. Yazma Eserler. MC_Yz_O_0053. 1b-494a.
- Müslim (1412/1991). *Sahîhu Müslim*. (thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî). Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Sabuncu, Ö. (2009). H. Peygamber'in İlk Hanımı H. Hatice'nin Hayatı ve Kişiliği. *Diyanet İlmî Dergi*, 45/2, 49-72.
- Topbaş, S. ve Selçuk, B. (2019). H. Peygamber'in H. Hatice ile Evliliğine Dair Bir Hikâye. *Journal of Turkish Language and Literature*, 5/4, 752-780.
- Yavuz, S. (2016). *H. Hatice*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Yıldırım, M. E. (2014). *Risalet Davasının Annesi H. Hatice*. İstanbul: Siyer Yayınları.

Vergi Tahsilatında Yapay Zekânın Kullanımı ve Önemi

Orçun AVCI*

Vergi Tahsilatında Yapay Zekânın Kullanımı ve Önemi

The Useage and Importance of Artificial Intelligence in Tax Collection

Özet

Vergilendirme işlemleri düşünüldüğünde tahsilat oldukça önemli bir aşama olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun en büyük sebebi, vergilendirme işleminin son aşaması olmasıdır. Özellikle devlet açısından tahsil edilecek gelirin önemi oldukça büyüktür. Değişen zaman ve teknoloji birçok yeniliği de beraberinde getirmektedir. Özellikle yapay zekânın ortaya çıkması ve tartışılmasıyla birlikte bu değişim büyük bir hız kazanmıştır. Bilişim çağının gereği olarak vergi yönetimlerine de büyük bir rol düşmektedir. Vergi tahsilatında yapay zekânın kullanılmasına ilişkin ülkemizde pilot uygulamanın yapılmasıyla birlikte, bu konuda atılan adımlar da somut bir şekilde ortaya konmuştur. Çalışmanın amacı, geleneksel vergi tahsilat yöntemlerine alternatif olabilecek yapay zekâ uygulamasını değerlendirmektir. Çalışma sonucunda yapay zekânın oluşabilecek vergi hatalarının önüne geçiğine ve vergi tahsilatını olumlu etkileyebileceğine ulaşılmıştır. Ayrıca, erken uyarı sisteminin mükelleflerin vergisel işlemlerini kolaylaştıracağı da düşünülmektedir.

Abstract

When taxation procedures are considered, tax collection emerges as a very important step. The biggest reason for this is that it is the last stage of the taxation procedure. The income to be collected is especially important for the state. The changing time and technology bring many innovations. This change has accelerated, especially with the emergence and discussion of artificial intelligence. As a necessity of the information age, tax administrations also play principal roles. The steps taken in this regard have been demonstrated concretely, with the implementation of artificial intelligence in tax collection in Turkey. This study aims to evaluate the application of artificial intelligence, which can be an alternative to traditional tax collection methods. As a result of the study, it was found that artificial intelligence prevents possible tax errors and can positively affect tax collection. In addition, it is thought that taxpayers' tax transactions will be easier with the early warning system.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Vergi Tahsilatı, Vergi Uygulamaları

Keywords: Artificial Intelligence, Tax Collection, Tax Practices

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Devletlerin yegâne amacı, vergi tahsilatını mümkün olan en kolay ve verimli şekilde gerçekleştirebilmektir. Aksi takdirde, vergilerle kamu harcamalarını finanse edebilmek oldukça zor olacaktır. Vergilerin, kamu gelirleri içerisinde en önemli gelir kaynağı olması ise sağlıklı bir şekilde toplanabilmesi adına oldukça önem arz etmektedir. Vergilerin toplanması sırasında maliyet minimizasyonunun sağlanarak etkili bir tahsilat yapılması, kamu yararını beraberinde getirecektir. Bu sebeple özellikle, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin vergi tahsilatı konusunda maksimum özeni gösterdiği görülmektedir. Bu amaçla da, vergi tahsilat yöntemi konusunda yeni arayışlar gündeme gelmeye başlamıştır. Ülkemizde de, bu doğrultuda yapılan çalışmalar kapsamında yapay zekâ ön plana çıkmıştır. Yapay zekânın birçok alana sirayet etmesiyle birlikte vergileme alanında da kullanımı dikkat çekici bir boyuta ulaşmıştır. Yapay zekâ ve makine öğrenimi ile vergilendirme sürecinin nihai aşaması olan vergi tahsilatında yaşanan sorunların en aza indirgenmesi amaçlanmaktadır. Geçmişten günümüze farklı yöntemlerle vergi tahsilatı yapılmaya çalışılmış ve bu esnada bazı sorunlarla karşılaşmıştır. Ülkemizde gerçekleştirilen pilot uygulama ile vergi tahsilatı konusunda yeni bir dönemin başlayacağını söylemek mümkündür. Bu doğrultuda çalışmada konunun daha iyi anlaşılması adına öncelikle yapay zekânın doğuşu ve kavramsal çerçevesi incelenmiş, akabinde vergi sisteminin değişiminde yapay zekânın rolüne yer verilmiştir. Daha sonra, vergilendirme sürecinde yapay zekânın kullanımı konusuna değinilmiştir. Ardından vergi tahsilat yöntemlerinin; geleneksel yöntemler ve yeni yöntem olarak ayrımı yapılarak yapay zekânın uygulanabilirliği ele alınmıştır. Ayrıca, yapılacak değişiklikler kapsamında çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

*Orçun AVCI, Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, orcun.avci@outlook.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-7917-9802

2. Yapay Zekânın Doğuşu ve Kavramsal Çerçevesi

Alan Turing 1950 yılında “düşünen makineler” kavramını kullanarak yapay zekâyı açıklamaya çalışmıştır (West, 2018). Ancak, yapay zekâ kavramını 1956 yılında ilk kullanan kişi John McCarthy¹’dir (Rajaraman, 2014: 201). Yapay zekâ kavramı, tek bir dogmaya bağlı olmayan geniş bir çalışma alanıdır. Her disiplinde olduğu gibi tanımlanması için yapılan çalışmalar ilk zamanlardan beri devam etmiştir. Örneğin Alan Turing’in öncü çalışması ile Turing testi olarak ifade edilen test, bir yapay zekâ sistemi ile etkileşime girdikten sonra bir insan gibi sorgulayıcı olunup olunmadığını ölçmektedir. Bu test, birçok bilgisayar bilimci tarafından kullanılmıştır (Brennan-Marquez ve Henderson, 2019: 143-144). Turing testi, 70 yıllık tarihinde yapay zekâdan bahsedilen her durumda en azından adının anılması gereken bir sorgu biçimi ve bilimsel yaklaşım tarzı haline gelmiştir (Avaner, 2018: 184).

“Bilgisayar biliminin bir alt dalı olan yapay zekâ kavramı, insanlara özgü problem çözme yeteneğinin, makineler tarafından da gerçekleştirilebildiği, insanların yapabildiklerini taklit edebilen makineler” olarak tanımlanabilir. Diğer bir ifadeyle yapay zekâ, insan davranışlarına özgü karakteristik özellikleri sergileyen akıllı sistemlerle ilgilenen, bilgisayar biliminin bir dalıdır (Kara Kılıçarslan, 2019: 365-366). Zaman içerisinde yapay zekâ daha güçlü ve yaygın hale geldikçe, günlük yaşamın bir parçası haline gelmiştir (Solum, 2014: 69).

Yapay zekâ, kendi kendine öğretim mekanizmasıdır. Yapay zekâ, tutarlı bir şekilde çalışan girdi ve çıktıları olan bir programdan ziyade ortam değiştikçe değişen ve kendi kendine öğreten bir sistemdir. Cep telefonu asistanlarını örnek göstermek mümkündür. Örneğin, Apple’ın Siri uygulaması önceden programlanmış yordamlar sayesinde birçok faaliyeti ve aramayı gerçekleştirebilmektedir. Bununla birlikte, dünya değiştikçe yazılım güncellemeleri ve yeniden programlamalar şeklinde veri girişine ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak daha karmaşık yapay zekâlar bu değişiklikleri, insan beyninin çalışmasına benzer bir şekilde değiştirmektedir (Heller, 2019: 80-81).

Özetle yapay zekâyı; bilgisayar, robot, cep telefonu, akıllı saat, araba ya da herhangi bir akıllı aygıtta insan zekâsını ve davranışlarını taklit edecek, karar alma sürecini iyileştirip, insan hayatını kolaylaştıracak birçok alanda faaliyet gösterecek şekilde tasarlanan çeşitli görevleri gerçekleştirme yeteneği olarak tanımlamak mümkündür (Yereli ve Şahin, 2019: 7).

Yapay zekâ kavramı ülkemizde ilk telaffuz edilmeye başlandığı yıllarda akıllarda her ne kadar bir bilim kurgu filmi senaryosu olarak imgelemiş olsa da günümüzde yapay zekâ alanında yapılan çalışmalar sonucu gelinen nokta, yapay zekânın film senaryosunun çok ötesinde olduğunu göstermektedir. Bunun da ötesinde, öğrenmiş makineler hata payı en aza indirilmiş, en doğru olasılığı bulma düzeyine erişmiş, çabuk etkilenir olma, kararların tahmininin zorluğu ya da aktarım güçlüğü gibi insani eğilimlerin karmaşasından arındırılmış diğer bir deyişle insan kabiliyetinin üzerine çıkabilmeleri sebebiyle oldukça önemli bir konumdadır. Zira öğrenmiş makineler, bazı istatistiksel analizlerin çözemeyeceği problemlerin üstesinden gelip birçok konuda bizlere yardımcı olabileme özelliklerinden dolayı günlük hayatımızın vazgeçilmez bir parçası olacak gibi gözükmektedir (Özkaya ve Özkaya, 2019: 315).

Amerika’da yapılan yapay zekâ çalışmaları neticesinde ROSS² isimli robot avukat hukuk alanında kullanılmaya başlanmıştır. Ülkemizde de yapay zekâli robot avukatlardan hukuki danışmanlık hizmeti almak veya hastanelerde sıra bekleme sıkıntısı olmadan aynı anda dünyanın birçok yerindeki yapay zekâli robot doktorlarla iletişim halinde olan doktora muayene olabilmek mümkündür (Özkaya ve Özkaya, 2019: 315).

Yapay zekâ çeşitleri; makine öğrenimi (machine learning), bilgisayarlı görme (computer vision), konuşma tanıma (speech recognition), doğal dil işleme (natural language processing) ve robotik (robotics) gibi türler ve bunlarla

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: Rajaraman, V. (2014). Father of artificial intelligence. Resonance, 19(3), 198-207.

² “ABD’nin Ohio eyaletinde bulunan ve bünyesinde yaklaşık 50 avukat çalışan Baker & Hostetler Hukuk Bürosu, dünyada ilk kez yapay zekâyı sahip bir avukatı işe aldığını duyurdu. IBM firmasının “Ross” isimli yapay zekâ yazılımını iflas hukuku alanında çalıştırmak üzere işe alan büronun bu hamlesi, hem hukuk dünyası açısından ve hem de yapay zekâ teknolojileri bakımından bir kilometre taşı teşkil ediyor. Zira bu gelişme, robot teknolojilerinin hızlı yükselişi ile birlikte gündeme getirilmeye başlanan “robot hakim” düşüncesini de güçlendireceği benziyor” (Kahraman, 2016).

ilgili yapay sinir ağları (artificial neural networks), veri madenciliği (text mining), genetik algoritmalar (genetic algorithms) vb. çeşitli terimlerle karşımıza çıkmaktadır. Birçok alanda bilgisayar ve programlama gücünün artmasıyla birlikte yapay zekâ da gündemden güne gelişmekte ve yeni türlerle karşımıza çıkmaktadır (Önder ve Saygılı, 2018: 636).

Yapay zekâ sistemi, insan zekâsını taklit etmek için birbirleriyle etkileşime giren dört katmana sahiptir. İlk katman karar vermek için bilgileri özümseyen, depolayan ve işleyen üst bir katman olarak düşünülebilir. İkinci katman, insan girdisine ihtiyaç duymaksızın öğrenip hareket etmeye izin veren makine öğrenmesine dayanmaktadır. Üçüncü katman ise, yapay zekânın konuşma, dil ve görüntü yeteneğini içeren derin öğrenme aşamasıdır. Son katman yapay zekânın temeli, verileri işleyen sinir ağıdır. Yeni araştırmaların olabilmesi için en çok fırsat bu sinir ağı katmanındadır (Heller, 2019: 81). Dolayısıyla bu katman oldukça önemlidir.

Makine öğrenimi ile birlikte veriler, kullanıcılara yönelik uygulamaları yönlendirebilecek bilgisayar modellerine dönüşümü için güçlü bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu sebeple de makine öğrenimi, yapay zekâ ile oldukça yakın ilişkili bir kavramdır (Amershi ve diğerleri, 2014: 105). Birbirini tamamlayan bu kavramlar esasen yapay zekânın işlevini ortaya çıkarmaktadır.

3. Vergi Sisteminin Değişiminde Yapay Zekânın Rolü

Yapay zekâ performansı, doğal zekâ performansı ile kıyaslandığında karşımıza çıkan yeni teknolojik yaklaşımlar baz alındığında sistemsel büyük bir dönüşüm içinde bulunduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Teknolojik değişimin birçok alana sirayet etmesiyle birlikte vergi idareleri de büyük bir dönüşüm içerisine girmiştir (İlgar, 2019: 206).

Dijital ekonomide, vergi idaresi ve vergiye ilişkin hususlar hızlı bir şekilde değişim göstermektedir. Şeffaflık ve doğruluğu sağlayabilmek için vergilendirme sürecinde yapay zekâ kullanımı önemli bir noktaya gelmiştir. İlaveten, vergilendirmede uyumu sağlayabilmek için de teknolojiyi doğru bir şekilde kullanmak önem arz etmektedir. Gelir idareleri de karmaşık veri analizlerine dayanan makine öğrenimi ve yapay zekâ konusunu keşfetmeye başlamışlardır. Yapay zekâ, fiziksel ortamların insanlarla zekice ve doğal bir şekilde etkileşime girdiği küresel bilgisayar aygıtları dünyasında çalışmaktadır. Bu sayede de dijital araçların kullanımındaki artış, özellikle vergi ile ilgili ödeme ve denetim süreçleri gibi konularda önemli bir gelişim göstermiştir (Çetin Gerger, 2019: 45).

Vergi sistemleri de vergi idareleri gibi dijital dönüşüm geçirerek bu değişikliklere uyum sağlamak ve cevap vermek durumunda kalmıştır. Kuşkusuz, dijitalleşme vergi idareleri için o kadar da kolay olmamaktadır. Diğer taraftan dijitalleşmek yalnızca zorluk değil, benzeri görülmemiş fırsatları da beraberinde getirmektedir. Yenilikçi çözümler vergi sisteminden maksimum faydanın sağlanmasına büyük katkı sağlayacaktır. Örneğin dijitalleşme ve yapay zekâ, yöneticilerin müşterilere yeni proaktif hizmetler sunmak için verileri kullanmasına izin vererek vergi mükellefleriyle etkileşime geçmenin yeni yollarını sunmaktadır. İlaveten dijitalleşme ve yapay zekâ, vergi idarelerinin uyumluluk faaliyetlerinin daha hızlı hale gelmesini sağlayarak performanslarını arttırmaktadır (Bozdoğanlı ve Haspolat Kaya, 2019: 1654-1655).

Vergi hesaplamalarında yapay zekâ uygulamaları; işlemleri sınıflandırmada, denetim risklerinin tahmininde ve giderek daha karmaşıklaşan küresel ve bölgesel yasalar çerçevesinde yararlı vergi stratejileri önermede kullanılmaya başlanacaktır. Vergi uygulamalarında yaygın şekilde kullanılan ve basit bir hesaplama aracı olan excel; aritmetik işlemleri, sıralamaları, veri saklamaları ve bazen zorlu formül hesaplamaları ile vergi hesaplamalarının dayanak noktası olmaktadır. Makine öğrenimi algoritma fonksiyonunun veya analizinin çıktısının algoritmayı sürekli geliştirmesine dayanan bir teknoloji olduğundan excele göre çok daha gelişmiş vergi analizleri yapılabilmesi mümkündür (Erkan, 2019: 63).

Son dönemlerde yaşanan gelişmelerle birlikte gerek mükellefin gerekse vergi idaresinin davranış kalıpları uygulamaya konulan yeni sistemlerle önemli ölçüde gelişip, değişmiştir. Posta yolu ile beyanname uygulamasından e-beyanname uygulamasına, memur eliyle hacizden e-hacze, yazı ile bilgi talep edilmesinden e-bilgi sistemlerine geçilmesi gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu konuda ciddi bir teknolojik devrimin yapıldığı önemli bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır (Çolak, 2008). Bu bağlamda, teknolojik gelişmeler gelir idarelerini etkilemekle birlikte gelir idarelerinin yeniden yapılanma ve modernizasyon sürecinde bazı ortak hedefleri bulunmaktadır. Bunlar (Yıldırım, 1995):

Orçun AVCI

- ✓ Gelir idaresinin idari etkinliğini arttıracak bir iş akımı sağlanması,
- ✓ Organizasyonun modernizasyonu,
- ✓ Personel yönetiminin ve personel uygulamalarının modernizasyonu,
- ✓ Modern teknoloji kullanımının yaygınlaştırılması,
- ✓ Personel eğitiminin iyileştirilmesi,
- ✓ Takip ve denetimin etkin, kapsamlı hale getirilmesi,
- ✓ Halkın vergi sistemine ve adaletine olan güveninin artırılması,
- ✓ Halkla ilişkiler, mükellef hizmetleri ve mükelleflerin eğitiminde etkinlik sağlanması,
- ✓ Mükelleflerin vergi ile ilgili yükümlülüklerine uyumunun artırılması,
- ✓ Vergi anlaşmalarının gerektirdiği yükümlülüklerin karşılanabilmesi,
- ✓ İş dünyasının yatırım yapacağı ve istihdam yaratacağı istikrarlı bir ortam yaratılmasıdır.

Görüldüğü üzere, gelir idarelerinin yeniden yapılanma ve modernizasyonu ile birlikte personel eğitiminin iyileştirilmesi, takip ve denetimin etkinleştirilmesi, mükelleflerin vergiye uyumunun artırılması, iş dünyasının yatırım alanının artması ve istihdam için istikrarlı bir ortamın oluşturulması gibi birçok olumlu etkisi ortaya çıkabilecektir.

4. Vergilendirme Sürecinde Yapay Zekânın Kullanımı

Yapay zekânın kullanım alanının artmasıyla birlikte vergilendirme süreci de bundan nasibini almaya başlamıştır. Özellikle süreçte yaşanan evrak yoğunluğunun minimize edilerek bir elektronikleşmenin olması sağlanmıştır. Ardından ise yapay zekâ teknolojisi ile vergilendirme sürecinde oluşabilecek hataların önlenmesi üzerinde çalışılmaktadır. E-dosyalama ile mükelleflerin vergi beyannamelerini işyeri dışında internet olan her yerden verebilmesi sağlanmıştır. Ayrıca vergi beyannamesi hazırlama süreci de otomatikleşmiştir (Yereli ve Şahin, 2020: 12-13).

Vergi mevzuatının karmaşık yapısı, mükelleflerin vergi ödevlerini yerine getirmesini zorlaştıran temel faktörlerdendir. Bulut platformdan faydalanılarak daha önce yaşanan sorunlar ve çözümlerin analiz edilmesi, mükelleflerin anlık bir şekilde bilgilendirilmesi sağlanabilecektir. Böylelikle yapay zekâ teknolojisi ile vergi uyumuna olumlu bir yansıma olabilecektir (Turan, 2020: 62).

Dijitalleşme süreci ve yapay zekânın gelişimi ile başlayan değişim sayesinde, halihazırda elde edilen standardizasyon ve kapsamlı sistem desteği ile katma değer vergisi (KDV) konusunda da süreç daha kolaylaşacaktır. Ayrıca, firma bazında KDV ile ilgili işlemler ve diğer bazı işlemlerin otomatikleştirilmesi için yapay zekâdan önemli ölçüde faydalanılmaktadır. Konuya teknik açıdan bakıldığında KDV süreci çok fazla miktarda veriyi barındırması sebebiyle yapay zekâ teknolojisinin uygulanması açısından oldukça uygundur. Milyonlarca veri kümesinde olan hata ve hile yapay zekâ ile kolay bir şekilde tespit edilebilecektir (Niesen ve diğerleri, 2018: 38).

Yapay zekâ ile çalışan robotik süreçle birlikte otomatik veri girişi, çok sistemli entegrasyon, tekrarlanan görevler, süreç mutabakatı, fatura ve belgeleri okuma söz konusu olabilmektedir. Süreç robotları; yorumlama ve karar verme gibi önemli işlemleri çok kısa sürede ve minimum hata ile gerçekleştirebilmektedir (Aracı ve Solmaz, 2018: 35). Yapay zekâ uygulaması ile vergilendirme sürecinde kamusal verilerin dışarıya sızmasına neden olabilecek insan faktörü azalmaktadır. Büyük veri teknolojisinin kullanılmasıyla, kişisel tercihler hızlı bir şekilde hesaplanıp, analiz edilebilir konuma gelmiştir. Ayrıca, mükellefler ile ilgili bilgiler sisteme kolaylıkla aktarılabilir (Carter ve diğerleri, 2011: 13). Ancak siber saldırılar konusunda gerekli önlemlerin alınmış olması büyük önem arz etmektedir. Aksi takdirde, çağımızın önemli bir sorunu olan siber saldırılarla mükelleflerin elektronik ortamda kayıtlı olan bilgileri tehlikeye düşebilecektir (Zhou, 2019: 203).

Gelecekte ise vergi idaresi, finans sektörü ve üçüncü tarafları düşündüğümüzde otomatik vergi operasyon yönetimi ile süreç yönetimi ve iş akışı, doküman yönetimi, veri toplamanın yapay zekâ ile yönetilmesi beklenmektedir. Otomatik vergi operasyonları yönetimi aracılığıyla vergi uygulamaları ile ticari istihbarat ve analizde doğrudan bağlantı kurulacak ve otomatik beyannamenin hayatımıza girmesi sağlanacaktır (Aracı ve Solmaz, 2018: 33).

Vergilendirme sürecinin elektronikleşmesi ve yapay zekâ ile birlikte vergi incelemeleri de değişmektedir. Vergi incelemelerinin mükellefler tarafından üretilen e-defter, e-fatura gibi elektronik veriler aracılığıyla daha verimli ve etkin yapılabilmesi için Vergi Denetim Kurulu bünyesinde vergi denetim analiz sistemi (VEDAS) adı altında bir e-

denetim sistemi tasarlanmıştır. Başkanlık bünyesinde geliştirilen e-denetim altyapısının e-denetim teknikleri yoluyla tamamlanabilecek vergi incelemeleri planlanmış ve böylelikle teknik altyapı oluşturulmuştur (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2018: 36). Böylelikle vergi incelemelerinin daha az hata ile yapılması planlanmaktadır. Bunun yanı sıra yeni nesil bir sistem olan interaktif vergi dairesi ile tüm hizmetlerin elektronik ortamda, kullanıcılarla anında iletişim kurularak, kolay, hızlı ve etkin bir biçimde yapılması sağlanmıştır. İnteraktif vergi dairesinde istatistiksel olarak ise, 2019 yılında 2.500.000 işlem yapılması hedeflenmiştir. Ancak yılsonu gerçekleşen 2.969.557 adet işlem ile hedeflenen işlem sayısının üstüne çıkmıştır. % 118, 78 gerçekleşme oranı sağlanmıştır (GİB, 2020a: 100).

Vergilendirme sürecine ilişkin önemli bir husus olarak hazır beyan sisteminden de bahsetmek gerekmektedir. Hazır beyan sistemi; gelirini ücret, gayrimenkul sermaye iradi, menkul sermaye iradi ve diğer kazanç ve iratlardan elde eden mükelleflerin vergilendirme sürecinin vergi dairesine gidilmeksizin elektronik ortamda yapılmasına olanak sağlamaktadır. Vergi beyannamelerinin doldurulması esnasında hatalar minimize edilerek mükellef mağduriyetinin büyük ölçüde önüne geçilmektedir. Gelir İdaresi Başkanlığı'nın (GİB) faaliyet raporunda paylaştığı veriler doğrultusunda son 4 yılda hazır beyan sisteminde beyanname veren mükellef sayısında artış yaşanmıştır. 2016 yılında 1.449.856 iken yararlanan sayısı, 2019 yılında 1.532.943 olarak gerçekleşmiştir (GİB, 2020a: 77). Keza, rakamlardaki artışın görülebilmesi adına örneğin e-tebligat sistemiyle 2016 yılında 4.429.001 adet e-tebligat yapılırken sağlanan tasarruf 48.719.011 TL olarak gerçekleşmiştir. 2019 yılına geldiğinde ise e-tebligat sayısı 17.481.926'dır. Sağlanan tasarrufta büyük bir artış yaşanarak, 283.207.201 TL olmuştur (GİB, 2020a: 76). Bu sayede önemli ölçüde posta tasarrufu, kâğıt, zaman ve enerji tasarrufu sağlanmıştır. Diğer uygulamalar da durum benzer şekilde gerçekleşmiştir. E-defter, e-fatura, e-arşiv fatura gibi uygulamalardan yararlanma sayısında her geçen gün artış yaşanmaktadır.

Bir diğer çarpıcı sayısal veri e-beyanname uygulamasında gerçekleşmiştir. 2004 yılında elektronik beyanname oranı % 1,23 iken, 2019 yılına geldiğimizde bu oran % 99,86 olmuştur. Geline noktada ekonomik kaynaklara ve doğaya önemli katkı sağlanırken, aynı zamanda hız, zaman ve yer tasarrufu sağlanmıştır (GİB, 2020a: 67).

5. Vergi Tahsilat Yöntemleri

Vergiye doğuran olay ile ortaya çıkan vergi borcu, verginin tahsili ile sona ermektedir (Oktar, 2018: 142). Vergi olayı bir zincire benzetilirse, zincirin son halkası vergi alacağının ortadan kalkmasıdır (Muter ve diğerleri, 2012: 161). Vergilendirme sürecinin nihai aşaması ve amacı tahsilattır. Dolayısıyla kesinleşen vergi borcu tahsil edilerek vergileme işlemi tamamlanmış olmaktadır. Son aşama olan tahsilat Vergi Usul Kanunu'nun (VUK) 23. maddesine göre, verginin "kanuna uygun surette ödenmesidir". Dolayısıyla kanunlarda vergi ödeme şekilleri nasıl düzenlenmişse veya bir verginin ödenmesi özel bir düzenlemeye tâbi ise vergi bu kanuna uygun şekilde ödenmek durumundadır. Tahakkuk eden ve kesinleşen vergi borcunun artık mükellef tarafından istekli bir şekilde ödenmesi beklenmektedir. Ödeme, verginin vade tarihi itibarıyla gerçekleşmektedir (Biyar, 2018: 166).

Tahsil, tarh işlemi gibi subjektif nitelikte idari bir işlemdir. Tahsil ile miktarı tarh işleminde belirlenmiş olan borç, her yükümlü açısından ayrı ayrı sona ermektedir. Tahsil işlemi, ilgililerin kamu borçlarının ödenmesine ilişkin olduğu için yükümlendirici işlemler grubuna girmektedir. Tahsil işlemi ile kamu hukuku ilişkisi sona erdiğinden yapıcı bir nitelik söz konusu olmaktadır (Öncel ve diğerleri, 2017: 111).

Tahsil aşamasının mükellef açısından görünümü, ödemedir. Diğer bir ifadeyle tahsilden bahsedildiğinde, verginin rızaen ödenmesi anlaşılmaktadır. Ödeme ile vergi borcu ortadan kalkmakta ve mükellefle devlet arasındaki borç ilişkisi sona ermektedir. Tahsil aşamasında devletin beklentisi, mükelleflerin tahakkuk etmiş vergilerini kendi iradeleri ile ödemeleridir. Mükellef borcunu kendi rızası ile ödendiğinde vergi tahsil edilmiş ve vergi borcu ortadan kalkmış olmaktadır. Tahsil aşaması ödeme şeklinde ortaya çıkan maddi bir fiildir. Ödeme ile birlikte vergilendirme süreci son bulmaktadır (Şenyüz ve diğerleri, 2019: 211). Vergi tahsilat yöntemlerini, geleneksel yöntemler ve yeni yöntem şeklinde ikiye ayırabilmek mümkündür. Bu konuda, geleneksel yöntemler içerisinde halihazırda kullanmakta olduğumuz ve kullanmadığımız yöntemler de bulunmaktadır.

5.1. Geleneksel Yöntemler

Verginin tahsili, bugün olduğu gibi tarih boyunca da değişik biçimlerde gerçekleştirilmiştir. Vergi tahsil yöntemleri arasında verginin mükellef tarafından bilfiil vergi dairesine ödenmesi, kaynakta tevkifat (stopaj) yöntemi, değerli

kâğıt kullanımı gibi aktif olarak kullanılan yöntemlerin yanı sıra; iltizam usulü, ihale usulü, emanet usulü, tescil usulü, halk temsilcileri aracılığıyla tahsil usulü, pul ve bandrol yapıştırılması gibi günümüzde kullanılmayan yöntemler de mevcuttur (Işık, 2014: 164; Şen ve Sağbaşı, 2017: 151). Vergi borcunun ödenmesinde en yaygın yöntem olarak karşımıza vergi mükellefi veya sorumlusu tarafından ödenmesi çıkmaktadır. Verginin, mükellef veya sorumlu tarafından kanunlarda öngörülen zamanlarda ve taksitler halinde ilgili vergi dairesine ödenmesi gerekmektedir (Edizdoğan ve diğerleri, 2019: 171).

Kaynakta tevkifat yönteminde, tevkifat yapmakla sorumlu olanlar vergi kesintisini yaparak ilgili vergi dairesine ödemek zorundadırlar. Bu tahsil yönteminde devlet, doğrudan mükellef ile muhatap olmamakta, onun yerine stopaj yapmakla sorumlu olan vergi sorumlularını aracılığıyla vergiyi tahsil etmektedir. Bu usul en çok gelir vergisinde karşımıza çıkmaktadır. Bu usul, gerek idareye gerekse mükellefe büyük kolaylık sağlamaktadır. Bu usulün vergi kaybının önlenmesi ve idarenin iş yükünün minimize edilmesi gibi birtakım faydaları da bulunmaktadır (Şen ve Sağbaşı, 2017: 151; Akdoğan, 2019: 169). Kaynakta tevkifat yöntemi, günümüzde de kullanılmaktadır.

İltizam yönteminde devlet, alacaklı olduğu vergiyi kendisi tahsil etmeyerek bir bedel karşılığı bu görevi mültezime vermektedir. Bir anlamda vergi toplama hizmetini özelleştirmektedir. Devlet açık artırma yöntemiyle daha çok para vermeyi taahhüt eden kimseye bu görevi vermektedir (Nadaroğlu, 1976: 272). Ancak iltizam yönteminin bazı sakıncaları bulunmaktadır. Vergi toplama yetkisinin subjektif kullanımına oldukça müsait bir yöntemdir. Mültezim, kârını maksimize etmek ve daha fazla gayrisafi vergi hasılatı sağlamak için vatandaşları baskı altına almaya çalışabilir. Bu durum da beraberinde vergilemede adaletsizliği getirecektir. Aynı zamanda vergi yükünün haksız yere ağırlaşmasına sebep olabilmektedir. Osmanlı Devleti'nde yaygın uygulama alanı bulan bu yöntem, 1925 yılında aşar vergisi ile yürürlükten kaldırılmıştır (Şen ve Sağbaşı, 2017: 152; Akdoğan, 2019: 167).

İhale yönteminde vergiyi toplama işi ihale ile üçüncü kişilere bırakılmaktadır. İltizam usulünden farklı olarak vergiyi tahsil edecek kişiler topladığı verginin belli bir yüzdesini pay olarak almaktadır (Susam, 2016: 264). İhale yönteminde, iltizam yönteminin çoğu sakıncaları ortadan kalksa bile, vergi toplayanlar belli bir yüzde karşılığında elde edeceği kazancı, yeterli gördükten sonra vergi toplamak için çaba sarf etmeyecektir. Böylece hazine gelir kaybıyla karşılaşacaktır. İhale yönteminde devletin zarar etme olasılığı iltizam yöntemine kıyasla daha fazladır. Dolayısıyla bu yöntem de günümüzde uygulanma olanağını yitirmiştir (Bulut, 1996: 17).

Emanet yöntemi, vergi tahsilatı işleminin vergi toplamaya yetkili birimler ve vergi toplama memurları eliyle yapıldığı yöntemdir. Bu yöntemin gerek mükellef gerekse idare bakımından en uygun ve sakıncasız yöntem olduğu söylenebilir. Emanet usulünün başarısı, nicel ve nitel açıdan yeterli vergi memurlarının varlığına bağlı olarak değişmektedir (Şen ve Sağbaşı, 2017: 153). Ancak emanet usulü, günümüzde giderek terk edilmektedir. Bu konuda vergi ve yükümlü sayısının büyük ölçülerde artması, maliyetleri yükseltmektedir. Bu sebeple de işlerin süratle yürütülmesi engellenmiş olmaktadır (Muter ve diğerleri, 2012: 162-163).

Vergi tahsili için devletin, ülkenin her yerinde yeterli mali örgütlenmeyi kuramaması gerekçesiyle iltizam ve ihale yönteminin yanı sıra vergi tahsili için halk temsilcileri de kullanılmıştır. Devletin mali örgütlenmesinin tam olmadığı zamanlarda devlet, vergi tahsilatı işini muhtar ve imam gibi halk temsilcilerine vermiştir. Bu yöntem taraf tutma ve rüşvet almaya oldukça uygun olduğu için çeşitli sıkıntılar beraberinde gelmiştir. Dolayısıyla bu yöntem de vergi tahsilatı için uygun olmadığı gerekçesiyle pek kullanılmamıştır (Herekman, 1986: 206).

Verginin diğer tahsil yöntemleri arasında pul yapıştırma, bandrol yapıştırma, tescil ve kıymetli kâğıt kullanma gibi yöntemler de yer almaktadır. Günümüzde en yaygın kullanılan, verginin bilfiil mükellef tarafından vergi dairesine veya dairenin gösterdiği adrese teslim edilmesi veya hesaba yatırılmasıdır (Şen ve Sağbaşı, 2017: 153; Erdem ve diğerleri, 2020: 162). Yakın zamana kadar ülkemizde, damga vergisi ile harçların büyük bir kısmı pul veya bandrol yapıştırma suretiyle tahsil edilmekteydi. Fakat bu yöntem günümüzde uygulanmamaktadır. Değerli kağıtlara örnek ise, pasaport, sürücü belgesi, nüfus cüzdanı ve evlenme cüzdanıdır. Bu belgeler, maliyetinin çok üstünde bir bedelle ihtiyaç sahiplerine verilerek devlet bu şekilde gelir sağlamış olmaktadır (Edizdoğan ve diğerleri, 2019: 174).

Kullanılan yöntemlerden birçoğu günümüzde terkedilmiştir. Bunun en temel sebebi vergi tahsilatının istenilen düzeye ulaşmasında bazı sorunları beraberinde getirmesidir. Özellikle insan faktörünün fazla olduğu tahsilat yöntemlerinde verimlilik istenilen düzeyde sağlanamamaktadır. Zaman içerisinde teknolojik değişimle birlikte yeni yöntem ihtiyacı kaçınılmaz bir hal almıştır.

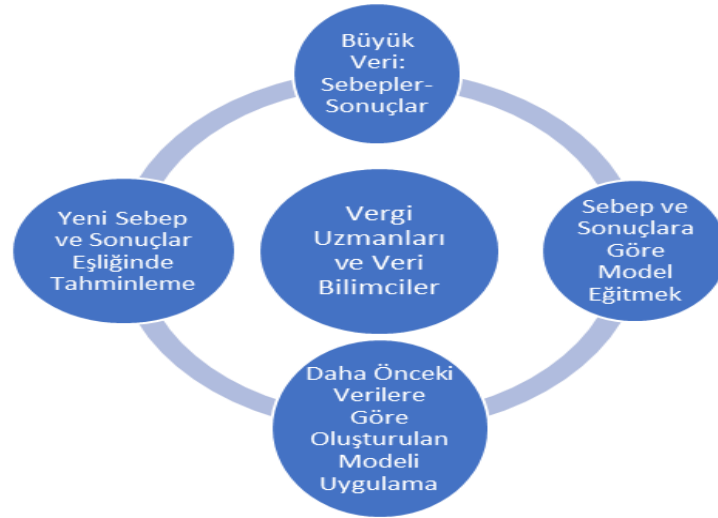
5.2. Yeni Yöntem: Yapay Zekâ ve Uygulanabilirliği

Geçmişten günümüze kadar gelen süreçte bilgisayar performansının profesyonel çalışan kesimdeki insan performansını geçmesi durumu bazı tartışmalara yol açmakla birlikte gerçekte gelişim süreci ve verimlilik kapsamında birtakım olumlu sonuçlar sağlamaktadır. Bu olumlu sonuçlarla birlikte vergilerin toplanmasında maksimizasyon ve gelir idaresinde etkinlik temel hedefler arasında yer almaktadır.

Toplumun en küçük birimi olan ailenin ekonomisi yönetilirken bile önceki aylar göz önünde bulundurularak harcama ve birikim kararları alınırken, vergi gibi tüm toplumu ilgilendiren bir konuda eldeki tüm verilerin her yönüyle değerlendirilmesi büyük önem arz etmektedir. Esas olarak dikkat edilmesi gereken ise; bu veriyi toplama, işleme, analiz etme ve tahminleme kısmıdır. Büyük veriyi işleme gücünün daha kolay ulaşılabilir hale gelmesi ile birlikte birçok alanda büyük veri, makine öğrenimi ve yapay zekâ teknolojileri ile birlikte kullanılmaya başlanmıştır. Uygulama sonucunda, bu teknolojilerin özellikle ölçme ve tahminleme konusunda kullanıldıkları sektörlerde büyük katkı sağladıkları tespit edilmiştir (Erkan, 2019: 60).

Makine öğreniminin ana fonksiyonlarından biri tahminleme yapmaktır. Vergi uygulamalarında ise bir tahminleme sistemi kurmak için uygulanması gereken yaklaşım aşağıdaki gibidir (Erkan, 2019: 64):

Şekil 1. Tahminleme Sistemi

Kaynak: (Erkan, 2019: 64).

Tahminleme sistemi bir döngü şeklinde düşünülürse; vergi uzmanları ve veri bilimciler, sebep ve sonuçlar eşliğinde tahminleme yapmaktadır. Ardından sebep ve sonuçlar analiz edilerek bu sebep ve sonuçlara göre model kurulup, uygulamaya konmaktadır. Yeni verilerin oluşması durumunda ise, bu model yeniden tasarlanmaktadır. Tahminleme sisteminde esas olan, etkileşimin çok taraflı bir şekilde gerçekleşmesidir. Böylelikle oluşabilecek hatalar azaltılabilecektir.

Günümüzde, gelir idareleri yapay zekâyı birçok alanda kullanmaktadır. Öncelikle yaygın ve etkili olarak kullanılan dijital asistanlık hizmeti bu konudaki masrafların minimize edilmesini sağlamaktadır. Akıllı portallar, mükelleflere rehberlik ve destek sağlamakta ve mükelleflerle doğrudan iletişim kurarak ihtiyaç duydukları konulara cevap vermektedir. Dünyada yaşanan değişim, beraberinde ülkemize de sirayet ederek önemli gelişmelere öncülük etmektedir. Bu durum, idari masrafların azalmasına, bürokrasinin minimize edilmesine, zamanında gelir

akımının sağlanmasına, katılımın ve vergi uyumunun pekiştirilmesine önemli bir katkı sağlamaktadır (Çetin Gerger, 2019: 45).

Vergi hesaplamaları konusunda yapay zekâların devreye girecek olmasıyla birlikte e-fatura gibi e-vergi uygulamalarının uçtan uca incelenmesinde insan faktörü devre dışı kalacaktır. Yapay zekâ aracılığıyla; vergilerin hesaplanması, vergi borcunun ortaya çıkıp çıkmayacağı yani tahsilata gerek olup olmadığına kadar karar verilebilecektir. Vergiler konusunda mevcut olan zayıf yapay zekâ, ileriki dönemlerde vergiler açısından hangi maliyet unsurlarının gider olarak sayılabileceğinin kararının verilmesine kadar gideceği öngörülmektedir (Saraçoğlu, 2018).

Atanasijević ve diğerlerinin çalışmasında, vergi tahsilatında etkinliği arttırmaya yönelik gelir vergisi mükelleflerine uygulanabilecek bir dizi risk göstergesinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Çalışma neticesinde yapay zekânın vergi tahsilatında etkinliği arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Yapay zekânın risk analizi konusunda da önemli bir rolü olduğu ifade edilmiştir (Atanasijević ve diğerleri, 2018: 115). Marwala çalışmasında, vergi tahsilatında robotlaşma ve yapay zekâ teknolojisinin önemli bir gelişim sağladığını ortaya koymuştur (Marwala, 2018). OECD ülkeleri üzerine yapılan bir çalışma sonucunda hazırlanan raporda, yapay zekânın vergi tahsilatı üzerinde olumlu etkisinin olduğu sonucuna varılmıştır (Centre for Public Impact, 2018: 5).

Jing-Yi çalışmasında vergi tahsilatı ve yönetimi alanında yapay zekânın yalnızca vergi verimliliğini arttırmakla kalmayıp aynı zamanda etkili vergi tahsilatı ve yönetimi oluşturulmasını sağladığını ortaya koymuştur. Ancak, bu konuda geliştirilen elektronik uygulamalar için yeterli hukuki altyapının oluşturulmasının önemi vurgulanmıştır. Aksi takdirde, başarılı olunabilmesi mümkün değildir (Jing-Yi, 2019: 1033). Zhou çalışmasında yapay zekâ sayesinde akıllı vergilendirmenin vergi tahsilatı için önemli bir gelişme olduğunu ifade etmiştir. Yapay zekâ teknolojisinin gelir idaresine getirdiği değişikliklerin farkında olunup, uygulama alanlarını sürekli geliştirmenin önemine değinmiştir (Zhou, 2019: 205). Wang ve Wang yapmış oldukları çalışmada, vergi tahsilatında yapay zekânın etkisini incelemişlerdir. Çin’de yapılan çalışma sonucunda, büyük veri analizinin vergi idaresi ve tahsilatını güçlendirdiği, yakın gelecekte ise vergi risk analizine yeri doldurulamaz avantajlar getireceği ifade edilmiştir. Ayrıca çalışmada vergi tahsilatında yeni yöntemin önemi de vurgulanmıştır (Wang ve Wang, 2020: 1). Görüldüğü üzere, literatürde gerek teorik açıdan gerekse de yapılan ampirik çalışmalar sonucunda vergi tahsilatında yeni yöntemin uygulanabilirliği ortaya konmuştur.

Ülkemizde ise eski Gelir İdaresi Başkan Yardımcısı Semi Okumuş’un konu ile ilgili yapmış olduğu açıklamalarında mükelleflerin hiçbir şekilde vergi dairelerine gitmek zorunda kalmadan tüm işlemlerini elektronik ortamda yapabilmeleri için gerekli uygulamaları geliştirdiklerini bildirmiştir. Yaptığı açıklamada, *“bankalar, tapu daireleri ve gümrükler gibi kurumlardan vergilendirmeyi ilgilendiren tüm verileri aldıklarını”* dile getirmiştir. Tüm verilerin sistematik bir şekilde analiz edilerek yapay zekâ, büyük veri ve makine öğrenmesi gibi tüm unsurları kapsayan yazılımlar önemli ölçüde tamamlanarak, bazı pilot uygulamaların gerçekleştirildiği ifade edilmiştir. Böylelikle vergi tahsilatı konusunda yeni dönem, yapay zekâ ile birlikte daha verimli ve az hatalı bir tahsilat sürecine dönüşecektir. Gerçekleştirilen açıklamalar kapsamında, *“mükellefin daha beyannamesini doldururken, hataları konusunda uyarıcı bir sistem üzerinde çalışıldığı ve uygulamanın bu sene hayata geçmesini hedefledikleri”* ifade edilmiştir. Ayrıca, *“mükellef odaklı anlayış çerçevesinde vergi dairelerindeki fiziki ortamı iyileştirdiklerini ve ortak vezne uygulamasına gittiklerini belirterek, mükelleflerin işlemlerini kolaylaştırmak için vergicilikte dijital dönüşüm gerçekleştirdiklerini”* dile getirmiştir (Sözcü, 2019).

Vergi tahsilatında yapay zekânın kullanımı ile birlikte vergiler en az kayıp ile tahsil edilebilecektir (Pianko, 2018; Jing-Yi, 2019: 1033; Wang ve Wang, 2020: 2). Ayrıca yapay zekânın kayıt dışılık sorununa da büyük ölçüde çözüm getireceği düşünülmektedir. Veriler yapay zekâ ile büyük bir şeffaflıkla ve uzmanlıkla analiz edilebilecektir. Gereksiz tüm veriler sistem dışında tutulup, gerekli veriler işlenecektir. Böylelikle zamandan ve gereksiz maliyetten tasarruf edilerek optimal bir sistem geliştirilmiş olacaktır. Ayrıca, gelişmiş teknoloji ve vergi istihbaratında yapay zekânın kullanımı da vergi tahsilatını bugünkü konumdan çok daha iyi bir duruma getirebilecektir (Collosa, 2020).

Yapay zekâ ile uygulama farklılıkları sona erecektir. Mükelleflerin vergi belgelerinin sınıflandırılması, derlenmesi ve vergi yönetiminin risk değeri hesaplanmaktadır. Vergi tahsilatı ve sistemsel boşluklar konusunda

erken uyarı modelinin oluşturulmasıyla vergilendirme konusunda vergi idaresi uyarılacaktır. Böylelikle vergilendirme konusunda oluşabilecek riskler minimize edilebilecektir. İnsan takdirinden uzak olan sistem sayesinde idareye büyük kolaylık sağlanacaktır. İlaveten son yıllarda oldukça fazla olan mükellef sayısı ve vergi tahsilatının zorluğu göz önüne alındığında yapay zekânın yüksek bilgi işlem gücü sistemde olabilecek herhangi bir değişiklikte erken uyarı modeliyle riskler analiz edilerek doğru bir geribildirim sağlanabilecektir (Zhou, 2019: 203).

Yapay zekâ ile birlikte vergilerin tahsilatı daha sistematik ve şeffaf bir hale gelebilecektir (Huang, 2018: 1820). Yapay zekâ uygulamasıyla vergi inceleme elemanları tarafından gözden kaçabilecek vergi kaçakçılığı olayları öngörücü modelleme ile önceden tespit edilebilecektir. Böylelikle standart vergi incelemesine kıyasla çok daha hızlı ve güvenli vergi denetimi şansı ortaya çıkacaktır (Gacar, 2019: 393). Risk analiz sisteminin ötesinde büyük verilerin analizi yoluyla mükelleflerin ayrıntılı durumları ortaya konarak, en ince detaylar bile teşhis edilebilecektir. Bu durum, uluslararası şirketlerin vergiden kaçınma ve vergi kaçakçılığını büyük ölçüde ortadan kaldıracaktır. Potansiyel vergi kayıp ve kaçakları önlenebilecektir. Örneğin Çin 15.06.2018 tarihinde, ulusal ve yerel vergileri tek çatı altında birleştirme kararı almıştır (Shuang, 2018; akt. Huang, 2018: 1821-1822). Bu durum vergilendirme sürecinin basitleşmesi ve işlemlerin hızlanması anlamına gelmektedir. Ayrıca yapay zekâ ile şirketlerin daha hızlı vergi beyannameyi oluşturmasına ve şeffaf bir biçimde vergi dairesine sunabilmesine imkân sağlamaktadır. Neticede yapay zekâ sayesinde vergi tahsilatı olumlu bir şekilde etkilenmektedir (Huang, 2018: 1822). Latin Amerika'da yapılan bir çalışmada vergi idaresinin vergi kayıp ve kaçaklarını tespit etmek için yapay zekânın kullanımının pozitif etkisi olduğu ortaya konmuştur (Faúndez-Ugalde, Mellado-Silva ve Aldunate-Lizana, 2020: 10).

Türkiye gibi vergi tahsilatının (toplam tahsilat/toplam tahakkuk³) olması gerekenden daha düşük olduğu ülkelerde yapay zekâ sistemi ile daha çok vergi tahsilatı sağlanabilecektir. İnsan kaynaklı hatalar minimize olabilecektir. Ancak iç içe geçen mali olayların analizi çok da kolay olmayacaktır. Özellikle vergi sisteminde yapılan sık değişiklikler nedeniyle yapay zekâ olumsuz etkilenebilecektir. Bildirim ve beyanname yükümlülüklerinde yapılan sık değişim vergi tahsilatı kısmında yapay zekânın işini zorlaştırabilecektir. Bu durumda idarenin değişime doğru bir şekilde uyum sağlayabilmesi adına zorunlu durumlar haricinde değişim yapılmaması yapay zekâ sisteminin doğru işlemesi adına oldukça önemlidir. Aksi takdirde sistem zafiyeti oluşabilecektir.

Vergi mevzuatının oldukça teknik olması ve çok sık değişiklik yapılması yapay zekâ kullanımındaki dezavantajlı yönlerdendir. Her ne kadar yapay zekâ sistemi güncellemelere kolaylıkla uyum sağlayabilecek olsa da, henüz konuya tam olarak sirayet edememiş vergi idareleri açısından durum kolay olmayacaktır. Yapay zekânın kullanımında karşılaşılabilecek bir diğer sorun, kişisel bilgilerin gizliliği ve güvenliği konusudur. Birçok kaynaktan veri toplayan yapay zekâ, gerçekleştirilecek bir siber saldırı sonucunda, kişisel ve mali bilgiler ifşa olabilecektir. Bu durumda büyük şirketlerin mahrem bilgileri kamuoyuna sızıp, ticari itibarları etkilenebilecektir (Turan, 2020: 63). Diğer taraftan, elektronik uygulamalar için yeterli hukuki altyapının sağlanamamış olması da yapay zekânın önündeki önemli engellerden biridir. Tüm dezavantajlı yönlerine rağmen, vergi tahsilatında yapay zekâ sistemi doğru bir şekilde kullanıldığı takdirde gerek kayıt dışılık gerekse tahsilat konusunda yaşanan sorunlar oldukça azalacaktır. İyi bir şekilde analiz yapıp erken uyarı sistemi kullanılırsa oldukça önemli bir aşama katedilmiş olacaktır. Böylelikle, mükellefler çok daha kısa bir sürede tespit edilebilecektir.

Son olarak ise yapay zekâ aracılığıyla, mükelleflerin sorunları tanımlanarak, duruma uygun hazır cevaplar vererek vergi memuruna yardımcı olunabilecek modellerin geliştirilmesi de mümkündür (Bozdoğanoglu ve Haspolat Kaya, 2019: 1668). Mükellefler vergilendirme ile ilgili bir problemini Vergi İletişim Merkezi'ne (VİMER) aktarırken yapay zekâ aracılığıyla sorun tespit edilip ilgili birime direkt yönlendirme yapılabilecektir. Böylelikle mükelleflerin işlemleri çok daha hızlı bir şekilde görülebilecektir. Ayrıca, vergi idaresi açısından personel maliyetlerinde bir azalma sağlanmış olacaktır. Neticede hem idare hem de mükellef açısından oldukça faydalı ve modern bir hale gelen vergi sistemi ve vergilendirme süreci oluşturulmuş olacaktır. Bu durum da vergi tahsilatına olumlu bir biçimde yansıtacaktır.

³ Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilat Oranları: 2009 yılında % 87, 4 iken, 2019 yılında % 81 olarak gerçekleşmiştir (GİB, 2020b). Görüldüğü üzere, tahsilat sorunu bir devletin en önemli sorunlarından birisidir. Vergi tahakkuk etse de, tahsil edilemediği zaman bir anlamı kalmamaktadır.

6. Sonuç

Günümüzde dijitalleşme ile birlikte birçok alanda değişim yaşanmaktadır. Vergileme ile ilgili konular da bu alanlardan biridir. Vergilendirme sürecinin son halkası olan tahsilat konusunda büyük bir değişim yaşanacağı öngörülmektedir. Yapılan pilot uygulamalar da bunun en büyük göstergesidir. Dünyada yaşanan teknolojik dönüşüm trendi ülkemize de sirayet etmiş durumdadır. Bu bağlamda geleneksel tahsilat yöntemlerine alternatif olabilecek yapay zekâ uygulamaları ile tahsilattan elde edilmesi düşünülen verimin maksimum seviyeye gelmesi hedeflenmektedir. Geleneksel vergi tahsilat yöntemlerinin birçoğu günümüzde kullanılmamaktadır. Yeni arayışlar neticesinde yapay zekâ, bu konuda alternatif olabilecektir. Üstelik maliyetlerin düşürülmesi ile de vergi idaresi ciddi bir yükten kurtulmuş olacaktır. Ayrıca işlemlerin zaman zaman karmaşıklaşması sorunu da azalabilecektir. Bir diğer açıdan bakıldığında insan faktörünün fazla olmasının verimlilik ve hata gibi bazı sorunları barındırdığı görülmektedir. Geçmişte de bu sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır.

Gelir idaresi, portal uygulaması ve vergi hesaplamalarında yapay zekâ kullanımı ile minimum hatayı hedeflemektedir. Mükelleflerin beyanname doldurma aşamasında, olası hatalar konusunda uyarılacağı bir yapay zekâ uygulaması ile vergilendirmede arzu edilen sonuçlar elde edilebilecektir. Böylelikle kayıt dışılık sorunu da büyük ölçüde minimize olabilecektir. Olası hataların azalmasıyla tahsil edilen vergi gelirlerinde bir artış sağlanabilecektir. Yapay zekâ sayesinde erken uyarı sistemi ile mükellefler kuşku duydukları bir durum ile karşılaşmayarak vergilerini doğru beyan edip ödeme şansına kavuşacaklardır.

Yapay zekâyı vergilendirme alanında birçok uygulamada kullanmak mümkündür. Dijital dönüşüm ile birlikte tüm verilerin sistematik bir şekilde analizinin gerçekleştirilmesi, mükelleflerin sorunları tanımlanarak, onlara yardımcı olabilecek modeller üzerinde çalışmalar devam etmektedir. Yapılan uygulamalar ve çalışmalar değerlendirildiğinde, mükellef odaklı hizmet anlayışının bir neticesi olduğu görülmektedir. Ayrıca vergi denetiminde verimliliği de olumlu yönde etkileyecek yapay zekâ ile kısa sürede çok iş yapılması mümkün olabilecektir.

Vergi tahsilatı alanında dijitalleşme ve yapay zekâ ile gelir idaresi çalışanlarının zamanında incelemesi mümkün olmayan büyük veri kümeleri kısa zamanda analiz edilebilecektir. Ayrıca bu analiz ile hata payı da oldukça düşük olacaktır. Kısa zamanda yapılacak analizin yanı sıra mükelleflerin gelir ve harcama hareketlerinin ilişkisi ortaya konabilecektir. Bu durum vergi tahsilatında dolaylı bir artış sağlayacaktır. Mükellefler hızlı bir şekilde bilgilendirilerek vergi tahsilat süreci minimize edilebilecek ve tahsilat daha güvenli hale gelebilecektir. Yapay zekâ aracılığıyla riskli mükellefler hızlı bir şekilde tespit edilebilecektir. Böylelikle denetim mekanizması da daha verimli bir şekilde kullanılmış olacaktır. Vergi tahsilat masraflarının düşürülmesinin yanında gelir idaresi personelinin verimliliğinde artış sağlanacaktır.

Şüphesiz tüm bu uygulamalar aracılığıyla, vergi idaresi birçok avantajla karşılaşacaktır. Personel maliyetlerinde ve vergi hatalarında bir azalış, vergi tahsilatında artış, elektronikleşmenin artışıyla teknolojik uyum, bürokrasinin azalması, kırtasiyecilik ve danışmanlık maliyetlerinde bir azalış, işlemlerin hız kazanmasıyla birlikte elde edilebilecek zaman tasarrufu gibi üstün yönlerin sayılabilmesi mümkündür. Ancak, planlamanın doğru bir şekilde yapılarak, yapay zekânın uygulanması konusunda çalışmaların maksimum özende yürütülmesi büyük önem arz etmektedir. Aksi takdirde yaşanabilecek problemler, vergi idaresini daha zor bir duruma düşürebilecektir. Mükelleflerin kişisel ve mali bilgilerinin depolandığı yapay zekâ sisteminde siber güvenliğin sağlanması oldukça önemlidir. İlâveten, vergi mevzuatında çok sık değişiklik yapılması ve elektronik uygulamalar ile ilgili yeterli hukuki yapının oluşturulamamış olması önemli bir dezavantajdır. Oluşabilecek bir belirsizlik durumunda sistem maliyetlerinin yüksekliği ve konu ile ilgili gelir idaresi bünyesinde uzman ekibin yeterli sayıda olmaması çözülmesi gereken sorunlardan biridir. Bu iş çok yönlü bir bakış açısı gerektirmektedir. Hem bilişim bilgisi hem de vergi mevzuatı bilgisi gerektirmesinden dolayı belirli bir zaman alabilecektir. Ayrıca, yaşanacak değişim ile birlikte istihdam konusunun da gözden geçirilmesi gerekmektedir. Yapay zekâ uygulamalarının, çalışanların yerini alması konusunda bir endişe olması pek tabiidir. Ancak bu konuda hassas olan dengenin korunması sağlanabildiği takdirde tüm bu endişeler bertaraf edilmiş olacaktır. Henüz yapay zekânın vergi tahsilatı konusunda uygulanabilirliği pilot uygulamayla test edildiğinden, konuya ilişkin daha ayrıntılı yorum yapılabilmesi için uygulama sonuçlarının görülmesi gerekmektedir. Pilot uygulamanın yapıldığı yazılım; büyük veri, yapay zekâ ve makine öğrenmesi gibi tüm unsurları içermektedir. Mükellef beyannamesini doldururken, hataları konusunda onu uyaran bir sistem üzerinde çalışılmaktadır. Ancak,

uygulama sonuçlarına ait sayısal veriler henüz kamuoyuyla paylaşılmamıştır. Neticede, vergi idaresinin ve mükelleflerin yapay zekâ teknolojisi ile yaşanacak değişimlere uyum sağlaması büyük önem arz etmektedir. Karşılaşılabilecek sorunlar dikkate alındığı takdirde, yapay zekânın vergi tahsilatı konusunda önemli katkıları olacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur.

Destek Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Çıkar Beyanı

Bu çalışma ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Akdoğan, A. (2019). Kamu maliyesi (20. Baskı). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Amershi, S., Cakmak, M., Knox, W. B. ve Kulesza, T. (2014). Power to the people: The role of humans in interactive machine learning. *AI Magazine*, Winter, 105-120.
- Aracı, C. ve Solmaz, A. (2018). 17. Çözüm ortaklığı platformu vergide elektronik dönüşüm. PWC.
- Atanasijević, J., Jakovetić, D., Krejić, N., Krklec-Jerinkić, N. ve Marković, D. (2018). Using big data analytics to improve efficiency of tax collection in the tax administration of the Republic of Serbia. *Original Scientific Paper*, 115-130.
- Avaner, E. B. (2018). Turing testi ışığında düşüncenin multidisipliner incelemesi III. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 5(4), 183-192.
- Bıyan, Ö. (2018). Vergi hukuku (1. Baskı). Bursa: Dora Basım-Yayın Dağıtım.
- Bozdoğanoglu, B. ve Haspolat Kaya, I. (2019). Dijitalleşmenin vergi idareleri açısından yarattığı fırsatlar ve güçlükler: Ekonomi dijitalleşirken vergi idarelerinin dijitalleşme süreci. *Mali Hukuk Dergisi*, 15(176), 1647-1676.
- Brennan- Marquez, K. ve Henderson, S. E. (2019). Artificial intelligence and role- reversible judgment. *The Journal of Criminal Law & Criminology*, 109(2), 137-164.
- Bulut, G. (1996). Türk vergi sisteminde kaynakta kesme (stopaj) yoluyla vergi tahsilatı. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Mali Hukuk Bilim Dalı.
- Carter, L., Schaupp, L. C. ve McBride, M. E. (2011). The U.S. e-file initiative: An investigation of the antecedents to adoption from the individual taxpayers' perspective. *E-Service Journal*, 7(3), 2-19.
- Centre for Public Impact (2018). Artificial intelligence in taxation a case study on the use of AI in government. A BCG Foundation.
- Collosa, A. (2020). Artificial intelligence in tax administrations: Benefits and risks of its use. *GCC Fintax*, 28.10.2020 tarihinde <https://www.gccfintax.com/articles/artificial-intelligence-in-tax-administrations-benefits-and-risks-of-its-use-1685.asp>, adresinden erişildi.
- Çetin Gerger, G. (2019). Gelir idarelerinde dijitalleşme: Yapay zeka ve nesnelere internetine bir bakış. *Vergi Sorunları Dergisi*, 364, 43-50.
- Çolak, M. (2008). Vergi tahsilatında teknolojik gelişimin getirdiği son nokta: Vergi kredisi sistemi. *Yaklaşım Dergisi*, 190, 19.11.2019 tarihinde <https://uye.yaklasim.com/MagazineContent.aspx?ID=9256> adresinden erişildi.
- Edizdoğan, N., Çetinkaya, Ö. ve Gümüş, E. (2019). Kamu maliyesi (10. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

- Erdem, M., Şenyüz, D. ve Tatloğlu, İ. (2020). Kamu maliyesi (Güncellenmiş 15. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Erkan, S. (2019). Yapay zeka ve makine öğreniminin vergi uygulamalarında kullanımı ve karar almaya etkisi. *Vergi Dünyası Dergisi*, 457, 59-66.
- Faúndez-Ugalde, A., Mellado-Silva, R. ve Aldunate-Lizana, E. (2020). Use of artificial intelligence by tax administrations: An analysis regarding taxpayers' rights in Latin American countries. *Computer Law & Security Review*, 38, 1-13.
- Gacar, A. (2019). Yapay zeka ve yapay zekanın muhasebe mesleğine olan etkileri: Türkiye'ye yönelik fırsat ve tehditler. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(Eurefe' 19), 389-394.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (2020a). 2019 yılı faaliyet raporu. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı Yayın No: 349, 26.10.2020 tarihinde https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/faaliyetraporlari/2019/2019_faaliyet_raporu.pdf adresinden erişildi.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (2020b). Bütçe gelirleri (1923-2019). GİB, 26.10.2020 tarihinde https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/GBG1.htm adresinden erişildi.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı (2018). Faaliyet raporu. Ankara: Vergi Denetim Kurulu Başkanlığı, 26.10.2020 tarihinde <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/04/VDK-2018-Birim-Faaliyet-Raporu-1102019-002.pdf> adresinden erişildi.
- Heller, C. H. (2019). Near-term applications of artificial intelligence: Implementation opportunities from modern business practices. *Naval War College Review*, 72(4), 79-105.
- Herekman, A. (1986). Kamu maliyesi. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Huang, Z. (2018). Discussion on the development of artificial intelligence in taxation. *American Journal of Industrial and Business Management*, 8, 1817-1824.
- Işık, A. (2014). Kamu maliyesi (3. Baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- İlgar, B. (2019). Teknolojide vizyonel yükseliş: Yapay zeka uygulamalarına yönelik saha çalışması örneği. *Vergi Raporu Dergisi*, 236, 204-232.
- Jing-Yi, L. (2019). Research on the reform of tax collection and management system by artificial intelligence under the background of "intelligence+" development strategy. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 109, 1029-1034.
- Kahraman, A. (2016). Ross: Dünyanın ilk yapay zeka avukatı. *Deniz Humması*, 12.10.2019 tarihinde <https://www.denizhummasi.com/ross-dunyanin-ilk-yapay-zeka-avukati/> adresinden erişildi.
- Kara Kılıçarslan, S. (2019). Yapay zekanın hukuki statüsü ve hukuki kişiliği üzerine tartışmalar. *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, 2, 363-389.
- Marwala, T. (2018). On robot revolution and taxation. *Computer Science*, 24.10.2020 tarihinde <https://arxiv.org/ftp/arxiv/papers/1808/1808.01666.pdf> adresinden erişildi.
- Muter, N. B., Çelebi, A. K. ve Sakıncı, S. (2012). Kamu maliyesi (4. Baskı). Manisa: Emek Matbaası.
- Nadaroğlu, H. (1976). Kamu maliyesi teorisi (2. Baskı). İstanbul: Sermet Matbaası.
- Niesen, T., Scheid, M. ve Fettke, P. (2018). Getting ready for the future of the tax function global survey on digital tax maturity and AI Readiness. Rotterdam: Wts Global.
- Oktar, S. A. (2018). Vergi hukuku (Gözden Geçirilmiş ve Güncelleştirilmiş 13. Baskı). İstanbul: Türkmen Kitabevi.

- Öncel, M., Kumrulu, A. ve Çağan, N. (2017). Vergi hukuku (Gözden Geçirilmiş, Değişiklikler İşlenmiş 26. Bası). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Önder, M. ve Saygılı, H. (2018). Yapay zeka ve kamu yönetimine yansımaları. *Türk İdare Dergisi*, 90(487), 629-668.
- Özkaya, L. ve Özkaya, L. (2019). Yapay zekanın muhasebe ve vergi denetimi mesleğine sunacağı katkılar. *Vergi Raporu Dergisi*, 236, 314-323.
- Pianko, D. (2018). Machine-learning technology can serve as a valuable tool for tax auditors, but what is the best technique?. *Nextgov*, 28.10.2020 tarihinde <https://www.nextgov.com/ideas/2018/04/using-artificial-intelligence-reduce-tax-fraud/147807/> adresinden erişildi.
- Rajaraman, V. (2014), Father of artificial intelligence. *Resonance*, 19(3), 198-207.
- Saraçoğlu, C. (2018). Vergide yapay zekalı hesap. *Yenişafak*, 23.11.2019 tarihinde <https://www.yenisafak.com/ekonomi/vergide-yapay-zekali-hesap-3179196> adresinden erişildi.
- Solum, L. B. (2014). Artificial meaning. *Washington Law Review*, 89, 69-86.
- Sözcü (2019). Vergi toplamada yapay zeka dönemi. 23.11.2019 tarihinde <https://www.sozcu.com.tr/2019/ekonomi/verg-i-toplamada-yapay-zeka-donemi-3701198/> adresinden erişildi.
- Susam, N. (2016). Kamu maliyesi temel kavram ve esaslar (2. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Şen, H. ve Sağbaş, İ. (2017). Vergi teorisi ve politikası (Gözden Geçirilmiş 3. Baskı). Ankara: Barış Arıkan Yayınları.
- Şenyüz, D., Yüce, M. ve Gerçek, A. (2019). Vergi hukuku (10. Baskı). Bursa: Ekin Basım-Yayın Dağıtım.
- Turan, D. (2020). Yapay zeka ve vergi uygulamalarına etkisi. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 55-70.
- Wang, Y. ve Wang, P. (2020). New personal tax collection management system based on artificial intelligence and its application in the middle class. *Journal of Physics: Conference Series*, 1574, 1-7.
- West, D. M. (2018). What is artificial intelligence?. *Brookings*, Octoberhell 4, 18.11.2019 tarihinde <https://www.brookings.edu/research/what-is-artificial-intelligence/> adresinden erişildi.
- Yereli, A. B. ve Şahin, I. F. O. (2019). Yapay zekanın ekonomi, toplumsal refah ve vergilendirme üzerindeki etkisi. *Vergi Dünyası Dergisi*, 459, 6-19.
- Yereli, A. B. ve Şahin, I. F. O. (2020). Vergi otomasyon sisteminin yapay zeka ile etkileşimi. *Vergi Sorunları Dergisi*, 378, 9-16.
- Yıldırım, A. (1995). Gelir idaresinin modernizasyonunda bir aşama: Tek vergi numarası ve otomasyonun yaygınlaştırılması. *Yaklaşım Dergisi*, 168, 19.11.2019 tarihinde <https://uye.yaklasim.com/MagazineContent.aspx?ID=3082> adresinden erişildi.
- Zhou, L. (2019). Opportunities and challenges of artificial intelligence in the application of taxation system. *Advances in Economics, Business and Management Research*, 109, 201-206.

Japonya Siyasetinde Kadın: Liberal Demokrat Parti (LDP) Üzerinden Bir Değerlendirme

Hatice ÇELİK, Güler Ceren ÇOKER*

Japonya Siyasetinde Kadın: Liberal Demokrat Parti (LDP) Üzerinden Bir Değerlendirme

Özet

Japonya, ekonomik veriler esas alındığında dünyanın en güçlü, teknoloji odaklı kalkınmayı en fazla başarmış ülkelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüksek kalkınmışlığın yanında toplumsal sorunların daha az olması beklenmektedir. Ancak bu beklentinin karşılanmadığı en temel konulardan biri de kadınların siyasi alandaki durumudur. Seçim sistemi, şeffaflık, partilerin özgür bir ortamda siyaset yapabiliyor olması gibi pek çok gösterge Japonya'nın demokratik ülkeler kategorisinde gösterilmesine vesile olmaktadır. Siyasi özgürlük ortamına rağmen toplumsal cinsiyet ve bunun eşit temsiliyetine bakıldığında ise ilginç bir tablo ile karşılaşmaktadır. Beklentinin aksine kadınların siyasi hayatta çok daha az görünür oluşu dikkat çekicidir. Daha yakından bakıldığında, özellikle 1955'lerden bu yana iktidarda olan Liberal Demokrat Parti (LDP) özelinde Japon kadınlarının siyasetteki yerinin incelenmeye değer olduğu gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda, Japonya'nın en uzun süre iktidarda kalmayı başarmış siyasi partisi incelenerek, kadının yerinin nasıl bir değişim geçirdiği sorusuna yanıt aranmaya çalışılacaktır. Bu çalışmada, özellikle parti içindeki kadınların ne gibi zorluklarla karşılaştığı ve kadın siyasetçi olarak hangi noktalarda eleştiri alarak siyaset dışı kalmaya zorlandıkları sorularına da odaklanılacaktır. Çalışma, LDP'nin uzun iktidarındaki kadın siyasetçilere odaklanıp bu örnekler üzerinden bir analiz yapmaya çalışacaktır. Çalışmanın sonunda, Japon siyasetinde bilhassa LDP özelinde kadınların siyasi alana katılımının nasıl olduğuna dair bulgulara ulaşılmaya çalışılacaktır. Böylece Türkçe literatürde Asya ülkelerine dair mevcut çalışma eksikliği de dikkate alınacak olursa, ilginç bir örnek olabileceği düşünülen LDP üzerinden Japonya'ya dair bir katkı sunmak hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Japonya, iç politika, Liberal Demokrat Parti, kadın temsiliyeti, siyasi partiler.

Makale Türü: Araştırma

1. Giriş

Dünyanın pek çok ülkesinde kadınların erkeklere kıyasla daha az sayıda ve oranda siyasete katıldıkları/katıldıkları açıkça görülebilen bir durumdur. Lakin bu durum uzun bir süre boyunca rahatsız edici olarak algılanmamış, değiştirilmesi gerektiği yönünde yaygın bir kanı oluşmamıştır. Özellikle uluslararası ilişkiler disiplini çerçevesinde değerlendirildiğinde, ana akım uluslararası ilişkiler teorilerinin kadının uluslararası alandaki yerine uzun süre kayıtsız

Woman in Japanese Politics: An Assessment Through the Liberal Democratic Party

Abstract

Based on economic data, Japan emerges as one of the most powerful countries in the world that has achieved the most technology-oriented development. Social problems are expected to be less besides this high level of development. However, one of the most fundamental issues that this expectation cannot be met is the situation of women in the political arena. Many indicators such as the electoral system, transparency, and the ability of parties to engage in politics in a free environment make Japan to be shown in the category of democratic countries. An interesting picture is encountered when looking at gender and equal representation of men and women despite the political freedom environment. It is striking that contrary to expectations, women are much less visible in Japan's political life. When looked closer, it was observed that the place of Japanese women in politics, especially in the Liberal Democratic Party (LDP), which has been in power since 1955, is worth examining. In this direction, by examining the political party of Japan that has managed to stay in power for the longest time, an answer will be sought for the question of how the place of women has changed. In this study, it will also focus on the difficulties faced by women within the party and at what points they are forced to stay out of politics by being criticized as a woman politician. The study will focus on women politicians in the long rule of the LDP and try to make an analysis based on these examples. At the end of the study, it will be tried to reach the findings about the participation of women in the political field in Japanese politics, especially for the LDP case. Thus, considering the current lack of studies on Asian countries in the Turkish literature, it is aimed to make a contribution on Japan through LDP, which is thought to be an interesting example.

Keywords: Japan, domestic politics, Liberal Democratic Party, woman representation, political parties.

Paper Type: Research

* Hatice ÇELİK, Dr. Öğretim Üyesi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Bölge Çalışmaları Enstitüsü, Asya Çalışmaları Anabilim Dalı, hatice.celik@asbu.edu.tr, ORCID ID orcid.org/0000-0003-1409-8865, Güler Ceren ÇOKER, Asya Çalışmaları Yüksek Lisans Öğrencisi, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Bölge Çalışmaları Enstitüsü, Asya Çalışmaları Anabilim Dalı, gulerceren.coker@student.asbu.edu.tr, ORCID ID orcid.org/0000-0001-5276-6620

kaldığı bilinmektedir. Ana akım teorilerin bu görmezden gelişi, feminist teorinin ortaya çıkışıyla sarsılmıştır. Kadınların, özellikle siyaset gibi erkek egemen alanlarda neden daha az yer alabiliyor oldukları da hem teorik açıdan incelenmeye hem de ülke örnekleri üzerinden anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu noktada ilginç bir durumla karşılaşmaktadır. Özellikle demokratik ve kalkınmış ülkelerde kadınların demokratik olmayan ve kalkınmamış ekonomilere kıyasla siyasette daha fazla yer alabildiklerine dair bir beklenti bulunmaktadır. Ancak bazı ülkeler bu beklentiye karşılayamamaktadır. Bunun en somut örneklerinden biri de Japonya'dır. Japonya siyasi hayatına bakıldığında, uzun yıllar iktidarda kalmayı başarmış LDP'nin bu bağlamda incelenmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda, LDP'nin siyasi hayatına bakılarak kadınların siyasete katılımını ne derece teşvik ettiğini veya bu konuya nasıl yaklaştığını açıklayabilmek bu çalışmanın esas amacıdır. Çalışmanın ikinci başlığı altında kadınların siyasete katılımının tarihsel arka planı verilecek, üçüncü başlık altında Japon toplumunda kadının yerine tarihsel olarak bakılacak ve hangi önemli aşamaların kaydedildiği aktarılacak; ardından LDP örneği özelinde Japon kadın siyasetçilerin durumu ele alınacaktır. Zira LDP'nin Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrası siyasi hayatına hâkim olduğu göz önüne alındığında LDP üzerinden bir incelemenin önemli olacağı düşünülmüştür. Bu amaçla özellikle LDP'nin kadın siyasetçileri üzerinden bir inceleme yapılacaktır. Sonuç bölümünde LDP'nin kadın siyasetçilere bakışı ve kadının nasıl araçsallaştırıldığı tartışılacaktır.

2. Kadının Siyasi Alanda Varlığı

Demokratik siyasi sistemlerde kadınların ve erkeklerin siyaset arenasında eşit koşullarda yer alabiliyor olduklarına dair yaygın bir beklenti ve/veya inanış olduğu düşünülebilir. Fakat biyolojik bir fark olarak eril ve dişi olmanın ötesinde toplumsal normlar ve kültürel yapılar da bu iki farklı cinsiyete farklı anlamlar/roller/sorumluluklar yüklemektedirler.

Çoğunlukla kültürel dayanaklarla inşa edilmiş olan toplumsal cinsiyet rolleri, bir toplumun politik sistemini de etkilemektedir. Siyaset yüzyıllardır erkek egemen bir alan olarak görülmüş, kabul edilmiş ve bu doğrultuda şekillenmiş bir mecradır. Bu mecradaki kadın-erkek varlığına bakıldığında; karşımıza çıkan sonuçlar, kadınların erkeklerden daha az bir şekilde "seçildiklerini" ortaya koymaktadır. Yalnızca demokratik siyasi sistemlerin toplumsal cinsiyet bakımından tarafsız olması beklentisi değil, kadınlara hangi söylemlerle ve mekanizmalarla siyasette eşit olmayan koşullar dayatıldığı da incelenmelidir. Kadınlara yüklenen roller ve sorumluluklar (özellikle annelik ve ev işlerinin yapılması ve ev düzeninin devamını sağlama sorumluluğu) kadınların siyasete düşük oranlı katılımına oldukça uygun bir zemin hazırlamaktadır. Fakat kadınların siyasete gelene dek pek çok alanda önemli ve haklı mücadeleleri olmuştur. Her ne kadar 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi bir dönüm noktası olarak görülse de, kadınların hukuki statüsüne değinmediği için başarısız görülmektedir (Brunell ve Burkett, 2020). Ancak kadınların hukuki olarak göz ardı edilmesi pek çok kadının bu konuyu daha fazla gündeme getirmesine ve kazanımlar için çaba sarf etmesine vesile olmuştur. 1792 yılında yayınlanan "*A Vindication of the Rights of Woman: With Strictures On Political And Moral*" başlıklı eserinde yazar kadınların sadece erkeklerle hizmet etmek için var olmadığını, kadınlara işte, eğitimde ve siyasette erkeklerle aynı hakların tanınması gerektiğini vurgulamıştır (Wollstonecraft, 1792). Özellikle Avrupa'da Aydınlanma dönemi ile birlikte kadınların taleplerinin daha fazla dile getirilmeye başladığı görülmektedir. Bir diğer önemli başkaldırı da Fransız yazar Condorcet'ten gelmiştir. Aydınlanma döneminin önemli isimlerinden olan Condorcet "kadınların mantık/muhakeme yeteneğine sahip olduklarını, buna göre eğitim alma hakları olduklarını ve bu sebeple de erkeklerin sahip oldukları siyasi haklara sahip olmaları gerektiğini" vurgulamıştır (Bryson, 2003: 13). Olympe de Gouges de yine aynı dönemde kadın hakları için mücadele edenler arasındadır. Yazdığı "Kadın Hakları Bildirgesi" (*The Declaration of the Rights of Woman and the Female Citizen*; Fransızca: *Déclaration des droits de la femme et de la citoyenne*) ile Fransız Devrimi'nin cinsiyet eşitliğini sağlayamadığı gerçeğini eleştirmiş ve kadınların da aynı haklara sahip olması gerektiğini açıkça dile getirmiştir (De Gouges, 1791). Fransa'daki bu mücadele hareketi İngiltere'de ve Amerika Birleşik Devletleri'nde de yaşanmış ancak kadınların haklarını kazanmaları çok da hızlı olamamıştır. Kadınların da erkekler gibi birer vatandaş olarak görülmeleri ve bu çerçevede oy kullanma hakkını kazanmaları 19. Yüzyılın sonlarında ve 20. Yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir (Öztürk, 2012: 7). Fakat kadınların oy kullanma haklarını elde etmiş olmaları kendilerine erkeklerle eşit şartlarda siyasi alanda olabilmelerinin tüm kapılarını

açmamıştır. Kadınların bu yolda karşılarına hala bazı bariyerler çıkmaktadır. Bu bariyerler kimi zaman kültürel gerekçelerle kimi zaman ataerkil yapının varlığı ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Ancak özellikle demokratik rejimlerde bu bariyerlerin daha zayıf olması umulurken, dünyadaki bazı demokratik yönetimlerde farklı örnekler de görülmektedir. Bunlardan biri olan Japonya’da kadının siyasetteki yeri bir sonraki başlıkta incelenmektedir.

3. Japon Toplumunda Kadın: Genel Bir Bakış

Japonya, dünya sıralamasında ekonomik olarak en üst sıralarda yer alan, sanayileşmesini tamamlamış varlıklı bir ülkedir. Birleşmiş Milletler’in (BM) yapmış olduğu gelişmiş ülke tanımına göre; gelişmişlik seviyesi için temel ölçüt kişi başına düşen milli gelirdir. Kişi başına düşen gelirin 10.000 doların üzerinde olduğu ülkeler gelişmiş ülke olarak tanımlanmaktadır. Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü’nün (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO) 2012 yılı verilerine göre, “Japonya’da kişi başına düşen milli gelir Amerikan doları cinsinden 42.794 dolardır (“Japan,” 2018). Dünya Bankası’nın verilerine göre “2019 yılı Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) 5082 trilyondur (“GDP (current US \$) – Japan”, 2019). Ancak tüm bu olumlu ve yüksek gelir düzeyine rağmen parlamentoda kadınların temsili noktasında, Myanmar ve Gambiya gibi gelişmemiş ülkelerin hemen arkasında olup 158. sıradadır (“Japan enacts law to”, 2018). Dünya Ekonomik Forumu'nun 2017 cinsiyet farkı raporundaysa 144 ülke arasında 114. sırada yer almıştır (“Japan enacts law to”, 2018). Bu da Japonya’yı ekonomik verilerin toplumsal cinsiyet eşitliğine yansımadağı ülkelerden biri haline getirmektedir.

Okuma-yazma oranları açısından değerlendirildiğinde, Japon kadınlarının dünyadaki en yüksek okuryazarlık oranlarına sahip olduğu görülmektedir. Bu başarılı tablonun temelleri Japon modernleşme döneminde atılmıştır. Zira İmparator Meiji döneminde hayata geçirilen bir reform süreci olan ve Japonya’nın modernleşme sürecine girişini temsil eden Meiji Restorasyonu pek çok alanda olduğu gibi eğitim alanında da reformlar gerçekleştirmiştir. 1872 yılında hayata geçirilen evrensel eğitim sistemi (*Gakusei*) ile Japonya’da modern eğitimin temelleri atılmış ve Avrupa ve Amerikan örneklerinden esinlenerek eğitimin sınıf ve cinsiyetten bağımsız olarak demokratik bir model oluşturulması sağlanmıştır (CHIN-Canadian Heritage Information Network, 1999). Eğitimin yanı sıra Meiji Restorasyonu döneminde kadınların toplumsal rolleri, beklentileri ve haklarına dair de önemli gelişmeler ve değişimler yaşanmıştır.

Erkek egemen politikalar büyük ölçüde Meiji döneminden önce Tokugawa döneminde (1603-1868 yılları arasında süren) var olan Samuray sistemi ve aile yapısından beslenmiştir. Bu dönemde çocukları, özellikle erkek çocukları ilgilendiren tüm kararlar, gücün cinsiyet ve yaşa göre belirlendiği bir aile hiyerarşisi tarafından üstlenilmiştir (Sievers, 1981: 604). Fakat Tokugawa rejiminin gücünü yitirmesi Japon kadınlara da kayda değer bir alan açmıştır. Özellikle Meiji Restorasyonu’nun ikinci on yıllık dönemi; kadınların oy kullanma hakkı talep ettiği, kadınlarla ilgili her türlü geleneksel ayrımcılığa son verilmesi çağrısında bulunduğu, ülkenin ilk endüstriyel grevini düzenlediği, daha iyi eğitim talep ettiği ve genel olarak Japonya’nın ulus inşa etme sürecince önemli roller oynamayı amaçladıklarını açıkça ortaya koydukları bir dönem olmuştur (Sievers, 1981: 602-603). Bu dönemde *Meiji Six Society* adında bir grup kadınların toplumsal statülerinin iyileştirilmesini Japon modernleşmesi için elzem bir adım olarak görmüştür. *Masanao Nakamura* bu iyileştirme çabalarına kavramsallaştırdığı *Ryōsai Kenbo* (İyi eş-bilge anne) ile en önemli katkıyı vermiştir. Hatta Meiji döneminin liderleri *Ryōsai Kenbo* (Lukminaitte, 2015: 10) kavramını öne sürerek Japon kadını için bir rol model oluşturmuşlardır. Bu kavram uzun bir süre için Japon kadınlarına ideal kadın tanımı sunmak için kullanılmıştır. Günümüz modern Japonya’sına bakıldığında, Japon kadınların %60’ı doğumun ardından işgücünü terk ettiği; Nisan 2014’te, yaklaşık 21.000 Japon ailesi çocuklarını kabul etmek için bir kreş bulamadığı (Koshi, 2015); Japon annelerin üç yaşın altındaki çocukları yetiştirmekten sorumlu oldukları için, bir aile kurduktan sonra iş gücünden çekilmeye karar verdikleri (Assmann, 2014: 1) görülmektedir. Bu durumun ise büyük ölçüde *Ryōsai Kenbo* yaklaşımının halen güçlü olduğu gerçeğinden kaynaklandığı iddia edilebilir. Bir başka ifade ile *Ryōsai Kenbo*, günümüzde de geleceğin yüzyıllarca devam eden bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.1. *Ryōsai Kenbo* (İyi Eş-Bilge Anne) Kavramının Japon Toplumuna Etkisi

Devletlerin kalkınma süreçlerinde kadınların sorumluluğu olarak görülen ev işleri sadece evin kalkınması için değil, aynı zamanda ulusal kalkınmanın da gerekçesi olarak görülmüştür. Toplumda aile ve kadınların rolü son zamanlarda tartışmaya açılmış gibi görülse de, Japonya özelinde incelendiğinde bu tartışmaların aslında Meiji Restorasyonu ile birlikte gündeme geldiği görülmektedir. Zira Meiji Dönemi öncesindeki Tokugawa döneminde (1603-1868) kadınların yin-yang yaklaşımına göre karanlık ve pasif olanı temsil ettiği ve bu yüzden hiçbir şey öğrenemeyecek kadar aptal oldukları düşünülmekteydi (Ying, 2020: 155). Fakat Meiji Restorasyonu ile birlikte bu yaklaşımda önemli değişimler görülmeye başlanmıştır. Meiji döneminin sonuna doğru ideal Japon kadını tasvir etmek için kullanılan *Ryōsai Kenbo* (iyi eş-bilge anne) kavramı İkinci Dünya Savaşı boyunca da muhafazakâr, milliyetçi ve militer devlet politikalarını ilerletmek ve aynı zamanda gelişen kapitalist ekonominin ihtiyaçlarını karşılamak için desteklenmiştir (Fujimura-Fanselow, 1991: 345). Bu noktada özellikle 1894-1895 Çin-Japon Savaşı'nın bir dönüm noktası olduğu görülmektedir. Çin-Japon Savaşı'ndan önce entelektüellerin ağırlıklı olarak teorik açıdan savunduğu ideal kadınlık *Ryōsai Kenbo*, savaşla birlikte yükselen milliyetçilik akımının da etkisiyle hükümet tarafından kadınların ülkeye katkı sağlayabilecekleri ideal yol olarak görülmüştür (Ying, 2020: 156). Bu durumu Fujimura-Fanselow aşağıdaki şekilde ifade etmektedir:

“Meiji döneminin ikinci yarısında, özellikle Çin-Japon Savaşı'ndan (1894-1895) sonra, muhafazakâr, Konfüçyüsçü eğilimler bir kez daha yükselişe geçti ve daha önceki “iyi eşler ve bilge anneler” kavramı, kadınları bir kez daha aile ve toplum içinde ayrı ve aşağı bir role yerleştirdi (Fujimura-Fanselow, 1991: 345).”

Önceki Tokugawa rejimi tarafından hâlihazırda harekete geçirilen bir süreci devam ettirmek için yola çıkan Meiji liderleri, başta kendilerini belirli liberal reformlara adanmış gibi görünmekteydi (Lock, 1990: 44). Japonya'nın Meiji dönemiyle birlikte ilerleme yönünü Batı'ya çevirmesi ve bazı devlet adamlarının Batı'ya ziyaretleri fikir üretimine yol açmıştır. Bu devlet adamlarından bir tanesi olan *Masanao Nakamura*, Japonya'da "sevgi dolu eş, bilge anne" ifadeleri gibi çağdaş Avrupa fikrinin Japonya'da popülerleşmesine yardımcı olmuştur (Lock, 1990: 44). *Ryōsai Kenbo* olarak Latinize edilmiş olan bu ifade, on dokuzuncu yüzyıl Avrupası'ndan esinlenerek sistemleştirilmiş ve Nakamura tarafından; kadınların, evde çocuklarını daha iyi yetiştirebileceği ve eğitebileceği fikrini teşvik etmeliyiz ifadesiyle somutlaştırılmıştır (Lock, 1990: 44).

“Ayrıca bu düzen, tüm Japon toplumuna adeta savaşçı samuray sınıfının aile düzenini devam ettiren, kadınların hane halkının erkeğine güç veren ve yaşamları üzerinde neredeyse hiç kontrol sahibi olmayan bir kültürün devamlılığını sağlamıştır (Lock, 1990: 44).”

Meiji liderleri, Japon kadınların toplumdaki rolünün iyileştirilmesi sonucunda ülkenin modernleşme sürecinin hızlanacağını düşünmüşlerdir (Lock, 1990: 44). Örneğin Meiji yönetiminin İçişleri Bakanı Kiyoura Keigo, kadınların siyasi katılımının önce ev yönetimi sonra eğitim üzerinde olumsuz bir etkisi olacağını öne sürmüştür (Nolte, 1986: 694). Ev yönetimi, devletin sanayileşme programında önemli bir temadır çünkü etkili bir iç ekonomi vergi ödemelerini arttırmış, genç erkeklerin emeğinin orduya bırakılmasına izin vermiş, yaşlı-genç hane halkının tasarruflarını sağlamıştır (Nolte, 1986: 694). Süreçte kadınların toplumun gelişmesinde önemli bir basamak olduğuna sık sık vurgu yapılmıştır. Evlilikte eşitlik başta olmak üzere haklar konusunda savunmacı olunmuş ancak kadınlar için erkekler ile eşit haklar talep edilmemiştir.

Zaman içinde koşulların değişmesiyle birlikte, Japon kadınların talepleri devletle bütünleşmelerine de ket vurmuştur. Dünya toplumlarının ekonomilerini, siyasi yapılarını, düşünce sistemlerini etkileyen tarihsel bir dönüm noktası olan Birinci Dünya Savaşı Japon kadınları için de bir başlangıç olmuştur. Japon toplumunda bir kadın sorununun (*Fujin Mondai*) ve kadın hareketinin ortaya çıkmasıyla Japon kadınının algısı da değişmiştir (Shizuko, 1994: 46). Savaşla birlikte kadınların sadece eş ve anne olarak var olmadıkları bilincinin kadın ve erkekler tarafından idrak edilmesi toplumsal dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Geleneksel "iyi eş ve bilge anne" düşüncesinin gücü zayıflayarak anlamında ve imajında büyük değişiklikler meydana gelmiştir.

Birinci Dünya Savaşı ile teşvik edilen endüstrilerin büyümesi ve sanayileşme sonucunda, iş hayatında kadınların sayısı hızlı bir artış göstermiş ve yapmış oldukları işlerin kapsamı genişlemeye devam etmiştir. Bu durum sosyal

anlamda yeni bir yaşam tarzı olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Japonya’da All-Kansai Kadın Örgütleri Federasyonu ve Tokyo Kadın Örgütleri Federasyonu (*Tokyo Rengo Fujinkaï*) gibi sosyal hizmet ve reform örgütleri kadınlar için 1920’lerin ortalarında resmen oy kullanma taahhüdünde bulunmuştur (Nolte, 1986: 698).

Kadın hareketleri devam ederken, kadınların özellikle iş gücüne katılımı her şeyden önce devlet ve topluma yarar olarak gözükmese de, onlardan beklenen şey erkeklerin sahip olmadığı fiziksel özelliklerini kullanmaları gerektiği olmuştur. İyi eş ve bilge anne ideolojisinde, erkekler ve kadınların hem fiziksel hem de psikolojik olarak farklı oldukları düşünülmüştür (Shizuko, 1994: 46). Çalışan bir anne yerine evde çocuklarına bakan annenin toplum ve devlete yararının her zaman daha fazla olacağı inancı kabul görmektedir. Ancak günümüz Japonya’sında, Abe iktidarında ortaya konan “*Womenomics*” söylemi çerçevesinde kadınların hem işgücüne katılımı hem de çocuk dünyaya getirmeleri beklenmektedir. Bir başka ifade ile bugün Japonya’da çalışmayan ve çocuk sahibi olan kadınlar ile çalışıp çocuk sahibi olmayan kadınlar “*Womenomics*” siyasetine göre kendilerinden beklenen iki büyük beklentiden birini yerine getirmemiş olmaktadır. Böylece ülkenin geleceği için zararlı kabul edilmektedirler. Dolayısıyla bu sorunu hafifletmek için, annelere bazı şirketlerden ve hükümetten özel destek sağlanarak annelerin işgücünde kalmaları teşvik edilmektedir (“*This Japanese Company Is Helping*”, 2016).

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde orta sınıf olarak kabul edilen hanelerin gelişmesiyle birlikte aile yapısı da kendi içerisinde benzer değişimler yaşamıştır. Yeni oluşan orta sınıfın hane halkı, beyaz yakalı çalışan bir koca, bir ev hanımı eşi (değişim yaşayan iyi bir eş ve bilge anne) ve iki çalışkan çocuktan oluşmaktadır (Shizuko, 1994: 46). Japon ev kadını, Japonya’nın savaş sonrası gelişimi ve başarısı olarak model ebeveyn tanımı taşımaktadır. Waseda Üniversitesi’nde profesör olan *Hoashi Riichirō*, kadınların görevinin, ulusal yeniden yapılanmanın temelini oluşturacak bir “demokratik hane” kurmak olduğunu vurgulamıştır (Shizuko, 1994: 47). Örneğin sosyal eleştirmen *Jun Etō*, geniş çapta tartışılan 1979 tarihli “*Anneliğin Çöküşü Çocuklarımızı Yıkıyor*” makalesi ile tipik muhafazakâr bir taniyi karşımıza çıkarmaktadır (Shizuko, 1994: 46).

Japonya’nın sosyal sistemlerinde, “aile” birincil güvenlik ağı olarak tasarlandığından, bekâr erkek ve kadın nüfusunun hızlı bir şekilde artması Japonya ekonomisi ve toplumu üzerinde derin etkiler yaratmaktadır (“*United Government response to*”, 2015). Son yıllarda kadınların istihdam oranları hızla artmıştır. Ancak bugün “iyi eş ve bilge anne” imajı, istihdam oranının artmasına rağmen halen devam etmektedir. Kadınların işgücündeki artan payı, Japon istihdam uygulamalarında reform çabalarının meyve verdiğini gösterirken, oran hala erkeklerin yaklaşık %70 istihdam oranının çok gerisinde kalmaktadır (Okuda, 2019). Dolayısıyla istihdam edilen kadın sayısının artmasına rağmen, kadınlar hala öncelikle ev içi hizmetçi, eş ve annelik rollerini yerine getirmeye çağrılmaktadır (Shizuko, 1994: 48).

3.2. Japon Siyasetinde Kadının Temsili

Birinci Dünya Savaşı’ndan itibaren Japon kadınları uzun bir sosyal aktivizm geçmişine sahip olmuştur. Ancak kadınları bilgilendirilmiş bir şekilde oy kullanmaya ve siyasi partilerde aktif olmaya, siyasete katılmaya teşvik etmek, yani marjlardan siyasi ana akıma geçmek daha yeni bir olgudur (Sheel, 2003: 4099). Kadının siyasete atılması konusu hükümet büroları, uzun süredir hüküm süren LDP liderleri, çeşitli akademik disiplinlerden yorumcular tarafından engellenmektedir (Lock, 1990: 49). 2012 Bakanlar Kurulu anketi, Japon halkının sadece %28,5’inin erkekler ve kadınların işyerinde eşit muamele gördüğüne inandığını ve yalnızca %18,6’sının siyaset konusunda böyle hissettiğini göstermiştir (Nakano, 2013). Bir örnek olarak, kadınların herhangi bir şirkette işe alınma süreci ya da terfi olanaklarının düşük olması da dikkat çekicidir. Bu yaklaşımın sebebi kadına aile yapısında yüklenen önemle ilişkili olarak, esnek olmayan çalışma saatlerine hamile iken ya da çocukları varken uyamayacak olmasıdır. Bu nedenle siyasette, kadınların kadın oldukları için toplumda karşılaştıkları sorunları bilen daha fazla kadına ihtiyaç vardır (Dalton, 2015: 1).

Kadınların Japon siyasetine katılım süreci, aşamalar halinde gerçekleşmiştir. 1925’te kabul edilen “*Hamaguchi Tasarısı*” ile yerel ve ulusal seçimlerde kadınların sadece şehir, kasaba ve köy seçimlerinde oy kullanmalarına ve kocalarının rızasıyla yerel makamlara gelmelerine izin verilmiştir (Nolte, 1986: 690). İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Seçim Yasası’nın Aralık 1945 tarihli bir revizyonu, Japonya’da kadınlara oy kullanma hakkı vermiştir (Buchanan, 2015).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Nisan 1946'da yapılan ilk seçimde Japon kadınları oy kullanmaya başlamıştır ve 79 kadın Diet'in Temsilciler Meclisi'ne seçilmiştir (Ogai, 2001: 207). İkinci Dünya Savaşı sonrası LDP'nin yönetimdeki varlığı ve temsili, siyasi partileri seçim ve hükümet siyasetini LDP'nin koşullarına göre şekillendirmekteydi. Koşullar LDP'nin ataerkilliğine odaklanmaktadır. Japonya'da nüfusun daralması, göçmen yasalarının sertliği gibi sebeplerden dolayı iş gücünde daha fazla kadının olması ihtiyaç haline gelmiştir. Son dönemlerde LDP'nin toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik etmesinin tek amacı eşitliğin kendisi değil, ekonomiyi güçlendirmenin çözüm yollarından biri olarak kadınların da işgücüne katılımının gerekli olduğu kanaatine varmış olmasıdır.

LDP, 1950'lerden itibaren Japonya'daki siyaset sahnesini yönetmektedir. Japon siyasetinde dikkat çeken bir nokta ise savaş sonrası dönemin çoğunluğunda egemen olan Liberal Demokrat Parti'nin (LDP), kadın adayları güçlü bir şekilde desteklememiş oluşudur. Hatta öyle ki, LDP'nin iktidarda olduğu dönemlerde, kadın üyelerinden hiçbirinin üst düzey görevlere gelmemiş olduğu dönemler de yaşanmıştır. (Ogai, 2001: 207). İktidar partisi LDP tarafından kadınların bakan olarak belirlenmesi de uzun bir zaman almıştır. İlk Japon kadın kabine bakanı, Temmuz 1960'ta Sağlık ve Refah Bakanı olarak atanan Nakayama Masa olmuştur ("Women Cabinet Ministers in", 2018). LDP dışında Japon siyasetinin şimdiye kadar gördüğü en başarılı kadın politikacı, 1986'dan 1991'e kadar Japonya Sosyalist Partisi'nin (JSP) başkanlığını yapan Takako Doi'dir (Nakano, 2013). LDP dışındaki bir partide görev alan Doi'nin LDP'ye karşı tutumu dikkat çekicidir. 1986 yılında Takako Doi, SDP'nin ve böylece Japonya'nın ilk kadın siyasi parti başkanı olduğu zaman siyasi arenadaki kadınlara örnek olmuştur (Ogai, 2001: 209). Liderlik görevine yükselmesi, skandal-larla mücadele eden ve zayıflayan LDP'nin düşüşüyle çakışmıştır (Nakano, 2013). Medya ile popülerlik kazandıkça Doi, 1987 genel yerel seçimlerinde ve Temmuz 1989'da Tokyo Büyükşehir seçimlerinde kadın temsilciliğini teşvik etmiştir (Nakano, 2013). Doi, siyasetteki kadınlara yönelik kamu desteğinin artırılmasına vesile olmuştur.

Üzerinde durulması gereken bir başka konu da Japon siyasetinde hem neden az sayıda kadın olduğu hem de neden az sayıda etkili kadın olduğudur. Başarılı erkek siyasetçiler arasında başarılı olmak isteyen kadınların da erkek LDP'li meslektaşlarının kariyerlerinde gerekli olan yolları takip etmeleri beklenmektedir. Dolayısıyla takip edilmesi beklenen bu yollar, kadınların siyasi katılımlarının önünde engeller yaratmaktadır. Seçkin birer bürokrat olarak kariyer yapmak isteyen kadınların başarı oranları 1980'lerden bu yana iyileşirken, ulusal hükümetin üst ofislerindeki kilit pozisyonların sadece %1'ini doldurmakta oldukları göze çarpmaktadır (Ogai, 2001: 209). Yerel ofislerde de kadınların siyasi olarak engellenmeleri olasıdır. İddialı erkek meslektaşlarıyla birlikte siyasi merdiveni tırmanmaya uygun olmadığı düşünülen kadınların önemli konulara gelebilmesi daha az olasıdır (Ogai, 2001: 209). Öncelikle, erkek adaylar, bir belediye meclisinde ya da bir politikacının yanında çalışarak deneyim sahibi olmaktadır. Kadın adayların birçoğu daha önce politik bir kariyer istememiş olan "kazara" politikacılar olarak görülmektedir (Nakano, 2013). Dolayısıyla siyasette deneyimi olmamasına rağmen kadınların aşması gereken sınırların daha fazla olduğu görülmektedir.

Japonya'nın yasama organı Ulusal Diet'te (Parlamento) kadın üyeliğinin eksikliği nedeniyle kadın politikacılar, siyasette yeterince deneyim kazanamadan kabine bakanı olarak atanmaktadır (Çetin ve Yılmaz, 2016: 1216). Oysaki Japonya Temmuz 1980'de "BM Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni" (The Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, CEDAW) imzalamıştır (Tsutsui, 2018). 1980'den 2018'e kadar geçen sürede özellikle 1994'ten itibaren (Kotake, 2019), cinsiyet eşitliğine dair pek çok siyasi ve sosyal politika sürdürülmüştür. Japonya'da, Mayıs 2018'de, siyasi alanda toplumsal cinsiyet eşitliğinin geliştirilmesine ilişkin bir yasa çıkarılmış ve yürürlüğe girmiştir. "Siyasi Alanda Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi Kanunu" (Kotake, 2019) olarak adlandırılan yasa, Japon siyasetindeki cinsiyet eşitsizliğine vurgu yaparak emsal teşkil etmektedir. Kadınların siyasette ilerlemesini amaçlayan siyasi partilerin ve kuruluşların eşit sayıda erkek ve kadın adayı öne sürmek için ellerinden geleni yapmaları beklenmektedir ("Women Cabinet Ministers in", 2018). Japonya'nın ilk kadın başbakanlığı için güçlü bir aday olarak tanınan İçişleri Bakanı Seiko Noda basına, bu yasanın Japonya'nın siyasetini önemli ölçüde değiştireceğini söylemiştir (Tsutsui, 2018).

Önceki Başbakan Şinzo Abe tarafından 2013'ün başlarında başlatılan kapsamlı bir reform paketi *Abenomics*, ekonomik büyüme politikalarına uygun olarak hayata geçirilmiştir ve geçirilmektedir. Bu süreçte Abe, uzun zamandır ayrımcılığa uğrayan Japon kadınlarına iş yerlerinde, erkek meslektaşları ile eşit maaşlar ve promosyonlar öneren *Womenomics* adlı politikasını öne sürmüştür (Kakuchi, 2014). Reform politikalarında kadınların eşitsizliğine vurgu

yapan Abe, 2014 yılında kabinesine beş kadın atadığı için övülmüştür; ancak 2018'in sonlarına doğru kabinesinde sadece bir kadın kalmıştır (Miura, 2019). Ekonomik programının bir parçası olarak Abe, Japonya'nın hızla yaşlanan nüfusunun ve azalan doğum oranlarının bir sonucu olarak küçülen iş gücü nedeniyle kadınların ekonomiye daha fazla katılımını istemektedir (Olsen, 2019). Kadınların ekonomideki ilerlemesi Japon ekonomisi için oldukça önemliyken, siyasetteki ilerlemesi göz ardı edilmektedir veya bir önceliğe sahip değildir. Bu durumun sayısal olarak sonucu aşağıda açıkça görülmektedir:

"Küresel bir ulusal parlamentolar örgütü olan Parlamentolar Birliği ve Cinsiyet Eşitliğini Destekleyen BM Kadınları'na göre Japonya, 1 Ocak 2019 itibarıyla, parlamentodaki kadınların yüzdesinin belirtildiği listede 191 ülkeden 165'inci sırada yer almıştır (Olsen, 2019)."

Öte yandan LDP içerisinde kendisini erkek egemen siyasi sisteme kabul ettiren kadın siyasetçilerin varlığı da dikkat çekmektedir. Burada çarpıcı nokta bakan olarak görev alan kadın siyasetçilerin LDP'nin üst düzey yöneticiliğine adaylığını koyma konusundaki iddialarıdır. Abe Hükûmeti'nin Savunma Bakanı olan Inado Tomami, "*politikacıların hâlâ erkek olması gerektiği konusunda bir zihniyet var...*" (Olsen, 2019) düşüncesiyle 2021 seçimlerinde liderliğe adaylığını koyacağını belirtmiştir. Güçlü kadın liderler arasında bir diğer önemli isim ise şu anda Tokyo Valisi olan Yuriko Koike'dir. LDP'nin eski Savunma Bakanı ve Tokyo'nun ilk kadın valiliği görevini üstlenen Yuriko, aynı zamanda "*Kibo no To*" (*Umut Partisi*) (Osaki, 2017) olarak adlandırılan yeni partinin de kurucusu olmuştur. Yuriko'nun kuruculuğunu üstlendiği parti, hem reformcu hem muhafazakâr bir duruş sergilemektedir. Bağımsız bir aday olarak Tokyo Valiliği'ne seçilen Yuriko için, eski Tokyo Valisi Shintaro Ishihara'nın: "*Tokyo'yu çok fazla makyajlı bir kadına bırakamayız*" (Oi, 2016) açıklaması yönetimdeki erkek egemen tutumu ve cinsiyetçi yaklaşımları açık bir şekilde göstermektedir.

Ayrıca, başarılı kadın politikaçılar ailelerinin ve onları destekleyecek erkek siyasetçilerin güçlü desteğine bağımlı kalmaktadır/kılınmaktadır. Yuriko Koike örneğinde görüleceği gibi Japon siyasetinde kadınlar, genellikle varlıklı ve elit ailelerden gelmektedirler. Abe'nin "*Womenomics*" sloganı ve 2018 siyasette cinsiyet eşitliği yasası, LDP'nin "*benimsemiş olduğum*" muhafazakâr görüşleri benimseyen kadınları yanında görmek istemesinden kaynaklıdır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken konu; kadınların siyasi partilere gerçek bir katılımdan ziyade, katılmalarına izin verildiği için katılmakta olduklarıdır. Ayrıca varlıklı ailelerinin eğitimli kızları ve erkek siyasi figürler tarafından desteklenerek siyaset sahnesinde boy gösteren Japon kadınları, Japon toplumunun farklı kesimlerinden olan kadınları ve çıkarlarını temsil etmedikleri noktasında da eleştirilere maruz kalmaktadırlar.

3.3. Japon Kadın Siyasetçilerin Araçsallaştırılması

LDP'nin 2004 yılındaki açıklamasına göre, kadınlara 2020 yılına kadar yönetim ve siyasi pozisyonlarda %30'u temsil etme hakkı verilmelidir (Gauder, 2015: 176). Cenevre merkezli Parlamentolar Arası Birliğe göre, Başbakan Shinzo Abe'nin 2020'deki genel seçimlerde kadınların temsilini %30'a çıkarma teklifine rağmen, 707 parlamenterden 97'si kadın olmakla birlikte, oran sadece %14'e yakın kalmıştır ("*Japan enacts law to*", 2018).

Abe, LDP'nin 2012'de yeniden seçilmesinden önce, "*kadınların toplumdaki rolünü ilerleteceğini*" açıklamış ve kadınların potansiyellerini yerine getirmelerini sağlayacak sosyal değişiklikler sözü vermiştir (Stünkel, 2019). Abe siyasette *Womenomics* stratejisi ile ön planda olmasına rağmen, vaatlerini yerine getirmemiştir. 2013 üst düzey seçimlerinde LDP %30 kadın aday hedefine rağmen yetmiş dokuz adaydan sadece dokuz kadına yer vermiştir ve ayrıca LDP desteği alan adayların sadece %4'e yakını kadındır (Gauder, 2015: 176). Japonya'da erkek egemen siyasi dünyaya girmek isteyen kadınların karşılaştığı zorluklar, Abe'nin kadınların güçlenmesine karşı kararsızlığını göstermesi açısından da önemlidir. Makoto Watanabe Japon siyasetinde kariyer yapmak isteyen kadınlar için görünümünün oldukça kasvetli olduğunu kabul etmektedir (Ryall, 2018).

Abe'nin 2018'de kabinesine atadığı tek kadın olan Satsuki Katayama "*Bölgesel Yeniden-Canlandırma Bakanı*" olarak görevini sürdürmektedir (McCurry, 2018). Abe'nin on dokuz üyeli kabinesinde neden sadece bir kadının olduğu soruları gündeme gelmiş, *Womenomics* kampanyasının sadece işyerindeki kadınların duruşunu sağlamlaştırmak için başlatıldığı iddia edilmiştir (McCurry, 2018). Ayrıca bir Jiji Press araştırmasına göre, "*tek kadın Kabine üyesi*

olan Satsuki Katayama, hangi kabine üyelerinin rolleri için niteliksiz olduğu sorulan ve birden fazla cevaba izin verilen katılımcıların %44'e yakını tarafından göreve en uygun olmayan bakan seçilmiştir ("Satsuki Katayama, Japan's only", 2018). Kabinenin tek kadın bakanı olarak bu olumsuzluğa maruz kalmış olması da ayrıca dikkat çekicidir.

Siyasette toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik eden, "erkek ve kadın adayların sayısını olabildiğince eşit hale getirmeye" teşvik eden yasanın yürürlüğe girmesinden sonra ilk ulusal seçim 2019'da gerçekleşmiştir (Miura, 2019). LDP ve Diet tarafından bu yasanın kabul edilmiş olmasının sebebi bağlayıcılığının olmamasıdır. Yasa doğru yönde atılmış bir adımdır, ancak parlamentoları hesap verebilir kılmak için yeterli değildir (Tsutsui, 2018). 2018'de kabul edilen "Siyasi Alanda Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi Kanunu" kadın vurgusunun politik bir araç olarak kullanılmasının aracı olmuştur. Japonya'da, "kadın adayları" aday gösteren erkek egemen siyasi partilerdir ve seçim süreci opak, kamuya açıklanmamaktadır (Miura, 2019). Dolayısıyla erkek siyasetçiler tarafından bilinçli şekilde seçilen birkaç kadın siyasetçiye yine erkek siyasetçiler tarafından belirli görevler verilmektedir. Bir başka ifade ile erkek siyasetçiler, kendi fikirleri doğrultusunda açıklama yapabilecek veya onların argümanlarını destekleyebilecek kadın siyasetçilere şans vermektedirler.

Erkek siyasetçiler tarafından cinsiyet eşitliğine yapılan vurgular, LDP'nin statüsüne olumlu yönde ivme kazandırma amacı gütmektedir. Örneğin; mevcut Tokyo Valisi Yuriko Koike LDP'nin skandallarına karşı bir alternatif görülmektedir (Snow, 2017). Koike'nin bir kadın olmasının yanında siyasi başarısı, çok iyi derecede İngilizce ve Arapça bilmesi medya ilişkilerinde oldukça başarılı olmasını sağlamıştır (Snow, 2017). Önemli mevkilerde kadınların bulunması, siyasetteki cinsiyet eşitliği kotalarının göz ardı edilmesini sağlamaktadır. Bir başka ifade ile, daha görünür ve prestijli makamlarda kadınların olması ya da kadınların bu kadrolarda yer almalarına imkân verilmesi, cinsiyet eşitliğindeki gerçek uçurumun örtbas edilmesine yardımcı olmaktadır.

LDP'nin erkek siyasetçilerinin, partinin siyasi çizgisine ve politikalarına uyacak kadın siyasetçileri önemli görevlere getiriyor oluşu dikkat çekmektedir. Örneğin LDP'li politikacı Seiko Noda, kısırlık tedavisi gördükten sonra elli yaşında doğum yapmış, iş ve aile yaşamını bir arada yürütmeye çalışan bir kadın siyasetçidir (Itakura, 2020). Seiko Noda'nın siyasi duruşunun ötesinde onun ismine yapılan "evli ve çocuklu" vurgusu toplumun zihninde şekillenecek olan ideal kadın algısı için kritik bir rol olarak sunulmaktadır. Noda, kadınları siyasi hayatta daha görünür hale getirme çabalarıyla LDP tarafından araç olarak kullanılmaktadır. Bir diğer ifade ile kadın siyasetçinin "evli ve çocuklu" oluşuna yapılan bu sürekli vurgu siyasette makbul görülecek kadın siyasetçinin özelliklerini vurgular niteliktedir ve bu algının yerleşmesine hizmet etmektedir.

1948'de Japonya, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından artan nüfusa önlem olarak kürtajı yasallaştıran ilk ülke olmuştur (Gallais, 2014). Ancak günümüz Japonya'sında azalan doğum oranları, LDP siyasetçilerini tedirgin etmektedir. Noda, Japonya'nın en çok okunan gazetesi *Asahi Shimbun*'da ülkenin kürtajı yasaklaması gerektiğini savunmaktadır (Fisher, 2013). Kürtajın yasaklanması politikasının savunucusu olarak Noda'nın seçilmesi, siyasi bir karar olarak okunmalıdır. Bu politikanın bir savunucusu olarak "evli ve çocuklu siyasetçi" Seiko Noda'nın seçilmesi, siyasette kadının araçsallaştırılmasını gözler önüne sermektedir. Bu araçsallaştırma ile erkekler kadınlara kabul ettirmeyi hedefledikleri kürtaj karşıtlığı kampanyasını, "evli, çocuklu, aynı zamanda siyasetçi bir" kadın siyasetçi üzerinden aktarmaya çalışmaktadır. Noda'nın isminin özellikle kürtaj ile anılması ve kürtaj karşıtı tutumu da erkek politika yapıcılara söylem düzeyinde de olsa önemli bir kazanım sunmaktadır.

Kadınları istemedikleri çocukları doğurmaya zorlamak, onların okuldan, iş gücünden, siyasetten ayrılmalarına/uzaklaşmalarına yol açma riski taşımaktadır. Bu durum, annenin ekonomik üretkenliği üzerinde olumsuz bir etki yaratacaktır. Düşük doğum oranına ek olarak, kariyer ve aile yaşamını uzlaştırmak, konformist Japon toplumunda "neredeyse imkânsız bir görev"dir (Gallais, 2014). Çünkü toplum ve hatta işveren, çalışmaya devam eden hamile bir kadına olumsuz bir gözle yaklaşmaktadır (Gallais, 2014).

4. Sonuç

Japonya, dünya üzerinde kadın nüfusta okuma-yazma oranının en yüksek yüzdelerde olduğu ve kadınların uzun yaşam süresine sahip olduğu ülkelerden bir tanesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda daha az başarılı görünümde olan Japonya, siyasetinde baskın bir erkek egemen bir yapıya sahiptir.

Japonya'nın tarihsel deneyimleri de ülkeyi bazı dönemlerde dışı kapalı tutmuş, böylece pek çok alanda olduğu gibi siyaset konusunda da belli kalıpların dışına çıkmadan, muhafazakârlığın devamı sağlanmıştır.

Tarih boyunca kadınlar, yenilik ve değişim hareketlerinin odak noktasında yer almıştır. Doğacak ve yetiştirilecek olan yeni neslin ilk öğretmenleri olarak görülen kadınların öncelikli görevi, sistemin arzuladığı nesilleri yetiştirmek olarak tanımlanmaktadır. İmparator Meiji döneminde Japon toplum yapısında değişiklikler meydana getiren yenilik hareketleri, "kadın" konusunda da kendisini göstermiştir. Bu yenilik hareketleri, kadına toplum tarafından verilmiş olan rollerin çerçevesini genişletmiştir. İyi bir eş ve bilge bir anne olmanın kuralları belirlenmiş, Japon kadınlarının kültürel önyargılarla bezenmiş belirli rolleri benimsemeleri arzulanmıştır. Dolayısıyla kadın perspektifinden yenilik ve değişim hareketleri, hareket alanlarının kısıtlanmasıyla birlikte, erkek egemen sistemin bir aracı olmalarını sağlamıştır. Aksamadan işleyen bu sistem, kadınların işgücü ve siyasete düşük katılım oranını sürdürmektedir. Japon nüfusunun yarısını oluşturan Japon kadınları, seçim zamanlarında ve politika yapım süreçlerinde araçsallaştırılarak önemli bir yere sahip olurken, siyasette yeterli temsil gücünü oluşturamamaktadır. Japon soyu ve aile yapısının devamlılığının önemi, kadının yalnızca iyi bir eş ve bilge bir anne olarak tanımlanıyor olması Japon kadınların önüne büyük engeller çıkarmaktadır. Günümüzde de LDP hükûmetinin çalışan ve çocukları olan bir Japon kadınına çocuk yetiştirirken kariyerini de ilerletmesi için güçlü bir destek mekanizması oluşturmayı kadınları iş ve siyaset hayatının dışında tutmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı'nın diğer tüm toplumlar gibi Japon toplumunu da etkileyişi, Japon kadınların yeni bir başlangıç yapmalarını sağlamıştır. Dünyadaki hızlı endüstrileşme hali, kadınların iş hayatında yeni roller edinmesinde etkili olmuştur. Savaşın meydana gelişi kadınların siyasette ve iş hayatında erkeklerle birlikte var olmalarını sağlamış ve toplumsal bir dönüşüm meydana getirmiştir. Gelenekselliğin ve muhafazakârlığın ikinci plana atıldığı savaş dönemi, kadınların eş ve anne rollerinin de ikinci plana atılmasına vesile olmuştur. Birincisinin etkileri henüz atlatılmaya çalışılırken, İkinci Dünya Savaşı'nın Japonya üzerindeki ağır etkileri ve yıpratıcı sonuçları yeni bir Japon ailesini meydana getirmiş ve bu ailenin kuruculuğunu "yeniden" anne temsil etmeye başlamıştır. Böylece, bir hükûmet politikası olarak da kabul edilebilecek bu durum ile birlikte, çoğalmaya başlayan nüfusun gelişimi ve başarısı annenin görevi olmuştur. Savaş sonrası toparlanmanın ilk basamağı olarak görülen aile ve buna bağlı olarak artan nüfusun daha donanımlı bir hale gelmesi annelerin tamamen kendilerini bu işe adanmalarına bağlanmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, kısa aralarla, 1950'lerden itibaren iktidarda olan LDP'nin toplumsal cinsiyet eşitliği bakımından başarısız olduğu dikkat çekmektedir. Abe'nin liderliğinde, LDP'nin gündeminde daha fazla yer almaya başlayan kadın meselesi daha çok ekonomik büyüme paketleri dâhilinde kendisine yer bulabilmiştir. 2013 yılında başlatılan reform paketi *Abenomics* ile işyerlerinde ayrımcılığa uğrayan Japon kadınlarının eşitlik talepleri için hazırlanmış olan *Womenomics* politikası öne sürülmüştür. Hükûmet, daralan ekonomiyi güçlendirmek için, kadınların işgücüne katılımını arttırmayı planlamıştır. Kadınların sosyal hayatlarındaki "sözde" eşitlikleri için reform paketleri meydana getiren LDP hükûmeti, aynı özveriyi kabinelerindeki kadın ve erkek eşitliği konusunda gösterememektedir.

LDP Hükûmetinin 2018 yılında kabul ettiği, "Siyasi Alanda Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Geliştirilmesi Kanunu" her ne kadar olumlu bir adım olarak görülse de uyulma zorunluluğu gerektirmemesi noktasında oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca bir diğer nokta, siyasette kadınların "erkek" olarak kabul edilme ihtiyacı duyduklarıdır. Kadınlar, siyasi hayatta var olmak için, cinsiyet kalıplarını değiştirmek yerine erkek egemen çevreye uyum sağlamak zorunda kalmaktadırlar. Bu manzarada, kısa vadede siyasette kapsamlı bir kadın erkek eşitliği beklemek gerçekçilikten uzak kalacaktır. Hâlihazırda siyasette yer alan kadınların verdiği mücadele çok büyük önem arz etmekte ancak bu kadınların pek çoğu hala annelik, aile ve çocuk bakımı gibi konularda sisteme yüksek düzeyde bir eleştiri getirememektedirler. Öte yandan kadın siyasetçilerin sayısında artış olması umut vaat eden bir gelişme olarak okunabilmektedir. Lakin Japonya Başbakanı Abe'nin 28 Ağustos 2020 tarihinde istifa etmesi, Japonya siyasetindeki muhafazakâr geleneğin az da olsa değişime uğrayabileceğine dair beklenti oluşturmuştur. Hatta öyle ki Abe'den sonra LDP liderliği için aday olacak isimler arasında Seiko Noda'nın ismi de konuşulmuştur. Ancak 14 Eylül 2020 tarihinde yapılan seçimde LDP liderliğine Abe'ye çok yakın bir isim olan Yoshihide Suga'nın seçilmesi muhafazakâr tutumun kısa vadede hızlı şekilde değişmeyeceğini düşündürmüştür. Yine de Japon modernleşmesinde kendilerine pek çok alanda hak talep etme mücadelesine girmiş kadınların azmi düşünüldüğünde, bu azmin sürdürüleceğini ve de devamının geleceğini öngörmek mümkündür.

- Kotake, S. Recent Legislation in Japan No.2018-1 Act on Promotion of Gender Equality in the Political Field. *Institute of Comparative Law Waseda University*, (2019, 15 Ocak). Erişim adresi <https://www.waseda.jp/follow/icl/news-en/2019/01/24/6503/>
- Lock, M. (1990), Restoring Order to the House of Japan. *Wilson Quarterly*, 14(4), 42-49.
- Lukminaite, S. (2015). Developments in Female Education of Meiji Japan: As Seen from Jogaku Zasshi's Editorials by Iwamoto Yoshiharu. *The Central and Eastern European Online Library*, 1, 9-22.
- McCurry, J. "Shinzo Abe reshuffle leaves just one woman in Japanese cabinet". (2018, 3 Ekim). Erişim adresi <https://www.theguardian.com/world/2018/oct/03/shinzo-abe-reshuffle-leaves-just-one-woman-in-japanese-cabinet-satsuki-katayama>
- Miura, M. "Japan's Leader Wants to Empower Women, Just Not in His Party". (2019, 26 Temmuz). Erişim adresi <https://www.nytimes.com/2019/07/26/opinion/japan-women-abe-election.html>
- Nakano, Y. Japan Chair Platform: Among Equals? Women in Japanese Politics. *Center for Strategic and International Studies*. (2013, 11 Temmuz). Erişim adresi <https://www.csis.org/analysis/japan-chair-platform-among-equals-women-japanese-politics>
- Nolte, S. H. (1986). Women's Rights and Society's Needs: Japan's 1931 Suffrage. *Comparative Studies in Society and History*, 28(4), 690-714.
- Ogai, T. (2001). Japanese Women and Political Institutions: Why are Women Politically Underrepresented ?. *PS: Political Science & Politics*, 34(2), 207-210.
- Oi, Mariko. "Tokyo elects Yuriko Koike as first female governor". (2016, 1 Ağustos). Erişim adresi <https://www.bbc.com/news/world-asia-36935083>
- Okuda, K. "Japan's female employment tops 50% for 1st time in half-century". (2019, 2 Şubat). Erişim adresi <https://asia.nikkei.com/Economy/Japan-s-female-employment-tops-50-for-1st-time-in-half-century>
- Olsen, K. "Meet the woman hoping to succeed Japanese Prime Minister Shinzo Abe". (2019, 1 Nisan). Erişim adresi <https://www.cnn.com/2019/04/02/meet-the-woman-hoping-to-succeed-japanese-prime-minister-shinzo-abe.html>
- Osaki, T. "Yuriko Koike's new party, Kibō no Tō, vows to alter Japan's political landscape". (2017, 27 Eylül). Erişim adresi <https://www.japantimes.co.jp/news/2017/09/27/national/politics-diplomacy/yuriko-koike-new-party-take-ldp-vowing-alter-japans-political-landscape/#.Xq7Ud25ul2w>
- Önez Çetin, Z. ve Yılmaz, N. (2016). Japonya'da Yerel Yönetimlerin İdari ve Mali Yapısı Üzerine Bir İnceleme, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(4), 1213-1237.
- Öztürk, Z. A. (2012). Uluslararası Siyasette ve Karar Alma Mekanizmalarında Kadın. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 1-33.
- Ryall, J. "Japanese women struggle to have a voice in politics". (2018, 5 Ekim). Erişim adresi <https://www.dw.com/en/japanese-women-struggle-to-have-a-voice-in-politics/a-45767961>
- Satsuki K. "Japan's only female minister, is most widely seen as unfit for the post, a survey finds". (2018, 14 Aralık). Erişim adresi <https://www.japantimes.co.jp/news/2018/12/14/national/politics-diplomacy/satsuki-katayama-widely-seen-unfit-japans-cabinet-survey-finds/>
- Sheel, R. (2003). Women in Politics in Japan. *Economic and Political Weekly*, 38(39), 4097-4101.
- Shizuko, K. (1994). The "Good Wife and Wise Mother" Ideology in Post—World War I Japan. (Translated by Sylvain, G.). *U.S.-Japan Women's Journal. English Supplement*, (7), 31-52.
- Sievers, Sharon L. (1981), Feminist Criticism in Japanese Politics in the 1880s: The Experience of Kishida Toshiko, *Signs*, 6(4), 602-616.

- Snow, N. "Why Yuriko Koike is the new face of brand Japan". (2017, 12 Temmuz). Erişim adresi <https://www.japantimes.co.jp/opinion/2017/07/12/commentary/japan-commentary/yuriko-koike-new-face-brand-japan/#.Xs-xum5ul2w>
- Stünkel, L. "Promoting Women in Politics: Japan's Tepid Approach". (2019, 14 Mayıs). Erişim adresi <https://isdpeu.org/women-in-politics-japan/>
- The World Bank. GDP (current US\$)—Japan 2019. Erişim adresi [GDP \(current US\\$\) - Japan | Data \(worldbank.org\)](https://data.worldbank.org/ny/gdp?locations=JP)
- "This Japanese Company Is Helping Moms Stay in the Workforce". (20.12.2020). Erişim adresi [This Japanese Company Is Helping Moms Stay in the Workforce | Japan Info \(jpninfo.com\)](https://www.jpninfo.com/news/this-japanese-company-is-helping-moms-stay-in-the-workforce/)
- Tsutsui, K. "Liberal Gender Equality Bill Passed in Conservative Japan". (2018, 30 Temmuz). Erişim adresi <https://thediplomat.com/2018/07/liberal-gender-equality-bill-passed-in-conservative-japan/>
- UNESCO Institute of Statistics. (2018). Japan. Erişim adresi <http://uis.unesco.org/en/country/jp>
- United Government response to low fertility in Japan, United Nations Expert Group Meeting on Policy Responses to Low Fertility Policy Brief No. 11, United Nations Department of Economic and Social Affairs, (2015, 2-3 Kasım). Erişim adresi https://www.un.org/en/development/desa/population/events/pdf/expert/24/Policy_Briefs/PB_Japan.pdf
- Ying, J. (2020). Schoolgirls' Resistance of Ryōsai Kenbo in Late Meiji Period. 5th International Symposium on Social Science (ISSS 2019), *Advances in Social Science, Education and Humanities Research* içinde (Cilt 415, 155-159. ss.). Atlantis Press. <https://doi.org/10.2991/assehr.k.200312.027>
- Wollstonecraft, M. (1792). *A Vindication of the Rights of Woman: with Strictures on Political and Moral Subjects*. The Works of Mary Wollstonecraft.
- "Women Cabinet Ministers in Japan". (2018, 26 Temmuz). Erişim adresi <https://www.nippon.com/en/features/h00247/>

Populism in Perspective: Many Strategies, Not Populisms*

Gözde YILMAZ**

Populism in Perspective: Many Strategies, Not Populisms

Populizme bir Bakış Açısı: Birden Fazla Populizm Yerine Birçok Strateji

Abstract

In the recent years, populism has become a dominant theme in world politics especially through the debates around the issues like Brexit or 2016 US elections. Despite a number of studies exploring the phenomenon, the literature on populism remains highly fragmented due to the lack of a conceptual framework to start the analysis with a tendency to generate too many populisms (e.g. authoritarian populism, neopopulism, third-world populism). This article starts with this puzzling development in the literature and aims to provide a framework that is applicable to the cases of populism via differentiating strategies of populism from its core features. The article argues that there is no need to invent new populisms in each and every case, but a need to map the concept by referring to the core features of populism and strategies available for the usage by populist politicians.

Keywords: Populism, Populist Politics, Populist Strategies

Özet

Son yıllarda uluslararası siyasette oldukça baskın bir yer edinmiş populizm Brexit veya 2016 Amerikan seçimleri gibi tartışmalı olaylarla daha da öne çıkmıştır. Bu fenomeni inceleyen bir çok çalışma yapılmasına rağmen, populizm üzerine literatür gittikçe dağınık bir hal almıştır ki bunun nedeni de analize başlamak için gereken kavramsal çerçevenin olmaması ve bunun yanı sıra literatürdeki farklı populizm çeşitleri üretme eğilimidir. Bu durumdan hareketle bu makale alanda geçerli olabilecek bir kavramsal çerçeve oluşturmayı hedeflemektedir. Makale her vaka için farklı bir populizm kavramsallaştırılmasının yerine, kavramın ana özellikleri ve populist siyasetçilerin kullanımında olan stratejilerinin ayrımının yapılması gerektiğini ileri sürmektedir.

Anahtar Kelimeler: Populizm, Popülist Siyaset, Popülist Stratejiler

Paper Type: Research

Makale Türü: Araştırma

1. Introduction

Populism has been at the top of the world agenda for some time now. However, it has been highly referred within the American or European contexts (e.g. Brexit, 2016 United States (US) presidential elections), despite it is a common theme for many other regions (e.g. Latin America, Asia). At the end, populism is not exclusive for one region or one ideological perspective, in contrast it has become more influential all around the world in the recent decades.

The phenomenon is, therefore, explored in the literature in many contexts and cases, yet without a clear conceptual framework. In addition to many conceptualizations of populism, studying these in the literature resulted with the proliferation of populisms: “authoritarian populism”, “right-wing/left-wing populism”, “inclusive/exclusive populism”, “Islamic populism”, “neopopulism”, “Euroscaptic populism”, “third world populism”, “neoliberal populism”, “advanced populism”, “electoral populism” (Di Tella, 1997; Hadiz, 2014; Mişcoiu, 2013; Mudde, 2004; Mudde and Kaltwasser, 2013; Munro-Kua, 1996; Peters and Pierre 2020; Selçuk, 2016). The proliferation is due to arguments referring strategies of populism found in different cases as features of populism, which leads, in turn, to the various classifications of populism in each case. However, the literature has, so far, identified the core features of populism and there is only one touch needed; that is identifying the strategies of populism and differentiating them from the core features. Doing this so would result with one populism with many strategies and the fragmentation regarding many populisms in the literature would have been prevented.

* Bu makale tezden veya bildiriden üretilmemiştir.

** Gözde YILMAZ, Doçent., Atılım Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler, gozde.yilmaz@atilim.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-8876-953X

Considering the afore-mentioned discussion, this article argues that there is a need to differentiate the core features of populism and strategies serving useful tools to achieve desired political ends by the populist politicians rather than proliferating populisms popping up in the literature. Therefore, in populist politics strategies are only the means for the desired ends rather than being features of populism.

The article starts with focusing on problems regarding the many conceptualizations and varieties of populism in the literature and then it explores the core features and strategies of populism in detail. Next, it provides concluding remarks.

2. Populism in perspective: Many strategies, not populisms

For long, scholars have engaged in conceptualization of populism, yet no consensus emerged out of this and the debate on conceptualizing populism seems a never-ending venture (Caiani and Graziano, 2019: 1142; Mudde and Kaltwasser, 2018: 1669). In line with such a debate, populism constitutes a concept with diverse definitions like an ideology, thin ideology, strategy, discursive frame, political style, mentality, movement, syndrome, political logic and strategy (e.g. Albertazzi and McDonnell, 2008; Bonikowski, 2016; Bugarcic, 2019; Caiani and Graziano, 2019; Canovan, 1999; Gherghina and Soare, 2013; Moffit, 2016; Mudde, 2004; Mudde and Kaltwasser, 2018; Stanley, 2008; Tarchi, 2013). Despite some kind of minimal common understanding seen among those conceptualizations, populism still remains a conceptually vague issue regarding its features, tools or strategies, ways or styles.

The afore-mentioned problematic picture in the literature is, in essence, a result of case-based research on populism focusing on different regions (e.g. US, Latin America, Western Europe, Asia) without adopting a “lowest common denominator that all allegedly populist actors share” (Rooduijn, 2014: 573). Most importantly, core features and strategies of populism and conditions for it have not been differentiated in the literature, instead both strategies and conditions of/for populism (e.g. charismatic leadership, simplistic language, crises) have been treated as defining features of the concept. At the end, populism has conceptually become an empty box fulfilled by whatever it gets in line with each empirical case demonstrates and the result is the unavailing effort to define and conceptualize populism.

In order to prevent such slippery conceptualizations and fragmentation in the literature, one needs to differentiate the core features and strategies of populism, on the one hand, and conditions for it, on the other. Instead of referring to empirically-driven several conceptualizations of populism, this article systematically maps the concept with its different components through exploring its core features constituting minimal definition of populism, strategies that are used by the populist leaders when needed, and conditions that lead to the rise populist politics.

In essence, it is not fruitful to focus on what populism is and label it as an ideology, for instance, thin-centered ideology or strategy. Populism, here, is referred as a political phenomenon increasingly observed in today’s world across regions and political ideologies. Therefore, there is not a specific identifier of populism other than its core features more or less established by the current literature. Populism actually refers a Machiavellian style of politics exercised by populist parties and leaders to achieve their aims by employing a variety of strategies. At the end, the most important thing in the Machiavellian world of populism is to reach the end (i.e. get support from the people) via different means available to the populist parties and leaders, who are evaluating those to use case-by-case. This particular characteristic of populism actually makes the concept that slippery, because strategies change according to the need of the current cases evaluated by the populists.

3. No need for proliferation of populisms: Core features

Keeping in mind the afore-mentioned basic rule of the Machiavellian world of populism, it is possible to identify core features of populism, so far, established clearly in the literature and these are: elite/people divide, the antagonistic relationship between them and the primacy of people’s will. It is important to stress here is that many features attributed to populist politics by different scholars are, in essence, related to discussions on the core features or strategies of populism rather than additional features of the concept.

As mentioned, the elite/people divide lies within the very center of populist politics. Notably, populism put people forward before all, while adopting an anti-elitist and anti-establishment approach. According to populists, society is divided into one “pure, ordinary, homogenous people” and “corrupt, exploiting, privileged elites” (Albertazzi and McDonnell, 2008: 4-5; Mudde, 2004: 543-544; Stanley, 2008: 104). Yet, as Mudde and Kaltwasser (2013: 151) stress, both concepts constitute “empty vessels” to be filled by populists according to their need. In other words, their content remains vague as more of “imagined communities” and constructed by the relevant politicians.

Despite heavy stress on the “people” by populists, as afore-mentioned, the term remains vague in its usage, which, in turn, leads many scholars to unpack the term “people” in various forms as follows: homogenous, uniform entity; one and inherently good population; sovereign entity; underdogs of the society; ordinary persons with a shared interest in their opposition to the elites; legitimate sovereign entity; united body; a certain class within the society; virtuous, uniform population residing in populists’ heartland – a place that populists imagine (Albertazzi and McDonnell, 2008: 6; Canovan: 5; Roodujin, 2014: 576; Mudde, 2004: 545; Stanley, 2008: 101, 105; Taggart: 278; Tarchi: 121). At the end, the vital point in all is that people constitute the disadvantaged and powerless population or the ‘silent majority’ in the society opposite to the power holders – elites and those whose “interests and opinions are (they claim) regularly overridden by arrogant elites [...]” (Canovan, 1999: 5).

Being at the other side of the spectrum, the term “elite” is portrayed by populists as the greedy power centers that are corrupted, arrogant and privileged exploiters of people (Roodujin, 2014: 575; Stanley, 2008: 104). Yet, again, detailing the content of the term depends on the context, since elites can take different forms like political, economic, cultural or legal elites (Roodujin, 2014: 575). At the end, elites are the “dominant illegitimate power-holders who are jealously protective of their status [...]” (Stanley, 2008: 104).

As Mudde (2004: 544) emphasizes, the core concept of populism is “the people” rather than “the elites” and “even the concept of ‘the elite’ takes its identity from it (being its opposite, its nemesis).” This brings the second core feature of populism, namely the antagonistic relationship between the people and the elites. The general message of populism is that elites monopolize political power for their own interests at the expense of public interest and hold that power illegitimately, while conspiring against people (Albertazzi and McDonnell, 2008: 5). Therefore, populism perceives the relationship between the people and the elites characterized as a conflict “[...] between those without power (the people) and those with power (the elite)” and between ‘us’ and ‘them’ (Roodujin, 2014: 575).

Last, portraying society divided and conflictual between the ordinary people and the power-holder elites, populism supports the urgent shift of power center from the elites to the people as the legitimate owner of power that represent the general will of the society (Albertazzi and McDonnell, 2008: 5). Therefore, populists offer emancipation to the people, who are suppressed by the elites and deprived of their power which is, in essence, theirs, through changing the status of the people in the political system (Mudde, 2004: 546). At the end, such claims demonstrate an anti-establishment stance of populists, who aim to change the current status quo reflecting the power of enemized elites. It is not a surprise to see populists’ anti-elitist, anti-establishment and pro-people approach merge into each other, since a change in the current political system is promised on behalf of the people by the populists.

It is important to note that many evaluate crises as a core feature of populism and an impetus or driver for populists exemplified with many like political split of the representatives from the people or economic problems (Moffitt, 2016: 45). Yet, crises could only be a reason for the rise of populism rather than a core feature and could be instrumentalized by populist politicians to increase electorates’ support by employing different strategies like dramatization of the events (Moffitt, 2016: 45).

Such tendency of identifying drivers or conditions of/for populism as core features or strategies of populism leads to further confusion in the literature. For instance, Pasquino (2007: 26) identifies political, social and ideological conditions for populism, among which there is actually a strategy of populism, which treated as a condition for the rise of populism: personalization of political power. Nevertheless, there are other approaches examining conditions for populism without conceptualizing it as a core feature of populism as Albertazzi and McDonnell(2008: 9)

do, focusing on structural conditions that hinder or facilitate the rise of populism as follows: “political culture; issues of religion and identity; immigration; the economy; the electoral system; disenchantment with politics and institutions; the party system; the role of the media; European integration; corruption.”

To sum up all, a minimal conceptualization of populism, which is fruitful for any analysis exploring various cases in different regions, relies on the afore-mentioned core features. Many examples of populist politics in different contexts demonstrate those features like we see in the cases of Chavez in Venezuela and Wilders in Netherlands (Bonikowski, 2016; Selçuk, 2016). Yet, it is important to note again is that some of the core features of populism suggested in the literature are actually strategies of populism or conditions for populism to emerge rather than the features of it.

4. Delivering the message: Using one or more strategies if necessary, if suitable

Strategies of populism constitute a toolbox for populist politicians to use, yet, employing them after evaluating the necessity and suitability of each strategy for each case. This is, as mentioned, in line with the Machiavellian understanding of politics that involves the use of necessary means to achieve the desired ends by the rational rulers - politicians in our case - even if the mean employed normatively seems “unacceptable”. Despite a long list of strategies available for and actively used by populist politicians that are also stressed in the literature, they are not mapped as strategies of populism but mapped as features of it. Notably, these strategies are not necessarily employed by each populist politician in each case, since populists rationally evaluate what they need to use in different circumstances; therefore, a cherry-pick process is at work regarding the strategies of populism.

Among different strategies of populist politicians, so far, the following are detected and explored in the literature: enemization; personalization of politics through a charismatic leader and mystification of the leader; bad manners; supporting and adopting, if possible, a direct relationship between the leader and the people; tabloid-style simplistic communication; effective usage of both traditional and new media; and post-truth, which is conceptualized by this article as one of the populist strategies.

Starting with the enemization strategy, it is widely known now that many populists perceive the world from a Manichean perspective, a dualistic understanding of the world and politics. In this worldview, world politics consists of dualities like ‘good and evil’, ‘us and others’, ‘friends and foes’, ‘corrupt and virtuous’, ‘privileged and underprivileged’, ‘believers and infidels’ (Kaya, 2016: 10; Mudd, 2004: 544; Tarchi, 2013: 127) Such an understanding leads to an active usage of enemization strategy to emphasize the other side of the duality they do not belong to.

Despite enemization is closely related to the elite/people divide and antagonistic relationship between them leading to the construction of elites as the real enemy of the people, enemies of the populists can be numerous like immigrants, outside-groups, the opposition, or even another country. For instance, under the label of exclusionary/inclusionary populism, Mudde and Kaltwasser (2013) stress afore-mentioned dynamics and conclude that subtypes of populism exist in different regions: an exclusionary populism in Europe and inclusionary populism in Latin America. Though, such extra-conceptualization of populism is redundant, since enemization strategy includes the ‘other’ of the populists as the enemy, be it like the immigrants or the Americans, regardless whether populism is inclusionary or exclusionary. Once enemies are defined, the threat comes from them are effectively stressed by the populists, since each needs a ‘threat’ to hold the group together.

To illustrate, far right parties of Europe (e.g. Flemish Bloc in Belgium, Front National in France) have more or less consensus on favoring anti-immigrant measures (Mudde and Kaltwasser, 2013: 160) Immigration and migrants are seen from a zero-sum logic by the European populists: “either the ‘outsiders’ obtain something at the cost of the ‘natives’, or the latter advance their material incorporation as a result of the exclusion of the immigrants” (Mudde and Kaltwasser, 2013: 160-161). Other than migrants populist parties and leaders also enemized both their political elites and outsiders like Chavez did through enemizing the Punto Fiji system, Venezuelan elites and the US or Thaksin through enemizing elites and the establishment in Thailand (Moffitt, 2016: 299; Roodujin, 2014: 584; Selçuk, 2016: 578).

Personalization of politics through charismatic leadership is also widely seen as a strategy of many populist leaders. To start with, such a strategy turns populism into a more leader-based one than the party-based populism

and it is increasingly employed in different regions like Latin America or Africa. In this, charismatic leader, who is able to “personify the interests of the nation” (Canovan, 1999: 5) and “who is portrayed as knowing instinctively what the people want” as “[...] ‘one of the people’ and, hence, one ‘with the people’” leads the way for all (Albertazzi and McDonnell, 2008: 5, 7).

Putin is one among many examples exercising successfully the afore-mentioned strategy and even Putinism as some sort of ideology emerged in Russia due to such strategy: “The attempt to introduce order, political and economic stability in Russia has been translated into a new “ideology” (Putinism) able to strengthen the relationship between and politics and people” (Morini, 2013: 367). Berlusconi, as another example, ran *Forza Italia* as his “personal party” by 1994 through a highly personalized populist politics (Mazzoleni, 2008: 53). Furthermore, in Africa, the lines between populism and charismatic leader is even blurred, since African leaders like Michael Sata of Zambia or Jacob Zuma of South Africa rule through high degrees of personalization of politics, embodying the will of the people (Resnick, 2015: 320).

Interestingly, with the personalization of politics, the leader is portrayed as “one of the ordinary people or one of us” and “extraordinary individual” at the same time and both aspects (i.e. extraordinariness and ordinariness of the leader) are effectively used to link the leader closer to the people (Kaya, 2016: 11; Mudde, 2004: 560). While the leader with his/her gestures, dialect, body language, dressing seems just one ordinary person among the sovereign people, he/she also shows some extraordinary hallmarks like masculinity, femininity or strength as demonstrated in various cases like Putin’s topless pictures as a hunter (Albertazzi and McDonnell, 2008: 5; Kaya, 2016: 11).

Going even further, sometimes those populist leaders are either mystified by others or by themselves like George W. Bush presenting himself as the Messiah (Kaya, 2016: 11). Such populist leaders highlight their uniqueness and “their unique qualities and vision mean that only they can be the savior of the people” (Albertazzi and McDonnell, 2008: 5). Besides, both conspiracy theories and paranoia are specific features of such kind of mystification of the leader. Illustrating clearly this, to be killed by the enemy is a common theme among many populist charismatic leaders like Chavez suspecting a possible poisoning by the Colombian oligarchy (Kaya, 2016: 11).

The strategy of adopting bad manners is also a way for the populist leaders to promote the leader’s ordinariness and, therefore, closeness to the people. Opposite to the technocratic and rigid framework of politics, some populist leaders adopt manners like using slang language or promoting political incorrectness in public for presenting themselves completely different than the current political elites and closer to the ways of doings of the ordinary people (Moffitt, 2016: 44). As Taggart (2004: 276). stresses, such leaders “are expressing a rejection of more bureaucratized, regularized and constrained forms of leadership.” For instance, Boris Johnson as a populist politician and the Prime Minister of the United Kingdom is not cautious in his words and manners at all exemplified several times in his writings like his piece on Putin referring to a Harry Potter character: “Despite looking a bit like Dobby the House Elf, he is a ruthless and manipulative tyrant” (Johnson, 2015). Sarah Palin also represents an instance for bad manners by populists with her “directness, playfulness, a certain disregard for hierarchy and tradition, ready resort to anecdote as ‘evidence’ [...]” (Moffitt, 2016: 44).

Most populists also adopt a tabloid style of communication, a direct and simple style, as another populist strategy. Canovan (1999: 5) emphasizes the logic of populists on this as follows: “Capitalizing on popular distrust of politicians’ evasiveness and bureaucratic jargon, they pride themselves on simplicity and directness.” Therefore, through this strategy, populists distinguish themselves with the current elites, who use a more bureaucratic, esoteric and distant style of communication and, speak for the ‘normal or ordinary’ people that could understand such language style easily (Albertazzi and McDonnell, 2008: 7; Roodujin, 2014: 576). Chavez was, for instance, using a simplistic language referring myths and symbols like calling George W. Bush as “the biggest Devil of all” (Roodujin, 2014: 584). Most importantly, populist politicians are often criticized due to their demagogic practices: “for playing on popular emotions, making irresponsible and unrealistic promises to the masses, and stoking an atmosphere of enmity and distrust towards political elites” (Stanley, 2008: 101).

Another strategy of populists is the preference of direct relationship of the politicians/government and the people for the unmediated reflection of general will (Bonikowski, 2016: 11; Mudde, 2004: 559; Roodujin, 2014:

577). Due to favoring direct forms of participation or methods of direct democracy (e.g. referenda, elections), most populists call removal of intermediating institutions (e.g. Parliament) between the politicians and the people (Bonikowski, 2016: 11). Such strong faith of populists is related to both majoritarianism and authenticity of the general will. The importance of majoritarianism for populism is that it helps to reinforce the *authenticity* of the will of the people. The greater a majority in favour of a particular policy or moral value, the more credibly it can be said to reflect the popular will (Stanley, 2008: 104-105).

Establishing direct communication with the people is also a quite common strategy among populists (Mudde, 2004: 545). This is also related to the afore-mentioned discussion of rejecting intermediary institutions, since populists prefer personal ties with their followers (Canovan, 1999: 6). Therefore, populist politicians inclined to use actively both traditional media like televisions and alternative/new media like twitter (Roodujin, 2014: 577).

One trick of the populist leaders to deliver their message is to use the traditional media outlets that are owned by themselves (Moffitt, 2016: 72). Berlusconi, for example, used his own television networks during the election campaigns to remove any intermediary establishment between him and the electorate (Roodujin, 2014: 587). Chavez as well communicated directly with his people through his own television (Roodujin, 2014: 585).

Most importantly, developments in the media regarding its features, role and landscape (e.g. commercialization, diversification of media landscape, technological advances) also enable populists further their ties with the people through active usage of the alternative/new media (Moffitt, 2016: 74; Mudde, 2004: 553). Increasing usage of the social media by both populists and the people contributing to the populist aim deliver the message in a simple and direct language to the wider public. For instance, Geert Wilders, the populist leader of the Dutch Party for Freedom, is one among many European populist politicians using social media to deliver his messages and mobilize masses like through creating a website for writing complaints about immigrants by the Dutch citizens in Netherlands (Moffitt, 2016: 89).

The afore-mentioned developments in technology and, therefore, the media bring another strategy of populism, highly and especially recently debated, and that is the post-truth, which is increasingly employed by the populist politicians. Post-truth strategy in populism starts with the assumption enduring the definition of post-truth: “relating to circumstances in which people respond more to feelings and beliefs than to facts” (Oxford Dictionaries, 2020). Populist politicians employ this strategy in order to shape the public opinion in line with their own understanding of issues. Although it cannot be said that post-truth strategy is the synonymous of lying, it denotes many forms of misleading circumstances like misinformation, fake and/or falsified stories, untruths and half-truths, or assertions with no factual basis (Yilmaz, 2019: 238). Therefore, it is a deliberate act of populist politicians rather than naive misunderstandings or white lies.

No matter what, it is important to note that post-truth strategy constitutes a common strategy exercised by many populists (e.g. Donald Trump) especially with the increasing usage of new tools of the alternative/new media. Despite still using old style strategies like mass rallies, populist politicians tend to use especially the social media “as a mouthpiece to peddle ‘fake news’ and circulate ‘alternative facts’ with the specific intention of shaping voter opinion and exciting emotions through inciting fear and hatred of the ‘other’” (Speed and Mannion, 2017: 251).

As a specific example for the usage of post-truth, Turkey’s Erdoğan skilfully exercises post-truth strategy in his speeches (Oruçoğlu, 2015; Temelkuran 2016)). For instance, in the 2017 Euro-Turkish crisis during the Turkish constitutional changes post-truth elements exist in many speeches of Erdoğan and other leaders within the Adalet ve Kalkınma Partisi (Justice and Development Party - AKP) government (Yilmaz, 2019). Erdoğan accused the Dutch as involved to the UN peace-keepers with a battalion for failing to halt the Srebrenica massacre (Yilmaz, 2019: 243). Yet, the Dutch as peace-keepers cannot be blamed for the massacre with such a statement, because it is simply not true; in fact, Serb militias were responsible for the massacre. Therefore, Erdoğan’s statement rather reflects a misinformation attempt targeting the Turkish public in order to receive their support at the referendum. Another example is the statement by the Turkish Minister of Economy, Nihat Zeybekçi as follows: “our economy is in a good place [...]”; while the value of dollar was constantly increasing in 2017 (Canpolat, 2017). Such statements reflect the active usage of the post-truth by the populist Turkish government in different occasions.

To conclude, as seen there are many strategies available for populist politicians through evaluating the necessity and suitability of each strategy for each case. The afore-mentioned core features and strategies of populism constitute indicative characteristics of populism.

5. Conclusion

As being at the agenda of the world for sometime now, the concept of populism is a popular phenomenon, which has increasingly been explored in the literature. However, the concept still lacks one-for-all definition; rather it has been labelled differently by many like an ideology, frame or strategy. Besides, rather than a common understanding, the literature is dominated by many populisms such as authoritarian or democratic populism through the proliferation of conceptualizations. In turn, this leads to a confusing ground to start the analysis on populism in different cases.

Considering the afore-mentioned puzzling development in the literature, this article suggested to differentiate the core features of populism from a variety of strategies that populist politicians exercise. In line with this, core features of populism are mapped as the elite/people divide, the antagonistic relationship between them and the primacy of the people's will and the strategies of populism as the enemization, tabloid-style communication, personalization of politics through a charismatic leader with the mystification of the leader, adopting a direct relationship between the leader and the people, bad manners, effective usage of traditional and social media and post-truth.

Through such conceptualization of populism, the vagueness of the concept and fragmentation within the literature has been eliminated. Moreover, this enables the research on populism to focus on different issues related to populism other than conceptualization and, therefore, prevent further proliferation of the concept. In turn, the research could be widened its scope and context without dealing with many populisms; rather exploring one populism in different cases.

Conflicts of Interest

The author states that there is no conflict of interest.

Ethical Approval

There is no need for ethical approval for this article.

Funding Statement

The author(s) received no specific funding for this work.

References

- Albertazzi, D. and McDonnell, D. (2008). Introduction: The Sceptre and the Spectre. In D. Albertazzi, and D. McDonnell (Eds.), *Twenty-First Century Populism The Spectre of Western European Democracy* (pp. 1-11). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Arditi, B. (2007). *Politics on the Edges of Liberalism Difference, Populism, Revolution, Agitation*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- BBC. (2017). Erdogan threatens to scrap EU-Turkey migrant deal, March 16.
- Bonikowski, B. (2016). Three Lessons of Contemporary Populism in Europe and the United States. *The Brown Journal of World Affairs*, XXIII (1), 9-24.
- Bugaric, B. (2019). The Two Faces of Populism: Between Authoritarian and Democratic Populism. *German Law Journal*, 20, 390-400.
- Canovan, M. (1999). Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy. *Political Studies*, XLVII, 2-16.
- Canpolat, C. (2017). 'Post-truth' çağında Türkiye: İftiralar, itiraflar ve İstanbul'un gerçekleri. *Birgün*, November 26.

- Caiani, M. and P. Graziano. (2019). Understanding Varieties of Populism in Times of Crises. *West European Politics*, 42 (6), 1141-1158.
- David, I. (2016). Strategic democratisation? A guide to understanding AKP in power. *Journal of Contemporary European Studies*, 24 (4), 478-493.
- De La Torre, C. (ed.). (2015). *The Promise and Perils of Populism: Global Perspectives*. Kentucky: University Press of Kentucky.
- Di Tella, T. S. (1997). Populism into the Twenty-first Century. *Government and Opposition*, 32 (2), 187-200.
- Gherghina, S. and Soare, S. (2013). Introduction: Populism – A Sophisticated Concept and Diverse Political Realities. In S. Gherghina, S. Mişcoiu and S. Soare (Eds.), *Contemporary Populism: A Controversial Concept and its Diverse Forms* (pp. 1-14). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Hadiz, V. R. (2014). A New Islamic Populism and the Contradictions of Development. *Journal of Contemporary Asia*, 44 (1), 125-143.
- Johnson, B. (2015). Let's deal with the Devil: we should work with Vladimir Putin and Bashar al-Assad in Syria. *The Telegraph*, December 6.
- Kaya, A. (2016). *The rise of populist extremism in Europe: Theoretical Tools for Comparison*. İstanbul Bilgi University Critical Heritages (CoHERE): performing and representing identities in Europe, Work Package 2, December 1, İstanbul.
- Mazzoleni, G. (2008). Populism and the Media. In D. Albertazzi and D. McDonnell, (Eds.), *Twenty-First Century Populism The Spectre of Western European Democracy* (pp. 49-64). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Mişcoiu, S. (2013). From Populism to Neo-populism? Empirical Guidelines for a Conceptual Delineation. In S. Gherghina, S. Mişcoiu and S. Soare (Eds.), *Contemporary Populism: A Controversial Concept and its Diverse Forms*. (pp. 16-29). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Moffitt, B. (2016). *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style and Representation*. Stanford: Stanford University Press.
- Morini, M. (2013). Old and New Populism in Russian Politics. In S. Gherghina, S. Mişcoiu and S. Soare (Eds.), *Contemporary Populism: A Controversial Concept and its Diverse Forms*. (pp. 356-370). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Mudde, C. (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, 39 (4), 541-563.
- Mudde, C. and Kaltwasser, C.R. (2018). Studying Populism in Comparative Perspective: Reflections on the Contemporary and Future Research Agenda. *Comparative Political Studies*, 51 (13), 1667-1693.
- Mudde, C. and Kaltwasser, C. R. (2015). Exclusionary vs. Inclusionary Populism: Comparing Contemporary Europe and Latin America. *Government and Opposition*, 48 (2), 147-174.
- Munro-Kua, A. (1996). *Authoritarian Populism in Malaysia*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Oruçoğlu, B. (2015). How President Erdoğan mastered the media. *Foreign Policy*, August 12.
- Oxford Dictionaries. (2020). Post Truth,
<https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/post-truth>
- Pasquino, G. (2008). Populism and Democracy. In D. Albertazzi and D. McDonnell (Eds.), *Twenty-First Century Populism The Spectre of Western European Democracy*. (15-29). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Peters, B.G. and Pierre, J. (2020). A Typology of Populism: Understanding the Different Forms of Populism and their Implications. *Democratization*, 27 (6), 928-946.

- Rooduijn, M. (2014). The Nucleus of Populism: In Search of the Lowest Common Denominator. *Government and Opposition*, 49 (4), 572-598.
- Selçuk, O. (2016). Strong Presidents and Weak Institutions: Populism in Turkey, Venezuela and Ecuador. *Southeast European and Black Sea Studies*, 16 (4), 571-589.
- Speed, E. and Mannion, R. (2017). The Rise of Post-truth Populism in Pluralist Liberal Democracies: Challenges for Health Policy. *International Journal of Health Policy and Management*, 6 (5), 249-251.
- Stanley, B. (2008). The Thin Ideology of Populism. *Journal of Political Ideologies*, 13 (1), 95-110.
- Taggart, P. (2004). Populism and Representative Politics in Contemporary Europe. *Journal of Political Ideologies*, 9 (3), 269-288.
- Tarchi, M. (2013). Populism and Political Science: How to get rid of the 'Cinderella Complex'. In S. Gherghina, S. Mişcoiu and S. Soare (Eds.), *Contemporary Populism: A Controversial Concept and its Diverse Forms*. (pp. 114-135). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Temelkuran, E. (2016). Truth is a lost game in Turkey. Don't let the same thing happen to you. *Guardian*, December 15.
- The Economist. (2017). Turkey hurls "Nazi" allegations to boost its president's support. March 15.
- Yilmaz, G. (2019). Post-truth Politics in the 2017 Euro-Turkish Crisis. *Journal of Contemporary European Politics*, 27 (2), 237-246

Etno-Sembolist Perspektiften Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Ulus-Devlet ve Vatandaşlık

Funda ÇOBAN*

Etno-Sembolist Perspektiften Erken Cumhuriyet Dönemi
Türkiye’inde Ulus-Devlet ve Vatandaşlık

Nation-State and Citizenship in the Early Republican Era of Turkey
in Framework of Ethno-Symbolist Perspective

Özet

Bu makale, milliyetçilik literatüründe yer alan etno-sembolist yaklaşım çerçevesinde, Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye’inde benimsenen kimlik ve yurttaşlık politikalarını ele almaktadır. Buna mukabil, ulus-devlet olgusunun halkın milli homojenliğini varsayan kurgusal tarafıyla, bu varsayımın uymayan olgusal taraflarının analizi hedeflenmiştir. Bu perspektiften çalışma, Türk etnik çekirdeği üzerine bina edilen modern Türk devletinin 1919-1950 arasındaki inşa sürecini incelemektedir. Kronolojik gelişmeler itibarıyla 1919-1923, 1923-1930, 1930-1950 dönemleri üzerine odaklanan çalışmada, modern ulus-devlete giden yolda ön-milliyetçi bir unsur olarak din ekseninde milli kimliğin kuruluşu, Türk etnik çekirdeği etrafında şekillenmeye başlayan resmi ve milli ideolojinin hem devlet hem ulus ayaklarındaki yansımaları ve 1940’larda Türk milliyetçiliğinin koyulaşan tonları irdelenmektedir. Bu sayede de Erken Cumhuriyet döneminin milliyetçilik anlayışının genel bir panoramasının sunulması amaçlanmaktadır.

Abstract

The article addresses the policies regarding identity and citizenship in the early Turkish national state-building within the theoretical framework of ethno-symbolism. The main aim of the article is the analysis of the constructive side of nation-state phenomenon assuming the national homogeneity of the people and, the factual sides that do not comply with this assumption. Here, the study deals with the modern Turkish state’s-building process-, which was based on the ethnic Turkish core, from 1919 to 1950. In this sense, the article examines its subject in three main periods in terms of chronological developments. Thus, the article argues the preliminary national identity based on religion in 1919-1923, the Turkish ethnic core as the national identity 1923-1930, and the darkening shades of Turkish nationalism in 1940s.

Anahtar Kelimeler: Etnisite, Türk milliyetçiliği, ulus-devlet, etno-sembolizm, yurttaşlık

Keywords: Ethnicity, Turkish nationalism, nation-state, ethno-symbolism, citizenship

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Modern egemenlik sisteminin en önemli çıktılarında ulus-devlet, gelişmeye başladığı 18. yüzyıldan bugüne, siyasal alandaki önemini değişik seviyelerde de olsa koruyarak devam ettiren bir devlet örgütlenmesi biçimidir. Birkaç yüzyıl içinde uluslararası hukukta meydana gelen gelişmeler, ulus-üstü kurumların inşası ve küreselleşme gibi süreçler ulus-devletin geleceğine yönelik tartışmaları beraberinde getirir de mevcut uluslararası sistemin başat aktörlerinin hala ulus-devletler olduğu bir vakıdır.

Ne var ki ulus-devletlerin bileşenlerinden biri olan ulusun temel yüklemelerinin neler olduğu, dahası ulusların tarihin hangi safhasında ortaya çıktığı konusunda ilgili literatürde hayli geniş bir tartışma mevcuttur. Bu tartışmada ilkçiler (primordialists) adı verilen grup “ulusların tarihin her döneminde var olduğu kabulüyle” bunların doğal yapılar ya da çok eski zamanlardan beri var olan olgular olduğunu iddia etmektedir (Smith, 1984). Ulusu da ortak dil, tarih, köken, soy gibi “nesnel” özellikleri paylaşan insanların bir araya gelerek kendiliğinden oluşturduğu bir yapı olarak tanımlamaktadır. Modernistler ya da araştırmacılar adı verilen ikinci grup, ulusun tarihsel bir sosyal fenomen olduğunu, bu tarihsellikte de ulus tanımının bünyesinde bulunan nesnel ortaklıkların (dil, tarih, kültür vb.) sanayileşme, modernleşme, kapitalizm, iletişim olanaklarında artış gibi süreçlerle şekillendiğini, bu bağlamda da ulusun bir inşa

* Funda Çoban, Doç.Dr., İzmir Demokrasi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, funda.coban@idu.edu.tr, ORCID NO: 0000-0001-5852-9386

(Gellner, 2008); bir kurgu, bir icat (Hobsbawm, 2006) ya da toplu bir hayal ediş edimi (Anderson, 2007) olduğunu savlamaktadır. Bu iki yaklaşımın bir sentezi niteliğindeki etno-sembolcüler adı verilen son grupsa modernistler/araçsalcılar gibi ulusun modern çağın bir ürünü olarak ortaya çıktığını kabul etmekle birlikte insan topluluklarını bir araya getiren ihtiyaç ve koşulların üzerinde yükseldiği ortak dil, din, tarih gibi bir takım objektif niteliklerin varlığını da olumlamaktadır (Özkırımlı, 2019: 189-192). Zira etno-sembolcülere göre etnik bilincin izleri Antik çağlara kadar götürülebildiği gibi (Armstrong, 1982), ulusları sonradan var edilmiş gerçeklikler olarak değerlendiren modernist görüşler objektif niteliklerin modern öncesi dönemlere giden tarihini açıklayamamaktadırlar (Smith, 1989).

Bu üç perspektiften sonuncusu, etno-sembolist yaklaşım, kuruluş yılları ve Erken Cumhuriyet dönemi itibarıyla Türkiye’de ulus-devletin “inşasını” incelemek adına elverişli bir teorik çerçeve sağlamaktadır. Zira Türkiye Cumhuriyeti, 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasının ardından neşet eden yeni bir ulus-devlet olarak sahneye çıktığında aslında olan, yeni Türk devletinin uluslararası sistemin kabul gören dinamiklerini takip eder ve uygularken Misak-ı Milli sınırları içinde yaşayan Türk etnisini ulusun çekirdeği olarak aldıktan sonra bu kök etni temelinde topyekûn bir uluslaşma projesini devreye sokmasıdır. Diğer bir ifadeyle “kolektif bir özel ad, ortak bir soy miti, paylaşılan tarihi anılar, ortak kültürü diğerlerinden farklı kılan bir ya da daha fazla unsur, özel bir yurtla bağ ve nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu” kriterleriyle etnisite tanımlandığında (Smith, 2007: 42) unsur-u asli olarak modern Türkiye’nin çekirdek etnisi olarak Türklük hâkim kılınmıştır. Kuşkusuz süreç içinde etnik çekirdek olan Türklere dahi yeri geldiğinde “Türklük öğretmek görevi dahi hâsıl olmuştur” (Bora, 2007:14). Ne var ki bu, tam da milli kimliği oluşturan somut olguları bir politik, hukuki ve iktisadi formasyon içinde bütünleştirerek siyasal bir olgu olarak milli kimliğin oluşmasında (Smith, 2007:31-32) ‘başarılması’ gereken temel görevdir. Erken Cumhuriyet döneminde Türk milliyetçiliği işte bu görevi yerine getirmekle mükelleftir. Nitekim Gellner’in tanımıyla “siyasal birim ile ulusal birimin çakışmalarını öngören siyasal bir ilke” (2008:71) olarak milliyetçiliğin Erken Cumhuriyet döneminde resmî ideoloji formatıyla ulus-devletin teşekkülü süresince aldığı biçim kendini politik ve milli unsurları olabildiğince kesiktirme hedefine hasretmiştir. Misak-ı Milli’de ana hatları belirlenen teritoryal sınırlar ile çoğunluğu Türk olmakla birlikte bu sınırlar içinde yaşayan farklı etnisitelerden insanı tek bir kimlik altında bütünleştirmek üzere yol almıştır.ⁱ

Bu çerçevede, Türk etnisi kökeninde milliyetçi ideolojinin adım adım yürüttüğü bir projenin adı olarak ulus-devlet, ilk etapta “kurgusal bir fenomen” olarak karşımıza çıkar ve bu kurgusal teorik ve olgusal iki boyuta sahiptir (Erözden, 2008:3). Kurgusal boyut, ulus-devletin ideal olarak varsayılan bütünlüğünü tarif eder. Bu tasarı içinde, ulus-devleti oluşturan iki temel bileşke ulusun ve devletin, kendi içinde tüm unsurlarıyla birlikte mükemmel bir türdeşliğe sahip olduğu savlanır (Erözden, 2008:3). Ulus-devletin ikinci boyutu olgusal ise, mevcut ulus-devletin var olan temel ve yapısal yüklemelerini ifade eder (Erözden, 2008). Bu bağlamda temel yapısal yüklemeler içsel olarak dil, kültür, tarih, soy ve din gibi toplumsal örüntüler, dışsal olarak ise düşman imgesi olarak sınıflandırılabilir. Olgusal boyutun yapısal tarafında ise, ülkesel ve siyasal bütünlük mevcuttur. Temel unsurlar ulus olma yüklemiyle, yapısal unsurlar ise devlet olma yüklemiyle birlikte düşünülebilir. Bir bütün olarak bakıldığında kuramsal boyutta idealize edilen özelliklerin var olan durumla uyumlaştırılmaya çalışıldığı görülür. Bu çaba, ulus-devletin kurgusal boyutunu inşa metaforu ile bütünleştirir.ⁱⁱ Her inşaatta var olan proje, donanım ve plan, siyasal alana tercüme edildiğinde ideoloji, ideolojik araçlar ve strateji kavramlarıyla yer değiştirirken, temel ve yapısal olgular uluslaştırma araçları dolayısıyla yeniden üretilir.

Bu temel izleklerin ışığında bu çalışmanın amacı da kuram ile olgular arasında var olduğu iddia edilen bu makasın içeriğini Erken Cumhuriyet döneminde etno-sembolcü teorik çerçevenin kabulleriyle - modernistlerle kesişen yerleri atlamadan- irdelemek, bu vasıta ile Türkiye’nin sonraki yıllardaki yurttaşlık ve kimlik ile ilgili siyasalarını anlamaya yardımcı bir perspektif sunmaktır. Bu çerçevede çalışma, Türk kimliğinin “etno-seküler” sınırlarını belirlemek üzere Yıldız’ın (2001) yaptığı tarihsel sınıflamayı temel almakla birlikte onu genişleterek üç bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde Türkiye’de ulus-devletin kuruluşuna giden yolda ulus inşa sürecinin ilk veçheleri (1919-1923), “ön-milliyetçi bir unsur olarak din”

(Hobsbawm, 2006) ön plana çıkarılarak ele alınacak bu bağlamda da temel ve yapısal unsurlar, olgu ile kurgu arasındaki mesafeyi değerlendirmek üzere incelenecektir. İkinci bölümde ulus-devletin, devlet yüklemine ağırlık verildiği dönem (1923-1930) yurttaşlık ve kimlik uygulamaları dikkate alınarak birinci bölüme benzer bir izlekle işlenecektir. Üçüncü ve son bölümde ise, ulus-devletin ulus yüklemine ağırlık verildiği dönem (1930-1950) aynı yöntemle irdelenecektir.

2. 1919'dan 1923'e Ön Milliyetçilik Prensibi Din Çerçevesinde Cumhuriyet'e Giden Yol

Kurtuluş Savaşı'nın başlangıcından Türk ulus-devletinin kuruluşuna dek geçen sürede, mücadeleyi yürüten Mustafa Kemal ve kadrosunun amacı iktisadi ve siyasi bağımsızlığın kazanılması olmuştur (Türkdoğan, 1999:111). Başarı içinse elzem olan, Anadolu'da farklı şekillerde dağıntı olarak örgütlenmiş olan direniş güçlerini ve bunların temsil ettiği etnik aidiyetleri ortak bir hedefte birleştirmektir. İşte bu hedefin gerçekleşmesinde din, ön-milliyetçi bir unsur olarak (Hobsbawm, 2006) asli bir araç olmuştur. Zira Balkan Savaşları'nın ve nüfus mübadelerinin ardından Anadolu'da geriye kalan nüfusun etnik olarak Türk olarak adlandırılması ve İttihat ve Terakki Partisi'nin ideolojik yapılanmasında Türkçülüğün baskın olması nedeniyle çekirdek olarak Türk etnisi milliyetçilik prensibinin zuhur ettiği kök olarak kabul edilmesine rağmen, henüz bu aşamada ideolojik anlamda Türklük çevresinde mobilize olacak bir kimlik aidiyetinin niceliksel ve niteliksel olarak baskın olduğunu söylemek zordur. Nitekim 1919 yılı başlarında Doğu Trakya'daki 331.346'lık, Anadolu'daki 11 milyonluk nüfus içinde Rumeli dışı bölgede 9.291.346 Müslüman, 1.014.312 Rum, 572.272 Ermeni, 93.364 Yahudi, geri kalan 1.679.948 kişi ise başka din ve soylardandır (Eldem'den aktaran Kili, 2003:165-166). Bu çerçevede de Kurtuluş Savaşı döneminde, kimlik inşası baskın bir dini karaktere sahip olmuş, milliyet Müslümanlıkla tanımlanmıştır (Yıldız, 2001:16). Burada din, ulus-devletin yapısal unsurlarından olan ülkesel bütünlüğü kazanabilmek için araçsal olarak kullanılmış, ortak amaca doğru kişileri kanalize edebilmek için seferber edilen bir tutkal mahiyetinde düşünülmüştür.

Burada dikkat çeken, Mustafa Kemal'in ve kadrosunun Millî Mücadele'yi tetiklemede kullandığı dini söylemin Osmanlı toplumsal yapısındaki "millet" kavramı ile "ulus" kavramı arasındaki ikirciklikten yararlanmasıdır. Zira Osmanlı'da "millet," Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında hukuki, sosyal ve kültürel sınırlar çizen kuvvetli bir sisteme işaret etmektedir. Bu noktadan hareketle de Kurtuluş Savaşı döneminde verilen mücadelede, hilafetin kaldırılıp laik bir ulus-devletin inşa edileceğini gösterir ifadelerden kaçınılarak, dini toplumsal yapıyı vurgulayan sözcüklerden yararlanılmıştır. "Millî mücadele, milli istiklal, milli hareket, Kuvayı millîye, milli zafer, hâkimiyet-i milliye, Büyük Millet Meclisi" gibi söylem parçalarının tümü istiklal davasının "millî" etiketli ulusçu söylemini oluşturmaktadır (Türkdoğan, 1999:91). Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas kongreleri ve Misak-ı Milli'de de "aynı kaderi paylaşma", "saadet ve felakette ortaklık", "millî sınırların bütünlüğü", "milletin azim ve iktidarı", "mukaddes amaç" gibi ifadelerle sıklıkla rastlanmaktadır. Mustafa Kemal de söylemlerinde Türk milleti yerine Türkiye milleti demeyi tercih etmiştir (Oran, 1999:100). Zira Türkiye sözcüğü, Avrupalıların Anadolu topraklarını ifade etmek için kullandığı coğrafi bir terimdir (Kohn, 1944:29; Tanör, 2009:263). Avrupalıların dilinde Türklükten kasıt, Anadolu ve Trakya'daki Müslüman halktır; bu halk ise mülki açıdan sınırlandırılmış Müslümanlıkla özdeşdir.

Bu dönemde, Türk kimliğinin din üzerinden kurulmuş olduğunu gösterir kanıtlardan bir diğeri Lozan Barış Antlaşması sürecinde gerçekleşen nüfus mübadeleleridir. Mübadeleler kapsamında Müslüman olmayan Gagavuz Türklerinin Türkiye'ye göç etmesine izin verilmemiş, Müslüman olan fakat Türk olmayan Boşnak ve Pomaklara bu izin çıkmamıştır (Deniz, 2019:90). Aynı şekilde Türk-Yunan nüfus mübadelesinde, mübadele edilenler Türklerle, Yunanlılar değil; Yunanistan topraklarında yaşayan Müslümanlara karşılık Ortodoks Hristiyanlardır. Ayrıca gayrimüslimler bir zihniyet kalıbı olarak dönemin gazetelerinde "hakiki Türkler" olarak değil, "Kanun-i Esasi Türkleri" ya da "Kanun-i Medeni Türkleri" olarak adlandırılmıştır.

Millî söylemin, Kurtuluş Savaşı döneminde din merkezli kurulması, bu dönem ulusçuluğunun etnik farklılıkları olabildiğince kapsayıcı niteliğini kanıtlar. Diğer bir ifadeyle Müslüman ve gayrimüslim ayrış-

ması haricinde ulusun olgusal niteliğini oluşturan unsurlar oldukları gibi kabul edilmiştir. Böylece “Millî mücadelenin muharrik gücünü oluşturan İslami bağlanma, Türk-Kürt-Çerkez-Lazların oluşturduğu Müslüman etnik koalisyonun ideolojik temelini oluşturmuştur” (Bora, 2007:101).

Ulus-devletin yapısal unsurları itibariyle, 23 Nisan 1920’de, Heyet-i Temsiliye’nin yerini alacak şekilde Millet Meclisi’nin kurulması, yürütülen mücadelenin ulus-devletle neticeleneceğini gösterir bir adım olarak değerlendirilebilir. Ne var ki meclis içi tartışmalarda hilafet ve saltanata olan bağlılığın vurgulandığı tartışmalar, dahası bazı kanun metinlerinde -sözgelimi Nisab-ı Müzakere Kanunu- bunların kurtarılmasına yönelik amaçlara işaret edilmesi, henüz kurulmaya çalışılan bütünlüğü parçalamamak için Kemalistleriⁱⁱⁱ meclis içerisinde bir denge siyaseti izlemeye de itmiştir. Mayıs 1920’de ilk hükümetin kurulmasının ardından, 20 Ocak 1921’de oluşturulan Teşkilat-ı Esasiye ise devletleşme sürecinin öteki ayağıdır. Zira İstanbul hükümetine alternatif bir yönetim organının kurularak, çift anayasalı idareyi ortaya çıkarma pahasına Kanuni Esasi’ye alternatif bir anayasa hazırlanması söz konusudur.

1921 Anayasası’nın girişi bu bağlamda incelenmeye değerdir. Zira Teşkilat-ı Esasiye, üçüncü maddede “Türkiye Devleti Büyük Millet Meclisi tarafından idare olunur” derken hem yeni bir devletin kurulduğunu -yönetim tarzının adını koymasa bile- hem de bir meclis hükümetinin tesis edildiğini göstermektedir. Zaten Osmanlı İmparatorluğu’nu resmen ortadan kaldıran 30 Ekim 1922 tarihli TBMM kararı da bu eğilimin bir sonucudur. Öte yandan “Hâkimiyet bilakaydû şart milletindir” (md.1) ifadesi, millet egemenliği ilkesinin benimsendiğini ayan beyan ortaya koymaktadır. Aslında bu madde Erzurum, Sivas kongreleri ile Amasya Tamimi’nde sıkça söz edilen “irade-i milliye”nin yasalaşmış halini ifade etmektedir. İkinci maddede TBMM’nin yegâne ve hakiki mümessil olarak tayin edilmesi, üçüncü maddede ise milletin TBMM tarafından idare olunacağını belirlenmesi, egemenliğin millet adına temsilciler aracılığıyla ve kuvvetler birliği ilkesine göre kullanılacağını göstermektedir.

Tüm bu gelişmelere birlikte bakıldığında 1919-1923 arası ulus-devlet kuruluş ve milli kimlik inşa sürecinin yapısal unsurlarının –ülkesel ve siyasal bütünlük- ön planda olduğu görülür. Diğer bir ifadeyle bu evrede, kurucu kadrolar tarafından milli kimlik tanımına fazla önem verilmemiş, daha çok devlet kurma uğrağı baskın kılınmıştır (Bora, 2007:20). Nitekim olgusal unsurlar açısından milliyetçilik prensibi itibariyle milli kimliğin inşasında Türk milliyetçiliği yolun henüz oldukça başındadır. Bu yolda alınacak mesafeler için 1930’lu yılların sonuna ulaşmak gerekir.

3. 1923-1929: Devletleşmeden Uluslaşmaya

Bu dönem tüm ideolojik çerçevesi ve kurumlarıyla ulus-devletin teşekkül edilmiş sürecini ifade etmektedir. Söz konusu süreç toplumsal yapıyı kuracak ve düzenleyecek devrimsel nitelikteki değişimleri de beraberinde getirmiştir. Kronolojik olarak; hilafetin kaldırılması ve Osmanlı’nın Türkiye dışına çıkarılması, Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun kabulü, şeriat mahkemelerinin kaldırılması, aşar vergisinin kaldırılması, tekke ve zaviyelerin, türbelerin kapatılması, dini kıyafetlere ilişkin düzenlemelerin getirilmesi ve şapka kanunu, milletlerarası saat ve takvimin kabulü, Medeni Kanun’un kabulü (kadının medeni haklara kavuşması, çok evliliğin yasaklanması), Ceza ve Borçlar Kanunu’nun kabulü, Anayasa’dan “Devletin dini İslam’dır” ifadesinin kaldırılması, milletlerarası rakamların kabulü, millet mekteplerinin açılması ve Latin alfabesinin kabulü bunlar arasında sayılabilir.

Yapısal bir dönüşümün değil, üstyapısal bir müdahalenin ürünü olan bu “devrimler,” ulus-devleti kuran taşların yerine oturtulmasında işlevseldir. Zira bunlar, iktisadi ve sosyal açıdan Batılı kapitalist üretim modeline entegre olma hedefiyle ilintili olarak tarım toplumundan sanayi toplumuna geçme çabaları içinde devletleşmeyi ve uluslaşmayı üst üste bindiren atılımlardır. Öte yandan bu dönemde “modernleşme ülküsü ile millilik vasfını koruma ülküsü arasında kurulan mutlak tekabülîyet, milli kimliğin inşa sürecine ön-milliyetçilik döneminden devreden bütün gerilimleri de (evrensellik-yerellik, Batılık-Doğululuk, modernlik-gelenek...) iptal ederek hemzemin kılmıştır” (Bora, 2007:22). Hemzemin bu atmosferde “devrimlerin” yarattığı gerilimlere dönük somut toplumsal tepkilerin çeşitlilik ve çelişkiler arz eden görünümü ise “dil, sınıf, etnisite, toplumsal cinsiyet, bölgesel ve yerel özgüllükler ile bireysel

seçim ayrımları” dâhilinde (Yılmaz, 2013: 10) ayrı bir sosyolojik incelemenin konusu olacak şekilde devam etmiştir.

1924-1929 yılları arasında Türk kökü çevresinde milli kimliğin inşası, devrimlerin uygulamada “siyasal, hukuki, ekonomik ve kültürel” alanları nasıl düzenlediği sorusuyla da yakından ilgilidir. Zira ulus-devletin olgusal unsurlarının kurguyla bütünleşmesine dönük en önemli adımlar bu dönemde atılmıştır. Diğer bir ifadeyle ulus-devletin ulusa ilişkin yüklemine bu yıllarda ağırlık verilmiştir. Özellikle eğitim alanının düzenlenişi, tarihi ve kültürel bağajların oluşturulması ve hukuki statülerin belirginleşmesi süreci belirleyen araçlardandır. Bu araçların üstten-devrimci niteliğinden dolayı da Türk milliyetçiliği Anderson’ın sınıflamasıyla “popüler” değil, “resmi milliyetçilik” kategorisine sokulabilir (Anderson, 2007: 70-75, 99-128). Zira Erken Cumhuriyet döneminin ulusçuluğu, milli kimliğin oluşturulmasında eğitim ve/veya asimilasyon politikalarına özellikle önem vermiştir. Bu anlamıyla “burjuvazi- yaygın dilimatbaa” üçlüsünün toplumsal düzeyde yaptığı değişikliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkan Fransız-Amerikan tipi milliyetçilikten ayrılarak “Hanedanlık (Habsburg, Rus) tipi ulusçuluğa” (Anderson, 2007: 103) yakınlaşmıştır.

Bu bapta belirtilmesi gereken hususlardan bir diğeri, Kemalist ulusçuluğun, Pan-Türkçülükten (Landau, 1999) ayrılan bazı nitelikleridir. Açıkça irredantist olan Pantürkizmde karşılık Kemalist ulusçuluk çok merkezlidir. Öte yandan Türk kimliğinin sınırlarını ırksal özellikleri vurgulayarak kurmamaktadır. Pantürkizmdeki ırkçı görünümünün kalın tonları^{iv}, Kemalist milliyetçilikte etnik temalarla yer değiştirmektedir. Diğer bir ifadeyle, Kemalist ulusçuluğun Türk milleti üzerine yaptığı vurgu, kan bağından ziyade kültürel ve hukuki bağa odaklanmıştır; ancak ulusu Türk etnik grubu üzerinden kurması nedeniyle de soy bağına ister istemez gönderme yapmaktadır. Öte yandan Kemalist milliyetçiliği, Pantürkizmden ayıran en karakteristik özelliğinin amaçlardaki farklılık olduğu söylenebilir. Zira Pantürkizm, tüm Türklerin birleştirilmesi hedefine öncelik verirken, Kemalizm Türk milliyetçiliğini Batı medeniyeti içinde saygın bir yer edinilmesi sürecinde yol gösterecek araçlardan biri olarak görmüştür. Ne var ki, Kemalist ulusçuluğun soya dayalı çağrışımlardan bütün bütün arındırılmış olduğunu söylemek de mümkün değildir. Aslında Kemalist ulusçuluk, bu iki anlayış arasında bir “denge siyaseti” izleyerek, kendini var etme çabası içindedir. Bu perspektiften Kemalist ulusçuluk, cumhuriyetin ilk yıllarında Türk ulusal kimliğini kısmen hukuki fakat büyük ölçüde siyasi tanıma dayanan tekilci-yekpare Türklük anlayışıyla tanımlamıştır (Yıldız, 2001:139).

Nitekim 1924 Anayasası’nın 88. maddesinin ilk fıkrasına göre, “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla Türk ıtlak olunur” maddesi, hukuki bağlamda Türkiye’ye bağlılığı esas alarak, etnik-dini farklılıkları Türk olabilme kriterleri arasından çıkarmakta, Türklüğü yasal anlamıyla tanımlamaktadır. Bu hukuki vatandaşlık tanımına rağmen, 1924 Anayasası’nda ve başka bazı yasalarda etnik köken çağrışımı yapacak şekilde Türk ifadesi sıklıkla yer almıştır. 1924 Anayasası’nın pek çok maddesinde Türk sözcüğü, “vatandaşlık, fert, birey” gibi sözcüklerin yerine cömertçe kullanılmıştır. “On sekiz yaşını ikmal eden her erkek Türk mebusan intihabına iştirak etmek hakkını haizdir (madde 10),” “Otuz yaşını ikmal eden her erkek Türk, mebus intihap edilmek salâhiyetini haizdir (madde 11),” “...her Türk hür doğar, hür yaşar (madde 68),” “Türkler, gerek şahıslarına, gerek âmmeye mütaallik olarak kavanin ve nizamata muhalif gördükleri hususatta merciine ve Türkiye Büyük Millet Meclisine münferiden veya müçtemian ihbar ve şikâyetinde bulunabilirler (madde 82),” “İptidai tahsil bütün Türkler için mecburi devlet mekteplerinde meccanidir (madde 87)” maddeleri bunlardan bazılarıdır. Sivil ve askeri bürokrasiye giriş için de Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olmak değil, Türk olmak şartı aranan özelliklerden biridir. Madde 92’de “Hukuku siyasiyeyi haiz her Türk ehliyet ve istihkakına göre Devlet memuriyetlerinde istihdam olunmak hakkını haizdir” ifadesiyle vatandaş olmanın ötesinde Türk olmak şartı kanunlaştırılmaktadır. Keza 24 Ocak 1924 tarihinde çıkarılan Eczaneler ve Eczacılar Hakkında Kanun’un 1. maddesi eczane açmak, 11 Nisan 1928 tarihli Tababet ve Şuabatı San’atlarının Tarz-ı İcrası’na Dair Kanun’un 1. maddesi Türkiye’de doktorluk yapabilmek, 28 Mayıs 1927 tarihli, 1055 sayılı Teşvik-i Esasiye Kanunu sanayi kurumlarında çalışabilmek için Türk olmak şartını yasal olarak düzenlemektedir (Yıldız, 2001:135). Mustafa Kemal’in “Türkiye Cumhuriyeti’ni kuran Türk halkına Türk milleti denir” ifade-

sinde yer alan Türklük unsuru ise, Jön Türklerden tevarüs edilen “unsur-u asli” ve “asıl malik” olarak Türkler anlayışına tekabül etmektedir (Yıldız, 2001:146). Nitekim Osmanlı dönemi Mebusan Meclislerinde vekillerin çoğunluğunun Türk olmasına benzer şekilde, Temsil Heyeti’nde ve ilk Millet Meclisleri teşekkülünde Türklerin çoğunluk statüsü korunmuştur. Türklüğün bu imtiyazlı durumunun en önemli göstergelerinden biri Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren uygulanmaya başlayan ve “ahali mübadeleleriyle” belirginleşen Türkleştirme politikalarıdır (Çağatay, 2006).

Öte yandan 1924 Anayasası’nda Türk vatandaşlığını tanımlayan madde, yurttaşlığı kazanmada “din ve ırk” farkı olmaksızın ifadesiyle ayrımcılığı dışlarken, “dil” farklarını yok sayarak Türklüğü adeta dil birliği üzerinden kurmaktadır. Kürtçe, Boşnakça, Arnavutça, Rumca, Ermenice, Lazca, Çerkezce, Arapça, İbranice ve Süryanice yanında varlığı tehlike altında olan diller olarak Abazaca, Ahbazca, Adige, Gagavuz, Pontus Yunancası, Kapadokya Yunancası, Lazca, Hemşince, Romani, Suret, Kabar-Çerkez, Hervetin, Ubih, Turoyo, Mlaşo, Judezmo (Ladino) gibi diller “dil birliğinin” marjlarında tutulmaktadır. Nitekim ulus-devlet inşasının temel içsel unsurlarından dil özelinde, Türkçenin hem özel hem kamusal alanda “konuşulması/benimsenmesi istenen dil” olarak benimsendiği görülür. Çocuklara saf Türkçe isim koyma zorunluluğunun getirilmesi, “Vatandaş! Türkçe Konuş” kampanyaları, izlenen politikanın diğer uzantılarıdır. Yalnızca kamusal mekânlarda değil evde de Türkçe konuşulması, “gerçek” Türklüğü başarmanın aracı olarak düşünülmüştür. Ayrıca 1924 Anayasası’nın 12. maddesinde milletvekili seçilebilmenin şartları arasında Türkçe okuma-yazmayı bilmek aranmaktadır.

Söz konusu kabullerin bir neticesi olarak erken dönem Cumhuriyet tarihinde ulus-devletin içsel temel unsurlarından dil birliği, özellikle milli eğitim stratejileriyle başarılmak istenmiştir. Dil devrimi, ulus ve anadil bilincini toplumda oluşturma ve yaymak için görevlendirilmiştir (Özer, 1999:199). Osmanlı döneminin modernleşme süreci ile başlayan yaygın eğitim politikası, ulus-devletin kuruluşu ile tüm ulusu kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Latin alfabesinin kabul edilmesinin ardından millet mekteplerinin çoğaltılması ekseninde ülke genelinde bir eğitim seferberliği düzenlenmiştir. Böylece sadece bir yıl içerisinde 600.000 kadar kişi okur-yazarlık kurslarından diploma almıştır (Tunçay, 2005:234-235). 7 yıl içerisinde ise bu sayı 2,5 milyona ulaşmıştır (Von Het Hof, 2006:151). Öte yandan milli eğitim, vatandaşlık, tarih ve inkılap bilinci alanlarında özellikle durulmuştur. Millet Mektepleri Talimatnamesi (1929) esasında kurulan milli eğitim okullarının ders müfredatında yer alan *Yurt Bilgisi* dersleri, Türk bayrağı, Türk bayrağının dalgalandığı yerler, Türkiye hudutları, Türk milletinin eskiliği, eski zamanlarda Türk devletleri, yeni Türk cumhuriyetinin kuruluşu, sultanlar istibdadının neticeleri, Büyük Harp, Türkiye’nin düşmanlar tarafından istilası, Türk istiklal ve hürriyeti, Teşkilat-ı Esasiye’nin esas maddeleri, milli bayramlar ve anlamları ve vatandaşın görevleri -“eyi bir Türk vatandaşı: vatanını sever, milletini sever, vazifesini bilir, çalışır, insanietlidir- gibi konuları ele almaktadır (Caymaz, 2007:15-16). Bu konu başlıkları, *Yurt Bilgisi* derslerinin amacının ulusal bilincin benimsetilmesi olduğunu göstermektedir. Öte yandan, 1926 yılından itibaren ilkokullar hariç, bütün öğrenim kademelerindeki kız-erkek öğrenciler için –askeri kamplarda uygulamaları da içermek üzere- askerlik dersi konulmuştur. Bu gelişme, devletin varlığını sürdürme endişesi yaşadığı şeklinde yorumlanabileceği gibi, “Cumhuriyet’in askerlerini” -sonradan Cumhuriyet’in bekçilerine dönüşecektir- oluşturarak, milli şuur kuvvetlendirme çabası olarak da okunabilir.

Ulus-devlet inşa sürecinin ön-milliyetçi unsuru dine bakıldığında ilk göze çarpan Milli Mücadele döneminde ağırlığı hissedilen İslami vurgunun, bu dönemde siyasi söylemden dışlanmasıdır. Nitekim hilafetin kaldırılması ile başlayan süreç, İslami kurum ve kanunların yerini Batılı kurum ve kanunlara bırakmasıyla devam etmiştir. Sürecin ruhunda yer alan laiklik, bu dışlamanın nedenidir. Cumhuriyet tarihi boyunca özellikle İslami temalara vurgu yapan siyasal grupların az çok tasfiyesi de bu anlayışın bir sonucudur. Cumhuriyet’in kurulduğu ilk yıllarda tasfiye sert niteliktedir. Şeriat yanlısı ayaklanmaların ülkenin ulusal ve siyasal bütünlüğüne bir tehdit olarak baş göstermesi de bu dışlama sürecinde etkin olmuştur. Dolayısıyla İslami düzen yanlısı fikirler ve bunun toplumsal yaşamdaki tezahürleri, olabildiğince kamusal hayattan itilmiştir. Bunun bir sonucu olarak Erken Cumhuriyet dönemi ulus inşasında özellikle nominal Müslümanlığın etkin bir rolünün olmadığı söylenebilir. Bununla birlikte Müslümanlar-

la gayrimüslimleri belli kurallara göre ayıran millet sisteminin siyasi mirasının, gayrimüslimleri azınlık olarak tanıyan ve Hristiyanları ayrı bir etno-dini cemaat olarak gören, bu vesileyle de onları Türk milletinin dışında kodlayan anlayışla devam ettirildiğini de ayrı bir aks olarak not düşmek gerekir (Çağatay, 2006:39-40).

Ulus-devletleşme sürecinin temel içsel unsurlarından kültür boyutu ise muğlak kalmıştır. İslam ve onunla ilintili gelenekler kapsam dışı bırakıldığında, kültür birliğinin nasıl kurulacağına dair sağlam bir temel oluşturmada zorluk çekilmiştir. Döneme rengini veren Batılılaşma/modernleşme hedefi, kültürel birliğin oluşturulmasında da zemin olarak düşünülmüştür. Dolayısıyla kültür birliği, Türk kimliğinin Aydınlanmacı bir karakterde formüle edilmesi yoluyla sağlanmaya çalışılmıştır. Öte yandan “milletin mürebbsi, vasisi ve velisi olarak yüceltilen devlet, kendine biçtiği kimliğin kumaşından devletiyle bütünleşmiş, milli otorite altında erimiş bir Türk milleti tasavvuru inşa ederek, söz konusu muğlaklığı aşmaya çalışmıştır” (Bora, 2007:31).

Ulusal birliğin son veçhesi tarih ise, Erken Cumhuriyet döneminde “Türk” kavramını bir aşığılama olarak kullanan ve “Osmanlı” geçmişini ön plana alan tarih anlayışını millî ölçülere uyacak bir tarih anlayışı ile ikame etmek istemiştir. Sistemli bir Türk tarih bilinci oluşturma çabasının Türk Tarih Kurumu’nun teşekkülü ertesinde hız kazandığı düşünüldüğünde, bu dönemdeki tarih bilinci oluşturma çabasının ortak bir ülkü oluşturma hedefinin gölgesinde kaldığı söylenebilir. Bu ortak ülkü de “devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü”, “egemenliğin kayıtsız şartsız millet iradesi tarafından kullanılması”, “çağdaş (Batı) medeniyet seviyesinin üzerine çıkmak” gibi ilkeler etrafında belirlenmiştir.

Ulus-devletin erken aşamasında temel dışsal unsur olarak düşman imgesi, Osmanlı-din ikilidir. Diğer bir ifadeyle Batıcı bir politika izlenmesinin sonucu olarak birbirine eşitlenen Osmanlı ile din - Doğu’nun, gericiliğin simgesidir-, ulusun karşısında yer alan bir anti-tez, ulusal bütünlüğe bir tehdit olarak algılanmıştır. Öte yandan, Kemalist kadronun dini toplumsal yaşamdan bütünüyle kovduğunu söylemek yanlış olur. Aslında yönetici kadronun yapmaya çalıştığı bir yandan “dini islah projesi ile ulusal İslam” yaratmak (Duman, 1997:24) bir yandan da din etrafında örgütlenmiş cemaatlerin oluşumunu önlemektir (Aktay, 2002:388).

Ulus-devletin diğer bileşenleri ülkesel ve siyasal bütünlük, Lozan Antlaşması’nın imzalanması ve Cumhuriyet’in kabulü ile somut hukuki ve manevi dayanağına kavuşmuştur. Nitekim Misak-ı Milli’de ana sınırları çizilen Türkiye, “Türkiye Türklerindir” gibi veciz sözlerle milletle bütünleştirilmiştir. Böylece savaştan yeni çıkmış bir toplumun taze anıları üzerine kurulan “sınırların kutsallığı” söylemi resmî ideolojinin diğer araçlarıyla birlikte ulusal bilinçte içselleşecek bir konuma oturtulmuştur. Ulusal kimliğin inşasına olan ihtiyaç, ulus-devletin millet egemenliği ilkesiyle de doğrudan ilintilidir. Nitekim 1924 Anayasası’nda da egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu tekrar edilmektedir. Ne var ki bu egemenliğin teoride kaldığı söylenebilir; zira halkın elinde bu egemenliği tesirli bir şekilde yürütecek ve hükümeti değiştirmekte kullanılabilecek vasitalardan henüz hiçbiri yoktur (Karpat, 1996:63). 1924 Anayasası’na göre yasama ve yürütme yetkilerinin Meclis’te olması, yürütme yetkisinin Bakanlar Kurulu ve Cumhurbaşkanı tarafından kullanılır (md.7) maddesiyle birleştiğinde tek parti, ülkede her şeyi yapmaya muktedir olduğu inancını taşımıştır (Koçak, 2006:208). Öte yandan emredici vekâlet sistemi yerine temsili vekâletin benimsenmiş olması, Rousseaucu genel irade nosyonunun bir yansıması niteliğinde, tüm milletin bölünmez ve tek bir millet iradesinden oluştuğu anlayışını temellendirmiştir. İnsan hakları bahsinde ise yalnızca klasik haklardan söz edilmesi, devletle milleti bir sayan egemenlik anlayışının bir dışavurumu olarak okunabilir.

Döneme bir bütün olarak bakıldığında yeni bir devlet kurma ile bir ulus inşa etme süreçlerinin tüm veçhelerinde, “unsur-u asli” olarak kabul edilen Türk etnik çekirdeğine dayalı bir milliyetçilik anlayışının benimsendiği söylenebilir. Hukuken tanımlanmış dayanaklara sahip olsa da bu anlayış en nihayetinde kapsayıcı olduğu kadar tek boyutludur. Zira söz konusu dönemde izlenen politikalarda Anadolu’da yaşayan diğer etnik, dilsel ve dinsel grupların farklılıkları yok sayılmıştır. Diğer bir ifadeyle Müslüman olup Türk olmayan, Türk olup Müslüman olmayan ya da ne Türk ne Müslüman olan unsurlar tek bir

şemsiye kimlik altında toplanmak istenmiştir. Dışlamaktan ziyade yok saymak anlamına gelen bu yaklaşım Mustafa Kemal'in şu sözlerinde billurlaşmaktadır: "Türk milleti siyasi ve içtimai camiası içinde kendilerine Kürtlük fikri, Çerkezlik fikri ve hatta Lazlık fikri veya Boşnaklık fikri propaganda edilmek istenmiş vatandaş ve millettaşlarımız vardır. Fakat mazinin istibdat devirleri mahsulü olan bu yanlış tevsimler birkaç düşman aleti, mürteci, beyinsizden mada hiçbir millet ferdi üzerinde teellümden başka tesir hâsıl etmemiştir (Akt. İnan, 1969:351). Bu anlayışın karşıt cephesini temsil eden en önemli örneklerden biri ise Şeyh Sait İsyanı'dır. Nitekim bu isyan, dini ve diğer siyasi yönlerinin haricinde etnik bir ton da taşır. Bu çerçevede isyanın ardından sıkıyönetimin ilanı, umumi bir müfettişliğin kurulması, Kürt dili ve kültürü gibi sembolik kaynakların yasaklanması, sadece ayaklanma liderlerini değil Kürtlerin tamamını bir bütün olarak aşağılayan karikatürlerin çizilmesi milli kimlik tanımı çevresinde Türk ol(a)mayanlara yönelik baskının marjinalizasyonu olarak düşünülebilir. Nitekim "millet-öncesi ham oluşum olarak tanımlanan Kürtler, Çerkezler, Arnavutlar, Boşnaklar vd. rahatlıkla Türk yapılabilecek ama bu yapılmazsa gayri Türk, hatta düşman bir kimlik inşasına 'yem olabilecek' bir tabula rasa gibi telakki edilmiş, gayrimüslim azınlıkların da Türkiye Cumhuriyeti'ne sadakatle kalmayıp Türk harsını benimseyecekleri umulmuştur" (Bora, 1995:36).

Nihai aşamada 1925-1929 yılları, "devrimlerin" ve devletleşmenin kurumsallaşmasına dönük önceliklerin şekillendirdiği bir ulusal kimlik inşası çerçevesinde, geniş bir devlet egemenliği sahasının belirlendiği dönem olarak nitelenebilir. Vatandaşlık tanımına sıkı sıkıya bağlılığı nedeniyle etnik sınırları fazla göze batmayan ulusal kimliğin kök kavramı Türk özcülüğünün açıktan açığa savunulur hale gelmesi içinse, Erken Cumhuriyet döneminin son aşamasını beklemek gerekecektir.

4. 1930-1939: Türk Milli Kimliğini Oluşturmada Etno Vurgular

Bu dönemin karakteristiği, bir önceki dönemin hukuki kimlik anlayışının yerini alan Türkçü etnisizmdir. Uluslararası arenada yükselen ırkçı-faşist siyasetin Türkiye'deki yansımalarına ek olarak, ülke içinde hala şeriat arzulayanların siyasi anlamdaki duygusal boşluğunun yerini alabilecek bir idealin tesis edilmesi ihtiyacı, bu değişimde rol oynamıştır. Zira ideolojik aygıtlarla cumhuriyet fikrinin halka aşılması, dinin kültürel kodlardaki tuttuğu yerin birincilliğini sarsmamıştır. "Kitlesele ölçekte heyecan ve romantizm muhtevası son derece zayıf olan cumhuriyet ülküsü, birleştirici ve harekete geçirici bir ideal olarak halk İslam'ının günlük hayata nüfuz etmiş gücü karşısında varlık gösteremediği için kendi etrafında bir aidiyet duygusu da oluşturamamıştır" (Yıldız, 2001:160).

Öte yandan devlet katındaki ideolojik gereksinimin yanında, Türkiye'nin o dönemki ekonomi politikalarının gerektirdiği bütünleşme de etno sınırlara yapılan vurgunun bir nedeni olarak düşünülebilir. Zira bu dönemdeki sanayi atılımının ve korumacı ekonomi modelinin ihtiyaç duyduğu mobilize işgücünün temin edilebilmesi için homojen bir toplumsal yapı elzemdir. Buna binaen, dönemin siyasetleri da ulusal kimliğin daha kalın hatlarla çizilmesini ve bunun özgüveni artıracak niteliklerle donatılmasını zorunlu kılmıştır. Zaten bu ihtiyaç, Türk ırkını "ikinci sınıf" olarak gören Batılı önyargıları alt edebilmek fikri ile de kesişmektedir. Kalkınma ve medenileşme başarılırsa, Türklerin Avrupalıların düşündüğü gibi "aşağı bir ırk" olmadığı kanıtlanmış olacaktır.

Yukarıda sıralanan ihtiyaçları karşılayabilmek için en rasyonel seçenek olarak düşünülen "etnisiteye dayalı geniş bir aile oluşturma" fikri, bu çerçevede yavaş yavaş uygulamaya konmuştur. 1937'de yapılan anayasa değişikliğiyle vatandaşlık tanımı, 1924 Anayasası'ndaki halini korumuştur; ancak "Türkiye'de veya Türkiye dışında bir Türk babadan gelen yahut Türkiye'de yerleşmiş bir yabancı babadan Türkiye'de dünyaya gelip de memleket içinde oturan ve erginlik yaşına vardığında resmi olarak Türk vatandaşlığını isteyen yahut Vatandaşlık Kanunu gereğince Türklüğe kabul olunan herkes Türk'tür" ifadesiyle Türk ailesinin sınırları genişletilmiştir. Bu ailenin bütünleştirilmesi sürecinde Türk Dil ve Tarih Tezleri ile resmi söylev ve demeçlerde vurgulanan "kan, irade, milli seciye" gibi Türklüğe özgüllenen unsurlar önemli bir yer tutmuştur.

Bunlardan Türk Tarih Tezi, 1931-1939 yılları arasında liselerde okutulan *Türk Tarihinin Ana Hatları* isimli dört ciltlik eserde şekillenmiştir. Mustafa Kemal'in isteğiyle yazılan eser, Osmanlı ya da Avrupa

merkezli tarih yorumlarına karşı ulusal bir tarihin oluşturulması gerektiği fikrinden esinlenmiştir. Türk Tarih Tezi, beyaz ırkın kökeninin Orta Asya olduğu hipotezinden yola çıkmaktadır. Buna göre değişik çağlarda, çeşitli göç dalgaları halinde Orta Asya'dan dünyaya yayılan Türklerin de atası olan halklar, dünya medeniyetlerinin önemli bir kısmını kurmuştur.

Temel iddialarına bakıldığında Türklere dünya tarihinde bir üstünlük ve ayrıcalık tanıyormuş gibi görünen bu savın ideolojik arka planı aslında sadece milli kimliğin benimsenmesi ve yüceltilmesine dönüktür. Burada hedef, Türklerin ne kadar “kadim” bir millet olduğunu ortaya koymak, Avrupalıların “sandığı gibi” Türklerin aşağı ırktan olmadığını, aksine medeniyet kuran milletlerin atası olduğunu kanıtlamaktır. Tam da bu sebeple Türk Tarih Tezi, ırklardan bahsederken belirli bir ırkın üstünlüğünü savunmaz; göçler sonucu ırkların birbirlerine karıştığını anlatır. Öte yandan Türklerin Orta Asya'dan geldiği vurgusuyla, Anadolu'nun ezeli-ebedi “Türk vatani” olduğunu ispatlamak, böylece Türklerin Osmanlılarla bağlarını kesmek adına “bilimsel” temel sağlamak gayretindedir. Böylece “yeni” ulusun köksüzlük problemi aşılacak istenmektedir. Tezin her türlü eleştiriden muaf tutulması da bu isteğin bir belirtisi olarak okunabilir.

Milli kimliğin inşasının temel içsel unsurlarından tarihi tamamlayan dil ögesiye, Türk olmanın “gururunu” motive edecek şekilde ortaya atılan bir başka tez, Güneş Dil Teorisi ile kuramsallaştırılmıştır. Özetle bu teori, Türk dilinin dünyada esas bir dil olduğunu ve dünya dillerindeki birçok kelimenin de Türkçeden türediğini, bu nedenle bütün dillerin Türkçeden geldiğini savunmaktadır. Türk Tarih Tezi gibi bilimsel olmaktan ziyade siyasi bir içeriği olan bu tez, amaçları bakımından da Tarih Tezi'nin bir uzantısıdır.

İki tez birlikte düşünüldüğünde, bu iddiaların Türk ırkının üstünlüğünü ortaya çıkarmak için değil, Türk milletinin medeni milletlerden -ki medeniden kasıt Batı toplumlarıdır- aşağı kalmadığını göstermek üzere kurgulandığı ifade edilebilir. Bu dönemdeki Kemalist ulusçuluğa ırkçı değil, etnisist kimliğini veren de budur. Ne var ki uluslararası platformda 1930'lu yılların “tekçi” siyasetinin (tek devlet, tek ulus, tek kültür, tek lider, tek doktrin, tek parti) kimi veçheleri Türkiye'ye de yansımıştır. Milli seciye (çalışkan, itaatkâr, dürüst ve vatan aşkıyla dolup taşan Türk), Türk ulusunun organik bütünlüğü, piramit şeklinde betimlenen toplum (tabandan tavana doğru tekleşme), Türklerin damarlarında dolaşan asil kan, solidarist siyaset fikri bu yansımalarından sadece birkaçıdır. “Bütün milletin Halk Partisi üyesi sayılması, 1936 yılında çıkarılan ve çalışanlara teşkilatlanma hakkı tanımayan ve grevi kanundışı sayan İş Kanunu, ortak menfaatlere dayanan cemaatlerin dolayısıyla siyasal partilerin kurulmasını yasaklayan Cemiyetler Kanunu (1938) ve tehlikeli sayılan herhangi bir kişinin müzekkeresiz tevkif edilerek müddetsiz alıkoyulması konusunda polise tam yetki verilmesi” (Karpat, 1996:79) örneklerinde görülebilir uygulamalar, dönemin tekçi anlayışından beslenen ve tüm toplumsal yaşamı kuşatan-gözetilen bir egemenlik anlayışının benimsendiğini işaretleyen anlayışın hukuki yansımalarıdır.

Dil, kültür ve tarih bütünlüğünü tamamlayacak şekilde dönemin ilköğretim ve lise kitapları da söz konusu ruhun birebir görüldüğü alanlar olarak karşımıza çıkar. Maarif Vekâleti tarafından millet mektepleri için tertip edilmiş olan resmi programa göre, İbrahim Hilmi tarafından yazılan 1933 tarihli *Millet Mekteplerine ve Halka Mahsus Yurt Bilgisi* isimli ders kitabı bunlardan biridir. Kitapta iyi vatandaş, ahlaki ve hukuki normların çizdiği sınırlar içerisinde kalmayı kabul eden itaatkâr ve özverili bir kişi olarak resmedilirken, vatandaşlığa da Türk milletine ait olmanın gurur vericiliği esasında kıymet verilmektedir (Caymaz, 2007:17). Kitapta, “Her milletin bayrağından daha güzel ve daha üstün olan Türk bayrağını sevmek, ona duygusal bir bağlılık göstermek ve onun için can vermek” Türk vatandaşı olmanın en önemli gerekleri olarak sıralanmakta, vatan sevgisinin işlendiği bölümde de vatanın güzelliklerinden bahsedilerek, bir Türk'ü hiçbir sıkıntının, üzüntünün vatanından soğutamayacağı belirtilmektedir (Caymaz, 2007:18). Türkler ve Türk ırkı bahsinde ise Türk ırkının büyük, canlı ve kuvvetli bir ırk olduğunun altı çizilerek, Türklerin geniş topraklar üzerinde uzun süre hüküm sürdükleri anlatılmaktadır. Bu bağlamda eski Türk devletlerinden kötü ve baskıcı yönetimi temsil eden Osmanlı devletine, Meşrutiyet'in bozulmasından 1. Dünya Savaşı'na, mütareke döneminden Kurtuluş Savaşı'na uzanan bir dizgede tarih öğretilmekte, “Büyük Gazi'nin Hizmetleri” ve “Cumhuriyet” bölümlerine ayrıca önem verilmekte, kitap

boyunca vatandaş ve Türk sözcükleri örtük biçimde eşanlamlı oldukları varsayılarak yer değiştirmektedir (Caymaz, 2007: 19-21). Buna göre her Türk'ün/vatandaşın görevi kanunlara itaat etmek, oy vermek, askere gitmek, vergilerini muntazam ödemek, memleketin imarına ve yükselmesine çalışmak olarak sıralanmakta; sağlam vücutlu ve güzel ahlaklı olmak, ailenin devamlılığını sağlamak, muhtaç olanlara yardım etmek, disiplinli çalışmak ve namuslu olmak da bu görevler listesine eklenmektedir (Caymaz, 2007:21). Burada dikkat çeken husus, vatandaşlığın bir haklar değil, görevler kümesi olarak kurgulanmasıdır. Dolayısıyla dönemin vatandaşından beklenen de aktif bir şekilde kamusal hayata katılmak değil, iktidarın "onların iyiliği için getirdiği yeniliklere" uyum sağlamak, kanunlara itaat ederek, ülkenin çağdaş medeniyetler seviyesinin üzerine çıkması için hizmet etmektir.

Bu dönemin milli kimliği ilgilendiren kanuni düzenlemelerine bakıldığında da etnisist bir yaklaşımın benimsendiği izlenebilir. Nitekim 4 Haziran 1932 tarihli, Türkiye'de Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun, özellikle İstanbul'daki Beyaz Ruslar ile oturma iznine sahip Rumları hedef alarak yabancı uyrukluların bazı meslek ve sanat dallarında çalışmalarının önüne geçmek ister (Yıldız, 2007:235). Ne var ki bu insanların çoğu Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflama döneminde yabancı pasaportlar edinmiş yöre insanlarıdır (Mango, 2005:43). 2510 sayılı ve 1934 tarihli İskân Kanunu ise ifade biçimiyle "Türk vatandaşı olmayan Türkler" ve "Türk olmayan Türk vatandaşları" ayrımını netleştirmektedir; zira muhacir ve göçmen kabulü ile ilgili olarak aranan şartlar arasında Türk soyundan gelmek veya Türk kültürüne bağlı olmak sayılmaktadır (madde 3). Ayrıca 1934 yılında yapılan ayrımcı bir yasa ile Türkiye'nin ancak Batı ülkelerinden göçmen kabul edeceği hükme bağlanmıştır (Somersan, 2004:155). Böylece Türkiye'nin sınırları doğudan gelecek göçmenlere kapanmış olmaktadır. Soyadı Kanunu kapsamında da alınacak soyadının milliyet, ırk ve /veya aşiret adlarını çağrıştırmaması gerektiği ön plana çıkan hususlardandır. Bu doğrultuda, halka soyadı belirlemek konusunda yol göstermek amacıyla İçişleri Bakanlığınca onaylanmış Türkçe soyadlarını içeren bir kitap Türk Dil Kurumunca yayınlanmıştır (Doğaner, 1996:225). Öte yandan henüz 1932 yılında Ezan'ın Türkçe okunması karara bağlanmıştır.

Bir bütün olarak baktığımızda Atatürk döneminin son aşamasında dünya siyasetindeki gidişatın da etkisiyle milli kimliğin oluşması sürecinin birtakım etnik vurguları koyulaştırdığı ifade edilebilir. Bu etnik vurgu, kök unsur Türk soyuna ilişkindir. Bir önceki dönemde var olan kimi etnisist yasalara yenileri eklenmiş, Türk Tarih ve Dil Teorisi ile milliyetçi dozu yüksek bir ulusal kimlik inşasına meyledilmiştir. Böylece ülkede hukuki statüye vurgu yapan ulusal kimlik tanımları, yerini daha etnisist bir dile bırakmıştır. Ne var ki bu, söz konusu dönemde ırkçı bir politika benimsendiği anlamına gelmemektedir. Zira izlenen ideolojik program, Türklüğün diğer ırklardan üstünlüğü teması üzerine oturmamaktadır. Daha çok farklı etnik ve dinsel grupların yok sayılması, herkesin Türk etnik kimliğinin kültürel kodları etrafında birleştirilmesi esasına dayanmaktadır. Dolayısıyla vatandaşlık ve Türklük çoğu zaman birbiriyle eşanlamlı imiş gibi düşünüülerek, ulusal bilinç itaatkâr ve "kardeşleriyle" dayanışmacı bir vatandaş profili etrafında şekillendirilmiştir.

Tesis edilmiş siyasal ve ülkesel bütünlüğün içeriğinde döneme damgasını vuran ise, uluslararası düzlemde yükselen faşizmin Türkiye'ye olan yansımalarıdır. 1930'lu yıllarda yüzünü otoriter rejimlere dönen Türkiye, CHP'nin devletle bütünleştirilerek bir siyasi parti ideolojisinin devlet ideolojisi haline getirilmesine sahne olmuştur. Bu bağlamda devletin egemenliğini milletin egemenliği sayan anlayış daha güçlü tınılar edinmiş, farklı olanlar ve/veya farklı düşünceleri savunanlar devletin ve/veya milletin bekasına tehditmiş gibi düşünülmüştür. Nitekim devlet, hâkimiyetini ulusal kimlik tanımı dışında kalanlar üzerinde dışlayıcı olmaktan ziyade asimile edici bir politikayla tesis etmeye çalışmıştır. Örneğin 1934 yılında çıkan İskân Kanunu, özü itibarıyla Arapları ve Kürtleri asimile etmeye yönelik olarak çıkarılmıştır (Yıldız, 2007:248).

Üstelik Atatürk'ün ölümüyle başlayan ve fiili olarak çok partili hayata geçilen 1950 yılına dek süren 12 yıllık İnönü Dönemi, Atatürk'ün son dönemlerinde sertleşmeye başlayan milliyetçi rüzgârların daha katı hissedildiği bir sayfayı açmıştır. Zira bu dönemde her ne kadar Atatürk devrimlerinin kurumsallaştı-

rılması temel hedeflerden biri olarak addedilse de bu hedefin başarılmasında “has Türklüğe” dair vurgular oldukça kalın çizilmiştir. Atatürk’ün cumhurbaşkanlığı, İnönü’nün başbakanlığı dönemlerine teka-bül eden solidarist ve tekçi yönler, Atatürk’ün vefatından sonra oldukça güçlenmiştir. Örneğin Türk milleti, dönemin yurttaşlık kitaplarında “Türk diliyle konuşan, Türk yurdu üzerinde yaşayan ve Türk kanı taşıyan insanların birliği olarak tanımlanmakta, öğrencilere ölçsüz ve abartılı bir üslupla Türklerin en eski, en uygar, en savaşçı, en bağımsız, kısaca “en büyük” olduğuna dair aşırı güven duygusu aşılanmaktadır (Caymaz, 2007:34). Dönemin en önemli projelerinden biri olan ve bir yandan köylüyü eğitmek ve kalkındırmak, bir yandan da Cumhuriyet devrimlerinin ülkenin en ücra köşesine dek gitmesini sağlamak üzere kurulan Köy Enstitüleri ise, “yüce köylü” imgesiyle cumhuriyetçi Türk kimliğinin bütünleştirmeye çalıştığı yerde sınıfsal-kültürel farkları iptal ederek yekvücut bir milli kırsallığın tesisini hedeflemiştir (Karaömerlioğlu, 2003). Öte yandan 1940 Şubatı’nda zorunlu çalışma kotası saptama, fiyat ayarlama gibi düzenlemeler içeren Milli Koruma Kanunu; sıkıyönetim uygulanan illerde basın konusunda sıkıyönetim komutanlarının yetkili kılınmasını düzenleyen 22 Mayıs 1940 tarihli Örfi İdare Kanunu (Haytoğlu, 2007:80), hükümete gazeteleri kapama yetkisi veren Basın Kanunu’nun 50. maddesi, Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu’nun 18. maddesi gibi düzenlemeler devlet egemenliğinin geniş sınırlarını imlemesi bakımından örnekleyicidir. En nihayetinde bu ceberut devlet ve kimlik anlayışı, 2. Dünya Savaşı’nın ideolojik havası ile birleşerek aslen gayrimüslimlerin Türkiye’den tasfiyesini hedefleyen Varlık Vergisi’yle mantıksal sonucuna ulaşmıştır.

Esas olarak halkın dağılımının “denetimi, gözetilmesi ve düzenlenmesi hedefleriyle birlikte yürütülen genel vergi politikalarından” (Giddens, 2008:210) daha sert yaptırımlar içeren ve 11 Kasım 1942’de çıkarılan Varlık Vergisi kanununun resmi gerekçesi “olağanüstü savaş koşullarının yarattığı yüksek kârlılığı vergilemektir. Ne var ki asıl amaç, ekonomiyi Türkleştirmektir. Diğer bir ifadeyle, ticaret piyasasını elinde bulunduran Yahudi, Ermeni ve Rumların mallarını değerinin çok altına satmasına ortam hazırlayarak, bu piyasanın Müslüman Türklerin eline geçmesini sağlamaktır. Tahakkuk eden vergilerin %87’sinin gayrimüslimlere, sadece %7’sinin Müslüman mükelleflere yüklenmiş olması bunun bir kanıtıdır (Aktan, 2003). Verginin ödenememesi -ki genelde ödenememiştir- durumlarında da söz konusu mükellefler, Aşkale’de kurulan bir çalışma kampına gönderilmişlerdir. Varlık Vergisi uygulamasının yürütüldüğü 10 aylık süreç sonunda, gayrimüslimlerin malları Müslüman Türklere geçmiş, bu azınlıkların nüfuslarında da azalma olmuştur.

Neticede İnönü dönemiyle kapanan Erken Cumhuriyet döneminin son ayağında içsel temel unsurlar bakımından dil, soy -hatta ırk-, kültür bakımından yekpareleşmenin, dışsal temel unsur bakımından gayrimüslimlerin hedef alındığı, yapısal unsurlar bakımından ise otoriter bir ulus-devlet anlayışının benimsendiği görülmektedir.

5. Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu’nun kalıntıları ve mirası üzerine bina edilmiş bir ulus-devlettir. Bu çerçeveye her ulus-devlet gibi Türkiye de bünyesini oluşturan devletin tamamlayıcı parçası olan millet nosyonunu az ya da çok oranda inşa etmek durumunda kalmıştır. Zira çok-etnili, çok-dinli, çok-kültürlü imparatorluk geçmişinden kalan siyasi ve toplumsal mirasın nesnel panoraması, bir ulus-devletin gereksindiği homojenliği haiz değildir. İşte bu homojenliğin olabildiğince oluşturulmasına dönük Erken Cumhuriyet dönemi politikaları, asli unsur olarak Türk etnisitesini hâkim milli karakter olarak kabul etmek vesilesiyle etno-sembolcü bakış açısıyla düşünebileceğimiz ulus inşa politikaları gerçekleştirmiştir. Zira etno-sembolizm, kök bir etnik kimliğin çevresinde şekillenmiş olmakla birlikte modernleşme süreçlerinin üst üste bindirildiği milli kimlik vurgusu yapmaktadır.

Nitekim kuruluş yıllarına bakıldığında ulusal kimliğin ve ulus-devletin Türk etnisinin unsurları etrafında şekillendirilmiş olduğu görülür. Ne var ki Türk etnisine yapılan vurgular kuruluş yıllarının farklı önceliklerine binaen farklı tonlar kazanmaktadır. Bu minvalde Erken Cumhuriyet dönemi ulus-devlet inşa sürecini ve kimlik-vatandaşlık politikalarını üç dönemde incelemek mümkündür:

1919-1923 yıllarını kapsayan ilk dönemde milli kimlik, Türk etnisine fazla vurgu yapılmaksızın İslami bağlanımlar ve çağrışımlar esasında şekillendirilmiştir. Milli kimliğe giden yolda hazırlık aşaması diyebileceğimiz bu ön-milliyetçi unsur, dini ortak paydadan ve heyecandan başka fazla bir bütünsellik taşımayan Osmanlı ahalisinden kalan nüfusu, işgalcilere karşı örgütlemenin bir aracı olarak düşünülmüştür. Burada, halkın Millî Mücadele'ye katılımını ve desteğini sağlayacak ideolojik dil, millet kavramının ikircikli anlamlarından faydalanmıştır. Ne var ki Kurtuluş Savaşı'nın henüz örgütlendiği yıllarda dahi yeni kurulacak ulus-devletin çekirdek unsurunun Türklük olacağı aşikârdır. Nitekim 1921 Anayasası'nda, başka kanunlarda ve uygulamada Türklük ön plandadır. Farklı aidiyetlere sahip olanlarsa, bastırılmak ya da dışlanmak yerine yok sayılmıştır.

1923-1930 dönemlerini kapsayan ikinci dönemse ulus-devletleşme sürecinin tüm aşamalarıyla gerçekleştiği periyot olarak addedilebilir. Bir yandan iç ve dış egemenliğin sağlanması, diğer yandansa içerde Türk harsına dayalı bir Türk ulusunun teşekkülü bunun iki temel ayağıdır. Özellikle Cumhuriyet'in ilanından sonra gerçekleştirilen siyasi, toplumsal ve kültürel "devrimler," bir yandan Türkiye'nin Batı bloğuna eklenmesi, bir yandan da içte olabildiğince homojen bir halkın inşa edilmesi hedeflerini somutlaştırmıştır. Burada vatandaşlık kanununun yanında milli eğitim politikaları, Türkçe konuşma kampanyaları ve tarih bilinci oluşturma çabalarıyla Cumhuriyet'le eşanlı bir Türk aidiyeti fikri canlandırılmak istenmiştir. Bu anlamda da farklı kimlik aidiyetleri taşıyanlar bastırılmamış; fakat ya yok sayılmış ya da dışlanmıştır.

1930-1939 dönemi ise, ulus-devlet vatandaşlık ve kimlik politikalarında etnik vurgunun arttığı dönem olarak nitelenebilir. Bunun iki sebebi vardır: Birincisi hâlihazırda uluslararası politikada yükselen aşırı milliyetçi akımların siyasal jargona ve zihniyete eklenmesi, diğeri ise iktisadi kalkınma hamleleri gerçekleşirken "milli kimlik" nosyonu içinde homojenize edilmiş bir halka duyulan ihtiyaçtır. Zira Cumhuriyet devrimleri, o dönem koşullarında henüz topyekûn olarak halkı mobilize edici bir milli heyecan yüklemine sahip olamamıştır. İşte bu boşluğun doldurulması ihtiyacı uluslararası arenadan yükselen tekçi söylemlerle birleştiğinde solidarist, hiyerarşik, bütüncül ve ceberut bir milliyetçilik anlayışı baş göstermeye başlamıştır. Nitekim 1930'lu yılların sonlarına doğru iyiden iyiye belirginleşen tüm bu emareler, Atatürk'ün 1938'de ölümünün ardından mantıksal sonuçlarına ulaşarak İkinci Dünya Savaşı'nın bitimine ve fiili olarak çok partili hayata geçilen 1950'lere dek varlığını devam ettirmiştir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

İşbu makale için etik izin alınmasını gerektirecek bir durum söz konusu değildir.

Destek Beyanı

Makale yazımı ve öncesindeki araştırmam herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makalemle ilgili çıkar çatışması durumu söz konusu değildir.

Kaynaklar

- Aktan, C. C. (2003). Vergi, zulüm ve facia: Türkiye Cumhuriyeti'nde varlık vergisi gerçeği. Ankara: Phoenix.
- Aktay, Y. (2005). Modernleşme ve gelenek bağlamında dini bilgi ve otoritenin dönüşümü. T. Bora, M. Gültekingil (Eds.), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-İslamcılık Cildi içinde (345-394, ss). 2. Baskı, İstanbul: İletişim.
- Anderson, B. (2007). Hayali cemaatler (Çev. İskender Savaşır). İstanbul: Metis.
- Bora, T. (2007). Türk sağının üç hali. İstanbul: Birikim.
- Caymaz, B. (2007). Türkiye'de vatandaşlık (resmi ideoloji ve yansımaları). İstanbul: İletişim.
- Çağatay, S. (2006). Islam, secularism, and nationalism in modern Turkey: who is a Turk?. Routledge: London.

- Deniz, E. (2019) Türkiye'ye Pomak göçleri.(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul.
- Doğaner, Y. (1996). Toplumsal alanda yapılan Atatürk inkılabları ve etkileri. M. Zencirkıran (Ed.). Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı içinde (205-235, ss.). İstanbul: Nova
- Duman, D. (1997). Demokrasi sürecinde Türkiye'de İslamcılık. İzmir: Dokuz Eylül.
- Erözden, O. (2008). Ulus-Devlet. İstanbul: XII Levha.
- Gellner, E. (2008). Uluslar ve ulusçuluk (Çev. Büşra Ersanlı). İstanbul: Hil.
- Giddens, A. (2008). Ulus-Devlet ve şiddet (Çev. Cumhur Atay). İstanbul: Kalkedon.
- Haytoğlu, E.(2007). İnönü döneminde Türkiye'de siyasal yaşam. S. İnan, E. Haytoğlu (Eds.). Yakın Dönem Türk Politik Tarihi içinde (77-114, ss.) Ankara: Anı.
- Hobsbawm, E. (2006). Milletler ve milliyetçilik (Çev. Osman Akinhay). İstanbul: İletişim.
- Hof van Het D. (2016). Türk modernleşmesi. M. Zencirkıran (Ed). Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı içinde (141-152, ss.). Ankara: Nova.
- İnan, A. (1969). Medeni bilgiler ve Mustafa Kemal'in el yazıları. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Karaömerlioğlu, M. A. (2003). Erken dönem Türk edebiyatında köylüler. Doğu-Batı Düşünce Dergisi, 6 (22), 107-133.
- Karatani K. (2006), Metafor olarak mimari (Çev. Barış Yıldırım). İstanbul: Metis.
- Karpat, K. (1996). Türk demokrasi tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller), İstanbul: Afa.
- Kili, S. (2003) Atatürk devrimi (bir çağdaşlaşma modeli). İstanbul: İş Bankası Kültür.
- Koçak, M. (2006) Batı'da ve Türkiye'de egemenlik anlayışının değişimi. Ankara: Seçkin.
- Kohn, H. (1944). Türk milliyetçiliği (Çev. Ali Çetinkaya). İstanbul: Hilmi.
- Landau, J. (1999). Pantürkizm (Çev. Mesut Akın). İstanbul: Sarmal.
- Mango, A. (2005), Türkiye ve Türkler (Çev. Füsun Doruker). İstanbul: Remzi.
- Oran, B. (1999). Atatürk milliyetçiliği: resmi ideoloji dışı bir inceleme. Ankara: Bilgi.
- Özer, İ. (1996). Cumhuriyet döneminde devrimler, toplumsal yaşama etkileri ve gündelik hayat. M. Zencirkıran (Ed.). Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı içinde (175-202, ss). Ankara: Nova.
- Özkırmılı, U. (2019). Milliyetçilik kuramları (eleştirel bir bakış). İstanbul: Doğu-Batı.
- Serter, N. (1994). Türkiye'nin toplumsal yapısı. İstanbul: Filiz.
- Smith, A. (1984). Ethnic persistence and national transformation. British Journal of Sociology, 35(3), 452-461.
- Smith, A. (1989) The origins of nations. Ethnic and Racial Studies, 12 (12), 340-367.
- Smith, A. (2007). Milli kimlik (Çev. Bahadır Sina Şener). İstanbul: İletişim.
- Somersan, S. (2004). Sosyal bilimlerde etnisite ve ırk. İstanbul: İstanbul Bilgi.
- Tanör, B. (2009). Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri. İstanbul: YKY.
- Tunçay, M. (2005). Türkiye Cumhuriyeti'nde tek parti yönetiminin kurulması (1923-1931). Ankara: Tarih Vakfı Yayınları.
- Türkdoğan, O. (1999). Kemalist sistem (kültürel boyutları). İstanbul: Alfa.

- Türkmenoğlu, D. (2007). Tek Parti döneminde ulus inşa politikalarının eğitim boyutu. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 159-174.
- Uyar, H. (2007). Atatürk dönemi iç politikası. S. İnan, E. Haytoğlu (Eds.). *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi içinde* (43-71, ss.). Ankara: Arı.
- Uzer, U. (2016). *An intellectual history of Turkish nationalism: between Turkish ethnicity and Islamic identity*. Salt Lake: The University of Utah Press.
- Yıldız, A. (2001). *Ne mutlu türküm diyebilene: Türk ulusal kimliğinin etno-seküler sınırları (1919-1938)*. İstanbul: İletişim.
- Yılmaz, H. (2013). *Becoming Turkish: Nationalist reforms and cultural negotiations in early republican Turkey, 1923-1945*. New York: Syracuse University Press.

Diğer Kaynaklar

1921 Anayasası

1924 Anayasası

ⁱ Milliyetçilik literatürü itibariyle modern yaklaşımlarla etno-sembolcü yaklaşım arasında büyük bir makas bulunmaz. İki yaklaşım arasında önemli farklılıklar olmasına rağmen, ikisinin keşiştiği yüklü bir bagaj bulmak da mümkündür. Bu nedenle çalışmada, bu kuramsal tartışmaya girmeksizin yeri geldiğinde millet inşasına dair araçsalcıların katkılarında faydalanılmaktadır.

ⁱⁱ İnşaatın felsefi, dolayısıyla siyasal dildeki metaforik değerlendirmesi için: Karatani, 2006.

ⁱⁱⁱ Kemalizm kavramı burada, Kurtuluş Savaşı yıllarında şekillenmeye başlayan ideolojinin adı olarak kullanılmaktadır. Bu ideoloji, 1935 CHP Kurultayı'nda parti programına girmiş, ilkeleri ise "altı ok" ışığında belirlenmiştir. İdeolojinin bu ismi alması ise Kurtuluş Savaşı yıllarına dayanmaktadır. Bu dönemde Mustafa Kemal'in etrafında toplanarak işgale karşı direnen milliyetçiler özellikle yabancı basın tarafından böyle adlandırılmıştır. Sözcüğün Türkiye'de ilk kullanımı ise 1930'da Ahmet Cevat Emre tarafından "Kemalizm doktrin olarak bütün siyasi prensipleri malum bir demokrasi mektebidir" ifadesinde yer almıştır (Uyar, 2007:53).

^{iv} Bu noktada, Pantürkizmin kendi içindeki düşünsel ayrımlar dahilinde topyekün olarak ırkçı bir ideoloji olmayabileceğini ifade etmek gerekir. Nitekim Ziya Gökalp Pan-Türkizmi savunmakla beraber kültürel milliyetçilik temalarına başvururken, Nihal Atsız ırkçılıkla donanmış bir Pan-Türkist damara yaslanır. Türk milliyetçiliğinin düşünsel kökleri ve ayrımları hakkında ayrıca bkz: Uzer, 2016.

^v 1923 yılında ülkenin nüfusunun 12 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. İlkokul çağındaki nüfusun (6 ile 11 yaş arası) 1,8 milyon civarında olmasına karşılık bu dönemde okula giden toplam öğrenci sayısı yalnızca 358.548'dir. Türkiye'de 6 yaş üzerinde olup okuma-yazma bilmeyenlerin nüfusa oranı %80,8'dir. Bu oran erkeklerde % 70,7 kadınlarda ise % 90,2 gibi çok yüksek bir orandır. Yine 1923 yılında ilkokul sayısı 4894, ortaokul sayısı 72, yüksekokul sayısı 9 adettir. 1923-1938 arasında ilkokul sayısı 4894'ten 6700'e çıkarılmıştır. Böylece okullaşmada %73'lük bir artış sağlanmıştır. Ortaokul sayısında ise 2,9 katlık bir artışla 214'e ulaşılmıştır. İlkokullara nazaran gerek ortaokullardaki gerekse genel ve meslek liselerindeki artışın ise yavaş olduğu söylenebilir. Yine bu dönemde yüksekokul sayısı 9'dan 19'a çıkmıştır. (Türkmenoğlu, 2007:168; Serter, 1994:154). Tüm bu verilerden cumhuriyetin temellerinin atıldığı dönemde özellikle ilköğretime önem verildiği sonucu çıkarılabilir. Ulus oluşturmanın, okuryazarlığı artırarak Türkçeyi yaygınlaştırmanın, millî sembol, değer ve tarih unsurlarıyla küçük yaşta tanıştırmının amaçlandığı düşünüldüğünde var olan kaynaklar arasında böyle bir tercihle önceliğin ilkokula kaydırılması olağan karşılanmalıdır.

Zaman-Değişen Okun Katsayısı ve Belirleyicileri: Ampirik Bir Analiz *

Bilge PEKÇAĞLAYAN, Lütfi ERDEN**

Zaman-Değişen Okun Katsayısı ve Belirleyicileri: Ampirik Bir Analiz

Time-Varying Okun Coefficient and Its Determinants: An Empirical Analysis

Özet

Okun Yasası (1962), işsizlik ile büyüme arasındaki ödünleme ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada Okun katsayısının zaman-değişen yapısını irdelemek üzere farklı ve avantajlı bir ampirik metodoloji, çok değişkenli otoregresif koşullu değişen varyans-dinamik koşullu korelasyon (DCC-GARCH) modeli önerilmektedir. Bu amaçla çalışmanın ilk aşamasında, örneklemdeki gelişmiş ve gelişmekte olan 45 ülkenin her biri için 1990:1-2017:4 yıllarına ait çeyrek dönemlik büyüme ve işsizlik serilerine DCC-GARCH(1,1) modeli uygulanmıştır. Çalışmanın ikinci aşamasında ise Okun katsayısını etkileyen faktörler, parametre heterojenliğine izin veren ve yatay kesit bağımlılığını dikate alan ikinci nesil heterojen panel veri modelleri ile incelenmiştir. Bu amaçla ortak korelasyonlu etkiler ortalama grup (CCEMG) modeli 1990-2017 yılları arası 43 ülkeden alınan panel veri ile tahmin edilmiş ve verimlilik şoklarının zaman-değişen Okun katsayısını açıklamada anlamlı rolü olduğu görülmüştür.

Abstract

Okun Law (1962) shows the trade-off between the unemployment rate and economic growth. In this study, we propose a distinct and advantageous empirical methodology, multivariate autoregressive conditional variance-dynamic conditional correlation (DCC-GARCH) model to examine the time-varying structure of Okun coefficient. Using quarterly data on economic growth and unemployment over the periods of 1990:1-2017:4 from 45 countries, a DCC-GARCH (1,1) model is estimated for each country in the sample. Further, this study goes on to examine the possible factors affecting Okun's coefficient by second generation panel regression models. To this end, common correlated effects mean group (CCEMG) model is estimated using panel data from 43 countries over 1990-2017 periods. The findings show that the time-varying Okun coefficients are associated mainly with productivity shocks. More specifically, productivity shocks seem to reduce the magnitude of the linkage between unemployment and growth.

Anahtar Kelimeler: Zaman-Değişen Okun Katsayısı, DCC-GARCH, CCEMG Modeli

Keywords: Time-Varying Okun Coefficient, DCC-GARCH, CCEMG Model

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

İşsizlik en önemli sosyal sorunlardan biridir. İşsizliği azaltmak için politika yapıcılar dünyanın her yerinde politikalar önermektedirler. Politika yapıcıların işsizliği azaltmak için önerdiği politikaların başında ise büyümeyi arttırmak gelmektedir. İşsizlik oranı ve büyüme arasındaki ilişki ilk kez 1962 yılında Arthur M. Okun tarafından irdelenmiştir. İktisat yazınına Okun yasası olarak giren bu yaklaşım, işsizlik ve büyüme arasında negatif bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Buna göre, yüksek büyüme oranları işsizlik oranını azaltmakta, düşük ve negatif büyüme oranları ise işsizlik oranını arttırmaktadır. Bu bağlamda Okun yasası, saptanan bir büyüme hedefinin işsizliği nasıl etkileyeceğini gösteren bir kılavuz niteliğindedir.

Okun yasası hem teorik hem ampirik açıdan ekonomistlerin ilgisini çekmektedir. Teorik açıdan, Okun yasası toplam arz eğrisi ve Phillips eğrisi ile ilişkilidir. Toplam arz eğrisi Okun yasasının Phillips eğrisi ile birleşmesinden türetilir ve makro iktisat alanında önemli bir teorik analiz aracıdır. Okun yasası yalnızca ekonomistler açısından değil politikacılar açısından da çok önemlidir. Ampirik olarak elde edilecek Okun katsayısı tahminleri işgücü piyasasına ilişkin politika oluşturmak açısından önemlidir çünkü yüksek işsizliğin (ekonomik daralma anlamında) maliyetini ve/ya büyümenin istihdam yaratma kapasitesini ölçmeye olanak vermektedir.

* Bu çalışma Dr. Bilge Pekçağlayan'ın Hacettepe Üniversitesi İktisat Bölümü'nde Prof. Dr. Lütfi Erden danışmanlığında 2020 yılında kabul edilen "Zaman-Değişen Okun Katsayısı ve Belirleyenleri" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Bilge PEKÇAĞLAYAN, Dr., Türkiye Vakıflar Bankası T.A.O., bilge1017@yahoo.com, orcid.org / 0000-0002-9896-2851, Lütfi ERDEN, Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, lerden@hacettepe.edu.tr, orcid.org / 0000-0002-9365-6599

Okun 1962 yılındaki çalışmasında üretim ve işsizlik arasındaki ilişkiyi doğrusal olarak ele alsa da son 20 yılda literatürdeki çalışmalar, büyüme ve işsizlik oranı arasındaki ilişkinin zaman içinde değişip değişmediğini, doğrusal ve asimetric olup olmadığını incelemektedir. Bu amaçla hareketli pencere en küçük kareler regresyon (rolling regression) yönteminin ilgili literatürde öne çıkan yöntem olduğu görülmektedir. Hareketli pencere en küçük kareler yöntemi zaman-değişen yapıyı incelemek üzere yaygın olarak kullanılsa da bu yöntem zamanın yalnızca belli bir noktadaki kırılmayı ele alması nedeniyle eleştirilmektedir. Zaman-değişen parametre (time-varying parameter) yönteminin hareketli pencere en küçük kareler yöntemine kıyasla daha üstün olduğu değerlendirilmektedir. Bu çalışmada ise Okun katsayısının zaman-değişen yapısını irdelemek üzere farklı bir ampirik metodoloji, çok değişkenli otoregresif koşullu değişen varyans-dinamik koşullu korelasyon (DCC-GARCH) modeli, önerilmektedir. DCC-GARCH yönteminin kullanılmasının bir avantajı, yöntemin hem işsizlik hem de büyüme serilerinin maruz kaldığı şokların sürerli (persistent) olabileceğini ve varyanslarının zamana bağlı değişebileceğini dikkate almasıdır. Yöntem aynı zamanda, işsizlik ve büyüme arasındaki zaman-bağımlı volatilitayı ve söz konusu volatiliteden kaynaklı sapmaları (sıçrayan gözlemler) göz önüne almaktadır. DCC-GARCH yöntemi zaman değişen yapıyı irdelemek üzere farklı konu ve kapsam çerçevelerinde (örneğin CAPM beta katsayısı için Brooks vd., 2002 ve Marshall vd., 2009; kur-fiyat geçişkenliği katsayısı için Özkan ve Erden, 2015) başarıyla uygulanmaktadır. Bu yöntem Okun katsayısının zaman değişen yapısını elde etmek üzere ilk kez bu çalışmada kullanılmakta ve Okun ilişkisine yönelik ampirik literatüre katkı sunulmaktadır. Bununla birlikte önceki çalışmalarda Okun katsayısının zaman-değişen yapısının altındaki nedenlerin ve katsayıyı etkileyen faktörlerin çoğu zaman yeterince irdelenmediği görülmektedir. Bazı çalışmalarda bazı muhtemel faktörler kavramsal olarak tartışılrsa da (Moosa, 1997 ve Huang ve Lin, 2008), bu faktörlerin Okun ilişkisi üzerine etkilerinin çok değişkenli ekonometrik modellerle araştırılmadığı görülmektedir. Bu çalışmada ise Okun katsayısını etkileyen olası faktörler panel veri regresyon yöntemiyle araştırılmaktadır. Bu amaçla, Okun katsayısını etkileyen faktörler, parametre heterojenliğine izin veren ve yatay kesit bağımlılığa dikkat eden ikinci nesil heterojen panel veri modelleri ile incelenmektedir.

Özetle, bu çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır: i) Okun katsayısının zaman-değişen yapısını ve ii) Okun katsayısını etkileyen olası faktörleri incelemektir. İlk amaca yönelik olarak, gelişmiş ve gelişmekte olan 45 ülkeden 1990:1-2017:4 dönemini kapsayan çeyrek dönemlik büyüme ve işsizlik oranı verileri kullanılmaktadır. Örneklemdeki her bir ülke için iki değişkenli DCC-GARCH modeli uygulanarak zaman değişen Okun katsayıları elde edilmektedir. İkinci amaca yönelik olarak, Okun katsayısını etkileyebileceği değerlendirilen verimlilik şokları ve istihdam piyasasının yapısı gibi faktörler panel veri regresyon yöntemleriyle incelenmektedir. Bu çerçevede ikinci nesil panel veri yöntemlerinden olan Ortak Korelasyonlu Etkiler Ortalama Grup (CCEMG) tahminleme tekniği kullanılmaktadır. Elde edilen bulgular, Okun katsayısının zaman içinde değişen ve özellikle kriz süreçlerinde asimetric yapıda olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, verimlilik şoklarının zaman-değişen Okun katsayısını açıklamada en önemli faktör olduğu bulgulanmaktadır.

Çalışmanın bölümleri şu şekilde organize edilmiştir: 2.Bölüm Okun katsayısının zaman değişimine yönelik kuramsal ve ampirik literatürü incelemektedir. Burada ayrıca Okun ilişkisini etkileyebilecek faktörler ilgili literatüre dayalı olarak tartışılmaktadır. 3.Bölüm zaman-değişen Okun katsayısının tahmin edilmesi ve belirleyicilerini irdelemeye yönelik ampirik analizlerin model, veri, uygulama ve bulgular kısımlarını kapsamaktadır. Sonuç bölümünde ise elde edilen bulgular değerlendirilmektedir.

2. Okun Katsayısının Zaman-Değişen Yapısı ve Belirleyicilerine Yönelik Literatür

Okun (1962) ABD ekonomisini esas aldığı çalışmasında, işsizlik oranı ve çıktı arasındaki ilişkiyi işgücüne katılım oranı, çalışma süresi ve verimlilikteki değişime bağlı olarak ele almakta ancak bu değişkenlerin zaman içindeki dalgalanmalarının yasanın içinde yer bulacağını belirtmesine rağmen, modelde bu dalgalanmaların Okun katsayısı üzerine etkilerine açık olarak yer vermemektedir. Söz konusu değişkenlerin zamana bağlı olarak değiştiği düşünüldüğünde, işsizlik-çıkıtı arasındaki ödünleme de zamana bağlı olarak değişmektedir. Huang ve Lin (2008), toplam (aggregate) üretim fonksiyonu temelinde ele aldığı teorik modelde, katsayısının zaman-değişimine olanak veren Okun denklemini aşağıdaki gibi tanımlamaktadır.

$$\dot{u}_t = \alpha(t) + \beta(t) \cdot \dot{y}_t \quad (1)$$

Burada $\dot{u}_t$ işsizlik oranındaki değişimi ve $\dot{y}_t$ çıktındaki değişimi göstermektedir. Denklemden zaman-değişen Okun katsayısı $\beta(t)$ ile gösterilmektedir. Huang ve Lin (2008)'e göre, $\beta(t)$ 'nin zaman içindeki değişimi, toplam faktör verimliliği şoklarından (teknolojik şoklar), hükümet regülasyonlarından, etkin yöneticilikteki gelişmelerden ve girdi fiyatlarından kaynaklanabilir. Ayrıca tarımdan sanayiye ve hizmetler sektörüne geçiş sonucunda kapasite kullanım oranının ve çalışma saati sayısının değişmesi, işsizlik-çıkıtı ilişkisini zaman içinde değiştirebilir. Bununla birlikte, savaş sonrası dönemde doğum miktarlarında yaşanan sert yükselişin çocuk sayısını ve dolayısıyla çalışılabilir nüfusu artırması da işgücünün büyüme üzerindeki etkisini zamana bağlı değiştirebilir. Bu bağlamda, Okun katsayısının zaman-değişen olmasının nedeni, Okun katsayısını etkileyen ancak modele dâhil edilmeyen, gözlenen ve gözlenmeyen birçok faktörün çeşitli nedenlerle zamana bağlı olarak değişmesidir (Huang ve Lin, 2008). Okun katsayısında değişime yol açan olası faktörler ilgili literatür çerçevesinde tartışılmazdan önce, takip eden kısımda Okun katsayısının zaman değişimi ve/ya asimetrik (doğrusal olmayan) yapısını inceleyen ampirik literatür yöntemleri ve bulguları itibarıyla değerlendirilmektedir.

2.1. Okun Katsayısının Zaman-Değişen Yapısını İnceleyen Ampirik Literatür

Okun yasası işsizlik ve büyüme arasındaki negatif ilişkiyi doğrusal olarak ortaya koysa da literatürdeki çalışmalar iki değişken arasındaki ilişkinin zaman içinde değişebileceğini değerlendirmekte ve bu olguyu çeşitli ekonometrik yöntemlerle incelemektedirler. Huang ve Lin (2008), Yazgan ve Yılmazkuday (2009), Balakrishnan vd. (2010), Beaton (2010), Zanin ve Marra (2012) ve Österholm (2016)'ın çalışmaları zaman-değişen Okun katsayısının varlığını destekleyen önemli kanıtlar içermektedir. Bununla birlikte Moosa (1997), Lee (2000) ve Huang ve Chang (2005)'in çalışmaları işsizlik ve büyüme ilişkisinde yapısal kırılmalar olduğunu, bu bağlamda ilişkinin zaman içinde sabit kalmayarak değiştiğini desteklemiştir. Birkaç çalışma ise Okun yasasının istikrarlı, durağan bir yapısı olduğunu ortaya koymuştur (Weber, 1995; Sögner, 2001; Ball vd., 2013).

Okun katsayısının zaman değişen yapısı çeşitli ampirik yöntemlerle elde edilmektedir. Weber (1995) ve Moosa (1997) tarafından yapılan çalışmalarda Okun katsayısının zaman-değişen yapısı hareketli pencere en küçük kareler (rolling regression) yöntemi ile incelenmiştir. Weber (1995), Okun katsayısında yapısal kırılmanın bulunmadığını ve Okun yasasının istikrarlı, durağan bir yapısı olduğunu ortaya koymuştur. Moosa (1997) ise yapısal kırılma testlerini gerçekleştirdiği çalışmasında zaman-değişen Okun katsayısının varlığını destekleyen önemli kanıtlar bulmuştur.

Hareketli pencere en küçük kareler yöntemi zaman-değişen yapıyı incelemek üzere ortaya konan bir yöntem olarak zamanın yalnızca belli bir noktadaki kırılmayı ele alması nedeniyle eleştirilmiştir. Zaman-değişen parametre (time-varying parameter, TVP) yönteminin ise hareketli pencere en küçük kareler yöntemine kıyasla daha üstün olduğu Beaton (2010) çalışmasında belirtilmiştir. Beaton (2010:5)'a göre işgücü piyasasındaki yapısal değişimler yavaş gerçekleşebileceğinden dolayı, Okun katsayısının kesikli bir modelle tahminlenmesinden ziyade daha kademeli olarak değerlendirilmeye ihtiyacı vardır. TVP'nin hareketli pencere en küçük kareler yönteminden en önemli farkı, en yakın döneme daha çok ağırlık vermek üzere tüm gözlemlerin eşit olmaksızın ağırlıklandırılmasıdır. Böylece zaman içinde yavaşça ortaya çıkan değişimler yakalanabilir. Literatürde TVP yöntemini kullanan Sögner ve Stiassny (2002), Beaton (2010), Zanin ve Marra (2012), Österholm (2016) çalışmalarıdır. Sögner ve Stiassny (2002) 15 OECD ülkesini 1960-1999 yılları arasında incelediği çalışmasında, Okun modeli en çok olabilirlik yöntemiyle (MLE) tahmin edilmiş ve Kalman Filtreleme (TVP) ile zaman-değişen Okun katsayıları elde edilmiştir. Sögner ve Stiassny (2002), ABD ve Kanada'da zaman-değişen Okun katsayısının varlığına dair sınırlı kanıt bulmuştur.

Huang ve Lin (2008), 1948:1-2006:1 yılları arasında ABD'yi ele aldığı çalışmasında Okun katsayısının bilinmeyen ancak pürüzsüz (smooth) bir şekilde zamana bağlı olduğunu varsayımıştır. Okun katsayısının zaman içinde belli bir yapısal formu takip etmeyeceğinden hareketle non-parametrik yöntemlerden biri olan Bayesyen yaklaşımı zaman-değişen Okun katsayısını tahmin etmek üzere kullanmış ve Okun katsayısının zaman içinde değiştiğine dair kanıtlar bulmuştur. Zaman-değişen parametre yaklaşımını kullanan çalışmalardan bir diğeri Beaton (2010) çalışmasıdır. Beaton (2010), 1961:1-2009:2 arasında Kanada'yı ve 1948:1-2009:2 arasında ABD'yi incelediği çalışmasında Stock ve Watson tarafından 1998'de geliştirilen medyan-yansız tahmincisi (median-unbiased estimator) yaklaşımını kullanarak Okun katsayısının zaman-değişen yapısını ortaya koymuştur. Beaton (2010), Sögner ve Stiassny (2002) tarafından kullanılan en çok olabilirlik yöntemini eleştirmiştir. Beaton (2010) çalışmasında bulunduğu sonuçların Huang ve Lin (2008) tarafından bulunan sonuçlarla benzer özellikler taşıdığını ifade etmiştir. Zanin ve Marra (2012), 1960-

2009 döneminde bazı Avrupa ülkeleri için zaman-değişen parametre yöntemini kullanarak Okun katsayılarını tahmin etmiştir. Çalışmada esas olarak hareketli pencere en küçük kareler yöntemi ile cezalandırılmış eğrisel çizgi regresyonuna (penalized regression spline approach) dayalı olarak tahmin edilen zaman-değişen parametrelerin karşılaştırılması yapılmıştır. Çalışmada, hareketli pencere en küçük kareler yöntemi kullanılarak Okun katsayıları tahmin edilmiş ancak bu yöntem pencere seçiminin yarattığı istikrarlı olmayan parametre tahminlerinin varlığı nedeniyle eleştirilmiştir. Makalede, cezalandırılmış eğrisel çizgi regresyonuna dayalı olarak tahmin edilen zaman-değişen parametre yönteminde başlangıçta bir fonksiyonel form ortaya koymaksızın tahmin yapılması bir avantaj olarak ifade edilmiştir. Östorholm (2016) ise, İsveç ekonomisi için Okun ilişkisini zaman-değişen parametre modeliyle incelediği çalışmada, parametreleri sabit kazanç en küçük kareler (constant gain least squares) yöntemiyle tahminlemiştir. Bu yöntem, modeldeki tüm parametrelere eşit ağırlık veren sıradan en küçük kareler yönteminden farklı olarak son döneme daha çok ağırlık vermektedir. Östorholm (2016) çalışmasında Okun katsayısının zaman içinde değiştiğine dair kanıt bulmuştur.

İlgili literatürde bazı çalışmalar ise Okun katsayısının asimetrik yapısına odaklanmaktadır. Farklı zaman periyodlarında işsizlik ve büyüme arasındaki ilişkinin değişebileceği görüşü, Okun katsayısının zaman-değişen olduğuna işaret etmektedir. Ancak buradaki amaç, Okun katsayısının zaman noktalarındaki değişimini yakalamaya çalışmaktan ziyade zaman periyodlarındaki (ekonomik konjonktürün farklı evrelerinde) değişimini incelemeye yöneliktir. Okun yasasının asimetrik yapısını irdeleyen çalışmalar büyümenin işsizlik üzerindeki etkisinin ekonominin genişleme ve daralma dönemlerinde farklılaşabileceğini ortaya koymaktadır. Büyüme-işsizlik ilişkisinin asimetrik olup olmadığını inceleyen ve asimetrik bir ilişkinin varlığını tespit eden çok sayıda çalışma vardır (Viren, 2001; Crespo-Cuaresma, 2003; Silvapulle vd., 2004; Huang ve Lin, 2006; Holmes ve Silverstone, 2006; Valadkhani, 2015; Valadkhani ve Smyth, 2015). Bu çalışmalarda, doğrusal olmayan (nonlinear) yöntemlerden eşik-değer (threshold) regresyon yöntemi ve Markov Rejim Değişim yöntemi yaygın olarak kullanılmaktadır. Viren (2001) çalışmasında, 20 OECD ülke örneklemini kullanarak eşik-değer regresyon tahminleri sonucu, doğrusal olmayan bir Okun ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. Crespo-Cuaresma (2003), ABD ekonomisini 1965-1999 dönemi için Markov Rejim Değişim modelini kullanarak incelemiş ve Okun katsayısının doğrusal olmayan yapısının olduğu sonucuna varmıştır. Huang ve Lin (2006) çalışmasında 1948:1-2004:2 dönemi için ABD verilerini kullanarak işsizlik ve çıktı arasındaki doğrusal olmayan ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Holmes ve Silverstone (2006), ABD ekonomisini 1963:1-2004:3 dönemi için Markov Rejim Değişim Modelini kullanarak incelemiştir. Çalışmada genişleme ve daralma olmak üzere iki rejim alınmış ve bu rejimlerin kendi içinde ve rejimler arasında asimetrik varlığı incelenerek her bir rejim için Okun katsayısı tahminlenmiştir. Çalışmanın sonucunda asimetrik yapının gözlemlenmediği ve dolayısıyla istihdamsız büyüme olgusunun abartıldığı ifade edilmiştir. Valadkhani ve Smyth (2015) ABD ekonomisini 1948:1-2015:1 dönemi için hem Markov Rejim Değişim Modelini hem de Dinamik eşik-değer regresyonunu birlikte kullanarak incelemiştir. Sonuçlar, Okun katsayısının asimetrik yapısını ortaya koymuştur.

Özetle, çoğunlukla gelişmiş ülke örneğine yoğunlaşan ampirik çalışmalar genel olarak Okun katsayısının zaman-değiştiğini ve doğrusal/simetrik olmadığını bulgulamaktadırlar.

2.2. İlgili Literatürde Okun Katsayısını Etkilediği Değerlendirilen Faktörler

Verimlilik şokları Okun katsayısını etkileyebilecek bir faktör olarak değerlendirilmektedir. 1980'li yıllardan sonra küreselleşmenin de etkisiyle dünyada tek ekonomi ve tek pazara geçiş hızlanmış ve rekabet artmıştır. Rekabetin artmasıyla firmalar daha ucuza üretebilmek için ürün ve işgücü maliyetlerini azaltmaya ve teknoloji yatırımlarına yönelmiş ve daha az istihdamla daha fazla üretim yapmanın yollarını aramışlardır. Artan küresel rekabetin etkisiyle maliyetler üzerinde oluşan baskı, işgücü verimliliğinin artmasına yol açarak firmaların yeni işgücüne ihtiyaç duymaksızın çıktığı artırmasına imkan sağlamıştır. Dolayısıyla verimlilik üretim artışını tetiklerken, istihdam yaratmayan büyüme sürecini ortaya çıkarabilir (DPT, 2007: 14-15). Özellikle ekonomik kriz ile birlikte işini kaybetme endişesi duyan çalışan kesim çaba ve performansını arttırma eğilimine girdiklerinde verimlilik artışları gözlenir. Bu tarz verimlilik artışları istihdam yaratmayan ve hatta artan işsizliğin devamına yol açan ekonomik büyümeye yol açabilir. İşgücü verimliliğinin Okun katsayısına olan etkisine ilişkin ampirik literatür bu beklentiyi desteklemektedir. Malley ve Molana (2008) G7 ülkelerinin her biri için verimliliği geçişkenlik değişkeni (transition) olarak aldıkları çalışmalarında Okun katsayısını düşük (büyük) verimlilik rejimlerinde mutlak olarak büyük (küçük) bulmaktadır. Villaverde ve Maza

(2007)'nin İspanya'nın bölgeleri üzerine yaptıkları çalışmada, göreceli olarak verimlilik artışının düşük (yüksek) olduğu bölgelerde Okun katsayısını mutlak olarak yüksek (düşük) bulmaktadır. Benzer şekilde Porras ve Martin-Roman (2017)'da İspanya'nın bölgeleri için aynı sonuca ulaşmaktadır. Huang ve Lin (2008)'in ABD verisiyle yaptıkları çalışmada, verimliliğin trend parçacığı ile zaman-değişen Okun katsayıları grafiksel olarak değerlendirilmiş ve aralarındaki korelasyon hesaplanmıştır. Sonuçlar, Okun katsayısı ile işgücü verimliliği arasında pozitif ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Sektörel dağılım özellikle verimlilik kanalından, Okun katsayısını etkileyebilecek bir diğer faktör olarak düşünülmektedir. Tarım ve hizmet sektöründen ziyade imalat sektörünün verimlilik şoklarına daha fazla maruz kaldığı bilinmektedir. Bir yandan, pozitif verimlilik şokları neticesinde imalat sanayinin payı yükseliyorsa, işgücü talebinde azalma ile birlikte büyüme artarken işsizlik de artabilir, diğer yandan imalat sanayinin payının yükselmesi neticesinde yaratılan yeni iş imkânlarının etkisiyle işsizlik oranı azalabilir. Blackley (1991), ABD'deki en büyük 26 eyaletin 1970-1986 yılları arasındaki verilerini kullanarak genelleştirilmiş en küçük kareler yöntemiyle Okun katsayısını etkileyen faktörleri incelemiştir. Çalışmada eyaletler için tahmin edilen Okun katsayıları bağımlı değişken olarak ele alınmış, imalat sanayinin gayrisafi yurtiçi hasıladaki payı ise Okun katsayısını etkileyen bağımsız değişkenlerden biri olarak incelenmiştir. Çalışma sonuçları imalat sanayinin GSYİH payının Okun katsayısını açıklayan anlamlı değişkenlerden biri olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre, imalat sanayi payı yüksek olan eyaletlerde Okun katsayısı mutlak olarak yüksek bulunmuştur.

Eğitim düzeyi Okun katsayısını etkileyebilecek diğer bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Ülkelerin eğitim düzeyi bir taraftan insan sermayesi olarak yenilikçi bilgi ve dolayısıyla ileri teknoloji ve katma değerli (verimli) üretme kapasitesini yansıtabilir ancak diğer taraftan istihdam piyasasının katılığı/esnekliğini yansıtan bir faktör olarak da değerlendirilebilir (Nickell, 1997). Eğitimli insanlar becerileri arttığından dolayı iş değiştirme konusunda daha esnek davranabilirler, böylece işgücü piyasası esnek bir yapıda olur. İşgücü piyasasının esnekleşmesiyle birlikte çıkıntının işsizlik üzerindeki negatif etkisinin artması beklenir. McKinsey (2011) Raporu'na göre, artan üretimin işsizliği azaltmakta yetersiz kalmasında, işçilerin mevcut işler için gerekli olan becerilerden (eğitim) yoksun olmasının önemli bir yeri vardır. Bu sebeple eğitim düzeyinin düşük olması halinde çıktı düzeyi artsa bile, işsizlik azalmamaktadır ve eğitim düzeyinin düşük olması halinde Okun katsayısı mutlak olarak azalmaktadır. Ampirik olarak eğitim ile Okun katsayısını doğrudan inceleyen Guisinger vd. (2017)'nin çalışmasıdır. Bu çalışmada Okun katsayıları ABD'deki her bir eyalet için tahmin edilmiş ve Okun katsayıları eğitim değişkeni (üniversite eğitime sahip nüfusun yüzdesi) ile bir regresyon modeli çerçevesinde ilişkilendirilmiştir. Sonuçlar ABD'de eyalet düzeyinde, eğitim düzeyinin Okun katsayısındaki değişkenliği açıklamada anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Üniversite eğitime sahip nüfusun yüzdesel payının yüksek olmasının Okun katsayısını mutlak olarak arttırdığı sonucuna varılmıştır.

Eğitim düzeyinin dışında **istihdam piyasasının katılığı/esnekliğini** temsil edebilecek birçok değişkenin (sendikalaşma, işsizlik sigortası, geçici istihdam sözleşmelerinin varlığı, istihdam koruma yasası gibi) Okun katsayısına etkisi irdelenmiştir. İşgücü piyasası koşulları katı ise ekonomik aktivitenin iyi gitmediği dönemlerde işgücü koruma yasasının varlığı işçi çıkarmayı zorlaştırırken; ekonomik aktivitenin iyi gittiği dönemlerde ise işçi alımını zorlaştıracaktır. Bu sebeple, işgücü piyasası katı ise işsizlik oranının çıktı değişimine duyarlılığı az olacaktır. Okun katsayısının ülkelere göre farklılık göstermesinin gerekçelerini sorgulayan bazı ampirik çalışmalar, temel etken olarak istihdam piyasasının yapısını öne sürmektedirler (Moosa, 1997; Lee, 2000; Balakrishnan vd., 2010; Vlasenko, 2011; Ball vd., 2013; Guisinger vd., 2017; Yahia, 2018). Bu alt literatürdeki az sayıdaki çalışma bu olguyu formal tekniklerle incelemiştir (Balakrishnan vd., 2010 ve Guisinger vd., 2017). Sonuç olarak, bu çalışmalar işgücünün esneklik/katılığının Okun katsayısını açıklamada anlamlı etkisinin olduğu sonucuna varmışlardır. Buna göre, işgücü piyasasının katı (esnek) olması işsizliği ekonomik büyümeye daha az (fazla) duyarlı yaparken, Okun katsayısını mutlak olarak azaltmaktadır (arttırmaktadır).

3. Zaman-Değişen Okun Katsayısının Tahmin Edilmesi ve Belirleyenlerini İrdellemeye Yönelik Ampirik Analiz

Zaman-değişen Okun katsayısının elde edilmesi ve katsayıyı etkileyen olası faktörlerin incelenmesi amaçlarına yönelik olarak bu bölümde, ampirik model, yöntem, veri seti ve bulgular tartışılmaktadır. İlk aşamada Okun katsayıları elde edilmekte, ikinci aşamada ise bir panel regresyon çerçevesinde katsayıyı etkileyen değişkenler incelenmektedir.

3.1. Zaman-Değişen Okun Katsayısının Tahmin Edilmesi

Denklem (1)'de sunulan davranışsal denklemden hareketle ampirik model,

$$u_t - u_{t-1} = \alpha(t) + \beta(t)(y_t - y_{t-1}) + \varepsilon_t \quad (2)$$

olarak tanımlanabilir. Bu model esas olarak zaman-değişen Okun fark regresyonudur. Burada çıktı, y_t , logaritmik olarak ölçüldüğünden bağımsız değişken, ekonomik büyüme oranıdır. Zamana bağlı olarak tanımlanan Okun katsayısı $\beta(t)$, büyümedeki değişimin işsizlikte yaratacağı zaman-değişen etkiyi göstermektedir. ε_t ise rassal hata terimidir.

Bu çalışmada zaman-değişen Okun katsayılarını elde etmek üzere DCC-GARCH yöntemi[†] benimsenmiştir. Buna göre, zaman-değişen Okun katsayıları, iki değişkenli (işsizlik oranındaki değişim ve büyüme oranı) DCC-GARCH modelinden elde edilen dinamik koşullu varyans ve kovaryans matrisi yardımıyla tahmin edilmektedir. Burada (2) nolu regresyonun eğim (Okun) katsayısının sıradan en küçük kareler tahmincisinde, DCC-GARCH tahminlemesiyle elde edilen koşullu varyans ve kovaryanslar yerine konulmaktadır. Bu bağlamda, örneklemden her bir ülke için zaman-değişen Okun katsayıları (3)'deki gibi elde edilmektedir.

$$\beta_t = \frac{Q_t \cdot \sqrt{h_{it}} \cdot \sqrt{h_{jt}}}{h_{jt}} = \frac{Q_t \cdot \sqrt{h_{it}}}{\sqrt{h_{jt}}} \quad (3)$$

Burada, β_t zaman-değişen Okun katsayı tahmincisini, $\sqrt{h_{it}}$ işsizlik oranındaki değişimin koşullu standart sapmasını, $\sqrt{h_{jt}}$ büyüme oranının koşullu standart sapmasını ve Q_t iki değişken arasındaki dinamik koşullu korelasyon matrisini göstermektedir.

Zaman-değişen Okun katsayılarını tahmin etmek üzere, 45 ülkeden[‡] alınan 1990:1-2017:4 arasını kapsayan çeyrek yıllık mevsimsellikten arındırılmış (reel GSYİH'daki) büyüme ve işsizlik verileri kullanılmıştır[§]. Veri seti için OECD, Eurostat ve Bloomberg veri kaynaklarından yararlanılmıştır.

Veri setinde yer alan 45 ülkenin her biri için 1990:1-2017:4 yıllarına ait çeyrek dönemlik zaman serisi verilerine (işsizlik oranındaki değişim ve büyüme oranı) DCC-GARCH (1,1) modelinin uygulanması sonucunda, işsizlik oranındaki değişim ve büyüme oranı değişkenlerinin koşullu varyansı ve iki değişken arasındaki koşullu korelasyon matrisi tahmin edilmiştir. Bu değerler (3)'de verilen EKK eğim katsayı tahmincisinde yerine konularak her bir ülke için zaman-değişen Okun katsayısı elde edilmiş ve örneklemden her bir ülke ve 1990:1-2017:4 dönemi için hesaplanan zaman-değişen Okun katsayısı havuzlanmış (pooled) betimleyici istatistikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Zaman-Değişen Okun Katsayısı Betimleyici İstatistikleri

Ortalama	Maksimum	Minimum	Std. Sapma	Gözlem Sayısı
-0.12	0.69	-2.09	0.16	4353

[†] Engle (2002) tarafından geliştirilen DCC-GARCH yönteminin teknik detayları arzu edilirse yazar(lar)dan talep edilebilir.

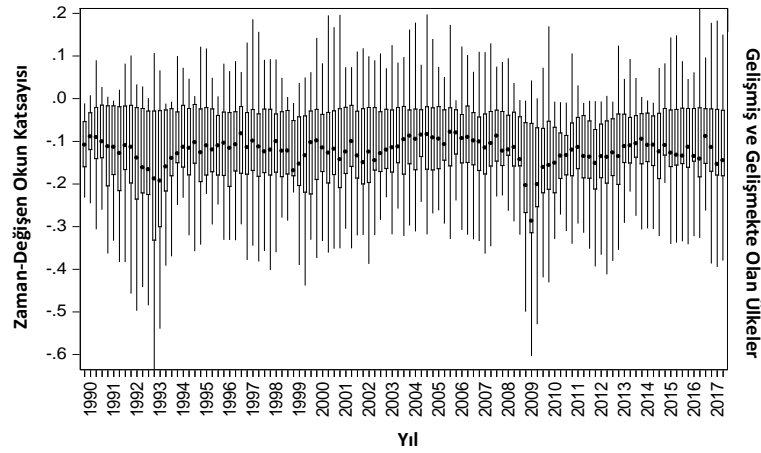
[‡] Örneklemden çeyrek yıllık işsizlik ve GSYİH verilerine ulaşılabilen toplam 45 ülke yer almaktadır. IMF sınıflandırmasına göre bu ülkelerden 32 tanesi gelişmiş iken, 13 tanesi gelişmekte olan ülkedir. Veri setindeki ülkeler EK1'de verilmektedir.

[§] Büyüme ve işsizlik oranlarına ilişkin betimleyici istatistikler EK2'de sunulmaktadır.

Okun Katsayısının ortalaması “-0.12” olarak bulunmuştur**. Zaman-değişen Okun katsayısının negatif olması Okun Yasası ile uyumlu olup, büyümedeki artışın ortalama olarak işsizliği azalttığı anlamına gelmektedir. Şekil 1’de, Okun katsayısının zaman içindeki seyrine bakmak üzere zaman-değişen Okun katsayıları sunulmuştur.

Şekil 1’den görüldüğü üzere, genel olarak büyüme ve işsizlik arasındaki negatif ilişkinin varlığını destekleyecek şekilde zaman-değişen Okun katsayıları çoğu zaman negatif değer almaktadır. Okun katsayılarının incelenen örneklem döneminde yoğunlukla “-0.05” ile “-0.2” arasında değerler aldığı gözlenmektedir. Şekil üzerindeki koyu renkli noktalar, 1990:1-2017:4 yılları arasında her bir çeyrek yılda veri setindeki tüm ülkelerin zaman-değişen Okun katsayılarının ortalamasını göstermektedir. Ortalama Okun katsayısı değerleri incelendiğinde, ekonomik kriz yıllarına denk gelen dönemlerde Okun katsayısında oynaklığın arttığı gözlemlenmektedir. Özellikle 1994-1995 Meksika krizi, 1999 Brezilya krizi, 2001-2002 Türkiye ve Arjantin krizleri ve 2008-2009 küresel ekonomik krizin Okun katsayıları üzerindeki etkileri açık bir şekilde görülürken, 1997-1998 Asya Krizi ve 1998 Rusya krizinin etkilerinin yansımadağı görülmektedir. 1997-1998 Asya krizinin etkilerinin görülmemesi veri kısıtı nedeniyle örneklemde sınırlı sayıda Asya ülkesinin yer almasından kaynaklanabilir. Ayrıca, örneklemdeki Rusya’ya ait büyüme ve işsizlik oranı verileri 2003 yılından başladığından dolayı 1998 Rusya krizinin etkileri de yansımamaktadır.

Şekil 1. Tüm Ülkeler İçin Zaman-Değişen Okun Katsayıları

Şekil 1’e göre, büyümede yaşanan şokun işsizlik oranlarına yansımalarının en güçlü ve belirgin olduğu tarihin 2008 küresel krizine denk geldiği görülmektedir. ABD’de konut fiyatlarında oluşan balonun patlamasıyla konut piyasasında başlayan ve ardından hızla finansal sisteme sıçrayan küresel krizin 2007 yılının Aralık ayında ilk emareleri görüldükten sonra, tam anlamıyla patlaması 2008 yılının sonbaharına denk gelmiştir. Küresel krizin en çok hissedildiği dönemler 2008:3 - 2010:1 arası olmuştur. Dünya Bankası verilerine göre, 2008 yılında %1.8 büyüyen dünya ekonomisi 2009 yılında %1.7 daralmıştır. 2008 yılında %5.4 olan işsizlik oranı ise 2009 yılında %5.9’a yükselmiştir. 2009 yılında derinleşen küresel kriz döneminde zaman-değişen Okun katsayılarının ortalama değerinin mutlak olarak artış göstermesi işsizlik oranlarının çıktıkıdaki değişimden daha fazla etkilendiğini göstermesi açısından önemli bir bulgudur. Ekonomilerin daralma dönemlerinde Okun katsayısı mutlak olarak artarken, genişleme dönemlerinde katsayıda belirgin bir hareketlilik gözlemlenmemektedir. Bu bulgu, Okun katsayısında zaman periyodlarında rejim kayması yaşandığına ve dolayısıyla asimetrik bir yapının varlığına işaret etmektedir. Bu bulgu, literatürde Okun katsayısının asimetrik yapısını inceleyen çalışmaların sonuçlarıyla örtüşmektedir (Örneğin, Crespo-Cuaresma, 2003 ve Valadkhani, 2015).

** Gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ayırımına göre değerlendirme yapıldığında, 32 gelişmiş ülkenin Okun katsayısının ortalaması “-0.12” iken 13 gelişmekte olan ülkede ise “-0.14” olarak hesaplanmıştır. Ancak ortalamalar ülke gruplarında anlamlı bir şekilde farklılaşmadığından, çalışmada gelişmiş ve gelişmekte olan ülke grup ayırımına vurgu yapılmamıştır.

3.2. Zaman-Değişen Okun Katsayısının Belirleyicilerine Yönelik Analiz

Uygulamanın bu kısmında zaman-değişen Okun katsayılarının belirlenmesinde hangi dinamiklerin ön plana çıktığı bir panel regresyon ile incelenmektedir. Bu amaçla önce ampirik model tanımlanmakta, modeldeki değişkenlere ilişkin veri seti tanımlanmakta ve sonra tahmin bulguları tartışılmaktadır. Önceki bölümde bahsedildiği üzere, ilgili literatür çerçevesinde öne çıkan faktörler verimlilik, sektör ve istihdam piyasası yapılarıdır. Verimlilik, işgücü başına çıktı miktarı ile temsil edilirken sektörel dağılımı temsil etmek üzere imalat sanayinin milli gelir payı kullanılmıştır. İstihdam piyasasının yapısı ise eğitim seviyesi ile temsil edilmiştir^{††}. Dolayısıyla, zaman-değişen Okun katsayısının olası belirleyicilerini analiz etmeye yönelik aşağıdaki panel regresyon tanımlanmıştır.

$$\beta_{it} = \alpha_{0i} + \alpha_1 \text{verimşok}_{it} + \alpha_2 \text{ortokulyılı}_{it} + \alpha_3 \text{imalatsanpay}_{it} + u_{it} \quad (4)$$

Burada altıngeler $i = 1, \dots, N$ ülke ve $t = 1, \dots, T$ zaman boyutunu temsil etmektedir. u_{it} ise hata terimini göstermektedir. Verimlilik birim işgücü başına üretim (Y/L) miktarı olarak ölçülmüş ve verimlilik şoklarının etkisini yansıtmak üzere verimşok değişkeni verimlilikteki (%) değişim olarak tanımlanmıştır. İşgücü verimliliği, Uluslararası Çalışma Örgütü (İLO)'dan alınmıştır. Eğitim düzeyi için ülkelerdeki 25 yaş ve üstü kişiler tarafından alınan ortalama eğitim yılı (ortokulyılı) değişkeni kullanılmıştır. Ortalama okul yılı, 25 yaş ve üstü kişiler tarafından alınan ortalama eğitim yılı, Birleşmiş Milletler Kalkınma Örgütü (UNDP)'den alınmıştır. Sektör yapısının etkisini görmek üzere imalat sanayinin milli gelir içindeki payı (imalatsanpay) değişkeni kullanılmıştır. İmalat sanayinin GSYİH payı Dünya Bankası'ndan alınmıştır.

Modeldeki bağımsız değişkenler için çeyrek veya aylık frekanslarda mevcut veri eksiklikleri nedeniyle panel regresyon analizi için yıllık frekanslarda veriler kullanılmıştır. Örneklemdaki ülkelerin her biri için 1990:1-2017:4 yılları arasında çeyrek dönemlik elde edilen zaman-değişen Okun katsayısı değerleri uygulamanın bu bölümünde yıllık hale getirilmiştir. Ayrıca 45 ülkenin 2'si için yeterli veriye ulaşılamadığından örneklemdaki ülke sayısı 43'e düşmekte ve 1990-2017 yılları arasını kapsamaktadır^{††}.

Analize geçmeden önce regresyonda yer alan değişkenlerinin trend yapısının durağan-dışı davranış sergileyip sergilemediğini test etmek gerekmektedir. Durağan-dışı değişkenlerle bir regresyonu tahmin etmenin sahte bulgulara (spurious regression) yol açabileceği bilinmektedir. Ayrıca, söz konusu değişkende yatay kesit bağımlılığı varsa ikinci nesil panel birim kök testleri uygulanmalıdır. Bunun için ise öncelikle her bir değişkenin yatay kesitlerinin ortak şoklardan etkilenip etkilenmediğini ve dolayısıyla yatay kesit bağımlılığının olup olmadığını test etmek gerekmektedir. Bu amaçla Pesaran (2004) tarafından geliştirilen ve ampirik literatürde yaygın olarak kullanılan CD testi uygulanmış ve her bir değişkenin yatay kesit bağımlılık sergilediği görülmüştür^{§§}. Bu nedenle, durağanlık sınaması yapılırken yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil birim kök testleri ile devam edilmiştir. Panel veri seti dengesiz panel olduğundan dolayı uygulanabilecek testler sınırlıdır. İkinci nesil testlerden, dengesiz panele uygun olduğundan, Pesaran (2007)'in CIPS testi kullanılmıştır. Durağanlık sınaması sonuçları Tablo 2'de sunulmaktadır. Panel birim kök sınaması sonuçlarına göre, her bir değişkenin durağan-dışı olduğu şeklindeki sıfır hipotezi reddedildiğinden incelenen değişkenlerin durağan^{***} oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

^{††} İstihdam piyasası (esneklik/katılık) yapısını temsil etmek üzere önemli olabilecek (işsizlik sigortası, sözleşme gibi) değişkenlere ilişkin çok sayıda ülke için panel veri toplamak mümkün olmadığından regresyonda kullanılan değişken ve temsilci (proxy) tercihinde veri kısıtı bağlayıcı olmuştur.

^{††} Örneklemdaki bazı ülkelerin bazı dönemlerine ait veriler bulunmadığından "dengesiz panel (*unbalanced panel*)" veri seti kullanılmıştır.

^{§§} CD test sonuçlarını metinde sunmaya gerek görülmemiştir fakat arzu edilirse yazar(lar)dan talep edilebilir.

^{***} Pesaran (2007) CIPS testi sonucuna göre ortalama okul yılı (ortokulyılı) %10 anlamlılık düzeyinde durağandır. Bu değişkenin durağanlık sınaması için ilaveten Fisher Genişletilmiş Dickey Fuller (Fisher ADF) ve Fisher Phillips ve Perron (Fisher PP) testleri yapılmıştır. Fisher ADF ve Fisher PP testi sonuçlarına göre, bu değişken %5 anlamlılık düzeyinde durağan olduğundan dolayı değişkenlerin tamamının durağan olduğuna karar verilmiştir. İlgili test sonuçları metinde sunulmamaktadır fakat istenildiğinde yazar(lar)dan talep edilebilir.

Tablo 2. CIPS Durağanlık Sınaması Sonuçları

	Test İstatistiği	p-değeri
okunkatsayı	-4.707*	0.000
verimşok	-9.914*	0.000
imalatsanpay	-2.505*	0.006
ortokulyılı	-1.310**	0.095

* ve **, %5 ve %10 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Panel regresyondaki değişkenler durağan olduğundan (4) nolu denklemlerle verilen panel regresyon tahmin edildiğinde sahte regresyon sorunu olmayacaktır. Bu noktada, regresyonda yatay kesit hata terimleri arasında ilişki olmadığı ve/ya homojen eğim parametreleri varsayımlarının geçerliliğini test etmek ve sonuca göre birinci nesil veya ikinci nesil panel model tahminleme tekniğini tercih etmek gerekmektedir. Bu amaçla iki yönlü sabit etkiler yöntemiyle panel regresyon tahmin edilmektedir. Modelde, eğim parametrelerinin yatay kesit birimleri arasında homojen olup olmadığı, Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen ve ampirik literatürde yaygın olarak kullanılan Delta homojenlik testi ile sınanmaktadır. Modelin hata terimlerinin yatay kesit bağımlılığı sınaması için ise Pesaran (2004) CD testi kullanılmaktadır†††. Bu testlerden elde edilen sonuçlar Tablo 3’de sunulmaktadır.

Tablo 3’de yer alan Delta homojenlik testi sonuçları değerlendirildiğinde, eğim parametrelerinin homojen olduğu şeklindeki boş hipotez reddedildiğinden parametrelerin yatay kesit birimleri arasında heterojen olduğu sonucuna varılmaktadır. Yatay kesit bağımlılık sonuçları değerlendirildiğinde ise, sıfır hipotezi reddedildiğinden, yatay kesit bağımlılığının bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 3. Homojenlik ve Yatay Kesit Bağımlılık Sonuçları

		Test İstatistiği	p-değeri
Homojenlik	$\hat{\Delta}$	6.049*	0.000
(Delta Testi)	$\hat{\Delta}_{adj}$	6.389*	0.000
Yatay Kesit Bağımlılığı	CD	4.501*	0.000

*, %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Bu sonuçlara göre, tutarlı tahminler üretmek için eğim-parametre heterojenliğine izin verirken yatay kesit bağımlılığını dikkate alan ikinci nesil panel model tahminleme tekniklerinin kullanılması gerekmektedir. Bu amaçla Pesaran (2006) tarafından geliştirilen ve eğim-parametre heterojenliğine izin verirken yatay kesit bağımlılığını dikkate alan “Ortak Korelasyonlu Etkiler Ortalama Grup” CCEMG tekniği ile panel regresyon tahmin edilmiştir. Bilindiği gibi CCEMG tahminleme tekniğinde ortak şokları kontrol etmek için tüm değişkenlerin yatay kesit ortalamaları açıklayıcı değişkenler olarak modele dâhil edilmektedir†††. Sonuçlar Tablo 4’te sunulmuştur.

††† CD, CIPS ve Delta testleri panel veri ekonometrisi uygulamalarında sıkça kullanıldığından ve dolayısıyla panel veri ekonometrisi literatüründe yerini iyice aldığından, bu testlere ilişkin teknik anlatım yapmaya gerek görülmemiştir.

††† CCEMG modeli ve tahminleme yöntemi üzerine kısa bir teknik tartışma arzu edilirse yazar(lar)dan talep edilebilir.

Tablo 4. Panel Regresyonun CCEMG ile Tahmin Sonuçları

	<i>Katsayı</i>	<i>Std. hata</i>	<i>t-ist.</i>	<i>p-değeri</i>
kesme	-0.638437	0.6208749	-1.03	0.304
verimsok	1.051614*	0.4704623	2.24	0.025
ortokulyılı	- 0.008062	0.0214374	-0.38	0.707
imalatsanpay	0.005511	0.0109021	0.51	0.613
Wald-ist	6.64			0.084
RMSE	0.0675			

*, %5 anlamlılık düzeyini göstermektedir.

Tablo 4'teki Wald test sonucundan görüldüğü üzere, model bir bütün olarak %10 düzeyinde anlamlı olmasına rağmen, tekil olarak eğitim katsayılarından sadece verimsok değişkeninin katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır. Eğitim düzeyi ve imalat sanayi payını temsil eden değişkenlerin Okun katsayısına anlamlı bir etkilerinin olmadığı görülmektedir. Buna verimlilik (verimsok) değişkeninin hem eğitim hem de imalat sanayi payı ile yüksek ilişkili olması yol açmış olabilir. Eğitim düzeyi daha verimli üretim yapılmasına yol açabilir. Bununla birlikte verimlilik şoklarının daha çok imalat sektöründe yaşanması beklenir, dolayısıyla pozitif verimlilik şoku imalat sanayinin milli gelir payının artmasına yol açabilir. Bu gerekçelerle, verimsok değişkeni tek başına diğer değişkenlerdeki değişimlerin rolünü üstlendiği (çoklu doğrusal bağımlılık) ve dolayısıyla Okun katsayısını etkilemekte ağırlıklı rol aldığı söylenebilir.

Verimlilik şoklarının zaman-değişen Okun katsayısı üzerindeki etkisini gösteren katsayının işareti pozitifdir. Diğer bir deyişle, olumlu verimlilik şokları Okun katsayısını mutlak olarak azaltmaktadır. Bu bulgu, Porras ve Martin-Roman (2017), Villaverde ve Maza (2007), Huang ve Lin (2008) ve Malley ve Molana (2008)'nin çalışmalarıyla uyumludur. Bu sonuç, verimlilik artarken büyüme ve işsizlik arasındaki ortalamadaki negatif ilişkinin zayıfladığına (ve hatta pozitifte dönebileceğine) işaret etmektedir. Dolayısıyla istihdam yaratmayan büyümenin gerekçelerinden biri olarak verimlilik şokları öne çıkmaktadır.

4.Sonuç

Ekonomik büyüme ve işsizlik arasındaki ilişki, hem iktisat teorisi hem de iktisat politikası yapıcılar için uzun yıllardan beri ilgi çekmektedir. Teorik açıdan bu ilişki makro iktisat yazınında toplam arz davranışları hakkında ipucu verirken, büyümenin istihdam dostu olması/olmaması politika yapıcılar için önem arz etmektedir. Bu ilişki ilk olarak Okun (1962) tarafından formüle edilmiş ve takip eden yıllarda çeşitli açılardan incelenmiştir. Özellikle son yirmi yılda Okun ilişkisinin ülkelere ve zamana göre değişebileceği ve krizlerin ilişkinin yapısını (asimetrik/doğrusal olmayan şekilde) değiştirebileceği irdelenmiştir. Zaman içinde verimlilik şokları, istihdam piyasasının regülasyonu (esnekliği/katılığı), konjonktürel dalgalanmalar, ekonomik ve finansal krizler gibi gelişmelerin Okun ilişkisini etkileyebileceği ve dolayısıyla ilişkinin zaman-değişen olabileceği argümanlarla ortaya konmuş ve çeşitli ampirik yöntemlerle incelenmiştir. Bu çalışmada bu olgu çok sayıda ülkeden alınan panel veriyle tekrar ele alınmaktadır.

Çalışmanın iki temel amacı bulunmaktadır: i) zaman-değişen Okun katsayısının elde edilmesi ve ii) katsayayı etkileyebilecek olası faktörlerin incelenmesi. İlk amaca yönelik olarak, bu çalışma literatürden farklı bir ampirik yöntem, DCC-GARCH, önermektedir. Bu yöntem zaman içinde konjonktürel dalgalanmalar ve kriz gibi şoklar nedeniyle büyüme ve işsizlik değişkenlerinin aşırı oynaklığını dikkate almakta ve dolayısıyla yöntemin sıçrayan gözleme duyarlılığı azalmaktadır. Bu ise, tutarlı tahminler üretilmesine olanak tanımaktadır. 45 ülkeden 1990:1-2017:4 arası çeyrek yıllık veri ile iki değişkenli (büyüme ve işsizlikteki değişim) DCC-GARCH (1,1) modeli tahmin edilmiş ve zaman değişen Okun katsayıları elde edilmiştir. Havuzlanmış Okun katsayısı ortalama değeri -0.12 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgu, büyüme-işsizlik ödünlemesinin ortalama olarak geçerliliğini teyit etmektedir. Okun katsayısının 1990-2017 arası zaman-değiştiği ve özellikle yaşanan kriz süreçlerinin Okun ilişkisini etkilediği gözlenmiştir. Büyüme-işsiz-

lik arasındaki ödünleme ilişkisinin ekonomilerdeki genişleme süreçlerinde zayıfladığı, daralma süreçlerinde ise güçlendiği tespit edilmiştir. Bu, büyümenin pozitif evrelerinde istihdam dostu olmadığını, negatif evrelerinde ise işsizliği derinleştirdiği anlamına gelmektedir.

Çalışmanın ikinci amacına yönelik olarak zaman-değişen Okun katsayılarının bağımlı değişken olduğu bir panel regresyon tanımlanmış ve verimlilik şokları, eğitim düzeyi ve imalat sanayi payı gibi faktörlerin Okun ilişkisi üzerine etkileri CCEMG ile incelenmiştir. Bulgular verimlilik şoklarının Okun ilişkisini zayıflatığına işaret etmiştir. Tarihsel olarak değerlendirildiğinde, özellikle 1980'li yıllardan itibaren küreselleşmenin etkisiyle rekabetin artması, firmaları daha az işgücü kullanarak daha çok üretim yapmaya sürükleyebilir. Bu durumda firmalar daha ucuza üretebilmek için işgücü maliyetlerini azaltmaya yönelip, daha az istihdamla daha fazla üretim yapmanın yollarını aramakta kalırlar. Böylece artan küresel rekabetin etkisiyle maliyetler üzerinde oluşan baskı, küresel işgücü verimliliğinin artmasına yol açar. Sonuç olarak üretim artışının çoğu verimlilikten sağlanırken, istihdam yaratmayan büyüme süreci ortaya çıkabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

İşbu makale için etik izin alınmasını gerektirecek bir durum söz konusu değildir.

Çıkar Beyanı

Makalenin yazarları arasında herhangi bir çıkar çatışması söz konusu değildir.

Yazar Katkı Oranları

Yazarlar eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Kaynaklar

- Balakrishnan, R., Das, M. ve Kannan, P. (2010). Unemployment Dynamics During Recessions and Recoveries: Okun's Law and Beyond. World Economic Outlook (Chapter 3), IMF Survey Articles.
- Ball, L.M., Leigh, D. ve Loungani, P. (2013). Okun's Law: Fit at Fifty?. NBER Working Paper, No. 18668.
- Beaton, K. (2010). Time Variation in Okun's Law: A Canada and U.S. Comparison. Bank of Canada Working Paper, 2010-7.
- Blackley, P.R. (1991). The Measurement and Determination of Okun's Law: Evidence from State Economies. Journal of Macroeconomics, 13(4), 641-656.
- Brooks R.D., Faff R.W. ve McKenzie M. (2002). Time Varying Country Risk: An Assessment of Alternative Modelling Techniques. The European Journal of Finance, 8 (3), 249-274.
- Crespo Cuaresma, J. (2003). Revisiting Okun's Law: A Piecewise-Linear Approach. Oxford Bulletin of Economics and Statistics, 65 (4), 439-451.
- Devlet Planlama Teşkilatı. (2007). 9.Kalkınma Planı (2007-2013) İşgücü Piyasası Özel İhtisas Komisyonu Raporu (Rapor No: DPT: 2709-ÖİK:662). Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı.
- Engle, R. (2002). Dynamic Conditional Correlation-A Simple Class of Multivariate GARCH Models. Journal of Business and Economic Statistics, 20 (3), 339-350.
- Guisinger A. Y., Hernandez-Murillo R., Owyang M.T. ve Sinclair T. M. (2017). A State-Level Analysis of Okun's Law. Federal Reserve Bank of St. Louis Research Division Working Paper, 2015-029B.
- Huang, H.C. ve Chang, Y.K. (2005). Investigating Okun's Law by the Structural Break with Threshold Approach: evidence from Canada. The Manchester School, 73 (5), 599-611.
- Huang, H.C. ve Lin, S.C. (2006). A Flexible Nonlinear Inference to Okun's Relationship. Applied Economics Letters, 13(5), 325-331.
- Huang, H.C. ve Lin, S.C. (2008). Smooth-Time-Varying Okun's Coefficients. Economic Modelling, 25 (2), 363-375.

- Holmes, M.J. ve Silverstone, B. (2006). Okun's Law, Asymmetries and Jobless Recoveries in The United States: A Markov-Switching Approach. *Economics Letters*, 92 (2), 293-299.
- ILO. (2005). *World Employment Report 2005*. Geneva- Switzerland: ILO.
- Knotek, E.S. (2007). How Useful is Okun's Law?. *Federal Reserve Bank of Kansas City Economic Review*, 92 (Fourth Quarter), 73-103.
- Lee, J. (2000). The Robustness of Okun's Law: Evidence From OECD Countries. *Journal of Macroeconomics*, 22 (2), 331-356.
- Malley, J. ve Molana, H. (2008). Output, Unemployment and Okun's Law: Some Evidence From the G7. *Economic Letters*, 101 (2), 113-115.
- Marshall A., Maulana T. ve Tang L. (2009). The Estimation and Determinants of Emerging Market Country Risk and The Dynamic Conditional Correlation GARCH Model. *International Review of Financial Analysis*, 18 (5), 250-259.
- McKinsey Global Institute. (Haziran 2011). *An Economy That Works: Job Creation and America's Future*. San Francisco, California: McKinsey Global Institute.
- Moosa, I.A. (1997). A Cross-Country Comparison of Okun's Coefficient. *Journal of Comparative Economics*, 24 (3), 335-356.
- Nickell, S. (1997). Unemployment and Labor Market Rigidities: Europe Versus North America. *Journal of Economic Perspectives*, 11(3), 55-74.
- Okun, A.M. (1962). Potential GNP: Its Measurement And Significance. In: *Proceedings of the Business and Economic Statistics Section, American Statistical Association*, 98-103.
- Österholm, P. (2016). Time Variation in Okun's Law in Sweden. *Applied Economics Letters*, 23 (6), 436-439.
- Özkan, İ. ve Erden L. (2015). Time-Varying Nature and Macroeconomic Determinants of Exchange Rate Pass-Through. *International Review of Economics and Finance*, 38, 56-66.
- Perman, R. ve Tavera, C. (2005). A Cross-Country Analysis of The Okun's Law Coefficient Convergence in Europe. *Applied Economics*, 37(21), 2501-2513.
- Pesaran, M.H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. *Cambridge Working Papers in Economics* 0435.
- Pesaran, M.H. (2006). Estimation and Inference in Large Heterogenous Panels with a Multifactor Error Structure. *Econometrica*, 74 (4), 967-1012.
- Pesaran, M.H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M.H. ve Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in The Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142 (1), 50-93.
- Silvapulle, P., Moosa, I.A. ve Silvapulle, M.J. (2004). Asymmetry in Okun's Law. *Canadian Journal of Economics*, 37(2), 353-374.
- Silvennoinen, A. ve Terasvirta, T. (2008). Multivariate GARCH Models. *SSE/EFI Working Paper Series in Economics and Finance*, No.669. Erişim: 13 Mart 2017, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1148139.
- Sögner, L. (2001). Okun's Law: Does the Austrian Unemployment-GDP Relationship Exhibit Structural Breaks?. *Empirical Economics*, 26 (3), 553-564.

- Sögner, L. ve Stiasny, A. (2002). An Analysis on The Structural Stability of Okun's Law-A Cross-Country Study. *Applied Economics*, 34 (14), 1775-1787.
- Tatoğlu, Y.F. (2017). Panel Zaman Serileri Analizi. İstanbul: Beta Yayınları.
- Valadkhani, A. ve Smyth, R. (2015). Switching and Asymmetric Behaviour of the Okun Coefficient in the US: Evidence for the 1948-2015 Period. *Economic Modelling*, 50, 281-290.
- Villaverde, J. ve Maza, A. (2009). The Robustness of Okun's Law in Spain, 1980-2004: Regional Evidence. *Journal of Policy Modeling*, 31(2), 289-297.
- Viren, M. (2001). The Okun Curve is Non-linear. *Economics Letters*, 70 (2), 253-257.
- Vlasenko, P. (2011). Jobless Rates Differ During Recessions. *American Institute for Economic Research*, 78 (8).
- Weber, C. (1995). Cyclical Output, Cyclical Unemployment, and Okun's Coefficient: A New Approach. *Journal of Applied Econometrics*, 10 (4), 433-445.
- Yazgan, M.E. ve Yılmazkuday, H. (2009). Okun's Convergence within the US. *Letters in Spatial and Resource Sciences*, 2(2-3), 109.

Ekler

EK 1. Panel Veri Setinde Yer Alan Ülkeler

Gelişmiş Ülkeler: Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Japonya, Kore, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Portekiz, Slovenya, İspanya, İsveç, İngiltere, ABD, Singapur, Tayvan, Hong Kong.
Gelişmekte Olan Ülkeler: Bulgaristan, Şili, Hırvatistan, Macaristan, Meksika, Polonya, Romanya, Rusya, Arjantin, Kolombiya, Peru, Brezilya, Türkiye.

EK 2. Büyüme ve İşsizlik Oranı Betimleyici İstatistikleri

	Tüm Ülkeler		Gelişmekte Olan Ülkeler		Gelişmiş Ülkeler	
	Büyüme	İşsizlik	Büyüme	İşsizlik	Büyüme	İşsizlik
Ortalama	0.70	7.67	0.80	9.03	0.67	7.22
Std. Sapma	1.47	4.06	1.74	3.70	1.36	4.07
T. Gözlem	4628	4462	1166	1111	3462	3351

Siyasetin Halet-i Ruhîyesi: Popülizm ve Demokrasi Dikotomisi*

Kerem Barış ALTINTAŞ, Özgür ÖNDER**

Siyasetin Halet-i Ruhîyesi: Popülizm ve Demokrasi Dikotomisi

The Two Sides of Politics: The Dichotomy of Populism Versus Democracy

Özet

1980'lerde Avrupa'da başlayıp, 2000'li yıllarda yoğun olarak hissedilen popülist siyaset öğeleri, demokrasi kavramının ve ilkelerinin önemini yitirmesine yol açmaktadır. Hükümetler tarafından uygulanan popülist politikalar demokratik olarak algılanabilmekte ve demokrasi kusurlu bir hale gelebilmektedir. Demokrasinin sürekli sekteye uğra(tı)ldığı, henüz sivil toplum alanının oluşmadığı ülkelerde popülist siyaset, demokrasinin gerekliliklerine zarar vermektedir. Demokrasinin boşluk ve çatışmalarından yararlanarak tıpkı onun gibi görünen popülizmin ortaya çıkması modern dönemin kaçınılmaz bir sonucu olmuştur. Bu çalışma da demokrasinin bir gereğiymiş gibi ortaya koyulan uygulama veya söylemlerin, aslında popülist siyaset mantığını hakim kıldığı ve demokrasinin yerleşikleşmesini güçleştirip kusurlu hale getirdiği ortaya koyulmaya çalışılmış ve bir karşılaştırma yapılarak çözüm önerileri sunulmuştur.

Abstract

Populist political elements that began in Europe in the 1980s and were intensely felt in the 2000s cause the the loss of importance in principles of democracy. Populist policies implemented by governments might be perceived as democratic and through this way, democracy might become flawed. In countries where democracy is constantly interrupted and civil society is not fully formed, populist politics harms the democracy. The emergence of populism has been an inevitable result of this period due to the gaps and conflicts within democracy. In this study, it has been revealed that the practices and discourses argued as a prerequisite of democracy actually dominate the logic of politics in the direction of populism and make democracy difficult to root in. A comparison along this line is made and solution proposals are presented.

Anahtar Kelimeler: Popülizm, Söylem, Demokrasi, Popülist Strateji.

Keywords: Populism, Discourse, Democracy, Populist Strategy.

Makale Türü: Diğer

Paper Type: Other

1. Giriş

Demokrasiyi anlama ve uygulama çabaları Antik Yunan'dan günümüze süregelmiştir. Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren demokrasi terimi siyasetin bir olumlama sözcüğü haline geldi, iyi yönetim nasıldır? sorusunun cevabı demokrasi olarak yanıtlandırıldı. Günümüzde demokrasiyi, politik kararlar için bir engel olarak gören demokrasi karşıtları açık olarak anti-demokrat olarak görünmekten kaçınmaktadırlar. Bu durum demokrasinin kötü bir anlama bürünmesine neden olmakta ve demokrasiyi sekteye uğratan birçok sebep ortaya çıkarmaktadır. Tarih boyunca demokrasinin sekteye uğratılmasında birçok neden sıralanmıştır. Bunların başında, demokrasi karşıtı rejimler gelmekle birlikte, asker-sivil ilişkilerinin kesin sınırlarının çizilememesi ve darbelere ortam oluşması gelmektedir.

21. yüzyılda ise özellikle Avrupa'da demokrasinin işleyişini kusurlu hale getiren *popülizm* tehlikesine dikkat çekilmektedir. Avrupa Konseyi Başkanı Herman Van Rompuy, 2010 yılının Nisan ayında Frankfurter Allgemeine Zeitung'da Avrupa'da karşılaşılan tehlikenin popülizm olduğunu belirtmiştir. Dikkatle incelendiğinde, popülizm ve demokrasi arasında artların ve eksilerin yoğun olduğu bir alan karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada karşılaştırmalı siyasetin ilkelerinden yararlanılarak bu iki kavram arasındaki münasebeti ortaya çıkarmak ve beraberinde popülizmin tanımsal sorunlarının ve karmaşıklığının kuramsal bir düzluğe oturtulması esas

*Bu çalışma Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı'nda Prof. Dr. Özgür Önder danışmanlığında, Kerem Barış Altıntaş tarafından "Siyasetin İki Yüzü: Popülizm ve Demokrasi Dikotomisi" ismiyle tamamlanarak 26.11.2019 tarihinde savunulan yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Kerem Barış ALTINTAŞ, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, kerembaris_altintas@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-9899-4100>, Özgür ÖNDER, Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, ozgur.onder@dpu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-8716-4769>.

almıştır. Özellikle demokrasi ve popülizmin ortak bir tarihsel alt yapıya sahip olması iki kavramı karşılaştırarak incelemeyi zorunlu kılmıştır.

Popülizm ve demokrasi arasında içsel/dışsal ilişkileri, gerilimleri ve çatışmaları tanımlayabilecek güçlü bir kavram olan “dikotomi”, iki kavram arasında birbirini var eden zorunlu bölünmeye işaret etmektedir. Dikotomi, Yunanca “dichia” ikili ve “temnein” kesmek, iki eşit parçaya ayırmak üzere büyüme noktasından ikiye ayırmak anlamına gelmektedir. Deleuze ve Parnet (1990: 39), iktidar aygıtlarının önemli kısmının ikili işleyişten oluştuğunu belirterek, herkesin bir duvara fişlenmesi, minimize edilebilmesi için mümkün olduğu kadar ikiye bölme yöntemini dikotomi olarak tanımlamıştır. Popülizm ve demokrasi arasında da dikotomik ilişkiden bahsedilirken iki kavramın tarihsel, toplumsal, ekonomik ve siyasal ilkelerinin birbirleriyle etkileşim içinde mümkün olunan en çok sayıda ikiye bölünerek bir karşıtlıklar alanı yarattığı söylenebilir.

Laclau (2013)'ya göre, tarihsel bağlamda popülizmin siyaset stratejisini üç ayrı döneme ayırmak mümkündür: birincisi Rus köylülerinin çıkarlarını önceleyen Narodnik hareket, ikincisi 1940'larda halkın çıkar ve taleplerinin iktidar tarafından dikkate alınmadığını öne süren Juan Domingo Peron popülizmi [Peronizm], üçüncüsü ise Avrupa'da gelişen ve “Yeni Sağın popülist başarıları” olarak nitelenen dönemdir.

Görünen o ki 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başlarında, gerek Asya gerek Doğu Avrupa'da popülizm, köylü kitleleri harekete geçirmek için etkili bir siyaset stratejisi olarak ortaya çıkmıştır. 21. yüzyılda ise özellikle Avrupa'da popülist siyaset ve popülist olarak nitelendirilebilecek liderlerin seçim başarıları Avrupa'da artan popülizm tehlikesi olarak yorumlanmıştır.

Popülizm 19. yüzyılda iki farklı coğrafyada yeşermiştir. Bunlardan ilki Rusya'da 1870'li yıllarda gözlenen ve köylülüğe yönelik sosyalist devrimci hareketti. Diğeri ise, yine aynı yüzyılın son on yılında Amerika'da, kırsal kesimde Amerikan popülizmi idi. Tarihsel bağlamda “halkçılık” düşüncesiyle ortaya çıkan popülizmin gelişmesi 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görünür bir duruma geldi. Bağımsızlığını kazanmış birçok ülkede görülen halkçılık daha sonra siyasette popülist bir stratejiye zemin oluşturmuştur. (Toprak, 2014: 3).

Popülizmin tarihsel bağlamını incelemek tanımı ve karakteristik özellikleri hakkında birtakım kolaylıklar sağlamaktadır.

2. Popülizm: Tanım Sorunu ve Tarihsel Bağları

1967 yılında Londra Ekonomi Okulu popülizmi tanımlamak amacıyla bir konferans gerçekleştirmiş fakat konferansa katılanlar popülizm için ortak bir tanıma ulaşamamışlardı (Müller, 2017: 21). 1969 yılında ise bu konferansta sunulan bildirilerden oluşan kitabın giriş bölümüne “Dünyada bir hayalet dolaşiyor popülizm hayaleti” (Ionescu ve Gellner, 1969: 1-5) yazılarak kavrama yapılan bu benzetme, popülizmin dünya üzerinde, farklı bölgelerde olabileceğini ve sürekli varlığını koruduğunu ortaya koymaktadır. Öyle ki dünyada popülist siyasetin kimi zaman etkili, kimi zaman etkisiz ama sürekli varlığı tanım sorununu da beraberinde getirmektedir.

Popülizmin bu tanım sorunu, onu içi dolu fakat karmaşık bir çuval haline getirmektedir. Bu çuvalın içinde, siyasal iktidarın siyasal davranışlarında mistisizm, antisemitizm, anti-entelektüalizm, yabancı düşmanlığı gibi siyaset tarzları yer alıyor (Toprak, 2017: 34). Popülizmin yazılı bir doktrin olmamasından kaynaklı, nasıl anlaşılacağına dair birçok siyasal itiraz vardır. Popülizmin ne olduğu sorusunda tartışmalar popülizmin demokrasiyi kuvvetlendiren mi yoksa ona zarar veren mi bir niteliğe sahip olduğunu anlamaya yönelik yapılmaktadır. Sol, sağ, demokrat, demokrasi karşıtı veya liberal her siyasi hareketin popülist siyasete dönüşebileceği ve popülizmin demokrasinin hem dostu hem de düşmanı olarak tanımlanabileceği kavramsal bir kaos bulunmaktadır (Müller, 2017: 24-25).

Popülizmin tanımlanmasıyla ilgili tartışmalar en genel olarak dört başlık altında toplanabilir. Birincisi, popülizmin bir ideoloji olarak kabul edildiği tanımlardır. İkincisi, popülizm bir hareket olarak tanımlanmaktadır. Üçüncü olarak popülizmin siyasal bir strateji olarak kabul edildiği tanımlardır (Akıllı, 2010: 14). Bunların dışında dördüncü bir tanımlama ise, Ernesto Laclau (2013)'nin “Popülist Akıl Üzerine” adlı çalışmasında popülizmi söylemsel bir pra-

tik olarak ele almasıdır. Bu çalışmada da popülizmin söylemsel pratikleri daha çok dikkate alınacaktır. Çünkü, Laclau'nun popülizmi söylemsel bir pratik olarak ele alması, Türk siyasal hayatına daha yakın durmaktadır[†]. Türkiye'de hem tek partili hem de çok partili siyasal düzen incelendiğinde uluslaşmayla birlikte karizmatik bir lider etrafında millet için, millete doğru, millet iradesi gibi sözsel argümanlar siyasette çok etki göstermiştir.

Laclau, popülist işleyişin temelinde, iktidar arayışı içindeki siyasal bir öznenin, o zamana kadar birikmiş çeşitli biçimlerdeki toplumsal çelişkileri ve rahatsızlıkları bir bütün olarak kendi bünyesinde toplayan ortak bir temayı öne çıkarması ve bunun üzerinden toplumun memnuniyetsiz kesimlerini iktidar bloğuna ve egemen ideolojiye karşı "halk" olarak işaret etmesi ve harekete geçirmesi yattığını belirtmiştir (Saraçoğlu: 2017). Laclau'nun popülist mantığı tanımlaması, popülizmi söylemsel bir pratik olarak ortaya koymakla birlikte, popülizmin aynı zamanda siyaset yapma stratejisi olarak görünür kılınabildiğini belirtmektedir.

Popülizmin tanımı için farklı görüşlerin konuşulduğu 1967 yılında Londra İktisat Okulu tarafından gerçekleştirilen konferans, popülizmin değişik tarihsel ve coğrafi koşullarda; yeni ile eski çatışması, modernizasyon, kırsal nüfusun yoksulluğu veya kentleşme gibi özel toplumsal durumlarda sık sık ortaya çıktığı belirtilmiştir. Tartışmada popülizm için geçerli kabul edilebilecek bir tanım önerisi oluşuyor. Bu öneriye göre popülist hareketler, ekonomik, kültürel, siyasal değişikliğin baskısına ve mevcut siyasal yapıdan yabancılaşmış entelektüellere başkaldıran veya tepki duyanların, halkın çıkarları için iktidarı hedefledikleri hareketlerdir. Ayrıca popülist hareketlerin, halkın basit ve geleneksel değerlerine dönme, bunları benimseme eğilimi taşıdığı belirtiliyor (Toprak, 1992: 45). Çoğunlukla popülist siyaset, yozlaşmış ve seçkin güdümlü demokrasiye karşı halkın çıkarlarını savunan bir strateji olarak ortaya çıkmaktadır.

Popülizme önemli katkıları olan Margaret Canovan tanım sorununu aşmak için popülizmi sınıflandırmıştır. Canovan, "tarımsal popülizm" ile kırsal olmayıp halk ile seçkinler arasındaki gerilimde ortaya çıkan "politik popülizm" birbirinden ayırmıştır. Tarımsal popülizmleri, çiftçilerin köktenciligi, köylü hareketleri, entelektüel tarımsal sosyalizm; politik popülizmleri ise, popülist diktatörlük, popülist demokrasi, gerici popülizm, politikacı popülizmi olarak gruplandırıp popülizmin tarihsel süreçte edindiği farklı anlamların sınırlarını çizmeye çalışmıştır. Canovan'a göre, popülizmin coğrafi farklılıkları da aşabilecek temel iki özelliği; "halka başvurmak" ve "seçkinlik karşıtlığıdır". Bu durum evrensel olarak hem tarımsal hem de politik popülizmlerde ortaya çıkan ortak özelliktir (Canovan, 1981: 13, 294). Bu gruplandırmayı bir adım ileriye taşıyacak olursak, 2000'li yıllarda hızla artan kentleşme ve bunun bir türevi olarak kırsal nüfusun aşınması tarımsal popülizmlerin varlığını ve stratejisini azaltmıştır.

Tanım sorununu aşmak için çalışmada tarihsel bağlar ayrıntılı incelenmiştir. Dolayısıyla tarihsel süreç içinde popülizmin hangi yolları izlediği ve farklı coğrafyalarda ortak noktalarının neler olduğu tartışılarak tanıma ilişkin bir yol belirlenmeye çalışılmıştır.

Akademik yazında popülizmin doğuşu 19. yüzyılın sonlarına doğru Rus Narodnik hareketinin[‡] başlangıcı olarak gösterilmektedir. Narodnik hareket, Rusya'da kırsal yaşamı yücelten orta-sınıf entelektüel bir hareket olarak ortaya çıkmış ve kitleleri köylüler üzerinden harekete geçirebilecek popülist bir siyasal program izlemiştir (Toprak, 1992: 33; 2017: 44). Narodnikler sınıfsal bir devrim için, proleteriyayı değil köylüyü ilerici bir güç olarak görmektedirler. Bu yönüyle Canovan'ın sınıflandırmasına göre, Rus Narodnik hareketini tarımsal popülizmin şekli olan "entelektüel tarımsal sosyalizm" grubuna koyabiliriz.

Popülizm teriminin etimolojik kökeni ise, 1870-1890 döneminde "Grangers" ve "Greenbackers" diye bilinen çiftçi hareketine dayandırılmaktadır. 1892'de ABD'de demokratlara ve cumhuriyetçilere karşı 3. yol olarak Halk Par-

---

[†]Buradan, Türkiye'de popülizmin sadece söylemsel bir pratik olarak etkin olduğu anlamı çıkarılmamalıdır. Taggart'ın (2004) belirttiği gibi; popülizmin çevresine göre renk değiştiren bukalemunsu bir niteliği vardır. Türkiye siyasetinde popülizm, dönem dönem bu renk değişikliğine uğramıştır.

[‡]Narodnik hareket, Çarlık Rusyası'nın kapitalist gelişme sürecine girmesine tepki niteliği taşıyan ve Rusya kırsalının geleneksel kurumu olarak görülen köylü komünleri temel alınarak, kapitalizm aşamasından geçmeden sosyalizme varılabileceğini savunan düşünce akımıdır (Yalman, 1986: 18).

tisi adıyla aktivistlerin buldukları bir terimdir (Toprak, 2014: 22-23). Popülizmin tarihsel çıkış noktasını Rusya’da Narodnik hareket ve Amerika’da Halk Partisi [Popülist Parti] olarak gösterebiliriz. Laclau (2013: 19), Canovan’ın popülizmleri sınıflandırma biçimine işaret ederek, her ikisinin de tarımsal popülizme örnek oluşturduğunu fakat ABD’deki Halk Partisi’nin sadece çiftçilerin tarımsal eylemi olmadığını aynı zamanda seçkinlere ve servet sahiplerine karşı taşralı halkın ayaklanması olarak politik bir yana sahip olduğunu belirtmektedir.

3. Popülizmin Ön Koşulları: “Halka Başvurmak”, “Seçkinlik Karşıtlığı” ve “Genel İrade”

Latince *populus* kelimesi *halk* veya *kalabalık* yerine kullanıldığı gibi “egemenler olarak halk”, “millet olarak halklar” ve “yönetici seçkinlerin aksine sıradan/ortak insanlar” anlamlarına da gelmektedir (Canovan, 2004: 247-248). Literatürde farklı birçok tanımın mevcut olduğunu belirten Canovan popülizmin değişmeyen temel özelliklerini belirlemeye çalışmış ve literatürdeki çeşitli tanımların listesini yapmıştır (1981:4):

“Modernleşme sorunlarıyla karşı karşıya olan geri kalmış köylü ülkelerde ortaya çıkan sosyalizm.”

“Esas olarak sanayi ve finans sermayesinin tedrici tecavüzünün tehdidi altındaki küçük kırsal halkın ideolojisi.”

“Esas olarak değişmekte olan toplumda geleneksel değerleri hayata geçirmeyi hedefleyen kırsal bir hareket.”

“Halkın çoğunluğunun fikrinin seçkin(c) bir azınlık tarafından denetlendiği inancı.”

“Şu temel öncüle dayanan herhangi bir inanç veya hareket: Erdem, ezici çoğunluğu oluşturan basit halkta ve onların ortak geleneklerinde gizlidir.”

“Popülizm, halk iradesinin kendisinin bütün diğer ilkelerden üstün olduğunu beyan eder.”

Çalışmanın *Tanım Sorunu* başlığı altında belirttiğimiz gibi, böyle bir çeşitlilikle karşı karşıya kalan Canovan, popülizmi tarımsal ve politik olmak üzere iki gruba ayırarak (1981: 13) popülizmin tarihsel olarak edindiği çoklu biçimleri/tanımları bertaraf etmeyi denemiştir. Bu ayırımın popülizmin tarihsel ilerleyişi referans alınarak yapıldığı gerek Rus Narodnik hareketinde, gerekse Latin Amerika’daki hareketlerde kanıtlanmıştır. Tekrar belirtmek gerekir ki artık köy/kırın aşınması, özellikle 21. yüzyılda tarımsal popülizm biçimlerini ortadan kaldırmıştır. Yukarıda, literatürde bulunan tanım farklılıklarına baktığımızda, ortak olarak halk ve halkın olağan basitliğinin ön plana çıktığı ve popülizmin bu basitlikten yararlandığı sonucuna ulaşabiliriz. Tıpkı Ralf Dahrendorf’un (akt. Müller, 2017: 26) belirttiği gibi; “popülizm basit, demokrasi ise karmaşıktır”.

Popülizm konusunda kapsamlı çalışmaları olan Ernesto Laclau, kavramın tanımsızlığına dikkat çekerek, değişik siyasal olguların (Maoizm, Nazizm, Peronizm, Nasirizm, Narodnizm) hepsinde mevcut olabilecek ortak özellikler ileri sürmeyi denemiştir. Laclau toplumsal tabanları farklı hareketlerin bir bileşeni olarak algılanan “ortak şey”in popülizm olduğunu belirtmiştir (Laclau, 1998: 157). Laclau, popülizm ile ilgili tespitlerini yaparken Latin Amerika deneyimlerine bağlı kalmış fakat tanımın kapsamını belirli bir tarih ve coğrafi bağlamla sınırlandırmamıştır. Popülizmin herhangi bir coğrafya ile sınırlandırılmayacağı düşüncesi, ortak ilkeler üzerinden bir tanımlama yapılabileceğinin göstergesidir. Peter Worsley’in (akt. Laclau, 1998: 159) açıklaması popülizmi ortak ilkeler üzerinden tanımlama düşüncesini doğrular niteliktedir:

“Zaman, mekan ve kültürleri itibarıyla birbirinden ayrılan çok farklı özellikteki hareketler diğer özelliklerindeki farklılıklara karşın, bilinçli ve analitik bir biçimde aynı başlık altında, “popülist” başlığında toplanmamızı haklı kılacak belirli can alıcı özelliklere sahiptirler.”

Worsley’e göre, farklı hareketler siyaset tarzları bakımından popülist başlığı altında toplanabilir ve popülizme ait ortak özellikler belirlenebilir. Popülizmdeki tanım karmaşıklığına ilişkin sorunları aşmanın yolu son kertede ortak ilkeleri belirlemekten geçmektedir. Kavramla ilgili güncel tartışmalara bakıldığında ise, popülizmin ortak ilkeleri konusunda büyük ölçüde görüş birlikteliği vardır.

Latin Amerika, Rusya, Avrupa ve Türkiye’de birbirinden farklı coğrafyalarda popülist sürecin nasıl işlediğine bağlı kalarak bir tanım belirli ölçüde mümkün olmaktadır. Fakat popülizme dair köşe taşlarını belirlerken popülizmin sürekli değişkenliği ve farklı hareket/ideolojiler içinde ortaya çıkabilirliği göz önünde bulundurulmalıdır. Bu sebeple

Canovan'ın (1981) coğrafi farklılıkları aşmak için önerdiği, "halka başvurmak" ve "seçkincilik karşıtlığı" tarihsel süreçte popülizmin değişmeyen iki özelliğidir. Canovan'ın bu önerisini bir adım ileriye taşıyacak olursak, Zafer Toprak'ın (2014: 26) bu konudaki tespiti önemlidir:

"Popülizmin minimal bir tanımı halk ile kurulu düzen arasında bir çatışmayı gündeme getiriyor. Hemen tüm popülist eğilimler halka çağrıda bulunuyor ve bu açıdan anti-elitist bir nitelik taşıyor. Genel kitlenin iradesini engelleyen ve güç odakları olan azınlıklara karşı tavır koyuyor. Bu açıdan popülizm son kertede toplumu iki homojen ve antagonist kampa bölüyor: Bir tarafta saf halk kitlesi, öbür tarafta yoz elit kesimi yer alıyor. Diğer yandan ise, siyasetin genel iradeden ibaret olması gerektiğini savunuyor. Böylece minimum düzeyde popülizm üçlü sacayağı üzerine inşa edilmiş oluyor: halk, elitler ve genel irade."

Popülizmin değişmeyen iki özelliği olarak tespit edilen, "halka başvurmak" ve "seçkincilik karşıtlığı" argümanlarına bir de "genel irade" argümanı konularak tarihsel bağından kopmadan popülizme dair genel bir çıkarımda bulunabiliyoruz. Özellikle popülizmin genel iradeyi temsil ettiği iddiası çalışmanın popülizm ve demokrasi karşılaşmasının temelini oluşturmaktadır.

Popülizmin üzerine oturduğu üçlü sacayak (halk, seçkinler, genel irade) göz önüne alınırsa, seçkin karşıtlığı popülist olmak için gerekli fakat yeterli değildir. Çünkü aynı zamanda popülistler seçkin karşıtı olmanın yanı sıra çoğulculuk karşıtıdır. Popülistler yalnızca kendilerinin halkı temsil ettiğini iddia ederler, bunun için iktidara gelmeden önce tüm siyasi rakipler ahlaksız ve yozlaşmış seçkinlerin bir parçasıdır. İktidardaki popülizm için ise her türden muhalefet meşru değildir ve popülist partiyi desteklemeyen kesim gerçek halkın bir parçası olarak görülmez (Müller, 2017: 36). Direkt olarak halka çağrı yapan her oluşumun/liderin/hareketin popülist olduğunu söylemek doğru olmaz. Müller (2017: 39) bu durumu şöyle ifade etmiştir:

"Antik Roma'dan alınma tabirler ile söylersek *pleblerin* (sıradan halkın) çıkarları için mücadele etmek popülizm değildir. Fakat sadece *pleblerin* (köleleri boş verelim ama asilzadelere karşı) *populus Romanus* (Roma Halkı) olduğunu veya *popularesin* (insanların) sadece belirli bir türünün hakiki halkı temsil ettiğini söylemek popülizmdir."

Gerçekten de farklı coğrafyalarda popülist oluşumlara baktığımızda bu durum popülist stratejinin belirleyici bir özelliğidir. Latin Amerika'da popülizmin öncüsü Peron'un kendini "en iyi demokrat", siyasi rakiplerini ise "demokrasi düşmanı" olarak tanımlaması; Avrupa'da 21. yüzyılda popülist partilerin kendilerini "gerçek vatansever" ilan ederek yabancı düşmanlığını siyasetlerinin bir ilkesi haline getirmesi; Türkiye'de ise DP popülizmi tarafından oluşturulan "Vatan Cephesi"nin dışında kalanların "kin ve husumet cephesi"nin bir parçası olarak ilan edilmesi popülist stratejide yaratılan karşıt unsurları doğrular niteliktedir.

Popülizmin önkoşullarına bağlı kalınarak birtakım ilkeler belirlenebilir. Buna göre; (1) belirli bir sınıfsal ayırım olmadan halk birdir ve özünde iyidir, (2) egemen olan halktır, halk isterse her şey mümkün olabilmektedir ve demokrasinin tek amacı halkın egemenliğini tesis etmektir, (3) halk kendini gelenek ve kültür ile var eder, kültür ve geleneğin korunması halkın yararına, (4) lider halkla özdeşleşmiştir, lidere bağlılık halka bağlılıktır, çünkü lider sadece halkın iradesini temsil eder (Albertazzi ve McDonnell, 2008: 6-7). Belirtilen bu ilkeler popülizmde mevcut olan ortak özelliği vurgulama açısından önemlidir. Canovan'ın "kurulu iktidar yapısına ve toplumun baskın ideal ve değerlerine karşı halk adına karşı çıkmak" (1981: 544-552) olarak tanımladığı popülizmde söylem, stratejiler üzerinden inşa edilir. Söylem inşa edilirken halk, seçkinler ve genel irade bu stratejiyi belirler. "İyi" halkın karşısında "kötü" seçkinlerin olması popülist söylemdeki en belirgin ortak özelliktir.

4. Latin Popülizmi

1960'lar Latin Amerika'da neoliberal politikaların etkin olduğu bir dönemdir. Popülist söylem Rusya'da olduğu gibi, pre-kapitalist [kapitalist üretim öncesi] değerler sistemine dönülmesi gerektiği yönünde oluşmuştur. Latin Amerika'da popülist siyaset biçimi; ekonomik bunalım sonucu iktidar bloku içindeki hegemonyası sarsılan oligarşinin siyasal ve ekonomik etkisini henüz tümünden yitirmediği bir ortamda, sanayi burjuvazisi, sanayi işçileri, egemen olmayan tüm kesimler arasında oligarşi iktidarına karşı üçlü bir ittifak kurulması yönündedir (Yalman, 1986: 24-25). Latin Amerika ülkelerinde popülist siyasetin seyri genel itibarıyla oligarşik bir seçkinler yönetimi ve onun karşısında duran sınıfsal gruplardır.

Latin Amerika’da bu durumun ortaya çıkmasını ve popülist stratejiyi anlamanın en sağlıklı örneği Arjantindir. 1943 yılında Arjantin’de gerçekleşen bir darbeye yer alan Juan Domingo Peron kurulan hükümette Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanı olmuştur. Peron, göreve geldiğinde aldığı siyasi karar ve uygulamalarla ülkede siyasal bir kişilik olarak ön plana çıkmıştır. Öncelikli olarak işçi sınıfının çıkarlarının savunusu, sendikalarla yakınlaşma, kira sınırlaması getirmesi gibi kararlarla hem işçi sınıfının hem de yoksul kesimin büyük desteğini kazanıp “emekçi babası” ünvanını almıştır (Yetkin, 2010: 22). 1945 yılında hükümetteki anlaşmazlıklardan dolayı tutuklanan Peron’a sadakatlerini göstermek için 300.000 kişi yürüyüşe geçmiş ve Peron popülist bir lider olarak 1946 yılında devlet başkanlığına adaylığını açıklayıp aşağıdaki seçim konuşmasıyla popülist bir lider olarak Peronizm’in özünü ortaya koymuştur (Laclau, 1998: 204):

“Ben o halde, hasımlarımdan çok daha demokratım, çünkü onlar demokrasinin görüntüsünü, dışta kalan biçimini savunurlarken, ben gerçek demokrasinin peşindeyim. İşçileri, hatta en fakirlerini bile kapitalist zulümden koruyacak daha yüksek bir hayat standartının peşindeyim; oysa kapitalistler, proletaryanın sefaletini ve eski seçim hilelerini sürdürmelerini sağlayabilmek için devletin onları bir kenara atmasını istiyorlar. Sonuçta Arjantin, ülke pahasına iktidara gelen ve yaşayan birçoklarının onu suçladığı uykucu eylemlilik hızında atıl ve durgun kalamaz; Arjantin, sağlıklı ve temiz yaşamalı bir gencin sıkı nabzına tekrar sahip olmalıdır. Arjantin işçi sınıfının genç kanına ihtiyaç duymaktadır.”

Laclau, Peronizm’deki popülist unsurun nasıl oluştuğunu kavramaya çalışmıştır. Köylülüğün olmayışı, kent nüfusunun egemenliği, orta sınıfların gelişmiş olması, ülke çapında sendikacılığın önemi ve işçi sınıfının vazgeçilmez olarak kitlesel varlığı Peron’un 1955’te iktidardan düşüşünden sonra bile popülist siyasetin sürekliliğini sağlamıştır (Laclau: 1998: 206). Peron’un konuşmasındaki “gerçek demokrasi” söylemi popülizmin genel niteliğini ortaya koymaktadır ve sık rastlanan bir söylemsel pratik olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü, kendilerini “en iyi demokrat” olarak tanımlamak popülist liderlerin belirgin özelliğidir.

Peron yönetiminde ortaya çıkan popülist stratejinin bir diğer özelliği de karizmatik liderliktir. Peron’un emekçi babası ünvanını alması, karizmatik bir lider olarak Peron ile halkın farklı kesimlerinin arasında doğrudan bir diyalog kurmuş ve kitleler harekete geçirilebilmiştir. Kimsesizlerin kimsesi olmak ve lider ile halk arasındaki tüm kurumları kaldırmak karizmatik liderlik simgesinin getirdiği bir durumdur. Taggart’a (2004: 83-84) göre; Peron rejimi toplumsal adalet, ekonomik özgürlük, siyasal bağımsızlık söylemleri üzerine kurulmuştur. Sürekli kriz duygusuna yapılan vurgu ve kurtarıcı olarak Peron’un politikalarının gösterilmesi onun liderliğinin önemini arttırmıştır. Peron, güçlü merkezileşmiş bir yönetim oluşturmuş ve siyasette güçsüz veya sessiz yığınların temsiliyetini önceleyerek karizmatik liderlik vasıflarını kendinde toplamıştır.

Latin Amerika’da 2000’li yılların başlarında, sol çizgideki partiler ve liderler farklı ülkelerde seçim başarılarıyla hükümete gelmişlerdir. 1998 yılında Venezuela’da Hugo Chavez, 2002’de Brezilya’da İşçi Partisi lideri Lula da Silva [2006 yılında tekrar zafer kazanmıştır], 2003 yılında Arjantin’de Peronist lider Nestor Kirchner [Peron’un mirasını tekrar iktidara taşımıştır], 2006 yılında Bolivya’da Michelle Bechelet, Peru ve Meksika gibi ülkelerde de aynı şekilde Peron’un popülist siyaset tarzını sol söylem içinde kullanarak iktidara gelen birçok lider örnek gösterilebilir (Yetkin, 2010: 24). Popülist siyasetin Latin Amerika’daki tarihsel ilerleyişine bakıldığında kimi zaman sağ, kimi zaman sol iktidar ve liderler tarafından uygulandığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte denilebilir ki popülizm olgusu, sağ-popülizm veya sol-popülizm olarak karşımıza çıkmaktadır ve bu durum popülizm kavramının muğlaklığını daha da belirgin hale getirmektedir. İleride ayrıntılı olarak belirtileceği üzere, tarihsel süreçte popülist siyasete dair genel ortak noktalar bulunabilir ve ister sol ister sağ hareketler tarafından popülist siyaset izlensin özünde halk, seçkin ve düzen karşıtlığı, yabancı düşmanlığı, milliyetçilik gibi unsurları barındırdığı gözlemlenmektedir.

Latin Amerika’da popülist stratejinin varyasyonları ve bıraktığı miras, 21. yüzyıl Avrupası’nda da benzer gelişmelere sebep olmuştur. Avrupa’da popülist stratejinin tarihsel bağlamına geçmeden önce The Economist dergisinin 2015 yılında Latin Amerika popülizmini referans alarak, Avrupa’da nasıl bir popülist tehlikenin oluştuğunu analiz etmesi önemlidir. Dergide, Avrupa’da sağcı, ırkçı/ayırıcı, göçmen karşıtı liderlerin ve partilerin seçim başarıları sağlamaları popülist tehlike olarak yorumlanmıştır. Polonya, Danimarka, Hollanda, Fransa gibi ülkelerde sağ kanattan partiler göçmen karşıtı ve yabancı düşmanı söylemlerle ön plana çıkıp kitleleri peşlerinden sürüklemektedirler.

Dergi bu durumun tıpkı Latin Amerika'da olduğu gibi Avrupa ülkelerinde de zamanla temsili demokratik kurumları ve yasal sınırları aşındıracağı için altını çizmektedir (Playing With Fear, The Economist, 12.12.2015).

5. 21. Yüzyılda Avrupa'da Popülizm

2014 yılında Avrupa ülkelerindeki seçimlerde popülist olarak nitelenen partilerin oy oranlarının azımsanmayacak ölçüde yükselmesi, art arda gelen seçim başarıları bu tehlikeyi somutlaştırmıştır. Özellikle Ortadoğu'dan Batı Avrupa'ya başlayan göç dalgası, mülteci sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Tam da bu noktada Avrupa popülist partilerinin mülteci karşıtı söylemleri seçimlerde bu partilere büyük oranda oy kazandırmıştır.

Londra Ekonomi ve Siyaset Bilimi Okulu'nun 2015 yılında yayınladığı ve Cas Mudde tarafından yapılan *Populism in Europe: a primer*⁵ başlıklı çalışma ve verilen istatistikler popülizmin Avrupa'daki yükselişi ve nasıl bir karakterde olduğu ile ilgili çarpıcı sonuçlar vermektedir. Mudde çalışmasında popülizmin, demokratik olmayan bir liberalizm tarafından yaratılan sorunlara illiberal bir cevap olarak ortaya çıktığını belirtiyor. Popülistlerin Avrupa'daki ana söylemi Avrupa Birliği gibi ulusüstü kuruluşların yozlaşmış olduğu ve sorunlara çözüm bulamadığı yönündedir. Avrupa entegrasyonunun, göç veya mülteci sorununun yeniden yapılandırılması Avrupa popülistlerinin temel iddiasıdır. Ayrıca çalışmada popülist stratejinin hem sağ hem sol hareketler içinde oluşabileceği ve sol popülistlerin daha çok sosyalizm merkezli, sağ popülistlerin ise, milliyetçilik merkezli bir siyaset geliştirdiği gözlenmiştir. Buna dayanarak Güney Avrupa'da sol, Kuzey Avrupa'da ise sağ popülizmin ortaya çıktığı iddia edilmiştir (Mudde, 2015).

Heinrich Geiselberger'in (2017) editörlüğünü yaptığı "*Büyük Gerileme (Die Grosse Regression)*" adlı kitap, 21. yüzyılda göç ve mülteci sorunuyla birlikte Avrupa'da göçmen karşıtlığının, yabancı düşmanlığının, ırkçılığın, İslamofobinin artması ve bunun bir türevi olarak büyük seçim başarıları kazanan, azımsanmayacak bir seçmen desteğine sahip olan popülist partilerin, Avrupa'daki popülist tehlikeyi siyasal sisteme entegre etmesini farklı boyutlarıyla incelemiştir. Kitapta özellikle göçmen karşıtlığının ve beraberinde milliyetçi otoriter söylemlerin popülist partiler tarafından ustaca kullanıldığına dikkat çekilmektedir. Küreselleşmenin ve neoliberalizmin risklerinin ortak sonucu olarak demokrasi için yeni tehlikelerin ortaya çıktığı Avrupa'daki durum "Büyük Gerileme" olarak adlandırılmıştır.

Küresel risklerin hepsi [uluslararası terörizm, iklim değişikliği, finansal krizler ve son olarak büyük göç hareketleri] karşısında, kozmopolit bir "biz" duygusu inşa edilemediği için Avrupa yönetimlerinde bir boşluk oluşmuştur. Öyle ki, bu boşluğu mezhepçi ve milliyetçi niteliğe sahip popülist partiler, hareketler, liderler biz/onlar ayrımı ile doldurmuştur. Geline bu noktada 21. yüzyılda, Soğuk Savaş Döneminde olan dost-düşman ayrımının yerini "kültürler savaşı" durumu almıştır (Geiselberger, 2017: 13).

Popülist liderlerin yönetime geldiklerinde ulusal egemenliği yeniden inşa etme iddiası Geiselberger'in bahsettiği kültürler savaşına zemin hazırlıyor. Çünkü, popülist hareketler için ekonomik egemenlik önemli olsa da şüphe duyulacak bir tarafı mutlaka vardır. Bunun için ulusal egemenliğin temeli olarak ekonomik egemenlikten önce kültürel egemenlik ön plana çıkıyor. Popülist liderler, hareketler veya iktidarlar ulusal egemenlik sağlamak için kültürel çoğunlukçuluk, etnik milliyetçilik ve ülke içindeki entelektüel-kültürel muhalefeti bastırma yoluna gitmesi "kültürler savaşı" durumuna sebep oluyor (Appadurai, 2017: 19). Popülizmin, tarihsel süreçteki ilerleyişi incelenerek ortak noktalarının anlaşılacağına dair eğilimden yola çıkarak (Müller, 2017: 27), yeni otoriter popülist lider ve partilerin hepsi de, yabancı yatırımcıların, küresel anlaşmaların, uluslararası finansın ve sermayenin esiri olmuş ulusal ekonomilerin tam olarak kontrol edilemeyeceğini ve bu ekonomik unsurun yerinin, kültürel egemenlik anlayışıyla doldurulup siyasi bir güce ulaşılması gerektiği konusunda ortaklıklar (Appadurai, 2017: 22).

Popülizm 1980'li yıllarda Batı Avrupa'da siyasi bir hareket olarak gelişmeye başladı. Demokrasinin işleyişinde engel ve demokratik kurumları işlevsizleştiren siyasi hareket olarak olumsuz tanımlama içinde kullanıldı. Popülizmin çeşitliliği kavramın tanımını zorlaştırırsa da ortak noktalar bulmak mümkündür. Ayrıca Latin ve Avrupa'daki sürece bakıldığında büyük çoğunlukla olumsuzlanan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır (Çakır, 2011: 13-14).

⁵ Cas Mudde'nin "*Populism in Europe: a primer*" başlıklı çalışmasının tam metni için bakınız. <http://blogs.lse.ac.uk/eurocrisispress/2015/06/21/populism-in-europe-a-primer/>

Yakın bir zamanda Avrupa ülkelerinde artan popülist başarıya oranla beklentileri karşılamasa da, 23-26 Mayıs 2019 tarihinde 9. kez yapılan Avrupa Parlamentosu seçimlerini hem popülist grupların az düzeyde başarı sağlaması hem de oy kullanan seçmenin vermek istediği mesaj yönüyle popülizm açısından değerlendirmek mümkündür.

% 51'lik oranla son 20 yılın en yüksek katılımının olması ve merkez sağ ile merkez sol grupların ilk defa parlamentoda çoğunluğu kaybetmesi, 2019 Avrupa Parlamentosu seçimlerini önemli kılmaktadır.

Bu seçimlerin bir başka önemi ise, seçim sonuçlarının farklı yönleriyle yorumlanarak farklı sorulara cevap olabileceğidir. Avrupa Birliği'ne olan güvenin ve inancın azalması sebebiyle popülizm bir başarı sağladı mı? sorusuna da evet yanıtı verilebilir; Avrupa Birliği'nin yerleşik düzeni güçlü mü Birliğe güven hala var mı? sorusuna da evet yanıtı verilebilir. Bu yönüyle seçim sonuçlarını kesin hatlarıyla değerlendirmek zor olsa da, önceki yıllarda ki seçim sonuçları ile kıyaslandığında Avrupa'da seçmenin bir hareketlilik, değişim ve güven istediği söylenebilir.

1979 yılında % 62 olan seçime katılım, 2014 yılında % 42,6'ya kadar düştü. 2019 yılında ise, % 51 ile son 20 yılın en yüksek katılımı sağlandı. Avrupa Birliği'nin 21 üye ülkesinin ve yaklaşık 400 milyon seçmenin katılım sağladığı 2019 seçimlerinde 751 parlamenter belirlendi. Seçimler sonucunda parlamentoda en kalabalık merkez sağ grup olan Avrupa Halk Partisi (EPP) 180 parlamenterle birinci oldu (www.ntv.com, 27/05/2019).

2019 yılı seçimlerinde başarı gösteren aşırı sağ popülist grup olan Avrupa Muhafazakarları ve Reformistleri (ECR) 2014 yılında 46 olan temsilci sayısını 59; Uluslar ve Özgürlükler Avrupası (ENF) 2014 yılında 41 olan temsilci sayısını 58; Özgürlükler Avrupası ve Doğrudan Demokrasi Grubu (EFDD) ise 2014 yılında 38 olan temsilci sayısını 54'e çıkardı (www.trthaber.com, 28/05/2019).

Parlamentoda sandalye sayılarını arttıran üç popülist grup, AB'ye şüpheci yaklaşım, göç ve milliyetçilik konularında diğer gruplardan keskin olarak ayrılmaktadır. Artan göçlerle birlikte mültecilerin Avrupa'nın düzenini tehdit ettiği düşüncesi, Avrupa Birliği'nin kurumlarının işlevini yitirmesi ve Avrupa insanının sorunlarına yanıt olamaması, Avrupalılık bilincinin önemini kaybetmesi gibi düşünceler bu üç siyasi grup tarafından benimsenmiştir.

2010'da başlayan ekonomik krizin etkilerinin hala sürmesi, 2015'de göç krizine Avrupa Birliği tarafından çözüm üretilememesi, dünyada büyük bir tehlike oluşturan ekoloji sorunlarına bir alternatif getirilememesi Avrupa seçmeninde AB'nin geleceğine yönelik bir güven kırılması ve karamsarlığa yol açtı. Dolayısıyla bu durum Avrupa'da, AB karşıtı aşırı sağın yükselişi ve Britanya'nın AB'den çıkış (Brexit) sürecinin başlaması sonucunu doğurmuştur (Eralp, 2019: 2-3).

Avrupa Parlamentosu seçim sonuçları popülizm için büyük bir zafer sayılmasa da, merkez sağ ve solun güç kaybetmesi, seçmenin Avrupa'da değişim mesajı vermesi popülizmin belirleyici gücünü ortaya çıkarmakla birlikte, aşırı sağ ve popülist kanadın Avrupa şüphecileriyle biraraya gelerek parlamentonun % 25'ini oluşturabilecek bir pozisyonda olması (Vatandaş, 2019: 2) popülist stratejinin Avrupa Parlamentosu içinde üstü örtük ama etkili bir başarı sağladığını göstermektedir.

6. Demokrasi

Siyaset felsefesinin temellerinin Antik Yunan düşünce sisteminde atılması, siyasetin bir ögesi olarak demokrasinin de ilk kuramsal temelini Antik Yunan'da birçok düşünür tarafından oluşturulmaya çalışılmasına sebep olmuştur.

Latince "*demos*" ve "*kratos*" kelimelerinin birleşmesiyle oluşan "*dimokratia*" yani demokrasinin köklerini MÖ 5. Yüzyıldan itibaren Antik Yunan'da görmek mümkündür. *Demos*, o dönemde kentte yaşayan vatandaşları, sıradan insanları veya alt tabakada yaşayanları tanımlamak için kullanılıyordu. *Kratos* ise, güç, egemenlik veya iktidar anlamlarında kullanılmıştır (Miller, 1994: 163). Etimolojisine bakıldığında bir halk egemenliği söz konusudur. Antik Yunan'da da bu anlamıyla demokrasi; gücü elinde bulunduranın ve yönetenin halk olduğu anlamına gelmiştir.

Aristoteles, demokrasiye karşı eleştirel olmakla birlikte, onu daha az kötü bir konuma koymuştur. Çünkü Aristoteles demokrasiyi başkanı olmayan bir aileye benzetir, başkanı olmayan bir ailede herkes eşittir ama burada yönetim zayıf olduğu için herkes her istediğini yapabilme hakkına sahip olmuştur (Aristoteles, 2010: 168). Aslında Aristoteles bu tanımlamalarını yaparken doğal düzenden sapmayı "bozulma" olarak nitelemiş ve bozuk yönetim

biçimlerinin olduğunu söylemiştir. Aristoteles'e göre, ortak yararı gözetenler doğru, egemen sınıfın ya da kişinin yararını gözetenler bozuk yönetim biçimleridir. Ortak iyiliği amaçlayan tek kişinin yönetimi *krallık*, ortak iyiliği amaçlayan azınlığın yönetimi *aristokrasi*, ortak iyiliği amaçlayan yurttaşlar topluluğunun yönetimi ise *politeia*dir. Bunları doğru yönetim biçimleri olarak ortaya koymuştur. Bu yönetim biçimlerinin sapması sonucunda bozulma gerçekleşmektedir. Ona göre krallıktan sapmanın sonucu *tiranlıktır*, aristokrasiden sapmanın sonucu *oligarşidir*, politeiadan sapmanın sonucu ise *demokrasidir* (Kalaycı, 2014: 52). Doğru yönetim şekilleri içinden ideal olanı politeia'dır. Politeia; zenginlik, özgürlük, eğitim ve soyluluk bakımından eşit ve benzer olan aralarında dostluk ilişkisi bulunan yurttaşlar yönetimidir. Bozulmuş yönetim biçimleri arasından en ideali ise demokrasidir (Kalaycı, 2014: 53).

Demokrasinin modern dönemde doğrudan demokrasi, temsili demokrasi, müzakereci demokrasi, radikal demokrasi, liberal demokrasi, elitist demokrasi gibi birçok farklı adlandırmaya maruz kaldığı görülmüştür. Fakat temel olarak demokrasinin doğrudan ve temsili olmak üzere iki farklı yönü üzerinde yoğunlaşmış ve tartışmalar bu ekseninde ilerlemiştir.

6. 1. Demokrasi Araçları

Temsili demokrasi ve doğrudan demokrasi arasında temel ayrım; müzakere temsili demokrasiye parlamentoda temsilciler aracılığıyla gerçekleştirilirken, doğrudan demokrasiye aracısız bir şekilde gerçekleştirilmektedir (Budge, 1996: 35). Özellikle popülizmin stratejisiyle büyük bir uyum sağlayan doğrudan demokrasi, lider ile halkın arasında aracısız ve doğrudan bir alan yaratmaktadır.

Temsili demokrasi ise; Robert Dahl'ın modern dönemde kavramsallaştırdığı etimolojik olarak "birçok" ve "yönetmek" anlamlarına gelen poliarsi kavramıyla ilişkilendirilebilir (Dahl, 1998: 90). Çünkü temsili demokrasinin temelinde parlamento, temsilciler, seçimler, ifade hürriyeti, katılım gibi çoğunluğun uzlaşısını içerebilecek araçlar vardır. Temsili demokrasi demokratik sistemlerin içinde kabul görmüş bir demokrasi şeklidir.

Siyasi Partiler: Demokrasilerde düşünce, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü vazgeçilmez unsurlardır (Touraine, 2015: 16). Demokratik sistemlerin en temel kurumu olarak görülen siyasi partiler temsili demokrasiyi gerçekleştirmekte temel bir role sahiptirler. Özellikle çok partili siyasal sistemlerde partiler, üyelerinin düşüncelerini tek bir çatı altında ve doğrudan ifade edebilir. Demokrasinin ilkelerinden olan dernek, parti ya da organizasyon kurma hakkının kullanımı siyasi partiler ile olur. Siyasi partileri sadece iktidar olma yarışına girmek için kullanılan bir kurum olarak görmemek gereklidir. Çünkü, iktidarı kaybeden bir parti ister parlamentoda ister parlamento dışında olsun muhalefet konumundadır. Her türlü demokratik katılım süreçlerinde fikir beyan edip, görüş oluşturma hakkına sahiptir.

Parlamento: Halk tarafından seçilen temsilcilerin toplandığı, belirli kuralları olan, kararların alındığı ve yasaların yapıldığı kurumlar parlamentolardır. Dünya üzerinde ister demokratik olarak nitelensin ister anti-demokratik olsun hemen hemen tüm ülkelerde parlamento vardır. Siyasal, ekonomik veya toplumsal kararlar parlamentolarda görüşülür ve karara bağlanır. Demokrasi açısından parlamentonun önemi, halkın parlamentodaki karar süreçlerine ne derecede katıldığı veya etkilediğidir.

Parlamentosuz bir demokrasinin kesinlikle düşünülmemeyeceğini belirten Hans Kelsen, demokrasinin kaderinin parlamentarizmin kaderine bağlı olduğunu altını çizmiştir (Kelsen, 2019: 34). En genel ifadesiyle temsili demokrasiyi, günümüzde fiilen uygulanması mümkün olmayan doğrudan demokrasiye ayıran kurum parlamentodur. Hem demokrasilerde hem de siyasal sistemlerde parlamentarizme büyük sorumluluk yükleyen Kelsen, modern demokrasinin, parlamentonun günlük sorunları çözebilecek bir araç olarak ortaya çıkmasıyla yaşayabileceğini belirtmiştir (a.g.e., 2019: 35).

Seçimler: Serbest seçimle gelmemiş ve serbest seçimlerle değiştirilemeyecek bir halk egemenliğine demokratik denilemez. Demokrasiyi yöneticilerin düzenli aralıklarla, adil ve eşit bir şekilde gerçekleştirilen serbest seçimlerle belirlenmesi olarak tanımlamak gereklidir (Touraine, 2015: 38). Elbette böyle bir tanım yapılırken demokrasinin diğer araçları ve ilkeleri de göz önünde bulundurulmalıdır. Çünkü unutulmamalıdır ki seçimler demokrasi için gerekli fakat yeterli olmayan asgari bir mekanizmadır.

Temsili demokrasiye yöneltilen eleştiriler arasında en fazla eleştiri halkın iradesini ve egemenliğini yansıtmadığı gerekçesiyle seçim olgusuna yapılmaktadır. Çünkü her ne kadar temsili demokrasilerde egemenliğin sahibi halk olsa da, kullanımı seçtiği temsilciler eliyle yürütülmektedir. Bu yöntemin, seçim dönemleri dışında halkın katılımını kısıtladığı ve onları sadece seçimlerde oy veren birer görevli haline getirdiği düşünülmektedir (Çam, 1999: 263-264). Üzerinde birçok tartışma olmasına rağmen demokrasinin diğer araçları ve ilkeleri bu durumun önüne geçilmesinde etkin bir role sahiptir. Örneğin siyasi partilerin, sendikaların veya sivil toplum kuruluşlarının olması, halkın sadece seçimlerde değil seçim dışında olan karar alma süreçlerine katılımına olanak sağlamaktadır. Seçim olgusu dolaylı olarak sadece oy verme esnasında değil, sonrasındaki süreçlerde de halkın denetimine bir zemin hazırlamaktadır.

Sivil Toplum Kuruluşları, Baskı Grupları: Sivil toplum kuruluşları demokrasiyle birlikte ortaya çıkmasa da demokrasi sayesinde büyük önem kazanmıştır. Katılım nasıl olacak sorusunun ilk cevabı siyasi partiler aracılığıyla. Fakat daha da önemlisi organizasyon, dernek veya vakıf gibi her türden sivil toplum kuruluşları karar alma süreçlerine katılımı etkin bir şekilde gerçekleştirmektedir. Çünkü STK'lar genellikle siyasetin dışında kalarak yaşamın farklı birçok alanında manevra yapmaktadır. Farklı kesimlerden birçok insanın ortak talepler çevresinde birleştiği STK'lar, üyelerinin üst yöneticilere veya siyasi erke seslerini duyurabilmesinde etkin rol oynamaktadırlar.

STK'ların bir diğer temel özelliği ise, "çoğunlukçu model" ve "çoğulcu model" ayrımında ortaya çıkmaktadır. Çoğulcu bir anlayışın hakim olduğu demokrasi modellerinde azınlıkta kalan grup seçim veya karar alma süreçlerinde kaybeden olsa da STK'lar aracılığıyla süreçlere katılmaya ve talep belirtmeye devam eder. Tam bu noktada STK'lar çoğunluğun karşısında azınlık gruplarını koruyucu faaliyetler üstlenebilir (Gözler, 2015: 266).

7. Popülizm ve Demokrasi: Uzlaşma ve Çatışma

Popülizm ve demokrasinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, aynı zamanda bir siyasal sistemin içinde çatışma ve uzlaşmanın ne ölçüde hemhal olup, tüm siyasal sisteme nasıl sirayet edebileceğini gösterir niteliktedir. Çünkü demokratik dünyanın içinde barınan popülizm, özellikle 21. Yüzyılda farklı birçok siyasal sistemde hakim konuma gelerek, demokrasinin işlevinin ve gerekliliğinin sorgulanmasına sebep olmuştur.

Çatışma ve uzlaşma, demokrasi ile popülizmin arasında artılara ve eksilere işaret etmektedir. Popülizm, demokrasiye düzenleyici bir katkı sağlayabildiği gibi aynı zamanda demokrasiyi kusurlu hale getiren bir etkiye de sebep olabilmektedir.

7. 1. Uzlaşma

Popülizm demokrasiye ne ölçüde katkı sağlayabilir? Popülizm ve demokrasinin uzlaştığı noktalar nelerdir? Bu ve benzeri soruların yanıtlanabilmesi için popülizm ile demokrasinin içsel ilişkisinin ve demokrasinin siyasal sistemdeki niteliğinin incelenmesi gereklidir.

Siyasetin daha çok teknokrat sınıfının bir uğraşı haline gelmesi, elitlerin toplum içinde kanaat önderi seçilmesi ve siyaseti kendilerinden ibaret olarak görmeleri, kalabalık ve sıradan yığınlarda siyasi bir ilgisizliğe sebep olmuştur. Bu noktada popülizmin halkçı tutumunun kitleleri siyasete karşı ilgili hale getirmesi demokrasideki boşluğu doldurmuştur (Stavrakakis ve Katsambekis, 2014).

Liberallerin popülizme dair olumsuz düşüncelerini bertaraf etmeyi deneyen Kaltwasser, halkın iradesini ve seçeneğini yalnızca liberal kurumlara sıkıştırarak demokratik olanaklara ulaşamayacağını iddia etmiş ve popülizme bu anlamıyla ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir. Çünkü popülizmin müdahalesi siyasette koruyuculuk işlevi görmektedir (Kaltwasser, 2012: 188-189). Demokrasinin saf bir formu olarak tanımlanan popülizm, demokratik özdür. Halk iradesi ile anayasacılık arasındaki gerilimleri bertaraf etmenin yolu popülist bir stratejiden geçmektedir. Halk ile kurulan doğrudan ilişki birçok yönetim krizini çözebilmektedir (Kaltwasser, 2012: 189-193). Kaltwasser'ın demokratik öz olarak tarif ettiği popülizm, demokrasiyi yönlendiren, yapıcı bir işleve sahiptir. Popülist stratejinin yönetim krizlerini çözebilmesinin temel nedeni, onun herhangi bir eleştiriye maruz kalmamasından kaynaklanmaktadır. Çünkü, kriz anlarında popülizm yerine görünür olan demokrasinin işlevselliği sorgulanmaktadır.

Popülizmde söylem, seçkinlerin temsiliyetini eleştirerek doğrudan bir iletişimi haklı görür. Popülistler, doğrudan temsil hakkı kimdedir sorusuna popülist lider olarak cevap vererek politikada eskimiş veya yozlaşmış olan aracı kurumların yerine karizmatik aynı zamanda popülist bir lideri koyar, en doğru yolun liderin bilgeliğinden geldiğini

iddia ederler (Bora, 2006: 6). Aracı kurumların aslında demokrasiyi kusurlu hale getirdiği, bu yüzden popülist liderliğin halkın en iyi sözcüsü olduğu düşüncesi hakimdir.

O halde popülizmin demokrasiyi düzenleyici işlevinin; a) kitleleri siyasete karşı ilgili kılması, b) siyasette halk için koruyuculuk, c) anayasa ile halk iradesi arasındaki çatışmayı bertaraf etmesi, d) doğrudan temsiliyeti mümkün kılması gibi başlıklar altında toplanması mümkündür.

Bu noktada popülizmin demokrasi için yarar sağladığı görüşü her demokratik sistemde geçerli midir? sorusu önem teşkil etmektedir. Bu sorunun yanıtlanabilmesi için öncelikle popülizmin demokrasiyle çatışma durumlarının incelenmesi gerekmektedir. Çatışma ve uzlaşma durumlarının nasıl bir düzlemde ilerlediğini anlaşılır kılmak, popülizmin daha çok demokrasinin hangi aşamasında (kusurlu veya yerleşik) olduğuyla ilgilidir.

7. 2. Çatışma

Popülizme demokrasinin bir düşmanı olarak getirilen eleştiriler daha çok liberal bir zemine sahiptir. Liberal demokrasi ve onun kurumları için sorun teşkil eden popülizm en fazla eleştiriyi liberal demokratlardan almaktadır.

Popülizmin meşruiyet kaynaklarından biri çoğunluğun onayıdır. Liberaller bu durumun, bireyi kitle karşısında savunmasız ve talepsiz bir duruma getirerek haklarının gasp edilme tehlikesini barındırdığı konusunda popülizme eleştirel bir zemin hazırlamışlardır. O halde Alex Tocqueville'in (1994) tanımladığı "çoğunluğun despotizmi" durumu ortaya çıkmaktadır. Tocqueville her ne kadar demokrasinin çoğunluğun despotizmine dönme tehlikesi olduğunu ortaya koymuşsa da, bu durum özellikle 21. Yüzyılda popülizmin görünür kılınması ile birlikte yeni bir anlam kazanmıştır. Ve artık demokraside çoğunluğun despotizmine zemin hazırlayan olgu popülizm olagelmıştır.

Temsili demokrasi ile popülizm arasındaki içsel ilişki halk kavramı çerçevesinde gerçekleşmektedir. Her ikisi de halk iktidarını gerçekleştirmek için bir düzen sunar. Fakat, birey haklarının muhafaza edilmesi, azınlık-çoğunluk arasındaki talep krizleri gibi konularda ayrışmaktadır (Yılmaz, 2017: 40). Temsili demokrasi de belirli temsil araçları varken, popülizmde tek araç liderin halkla kurduğu doğrudan ilişkidir. Popülizm ve demokrasi arasındaki gerilim bu zıtlıktan çıkarak çeşitlenmektedir.

Popülizm, demokrasinin ara kurumları ile halkın arasındaki iletişim krizinde ortaya çıktığı için, kurumlarla bağıni kopararak karizmatik liderin doğrudan iletişimiyle siyaseti kişisel bir deneyim haline getirir (Canovan, 1999: 12-14). Popülistlerin tek vücut olması ve halkı kayıtsız lidere endekslenmesi doğrudan temsile yaptıkları en önemli vurgudur (Müller, 2017: 53).

Aristoteles'in oligarşi ile demokrasi arasında ılımlı bir demokrasi sunan yönetim biçimi olarak açıkladığı politeia (Zabcı, 2011: 145) şemasından hareketle popülizm ve demokrasi arasında bir ilişki kurmaya çalışan Urbinati demokrasinin yerleşik hale geldiği toplumlarda popülizmin toplumu geri götürdüğü, demokrasinin yerleşik hale gelmediği toplumlarda ise düzenleyici işlevi olduğunu ileri sürmüştür (Urbinati, 1998: 112). Popülizm ve demokrasi arasındaki uzlaşma, demokrasinin kusurlu hale geldiği ve halkın karar alma süreçlerine kayıtsız kaldığı durumlarda uzlaşma yolu olarak ortaya çıkarken; daha çok demokrasinin ilkelerinin ve işlevinin yerleşikleşmiş olduğu yerleşik demokrasilerde popülizm ve demokrasi arasındaki çatışma olarak ortaya çıkmaktadır. Yerleşik bir demokraside popülizm mutlak suretle demokrasi için bir tehlike oluşturmaktadır.

8. Popülizmden Çıkış Yolları

Demokrasi, popülist stratejinin zararlarından kendini korumak için kendi kendini sınırlandırabilir mi? Popülizme bir çözüm önerisi aranırken demokrasinin niteliğini geliştirebilecek arayış ve yaklaşımlar tartışılmaya başlanmıştır. Bunlar arasında yer alan *Militan Demokrasi* kavramına da bu çerçevede başvurulmuştur. Çünkü popülizm demokratik dünyanın içinden gelen ve demokrasinin yerleşik unsurlarını kullanarak ortadan kaldıran bir strateji geliştirerek. Demokrasinin temellerinden biri olan anayasal kuralları askıya alma eğilimi taşımaktadır. Demokrasi ise, varlığını sürdürebilmesi ve kendi temel değerlerini koruyabilmesi için kendi kendini sınırlandırma refleksine militan demokrasi teorisiyle imkan yaratabilir.

Militan demokrasinin belirleyici üç unsuru, siyasi parti kurma, faaliyet yürütme ve düşünceyi örgütlenme olarak demokrasinin de sunduğu imkanlardır. Bu imkanlar demokratik yönetimi ortadan kaldırmak için kullanılacak olursa demokrasinin mücadelecı bir direnciyle karşılaşacaktır (Kirshner, 2017). Anayasal demokrasinin gerektirdiği ölçüde

sağlanan özgürlükler olduğu gibi, özgürlükleri ihlal edici “özgürlüklerin” de militan demokrasi anlayışı ile sınırlandırılması (Özbudun, 2011: 84), asırlar süren demokrasi mücadelesinin kazandığı bir hak olarak yorumlanabilir. Bu durum hukuki ve siyasi açıdan yeni bir yöntem olmamakla birlikte, anayasanın da kendi varlık ve işlevini sürdürebilmesi için kendi kurallarına bir takım sınırlandırmalar getirdiği, farklı anayasal sistemlerde gözlemlenmiştir. Fakat anayasal sınırlamalar bir kurallar bütünü çerçevesinde değerlendirilip, bağlayıcılık ortaya çıkarırken; demokrasinin kendi ilkelerini korumak için kendini sınırlandırması düşüncesi daha spesifik olarak yüzyıllardır tarihsel bir kazanım çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Popülizm tartışmalarının tam odağında olmasa da demokrasinin tabana yayılması dolayısıyla popülizmin aşılmasında gündeme gelen yaklaşımlar arasında yer alan yerel demokrasiye de bakmak yerinde olur. Tarihsel kökeni ortaçağ kent yönetimlerine dayanan *Yerel Demokrasi* kavramı, günümüzde yerel idarelerde uygulama alanı bularak bir sistemde demokrasi kültürünün temelini oluşturmaktadır. Halk katılımı, çoğunluk, odayışım, hesap verilebilirlik ve denetim gibi demokrasinin temel gerekliliklerinin uygulanması yerel yönetim birimlerinde etkin, kolay ve sürdürülebilir sonuçlar vermektedir (Pustu, 2016: 98). Yerel demokrasinin bölgesel düzeyde demokrasinin temel niteliklerini yerleşikleştirilmesi, ulusal düzeyde de demokrasiyi toplumun her bir bireyi için ulaşılabilir kılar. Bu bağlamda yerel demokrasinin güçlendirilmesini, popülizmin demokrasiyi kusurlu hale getiren stratejisini de ortadan kaldıran kuvvetli bir yol olarak göstermek mümkündür.

Popülizmin demokratik süreçleri kısıtlayıcı etkilerini bertaraf etmek adına gündeme gelen yaklaşımlar arasında *Müzakereci Demokrasi* de öne çıkar. Demokrasinin tüm ilke ve araçlarının “müzakere” süreçleriyle işlevsel hale getirilmesi gerektiği görüşü, *Müzakereci Demokrasi* modeliyle kavramsallaştırılmıştır. Müzakereci demokrasi herhangi bir lider, iktidar veya otoriteden bağımsız olarak yurttaşlar arasında bir dizi diyalog ve tartışmayla (Odabaş, 2010), kamusal alan yaratma eylemi olarak söylenebilir. Eşit ve özgür yurttaşlar yaratılan kamusal alanda herhangi bir baskı ve tahakküm altına girmeden özgürce tartışabileceklerdir. Demokrasinin böyle bir müzakere sürecinden geçmesi toplum için zorunlu bir ihtiyaç haline gelmesine etki eder. Bu bağlamda popülizmin bir yöntemi olarak karşıtlıklar yaratılarak bireylerin lider ile kurduğu doğrudan temas, yerini bireylerin birbirleriyle müzakere sonucu ortak fayda temelinde birleşmesini sağlayabilir.

9. Sonuç

Modern demokrasilerin bir problematiği olarak popülizmin etkisi demokrasinin kurumlarının, araçlarının ve unsurlarının çeşitlilik göstermesiyle doğru oranda artmaktadır. Popülizm demokrasinin her türden aracını kendi argümanları doğrultusunda kullanır veya o araçları ortadan kaldırma eğilimi taşır.

Popülizmin farklı birçok siyasi hareket, parti ve grup içinde kullanışlı bir strateji olması tanımındaki güçlüklerin diğer bir temel sebebidir. Değişen ve gelişen bir dünya sisteminde farklı mikro gruplar ortaya çıkmakta ve demokratik parlamenter hükümetler bunların taleplerine yanıt vermekte güçlük çekmektedirler. Bu durum popülizm için uygun bir ortam hazırlamıştır.

Popülistler aracı kurumlara karşı bir strateji geliştirmişlerdir. Çünkü onlar için en iyi yönetim ve olması gereken şey liderin halkla doğrudan iletişim kurmasıdır. Bu durum onlar için gerçek bir demokrasidir. Kararlar böylelikle daha etkin ve doğru alınır. Bununla birlikte genel bir sonuç olarak, demokrasinin yerleşik bir hale geldiği ülkelerde popülist stratejinin etkisi düşük veya hiç olmamaktadır. Demokrasinin kusurlu işlediği ve zaman zaman askıya alındığı yönetimlerde her an başarı sağlayabilmektedir. Ayrıca temsili demokrasinin de zaman zaman krizler yaşaması popülizme kapı açmaktadır. Bunun için demokrasilerde müzakere süreçlerinin etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir.

Popülist stratejinin demokrasinin önüne geçmesini engellemek için etkin bir parlamenter sistemin tesisi ve sivil toplum alanının oluşturularak karar alma süreçlerine katılımın tam olması gerekmektedir.

19. yüzyılda Osmanlı siyasi sistemi üzerindeki değişimler ve yenilikler halkçılık tabanında popülizme kaynaklık etmektedir. Anayasalaşma hareketinin başlangıcı ve muktedir olanın sınırlandırılması ile birlikte halkın politik sürecin giderek bir parçası haline gelmesi, yöneten-yönetilen ilişkilerinin yeni nitelikler kazanmasına sebep olmuştur.

Yeni Osmanlılar halkı aktif hale getirmeyi de içeren siyasal bir liberalizm üzerinden ilk modern muhalefeti oluşturmuştur. Bu gelişmeler içinde yeniliklerin *kavramsal* boyutu olarak Efkâr-ı Umumiye (Kamuoyu) kavramının kazanılması gösterilebilir. Bu kavram ile birlikte topluma bir değer ve anlam yüklendi. Bütün bu gelişmeler kişilerin hayatlarına ve günlük yaşantılarına sirayet etmeye başlayınca demokrasi arayışlarında da, siyaset yapma biçimlerinde de yeni anlayışların ortaya çıkmasına sebep oldu. Popülizm zemin hazırlayan “halka değer atfetme” bu yeniliklerle de tamamlanmış oldu. İkinci bir evre olarak, Tek Partili dönemin “Halk için, halka rağmen halkçılık” söyleminin yerini, çok partili dönemde “söz, yetki ve karar milletin” söyleminin alması popülizmin halkla doğrudan bir iletişim kurma eğilimi taşıdığını göstermektedir. Türkiye’de iki dönem arasında popülizm bağlamında bir ayırım yapılacak olursa, tek partili dönemde kararlar otorite tarafından alınarak halka sunulmakta ve halk siyasal karar alma süreçlerinin dışında tutulmaktadır. Oysa, çok partili dönemde siyasal bir rekabet ortamının gelişmesiyle birlikte halk hem merkezi hem de karar verebilecek bir pozisyona gelmiştir (Sunar, 1985: 2077-2078). Bu yönüyle popülizmin halkçılık düşüncesi içinde zemin bulduğu ve değişen siyasal koşullara bağlı olarak tarihsel bir ilerleme gösterdiği söylenebilir.

Temsili kurumların, demokratik araçlar ve değerlerin ortadan kaldırılması, popülizm ve demokrasi arasındaki gerilimin arka planını oluşturmaktadır. Bunun içindir ki, popülizmin çok sık kullandığı demokrasi yanılsaması sözcüğü yaygınlaşmıştır. Tam bu noktada demokrasi yok olmamak için bir mücadele verirken, kendi değerlerini yeniden tesis etmesi veya yerleşik hale getirebilmesi için demokrasinin farklı modellerinin popülizmi bertaraf etme yolu olarak harekete geçirmek mümkündür. Çünkü popülizm bir tehlike olarak, demokratik sistemlerin kendi içinden doğan gelişen ve ilerleyen bir stratejidir. İlerlediği ölçüde de demokrasinin temel ilke, araç ve kurumlarını kusurlu hale getirmektedir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makale için etik izin alınmasını gerektirecek bir durum söz konusu değildir.

Çıkar Beyanı

Makale ile ilgili çıkar çatışması durumu söz konusu değildir.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları

Makaleye 1. Yazar (%50), 2. Yazar (%50) oranında katkı sunmuştur.

Kaynaklar

- Avrupa Parlamentosu seçimleri sona erdi: Yeşiller ve aşırı sağ yükselişte. (2019, 25 Eylül). Erişim adresi <https://www.ntv.com.tr/dunya/avrupa-parlamentosu-secimleri-sona-erdi-yesiller-ve-asiri-sag-yukseliste,UYx6rEtQWEOiVhIOZJkXg>.
- Avrupa Parlamentosu siyasi görüşlere göre koltuk dağılımı. (2019, 25 Eylül). Erişim adresi <https://www.trthaber.com/haber/dunya/avrupa-parlamentosunda-siyasi-goruslere-gore-koltuk-dagilimi-417247>.
- Akıllı, H. S. (2010). Neoliberalizm ve neoliberal popülizmin yükselişi: Adalet ve Kalkınma Partisi örneği”, (Yayımlanmamış doktora tezi), Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Albertazzi, D. Ve McDonnell, D. (2008). Introduction: the spectre and the spectre. D. Albertazzi ve D. Macdonnell (Ed), Twenty-first century populism: the spectre of western european democracy içinde (1-11. ss.). Palgrave MacMillan, New York.
- Appadurai, A. (2017), Demokrasi yorgunluğu. H. Geiselberger (Ed), (Çev. M. Şahin, A. BiçenA. N. Bingöl, O. Kılıç). Büyük gerileme: zamanımızın ruh hali üstüne uluslararası bir tartışma içinde (17-29. ss.). Metis Yayınları, İstanbul.
- Aristoteles, (2010), Politika. (Çev. T. Mete). Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Bora, T. (2006), Ecevit’teki şeytan tüyü. Birikim Dergisi, Sayı: 212, https://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/5976/ecevit-teki-seytan-tuyu#.XOwkt84zY_4.

- Budge, I. (1996). The new challenge of direct democracy. Cambridge: Polity Press.
- Canovan, M. (1981). Populism. Junction Books: Londra.
- Canovan, M. (2004). Populism for political theorists ?. Journal of Political Ideologies. Keele University, 9 (3), 241-252.
- Çakır, M. (2011), Bir fenomen olarak sağ popülizm. M. Çakır (Ed.), Neoliberalizmin egemenlik aracı sağ popülizm Avrupa'daki sağ popülist parti ve hareketler içinde (13-28. ss.). Transform Europe.
- Çam, E. (1999). Siyaset bilimine giriş. İstanbul: Der Yayınları.
- Dahl, R. (1996). On democracy. London: Yale University Press.
- Deleuze, G. ve Parnet, C. (1990). Diyaloglar. (Çev. A. Akay), İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Eralp, N. A. (2019). Avrupa parlamentosu seçimleri ve Türkiye", Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı.
- Gözler, K. (2015). Anayasa hukukunun genel esasları. Bursa: Ekim Basımevi.
- Ionescu, G. ve Gellner, E. (1969). Giriş. I. Ghita, E. Gellner (Ed.), Populism: its meaning and national character içinde (1-5. ss.). Weidenfeld Nicolson: Londra.
- Kalaycı, N. (2014). Aristoteles. A. Tuncel, K. Gülenç (Ed.). Siyaset felsefesi tarihi: Platon'dan Zizek'e içinde (48-63. ss.) Doğu Batı Yayınları: Ankara.
- Kaltwasser, C. R. (2012), The ambivalence of populism: threat and corrective for democracy, Democratization 19(2), ss. 184-208.
- Kelsen, H. (2019). Demokrasi: doğası ve değeri. (Çev. Y. Uysal). Ankara: Dost Kitabevi.
- Kirshner, A. S. (2017). Militan demokrasi, (Çev. F. B. Aydal). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Laclau, E. (1998). İdeoloji ve politika. (Çev. H. Sarıca). İstanbul: Belge Yayınlar.
- Laclau, E. (2013), Popülist akıl üzerine. (Çev. N. B. Çelik). Ankara: Epos Yayınları.
- Miller, D. ve Coleman, J. (1994). Blackwell'in siyasal düşünce ansiklopedisi. (Çev. B. Peker, N. Kırış). Ankara: Ümit Yayınları.
- Mudde, C. (2015, 21 Haziran). Populism in europe: a primer. London School of Economics and Political Science. Erişim adresi <https://blogs.lse.ac.uk/eurocrisispress/2015/06/21/populism-in-europe-a-primer/>
- Müller, J. W. (2017), Popülizm nedir?, (Çev. O. Yıldız). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Odabaş, U. K. (2018), Tarihsel süreçte kamusalığın yapısal dönüşümü ve Habermas. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 22, 2051-2066.
- Özbudun, E. (2011). Türkiye'de parti ve seçim sistemleri, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Playing With Fear, The Economist, (2015, 12 Aralık). Erişim adresi <https://www.economist.com/news/leaders/21679792-america-and-europe-right-wing-populist-politicians-are-march-threat>.
- Pustu, Y. (2016). Yerel demokrasinin kökenleri. Sayıştay Dergisi. Sayı: 100, 89-107.
- Saraçoğlu, C. (2017). Sağ popülizm, faşizm ve günün ruhu: kavramsal bir tartışma. Nasıl Dergi, Sayı: 3, Erişim adresi <http://www.nasildergi.com/cenk-saracoglu-sag-populizm-fasizm-ve-gunun-ruhu-kavramsal-bir-tartisma>.
- Stavrakakis, Y. ve Katsambekis, G. (2014). Left-wing populism in the european periphery: the case of SYRIZA. Journal of Political Ideologies, 19(2), 119-142.
- Sunar, İ. (1985). Demokrat Parti ve popülizm, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul: İletişim Yayınları, (8), 2076-2086.

- Taggart, P. (2004). Popülizm, (Çev. B. Yıldırım). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tocqueville, A. D. (1994). Amerika'da demokrasi. (Çev. İ. Sezal). Ankara: Yetkin.
- Toprak, Z. (1992). Popülizm ve Türkiye'deki boyutları. Tarih ve demokrasi: Tarık Zafer Tunaya'ya armağan içinde (41-65. ss.). Türk Siyasal Yaşamı Sempozyumu Bildiriler Kitabı, Üniversite Öğretim Üyeleri Derneği, İstanbul: Cem Yayınları.
- Toprak, Z. (2014). 2. Meşrutiyet'te popülizm: Falih Rıfkı ve Ziya Gökalp'in halkçılık anlayışları. M. Alkan (Ed.). Yakın Türkiye tarihinden sayfalar Sina Akşin'e armağan içinde. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Toprak, Z. (2017). Janus'un iki yüzü: popülizm ve demokrasi. Perspektif, 23(3257), 32-35.
- Touraine, A. (2015). Demokrasi nedir ?. (Çev. O. Kunal). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Urbinati N. (1998). Democracy and populism. Constellations. 5(1), 110-124.
- Vatandaş, S. (2019). 2019 yılı Avrupa Parlamentosu seçimleri ve Türkiye. Erişim adresi https://insamer.com/tr/2019-yili-avrupa-parlamentosu-secimleri-ve-turkiye_2213.html.
- Yalman, G. (1986). Popülizm, bürokratik otoriter devlet ve Türkiye. 11. tez kitap dizisi 1: bunalım, az gelişmişlik, devlet içinde (16-69. ss.). İstanbul: Uluslararası Yayıncılık.
- Yetkin, B. (2010). Bir siyasal iletişim tarzı olarak popülizm: Turgut Özal'ın 'icraatın içinden' ve Recep Tayyip Erdoğan'ın 'ulusa sesleniş' konuşmalarının karşılaştırmalı incelemesi. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.
- Yılmaz, Z. (2017). Popülizm, halk ve demokrasi: temsili demokrasinin açmazları radikal demokratik bir popülizmin imkanları. Mülkiye Dergisi, 41(1): 33-65.
- Zabcı, F. (2011). Aristoteles: yüce bir amaç olarak siyaset. M. A. Ağaoğulları (Ed.). Sokrates'ten jakobenlere Batı'da siyasal düşünceler içinde (125-150. ss.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zizek, S. (2014). Popülist cazibe. Büyük gerileme: zamanımızın ruh hali üzerine uluslararası bir tartışma. H. Geiselberger (Ed.), (Çev. M. Şahin, A. Biçen, A. N. Bingöl, O. Kılıç), Büyük gerileme: zamanımızın ruh hali üzerine uluslararası bir tartışma içinde (211-224. ss.), İstanbul: Metis Yayınları.

Osmanlı Devlet’inde Şikâr-ı Hümayun ve IV. Mehmed’in Çatalca ve Karıştıran Avları

Gökay KARADUMAN*

Osmanlı Devlet’inde Şikâr-ı Hümayun ve IV. Mehmed’in Çatalca ve Karıştıran Avları

Şikâr-ı Hümayun in the Ottoman Empire and Mehmed IV.'s Çatalca and Karıştıran Hunts

Özet

Bu çalışma, IV. Mehmed döneminde Çatalca ve Karıştıran bölgesinde yapılan avların organizasyonunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, öncelikle avcılığın tarihsel kökenleri, Şikâr-ı Hümayun’un teşkilat yapısı ve ava katılan unsurlar hakkında bilgiler verilmiş, ardından Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde (BOA) yer alan 1679 yılı Çatalca ve Karıştıran avları için tutulmuş tayinat defterlerinden yararlanılarak incelenen söz konusu avların mali yapısı ve süreci irdelenmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular, Çatalca ve Karıştıran avlarında IV. Mehmed ile birlikte yüksek rütbeli devlet görevlileri, askerler ve halkın avlara katıldığını ve katılanların temel ihtiyaçları için 17. yüzyıl Osmanlı Devleti sefer organizasyonlarındakine benzer bir ekonomik yapılanmanın varlığını ortaya koymaktadır.

Abstract

This study aims to reveal the organization of the hunts made in the Çatalca and Karıştıran region during the period of Mehmed IV. In this context, firstly, information was given about the historical origins of hunting, the organizational structure of Şikâr-ı Hümayun and the elements participating in the hunt, and then, the financial structure and process of mentioned hunts were examined by using tayinat books which are recorded for Çatalca and Karıştıran Hunts in 1679, and which exist in the Presidential Ottoman Archives (BOA). Findings obtained from the study reveals that high-ranking government officials, soldiers, and the public participated in the hunts together with Mehmed IV. and the existence of an economic structure similar to the 17th century Ottoman Empire campaign organizations for the basic needs of the participants.

Anahtar Kelimeler: Şikâr-ı Hümayun, Avcılık, IV. Mehmed.

Keywords: Şikâr-ı Hümayun, Hunting, Mehmed IV,

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Avlanma, tarih boyunca birçok toplumsal dinamiği etkileyen içtimai, ekonomik, askeri ve siyasi bir faaliyet olarak yapılmıştır. Avda kullanılan araçların ve hayvanların aynı zamanda savaşlarda da kullanılması, avcılığın bir savaş tatbikatı olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Savaşa katılacak acemi ve genç yaştaki erkek ve kadınların avlanma esnasında kılıç, ok-yay, mızrak, tüfek vb. savaş aletleriyle bir öğrenme sürecine alındığı düşünülebilir. Savaş teknolojilerindeki gelişim, avcılıktaki gelişim ile de paralellik göstermektedir. Bunun yanında, sultanların avlara katılmaları itibar ve politik güç göstergesi olarak da kullanılmıştır. Ava katılan insanların, av esnasında tükettiği erzak önemli ekonomik ve lojistik bir faaliyetin var olduğunu açıklamaktadır. Pazarlarda av etinin ve av aletlerinin ticaretinin yapılması ise avcılığın halk için bir geçim kaynağı olduğunu da göstermektedir. Avcılık, tarihsel kökenleri olan bir geleceğe göre şekillenmiştir. Bu gelenek, tarihsel avlanma yöntemlerini ve dini kuralları içermektedir. Bu bağlamda, avlanmanın her dönemde, o dönemden önceki tarihsel bir miras çerçevesinde şekillendiği anlaşılmaktadır. İnsanlık tarihi boyunca avlanmaya yönelik yöntemlerin evrensel oluşu birçok medeniyette ortak değerlerin var olmasına ve ortak yöntemlerin kullanılmasına yol açmıştır. Osmanlı Devleti’nde avlanma; *sayd*, *şikâr* ve *av* tabirleriyle yer almaktadır. Osmanlı Devlet’inde de avcılık, kendinden önceki medeniyetlerden izler taşıyan, ayrı bir teşkilat yapılmasına sahiptir. Bunun yanı sıra, Osmanlı Devlet’inde sefer tatbikatı olarak kabul edilen avcılığın, iktisadi olarak nasıl organize edildiği önem taşımaktadır. Özellikle şikâr-ı hümayun olarak adlandırılan padişah avlarına katılan askeri zümre ve reayanın av esnasında temel ihtiyaçlarının nasıl karşılandığı iktisat tarihi açısından ele alınmalıdır. Bu açı-

*Gökay KARADUMAN, Arş.Gör.Dr., Ardahan Üniversitesi, İktisat Bölümü, gokaykaraduman@ardahan.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-6796-1250>

dan, Başbakanlık Osmanlı arşivinde avcılıkla ilgili tayinat ve masraf defterlerindeki veriler, avcılığın iktisat tarihi açısından değerlendirilmesini mümkün kılmaktadır. Bunun yanı sıra avcılık teşkilatı görevlilerinin vergi yükümlülükleri ve gelirleri de ayrı bir öneme sahiptir.

Osmanlı sarayında ilk av yapılanmasının, başlangıç tarihi tam olarak bilinmese de 1462 yılında olduğu düşünülmektedir (Kahraman, 1995:193). Osmanlı Devlet’inde IV. Mehmed, IV. Murad, II. Mustafa, Yıldırım Bayezid ve II. Murad av merakıyla bilinen padişahlardandır (Güven, 1992:23). I. Murad ve Yıldırım Bayezid döneminde kusursuz av teşkilatları olduğu bilinmektedir. I. Murad ile oğlu Yıldırım Bayezid’in beş, altı bin kişilik av maiyetinin olduğu rivayet edilmektedir (Uzunçarşılı, 1988b:420). Avcılık konusunda, özellikle IV. Mehmed ayrı bir öneme sahiptir. IV. Mehmed dönemini yazan tarihçiler ve vakanüvisler, IV. Mehmed için “Avcı Hünkâr” tabirini kullanmaktaydılar. Bu çerçevede, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde de şikâr-ı hümayun ile ilgili belgeler IV. Mehmed döneminde yoğunlaşmaktadır.

Babasının yerine yedi yaşında Osmanlı padişahı olan Avcı Mehmed’in ilk zamanlarında devlet idaresi validesi Kösem Sultan ile ocak ağalarının elindeydi. 37 yıllık Köprülüler döneminde, kendisinin bütün devlet işlerini bırakarak avcılıkla meşgul olduğu belirtilmektedir. Bağımlılık derecesindeki ava düşkünlüğü, asker ve devlet ricali tarafından eleştirilmesine sebep olmuştur. Hatta Avusturya seferi mağlubiyeti esnasında bile ava gittiği bilinmektedir. IV. Mehmed’in tahttan indirilmesine de ava olan düşkünlüğünün sebep olduğu ifade edilmektedir (Uzunçarşılı, 1988b:96).

IV. Mehmed’in avlanmak için payitahtı Edirne’ye taşıdığı söylenebilir. Edirne’nin haricinde, seferlere benzeyen avlarını, öncelikle Tunca ve Meriç nehirleri boyunca ve Yanbolu’ya, Dimetoka’ya, Aydos’a Kırklareli’ne, Filibe’ye kadar genişletmiştir. Kimi zaman Selanik dolaylarında, Rodop Dağları’nda veya Despot Dağ’ında, kimi zaman da Eğriboz ormanlarından ava çıkmaktaydı. Venedik savaşı sırasında Dalmaçya ve Takımadalar’daki savaş meydanlarına yakın olma bahanesiyle Yenişehir ovalarında avlandığı bilinmektedir. Bu av tutkusu sebebiyle IV. Mehmed’in süreklilikli avlarında, av hayvanlarının toplanması için yaklaşık 20-30 bin insanın çalıştırıldığı belirtilmektedir (Zinkeisen, 2011:168).

IV. Mehmed’ten sonra sıkça ava giden son padişahın, oğlu II. Mustafa olduğu söylenebilir. II. Mustafa’nın da önceki bazı padişahlar gibi sefer öncesi veya sonrasında ava çıktığı bilinmektedir. Örneğin, II. Mustafa I. Avusturya seferi sırasında Kayalı konağı çevresinde ava çıkmıştır (Fındıklılı Mehmed Ağa 1961:akt. Kurtaran, 2018:151). 1702 yılında Karıştıran bölgesinde 40 gün süren bir av yaptığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra, Çorlu’da 30 gün süren bir av tertiplemiştir (Kurtaran, 2018:151). II. Mustafa’nın avcılıktaki yöntemleri ve avlak (av sahası) tercihleri IV. Mehmed ile benzerlikler göstermektedir. II. Mustafa aynı zamanda sefere çıkan son Osmanlı Padişahı olarak bilinmektedir. Bu bağlamda, avcılık aynı zamanda savaşa olan yatkınlığın bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Çünkü II. Mustafa’dan sonra gelen padişahların ava çıkmaları görece azalmıştır (Kurtaran, 2018:150).

Osmanlı Devleti avcılık tarihi ile ilgili çalışmalar, genellikle avcılığa olan merakı nedeniyle IV. Mehmed (Avcı Mehmed) döneminde yoğunlaşmaktadır. Yapılan çalışmaların bazıları, avcılık bir spor dalı olarak kabul edildiğinden, spor tarihi konulu çalışmaların içerisinde yer almıştır. Bunun haricinde avcılık teşkilatındaki görevlilerin bazılarının yeniçeri bölüklerinden müteşekkil olması nedeniyle bu özel bölüklerin konu edinildiği araştırmalarda da avcılığa yer verilmektedir. Avcılıkla ilgili çalışmalar genel olarak spor tarihi, şikâr-ı hümayun teşkilat yapısı, avcı kuşu yetiştiriciliği ve Türk kültürü çalışmaları bağlamında ele alınmaktadır. Kahraman’ın “Osmanlı Devlet’inde Spor” adlı çalışmasında yer alan avcılıkla ilgili bölümde; Osmanlı Devlet’inde av teşkilatı, avlaklar, av hayvanları ve teçhizatlar hakkında bilgiler verilmiştir (Kahraman, 1995). Yine kültür çalışmaları bağlamında Güven’in “Türklerde Spor Kültürü” adlı çalışmasında da avcılık ile ilgili bir bölüm bulunmaktadır (Güven, 1992). Kıran’ın “Avcılığın Osmanlı Devlet Yapısındaki Yeri: Doğancılar” (Kıran, 2019) ve Türkmen’in “Osmanlı’da Av Kültürü” (Mustafa Nuri Türkmen, 2013) adlı çalışmaları Osmanlı Devleti’nde avcılığı bir bütün olarak ele alan çalışmalardır. Altı’nın “Yeniçeri Ocağının Yetmiş Birinci Ortası: Seksoncular (Samsoncular)” adlı çalışması (Altı, 2020) ve Erkan’ın “Üsküdar’da Konumlanmış Bir Ocak: Tazıcılar Ocağı” adlı çalışması (Erkan, 2020), avda kullanılan av köpekleri ile ilgili teşkilat yapılanmasına dair bilgiler içermektedir. Ayrıca taşra ve merkez av teşkilatı ile ilgili bölgesel çalışmalarda, Osmanlı’da avcılık, ayrı bir yazın olarak ele alınmıştır. Ağırman’ın “Edirne’de Sultanların Av Bahçesi: Hadika-i Hassa” adlı çalışması av sahalarına ilişkin bilgiler içermektedir (Ağırman, 2009). Avcılık Teşkilatı’nın yapısının ortaya çıkarılmasında, Uzunçarşılı’nın Osmanlı Devleti

teşkilatları hakkındaki çalışmaları önemli kaynaklar arasında kabul edilmektedir (Uzunçarşılı, 1988a;1988b). Bu çalışmalara ek olarak, avcılıkla ilgili iktisat tarihi çalışmaları da dikkat çekmektedir. İnbaşı, “Osmanlı Devletinde Avcı Kuşu Yetiştiriciliği/Bazdaranlık Batı Anadolu Örneği” adlı çalışmasında, Batı Anadolu’da avcılıkla ilgili görevlilere verilen kuşçu (bazdar) tımarlarını incelemiştir (İnbaşı, 2020). Mehmet Türkmen’in, “Osmanlı Devlet’inde Atlı Avcılıktan Bir Kesit” adlı çalışması (Mehmet Türkmen, 2019) ve Mustafa Nuri Türkmen’in “Osmanlı’da Av Seferleri” adlı çalışmasında ise arşiv belgelerinden yararlanılarak av organizasyonu ve av masrafları hakkında bilgiler yer almaktadır (Mustafa Nuri Türkmen, 2009).

2. Osmanlı Devlet’inde Avcılığın Tarihsel Kökenleri

Kara avcılığı insanlık tarihi kadar eskidir. Bu nedenle farklı yöntem ve geleneklerle birçok devlette ve coğrafyada avcılığa önem verilmiştir. Savaşta kullanılan taktik manevralar, savaş aletleri, atlar ve hayvanlar barış dönemlerinde ancak bir av esnasında test edilme imkânına sahiptir. Bunun yanında avcılık, genellikle erkekler için bir eğlence ve stres yönetiminin uygulama alanını teşkil etmektedir. Av hayvanlarının ticareti; ava, ekonomik bir boyut katarken, devlet yöneticilerinin ve halkın avlanması da avcılığın sosyo-kültürel boyutunu göstermektedir.

Avcılığın kendi içerisinde bir töreye bağlı olduğu bilinmektedir. Büyük Selçuklu Devleti, Türkiye Selçuklu Devleti ve Osmanlı Devleti’nde avcılığın önemli görülmesinin sebeplerinden biri, Oğuzlar’dan itibaren devam eden töre anlayışıdır. Selçuklular’ın ataları olan Oğuzlar için avcılık, kanun gibi uygulanan bir geleneği (Hacıgökmen, 2012:7). Avcılık, Türkler’de aile kültürünü etkileyecek düzeydeydi. Erkek çocuklara Togan, Tuğrul, Alakuş, Alpkuş, Çağrı gibi avcılıkların isimlerinin verildiği bilinmektedir (Kahraman, 1995:191). Bu çerçevede Osmanlılar, kendinden önceki Selçuklular, Gazneliler, Karahanlılar ve Moğollar gibi avcılığı bir savaş hazırlığı olarak saymışlardır (Kahraman, 1995:191).

Selçuklular’da birçok Sultan seferlerden önce orduyu zinde tutmak ve talim yapmak için ava çıkmaktaydı (Hacıgökmen, 2012:25). Sultan Alparslan’ın Malazgirt savaşından önce Meyyafarikin’de ava çıktığı, savaşın sonunda ise Bizans İmparatoru’nu huzuruna aldığı, yanında doğanı ve av köpeği bulunduğu ifade edilmektedir (Sevim, 1982:akt.Hacıgökmen, 2012:30). Sultan Melikşah da avcılığa önem vermekteydi. Bu çerçevede, *Saydname-i Melikşahi* adlı bir kitap yazdığı bilinmektedir (Hacıgökmen, 2012:30). Sultan Muhammed Tapar ise av köpekleri ve parsları seçme konusunda dikkatli davranmaktaydı. Bu hayvanlar arasından en elverişlilerini seçer, soyunun ne olduğu, kimden çıkmış ve kimin elinde geçmiş olduğuna dikkat ederdi (Merçil, 2018:141).

Sultan Sencer’in de ava çıktığı, 1129-1130 yılında Maveraünnehr’e sefere çıktığında av yerinde suikasta uğradığı belirtilmektedir (Cüveyni, 1998:akt. Merçil, 2018:141).

Osmanlı Devlet’inde avcılığın tanınan IV. Mehmed gibi Selçuklular’da da I. Alaeddin Keykubat avcılığınla bilinmektedir. † I. Alaeddin Keykubat önemli bir sefer öncesinde Kayseri, Beyşehir Kubadabad ve Alanya’daki av sahalarında ava çıkmıştır. (İbn Bibi, 1957:akt. Hacıgökmen, 2012:125). I. Alaeddin Keykubat ayrıca bazı kararları avcılık esnasında almıştır (Hacıgökmen, 2012:7). Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’nde de padişahların bazı emirleri avcılık esnasında verdiği ve bazı kararları avda (şikârda) iken aldığına dair örnekler yer almaktadır.

Türkiye Selçuklularında av işlerini düzenleyen “Emir-i Şikâr” adı verilen emirler bulunmaktaydı. Bu emirlerin emrinde çalışan bir av halkı vardı. Av halkı, av kuşlarının ve köpeklerinin bakımı ve yetiştirilmesinden sorumluydu (Hacıgökmen, 2012:36,37). Bunun yanı sıra, Selçuklular’da doğan, şahin vb. avcı kuş bakan ve yetiştiren görevlilere *bâzdar* denilmekteydi (Merçil, 2018:144). Bâzdar tabiri, Osmanlı Devlet’inde de özellikle klasik dönemde avcı kuşu yetiştiricileri için aynı şekilde kullanılmaya devam etmiştir. Benzer şekilde Harzemşahlar ve Safeviler’de de avcılıkla ilgili benzer bir teşkilat yapısı bulunmaktaydı (Hacıgökmen, 2012:36,37).

Selçuklular’da, av esnasında yapılan eğlence ya da merasimlere “toy” adı verilmekteydi (Hacıgökmen, 2012:29). Büyük Selçuklular’da Tuğrul Bey ve Melikşah, Türkiye Selçuklularında I. Alaeddin Keykubat ve I. İzzeddin Keykavus’un toylar düzenlediği bilinmektedir. Av esnasında ya da sonrasında yapılan “toy”ların önemli bir erzak

† Osmanlı Devlet’inde IV. Mehmed için kullanılan “Avcı Mehmed” tabiri gibi Sultan I. Alaeddin Keykubat için de “Avcı Alaeddin” tabirini kullanmak yerinde olabilir.

teminini gerektirdiği açıktır. Eğer bu ziyafet av sahasında yapılacaksa önemli bir lojistik faaliyetinin de yapıldığı düşünülebilir. Tuğrul Bey'in her ava çıkışta 20 katır yükü yiyecek götürdüğü ifade edilmektedir (Hacıgökmen, 2012:34). Osmanlı Devlet'inde padişahların ava çıkışları ise devlet erkânının, halkın ve padişah ailesinin katılımıyla yapılmaktaydı. Bu avlarda da "toy" benzeri şenlik ve ziyafetlerin düzenlendiği bilinmektedir. Bu ziyafetler, av için yapılan erzak temininin sebeplerinden biri olarak kabul edilebilir.

Osmanlı Devlet'inde avcılığın tarihsel arka planının bir kısmını ise dini kurallar oluşturmaktadır. İslam Dini'nde, avlanmada aşırılıkların yasaklandığı bilinmektedir. Hz. Muhammed, haddinden fazla av yapmayı yasaklamıştır (Şükrü Efendi, 1988:30). Bu açıdan, Türkler'de av, belli bir organizasyona ve kadim bir geleneğe göre yapılmaktaydı. Bu gelenek, her hayvanın bir avlanma limitinin olduğunu, etine saygısızlık yapılmayacağını ve her hayvanın avlanmayacağını öğütlemekteydi (Hacıgökmen, 2012:21). Bunun en önemli sebebi o av hayvanının neslinin korunmasıdır. Melikşah'ın bir av sırasında avladığı av hayvanı miktarının 10.000 kadar olduğu ve bunun günahından korkup 10.000 dinar sadaka vermeyi emrettiği ifade edilmektedir (Sahrud-Din, 1999:akt.Hacıgökmen, 2012:34). Ayrıca Melikşah'ın vurduğu her hayvan karşılığında bir altın sadaka verdiği bilinmektedir (Güven, 1992:23). Buna ek olarak, av köpeklerinin ve av kuşlarının kullanımı ve usulleri ile ilgili dini tavsiyeler, köpek ve kuşların çok eski tarihlerde de avda kullanıldıklarını kanıtlar niteliktedir. Ayrıca hadis ve âlimlerin görüşlerinin Osmanlı Devlet'inde de dikkate alındığı, avlanma usullerinin buna göre düzenlendiği söylenebilir. Şarih İbn-i Battal, avda besmele hususunda ulemanın görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir (Şükrü Efendi, 1988:21) : *"Ava, avcıl köpek veya avcıl kuş salıverilirken Besmele çekilmesi farzdır."* Ebu Sa'lebetü'l-Huşeni'den rivayet olduğuna göre, Hz. Muhammed (Şükrü Efendi, 1988:22): *"Ey Ebu Sa'leb'e, yayınla, okunla Allah adını anarak (Besmele çekerek) avlarsan onu ye. Allah adını anarak öğretilmiş köpeğinle avladığın avın etini de ye."* şeklinde buyurmuştur.

Adiy İbn-i Hatim avcılıkla ilgili Hz. Muhammed'e sorduğu sorulardan bahsetmektedir. Köpeğin yaptığı avın hükmü nedir sorusuna Hz. Muhammed'in cevabı şu şekildedir (Şükrü Efendi, 1988:21):

"Köpeğin senin için tuttuğu avı ye. Çünkü köpeğin avı yakalayıp tutması şer'i kesimdir. Eğer köpeğin avı yaralayıp öldürmüş ise ve kendi köpeğinin veya köpeklerinin yanında başka bir köpek de bulursan ve bu cihetle yabancı köpeğin kendi köpeğin ile birlikte avı yakalayıp öldürmüş olmasından endişelenirsen bu halde o avı yeme. Çünkü sen ava salıverirken, çektiğin Besmele kendi köpeğine aittir. Başka köpek için değildir."

3. Osmanlı Devlet'inde Av (Şikâr) Teşkilatı

Osmanlı Devlet'inde Şikâr-ı Hümayun'da yırtıcı kuşlar, köpekler, tuzaklar ve ok-yay gibi aletler kullanılmaktaydı. Özellikle yırtıcı kuşlar ve köpekler, Osmanlı Devleti av teşkilatının temelini teşkil etmektedir. Merkez ve taşrada bulunan bu teşkilat, av köpekleri ve av kuşlarını eğiten ve yetiştirenlerden oluşmaktadır.

Köpeklerle avlanmak, geçmişten günümüze yaygın yöntemlerden biridir. Bildircin, keklik, tavşan, çulluk gibi avlar, köpeğin bu av hayvanlarının kokusunu alarak onları saklandığı yerden kaldırması sonucu yapılmaktadır. Osmanlı Devlet'inde de özellikle bu tür avlarda kullanılan zağar, tazı ve sekson (samson) cinsi av köpeklerinin kullanıldığı bilinmektedir (BOA, MAD.d..5442). Bu av köpeklerinden tazı, Müslüman Türk devletlerinde de avlarda kullanılmış bunun yanı sıra hükümdarlar arası hediyeleşmelerde yer almıştır. Tazılarla ilgili Tazıcılar Ocağı'nın ise Kanuni Sultan Süleyman döneminde kurulduğu bilinmektedir (Erkan, 2020:325).

Osmanlı Devlet'inde Yeniçeri Ocağı'nda av ve av köpekleri ile meşgul olan ve padişah ile ava giden bölükler bulunmaktaydı. Yeniçeri Ocağı'na mensup bu bölüklerin zamanla öneminin azaldığı bilinmektedir. Avcılıkla alakadar olup, 15. yüzyılın ortasında yeniçeri ortalarına ilhak edilen ve 17. yüzyılın sonlarından itibaren önemini yitiren, sekbanlar, ocak içerisinde av ile meşgul olan zümrelerden biri olarak sayılmaktadır (Uzunçarşılı, 1988a:192). Sekbanların komutanına "Sekbanbaşı" denilmekteydi. Yeniçeri cemaat ortalarının altmış beşinci ortasını teşkil eden, süvari ve yaya olarak iki kısım olan sekban ortalarının içerisinde av ile meşgul olan bir bölük bulunmaktaydı. Sekbanlar içerisindeki otuz üçüncü bölüğe "avcı bölüğü" ve kumandanına da "Serşikâri" denilmektedir. Bu avcı bölüğünün, sekbanların en itibarlı bölüğü olduğu belirtilmektedir. Devlet adamlarının ve ocak ağalarının oğullarının bu bölüğe kayıtlı olup padişah ile birlikte ava gittikleri bilinmektedir. Bunlar, yaz aylarında günlerinin çoğunu Istranca dağlarında geçirmekteydiler (Uzunçarşılı, 1988a:163). Piyade sekbanlar padişah ile ava çıktıklarında, bir ellerinde

tazı ve diğer ellerinde ucu gümüşlü değnekler bulunmaktaydı. İyi bir tazı bulduklarında, tazının bedelini verip padişah namına satın almaktaydılar. Tazılar ve diğer av köpeklerine ekmek pişirmek için Sekbanlar fırını yapıp, burada acemi oğlanlardan bazılarının fırıncı oldukları bilinmektedir. Yaya sekbanlar uzaktan kalkan bir ava yetişemedikleri için tazıyı ava yetiştirmek üzere bir de süvari sekban sınıfı ihdas edilmişti. Tarihte atlı yeniçeri diye anılan yeniçerilerin, bu atlı sekbanlar ve atlı zağarcılar oldukları belirtilmektedir (Uzunçarşılı, 1988a:165).

Yeniçeri cemaat ortalarından altmış dördüncüsü zağarcılardır. Bunların komutanı “zağarcıbaşı”dır. Av için padişahlara mahsus av köpekleri besleyen zağarcılar yaya ve atlı olmak üzere iki gruba ayrılmaktaydı. Atlı zağarcılar, padişahla ava gittiklerinde yedeklerinde birer zağar bulundurmaktaydılar. Yaya zağarcıların ise avda bir ellerinde av köpekleri, diğer ellerinde ucu gümüşlü değnek bulundurdıkları bilinmektedir. Zağarcılar, köpekleriyle padişah avlandığı sırada onu takip ederlerdi. Zağarcıların av hizmetleri, zamanla Kapukulu efradından alınarak tazıcılar, seksoncular ve şikâr ağaları ile Enderun doğancılara verilmiştir. Ancak yine de gelenek üzere avda hayvan bulundurmaktaydılar (Uzunçarşılı, 1988a:199). *Zağarcıbaşı* terfi ederse ocak dâhilinde kethüda olur bazen de Yeniçeri Ağalığı’na yükselebilirdi. Dış hizmete ise sancakbeyi bazen de beylerbeyi olarak gitmekteydi. Zağarcıların hem kendileri hem de köpekleri için tayınları bulunmaktaydı (Zağarcıbaşı, Özcan, 2013:75). İstanbul’daki işkembeci esnafının köpeklerin tükettiği işkembeyi zağarcılara ve saksonculara parasız verdikleri, zağarcılar için şirden (şırdan) çorbası pişirdikleri bilinmektedir (Yılmaz, 2010:297).

Yeniçeri ocağının ocak ağalarından olan *samsoncu* veya *seksoncubaşı* cemaat ortalarından yetmiş birinci ortanın çorbacısı yani bölük komutanıydı. Emrindeki seksoncular, ayı avına ve savaşa mahsus köpekleri beslemekteydiler. 16. Yüzyıldan sonra, bostancılar arasından tazıcılar, zağarcılar ve seksoncular yetiştigi için bu ortamın seksonlarına ihtiyaç kalmamış ve hariçten gelen seksonlar, bostancı ocağında beslenmiştir. Padişah sefere gideceği zaman geleneğe göre seksoncubaşı, bostancıardan muvakkaten sekson alıp sefere gitmekteydi (Uzunçarşılı, 1988a:202). Saksoncubaşı terfi ederse genellikle *Zağarcıbaşı* olur, dış hizmete ise sancakbeyi bazen de beylerbeyi olarak giderdi (Saksoncubaşı, Özcan, 2019:451).

Turnacı ortası ise cemaat ortalarının altmış sekizincisini teşkil etmektedir. Bu ortamın komutanına “turnacıbaşı” denilirdi. Turnacıların, avı takip eden av köpeklerine, balıkçıl ve diğer kuşları tutan tazılara baktıkları bilinmektedir. Turnacılar, Padişahın seyretmesi için turna besleyip ava gidildikçe turnaları da beraberlerinde götürmekteydiler (Uzunçarşılı, 1988a:203).

Av köpeklerinin yanı sıra yırtıcı kuşlar ile avcılık, tarih boyunca nesilden nesile aktarılan bir gelenek olarak önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devlet’inde avlarda genellikle doğan, şahin, balaban, atmaca, zağanos ve çakır gibi yırtıcı kuşlar kullanılmaktaydı. Avcılıkla ilgili teşkilat yapısında da avcı kuşlarla ilgili görevliler, bu teşkilatın ana ögesini teşkil etmekteydi. Bunların görevleri ve itibarları çoğu zaman yalnızca avcı kuşlarla ilgilenmenin ötesine geçebiliyordu.

Osmanlı Devleti’nde Padişahların yanında bulunan rikab ağalarından olan ve padişah ile birlikte av yapan zümrenin amirlerine şikâr ağaları denilmektedir. Bunlar, sarayın erkân-ı biyrun (birun) denilen dış hizmetinde bulunan avcı başları; *çakırcıbaşı*, *şahincibaşı* ve *atmacacıbaşı*’dır. Ayrıca enderun erkânından ve Erkan-ı Havass-ı Cüvani’den olan *doğancıbaşı* ve beraberinde doğancılar bulunmaktaydı (Uzunçarşılı, 1988b:421). Bu görevlilerin temel görevi ise yırtıcı avcı kuşları bulup, yetiştirip ve eğitip padişahın avlarında kullandırmaktı.

Fatih Sultan Mehmed’in, Birun ve Enderun ile ilgili birtakım düzenlemeler yaptığı bilinmektedir. Bölük Şahinciyân-ı Enderun’u içeri (Enderun) alıp, diğerlerini birunda bırakmıştır. Enderun’daki Şahincilerin baş zabiti av ağası, birundakilerin başındaki ağalar ise şikâr ağalarıydı. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Bölük Şahinciyân-ı Enderun olarak anılan avcılara İç-Doğan Oğlanları; koğuşlarına da Doğancı koğuşu denilmekteydi. (Kahraman, 1995:194). IV. Mehmed döneminde ise *doğancı* teşkilatı kaldırılmış, görev ve yetkileri Birun halkından *çakırcıbaşıya* verilmiştir. Birundaki Şikâr ağaları içerisinde, rütbe bakımından, çakırcıbaşı en üstte olmak üzere, *şahincibaşı* ve sonra *atmacacıbaşı* gelmekteydi (Şahincibaşı, Özcan, 2010:277; Doğancı, 1994:488) *Çakırcıbaşı*, *şahincibaşı* ve *atmacacıbaşı* ağalarının ayrı ayrı kethüda ve kâtipleri bulunmaktaydı (Kahraman, 1995:198). Av halkını oluşturan görevlilerden doğancılar; renkli doğancılar, çakırcılar akbabaları, şahinciler akdoğanları, atmacacılar da atmacaları yetiştirip uçurmaktaydılar (Kahraman, 1995:197).

Avcı kuşu yetiştiren bu görevlilerin, merkezde ve taşrada ayrı şekilde örgütlendiği bilinmektedir. Taşrada bu görevliler; kayacı, yuvacı, yavrucu, görünçü (gürenççi), götürücü, sayyad, tuzakçı, gözücü (dideban), tülekçi şeklinde bir görev dağılımına sahipti. Genel itibarıyla bu görevliler, kuş yuvalarını bulma ve koruma, kuşları yetiştirme ve yetiştirilen kuşları merkeze gönderme görevlerinden sorumluydular.

Teşkilatın merkez görevlileri tımar ve ulufe ile gelir elde etmekteydiler. Taşrada, saray için avcı kuşları yetiştiren ve eğitenler ise merkez tarafından beratla görevlendirilip, hizmetleri karşılığında tımar tasarruf etmekteydi (İnbaşı ve Hazırbulan, 2020:659). Hassa doğancı, şahinci ve atmacacılar; tımarlı, baştineli olarak ikiye ayrılmaktaydı. Müslüman kuşçuların tasarrufundaki topraklar çiftlik, Hıristiyan kuşçularınki ise baştine olarak adlandırılmaktadır. Bu zümrelerin başında her nahiyede bir *doğancıbaşı* bulunmaktaydı. Bu *doğancıbaşılar* arpalık hükmünde zeamet ve tımar sahibiydiler. Tımarlı olan kuşçular götürücü ve gürenççi olarak iki kısma ayrılmaktaydı. Bunlar üleş (dağıtım) zamanı kendi *doğancıbaşılı* ile İstanbul'a gelip padişahların kuşhanesinde götürücülük ve gürenççilik yapmaktaydılar. Muafiyete sahip çiftlikli kesim de yuvacı ve yavrucu olarak ikiye ayrılmaktadır. Yuvacı ve yavrucular özellikle dağlık ve kayalık bazı bölgelerde hassa ve çakır yuvaları bulup, oraları muhafaza etmekteydiler. Yavrular kanatlarınca yuvalardan alınıp terbiye edilir ve üleş zamanı *doğancıbaşılı* ile İstanbul'a getirirlerdi (Avni Ömer Efendi, 1578:akt.Uzunçarşılı, 1988b:423).

Taşradaki görevlilerin tımarları, doğancı ya da bâzdar tımarları olarak geçmektedir (İnbaşı ve Hazırbulan, 2020:660). Bir yerin ilk tahriri esnasında doğancı ya da bâzdar tımarı olarak yazılan arazinin statüsü değişmezdi. Avcı kuşu yetiştiriciliği mesleği babadan oğula geçmekteydi. Taşradaki kuşçuların vergilerini merkezden gönderilen *doğancıbaşı* toplamaktaydı (Yarç, 2009:125).

Avcı kuşu görevlileri bazı vergilerden muaf tutulurlardı. II. Selim döneminde hazırlanan Silistre Kanunnamesi'nde avcı kuşu yetiştirenlerin yükümlülükleri ve vergi muafiyetleri açıkça belirtilmiştir. Kanunnameye göre:

“Doğancıyân, şahinciyan, çakırcıyan, haraçtan, ispençe, koyun resmi, kovan resmi, baştina öşründen, ulaktan, sekbandan, cerahordan, sürgünden, hisar yapmaktan filcümle avarız-ı divaniyye ve tekâlif-i örfiyyeden muafırlar. Bunlar av hayvanları beslerler ve avcıbaşılılarına teslim ederler ve bu hizmetlerine mukabil yukarıda saydığımız vergi ve yükümlülüklerden muaf olmuşlardır.” (Uzunçarşılı, 1951:akt. Alkan ve Gökbüğa, 2015:32)

Doğancı Teşkilatı'nda görev yapanların önemli görevlerinden biri her yıl düzenli olarak İstanbul'a av kuşu getirmeleri idi. Bu kuşlar İstanbul'da *doğancıbaşı* ya da *çakırcıbaşı*na teslim edilirdi (Aras, 2016:102). Ayrıca Mısır'dan merkeze, hazineyle birlikte avcı kuş gönderilmesi kanun olmuştu. Mısır'dan bu sebeple gelen bir doğan hazinesi bulunmaktaydı (Kahraman, 1995:231). Teşkilat mensuplarının İstanbul'a avcı kuş getirmediği zaman miri mürde ve bazı vergileri vermesinin kanun-i kadim olduğu bilinmektedir (Aras, 2016:103). Kuş getirmedikleri yıl “mürde-baha” adıyla Müslüman görevliler için 150, Gayrimüslim görevliler için 300 akçe vergi öderlerdi (Doğancı, Özcan, 1994:488). Bazı arşiv kaynaklarında ise mürde-baha dışında, ellerindeki kuşları *şahincibaşılıya* teslim etmeyenlerden resm-i arusane, bad-i heva gibi vergilerin de tahsis edildiğine rastlanmaktadır (BOA, AE.SAMD.III, 131, 12903). Bunun yanı sıra kuşçu tımarı sahipleri, belirli bir süre doğan getirmediklerinde ellerindeki tımarlar alınmaktaydı. 1716-1721 yılları arasında kadı sicillerine yansıyan bir tahkikatte, şahincilerin mürde-baha verip ellerinde berat olduğu ve vergi muafiyetlerini dile getirdikleri görülmektedir.⁴ Yine benzer şekilde 1585-1587 tarihleri arasındaki bir kadı sicilinde, kuşçular hususunda vergi muafiyetlerine uyulması ve buna muhalefet edilmemesi yönünde bir hüküm bulunmaktadır.⁵

⁴ Şile nahiyesinin hisselerine icâb edip tahsîli fermân olunmağla vârid olan emr-i şerif re'âyâ muvâcehelerinde kirâat olundukda, Şile ve Kabakoz ve Irgadi divânları şahinci timârı olmağla biz şahincibaşılıya mürde-bahâ veririz ve Doğancıoğlu divânı dahi Ahi Çelebi Vakfı re'âyâsıyız ve mu'âf olmak üzere yedimizde hatt-ı hümayûn-ı şevket-makrûnumuz vardır. (İstanbul Kadı Sicilleri, Ed. Coşkun Yılmaz Çev. Rasim Erol, Sabri Atay Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, M.1716-1721, Cilt 62 s.188 Hüküm no:172, 2019)

⁵ Çiftburgazı nâm karye sâkinlerinden Danyal v. Yani nâm zimmî Dersâadet'ime gelip berât-ı hümayûn ile hâssa çakırcısı olup bir sene edâ-i hizmet edip hâsıl olan çakırları veyâhud kânûn üzre mürde bahâyı verip hiç [bir] vechile hizmetinde kusûru yoğiken hilâf-ı âdet ve kânûn beylerbeyi ve beyler subaşılı ve sipâhiler ve ümenâ ve ummâl tâ'ifesi ve sâir istihdâm kulları başka öşür ve ispençe ve âdet-i ağnâm ve avâriz ve nüzül ve resm-i arûsâne ve kovan ve celeb ve kasab ve yava harâcı taleb edip ve ma'den ve sâir lâzım olan hizmeti ve

Doğancıbaşı, Birun ağalarının üçüncüsü olan *atmacacıbaşı*ndan sonra gelse de enderunda bulunması sebebiyle padişaha daha yakın olarak kabul edilmektedir. Belirli dönemlerde Padişah tebdile çıkarken *doğancıbaşı*nın da tebdil giyinip padişahı gerisinden izlediği bilinmektedir (Abdi Ağa:akt.Kahraman, 1995:195). *Doğancıbaşı* terfi ederse saray içinde *şahincibaşı*, *çakırcıbaşı* ya da *mirahur* olmaktadır. Dış hizmete ise *yenicheri ağası*, *sancakbeyi*, *kaptan-ı derya*, *beylerbeyi* hatta vezir olarak çıkardı. Örneğin, IV. Mehmed'in Vezirazamı Hafız Ahmed Paşa *doğancıbaşı*lıktan gelmektedir (Doğancı, Özcan, 1994:487). Her yıl, belirli zamanlarda Mısır, Erdel ve Boğdan'dan İstanbul'a gelen doğanlar, *doğancıbaşı*'na ya da *çakırcıbaşı*na teslim edilmekteydi. Doğancılar, Mısır ve Boğdan'dan gelen bu kuşların bakımı ve eğitimi ile ilgilenmekteydi (Kıran, 2015:154).

16.Yüzyılda 80 akçe ulufesi olan *şahincibaşı* ise rikab-ı hümayun ağalarındandır. Saray içi terfide, genellikle *çakırcıbaşı* olurken, dış hizmete *sancakbeyi*, hatta *beylerbeyi* olarak çıkmaktaydı. Saraydaki şahincilerin taşrada tımarlı olarak hizmet eden mensuplarının aynı zamanda buldukları yerlerin emniyetini ve ormanların korunmasını da sağladıkları bilinmektedir (Şahincibaşı, Özcan, 2010:277).

Çakırcılar ise padişah ava gittiğinde ellerinde doğan türünden yırtıcı çakır kuşları tutup, avda kullanmaktaydılar. Çakırcıbaşı, Şikâr Ağalarının en yüksek rütbelisidir. Fatih Sultan Mehmed'in teşrifat kanunnamesinde; avda, padişahın yanında yürüme hakkı olan rikab ağaları arasında yer alan *çakırcıbaşı*, *çaşnigirbaşı*ndan önce, *mirahurdan* sonra zikredilmektedir. *Çakırcıbaşılar*, dış hizmete genellikle *beylerbeyi* olarak çıkmaktaydılar ancak aralarında *vezirazamlığa* yükselenler de bulunmaktaydı. Kayserili Halil Paşa (1629) buna örnek gösterilebilir (Özcan, Çakırcıbaşı, 1993:189). Taşra doğancılarının tezkiyelerini İstanbul'a geldiklerinde *çakırcıbaşı* verir ve beratlarını yine *çakırcıbaşı* yenilerdi (Akgündüz, 1992:akt.Kıran, 2015:155). Doğancı tımarları da yine *çakırcıbaşı*nın sorumluluğundaydı (Kıran, 2015:155).

4. Osmanlı Devleti'nde Şikâr-I Hümayun Organizasyonu

Yıldırım Bayezid ve I. Murad döneminde avcılığın önemli bir gelişme gösterdiği bilinmektedir. I. Murad'ın gümüş halkalı köpekleri ve doğanları bulunmaktaydı. Yine sekbanlar ve turnacı ortası bu dönemde kurulmuştur. II. Murad'ın ava oldukça meraklı olduğu, ayrıca Rumeli Beylerbeyi olan Sinan Bey'in binden fazla av köpeği ve 2000 av kuşunun bulunduğu belirtilmektedir** (Alkan ve Gökbuğa, 2015:27).

Yüksek rütbeli devlet adamları, Padişah ve ailesi, av teşkilatı görevlileri ve halkın da katıldığı avların, hem iktisadi hem de sosyal açıdan büyük bir organizasyon ve plan dâhilinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda av, bir savaş tatbikatı olarak hazırlıkları, öncesi ve sonrası oldukça kapsamlı bir lojistik faaliyeti içermektedir. Osmanlı Devleti'nde "Şikâr-ı Hümayun", bu açıdan bir sefer hazırlığı ve sefer tatbikatı olarak kabul edilmektedir. Avcılıkla ilgili genel mali hazırlıklar ise erzakın av sahasına getirilmesini, mühimmat ve zahirenin tedarikini ve görevlilerin ödemelerini kapsamaktadır.

Avlar kısa ve uzun süreli olmak üzere iki türde yapılmaktadır. Bir iki günlük kısa süreli avlar sarayın yakınlarında genellikle *silahdar*, *rikabdarlar*, *şahincibaşı*, *doğancıbaşı* ve doğancılar, zağarcılar, seksoncular (samsoncu) ve solaklar olmak üzere uzun süreli avlara göre daha az personelle yapılmaktaydı (Kahraman, 1995:204).

Kuş avları genellikle kısa süreli ve yakın bölgelerde yapılan avlar olarak bilinmektedir (Mustafa Nuri Türkmen, 2009:23). Sürgün ya da sürekle avı ise av hayvanının bir çember içinde daraltılarak hükümdarın önüne getirilmesini ifade eden bir av türüdür. Şenlik havasında geçen bu av türüne padişahın ailesi, devlet ileri gelenleri, ordu mensup-

---

tekâlif-i örfiyyeyi tekâlif edip ve fuzûlen evimize konup ...? ve meccânen yem ve yemeklerimiz yiyip ve doğan hizmetine vardığımızda at ve libâsına dahl edip mücerred celb ve ahz-ı mâl için zulm ve te'addî ederler hayfıdır deyû bildirdi imdi buyurdum ki hükûm-i şerîfim vardıkda husûs-ı mezbûru onat vechile teftîş edip göresiz fi'l-vâki' mezkûr zimmî defter-i hâkânîde mukayyed hâssa çakırcılardan olup eline berât-ı şerîfim verilmiş ise ve her sene edâ-i hizmet edip hizmetinde kusûru yoğiken vech-i meşrûh üzre rencîde eyledikleri vâki' ise men' ve def' edip mezbûr doğancı ve doğancı olanın? hukûk ve rûsûmlarına beylerbeyi ve sancakbeyi âdemlerinden ve subaşılı ve voyvodolarından ve sâir sipâhi ve ümenâ ve ummâl ve âhar istihdâm kullarından ve gayrıdan bir ferde dahl ve ta'arruz ettirmeyip vâki' olan cüz'î ve küllî hukûk ve rûsûmların mîrî için doğancıbaşılarına aldırıp bî-vech dahl ve ta'arruz ettirmeyesiz. (İstanbul Kadı Sicilleri Ed. Coşkun Yılmaz, Eyüp Mahkemesi 3 Numaralı sicil M.1585-1587, Cilt 22 s.51, Hüküm no: 4, 2011)

** Bertrandon de la Broquiere'in seyahatnamesinde verilen sayıların abartılı olduğu düşünülmektedir.

ları ve hatta avlanma bölgesindeki halk da katılmaktaydı (Hacıgökmen, 2012:18). Av için yetiştirilmiş ya da alıştırılmış şahin, doğan, atmaca gibi yırtıcı kuşlar ve tazi, zağar ve samson cinsi köpeklerle yaya ve at üzerinde yapılan “şiğir” adı verilen bu süreklilikli avları, Türklerde oldukça önemli bir yere sahiptir (Güven, 1992:23). Osmanlı Devleti’nde uzun süreli süreklilikli avları genellikle Edirne ve Rumeli tarafında yapılmaktaydı. Padişahlar ava çıkma isteğini Silahdar Ağa vasıtasıyla *şikâr ağalarına*, enderun halkına, *doğancıbaşı’ya*, *bostancıbaşı’ya* ve *sadrazama* bildirirlerdi (Kahraman, 1995:205).

Abdi Ağa IV. Mehmed’in bir sürgün avını şu şekilde anlatmaktadır (Abdi ağa:akt.Kahraman, 1995:208) :

“Ol gün adını andığımız iki vezirden birer donatılmış at peşkeş gelüb adamlarına hil’at ve atıyyeler ihsan buyurulmuştur ve av yerinde av getiren köylüye ve fukaraya sonsuz atıyyeler dağıtılıp, bütün yakın kasabaların kadıları ve bostancıları ve büyük küçük bütün halkı iltifat-ı aliyye-i Padişahiden yararlandıklarından başka iki vezir kullarına dahi birer samur kürk vererek sevindirdi.”

Süreklilikli avlarına halkın katılımı ayrı bir öneme sahiptir. Bu şekilde hem halkın hem de ordunun savaşma kabiliyetinin canlı tutulmaya çalışıldığı düşünülebilir. Bunun yanı sıra, yöre halkının devlet erkânı ile buluşabildiği bir yer olarak av sahaları ayrı bir önem taşımaktadır.

IV. Mehmed’in 1667 yılı Filibe yakınlarındaki Bercova korusundaki ava 35.000 köylünün katıldığı rivayet edilmektedir (Abdi Ağa: akt.Kahraman, 1995:207). Avda köylüler de dâhil olmak üzere av getiren herkese bahşiş verildiği bilinmektedir (Kahraman, 1995:208). 1679 yılında ise Köstemir avı için üzerlerine naib ve bostani tayin olunanların gözetiminde yalnızca Küçükçekmece ve civar köylerden 250 nefer, Büyükçekmece’den 500 nefer avcının ava katılması istenmiştir.^{††} *Bostancıbaşının* ise bu görevi üstlendiği anlaşılmaktadır. *Bostancıbaşılar* ayrıca ava gidilirken yolların ve korulukların emniyetini sağlardı (Kahraman, 1995:206). Sürgün avlarında; şikâr halkı, sürülecek koruluk, yeniçeri odasındaki avcılar, hassa avcılar ve avın kaçmasını önlemek *bostancıbaşıya* düşer; herhangi bir başarısızlık da onun beceriksizliğine yorumlanırdı. Edirne avlağındaki hassa korular ve buradaki av hayvanlarından yine Edirne’deki Saray-ı Amire’nin *bostancıbaşısı* sorumluydu. Padişahın ava çıkmadığı zamanlarda korucular, avlağı muhafaza etmekle görevliydi (Çelik, 1998:12). Bunun yanı sıra Şikâr-ı Hümayun’un genellikle yapıldığı avlaklar yüz yıllar boyunca koruma altında tutulmuştur. Bu ve benzeri bazı av sahalarında halktan kişilerin avlanmasına bir kanun-ı kadim olarak müsaade edilmiyordu (BOA, A.{DVNSMHH.d..., 79,8; BOA, A.{DVNSMHH.d..., 78, 1231; BOA, A.{DVNSMHH.d..., 39, 352). Bu yasaklar bazen avcı kuş ve av köpekleri ile avlanma yasaklarını bildirirken, 1570 yılına ait bir emirde halkın tüfek ile avlanmasının yasaklandığı anlaşılmaktadır.^{††}

Osmanlı klasik dönemi sefer hazırlıkları içinde en önemli faaliyetlerden biri menzil organizasyonudur. Bu faaliyetin av organizasyonlarıyla benzerliği dikkat çekmektedir. Avdaki menzil organizasyonu ve malzemelerin temininden “Nüzul Emiri” sorumluydu. Nüzul emiri menzil civarından ihtiyaç malzemelerini mübaşirler vasıtasıyla satın alır ve av öncesi etraftaki ambar ve ahırlarda depolayarak hazır ederdi (Mustafa Nuri Türkmen, 2009:25).

^{††} Hâslar kadısı faziletlü efendi hâlâ Köstemir nâm mahalde şikâr-ı hümayûn fermân olmağın Büyükçekmece kazâsında olan kurâdan sayd u şikâra kâdir beş yü[z] nefer re’âyâ ihrâc [ve] üzerlerine nâib ta’yîn edip ta’yîn olunan bostâniler ile mâh-ı Zilka’de’nin onuncu günü mahall-i mezbûrda cümlesini mevcûd ve müheyâ edip ihmâlden ve bu bahâne ile akçe alınmaktan ihtirâz üze olmalarınız ziyâde tenbîh ve te’kîd edesiz. Fî 11 L [Şevvâl] Sene [10]90. (Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680) cilt: 31, sayfa: 562, Hükûm no: 706); Hâslar kadısı faziletlü efendi hâlâ Köstemir nâm mahalde şikâr-ı hümayûn fermân olmağın Küçükçekmece nâhiyesinden olan kurâdan sayd u şikâra kâdir iki yüz elli nefer re’âyâ ihrâc ve üzerlerine nâib ta’yîn edip ta’yîn olan bostâniler ile mâh-ı Zilka’de’nin onuncu günü mahall-i mezbûrda cümlesini mevcûd ve müheyâ edip ihmâlden ve bu bahâne ile akçe alınmaktan ihtirâz olunmalarınız ziyâde tenbîh ve te’kîd edesiz [deyû] buyruldu. Fî 11 L [Şevvâl] Sene [10]90. (Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680) cilt: 31, sayfa: 562, Hükûm no: 709)

^{††} BOA, A.{DVNSMHH. d... 14 – 1441 H.06-12-978; İznik kadısına hükûm ki: Südde-i saadetime mektup gönderüp İznik’e tabi Görele nahiyesinin halkı sana varup sabıka İznikmid dağlarında geçidlerde tüfenk ile ve saksun ile şikâr olunmasın deyu emr-i şerifim gönderilmeğın men olunup amma mezburlar hilaf-ı semtte olup dağları şimdiedek korunu gelmeyüp hala ehl-i örf rencide eylediklerin ve bağlarında hasıl olan özümü ve bostanları ve kozu ve evkaf-ı selatin toparlarında vaki olan çeltüğü ve gerek ekinlerin kara canavar ve yağmurca ve sair hayvanat ekleyüp zarar ve ziyan eylediklerin bildirip kadimden avlanu geldikleri üzere geru avlamak babında isticare eylediklerin arz eylemeşsin imdi anun gibi zarar ve ziyan eyleyen hayvanatı okla ve yay ile avlamak emredüp buyurdum ki vusul buldukda göresin kazıyye arzulunduğu gibi ise anun gibi zarar ve ziyan eyleyen hayvanatı okla ve yay ile şikâr ettirüp zararların def ve ref eylesin amma bu bahane ile tüfenkle şikâr eylemek emrim yoktur tüfenk ile dağlarda kimseye gezdirmeyüp şikâr ettirmeyesin ve badennazar.

Ava katılanların yiyecek ihtiyaçları yöre halkından iştira şeklinde gerçekleşmekteydi. Bu açıdan, halkın iktisadi boyutuyla da ava katıldığı anlaşılmaktadır. Şikâr-ı hümayun için tedarik edilecek zahire o yöreye yakın yerlerden satın alınıp, avlağa (av sahası) gönderilmekteydi (Kahraman, 1995:206). 1679 yılında, Şikâr-ı Hümayûn için Terkos, Büyükçekmece ve Küçükçekmece nahiyelerinden zahirelerin satın alındığı anlaşılmaktadır. Satın alınan zahire miktarları Tablo 1’de gösterilmiştir (Yılmaz(Ed.), 2011:552).

Tablo 1. 1679 yılı Şikâr-ı Hümayun için Satın Alınan Zahire Miktarları

	<i>Şair</i>	<i>Dakik</i>	<i>Saman</i>	<i>Otluk</i>	<i>Odun</i>
<i>Büyükçekmece</i>	2000	200	1000	30	
<i>Küçükçekmece</i>	1500	100		30	
<i>Terkos</i>	4500		3500		500
<i>Çatalca</i>	3000				
Toplam	11000	300	4500	60	500

Kaynak: Yılmaz, Coşkun (Ed.), İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 90 Numaralı Sicil (H. 1090 - 1091 / M. 1679 - 1680) cilt: 31, sayfa: 552, Hüküm no: 692

Bu zahireler içerisinde, şair; her İstanbul kilesi 30’ar akçe, dakik; kilesi 80’ar akçe (İstanbul Kilesi), saman; kantarı 25’er akçe, odun; ikişer çeki 60 akçe (araba), otluk; 80 akçe (araba) şeklinde bir fiyatlandırma bulunmaktadır. Dolayısıyla av için Büyükçekmece’den 103.400 akçe, Küçükçekmece’den 55.400 akçe, Terkos’tan 237.500 akçe ve Çatalca’dan 90.000 akçe olmak üzere toplamda 486.300 akçe değerinde zahire satın alınmıştır. Benzer şekilde, 3 Şubat 1680 tarihli IV. Mehmed dönemine ait bir şikâr masraf defterinde, bazı kazalardan satın alınan malların değeri; 3.917.820, satın alınan zahirelerin değeri ise 2.590.606 akçedir (Mehmet Türkmen ve Buyar, 2019:430). 1082 yılında düzenlenen Cısr-i Ergene ve Bergos Şikârı masrafları ise 327.175 akçedir. Bu iki av için satın alınan malzemeler ise Cısr-i Ergene şikârında 43.000 akçe, Bergos şikârında 165.740 akçedir. Ayrıca Dimetoka Şikârı için ise satın alınan malzemelerin değeri ise 586.320 akçedir (Mustafa Nuri Türkmen, 2009:26,27).

5. IV. Mehmed’in Çatalca ve Karıştıran Avları

Av yapılan bölgeye; avlak, av sahası ya da av bölgesi denilmektedir. Hem Selçuklular’da hem de Osmanlı Devleti’nde bazı bölgelerin avlak olarak kullanıldıkları bilinmektedir. Bu avlaklar ve yol üzerinde konaklanılacak bölgeler önceden belirlenmekteydi. Bunun yanı sıra, sıkça kullanılan avlaklarda Padişahlar av köşkü (şikârhane) yaptırmaktaydı.

Osmanlı Devleti’nde IV. Mehmed döneminde ve öncesinde Çatalca’daki av sarayı ve Karıştıran sarayı, av için elverişli ve sık gidilen yerler olarak bilinmektedir. Edirne ise ayrı bir öneme sahiptir. IV. Mehmed Edirne’ye genellikle avı bol olduğu için İstranca ormanlarından geçerek gitmekteydi (Kahraman, 1995:205).

Hadika-i Hassa (Edirne’deki av bahçesi), Yeni Saray’ın 1450 yılında yapımına başlanması üzerine, önce Fatih Sultan Mehmet, sonrasında I. Ahmed ve IV. Mehmed tarafından ağaçlandırılarak av hayvanları ile doldurulup asırlar boyunca önemli bir avlak olarak hazır tutulmuştur (Ağırhan, 2009:73). Hadika-i Hassa’daki en önemli yapılardan biri 1671 yılında yapılan IV. Mehmed’in Av Köşkü’dür.

Edirne önemli bir avlak olmasının yanında aynı zamanda Osmanlı Devleti’nde 17.yüzyıla kadar padişahların büyük şenlikler düzenlediği bir şehir olarak bilinmektedir. Özellikle 15. yüzyıldan sonra İmparatorluğun şenlik kentinin Edirne olduğu belirtilmektedir (Nutku, 1987:31). Yapılan ilk büyük şenlik 1475 yılında Fatih Sultan Mehmed’in şehzadeleri Bayezid ve Mustafa için yaptırdığı sünnet düğünüdür. Daha sonra yapılan büyük çapta şenlikler, Kanuni Sultan Süleyman’ın 1530, III. Murad’ın 1582, IV. Mehmed’in 1675 ve III. Ahmed’in 1720 yılındaki şenlikleri olarak sayılabilir (Nutku, 1987:22). Bu şenlikler genellikle doğum, sünnet ve düğün merasimleri sebebiyle düzenlenmekteydi (Nutku, 1987:23). Düzenlenen şenliklerde çeşitli gösterilerin (seyirlik oyunlar) dışında; okçuluk, binicilik, güreş gibi sportif oyunlar ve yarışmalar da tertip edilmekteydi (Nutku, 1987:33).

IV. Mehmed'in ava çıkmasının yanında büyük şenlikler düzenlediği bilinmektedir. Çocukları Mustafa ve Hatice'nin doğumları imparatorluk coğrafyasında kutlanmıştır (Nutku, 1987:22). Bunun yanı sıra sarayda 30 kişilik bir gösteri topluluğu ve oyuncular bulunmaktaydı. Avcılığa meraklı olan IV. Mehmed aynı zamanda batı müziği, resim ve sanata da meraklıydı. 1675'teki büyük şenlikte Venedik'ten opera getirilmesi istenmiştir. 18. yüzyılın ünlü ressamlarından Abdülcélil Çelebi Levni de resme IV. Mehmed'in sarayında başlamıştır (Nutku, 1987:39). IV. Mehmed döneminde bahsedilen şenliklerin en büyüğü 1675'teki çocukları Mustafa ve Ahmed'in sünneti ve çok sevdiği Musahip Mustafa Paşa ile kızı Hatice Sultan'ın düğünüdür. Sünnet şenliğinin 15 gün (14 Mayıs-29 Mayıs), düğünün ise 18 gün (9 Haziran-27 Haziran) sürdüğü bilinmektedir (Nutku, 1987:42).

Bu bağlamda, IV. Mehmed'in Edirne'yi sadece bir avlak olarak değil aynı zamanda şenlik yeri olarak gördüğü anlaşılmaktadır. IV. Mehmed'in eğlenceye ve sanata olan ilgisi çok yönlülüğünü kanıtlar niteliktedir. Bu bakımdan avcılığın da eğlence amaçlı mı yoksa savaş tatbikatı olarak mı görüldüğü tartışılabilir. Ancak 1675'teki büyük şenlikte avla ilgili herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Sonuç olarak avcılığın, devlet erkânı ve padişah ailesinin bir arada olduğu sosyo-kültürel, politik ve askeri bir organizasyon olduğu anlaşılmaktadır.

17. Yüzyıl sonlarında Osmanlı Devlet'inde önemli avlaklardan ikisi Karıştıran ve Çatalca bölgeleridir. Karıştıran, Çorlu ile Lüleburgaz arasında bir köydür. Bu bölge hızlı koşan tavşanları ile tanınmaktadır. IV. Mehmed'in, bu tavşanları avlamak için Karıştıran çevresini Şikârgâh-ı selatin olarak belirlediği bilinmektedir. Av halkını kışın barındırarak bir yapı olmaması sebebiyle 1681'de Karıştıran'da küçük bir av sarayı inşa edilmiştir (Kahraman, 1995:219). Çatalca'da bulunan Büyükçekmece gölü, ördek ve kaz avı için önemli bir avlaktı. Kuzeyinde kuşlar yaylası, batısında tavşanlarıyla tanınmış Kabakça ve Sinekli fundalıkları bulunmaktaydı. Kanuni Sultan Süleyman ve IV. Mehmed'in birçok kez bu avlakta avlandığı bilinmektedir (Kahraman, 1995:222,223). IV. Mehmed'in düzenlediği Karıştıran ve Çatalca şikârı ise 1679 yılı Kasım-Aralık-Ocak aylarına rastladığı için tavşan ve özellikle ördek ve kaz avının yapılması muhtemeldir. Çünkü ördek ve kaz avı kış avlarında yapılan avlardır.

Osmanlı Devlet'inde Padişahların ava gidiş ve dönüşleri büyük merasimlerle gerçekleşmekteydi. Abdi Ağa IV. Mehmed'in bir av merasimini şu şekilde açıklamaktadır (Abdi Ağa:akt.Kahraman, 1995:209):

“IV. Mehmed'in 1665 Çarşamba günü Dimetoka'ya ava gidişinde evvela kapıcılar, sonra silahlı bostancılar ve eski saray baltacıları ikişer ikişer yürüyorlardı. Bunların arkasında büyük imrahor ile Sultan'ın kethüdası vardı. Küçük emir-i ahurun da böyle alaylarda bulunması kanundu. Ancak padişahın izniyle alaya katılmamıştı. Büyük emir-i ahur ve kethüdanın arkasından darüssade ağaları, onların arkasından da Saadetlü Sultan Hazretleri'ni taşıyan gümüş araba, onun arkasından şehzadelerin tahtirevanları geliyordu. Padişah hazretleri ise Demirtaş ovasına doğru gitmiş olduğundan, Saadetlü Sultan Hazretlerini uğurlamak için Şeyhülislam Yahya Efendi ve Kaymakam Mustafa Paşa görevlendirilmişti.”

Antoine Galland ise 1672 yılında IV. Mehmed'in ava gidişini şu şekilde anlatmaktadır (Galland, 1987:akt.Kahraman, 1995:204) :

“Padişah Bosnaköy'den geçti. Avlanmak maksadıyla gitmekte olduğu için bir heyetle on kadar doğancı önden gidiyordu. Köpekleri sevk edenler ise çok daha evvel geçmişlerdi. Padişah en önde sırtında pek mütevaziyane bir kırmızı hırka bulunduğu halde ilerliyordu. ... Büyük imrahor, Padişah'ın yanında bulunuyordu ve maiyeti geri kalan 50-60 içoğlandan mürekkep olup bunlardan bazılarının sarıklarının alın yerinde balıkçıl kuşu tüyleri vardı. At üstündeki Türkler'den birçoğunun kıyafetlerinin ve atlarının mütevazılığından, kendilerinin ancak birer uşak oldukları anlaşılıyordu. Dönüşte Padişah Meriç nehrini bir geçit yerinden geçti ve kendisinin tarlalar arasından koşup kısa bir zaman içinde bir tavşanı ele geçirdiğini gördük.”

Bunun yanı sıra, 24 Eylül 1657 yılında IV. Mehmed'in av için Edirne'ye gidişinin önemli bir merasim şeklinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. 1657-1658'de İsveç Kralı X. Carl Gustaf'ın IV. Mehmed'e gönderdiği elçi Claes Rålamb, kiraladığı evden bu olaya şahitlik etmiş ve yaptırdığı bir dizi yağlıboya tablo ile bu alayın bir “görsel kaydının” tarihe

kalmasını sağlamıştır (Kıbrıs (Ed.), 2006). Bu alayda ve diğer kaynaklarda bahsedilen av esnasında ya da merasimlerinde adı geçen devlet görevlileri ile 1679 yılı Karıştıran ve Çatalca avlarındaki görevliler benzerlik göstermektedir.^{§§} Bu bağlamda, ava katılanların bir düzen ve teşkilat çerçevesinde organize oldukları anlaşılmaktadır.

Karıştıran ve Çatalca avına ait tayinatların 120 günlük olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki av için IV. Mehmed'in Edirne'de olduğu ve bu avlalara gittiği söylenebilir. Ancak 120 gün boyunca Padişah'ın Edirne'de kalıp kalmadığı net değildir. Özellikle bu ava kimlerin katıldığı, avın iktisadi ve içtimai boyutunun da göstergesidir.

Tablo 2. 1679 Senesi Karıştıran ve Çatalca Şikârı için Bazı Devlet Görevlilerine Verilen Tayinatlar

Verilen Günlük Tayinat	Odun (Çeki)	Saman (Kantar)	Arpa (Kile)	Ekmek (Çift)	Et (Vukıye)
Saadetlü Vezir-i Mükerrerrem Musahib Paşa Hazretlerine	20	60	120	500	100
Saadetlü Vezir-i Mükerrerrem Kaimmakam İbrahim Paşa hazretlerine	30	120	220	800	270
Saadetlü Sadr-ı Ali hazretlerinin taraflarından Şikâr-ı Hümayuna tayin olunan tevabilerine	75	98	312,5	1415	612
Hazinedar Ali Ağaya	1	4	10	30	4
Harem-i Hümayun Ağalarına	0,5	30	80		
Büyük Mirahur Ağaya	3	5	12	20	15
Küçük Mirahur Ağaya	2	2	3	12	5
Kapucular Kethüdası Ağaya	1	3	10	20	10
Hassa Bostancılarına	3	6	15	90	14
Devletlü Haseki Sultan Hazretlerinin Kethüdarlarına	5	4	20	6	12
Hassa Şatırlarına	1,5	3	8	18	10
Şehzade Efendi hazretleri Hevacesi Feyzullah Efendiye	1				
İmam-ı Evvel Efendiye	1	0,5	1,5	5	2
İmam-ı Sani Efendiye beher yevm verilen tayinat	0,5	0,5	1,5	5	
İmam-ı Salis Efendiye	0,5	0,5	1,5	5	

^{§§} Claes Râlab'ın tablolarında yer alan görevliler: Tablo A: Subaşı ve Asesbaşı (60 kişilik maiyeti ile). Tablo C: Cebecibaşı ve Acemioğlanları. Tablo E: Sakabaşı ve su taşıyan 20 çift saka. Tablo G: Bir grup Yeniçeri, Yeniçerilerin maaş defterini tutan Yeniçeri Efendisi ve Katibi. Tablo H: Yeniçeri Ağasının muhafızları, Teşrifatçı (Alay çavuşu), Tuğlar, 16 çift çorbacılar, Bektaşî Dervişleri, Çuhadar-ı Bab-o Ocak. Tablo I: Yeniçeri Ağası, 600 kişilik çavuşlar ve Çavuşbaşı. Tablo K: Alay çavuşu (Teşrifatçı), 200 kişilik Padişahın, sadrazamın ve vezirlerin emirlerini götüren müteferrikalar. Bunlar 200 kişiydi. Tablo M: Vezir Ağaları, Vezir muhafızları Sipahiler. Tablo N: 12 kişilik Şatırlar, Kapıcıbaşı (200 kişi) Tablo O: Metin okunamıyor. Tablo P: 6 adet Hünkaraltı tuğu, Şeyhler, Hz. Muhammed soyundan gelen Emirler, İmrahor (Mirahur), içinde Kuran bulunan bir mabet taşıyan deve. Tablo Q: Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerin sancakları ve onların grubu. Emirler. Tablo R: Vezir ulakları Peykler, Sadrazam ve Padişah, Padişahın cüceleri (8 kişi), Padişahın av köpeklerini yetiştirenler Samsoncular (Saksoncular) Tablo S: Padişah ulakları Peykler, Zağarcı (Avı yöneten), Peykbaşı, Solaklar, Padişah, Solakbaşı, Solaklar Ağası, Padişahı koruyan Silahdar Ağası, Çuhadar, Padişahın hizmetindeki atlı görevli Rikabdar. Tablo T: Hadım Kapağası, Akağalardan biri (100 kişi), Padişahın hizmetindeki Hasodalı (40 kişi), Doğancılar (200 kişi), Sancaklar, Mehterhane (Mehter) ve kösler (davullar). Tablo U: 4 Katırlı Saltanat arabası, 6 atlı araba, 300 aşçı, aşçıların sakası. Detaylı bilgi için bnz. Kıbrıs, Barış, (Ed.), 17. yüzyılda İsviçre Büyükelçisi Claes Râlab'ın yaptırdığı tablolarla Avcı Mehmed'in Alay-ı Hümayunu, Pera Müzesi Yayını 12, İstanbul 2006.

Gökay KARADUMAN

Dergâh-ı Ali Çavuşlarına				6	26
Has bahçe Tazıcılarına	1				
Haseki Ağaya	2	3	5	20	6
Çadır Mehterbaşısı Ağaya vesairlerine	2	1,5	4	25	12
Hassa Cerrahbaşıya	1	0,5	1,5	4	5
Hassa Cerrahlarına				6	3
Küçük Ahır Kethüdasına				4	2
Defa Ahır ?	0,5			4	2
Küçük Ahır Sarraçlarına	1			4	2
Küçük Ahır Şakirdlerine				12	3
Tahterevancı başıya	0,5	0,5	1,5	6	2
Büyük Ahır Sarraçlarına	1			15	12
Eski Saray Teberdarlarına	7	8	22,5	22	
Şehzade Efendi baltacısına			1		
Matbah Eminine	2	5	8		10
Arpa Eminine	2			25	10
Masraf Kâtibine	1	1	2,5		
Dergâh-ı Ali Kapucularına		0,5	1	8	2
Miri Kasaplara	1	1,5	2	10	
Miri Hazinedarlara				15	4
Şikâr-ı Hümayun Ağalarına	2	2,5	16		8
Başkapu oğlanı Ağaya		3	6		
Darüssade Ağası Hazretlerinin huddamlarına	10	10	20	40	15
Kulle Sufilerine		1	3		
Ağababasına		0,5	1		
Meşaleci Kapucularına				30	7
Şikâr-ı Hümayuna tayin olunan Yeniçerilere			27	449	70
Arpa Anbarı Kâtiplerine				8	3
Hassa Arabacıbaşıya	1	1	2	15	3
Kilercibaşı ağaya	1	1	3		
Bostancibaşı ağa ve kullarına		0,5	1	3	2
Sarraçlar Kâtibine	1			10	4
Odun Eminine			3	6	4
Enderun Kiler Kethüdasına	1	0,5	2		
Sipah ve Silahtar çavuşlarına		1	2	10	4
İşçi ? başıya		1	2		
Hasodabaşı Ağaya	0,5	1	3		
Defterdar efendi vekiline	0,5	2	5	20	8
Rikab-ı Hümayun Solaklarına	1	1	1	8	4
Miri Kaftancibaşıya		0,5	1	3	2
Silahdar ağa huddamlarına	1	1,5	4		
Haseki Sultan Hazretleri kahvecisine			1,5		
Konakçı Kapucubaşı ağalara	3	7	14	24	20
Küçük Ahır Nalbantlarına				5	2
Kapuağası huddamlarına	1	1	4	12	4
Çuhadar Ağa huddamlarına	1	1	3		2
Hassa Parsçılara	0,5				
Has Ahır Tazıcılarına	1				
Hazine Kethüdası huddamlarına		1	3		
Hassa hekimbaşı efendiye	2	1	4	30	7
Edirne Bostancibaşı Ağaya ve neferata	3	13	35	120	19

Silahşör Ağalara	18	54	36		
Şehremini vekiline		10	6		
Hazinedar Ali Ağa vekiline			3		
Nüzul Kâtibine	0,5	2	6	2	
Hassa Parslarına					12
Has ahır hüddamlarına	3				25
GÜNLÜK TOPLAM	200,5	410,5	1050	3975	1429
<i>120 Gün Toplamı</i>	<i>24,06</i>	<i>49,260</i>	<i>126,0</i>	<i>477,00</i>	<i>171,480</i>
	0				

Kaynak: BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), Mad. D.(Maliyeden Müdevver Defterleri), 2909

Tablo 2’de, bu ava katılan devlet erkânı ve bazı görevliler gösterilmiştir. Buna ek olarak, “Kerime-i Mükerrereme-i Hazreti Şehriyar-i Devletlü Hatice Sultan hazretlerine verilen günlük tayinat” şeklinde ayrı bir kayıt bulunmaktadır. Buna göre, IV. Mehmed’in kızı Hatice Sultan’a günlük; 15 Çeki odun, 40 Kantar Saman, 100 kile arpa, 300 çift ekmek, 100 vukiye et, 10 Meşale, 15 sirem arabası verilmiştir. Bunun yanı sıra, şehzadelerin de küçükken bu avlara katıldığı bilinmektedir. Şehzade efendi baltacı ve şehzade hocası Feyzullah Efendi’nin Karıştıran ve Çatalca avlarında yer alması, şehzadelerden biri ya da birkaçının bu avlarda bulunduğunu göstermektedir. Çatalca ve Karıştıran avlarındaki 120 günde toplam 24.240 çeki odun, 49.740 kantar saman, 127.260 kile arpa, 480.600 çift ekmek, 172.680 vukiye et tayinatı verildiği görülmektedir. Karıştıran ve Çatalca avında verilen tayinatlardan, ava katılan en kalabalık grubun Sadrazam’ın maiyetindeki görevliler, Musahip Mustafa Paşa, Kaimmakam İbrahim Paşa ve onların maiyetindeki görevliler olduğu anlaşılmaktadır. Buna ek olarak, ava tayin olunan yeniçerilere verilen ekmek tayinatından da avda bulunan yeniçerilerin sayısının görece yüksek olduğu söylenebilir. Yine benzer şekilde, Edirne Bostancıbaşı ve askerleri için verilen tayinat da dikkat çekmektedir. Bu çerçevede avı, Edirne bostancıbaşısının organize ettiği anlaşılmaktadır. Hazinedar, nüzul kâtibi, hazine kethüdası, defterdar vekili, masraf kâtibi, odun emini, matbah emini ve arpa emini gibi görevlilerin bulunması avın ekonomik boyutunun göstergesidir. Bu görevlilerin, avda ihtiyaç duyulan erzakın satın alınması, temini ve nakli konularında görev yaptıkları bilinmektedir. Bu görevlilerin avda yer almasının bir diğer sebebi, devletin devam eden mali işlerinin avlakta yürütülmesidir. Avlarda padişahın yer alması, padişaha yakın görevliler ve korumalarının da ava iştirakini gerektirmekteydi. Bu çerçevede, şatırlar, silahşör ağa, çuhadar ağa, silahdar ağa ve rikabdar ağanın avlara padişah ile birlikte gittikleri açıktır. Bunun yanı sıra, avlaktaki hayvanlar ve ahırlar için bazı görevlilerin avlara katıldığı görülmektedir. Tazıcı, nalbant, parşçı, sarraç ve mirahur gibi görevliler bu nedenle avlarda yer almaktaydı. Çatalca ve Karıştıran avlarında yer alan çadır mehterbaşı ve konakçı kapucubaşları, kilercibaşı, imamlar, kasaplar ve matbah emini gibi görevliler ise uzun süreli bir avın varlığını ve ihtiyaç duyulan hizmetlerin av sahasında karşılandığını göstermektedir. Çatalca ve Karıştıran avlarında ağababası olarak kaydedilen avcılar ise reaya içerisinde tecrübeli avcılarının padişah avlarına katıldığını kanıtlar niteliktedir.

Karıştıran ve Çatalca şikârına katılan devlet görevlileri ile 1657’de Claes Rålamb’ın şikâr alayında resmedilen görevliler benzerdir. Hem 1657 yılındaki avda hem de Karıştıran ve Çatalca’daki avda genel itibarıyla hizmet edenler, av hayvanları bakıcıları, Padişah ve ailesi, Padişah’ın yakın korumalar ve görevliler, yüksek rütbeli devlet erkânı, yeniçeriler ve diğer askerlerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Çatalca ve Karıştıran avlarında günlük toplam 4275 çift ekmeğin verildiği anlaşılmaktadır. Verilen günlük ekmeklerin kişi başına belirli bir sayı ile verildiği düşünüldüğünde, ava giden yaklaşık kişi sayısı tahmini yapmak mümkündür. Osmanlı Devlet’inde 17. yüzyılda askeri seferlerde bir askere günlük olarak verilen ekmek sayısı kesin olmamakla birlikte, bellidir. 17. Yüzyılda 1672 Kamanıçe seferi ve Prut Seferinden dört ay sonra 1711’de Rusya üzerine düzenlenen seferler, Çatalca ve Karıştıran avına yaklaşık kaç kişinin katıldığına dair ipuçları vermektedir. Kamanıçe seferine dair defterlerden bir kişiye günde yarım okka (640 gr) yani bir çift ekmek verildiği anlaşılmaktadır (Mustafa Nuri Türkmen, 2002:150). Yine Rusya üzerine düzenlenen seferde, askerlere günlük 641 gr ağırlığında bir çift ekmek verildiği anlaşılmaktadır (Yıldız, 2000:137). Bu çerçevede, yaklaşık 3500-4000 kişinin Karıştıran ve Çatalca avına katıldığı tahmini yapılabilir. Ancak sefer koşullarının avdakinden daha zorlu olduğu açıktır. Devlet erkânına verilen tayinatın daha fazla olduğu da bilinmektedir. Bunun yanı sıra, ava katılan devlet erkânı dışında, diğer askerlerin, görevlilerin ve halktan da avcılarının bulunması da bu tahmini sayıyı değiştirecektir. Dolayısıyla Çatalca ve Karıştıran bölgesinde yapılan 120 günlük ava toplamda 4000’in üstünde görevlinin katıldığı anlaşılmaktadır.

6. Sonuç

Osmanlı Devlet’inde avcılığın bir gelenek ve geçim kaynağı olarak halk tarafından yapılmasının dışında, Şikâr-ı Hümayun’ların bunun çok ötesinde iktisadi, içtimai, siyasi ve askeri bir organizasyon olduğu söylenebilir. Padişahların ava çıkmalarının sebeplerinin başta savaş talimi yapmak üzere, dinlenmek, eğlenmek ve halkın istek ve şikâyetlerine cevap vermek olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda avcılığın bir itibar ve otorite aracı olarak kullanıldığı da bilinmektedir. Devletlerarası hediyeleşmelerde, doğan ve av köpeklerinin yer alması, bunu kanıtlamaktadır. Osmanlı arşiv kaynaklarındaki mali bilgiler içeren birçok belge, avcılığın iktisadi boyutunun ne derece büyük olduğunu göstermektedir. Padişah avlarına katılan ve bu işe muktedir olan halktan kimselerden ve yapılan eşya, erzak ve zahire satın alımlarından, sosyolojik olarak da avcılığın toplumun bütün kesimlerine yayıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Osmanlı toprak ve mali sisteminin önemli öğelerinden olan tımarın, avcılıkla ilgili görevlere verilmesi, avlanmanın, Osmanlı mali sisteminin de önemli bir parçası olduğunu gösterir. Osmanlı Devlet’indeki Şikâr-ı Hümayun organizasyonunun kendinden önceki Türk-İslam devletleri ve özellikle Selçuklular’daki avcılık teşkilatlanmasına olan benzerliği, avlanmanın bir miras olarak nesiller boyunca aktarıldığının kanıtıdır. Osmanlı Devleti’nde kuruluş yıllarından itibaren yeniçeri ocağı içerisinde bulunan avcı bölükleri, Enderun ve Birun’daki av halkı, avcılık teşkilatının idari sistemi içerisinde de önemli bir yere sahip olduğunu kanıtlamaktadır. Bu çalışmada, avcılığın Osmanlı Devlet’i içerisindeki yapılması, Çatalca ve Karıştıran şikârı örneğiyle ele alınmıştır. Arşiv belgelerinden elde edilen bulgular çerçevesinde içtimai ve iktisadi yaklaşım benimsenmiştir. IV. Mehmed döneminde, avcılığın, bir sefer organizasyonuna benzer olduğu anlaşılmaktadır. Yalnızca padişahın değil aynı zamanda vezirlerin ve askeri yöneticilerin de bu avlarda yer aldığı ve önemli bir ekonomik faaliyetin yürütüldüğü görülmektedir. Literatürde, avcılığın iktisadi ve askeri boyutunun ne olduğu önemli bir soru işaretidir. Bu çalışma, bu belirsizlik üzerine bir değerlendirme ve Osmanlı Devlet’inde avcılığın iktisadi boyutu hakkında bir yazın geliştirme çabası taşımaktadır. Osmanlı arşivlerindeki muhasebe ve maliye defterlerini konu alacak benzer çalışmaların, Şikâr-ı Hümayun ile ilgili iktisadi bilgilerin tamamlanmasına katkısı olacaktır. Müstakil olarak, bâzdar tımarları defterlerinin de çalışmalarda yer almasının Osmanlı mali ve toprak sistemi hakkında yeni bilgiler ortaya koyacağı açıktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur.

Destek Beyanı

Bu makale herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Bu makale ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Ağırhan, Mehmet, “Edirne’de Sultanların Av Bahçesi: Hadika-i Hassa”, Çevrimiçi Tematik Türkoloji dergisi, Yıl 1, Sayı 1, Ocak 2009, Türk Kültüründe Av, ss.72-78
- Alkan, Mustafa., Gökbuğa, Ferdi., “XVI.Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Av Teşkilatı’nın Silistre Sancağındaki Yapılanması”, Akademik Bakış, Cilt 9, Sayı 17, Kış 2015, ss.23-39
- Altı, Aziz, “Yeniçeri Ocağının Yetmiş Birinci Ortası: Seksoncular (Samsoncular)”, Tarih ve Gelecek Dergisi, Cilt 6, Sayı 3, Eylül 2020, ss.1038-1050
- Çelik, Şenol, “Osmanlı Padişahlarının Av geleneğinde Edirne’nin yeri ve Edirne kazasındaki av alanları (Hassa Şikâr-ı gahı)”, VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 4-8 Ekim 1998 (Kongreye Sunulan Bildiriler), Türk Tarih Kurumu, Cilt 3, ss.1-15
- Çoruhlu, Tülin, “Miğfer”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 30, 2005, ss.21-23
- Erkan, Nevzat, “Üsküdar’da Konulanmış Bir Ocak: Tazıcılar Ocağı”, Eskiye 40 (Mart/March 2020), ss.321-340
- Ertuğ, Zeynep Tarım, “Solak”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 37, 2009, ss.368-369

- Ertuğ, Zeynep Tarım, “Sorguç”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 37, 2009, ss.378-380
- Güven, Özbay, Türkler’de Spor Kültürü, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1992
- Hacıgökmen, Mehmet ali, Türkiye Selçuklularında Avcılık, Kömen Yayınları, 1.Baskı Konya 2012
- Hafız Yakup Şükrü Efendi, İslam’da Avcılık, Gelişim Matbaası, Ankara 1988
- İnbaşı, Mehmet., Hazırbulan, Tahsin., “Osmanlı Devleti’nde Avcı Kuşu Yetiştiriciliği/Bazdaranlık (Batı Anadolu Örneği), Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi, Cilt 7, Sayı 19, Kasım 2020, ss.655-677
- Kahraman, Âtf, Osmanlı Devleti’nde Spor, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1. Baskı, Ankara 1995
- Kıbrıs, Barış, (Ed.), 17. yüzyılda İsveç Büyükelçisi Claes Rålamb’ın yaptırdığı tablolarla Avcı Mehmed’in Alayı Hümayunu, Pera Müzesi Yayını 12, İstanbul 2006.
- Kıran, Batuhan İsmail, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğançılık”, Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, Cilt 2, Sayı 5, Mayıs 2015, ss.148-161
- Kıran, Batuhan İsmail, Avcılığın Osmanlı Devlet Yapısındaki Yeri: Doğançılar, Libra Kitap, İstanbul 2019.
- Kurtaran, Uğur, “Sultan II. Mustafa’nın Avcılığı Üzerine Bir Araştırma”, Social Sciences Research Journal, Volume 7, Issue 1, March 2018, ss.147-166
- Merçil, Erdoğan, “Selçuklularda Av”, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi, Bahar Sayı 8, 2018, ss. 136-146
- Nutku, Özdemir, IV.Mehmet’in Edirne Şenliği (1675), Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2.Baskı, 1987
- Özcan, Abdülkadir, “Çakırcıbaşı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 9, 1993, ss.189-190
- Özcan, Abdülkadir “Zağarcıbaşı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 44, 2013, ss.75-76
- Özcan, Abdülkadir, “Çorbacı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 8, 1993, ss.369-370
- Özcan, Abdülkadir, “Saksoncubaşı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Ek 2 Cilt, 2019, ss.451-452
- Özcan, Abdülkadir, “Şahincibaşı”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 38, ss.277-278
- Türkmen, Mustafa Nuri, Kamanıçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları, “Yayınlanmamış Doktora Tezi”, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih ABD, 2002)
- Türkmen, Mehmet., Buyar, Cengiz., “Osmanlı Devleti’nde atlı avcılıktan bir kesit”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 12, Sayı 66, Ekim 2019, ss.427-432
- Türkmen, Mustafa Nuri, “Osmanlı’da Av Seferleri”, Türk Kültüründe Av, Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji dergisi, Yıl 1, Sayı 1, Ocak 2009, ss.22-32
- Türkmen, Mustafa Nuri, Osmanlı’da Av Kültürü, Bilge Kültür Sanat, 1.Basım, İstanbul, 2013.
- Uzun, Ahmet., Aras, Ozan., “Mali Yönleriyle Osmanlı Devletinde Çakırcılık ve Şahincilik Teşkilatı, Liberal Düşünce Dergisi, Yıl 21, Sayı 82, Bahar 2016, ss.99-112
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devlet Teşkilatından Kapıkulu Ocakları I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti’nin Saray Teşkilatı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988
- Yarcı, Güler, “Osmanlı’da Avcılık Yasaları”, Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji dergisi, Yıl 1, Sayı 1, Ocak 2009, “Türk Kültüründe Av” ss.123-152
- Yıldız, Hakan, 1711 Prut Seferinin Lojistik Faaliyetleri, “Yayınlanmış Doktora Tezi”, (Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi ABD, 2000)
- Yılmaz, Coşkun (Ed.), İstanbul Kadı Sicilleri, Ed. Çev. Rasim Erol, Sabri Atay Kartal Mahkemesi 1 Numaralı Sicil, M.1716-1721, Cilt 62 s.188 Hüküm no:172, 2019

Gökay KARADUMAN

Yılmaz, Coşkun (Ed.), İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüp Mahkemesi (Havass-ı Refia) 90 Numaralı Sicil Cilt: 31, s. 552 Hüküm no: 692, s.562, Hüküm no: 706, s. 562, Hüküm no: 709

Yılmaz, Coşkun (Ed.), İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüp Mahkemesi 3 Numaralı sicil M.1585-1587, Cilt 22 s.51, Hüküm no: 4, 2011

Yılmaz, Coşkun(Ed.), İstanbul Kadı sicilleri, İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil Aralık 2010, (H. 1138-1151/M.1726-1738) cilt: 21, sayfa: 297, Hüküm no: 216.

Zinkeisen, John Wilhelm. Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (1669-1774), Erhan Afyoncu (Ed.), Yeditepe Yayınları, Cilt 5, İstanbul 2011

BOA, A.{DVNSMHHM.d... 14 – 1441 H.06-12-978

BOA, A.{DVNSMHHM.d..., 79,8

BOA, A.{DVNSMHHM.d..., 78, 1231, H.1018

BOA, A.{DVNSMHHM.d..., 39, 352, H.987

BOA, AE.SABH.I., 8845, H.19-02-1195

BOA, AE.SAMD.III, 131, 12903, H.1132

BOA, AE.SMMD.IV., 101, 11792

BOA, AE.SMST.III, 246, 19635, H.1184

BOA, TS.MA.e, 530, 72, H.1056

BOA, TS.MA.e, 780, 17, H.1099

BOA, TS.MA.e, 796, 87, H.18-07-1058

BOA, Mad. D., 2909

Birinci Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Türkiye'de Otoriter Modernleşmenin Dönemler Arası Sürekliliği

Halil KANADIKIRIK*

Birinci Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Türkiye'de Otoriter Modernleşmenin Dönemler Arası Sürekliliği

Interperiod Continuity of Authoritarian Modernization in Turkey from the First Constitutional Era to the Early Republic

Özet

İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e geçiş sürecine ilişkin Türk siyasal hayatı anlatısı, genellikle rejimlerin hukukî niteliklerine odaklanmaktadır. Bu açıdan I. Meşrutiyet ve II. Meşrutiyet dönemleri parlamentolu anayasal rejime, iki Meşrutiyet arası dönem II. Abdülhamid istibdadına ve erken Cumhuriyet de monarşisiz bir anayasal rejime ilişkin söylemler üzerine temellendirilmektedir. Burada ise söz konusu dönemler hukuktan ziyade siyasal kültür temelinde analiz edilerek Türkiye'de siyasal otoritenin niteliğine ilişkin bir kavrayışa ulaşılması hedeflenmiştir. Bu sayede radikal rejim değişiklikleri boyunca siyasal otoritelerin süreklilik gösteren bir yönü ön plana çıkarılmak istenmektedir. Bu yönü, geleneksel meşruyetten beslenen ve modernleşmenin boyutu ne olursa olsun kendi niteliğini değiştirmeye yanaşmayan, tepeden inme otoriterliğidir. Bununla birlikte Türkiye'de siyasal merkez, patrimoniyal kodlarından beslenen bu otoriterliğine rağmen, yine aynı kodları gereği totalitarizme eğilim göstermemiştir.

Abstract

The narrative of Turkish political life about the transition from the Empire to the Republic generally focuses on the legal qualities of the regimes. In this respect, the periods have been based on the discourses as the first and the second Constitutional eras on a constitutional regime with parliament, Abdülhamid II era between the two Constitutional eras on despotism, and the early Republic on a constitutional regime without monarchy. Here the periods aforementioned are aimed to be analyzed on the basis of political culture rather than legal in order to reach an understanding on the nature of political authority in Turkey. In this way, it is desired to emphasize a continuous aspect of political authorities throughout the radical regime changes. This aspect is its top-down authoritarianism that feeds on traditional legitimacy and does not want to change its character regardless of the extent of modernization. However, the political center in Turkey, despite the authoritarianism fed by its patrimonial code, has showed no tendency to totalitarianism as required by the same code.

Anahtar Kelimeler: Gelenek, Modernleşme, Osmanlı, Siyasal Kültür, Türkiye.

Keywords: Modernization, the Ottoman, Political Culture, Tradition, Turkey.

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Tarihi özgül farklılıklar üzerinden dönemlere ayırmak, hiç kuşkusuz anlamayı ve açıklamayı kolaylaştıran bir yöntemdir. Ancak bu kolaylaştırma işi bir taraflı da süregiden bir bütünü, zaman zaman ideolojik tercihler de gözetilerek parçalamak, beher parçayı da çeşitli kavram kümelerinin içine hapsedmek suretiyle sosyal düşünce açısından bir tür kısırlaşma tehlikesi de doğurmaktadır. Zira bütüne ilişkin akış zihinde kesintiye uğratılırken gerçeklik, içine sığdırıldığı tanıma uydurulmaya da çalışılmaktadır. Yine de analitik düşünce açısından tarihi dönemler üzerinden ele almaktan kaçınmak neredeyse imkânsız bir uğraştır. Bununla birlikte söz konusu dönemselleştirmeyi belirli bir bağlam çerçevesine yerleştirmek, hatta ana akım tarih anlatısının ileri sürdüğü dönemlerin formel niteliklerinin dışında bir nitelik üzerinden tahlili denemek, yukarıda dikkat çekilen kısırlaşmaya bir nevi çözüm üretebilir.

Siyasal hayat söz konusu olduğunda bu dönemselleştirme genellikle devrimler ve rejim değişiklikleri üzerinden yapılır. Böylece de rejimler arası süreklilikler üzerinden bütüncü bir anlama göz ardı edilir. Örneğin Fransız İhtilâlî'nin cumhuriyetçi bir tasviri, 1789'dan 5. Cumhuriyet'e kadar Fransız siyasal hayatının "cumhuriyetleri" çoğu kez sekteye uğratan monarşist öğesinin ağırlığını gizler. Benzer şekilde Rusya'nın 1917'den sonraki tarihinin sosyalist tasviri, Çarlığın köylü kültürünün Sovyet idaresini de şekillendirdiğini genellikle görmezden gelir. Burada kastedilen tarihte "değişimin" olmadığı ya da bunun boyutunun küçümsemesi gerektiği değil, değişim ne boyutta olursa olsun

* Halil KANADIKIRIK, Dr. Öğretim Üyesi, Tarsus Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, halilkanadikirik@tarsus.edu.tr, ORCID ID orcid.org/0000-0002-7215-1073.

mantıksal bir sosyal anlatıya temel oluşturabilmek için sürekliliklerin gözlemlenmesine dayanan bütünsel düşünce- nin önemidir. Siyasal kültür çalışmaları bu ve benzeri unsurların su yüzüne çıkarılmasına çalışır. Burada siyasal kültür ile kastedilen, Almond ve Verba'nın (1963) öncü çalışmalarındaki bireylerin tutumları üzerine şematize edilmiş kül- tür formlarından ziyade uzun zaman dilimi içinde saptanmış sürekliliklerdir. Söz konusu süreklilik, verili bir durum karşısında siyasal aktörün eyleminin doğrudan olmaktan çok "yönelimler" (orientations) vasıtasıyla gerçekleşme- sini, yani "yöneltilmiş eylemi" (oriented action) ifade etmektedir (Eckstein, 1988: 790). Bourdieu'nun (1990: 54; 1995: 82), belirli bir kültür sahasını paylaşan aktörlerin kültürel yeniden-üretimi, sahip oldukları geçmiş sorun çözme deneyimlerinin süzgecinden geçirerek gerçekleştirmeleri anlamına gelen "habitus", siyasal kültüre ilişkin süreklilik- lerin de üzerine oturduğu anlaşılabilir zemindir. Bu nedenle siyasal tutumlara ilişkin bir araştırma, eylemin rastgele olmaktan çok rafine yönü üzerinde durur; bu anlamlandırma faaliyeti neticesindedir ki siyaset bilimcinin elinde ta- rih, aktüel olanın anlaşılmasına katkı sağlar.

Modern Türkiye üzerine yürütülen tartışmaların da sıklıkla kavramsal sınırlarına çarpıp tarihsel akışı göz ardı edebildiğine rastlanmaktadır. Özellikle İmparatorluk ve Cumhuriyet arasında keskin bir sınır çizilebilmektedir. Yine dönemler arası geçişleri ifade etmesi açısından devrimsel nitelikleri haiz çeşitli alt dönemselleştirmelere gidilebil- mektedir. II. Mahmud ve Tanzimat devirleri, kısa süreli I. Meşrutiyet, İstibdat Devri olarak da anılan II. Abdülha- mid'in mutlakiyet rejimi, İttihat ve Terakki'nin denetimindeki II. Meşrutiyet, TBMM Hükûmeti ve nihayet 1923'te Cumhuriyet rejimine geçiş buna örnek olarak görülebilir. Bu çalışmada ise yukarıda açıklandığı üzere değişim için- deki sürekliliğin vurgulanması amaçlanmıştır. Bunun için de tarih yazımında devrimlerle veya rejim değişiklikleriyle birbirlerinden ayrılmış dönemlerin otoriter modernleşme çerçevesinde süreklilikleri irdelenecektir. Süreç I. Meşru- tiyet'ten başlatılarak Atatürk devrini içine alan erken Cumhuriyet bağlamında ele alınacak ve tartışılacaktır. Hemen anlaşılacağı üzere tarihi dönemlere ayırmaktan burada da kaçınılamamıştır. Ancak dönemsel anlatıları bütünleş- tirme yoluyla diyalojiye katkı sağlanabilirse makale amacına ulaşmış sayılacaktır.

Son olarak, bu metinde otoriter modernleşmenin nasıl anlaşıldığına değinilmelidir. Otoriter bir rejimin tanımlanması hususunda Juan J. Linz'e başvurulmaktadır. Linz'e (t.y.: 130) göre otoriter bir rejim, ideolojiden ziyade zih- niyete dayanan, sınırlı ve sorumlu olmayan bir çoğulculuğa izin veren, ancak yaygın ve yoğun bir siyasal mobilizasyon- u tetiklememeye özen gösteren ve bir lider ya da grubun partisinin tahmin edilebilir sınırlar dâhilinde iktidarı kullandıkları bir rejimdir. Linz bu kavramı 20. yüzyıldaki anayasal görünümü, genellikle tek partili siyasal hayatları tanımlamak amacıyla kullanmıştır. Ancak kavram, I. Meşrutiyet'ten başlayarak erken Cumhuriyet devrine uzanan süreci ele alan bu makale için de yeterince açıklayıcıdır. Modernleşme kısmında ise Ellen K. Trimberger'in halihazırda Türk ve Japon modernleşmelerini tanımlarken kullandığı "tepeden inmece devrim" kavramından faydalanıl- maktadır. Bu kavram ile Trimberger (2003), bürokratik seçkinlerin geleneksel konumlarından aldıkları güçle başlatıp sürdürdükleri modernleşme süreçlerini kastetmektedir. Modernleşmeyi yönlendiren bürokrasi diğer sınıflardan bağımsız ve onlardan ayrı bir hukuka tabidir. Bu tarz toplumlarda statü, Webergil patrimonyalizmde olduğu gibi kişinin makamına, yani devlet dairesindeki konumuna göre belirlenmektedir. Weber'in (1964) tanımladığı şekliyle patrimonyalizm, modern (yasal-ussal) otoritenin öncesinde var olmuş, emir-itaat ilişkisinin kadim zamandan teva- rüs ettiğine inanılan geleneksel sınırları içinde en kişisel biçimde sürdürüldüğü, toplumsal kompartımanlar arasın- daki dengenin gözetilmesine dayalı ve tüm toplumsal kurumların (ekonomi, hukuk, idare vd.) siyasal olanın birer bağımlı değişkeni olarak değerlendirildiği geleneksel bir meşru otorite tipidir. Bu çerçevede modernleşme de söz konusu geleneksel otorite ve meşruiyetini ondan alan statü grubunun, burjuva ve köylü sınıflarının siyasal katılma kanallarını tıkayarak ve çevre seçkinlerine belirli düzeyde siyasal imtiyazlar vererek yürüttükleri tepeden inmece bir süreç şeklinde gerçekleşmiştir.

2. İki Meşrutiyet Arası Dönem

Türkiye'de modernleşme, İmparatorluğun kapitalist sistemin ham madde tedarikçisi bir çevre unsuru hâline gelmesiyle yaşanan krizlere bir çözüm yolu olarak görülüp bizzat siyasal otorite tarafından yürürlüğe konmuş, sonu gelmemiş bir proje olmuştur. II. Mahmud'un başlattığı merkezîyetçi modern devlet inşası, Batı'daki modellerinin aksine merkezin çevre seçkinleriyle bir uzlaşısına dayanmamıştır. Bu açıdan söz konusu radikal reformlar siyasal merkezin demokratik eğilimlerinden değil, padişahlığın artık tükenmiş olan kişisel otoritesinin modern kurumlar

kanalıyla revize edilmesi arzusunda kaynaklanmıştır (Kara, 2017: 143). Padişahın muradı ne olursa olsun modernleşme en radikal biçimiyle bir kere başlatıldıktan sonra, özellikle Tanzimat devrinden itibaren başta hukuk, ekonomi ve bürokrasi olmak üzere merkezî devlete ilişkin kurumlar yadsınamayacak boyutta dönüşümler geçirmişlerdir. Tanzimat Fermanı (1839) ile kamu otoritesinin tebaanın can ve mal güvenliğini kendisine karşı bile güvence altına alması, anayasa kavramının Türk siyasal hayatına geri dönülmez biçimde girişinin göstergesi olmuştur. Buna uygun olarak saray ve hükümet ayrımı yerleşik hâle gelmiş, Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde (1839 – 1876) saray, hükümetin (Bâbîâli) onay mercii olmanın ötesine genellikle geçmemiştir. Sultan Abdülaziz'in, Şûrâ-yı Devlet ve Divân-ı Ahkâm-ı Adliye'nin senelik açış konuşmalarından birinde "hükümet-i şer'iyeye ve kavânîyyenin hükümet-i icrâiyeden tefriki esâsı vaz" olduğunu hatırlatmak suretiyle kuvvetler ayırımına vurgu yapması da (Seytndanlıoğlu, 1999: 115) anayasanın kavramsal çerçevesinin yerleşik hâle geldiğine işaret etmektedir. Bununla beraber söz konusu anayasal gelişmeler, gayrimüslim tebaanın kanun önünde Müslüman tebaa ile eşit statüye taşınması haricinde, genellikle tebaanın geri kalanına haklar sağlamaktan ziyade sadece devletin geleneksel merkezinin modernleştirilmesi ve padişahlığın patrimonial otoritesinin henüz kurumsallaştırılan modern bürokratik seçkinler arasında yayılmasını ifade etmiştir. Bundan dolayıdır ki İlber Ortaylı (2004: 89-90), Gülhane Hatt-ı Hümayun'u ile başlayan süreci üç otoriter döneme ayırmıştır. Bunlardan ilki saraydan özerk bir hükümetin, yani "Bâbîâli diktatörleri"nin temsil ettiği Tanzimat devridir. İkincisi, kısa süreli bir geçiş dönemi olan I. Meşrutiyet'in (1876 – 1877) ardından gelen Abdülhamid'in istibdat devridir. Üçüncüsü ise II. Meşrutiyet'in ilânını (1908) takip eden İttihat ve Terakkî'nin modern parti diktatörlüğüdür.

Siyaset tarihinde iki Meşrutiyet arası dönem (1876-1908), otoriter modern kurumsallaşma ile geleneksel (patrimonial) otorite arasındaki çelişkilerin su yüzüne çıktığı bir zaman dilimini teşkil etmiştir. Çarlık Rusyası'ndaki aydınlanmış despotlara benzetilebilecek olan Tanzimat devrinin Bâbîâli bürokratları, yasal-ussal otoriteye ilişkin kurumsallaşmanın tüm şekil şartlarını yerine getirmişlerdir. Bununla birlikte işleyişte klasik Osmanlı patrimonializminin patron-kul ilişkilerini de sürdürmüşlerdir. Söz konusu klasik otorite ilişkilerinin temel ilkeleri "tabiiyet, sadakat ve itaattir" (İnalçık, 2004: 238). Bu bağlamda geleneksel ve modern idarenin farkı, bundan böyle siyasal eylemde bulunma meşruiyetinin sınırlarının hükümdarın kişiliğinden merkezî kurumların idarecileri olan bürokratik seçkinlere yayılmasıdır. Bu tam da Jürgen Habermas'ın Batı Avrupa üzerinden tahlil ettiği kamusal alanın dönüşümü olgusunun eksik bir görünümüdür. Habermas (2015: 80), modernleşmeyle beraber kamusal alanın geleneksel dönemde olduğu gibi "otoriteyle donanmış bir şahsın temsiliyetçi 'saray'ına değil, meşru güç kullanımı tekeliyle donatılmış bir aygıtın kurallarla düzenlenmiş yetkilerine tekabül" edecek şekilde genişlemesinden bahsetmektedir. Ona göre bu sürecin en önemli unsuru, "akıl yürüten özel şahısların oluşturduğu kamusal alanda" cisimleşen kamuoyudur ki önce burjuva sınıfını içererek kamusal alanın genişlemesine katkı sağlamıştır (Habermas, 2015: 218). Bu ise her şeyden evvel sivil bir kürenin "edebî kamusalılığı" ile başlamış olan siyasal küreye mesaj iletme kapasitesiyle ilgilidir (Habermas, 2015: 96-102). Türkiye örneğinde kamusal alanın saraydan devlete doğru genişlemesi tecrübe edilmişse de söz konusu sivil kürenin edebî kamusalılığı eksik kalmıştır (edebî/poetik kamusalılığın eksik olduğu modernleşme sürecine ilişkin bir eleştiri için bkz. Dellaloğlu, 2020). Bundan dolayı modern devlet, yasal-ussal mevzuatın paralelinde geleneksel otorite ilişkileri ile beraber teşekkül etmiştir. Gerek modernist devlet adamlarının ortaya çıkardığı anayasal rejimin gerekse de Abdülhamid'in geleneksel görünümlü modern istibdat rejiminin çelişkileri de bu perspektiften analiz edilebilir.

Sultan Abdülaziz'in hal' edilmesinin ardından yeni döneme nasıl şekil verilmesi gerektiğine dair bürokratik seçkinlerin grup içi tartışmalarında anayasal bir rejime karşı muhalif sesler de hayli güçlüdür. Hatta muhalif tarafta yer alan fetva emininin sözleriyle "birtakım cahil Türkler"den rey sormanın (Çavdar, 2004: 44) pratik bir faydasının olmayacağı kanaati de yaygındır. Yine de gerek iç gerek dış baskılara karşın bir an evvel Kanun-ı Esâsî'nin ilân edilmesini arzulayan Midhat Paşa grubu baskın çıkmıştır. Anayasalcı grubun acelesi o boyuttadır ki ruhsal bir rahatsızlık geçirmekte olan yeni padişahın (V. Murad) iyileşmesini dahi beklemeyerek onu da hal' edip, yerine Abdülhamid'i geçirmişlerdir. Bu şartlar altında II. Abdülhamid ile yapılan pazarlıklarda öyle tavizler verilmiştir ki bazı yazarlara göre (örneğin bkz. Berkes, 2017) ilân edilen metnin anayasal niteliği ciddi derecede zarar görmüştür. Gerçekten de Meşrutiyet rejimine temel oluşturan bu metin parlamentoya yasa çıkarma yetkisini Padişah onayına bağlayarak sınırlandırmakta (53. Madde: "(...) tarafı Şahaneden istizan olunarak iradei seniye müteallik buyrulur ise", Gözübüyük & Kili, 1982: 34); hükümetin belirlenmesinde padişahın yetkilerini çok geniş tutmakta, ayrıca padişaha parlamentoyu feshetme yetkisi verirken parlamentonun ne zaman yeniden açılacağıyla ilgili bir hüküm ihtiva etmemektedir

(Madde 44: “Zati hazireti padişahi devletçe görünecek lüzum üzerine Meclisi Umumiye vaktinden evvel dahi açar ve müddeti muayyene içtimainı da tenkis veya temdit eder”, Gözübüyük & Kili, 1982: 32). Niyazi Berkes (2017: 334-335), “Abdülhamit’i Abdülhamit yapan bu Kanun-ı Esâsî’dir” derken, ilk Türk anayasasının aslında modern bir diktatörlüğe kapıyı açık bıraktığını vurgulamak istemiştir. Yine de Abdülhamid istibdadının bu anayasanın eseri olduğu iddiası tartışılmalıdır. Özellikle parlamento ve yasama yetkisine ilişkin hususlar, çağdaşı olan ve benzer şekilde tepeden inmece, otoriter düzenlemelerin yaygın olduğu devletlerinkiler ile karşılaştırılmalıdır.

Osmanlı İmparatorluğu’nun bu dönemki otoriter çağdaşları arasında Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rus Çarlığı görünmektedir. Rusya’da Çarlık rejimi, bu tarz anayasal düzenlemelerle elini kolunu bağlamaya 1905’e kadar yanaşmamıştır. 1905’ten sonra da Çar hükümeti, Duma’nın şekli varlığını yeterli saymış, geleneksel otoritesini 1917’deki yıkımına kadar sürdürmeye azmetmiştir. Bu açıdan Osmanlı anayasal hayatı ile değil, istibdadıyla karşılaştırılabilir. Avusturya-Macaristan’da ise 1867 Anayasası (Aralık Anayasası) geçerli iken bu metin, daha ziyade imparatorluk “uluslarının” haklarına odaklanmıştır (bkz. Staatsgrundgesetz vom 21. December 1867, t.y.). Dahası Avusturya-Macaristan’da hükümet ve parlamento, Macaristan için ayrı, diğer uluslar için ayrı düzenlemeler ile şekillenmişti ki 1876 Osmanlı anayasasının “Devleti Osmaniye (...) yek vücud olmağla hiç bir zamanda hiç bir sebeble tefrik kabul etmez” (Gözübüyük & Kili, 1982: 27) şeklindeki ilk maddesiyle zaten karşılaştırma zeminini önemli ölçüde yitirmektedir. Avusturya-Macaristan’da parlamentonun teorik açıdan her türlü meseleyi ele alma yetkisi var olmuştaki gerçekte temsil gücü sınırlıydı, zira oy hakkı 1907’ye kadar belirli bir mülkiyete sahip olmayı gerektirmiştir. Yine parlamentonun çalışmayacak durumda olması hâlinde İmparator, bu kurum olmadan devleti yönetebiliyordu (“Austria”. Encyclopedia Britannica, 25 Jan. 2021). Bismarck’ın şansöyesi olduğu nevezuhur Alman İmparatorluğu’nun 1871 tarihli anayasası, gerçekten de yasama yetkisi ve bu yetkiyi kullanacak olan parlamentonun kurumsal yapısına ilişkin konularda açıktır. Yasama yetkisi, ordu ve donanmaya ilişkin işlerde ve yine metnin 35. maddesinde belirtilen bazı mühim alanlarda parlamento ile ihtilâfa düşülmesi hâlinde devlet başkanına (İmparator) son kararı verme hakkını tanımakla beraber bütünüyle çift kanatlı parlamentoya (*Bundesrath* ve *Reichstag*) bırakılmıştır (Art. 5, Verfassung des Deutschen Reichs, t.y.). Burada da halk meclisi olan *Reichstag*, üst meclis olan *Bundesrath*’ın önerisi ve İmparatorun rızasıyla feshedilebilir (Art. 24, Verfassung des Deutschen Reichs, t.y.), ancak yeni seçimler altmış gün içinde yapılmalı ve parlamento feshi takip eden doksan gün içinde yeniden toplanmalıdır (Art. 25, Verfassung des Deutschen Reichs, t.y.). *Reichstag*’ın toplanmasının tehir edilmesi bu kurumun rızası olmaksızın otuz günden fazla uzatılamaz, ayrıca yine onun rızası olmadan aynı dönemde tekrar tehir edilemez (Art. 26, Verfassung des Deutschen Reichs, t.y.). Osmanlı anayasasında, Alman örneğindeki bu açık ve net düzenlemelerin eksikliği hemen göze çarpar. Bununla birlikte bu anayasası ile Almanya (özellikle II. Wilhelm dönemi düşünülmelidir), parlamentolu Avusturya-Macaristan (Franz Joseph dönemi) ve parlamentosuz Rusya’daki (III. Aleksandr ve II. Nikolay dönemleri) otoriterlik düzeyinin Osmanlılarınkinden daha düşük seyrettiğine dair bir veri yoktur. Alman anayasasının parlamentoya yönelik detaylı düzenlemeleri dikkate alındığında Abdülhamid’in Meclis-i Mebusan’ı süresiz tatil etmesinin 1876 Kanun-ı Esâsî’sindeki boşluktan kaynaklandığı ileri sürülebilir. Ancak bu olsa olsa anayasanın lafındaki bir boşluktan faydalanarak özünü ortadan kaldırmayı onaylamaktır. Berkes ve onun gibi düşünenlerin, yani Abdülhamid’in parlamentoyu feshetmesinin ve tekrar açmamasının anayasanın kendisine verdiği bir yetkiden kaynaklandığını ileri sürenlerin ortak yanı, devletin idarî çatısını belirleyen anayasanın özünü ihmâl etmelerinden kaynaklanmaktadır. Zira Meclis-i Mebusan’ın fesihten sonra makul bir sürede yeniden seçimlere gidilerek toplanması bu özün gereğidir. Dolayısıyla padişahın otuz senelik parlamentosuz idaresi, eksik de olsa anayasa geçmişine sahip bir devletin modern yasal-ussal meşruiyet iddiasıyla uyumadığından hem içeride hem dışarıda bir diktatörlük olarak görülmüştür. Bu açıdan Abdülhamid istibdadı hukukî ilke ile değil, siyasal kültür ile temellendirilebilir.

Sadece padişahın değil anayasayı ilân ettiren bürokratik seçkinlerin dahi bu siyasal kültür kodlarına göre hareket etmeleri, söz konusu hukuk-siyaset çelişkinde önemli bir amildir. Padişaha herhangi bir vatandaş yargılanmaksızın sürgün etme yetkisi veren ünlü 113. madde dahi, bu grubun kendilerine karşı gelişen muhalefeti susturmaya yönelik tedbirlerinin bir sonucu olmuştur. Tanık Zafer Tunaya’nın (2016: 6-7) aktardığına göre, Heyet-i Vükelâ’nın anayasa taslağı üzerinde çalışmaları devam ederken Midhat Paşa grubuna karşı bir dizi komplonun tespit

edilmesinin ardından komplocuların yargı kararı olmaksızın sürgün edilmelerini bizzat Midhat Paşa istemiştir. II. Abdülhamid ise bu kozu görmüş, fiilî durumu derhal anayasaya ekletmiştir. Söz konusu madde Meşrutiyet rejiminde ilk defa Midhat Paşa üzerinde icra edilmiştir.

Meclis-i Mebusan'ın çalışmaları üzerinde ise padişahın gölgesi eksik olmamıştır. Meclis Başkanlığı'na atadığı Ahmed Vefik Paşa, mebuslara karşı küçümseyici bir tavır takınmış, hatta zaman zaman kürsüden onlara hakaret edebilmiştir (Çavdar, 2004: 48). Yine Tunaya'nın (2016: 77-79) aktardığı bir meclis tartışması ise bürokratik otoriterliğin ifadesi olması açısından önemlidir. Mebuslardan Teodor Kasap Efendi ile Ahmed Midhat Efendi arasında cereyan eden tartışmada Kasap, mebusları doğrudan halkın seçemediği iki dereceli seçim sistemini eleştirmiştir. Buna karşı Ahmed Midhat, İmparatorluğun başına gelen tüm fenalıklara karşı halkın önlem almaya muktedir olmayışından hareketle, "En sonra dahi çare-i islahâ teşebbüs eden, sözün doğrusu askerle beraber yine heyet-i devlet" olmuştur diyerek bürokratik seçkinlerin meşruiyetini savunmuştur.

Meclis-i Mebusan, 1878'de II. Abdülhamid tarafından feshedilmiştir. Yukarıda belirtildiği gibi anayasanın özüne aykırı olmakla beraber lafzındaki boşluktan faydalanan sultan, meclisin yeniden açılması kararını otuz sene sonra vermiştir. Bu süre zarfında devam eden rejim, çağdaşlarınca genellikle "istibdat devri" olarak anılmıştır. Gelenekte meşru idare anlamına gelen "istibdat" sözcüğü bu dönemde dönüşüme uğrayarak modern diktatörlük rejimini ifade etmek üzere kullanılmıştır. Abdülhamid, özellikle 1890'lı yıllardan itibaren siyasal otoriteyi Bâbîâlî'den saraya (Yıldız Sarayı) taşımıştır. Bundan dolayı sarayın iş yükü giderek artarken, Bâbîâlî bir konsolos dahi atayamaz hâle gelmiştir (Akyıldız, 2015: 169-170). Padişaha resmî maruzat sunma yetkisi eskiden sadece sadrazam ve şeyhülislâma aitken, Abdülhamid bunun alanını genişleterek birçok memura da bu hakkı tanımıştır. Böylece devlet görevlileri hükümeti atlayarak doğrudan padişaha başvurup ondan aldıkları emirlerle iş görürken sadrazamlık fiilen işlevsiz hâle gelmiştir (Akyıldız, 2015: 172). Kendisine karşı darbe yapılacağına ilişkin kronik korkusu – ki hükümdarlığının başında iki darbe girişimi atlatmasından dolayı yersiz bir korku sayılmaz – yakın çevresinde eğitilmiş sınıftan ziyade, kendisine daha fazla kişisel sadakatle bağlı olacaklarını varsaydığı alaylıları bulundurmasına neden olmuştur. İstanbul'daki Birinci Ordu'nun komuta kademesine çoğunlukla alaylı subayları atamış, terfi ve nişanlarda bunları bilhassa kayırmıştır. Askerî okullarda ise talimlerde gerçek mermiler kullanılmasını yasaklamış, amcası Abdülaziz'in devrilmesinde etkin bir rol oynayan donanmayı Haliç'te demirleterek çürümeye terk etmiştir. Bütün bunlar Harbiye mezunu subayların kendisine karşı bilenmelerinde önemli etkenlerdir (Akşın, 2001: 102-103). Modern halk lideri görünümüne sahip olmaya çalışan Tanzimat devrindeki seleflerinin aksine, ataları gibi kamusal alanda kendini sıkça göstermeyerek, bunun yerine özellikle İslâmî motiflere dayanan semboller aracılığıyla halk ile iletişim kurmayı, padişahlık makamını bir efsaneye dönüştürmeyi tercih etmiştir (Deringil, 2014: 31).

Abdülhamid, modern bir devletin idaresinde üstlenilmesi çok zor bir işe talip olarak neredeyse tüm bakanlıkların alanına giren konuları doğrudan karara bağlamaya çalışmıştır. Padişah, görünüşte Tanzimat-öncesinin geleneksel (patrimonyal) otoritesine yeniden bir rutin kazandırmaya çalışsa da yasal-ussal otoriteye ilişkin bunca kurumsallaşma sonrasında yaşanan, sadece bir meşruiyet bunalımıdır. Zira bir tarafta geleneksel açıdan sorumsuz bir "emperyal irade" varken diğer tarafta kanunlarla bağlı memurlar yer almıştır (Hanioglu, 2008: 128). Bu nedenle bürokraside yozlaşma da kaçınılmaz olmuştur. Sarayın her konuda hükümetin önüne geçmesi, hiyerarşik düzeni altüst ederken rasyonel bürokratik gelişim de böylece baltalanmıştır. Geniş bir "jurnal" ağına da sahip olan sarayın idarecilerin en ufak işlerine bile müdahil olması, bürokrasiyi yetkisiz ve sorumsuz hâle getirmiştir. Tunaya (2016: 32), söz konusu rejim için şu yorumu yapar: "Abdülhamid rejiminin en kötü tarafı, insanların ve gençlerini kendi kendilerini, yarınlarnı düşünemeyecek, inşa edemeyecek bir vaziyete sokmasıdır".

Her şeye rağmen Abdülhamid, Türk modernleşme hareketinin en önde gelen liderlerinden biridir. Bu dönemde siyasal açıdan bir geri dönüş gözlemlense de diğer alanların hemen hepsinde büyük bir modernleşme atılımı yaşanmıştır. Tanzimat Devri'nde başlayan hukukî, idarî ve eğitim-kültür reformları bu dönemde zirve noktasına ulaşmıştır. Tüm ülkeye yayılan bir telgraf ve İmparatorluğun en uç noktalarını birbirine bağlayan bir demiryolu ağının inşası gibi altyapısal reformlarının haricinde, özellikle eğitim alanındaki reformları dikkate değer. Yükseköğretimde Mülkiye, Harbiye, Tıbbiye, Mühendishane gibi mevcut okulların müfredatının genişletilmesine ek olarak birçok meslek alanında (polis, gümrük, veterinerlik, güzel sanatlar vb.) yüksekokul açılmıştır. Ülke çapında rüşdiye ve idâdîlerin açılıp yayılması hız kazanmıştır. Darüşşafaka'nın açılışı da bu dönemde gerçekleşmiştir (Lewis, 2017: 247-

248). Aslında bir Tanzimat projesi olan, ancak o devirde Bâbîli bürokratlarının öğretim işini kendilerine vazife edinecek ders verme teşebbüslerinin akim kalması nedeniyle devamlılık kazanamayan Dârülfünun da resmen onun döneminde (1900) açılmıştır (bkz. Aynî, 1995). İlginç olan, Sultan Abdülhamid'i devirecek olan muhalefet hareketinin de bu okullardaki öğrenciler ya da bunların mezunları arasında başlatılıp yayılmasıdır. Modern okullaşma gerek Rusya'nın (I. Nikolay, III. Aleksandr ve II. Nikolay dönemleri) gerek İran'ın (Nâsırüddin Şah döneminde) geleneksel rejimde ısrar ettiği benzer dönemlerinde hemen hemen aynı siyasal sonuçları vermiştir. Abdülhamid döneminin muhalefetine ve Cumhuriyet rejiminin kurucularına ve ilk idarecilerine dünya görüşlerini veren bu okullardır. Şerif Mardin (2017a: 53, 61), bu dönemde Mülkiye Mektebi'nde okutulan müfredatla öğrenciler arasında tabiat anlayışında "pozitivizm", toplum anlayışında "realizm" in; Askerî Tıbbiye'de ise "biyolojik dünya görüşü" nün öne geçtiğini söyler. Bu arada Abdülhamid, medreseleri rejimine karşı bir tehdit olarak gördüğünden (amcası Abdülaziz'in devrilmesinde İstanbul'daki medrese talebeleri etkin bir role sahip olmuşlardır), maddî ihtiyaçlarını göz ardı etmek suretiyle kendi hallerine bıraktığı bu geleneksel okulların gelişim yollarını tıkamıştır (Mardin, 2017a: 73-74). Bütün bunlar modern okulların öğrencileriyle geleneksel toplumu birbirinden kati biçimde ayırırken söz konusu öğrencilere, Batı'daki modeller üzerinden kendi memleketlerini kurtuluşa götürecektir bir yol haritası çıkartabilecekleri fikrini vermiştir.

3. II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e

Çoğunluğu bu okullardan mezun olan ve Avrupa'daki sürgün hayatlarında rejime muhalefet bayrağı açan Jön Türkler, ideolojik bir fikir birliğine sahip olmayan pozitivist, İslâmcı, Türkçü, Osmanlıcı, Batıcı, adem-i merkezîyetçi vb. çok geniş bir fikrî yelpazeye yayılmış gençlerdir. Bunlar devletin içinde bulunduğu krizlere (Doğu Rumeli'nin özerk Bulgaristan'a geçmesi, İngilizlerin Mısır'ı işgal etmesi, Girit, Makedonya ve Tunus olayları, Ermeni meselesi vb.) Abdülhamid'in çözüm üretmekten aciz kaldığını, bu nedenle mutlakîyetin sonlandırılması ile idarenin çağdaş eğitim almış olan kendilerine teslim edilmesi gerektiğini düşünmektedirler (Akşin, 2001: 44-45). Bunlar kesin sınırları çizilemeyen, daha ziyade karşıtı olduğu yönetim üzerinden ve "efkâr-ı ahrarane" (hürriyete taraftar fikirleri) sahip olmakla tanımlanabilen, her şeye rağmen müstakil bir gruptur (Hanioglu, 1985: 37-38). Bu grubun birleştiği yegâne nokta Abdülhamid'i bir an evvel devirme arzularıdır. Prens Sabahattin ve taraftarları hariç Jön Türklerin geneli, bürokratik seçkinler tarafından yürütülecek bir modernleşmenin gereğine inanmışlardır. Aynı dönemde Batı'da da hayli revaçta olan pozitivism, bürokratik seçkinlerin tepeden inmece devrim projelerine fikrî bir meşrutiyet sağlamaktadır. Bununla birlikte Jön Türklerin pozitivism meyillerinden çok önce pozitivism kuramsal önderi August Comte, Türk tipi modernleşmeye duyduğu hayranlığı Tanzimat devrinin kurucusu Mustafa Reşid Paşa'ya hitaben yazdığı övgü dolu mektubunda dile getirmiştir (Sivayuşgil, 1940: 755). Bu perspektiften bakıldığında Türk entelijansiyasının pozitivism karşı beslediği muhabbetin, bu dünya görüşü ile patrimoniyel kültür kökleri arasında bir uyumu yakalamış olmalarından kaynaklandığı söylenebilir. Neticede bu grubun kahir ekseriyeti siyasal kültür kodlarına ilişkin bir motivasyonla modern devlet inşasının adem-i merkezîyetçi Anglo-Amerikan yolunu değil de köylülüğe karşı bürokratik baskı aygıtlarını kullanan, merkezîyetçiliği ve sosyal mühendisliği öne alan Kıta Avrupası yolunu tercih etmişlerdir (Öğün, 2004: 17). 20. yüzyılın başında Türk siyasal hayatına damgasını vuran İttihat ve Terakki Cemiyeti de ismini dolaylı olarak Comte'tan almıştır. Söz konusu isim, Comte'un okulunun mottosu olan "l'ordre" (düzen) ve "le progrès" (ilerleme/terakki) kavramlarından esinlenmiş, entelijansiyanın gözünde Türkiye'nin en acil siyasal ihtiyacı olan "birlik" (ittihat) ilkesinin "düzen" ile yer değiştirmesi suretiyle oluşturulmuştur.

II. Meşrutiyet'e giden süreçte etkin olan Türk entelijansiyası, genellikle devlet ve toplum konusunda benzer görüşlere sahip olmuştur. Uzun süre sürgündeki Jön Türk grubunun liderliğini yapan ve İttihat ve Terakki'nin de ilk başkanı olan Ahmed Rıza pozitivist ilkeye dayanarak, tıpkı Marksizm ve Leninizmde görüldüğü gibi halkı, hem geliştirilmesi gereken hem de bunun önündeki en büyük engel olan cahil, "hayvani" bir "kütle" olarak değerlendirmiştir. Bu fikir, söz konusu kütleyi eğitmek amacıyla üzerlerinde baskı uygulanmasını meşru hâle getirmiştir. Leninizm örneğinde bu baskının aracı "komünist parti" iken Ahmed Rıza'da modern eğitim almış subaylardır (Mardin, 2017a: 223). Mizancı Murad Bey de "halk" konusunda benzer bir fikre sahiptir. Ona göre zaten büyük bir kriz geçirmekte olan Batı Avrupa tipi parlamentarizmin Osmanlı'da da aynen tatbik edilmesine gerek yoktur. "Cahil" halk kitlelerine danışan bir rejim kurmaktansa bilgili devlet adamlarının meşveretine dayalı bir sistem kurulmalıdır (Çavdar, 2004: 72). Abdullah Cevdet daha da ileri gitmiş ve Türk ırkının başka bir üstün ırkla birleştirilmek suretiyle ıslah edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür (bu ve diğer radikal fikirleri için bkz. Ülken, 2018: 350-366). Böylece Jön Türklerin

hedefi öncelikle devlet seçkinlerine dayanarak halkın eğitilmesi, zorla da olsa islah edilmesi olmuştur. Ancak bu konuda, tıpkı Rusya'daki Narodnik'ler gibi pek bir başarı gösterememişlerdir. Ayrıca Jön Türkler kendilerine sunulan bir devlet memuriyeti ve düzenli maaş karşılığında arkadaşlarını terk edip, "kalemlerinin ürünlerini satmakta hiçbir tereddüt" göstermemişlerdir; zira ana gelir kaynağı olarak devletin hamiliğine ihtiyaç duymaktadırlar (Mardin, 2017a: 142-143). Mardin (2017a: 308) bu grubun aslında radikal bir ütopyası olmayan, bir kişi olarak padişahı devirip mevcut ideolojiyi sürdürmeyi hedefleyen "muhafazakâr" kimselerden oluştuğunu vurgulamıştır. Bunların Kanun-ı Esâsî'nin yeniden yürürlük kazanmasına yönelik talepleri, hürriyetlerin garantisi olan anayasal bir düzeni arzulamalarından ileri gelmemiştir. Jön Türklerin bir anayasadan muradı, çözülmüş olan "millet sisteminin" yerine bir "Osmanlı vatandaşlığı" kavramını tesis ederek devleti kurtarmaktır. Bunun ise başarısız olduğunun anlaşılmasından sonra Jön Türkler, özgürlükleri ve temsili artırma teferruatıyla uğraşmaksızın anayasal görünümü Türk milliyetçiliğinin tesisi ile ilgilenmişlerdir (Hanioglu, 1985: 70-71).

Jön Türklerin muhafazakâr yapısı en çok da içlerinden Prens Sabahattin ve taraftarlarının dışlanması olayında kendini belli eder. Gerek Rusya'daki 1905 Devrimi gerek İran'daki 1906 Devrimi ile bu ülkelerde meşrutiyet rejimlerine geçilmesinin ardından giderek radikalleşen Osmanlı entelijansiyası, 1907'de Paris'teki İttihat ve Terakki kongresinde bir araya gelmişlerdir. Kongrenin programını Prens Sabahattin yazmıştır. Sabahattin Bey programı yazarken içeriğine kendisinin liderlik yaptığı grubun ideolojik temeli olan adem-i merkezîyetçilik ilkesini de sıkıştırmıştır. Bu ise Ahmed Rıza'nın başını çektiği diğer Jön Türklerin şiddetli muhalefetine neden olmuş ve kongre neticesinde Sabahattin ve ekibi İttihat ve Terakki'den ayrılarak "Teşebbüs-ü Şahsî ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti"ni kurmuşlardır (Akşin, 2004: 67-68; Kuran, 2000: 213-214). Bu ayrılık basit bir liderlik mücadelesinin sonucu değildir. Prens Sabahattin'in dayandığı adem-i merkezîyetçi ideoloji, Türk siyasal kültürünün devleti önceleyen patrimonial kodlarına köktenci bir karşı çıkıştır. Sabahattin'e göre Jön Türklerin genelinin üzerinde durduğu anayasal bir rejime geçişle Batı'daki gelişmişlik seviyesi yakalanamaz. Bu basit bir hükümet şekli değişikliğidir. Esas sorun toplumda bireyciliğin olmamasıdır ve toplumsal gelişme "ferdî teşebbüs"e bağlıdır. Meşrutî bir idarenin gereğini yerine getirmek için buna imkân verilmelidir. Aksi takdirde meşrutiyet rejiminde de zulüm ve istibdat devam edecektir (Ülken, 2018: 492-495). Sabahattin'in eleştirisinin Jön Türklerin çoğunluğunun ağına giden tarafı "memurluk" konumunu hedef almasıdır. Ona göre tüm gelir kaynağı memurluk olan bir seçkin grubu, olsa olsa merkezî hükümetin despotluğunu artırmaya hizmet edebilir ve bu da iktisadî gelişmenin önündeki en büyük engeldir. Bu "her türlü 'élite'in memur olduğu bir ülkede çok derin bir sosyal eleştiriydi" (Mardin, 2017a: 296-297). İttihat ve Terakki'nin geneli bunu kabul edemezdi. Bunlar Sabahattinci düşüncenin, bir arada tutmak için çaba harcadıkları bir ülkenin parçalanmasına hizmet edeceğinden siyasî açıdan tehlikeli, ya da en azından ütopyacı olduğunu düşünmüşler ve bunu tartışmaya değer bir fikir olarak bile görmemişlerdir (Ülken, 2018: 488-489). Neticede Türk siyasal hayatında adem-i merkezîyetçilik ne kamuoyunda ne de idarede en ufak bir etkisi olmayan, yalnız bir sosyoloğun fikir dünyasında yaşayan bir tez olarak kalmıştır (Abadan, 1965: 31).

Askerî Tıbbiy'e'deki bir grup öğrencinin kurduğu ve zamanla Paris'teki Ahmed Rıza grubuyla birleşen İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1906'da Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin kendisine katılmasıyla aslı karakterini kazanmıştır. Zira Rumeli merkezli bu grup çoğunlukla 3. Ordu'nun subaylarından oluşmaktadır ve siviller onların arkasından gelmektedirler (Tunaya, 1988: 22). Bu vesileyle Ahmed Rıza'nın da arzulanacağı gibi subayların başını çektiği bir hareket, 1908'deki devrimle anayasal rejimin yeniden kurulmasını sağlamıştır. Böylece başlayan II. Meşrutiyet Dönemi, Tunaya'ya (2016: 121) göre "yeni bir devletin kuruluş deneylerini kapsayan bir siyaset laboratuvarı olmuştur". Zira bu dönemde İttihatçılar, siyasal gelişmeler ile bir anayasa arasında sıkı bir ilişki olduğunu bu tarz bir gizemin keşfetmişler; 1876 Kanun-ı Esasî'si'ni, siyasal olaylara göre tekrar şekillendirmişlerdir (Tunaya, 2016: 18-19).

İttihat ve Terakki, gerek örgütsel yapısıyla gerekse siyaset yapma tarzıyla oldukça karmaşık bir görünüm arz etmiştir. Bir kere devrimden sonra siyasal iktidarı devralmaya teşebbüs etmemiş, eski devlet adamlarının kurduğu hükümetlerin gölgesinde kalarak anayasa koruyuculuğu misyonuyla hareket etmiştir. Feroz Ahmad'a (1999: 33-36) göre bunun birkaç nedeni vardır: Cemiyetin genç liderleri devlet yönetme deneyimine sahip olmadıklarından ve memuriyette düşük mevkilerde bulduklarından iktidarı ellerinde tutmak için yeterli meşrutiyete sahip olmadıklarına inanmışlardır. Ayrıca cemiyet Rumeli haricinde örgütlenmiş değildir. Cemiyetin, Bolşevik ve Nazi örneklerinde olduğu gibi belirli bir kişinin (Lenin, Hitler gibi) karizmatik liderliğine dayanmaması ve gerçek anlamda bir kitle par-

tisine dönüşmemesi (Hanioğlu, 2008: 161) de bunda önemli bir amil olmalıdır. Meşrutiyet'in ilân edilmesinin akabinde İmparatorluğun her yanında yeni siyasal örgütler ortaya çıkmıştır. Cemiyet, bu ilk zamanlarda ne kendi üyelerini ne de bunları bir liderlik altında toplayabilmiştir. Bununla beraber Meşrutiyet'in ilân edilmesini sağlayan örgüt olması nedeniyle İttihat ve Terakki, kamuoyu nezdinde bir karizmaya sahip olmuştur. Cemiyet halk arasında "kahraman-ı hürriyet", "Ruh-u Devlet", "Cemiyet-i Mukaddese" gibi unvanlarla anılmıştır. Dahası "İttihatçı olmak bir vatan borcu, karşı çıkmak ihanet olarak nitelenmektedir" (Tunaya, 1988: 24). İttihatçılar, iktidarı doğrudan ele almadıkları süre zarfında bu karizmatik gücü sürdürmek istemişlerdir. Bu nedenle meclisteki parti (firka) grubunun da üstünde yer alan, özellikle yer altı örgütlenmesini temel alan bir cemiyet varlığına devam etmiştir. Böylece bir tarafta saray ve Bâbüâli'nin gücünü dengelemeye yönelik bir meclis ve diğer tarafta bunların hepsiyle gerilimli bir cemiyet ortaya çıkmıştır (Ahmad, 1999: 36). İttihat ve Terakki, ismi etrafında oluşan karizmaya dayanmış ve devrim sonrasında bile bir tür resmî yeraltı örgütü gibi varlığını sürdürmüştür. İttihatçılığı "bir çeşit siyasal tarikat" olarak nitelendiren Tunaya'ya (1988: 154-155) göre bu tarz bir gizemin ardına sığınan cemiyet kendisini, adeta "Tanrısal bir 'misyon' sahibi" saymış, devleti kurtarmaya muktedir olan tek aktör olarak görmüştür. Alternatifi olan hiçbir aktöre bu ehliyeti vermeye yanaşmamıştır. Bu şekilde siyasal hayat üzerinde otoritesini hissettiren cemiyet, meclisteki partiyi de sürekli denetim altında tutmuş, âyân ve eşraf gibi çevre seçkinlerinin yasama çalışmalarına hâkim olmasını engelleyerek burada da merkezî devlet seçkinlerinin gücünü korumuştur (Akşin, 2004: 239).

31 Mart Ayaklanması'na destek veren siyasal aktörlerin hedeflerine ulaşmak için kullandıkları araçlara bakıldığında, İttihatçılardan daha demokratik eğilimlere sahip olmadıkları da hemen anlaşılır. Bir tarafta Derviş Vahdetî liderliğindeki İttihat-ı Muhammedî Fırkası vardır. Bu kısa süreli partinin programı, çok partili bir siyasal hayata uyumlu değildir. Programında ismen belirttiği Cizvitler, Masonlar, Carbonariler ve Anarşistler gibi devrimci eğilimlidir ve İttihatçılığın karizmasına karşı bu niteliğiyle kendini var etmeye çalışmıştır (Tunaya, 1988: 194). Adem-i merkeziyetçilikten ve liberalizmden yana olan, Prens Sabahattin'in etkisi altındaki Osmanlı Ahrar Fırkası da isyan günlerinde gerek Derviş Vahdetî grubuyla gerek İngiliz sefiriyle sürekli temas hâlinde bulunmuş ve seçimle yapamadığını bu defa şiddet yoluyla gerçekleştirmeyi hedeflemiştir (Tunaya, 1988: 148; ayrıca Prens Sabahattin'in giriştiği kompolar için bkz. Avcioglu, 1998: 69-70). Bu olaydan sonra kurulan ve bileşenlerinin tek ortak noktası İttihatçılara muhalefet olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası da darbe ile hükümet değiştirme girişimlerinden de (Mahmud Şevket Paşa suikastı) anlaşılacağı gibi İttihat ve Terakki'nin siyasal anlayışından pek uzak değildir (Tunaya, 1988: 277-278).

İttihat ve Terakki, 1909'dan itibaren anayasada önemli değişiklikler yapmıştır. Buna göre monarşi artık onay mercii olmaktan öte işlevi olmayan, temsîlî bir makama dönüştürülmüştür. Hükümet üzerinde meclis denetimi artırılmış ve siyasal otoritenin ağırlığı meclise kaydırılmıştır (Ahmad, 1999: 82-84). Bu arada merkezî idarenin denetim gücü genişletilmiş, kişisel eylemler ve gösteriler, basın özgürlüğü ve işçilerin grev hakları kısıtlanmıştır (Çavdar, 2004: 133). Balkan Savaşları'nın neden olduğu kargaşa ortamında gerek Enver Bey'in liderliğindeki Bâbüâli Baskını gerek Mahmud Şevket Paşa suikastının ardından Cemal Paşa'nın kurduğu sıkıyönetim neticesinde cemiyet, tüm iktidarı tekeline almıştır (1913). Bundan sonra artık cemiyet-parti ikiliğine duyulan ihtiyaç da ortadan kalmış, Eylül 1913'teki kongresinde Ali Fethi (Okyar) Bey'in sunduğu program uyarınca cemiyetin tasfiyesi ve tam partileşme sağlanmıştır (Ahmad, 1999: 174-175). Artık siyasal rejime hâkim olan tek parti İttihat ve Terakki'dir. Partinin idaresi ise Tunaya'nın (2016: 156-157) deyişiyle "kolejyal" niteliktedir; yani tüm örgüte egemen bir Merkez-i Umumî'de toplanan oligarşinin (Talat Paşa, Enver Paşa, Cemal Paşa, Maliyeci Cavit Bey, Doktor Nazım ve diğerleri) kolektif liderliğinde bir "şefler partisi" söz konusudur.

İttihat ve Terakki, Türk siyasal hayatında ilk defa modern bir parti diktatörlüğü kurmuştur. Aynı dönemde bu diktatörlüğün daha demokratik bir alternatifi de görülmemektedir. Siyasal otoritenin toplumu değil devleti öncelleyen ve merkezî devlet seçkinlerinin elinde tutulmasına dayalı patrimoniyal geleneği, tepeden inmece otoriter modernleşme projeleri burada da devam ettirilir. Devlet kurtarmak İttihatçıların da varlık nedenidir (raison d'être). Buna rağmen Osmanlı İmparatorluğu fiilen onların ellerinde yıkılmıştır. İttihatçıların genç ve deneyimsiz oldukları söylenelemiştir. Ancak onlar hem Abdülhamid'in dünyaya kapalı sisteminde yetişmişler hem de çok kısa bir sürede (1908 – 1918) çok ciddi uluslararası krizlerle (Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilân etmesi, Bosna-Hersek'in Avusturya tarafından ilhak edilmesi) ve büyük savaşlarla (Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı) karşı karşıya kalmışlardır. Sadece Balkan Savaşları esnasında yaşanan demografik değişimin dramatik boyutu bile karşı karşıya kalınan krizler hakkında fikir vericidir: Justin McCarthy'in (2012: 187) verdiği rakamlara göre, bu dönemde bir

anda kaybedilen topraklardan elde kalan topraklara doğru yaşanan göç dalgası sonucunda 812.771 kişi hayatta kalarak yeni yerleşimlerinde iskân edilebilmişken, 632.408 kişi bu yolculuğu sağ olarak tamamlayamamıştır. Birinci Dünya Savaşı da hesaba katıldığında, İttihatçılar da dâhil olmak üzere Cumhuriyet rejiminin siyasal seçkinlerinin tümü bu çok büyük ölçekli krizlere çözüm üretmek zorunda kalmışlardır. Dahası aynı dönemde etraflarındaki dünyada, siyasal krizlere getirdikleri çözümler dikkate alındığında örneğin Rusya’da, Almanya’da, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu’nda, İtalya’da ve İran’da İttihatçılardan daha az otoriter veya çok daha ehil politikacılar olduğunu söylemek için gerçekçi bir neden yoktur.

4. Erken Cumhuriyet

Birinci Dünya Savaşı’nın sonucunda Osmanlı siyasal otoritesi fiilen çözülmüştür. İstanbul’daki hükümetin işgal kuvvetlerine dayanma gücü olmadığı gibi kendi bürokrasisinin merkezî denetimini de sağlayamamıştır. Bu şartlar altında Mustafa Kemal Paşa (Atatürk) ve arkadaşları inisiyatifini ele almışlar ve topladıkları kongrelerle idarenin ağırlığını İstanbul’dan Anadolu’ya kaydırmışlardır. Böylece Osmanlı tarihinde ilk defa devletin bürokrasisi merkezin denetiminin dışına çıkarak ayrı bir idare tesis etmiştir (Ortaylı, 2018: 171). 1920’de kurulan TBMM ve hükümeti çok kısa bir sürede ülkedeki tüm resmî kurumları denetimi altına alarak Kurtuluş Savaşı’nı yürütmüştür. Savaşın 1922’de TBMM ordularının zaferiyle sonuçlanması ve Lozan Antlaşması’nın 1923’te imzalanması dikkate alınacak olursa Türkiye’de siyasal otoritenin ne denli hızla toparlanabildiği görülür. Sömürge ülkelerinde görülmeyen bu tarz bir örgütlenme kabiliyeti, Türkiye’deki kurumların esaslı bir devlet geleneğine sahip olmasıyla açıklanabilir (Ortaylı, 2018: 159). Kurtuluş Savaşı’nın ve Cumhuriyet rejiminin dayandığı idarî örgüt ve personel açısından kurumsal bir devamlılık söz konusudur. Bu da Türkiye’deki otoriter rejimlerin sömürge-sonrası otoriter rejimlerle karıştırılmayacağına bir göstergesidir.

Mütareke dönemi boyunca İstanbul’daki hükümetler ise TBMM’nin bir alternatifi olmaktan çok, meşruiyeti zayıf, siyasal otoritesi başkentten öteye gitmeyen ve eski rejimin varlığını işgal kuvvetleri nezdinde temsil eden bir görünüm arz eder. Ayrıca siyasî fikir olarak homojen bir yapıda değillerdir. Damat Ferit’inkiler hariç İstanbul hükümetlerinin geneli, Anadolu hareketini gerek silah kaçırılmasına gerek personel tedarikine göz yumarak desteklemiştir. Türkiye tarihinde nadir görülen bir vaka olarak işgal İstanbulu’nda kayıkçılardan hamallara, kadın derneklerinden dinî kurumlara kadar çok geniş bir yelpazedeki halk örgütlenmesi, Anadolu’yu desteklemek üzere İstanbul hükümetleri üzerinde baskı kurmuştur (Criss, 2018: 214-215). TBMM de kendi içinde homojen değildir ve savaş boyunca yaşanan gruplaşmalar nedeniyle zaman zaman çok ciddi tartışmalara ev sahipliği yapmıştır. Sonuç olarak Kurtuluş Savaşı süreci, olağanüstü niteliğinden dolayı Türkiye’nin siyasal hayatında istisnaî bir dönem olarak değerlendirilmelidir. Bu dönemden sonra Atatürk’ün karizmatik liderliği altında siyasal modernleşme radikal bir evreye girerken siyasal kültüre özgü sürekliliklere geri dönmüştür.

Söz konusu kültürel geri dönüş, saltanatın kaldırılması sürecinde Mustafa Kemal Paşa’nın, Kurtuluş Savaşı boyunca sürdürdüğü demokratik ve tartışmacı tutumdan ayrılarak “kafa kesme” tehdidini savurmasında gözlemlenebilir: “Burada toplananlar, Meclis ve herkes, meseleyi tabîi görürse, fikrimce çok iyi olur. Aksi takdirde hakikat gene usulü dairesinde ifade olunur. Fakat ihtimal bazı kafalar kesilecektir” (Aydemir, 2001: 61). Elbette “kafa kesme” ifadesinin, bir mecaz olduğu düşünülebilir. Yine de bunun anlamı, siyasal otoritenin kendi niteliğiyle ilgili böyleleri önemli bir konuda bir kere karar verdikten sonra bunu tartışmaya açmayacağıdır. Ancak süreklilik açısından daha da önemlisi, siyasal otoritenin bu kararının halk nezdindeki meşruiyetidir. Bu çok açıktır, zira Cumhuriyet tarihi boyunca Türkiye’de monarşist bir siyasal hareket ortaya çıkmamıştır. Saltanatın kaldırılmasından sonraki aylarda Gazi, gerek Halk Fırkası’nı kurmak suretiyle meclis içerisinde daha disiplinli bir grup oluşturması gerek hükümet sistemine yönelik bir değişiklik olan Cumhuriyet’i ilân ettirmesi ile siyasal otoritenin niteliğine ilişkin radikal bir dönüşümü başlatmıştır. Altı asırlık bir monarşinin tasfiyesi ve yeni bir rejimin yerleştirilmesi kuşkusuz radikal bir modernleşme hamlesidir. Ancak bu radikalizmin yürütülme tarzı ve bunlara yönelik itaat alışkanlıkları dikkate alındığında, söz konusu asırlarda yerleşen patrimoniyalizm hemen kendini belli eder.

1918 yılında günlüğüne yazdığı satırlar yorumlanacak olursa Atatürk (1999: 188), kendisini halktan ayrı ve onları hikmet-i hükümet üzere modernleştirme ehliyetine sahip devletlû sınıfının bir üyesi olarak görmektedir:

(...) benim elime büyük yetki ve kudret geçerse, ben sosyal hayatımızda arzu edilen inkılabı bir anda bir "Coup" ile tatbik edeceğimi zannederim (...) ben bu kadar yıllık yüksek öğrenim gördükten, medeni ve sosyal hayatı inceledikten ve hürriyeti elde etmek için hayatı ve yılları harcadıktan sonra neden sıradanların seviyesine ineyim? Onları kendi seviyeme çıkarayım; ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar.

Bu ayrıcalığın kendisine sağladığı donanımla halk için en doğru kararı verecek olan mercii Cumhuriyet'in ilk Cumhurbaşkanı'nın bizzat kendisidir. Bu suretle kafasındaki modernleşme projesini de tepeden inmece yöntemlerle yapma taraftarıdır. Ayrıca Büyük Taarruz'dan hemen sonra, yükselen karizmatik otoritesi sayesinde 20'li yıllar boyunca siyasal otoritesine alternatif olabilecek tüm unsurları tek tek ortadan kaldırmıştır. Devletin merkezî yapısının bu dönemde berkitildiği de hesaba katılacak olursa Atatürk'ün bu esaslar üzerinde Osmanlı siyasal otoritesiyle aynı kültür kodlarını paylaştığı görülür.

Tıpkı kendisinden önceki siyasal liderler gibi Atatürk de belirli bir siyasal doktrine sahip olmamıştır. Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) siyasal misyonunu da bir tür pragmatizm çerçevesinde belirlemiştir. Böylece siyasal otorite kendi elini kolunu bağlamaksızın idareyi mevcut şartlara göre en yararlı gördüğü şekilde düzenleme esnekliğini kazanmıştır. Kurucu siyasal otorite zaman içinde birbiriyle tezat fikirleri savunabilmiş, gerekli gördüğünde şiddete başvurabilmiş, çok partili hayatı denemiş, faşizme göz kırpan tek partili rejimi kurumsallaştırmış, liberal ekonomiden devletçiliğe geçebilmiştir.

Saltanatın ve hilâfetin kaldırılması süreci, söz konusu esnekliğin ne büyük boyutta olduğunu gözler önüne sermiştir. Saltanatın kaldırılması sırasında hilâfet makamının bu kurum olmaksızın tek başına var olabileceği İslâm tarihinden örneklerle kanıtlanmak istenmiştir. Sadece 16 ay sonra bu defa hilâfetin kaldırılması gündeme geldiğinde, hilâfetin saltanatsız var olamayacağı, siyasal otoritenin o günkü şekli dikkate alındığında ise zaten "hükûmet ve cumhuriyet mânâ ve mefhumunda mündemîç" olduğu gerekçesiyle bu kurumun ilgası desteklenmiştir (Tunçay, 1989: 71). Siyasal otorite hilâfetin kaldırılması sırasında (1924) merkezî idareyi güçlendirecek başka hamleleri de gerçekleştirmiştir. Aynı zamanda yapılan bir düzenleme ile Şer'iyye ve Evkaf Vekâletleri kaldırılarak Diyanet İşleri Reisliği kurulmuş, eğitim sistemi modern müfredat altında birleştirilmiş (Tevhid-i Tedrisat) ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti de lağvedilerek Erkân-ı Harbiye Reisliği (Genelkurmay Başkanlığı) kurulmuştur. Bu sayede Osmanlı modernleşmesinin başlangıcından beri devlet adamlarının modern okullaşma ile doğrudan değil ama etrafından dolaşarak etkisizleştirmeye çalıştıkları medreseler tamamen ortadan kaldırılmış, yurttaş yetiştirmede merkezî bir standart sağlanmıştır. Mardin'e (2017b: 120-121) göre bu kanunlar ile ulema, elinde kalan son hukukî ayrıcalığı da yitirmiş, bir sınıf olarak ortadan kaldırılmıştır. Dahası merkezî otorite dinî kurumun hükümetten çıkarmasına rağmen Osmanlı klasik politikasını devam ettirmiş, bu kurumu Diyanet İşleri Reisliği altında merkezî denetim altında örgütlemiştir. Ayrıca Mete Tunçay'a (1989: 213-214) göre, Cumhuriyet döneminin laikliği bir tarafıyla dinî kurum üzerinde bu tarz devlet denetimini ifade ederken, diğer taraftan geleneksel avam-havass ayrımının sürdürülmesine katkıda bulunmuştur. Aynı düzenleme çerçevesinde genelkurmayın hükümetten ayrılması da asker ile siyaset kurumu arasındaki yetki kargaşasını ortadan kaldıran ve orduyu tamamen merkezî idarenin denetimi altında tutmaya yönelik bir hamledir.

Tüm bunlar Atatürk'ün merkezî hükümeti güçlendirmeye, karşısına çıkabilecek kurumsal alternatifleri (ulema baskısı ya da askerî diktatörlük gibi) ortadan kaldırmaya yönelik politikalarıdır. Devamında "devletlû" sınıfın kendi içinden çıkardığı muhalefet de ezilecek ve siyasal lider olası bütün alternatiflerini tasfiye edecektir. Şeyh Sait Ayaklanması (1925) ile İzmir'deki suikast girişimi (1926) sonrasında kurulan İstiklâl Mahkemeleri bu tasfiyenin aracı olmuştur. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Takrir-i Sükûn kanununa dayanılarak kapatılmış, İzmir Suikastı davasında da Gazi Paşa'nın beraber Millî Mücadele'yi başlattığı liderlerin yanı sıra hâlâ siyasal otoriteye karşı tehdit oluşturduğu düşünülen eski İttihatçı liderler, kanıtı değil "şahsi kanaatine göre karar" veren (Mumcu, 2017: 70) İstiklâl Mahkemesi yargıçlarının eliyle tasfiye edilmiştir. Tasfiyeler sonrası siyasal otorite, parlamentoya ya da yürütmeye danışma ihtiyacı duymadan bağımsız hareket eden İstiklâl Mahkemesi'nin varlığından endişe duyduğundan, bizzat İsmet Paşa'nın arzusu ve Gazi Paşa'nın kararıyla bu olağanüstü yargı kurumunu da feshetmiştir (Kinross, 2018: 505). Nihayet TBMM'nin üçüncü dönemi muhalefetsiz olarak açılmış, bu dönemde laikliğe ilişkin anayasa değişikliğinin

oylamasının sonucu, “oylamaya katılanlar: 264, kabul edenler: 266” olarak ilân edildiğinde buna hiç kimse itiraz etmemiştir (Goloğlu 2017a: 261).

Tek-parti rejiminin resmîyet kazanması, Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) deneyinden sonradır. SCF, bizzat Gazi'nin projesi olarak kurulmuştur. Partinin kurucularını da o tayin etmiştir. Zira partinin kurucuları, Gazi'ye karşı muhalefet edilemeyeceğini, dolayısıyla bir muhalefet partisinin de ancak onun hamiliğinde kurulması hâlinde bu görevi kabul edebileceklerini beyan etmişlerdir (Okyar & Seyitdanlıoğlu, 2014: 111). Bunu onaylayan Gazi, cumhurbaşkanı olarak her iki partiye karşı da tarafsız olacaktır. Yeni partinin adını bile o koymuş, İsmet Paşa ile yapılan pazarlıkları yöneterek CHF'den kaç mebusun bu partiye transfer edileceğine karar vermiştir (Okyar & Seyitdanlıoğlu, 2014: 107, 112). Mustafa Kemal Paşa'nın tüm arzusuna rağmen SCF'ye yönelik popüler ilgi, hem kendisini hem de CHF ileri gelenlerini korkutmuştur. O sırada tek dereceli olarak, yani halkın doğrudan katılımıyla yapılan belediye seçimlerinde SCF'nin ani başarısı, CHF nezdinde halkın değerbilmezliği olarak değerlendirilmiştir. Oysa yeni partiye karşı popüler ilgi, tek partinin karıştığı yolsuzluklarla beraber ekonomik bunalım ve artan iç huzursuzluktan kaynaklanmıştır (Goloğlu, 2017a: 314). Neticede partiyi kuran irade, kendisine alternatif olabileceğini fark eder etmez onu kapatmıştır. Bundan sonra siyasal otorite, tek-parti rejiminin kararlı bir savunucusu olmuş, CHF'nin parti programı ile devlet idaresinde eşgüdüm sağlanmıştır. Nihayet parti-devlet ikiliği, 1937'de CHF'nin ilkelerinin (cumhuriyetçilik, halkçılık, milliyetçilik, laiklik, devletçilik ve inkılapçılık) anayasaya geçirilmesiyle devlet lehine çözülmüş, partinin özerkliği tümüyle yok olmuştur (Goloğlu, 2017b: 231, 241). Böylece artık siyasal otoritenin, partinin özerk varlığına da ihtiyacı kalmadığından, aynı yıl İnönü de Başbakanlık görevinden alınabilmiştir (Tunçay, 1989: 322).

Atatürk dönemi boyunca Türkiye'de merkez ve çevre arasındaki ilişkinin niteliğinde bazı dramatik dönüşümler gözlenmiştir. Bir kere Kurtuluş Savaşı süresince başarıyla sürdürülen merkez bürokratları ve eşraf (çevre seçkinleri) arasındaki ittifakın bir neticesi olarak ikinci grup, artık kamusal alanın bir aktörü olarak yerleşmiştir. Bunun neticesi ise İlkay Sunar'a (1974: 75-77) göre Cumhuriyet tarihi boyunca kamusal alanda görünür hâle gelecek olan kentli-bürokratik seçkinler ile köylü-eşraf arasındaki kültürel düalizmdir. 1920'lerin kısmen demokratik söyleminin, parlamentonun biçimsel varlığının yeterli görüldüğü 1930'larda halkı aydınlatma söylemine dönüşmesi, modernleşme ile serpilmiş bu yeni aktörlerin etkinliğini kırmanın, bir yöntemi olmuştur. “Halkçılık”, “inkılâpçılık” ve “devletçilik” gibi Kemalist ilkeler, radikal bir modernleşmenin sonucu olabilecek sınıfsal özerkleşmelere karşı, gerektiğinde statükoyu sürdürmek amacıyla müdahale etmesinin meşruiyetini tesis etmeye yönelik olarak ileri sürülmüştür (Köker, 2016: 167 vd.).

İki Savaş Arası Dönem'in revaçtaki otoriter veya totaliter rejimleri düşünüldüğünde, Atatürk Türkiye'si'nin ayırtıcı özellikleri göze çarpmaktadır. Bir kere merkezi siyasal otorite kökleri hayli derinde idarî teşkilâta dayanmaktadır. Örneğin, böylesi bir idarî teşkilât yapısına dayanmayan İran'daki devlet yapısı, modernist lider Rıza Şah (Pehlevî) diktatörlüğünde bir tür çete hegemonyasına, neo-patrimonyalizme kolaylıkla dönüşebilmiştir. İkincisi ise daha karmaşıktır. 1930'ların sonlarında parti-devlet birleşmesi, tıpkı Sovyet Rusya'da ve Nazi Almanyası'nda görüldüğü gibi kolayca, partinin devleti sönmelendirdiği totalitarizme yol açabilirdi. Oysa sadece birkaç yıl sonra çok partili hayat başlayabilmiştir. Bunda Atatürk'ün kontrollü politikasının ve kendi döneminde olmasa da kendisinden sonrası için demokratik kurumsallaşmayı hedeflemiş olmasının etkisi olabilir. Ancak bu gidişin engellenmesi bir kişiye bağlı olsaydı, muhtemelen bu kadar güçlendirilmiş bir parti-devlet, lider vefat ettikten sonra da bu yola sapabilirdi. Bu durumu engelleyen bir etken, Atatürk'ün rejiminin, Linz'in (t.y.: 25) totaliter rejimlerin özelliklerinden biri olarak belirttiği “tarihin amacı olarak” belirli bir ideolojiye dayandırılmamış olmasıdır. Ayrıca Türkiye'de parti, hükümetin üzerinde veya en azından buna eşit güçte olmamıştır. 1937'den sonra İsmet Paşa'nın görevinden uzaklaştırıldığı hükümet değişikliğinin bir nedeninin de Atatürk'ün partiyi hükümetin denetimi altına sokma girişimi olduğu belirtilmişti. Üçüncü bir sebep ise Atatürk'ün rejimini, çağdaşı olan ve hayli kanlı Avrupa rejimleri düşünüldüğünde, dünyaya kapalı bir diktatörlüğe dönüştürmemesindeki kişisel çabasıdır. Bernard Lewis'in (2017: 389) deyişiyle “Onunki, insanların yan gözle gözetlenmediği, kapı zilinün ürkütmediği, toplama kamplarının karanlık tehdidinin olmadığı” bir rejimdir. Şevket Süreyya Aydemir'in (2001: 355) de belirttiği gibi, “Atatürk bir teferruatçı değildi”; hükümetin yürütmesine detaylı biçimde karışmıyordu. Zaten özellikle 1933'ten itibaren efsanevî bir heybetin içine kapanmış, karizmatik bir yalnızlığa çekilmiştir.

5. Sonuç

Yukarıda ele alınan sürecin gösterdiği gibi tarih, birbirinden uçurum ile ayrılan dönemlerin peş peşe sıralanmasından meydana gelmemektedir. Rejimler görünüşte birbirlerinden ne kadar farklı olurlarsa olsunlar, siyasal hayat, içinde siyasal aktörlerin en iyi bildiklerini eyleme döktükleri bir akıntıdır. Değişimin ölçüsü ne kadar büyük olursa olsun, tarih boyunca inşa edilmiş kültürel yatkınlıklar bunun yönünü belirlemede oldukça etkindir. Türkiye’de Meşrutiyet, II. Abdülhamid istibdadı, İttihat ve Terakki’nin parti diktatörlüğü ve Atatürk’ün tek-partili Cumhuriyeti, hukukî statüleri açısından birbirlerinden oldukça farklı görünseler de siyasal kültür açısından bir sürekliliği ifade ederler. Türkiye’de modernleşme, siyasal otoritelerin fikir dünyalarında, kendi geleneksel niteliklerini tartışmaya açmaksızın salt çevreyi dönüştürme kapasiteleri ile ilgili olmuştur. Bunun için de otoriter rejimlerin bir özelliği olarak siyasal ilke, hukukî ilkeye takılmaksızın bu dönüşümü sürdürmüştür. Aralarındaki farklılık reform fikirlerinde değil, bunları uygulamalarındaki katılıktadır ki bunun derecesi siyasal otoritenin karizmasına veya konjonktüre göre değişmiştir. Söz konusu otoriter politikaların konjonktüre uygun olarak totaliter rejimlere yol açmasını engelleyen de, ilginçtir, yine siyasal otoritenin, halk nezdinde de geniş kabul gören, kendi geleneksel niteliğini tartışmaya açtırmayan pragmatik tutumudur. Bu nedenle Türk siyasal hayatı, en azından ele alınan devirler için, geleneksel otoritenin modern kurumlara iş görebildiği bir esnekliğe sahip olabilmıştır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

İşbu makale için etik kurulu izni alınmasını gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Ayrıca makale akademik araştırma ve yayın etiğine uygun olarak yazılmıştır.

Çıkar Beyanı

İşbu makale ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynaklar

- Abadan, Y. (1965). Siyasî teori açısından Türkiye’de ademi merkezîyet problemi. A.Ü.S.B.F. Dergisi, 20(4), 29-43.
- Ahmad, F. (1999). İttihat ve Terakki: 1908 – 1914. (Çev. N. Yavuz). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akşin, S. (2001). Jön Türkler ve İttihat ve Terakki. Ankara: İmge Kitabevi.
- Akyıldız, A. (2015). Osmanlı bürokrasisi ve modernleşme. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Almond, G. A. and Verba, S. (1963). The civic culture: Political attitudes and democracy in five nations. Princeton: Princeton University Press.
- Atatürk, M. K. (1999). Karlsbad’da geçen günlerim (30 Haziran 1918 - 28 Temmuz 1918). Atatürk’ün bütün eserleri içinde (Cilt: 2, 173-204. ss.) İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Avcıoğlu, D. (1998). 31 Mart’ta yabancı parmağı. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Aydemir, Ş. S. (2001). Tek adam: Mustafa Kemal, C. 3 (1922 – 1938). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aynî, M. A. (1995). Daru’l-fünûn tarihi. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Berkes, N. (2017). Türkiye’de çağdaşlaşma. A. Kuyaş (Yay. Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bourdieu, P. (1990). The logic of practice. (Trs. R. Nice). Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, P. (1995). Outline of a theory of practice. (Trs. R. Nice). Cambridge: Cambridge University Press.
- Criss, B. (2018). İşgal altında İstanbul: 1918 – 1923. (Çev. A. Kaçmaz). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çavdar, T. (2004). Türkiye’nin demokrasi tarihi: 1839 – 1950. Ankara: İmge Kitabevi.
- Deringil, S. (2014). İktidarın sembolleri ve ideoloji: II. Abdülhamid dönemi (1876 – 1909). (Çev. G. Çağalı Güven). İstanbul: Doğan Kitap.
- Dellaloğlu, B. F. (2020). Poetik ve politik: Bir kültürel çalışmalar ansiklopedisi. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Eckstein, H. (1988). A culturalist theory of political change. The American Political Science Review, 82(3), 789-804.

- Goloğlu, M. (2017a). Türkiye Cumhuriyeti tarihi – I: Devrimler ve tepkileri (1924 – 1930). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Goloğlu, M. (2017b). Türkiye Cumhuriyeti tarihi – II: Tek partili Cumhuriyet (1931 – 1938). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gözübüyük, Ş. ve Kili, S. (1982). Türk anayasa metinleri: 1839 – 1980. Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları.
- Habermas, J. (2015). Kamusalığın yapısal dönüşümü. (Çev. T. Bora, M. Sancar). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (1985). Bir siyasal örgüt olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük: 1889 – 1902. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hanioğlu, M. Ş. (2008). A brief history of the late Ottoman Empire. New Jersey: Princeton University Press.
- İnalçık, H. (2004). Türkiye ve Avrupa: Dün bugün. Doğu Batı – makaleler I içinde (215-241. ss.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Karal, E. Z. (2017). Osmanlı tarihi, V. Cilt: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat devirleri (1789 – 1856). Ankara: TTK Yayınları.
- Köker, L. (2016). Modernleşme, Kemalizm ve demokrasi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kuran, A. B. (2000). İnkılap tarihimiz ve Jön Türkler. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Lewis, B. (2017). Modern Türkiye'nin doğuşu. (Çev. B. B. Turna). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Linz, J. J. (t.y.). Totaliter ve otoriter rejimler. (Çev. E. Özbudun). Ankara: Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları.
- Lord Kinross. (2018). Atatürk: Bir milletin yeniden doğuşu. (Çev. N. Sander). İstanbul: Altın Kitaplar.
- Mardin, Ş. (2017a). Jön Türklerin siyasî fikirleri: 1895 – 1908. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2017b). Modern Türkiye'de din ve siyaset. (Çev. M. Erdoğan). M. Türköne, T. Önder (Ed.), Türkiye'de din ve siyaset içinde (113-143. ss.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- McCarthy, J. (2012). Ölüm ve sürgün: Osmanlı Müslümanlarının etnik kıyımı, 1821 – 1922. (Çev. F. Sarıkaya). Ankara: TTK Yayınları.
- Mumcu, U. (2017). Gazi Paşa'ya suikast. Ankara: um:ag Vakfı Yayınları.
- Okyar, O. ve Seyitdanlioğlu, M. (2014). Atatürk, Okyar ve çok partili Türkiye: Fethi Okyar'ın anıları. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2004). İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2018). Gazi Mustafa Kemal Atatürk. İstanbul: Kronik Kitap.
- Öğün, S. S. (2004). Türk politik kültürü. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Seyitdanlioğlu, M. (1999). *Tanzimat devrinde Meclis-i Vâlâ (1838 – 1868)*. Ankara: TTK Yayınları.
- Siyavuşgil, S. E. (1940). Tanzimat'ın Fransız efkârı umumiyesinde uyandırdığı akisler. Tanzimat I: Yüzüncü yıldönümü münasebetine içinde (747-756. ss.). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Staatsgrundgesetz vom 21. December 1867, über die allgemeinen Rechte der Staatsbürger für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder – StGG. (2021, 26 Ocak). https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/ErV/ERV_1867_142/ERV_1867_142.pdf.
- Sunar, İ. (1974). State and society in the politics of Turkey's development. Ankara: A.Ü.S.B.F. Yayınları.
- Trimberger, E. K. (2003). Tepeden inme devrimler. (Çev. F. Uslu). İstanbul: Gelenek Yayıncılık.
- Tunaya, T. Z. (1988). Türkiye'de siyasal partiler, C. 1: İkinci Meşrutiyet dönemi 1908 – 1918. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2016). Türkiye'de siyasal gelişmeler (1876 – 1938), C. 1: Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet dönemi (1876 – 1918). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Tunçay, M. (1989). T.C.'nde tek-parti yönetimi'nin kurulması (1923 – 1931). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Ülken, H. Z. (2018). Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Verfassung des Deutschen Reichs. (2021, 26 Ocak). <https://www.jura.uni-wuerzburg.de/lehrstuehle/dreier/verfassungsdokumente-von-der-magna-carta-bis-ins-20-jahrhundert/bismarck-verfassung-1871/>.
- Weber, M. (1964). The theory of social and economic organization. (Trs. A. M. Henderson & T. Parsons). New York: The Free Press.
- Zöllner, E., Wagnleitner, R. F., Leichter, O., Holzner, L., Stadler, K. R. , Roeder, K. A. , Fellner, F. ve Kirby, G. H. Austria. Encyclopedia Britannica içinde (2021, 26 Ocak). <https://www.britannica.com/place/Austria>.

Türkiye'deki Pazarlama Yazınına Dair Bir İnceleme

Aslıhan KIYMALIOĞLU, Duygu AYDIN ÜNAL**

Türkiye'deki Pazarlama Yazınına Dair Bir İnceleme

A Review of Marketing Literature in Turkey

Özet

Bu çalışmanın temel amacı son on yılda Türkiye'deki pazarlama dergilerinde ve Ulusal Pazarlama Kongrelerinde yayınlanan eserlerin değerlendirilerek akademik çalışmalarda araştırma eğilimlerine ışık tutmaktır. Bu boyutsal çalışmanın sonuçlarının Türkiye'deki pazarlama araştırmalarının ilerlemesi ve yönü hakkında bilgi vermesi beklenmektedir. Bu doğrultuda, Türkiye'de yayınlanan üç pazarlama dergisi ile her yıl düzenli olarak yapılan ve Türkiye'de alandaki en etkili pazarlama kongresi olan Ulusal Pazarlama Kongresi'nde yer alan çalışmalar analiz birimi olarak belirlenmiştir. Dergilerde yayınlanan makaleler ve tamamlanmış bildiriler dört araştırma sorusu kapsamında değerlendirilmiştir: 1– Türkiye'de son on yılda kullanılan teoriler ve bunların kök teorileri nelerdir? 2 – Bu araştırmaların konuları nelerdir? 3– Çalışmalarda kullanılan araştırma yaklaşımları nelerdir? 4 – Bu çalışmalarda kullanılan analiz birimleri nelerdir? Birinci araştırma sorusunun amacı akademik çalışmaların zaman içerisinde teori-baskın bir yapıya dönüşüp dönüşmediğini belirlemektir. İkinci araştırma sorusunun yanıtının ise, tartışılan konu çeşitliliği hakkında bilgi vermesi beklenmektedir. Çalışmanın üçüncü araştırma sorusuyla araştırmalarda benimsenen yöntemler belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın son araştırma sorusu ile de araştırmalardaki mikro ve makro yaklaşım belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma yaklaşımının oluşturulmasında reklam araştırmalarında benzer bir araştırma yapan Kim vd. (2014) ile Journal of Marketing dergisinin beş yıllık aralığını değerlendiren Naletelich vd. (2017)'nin çalışmaları temel alınmıştır. Değerlendirilen 203 makale ve 755 bildiri Türkiye'deki pazarlama araştırmalarının yönelimi hakkında çeşitli bulgular ortaya koymuştur.

Abstract

The purpose of the current study is to shed light on the research trends of academic studies published in the last decade in key marketing journals published in Turkey and in National Marketing Congresses. The findings of this longitudinal study will provide an understanding of the progression and direction of marketing studies in Turkey. With this purpose, three marketing journals based in Turkey and National Marketing Congress, which is held every year and which is the most creditable marketing congress held in Turkey, were selected as units of analysis. Articles published in the journals and completed proceedings were reviewed in accordance with four research questions: 1 – What are the most commonly used theories in marketing research in the last decade in Turkey and their originating disciplines? 2 – What are the topics studies in these researches? 3 – What are the research methods used in marketing studies in Turkey? 4 – What unit of analyses are used in these studies? The first research question aims at determining whether academic studies in marketing display a theory-driven structure through time. The second question reveals the variety of subjects discussed. The third research question tries to determine if there are any novel approaches in research methods, and if any, within which range do these methods vary. And the final question researches micro and macro studies in the field. The study is developed in a similar vein of the reviews by Kim et al. (2014) and Naletelich et al. (2017) who have made similar trend determinations in advertising research and in a five-year period of Journal of Marketing, respectively. The review of 203 articles and 755 proceedings provides an insight into the research trends in marketing discipline in Turkey. were analyzed by frequencies, percentages and chi-square test.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama Araştırmaları Eğilimi, Pazarlama Yazını, Türkiye.

Keywords: Marketing Research Trends, Marketing Literature, Turkey,

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Türkiye'de pazarlama alanında yapılan akademik çalışmaların tarihinden bahsederken öncelikle bu alanın akademideki yerine tarihsel açıdan bakmak gerekmektedir. 1950 yılından itibaren Türkiye ekonomisinde liberal politikalar hâkim olmaya başlamış ve bu durum özel sektörün büyümesine yol açmıştır. Dolayısıyla zamanla işletmecilik bilgisine olan ihtiyaç artmıştır. Özellikle 1970'lerle birlikte Türkiye ekonomisinde ithal ürünlerle ilgili sektörlerin teşvik edildiği bir dönem başlamıştır. Bu teşviklerin yaygınlaşması ile özel girişimler ve işletmecilik alanında gelişmeler yaşanmıştır. Sanayileşmeyle ülkede sayıca artmaya başlayan orta ve büyük işletmelerin üretim, planlama, muhasebe ve pazarlama gibi temel fonksiyonlarında çalışacak nitelikli işgücünün yetiştirilmesi için bu adım oldukça önemlidir. 1960'ların başına kadar iktisat programları altında yer verilen işletme eğitimi bu gelişmeler doğrultu-

**Aslıhan KIYMALIOĞLU, Dr. Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Ekonomi ve Finans Bölümü, aslihan@akdeniz.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-4908-5493, Duygu AYDIN ÜNAL, Dr. Öğretim Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Denizcilik İşletmeleri Yönetimi Bölümü, duyguaydin@akdeniz.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0001-7566-0933

sunda İşletme Fakülteleri ve İşletme bölümleri adı altında eğitim vermeye başlamıştır (Babacan, 2016: 28). Pazarlama alanının ülkemiz bilim tarihindeki yeri açısından en önemli gelişmelerden biri İşletme bölümünün akademi-deki konumunun bu noktaya geliştirdir. Türkiye’de 1970 yılından önce de önemli pazarlama eserleri ortaya konmuş olsa da (bakınız: Prof. Dr. Mehmet Oluç “Pazarlama Prensipleri ve Türkiye’de Tatbikatı” (1957)), bu tarihten sonra yayın sayısında hızla artış gözlenmiştir.

Pazarlama alanı açısından bir diğer önemli gelişme de İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi’nin 1970’de Pazarlama Enstitüsünü kurmasıdır. İzleyen yıllarda, akademik çalışmaların hızlanmasıyla, pazarlama disiplininin ders içerikleri ve çeşitleri de zenginleştirilmiştir (Babacan, 2016:30). Pazarlama disiplininin “Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı” olarak enstitülerde yer alması ise 1982 yılında Yükseköğretim Kurulu’nun kurulması ile ortaya çıkmıştır. Bu yasayla ortaya çıkan enstitülerin amacı bir yandan bilim insanı yetiştirirken bir yandan da meslek sahiplerine teorik-pratik beceri kazandırmak olmuştur (Karaman ve Bakırcı, 2010). YÖK yasası ile birlikte kurumsal bir yapıya kavuşan alandaki lisansüstü eğitimler sayesinde pazarlama disiplinindeki sistematik çalışmaların sayısı ve niteliği de artmıştır. Ancak, pazarlama biliminin üretim yönetimi ile ortak bir çatı altında birleştirilmiş olması ve bu iki disiplinin akademik bağlamda uyumsuzluğu, eğitim konusunda atılan kurumsallaşma adımlarına yönelik önemli bir eleştiridir.

Pazarlama disiplinine öncü olacak akademik gelişmeler işletmecilik alanının akademide meşruiyetini ispat etmesinin ardından ortaya çıkmıştır. 1954 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi bünyesinde, Türkiye’nin iş hayatının önde gelen isimlerinin desteğiyle İşletme İktisadi Enstitüsü kurulmuştur. Bu programı Harvard Business School’un Türkiye’ye gelen öğretim üyeleri ve ülkemizde bu alanda çalışmalar yapan öğretim üyeleri birlikte hazırlamıştır (İ.Ü. İşletme İktisadi Enstitüsü Tarihçesi, 2020). Bu enstitü sadece işletme değil aynı zamanda pazarlama literatürünün gelişimi açısından da bir dönüm noktası konumundadır (Babacan, 2016: 48). Başka bir önemli gelişme ise 1970 yılında İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi’nde kurulan Pazarlama Enstitüsüdür. 1975 yılında bu enstitü bünyesinde üçer aylık periyodlarla yayın yapan PE Pazarlama Dergisi ile Türkçe alan yazınına önemli katkılar sağlanmıştır.

Alanda nitelikli bilgi paylaşımı ortamını oluşturabilmek adına pazarlama akademisyenleri 1984 yılında Ulusal Pazarlama Kongresini (UPK) başlatmışlardır. Zengin bilgi paylaşımı ve alanda yapılan bilimsel çalışmalar konusunda kümülatif birikime imkan veren Ulusal Pazarlama Kongresi, 2004 yılından bu yana Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Derneği desteğiyle süregelmektedir.

Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Derneği (PPAD) amacını şu şekilde tanımlamaktadır: *“Pazarlama ve Pazarlama araştırmaları Derneği “PPAD” yurtiçi ve yurt dışında pazarlama biliminin gelişmesine, bilimsel çalışmaların ve araştırmaların özendirilmesine, öğretim elemanlarının, eğitimcilerin, uygulamacıların dayanışmasına, eğitim hizmetlerinin verimli ve etkin düzeyde uygulanmasına ve mesleğin gelişmesine yönelik katkı ve etkinliklerde bulunmak.”*

Bu amaç doğrultusunda PPAD, Pazarlama Araştırmalarında Alternatif Yöntemler Seminerini her yıl düzenleyerek, alanda çalışan akademisyenlere bilgi paylaşma ve alandaki yeni eğilimleri tartışma fırsatı sunmaktadır.

2. Pazarlama Disiplininin Ulusal ve Uluslararası Alanda Gelişimi

Pazarlama disiplininin, uluslararası alanda akademik olarak meşruiyet kazanması 1900-1910 yılları arasında olmuştur. Amerika’da Ohio Devlet Üniversitesi’nde 1905 yılında “Ürünlerin Dağıtımı” dersi altında pazarlama konularına yer verilmeye başlanmıştır. Bu sırada pazarlama kavramlarının akademik tartışmalara konu olması ve keşfedilmesi süreci başlamıştır. 1910 yılına gelindiğinde ise Wisconsin Üniversitesi’nde “Pazarlama Metodu” dersinin teklif edilmesi ile içerisinde ilk kez “pazarlama” terimi geçen ve doğrudan alan ile ilişkili dersler verilmeye başlanmıştır (Bartels, 1988).

Günümüze kadar çeşitli disiplinlerden de beslenerek zenginleşen pazarlama disiplininde yapılan akademik çalışmalar ve kullanılan teorilerle ilgili uluslararası alanda önemli çalışmalar kaleme alınmıştır (Baumgartner ve Pieters, 2003; Chabowski, Mena ve Gonzalez-Padron, 2011; Jones ve Monieson, 1990). Bu çalışmalar belirli bir disiplinin akademik dönüşümünü ve o alandaki trendleri gözlemek açısından oldukça zengin bilgiler sunmaktadır. Bu kapsamdaki önemli araştırmalardan biri *Journal of Marketing* editörü Ewald Grether (1976) tarafından derginin

1936-1976 arasındaki ilk kırk yılını inceleyen çalışmadır. Araştırma alanlarındaki eğilimin yanı sıra akademi-uygulama arasındaki ilişkilere de değinen kapsamlı çalışma uluslararası alan yazınının ele alındığı mihenk taşı çalışmalardan birisidir. Kim, Hayes, Avant ve Reid (2014) çalışmalarında 1980 ve 2010 yılları arasında önde gelen pazarlama, reklam ve iletişim dergileri üzerinden yaptıkları içerik analiziyle, reklam araştırmalarındaki eğilimleri detaylı bir biçimde ortaya koymuşlardır. Yadav (2010) ise beş temel uluslararası pazarlama dergisinde 30 yıllık bir sürede yayınlanan çalışmaları analiz ederek kavramsal makalelerin bu süreçteki yerini ve içeriklerini değerlendirmiştir.

Pazarlama alanındaki çalışmaların eğilimleri hakkında Türkiye’de de çeşitli araştırmalar yapılmıştır. İnan, Büyükküpcü ve Akıncı (2010) 1999-2009 yılları arasında Ulusal Pazarlama Kongreleri’nde sunulan bildirileri, teorik bir çerçevede incelemiş ve Shaw ve Jones (2005) tarafından oluşturulan pazarlama okulları sınıflandırmasına göre gruplandırmıştır. Çalışma bulguları bütüncül bakış açısının ve Kıta Avrupası’nın etkisiyle ilişkisel pazarlama paradigmasının kongrelerde yapılan araştırmalarda baskın hale gelmeye başladığını ortaya koymuştur. Torlak ve Tiltay ise 2009 yılında yayınladıkları çalışmalarında eleştirel pazarlamanın, pazarlama yazınında kullanımını araştırmak amacıyla Ulusal Pazarlama Kongreleri ve ders kitaplarını incelemişlerdir. Yazarlar, Türkiye’de yayınlanan ders kitaplarında ve kongre bildirilerinde teorik katkının oldukça sınırlı olduğu, uygulayıcılara yönelik önerilerin yetersiz kaldığı ve ABD ekolünün alandaki akademisyenlerin yaklaşımlarında etkisini sürdürdüğü sonucunu elde etmişlerdir. Bozyiğit ve Yaşa (2012), pazarlama alanında yapılmış lisansüstü tezleri inceleyerek konu, kullanılan yöntemler, örnekleme yöntemi ve uygulanan analiz açısından ele aldıkları genel bir profil çalışması yapmışlardır. Benzer bir çalışma, Bakır (2013) tarafından doktora tezlerini kapsayacak şekilde yapılmış; tezler, yapıldıkları yıllar, konular, üniversiteler, araştırma ve veri toplama yöntemleri, örnekleme yöntemleri, örneklem hacimleri ve kullanılan analizlere göre sınıflandırılmıştır. Denктаş-Şakar ve Cerit (2012) ise uluslararası alan indekslerinde Türkiye pazarlama yazınına bibliyometrik analizle incelemişlerdir. 1980-2012 yılları arasında SSCI’da dizinlenen makaleleri kapsayan araştırmaları sonucunda alanın mevcut durumu ve gelişmesi yönünde atılacak adımlarla ilgili bilgiler ortaya koymuşlardır.

Yakın zamanda Türkiye’deki alan yazınının yönelimi hakkında bir çalışmaya rastlanmamış olması ve yukarıda bahsedilen çalışma bulgularının güncel verilerle yenilenmesini gerekliliği fark edilerek bu araştırma tasarlanmıştır. Mevcut araştırmanın bahsedilen boşluğu dolduracak olması ve araştırma sorularının yanıtlarının sunacağı tartışma zeminiyle Türkiye’deki pazarlama disiplinine katkıda bulunması beklenmektedir. Bu doğrultuda çalışmalarda teori kullanımının yaygınlığı ve kullanılan teoriler, araştırılan konular, uygulanan araştırma yöntemleri ve çalışmaya konu birikim oluşmasına katkı sağlaması ve alandaki çalışmaların yönü hakkında bilgi vermesi beklenmektedir.

3. Metodoloji

Çalışmanın, Türkiye’deki pazarlama araştırmaları eğilimlerinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen literatür taraması iki aşamalı olarak gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada, benzer çalışmalarda (Kim, Hayes, Avant ve Reid, 2014; Naletelich, Ketron ve Kennedy, 2017) kullanılan yaklaşımları da baz alarak literatür taramasının sistematik yaklaşımı oluşturulmuş, ardından gelen ikinci aşamada ise söz konusu yaklaşımla belirlenen araştırmaların değerlendirilmesi ve analizi gerçekleştirilmiştir.

Literatür taramasının planlaması gerçekleştirilirken, benzer bir çalışmanın gelecekte başka araştırmacılar tarafından da yapılabilir olmasını sağlamak amacıyla sistematik bir yaklaşım benimsenmeye ve bu şekilde çalışmanın güvenilir olması sağlanmaya çalışılmıştır (Petticrew ve Roberts, 2006). Sürecin adımlarının açık ve net bir şekilde ifade edilerek oluşturulması tekrarlanabilirliğe imkân vermesi açısından önemlidir.

Literatür taramasının örnekleme olarak, Türkiye’de pazarlama biliminin, araştırma soruları bağlamında, son on yıl içerisindeki seyirini değerlendirmek amacıyla alanın en önemli ve etkin kongresi olan Ulusal Pazarlama Kongresi ile sadece pazarlama alanında çalışmaların yayınlandığı üç dergi (Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi, Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi) kapsama alınmıştır. Ulusal Pazarlama Kongresi, 1999 yılından itibaren düzenli olarak gerçekleştirilmekte ve bu alanda çalışan araştırmacıları bir araya getirmektedir. Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi 2008 yılından itibaren, Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi 2009 yılından itibaren, Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi ise 2015 yılından itibaren pazarlama disiplini kapsamında yapılmış araştırmaları yayınlamaya başlamıştır. Farklı ulusal dergilerde pazarlama disipliniyle ilgili yayınlanan makalelerin kapsam dışı kalmış olması her ne kadar bir sınırlılık oluştursa da, alana yön veren

yayın organları olması sebebiyle bu dört mecranın, Türkiye'deki pazarlama biliminin yönüyle ilgili aydınlatıcı olacağı düşünülmektedir.

Bu belirleme doğrultusunda ilgili yayınlarda yer alan makale ve bildirimler, araştırma soruları bağlamında yazarlar tarafından ayrı ayrı ele alınarak değerlendirilmiş ve her bir araştırma sorusunun yanıtı söz konusu yayınlardaki eserlerde aranmıştır. Kodlama kategorileri şu bilgileri içermektedir; çalışmanın teori içerip içermediği, içeriyorsa bu teorinin ait olduğu temel disiplinin belirlenmesi, araştırma konusunun ne olduğu, ampirik bir çalışma olup olmadığı, eğer ampirik bir çalışma ise benimsenen yöntemin ne olduğu (nicel/nitel) ve analiz biriminin ne olduğu. Kodlama belgesi oluşturulduktan sonra, her bir yayın her iki yazar tarafından da kodlanmış olup, ardından uzlaşımamayan kodlar konusunda tartışılarak ortak bir fikre ulaşılmıştır. Kodlayıcılar arasındaki güvenilirlik Scott's pi testiyle ölçülmüştür. Bu çalışmada kodlayıcılar arası güvenilirlik, 0,79 ile 0,93 arasında olup kabul edilen alt limitin (0,70) üstündedir (Lombard vd., 2006: 593).

Bu aşamada, dergilerde yer alan kongre makaleleri ile kongrede tamamlanmamış özet bildiri olarak sunulan eserler kapsam dışında bırakılmıştır. Toplamda 1052 çalışmanın 61'i kongrede sunulan bildiri olması, 33'ü de tamamlanmamış çalışma olması dolayısıyla araştırmaya dâhil edilmemiş ve kalan 958 eser araştırma kapsamında değerlendirilmiştir.

3.1. Bulgular

3.1.1. Araştırma Sorusu-1: Teori Temelli Çalışmalar

Araştırma kapsamında incelenen eserlerin 203'ü makalelerden 755'i ise bildirimlerden oluşmaktadır. Bu çalışmalar içerisinde teori temelli makale sayısı 39, bildiri sayısı ise 63 olarak bulunmuştur. Teoriler, taranan çalışmalarda yazarların belirttiği şekilde kodlanmış olup, eğer yazarlar herhangi bir teori kullanımından bahsetmediyse o çalışmanın herhangi bir teorik çerçevede gerçekleştirilmediği varsayılmıştır.

Tablo 1. Çalışmalarda Kullanılan Teoriler

AIDMSAS etkiler hiyerarşisi modeli	Kibarlık teorisi
Akış teorisi	Kullanımlar ve doyumlar
Aktör-ağ teorisi	Kurgulama seviyesi teorisi
Amaca yönelik davranış modeli	Kurumsal teori
Asimilasyon-tezat	Küme teorisi
İlişkisel ağ bellek modeli	Mülkiyet, özerk benlik
Atfetme teorisi	Nedenli eylem teorisi
Beş faktör kişilik kuramı	Öz belirlenim kuramı
Bilgi işleme teorisi	Özerk benlik yönetimi
Bilgi sistemleri	Planlı davranış teorisi
Bilişsel uyumsuzluk	Politik pazarlama
Birleştirme teorisi	Postmodernizm
Çevreci paradigma	Psikanalitik kuram
Çoklu zeka teorisi	Psikolojik uzaklık teorisi
Denge teorisi	Sosyal kimlik kuramı ve bağlanma kuramı
Dinamik kabiliyetler teorisi	Sosyal sermaye teorisi
Duygusal regülasyon teorisi	Şema çatışma teorisi
Eleştirel pazarlama	Teknoloji kabul modeli
Etkin piyasa kuramı	Tersine toplumsallaşma
Fayda-uyum teorisi	Tüketim değerleri teorisi

Gönüllü sadelik	Tüketim kültürü
Kaynak avantajı teorisi	Vekalet teorisi
Kaynak temelli yaklaşım	Yaşam döngü modeli
Kaynakların korunması teorisi	Yeniliklerin yayılması
Kısıtlar teorisi	

Taranan çalışmalarda bir teorik çerçeveden faydalandığı belirtilen yayınlarda kullanılan teoriler Tablo 1’de listelenmiştir. Toplam 102 eserde, yazarlar tarafından açıkça ifade edilen 49 farklı teori kullanımı söz konusudur. Çalışmaların yaklaşık %10’luk bir kısmında teori kullanımına yer verilmiş olması, Türkiye’de yapılan çalışmaların bu anlamdaki eksikliğini ortaya koymaktadır. Uluslararası yazınla ülkemizde yayınlanan eserlerde teori kullanımı konusunda farkın oldukça fazla olduğunu görebilmek için iyi bir örnek sunan çalışmalardan birinde, Journal of Marketing dergisinin 2010-2014 yılları arasındaki beş yıllık döneminde yayınlanan 240 makalede tarama yapılmış olup, sonuçta, 352 farklı teori kullanıldığı ortaya konulmuştur (Naletelich, Ketron ve Kennedy, 2017).

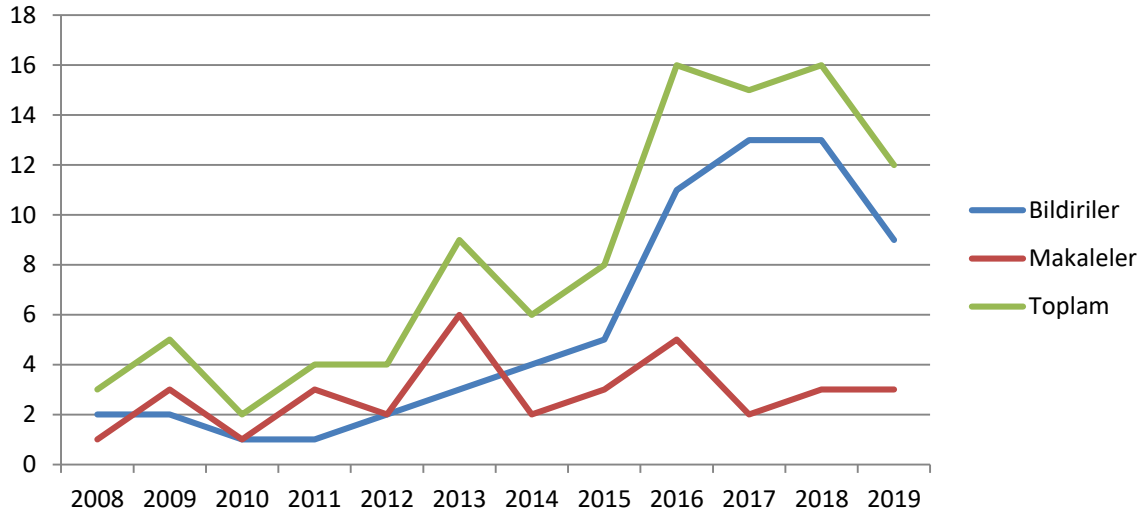
Çalışmalarda kullanılan teorilerin hangi kök disipline ait oldukları ise detaylı bir şekilde Tablo 2’de belirtilmiştir.

Tablo 2. Teori Temelli Makale ve Bildiri Çalışmalara Ait Veriler

Teori Temelli Makale Sayısı	Kullanılan teorinin ait olduğu temel disipline göre dağılımı	Kullanılan teorinin ait olduğu temel disipline göre dağılım (yüzde)
39 makale	17 sosyoloji	43,6
	16 psikoloji	41
	2 bilgi sistemleri	5,2
	1 sistem mühendisliği	2,6
	1 matematik	2,6
	2 iktisat	5
Teori Temelli Bildiri Sayısı		
63 bildiri	37 psikoloji	58,8
	12 bilgi sistemleri	19
	4 sosyoloji	6,4
	4 iletişim	6,4
	2 eğitim	3,2
	2 iktisat	3,2
	1 dilbilim	1,6
	1 yönetim	1,6
Teori Temelli Makale ve Bildirilerin Toplamı		
102 çalışma	53 psikoloji	52
	21 sosyoloji	20,6
	14 bilgi sistemleri	13,7
	4 iktisat	4
	4 iletişim	4
	2 eğitim	2
	1 sistem mühendisliği	1
	1 matematik	1
	1 dilbilim	1
	1 yönetim	1

Makalelerin %43,6'sı sosyoloji temel disiplininden ortaya çıkan teorileri kullanırken, bildirilerin %58,7'ü psikoloji disiplininden ortaya çıkan teorileri kullanmıştır.

Sonuçlar incelendiğinde değerlendirilen çalışmaların %10,7'inin, 102 çalışmanın, teori temelli olduğu görülmektedir. Teori temelli çalışmaların %52'sinde kullanılan teoriler psikoloji temel disiplininden ortaya çıkmıştır. İkinci sırada ise çalışmaların %20,6'sını oluşturan sosyoloji temelli teoriler, üçüncü sırayı ise %13,7 ile bilgi sistemleri alanından ortaya çıkan teoriler yer almaktadır.

Şekil 1. Teori temelli çalışmaların yıllara göre dağılımı

Şekil 1'de teori temelli çalışmaların yıllara göre dağılımı incelendiğinde, yıllar içerisinde teori kullanarak hazırlanan çalışmaların 2016 yılına kadar arttığı gözlemlenmektedir. Bu tarihten sonra dalgalı bir seyir izleyen teori kullanımı, 2018 yılında tekrar yükseliş göstermiş ve ardından yeniden düşmüştür. Türkçe pazarlama yazınında teori temelli çalışmaların, incelenen tüm çalışmalara oranının %10,7 olması ve teori kullanan çalışma sayısında 2015 yılı sonrası fark edilir bir artış olsa da kısa bir süre sonra düşüşe geçmiş olması, alanda teori geliştiren ve teoriye katkı veren çalışmalarının yeterince yer bulmadığına bir işaret olarak değerlendirilebilir.

3.1.2. Araştırma Sorusu-2: Çalışmaların Ana Konulara Göre Gruplanması

Analiz edilen makale ve bildirilerin konuları daha kapsayıcı üst başlıklarda birleştirilmiştir. Bu derlemenin gerçekleştirilmesinde pazarlama konularını detaylı bir şekilde ele alan Keller ve Kotler (2012)'in Pazarlama Yönetimi kitabının içeriğinden faydalanılmıştır. Analiz edilen çalışmaların konuları önce yazarlar tarafından özet olarak ifade edilecek şekilde daraltılmış olup, ardından bu özet konuların kitap içeriğinde hangi ana başlık altında ele alındığı tespit edilmiştir. Belirlenen ana konulardan üç tanesi referans alınan kitapta yer almamakta olup, yazarlar tarafından oluşturulmuştur. Bunlar; Pazarlama Araştırmasında Yöntem, Turizm Pazarlaması ve Pazarlama Eğitimi'dir. Buna göre çalışma konusunun birden fazla grupta yer aldığına karar verilen 77 çalışma bu analiz dışında tutularak 826 çalışma üzerinden aşağıdaki tablo oluşturulmuştur (Tablo 3).

Tablo 3. Çalışmaların Ana Konular Altında Sınıflandırılması

Ana konular	Yüzde (%)
Müşteri Pazarlarının Analizi	28,8
Marka Denkliği Yaratmak	11,8

Dijital İletişimi Yönetme: Online Sosyal Medya Ve Mobil	10
Bilgi Toplama Ve Talebi Tahmin Etme	7
Bütünleşik Pazarlama İletişiminin Tasarımı ve Yönetimi	6,2
Hizmetlerin Tasarımı ve Yönetimi	6
Uzun Dönemde Holistik Pazarlama Örgütünü Yönetmek	5,6
Pazarlama Araştırmasında Yöntem	4
Turizm Pazarlaması	3,9
Bütünleşik Pazarlama Kanallarının Tasarımı Ve Yönetimi	3,5
Kitle İletişiminin Yönetimi: Reklam, Satış Tutundurma, Etkinlikler ve Deneyimler, Halkla İlişkiler	3,3
Küresel Pazarlara Giriş	2,3
Fiyatlandırma Stratejileri ve Programları Geliştirmek	2
İşletmelere Yönelik (B2B) Pazarlarının Analizi	2
Ürün Stratejisi Belirleme	1,8
Pazarlama Stratejisi ve Pazarlama Planı Geliştirme	1,2
Pazarlama Eğitimi	0,6

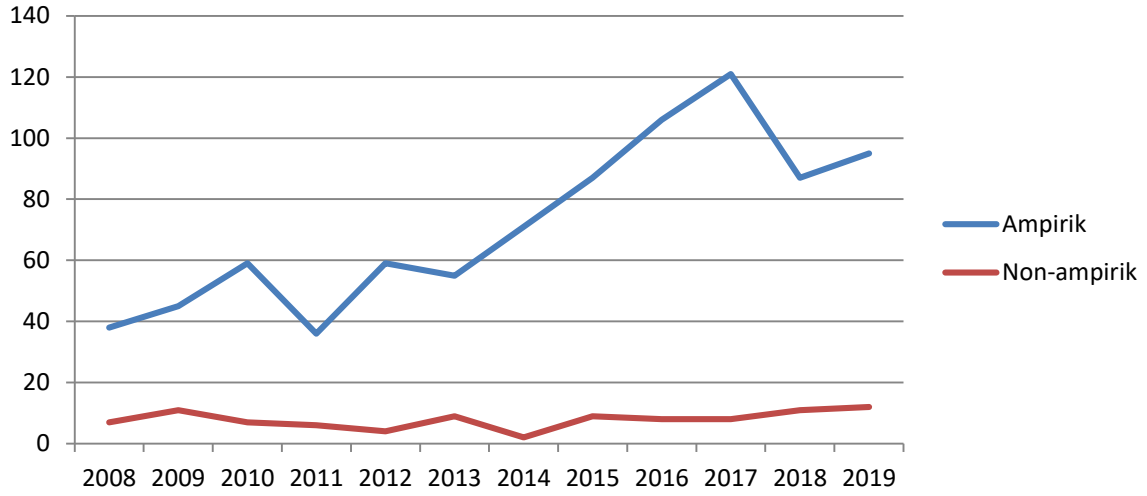
Müşteri pazarlarının analizi konusu altında yapılan çalışmalar incelenen çalışmaların %28,8'lik en büyük dilimini oluşturmaktadır. Bu ana konu altında yer alan bazı alt başlıklar şunlardır; tüketici davranışını belirleyenler, motivasyon, algılama, satın alma süreci. Tüketici davranışı ve satın alma süreciyle ilgili yapılan çalışmaların bu grupta yer alan en yaygın çalışmalar olduğu görülmektedir.

Taranan çalışmalarda marka denklığı yaratmak ile ilgili olan yayınların oranının %11,8 olması, en çok karşılaşılan diğer bir konunun marka olduğunu göstermektedir. Giderek artan sayıda çalışmanın içerisinde yer aldığı üçüncü grup çalışmalar ise "dijital iletişimi yönetme: online sosyal medya ve mobil" başlığı altında yer almaktadır. Sosyal medya, online pazarlama, ağızdan ağıza iletişim, mobil pazarlama gibi konular alanda önemli bir yerdedir.

Martinez-Lopez, Merigo, Valenzuela-Fernandez ve Nicolas (2018) 50 yıllık bibliyografik çalışmalarında 1967-2017 yılları arasında European Journal of Marketing dergisinde yayınlanan makaleleri inceleyerek bu dergide yıllar içerisinde değişen trendleri gözler önüne sermeye çalışmıştır. Araştırma konularıyla ilgili en çok yer verilen anahtar kelimelerden yola çıkmışlar ve ilk sırada tüketici davranışı, ikinci sırada pazarlama ve üçüncü sırada marka anahtar kelimelerinin olduğunu belirlemişlerdir. Bu sonuç mevcut çalışma sonuçlarıyla da örtüşmektedir.

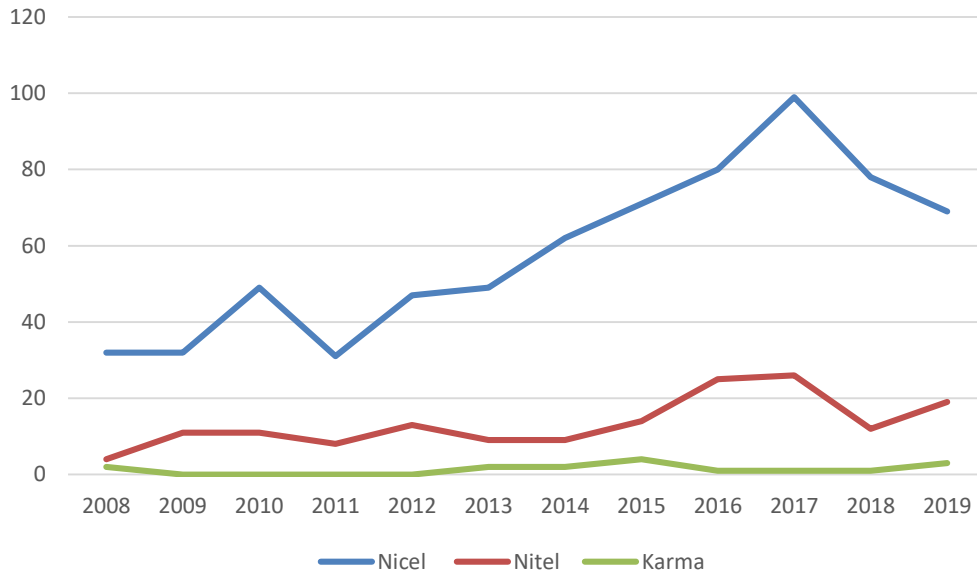
3.1.3. Araştırma Sorusu-3: çalışmalarda Kullanılan Araştırma Yaklaşımları

Taranan çalışmaların %90,1'i ampirik veriye dayanmaktadır. Ampirik veri içermeyen çalışmaların yıllar içerisinde dağılımına bakıldığında neredeyse sabit bir grafiğe sahip olduğu görülmektedir.

Şekil 2. Ampirik ve Ampirik Olmayan Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Ampirik veriye dayalı çalışmaların %16,2'i nitel yöntemle hazırlanmışken, %71,8'si nicel yöntem ve %1,7'si karma yöntem kullanmıştır. Bu bilgiye göre, taranan çalışmalarda nicel yöntemin baskın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Şekil 3. Taranan Çalışmalarda Kullanılan Araştırma Yöntemleri

Taranan çalışmalarda yıllara göre kullanılan yöntemler incelendiğinde nicel yöntemlerin incelenen tarihlere daha fazla yer aldığı görülmektedir. Bunun yanı sıra nicel yöntem kullanımında görülen artış nitel yöntem kullanımına göre hep daha fazladır. Karma yöntem kullanımı ise yıllar içerisinde neredeyse aynı seyri izlemiştir.

3.1.4. Araştırma Sorusu-4: Ampirik Çalışmalardaki Analiz Birimleri

Taranan çalışmalarda kullanılan analiz birimlerinde birinci sırayı tüketiciye yönelik yapılan çalışmalar alırken ikinci sırada öğrencilerin katılımcı olarak yer aldığı çalışmalar bulunmaktadır.

Tablo 4. Çalışmalarda Kullanılan Analiz Birimi

Analiz Birimi	Frekans	Yüzde
Tüketici	497	66,2
Öğrenci	133	17,7
Firma (çalışan veya yönetici)	84	11,2
İkincil veri:	37	4,9
Toplam	751	100

Bu sonuç, Cunningham vd.'nin 1974'de tüketici davranışı alanında yapılan akademik çalışmalarda örneklem olarak öğrencilerin seçilmesinin olumsuz yanına dikkat çektiği çalışmasının hala güncelliğini koruduğunu göstermektedir. Yazarlar, öğrenci ve hane halkı örneklemelerini kıyaslayarak öğrenci yanıtlarının diğer tüketicilerin yanıtlarını yansıtmadığını vurgulamıştır.

4. Sonuç

Bu çalışmanın önemini artıran en önemli husus pazarlama alanında şimdiye kadar yapılan araştırmaların aktardığı bilgileri derleyen çalışmaların alanda yeterince bulunmamasıdır. Bu eksikliği tamamlamak adına önemli bir adım olan çalışmada, alan yazınının sistematik bir incelemesi ortaya konulmaktadır. Pazarlama alanında Türkçe yazının derlemesinin hem ülkemizde son 10 yıl içerisinde yapılan çalışmaların değerlendirilmesi hem de alandaki araştırmacılara yön göstermesi açısından faydalı olacağı düşünülmektedir.

Çalışma kapsamında 203 makale ve 755 bildiri incelenmiş olup, bunlar arasında yapılan ampirik çalışmalarda nicel yöntem kullanımının nitel yöntem kullanımına göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Naletelich, Ketron & Kennedy (2017)'nin 2010-2014 yılları arasında Journal of Marketing'de yayınlanan makaleler üzerinden yaptıkları çalışma sonucu da benzer bir tablo ortaya koymaktadır. Yazarlar her ne kadar 2012'den sonra anket metodu uygulayan çalışmalarda düşüş tespit etmiş olsalar da yine de anket yönteminin diğer yöntemlere göre daha fazla uygulandığını belirtmektedir.

Bulgulardan bir diğeri ise kullanılan teorilerin ait olduğu temel disiplinin psikoloji olduğu yönündedir. Bu sonuç yapılan çalışmaların ana konulara göre sınıflandırılması sonucunda ortaya çıkan tablo ile uyumludur. Taranan çalışmaların %28,8'i "müşteri pazarının analizi" ana konu başlığında toplanmıştır. Bu başlık altında temel olarak satın alma süreci ve tüketici davranışlarıyla ilgili çalışmaların yer alması ve bu çalışmalarda çoğunlukla psikoloji biliminden ortaya çıkan teorilerin kullanılması birbirini örtüşen sonuçlardır.

Bu bulgu, Naletelich vd. (2017)'nin, Journal of Marketing dergisinde 2010-2014 yılları arasında yayınlanan makalelerde kullanılan baskın kök teorinin psikoloji olduğunu bulgularıyla da benzerlik göstermektedir. Benzer şekilde, Kim et al. (2014)'ün, 1980 ve 2000 yılları arasında belirli pazarlama ve iletişim dergilerini tarayarak elde ettikleri sonuçlar, mevcut çalışmanın bu sonucu ile paralellik göstermektedir. Yazarlar makalelerde kullanılan teorilerin yarıdan fazlasının kökeninin psikoloji alanı çıkmasının bir sebebini de kullanılan metodolojiye bağlamışlardır. Onlara göre, dergi editörlerinin nicel çalışmaları daha fazla görmek istemesi ve psikoloji alanının baskın metodolojik etkisi gibi faktörler de bunun bir sebebi olabilir.

Türkiye'de pazarlama alanında yapılan çalışmaların belirli kriterler bağlamında değerlendirilmesiyle ortaya çıkan sonuçlar, teori kullanımının sınırlı olduğunu göstermektedir. Burton (2005) teori kullanımının önemine değinirken konuyu önce akademisyenlerin bireysel olarak derste anlattıkları içeriklerden başlayarak düşünmesi gerektiği noktasından ele almaktadır. Ardından bazı tanımlar hakkında akademisyenlerin toplu olarak fikir birliğine bağlaması gerekliliği ve doktora öğrencilerini eğitirken daha tutarlı ve alternatif söylemlere yer açılan bir yapıya bürünmenin gerekliliğine değinerek, bunların izlenmesi gereken temel adımlar olduğunu belirtmektedir. Devamında ise eğitim

içeriğinde ve alan yazınında alternatif söylem için alan açılması ve bu gelişmeler kaydedildikçe teori kullanımı açısından daha kurumsal bir yapıya ulaşmayı önermektedir.

Bir disiplinin alanda meşruiyet kazanması, o alanda yapılan çalışmalarda kullanılan teorilerin olguyu açıklama ve tahmin etme gücüne; teori ve bulguların birbiriyle ilişkili olmasına bağlıdır. Yeni teorilerin ortaya atılması kadar mevcut teorilerin farklı disiplinlerde kullanımı ve geliştirilmesi de önemlidir. Bir teorik çerçevede ele alınmayan araştırma bulgularının alana yapacağı katkı ne yazık ki oldukça sınırlı olmaktadır. Bu noktada sunulabilecek önerilerden biri, lisansüstü eğitim süreçlerinde teorinin ne olduğu ve neden akademik bilgi üretmekte bu kadar kritik bir önem taşıdığı üzerinde daha fazla durulması olacaktır. Lisansüstü eğitim içeriklerinin bu yönde zenginleştirilmesi oldukça olumlu bir katkı sağlayacaktır.

Bulgular değerlendirildiğinde Türkiye’de ele alınan pazarlama yazınında nicel yöntemlerin baskın olarak yer aldığı görülmektedir. Bu durum uluslararası alanda yapılan çalışmalarla da benzerlik göstermektedir (Hanson ve Grimmer, 2007; Harrison ve Reilly, 2011). Hanson ve Grimmer (2007) çalışmalarında yaptıkları literatür taraması sonrası nitel yöntemlerin kullanılması için temel gerekçenin araştırılan olguyu daha derin anlamak ve keşfetmek olduğunu ancak yine de çalışmalarının ele aldığı yıllar içinde nitel yöntem kullanımında bir artış saptamadıklarını belirtmişlerdir. Yazarlar 2007 yılında yaptıkları bu çalışmalarında, bu durumun gelecek yıllarda, nitel veriyi analiz etmek için kullanılan bilgisayar programlarının gelişmesiyle değişeceğini öngörmüşlerdir. Ancak mevcut çalışmada, ulusal alanda ciddi bir değişimin söz konusu olmadığı görülmektedir.

Yapılan literatür taraması sonucunda karma yöntem kullanımının yok denecek kadar az olması dikkat çeken bir sonuçtur. Bu konuda Harrison ve Reilly (2011), çalışmaları sonucuna dayanarak, pazarlama araştırmacılarının nitel ve nicel yöntemleri birlikte kullanarak faydalandıklarını ancak bir disiplin olarak karma yöntem literatürünü gereğince bilmediklerini ileri sürmüştür. Her üç araştırma yöntemi de hangi araştırma sorusuyla yola çıktığı göz önünde bulundurularak kullanıldığında benzer zenginlikte sonuçlar alınmasını sağlayacaktır. Pazarlama disiplini nitel ve karma yöntemlerden daha fazla faydalanılabileceği ortadadır.

Mevcut araştırma, yazarlar tarafından seçilen dört farklı yayın aracının son on yıldaki içeriklerini kapsamından ve yayınlanan eserlerin sadece belirli kriterler bağlamında ele alınmasından kaynaklanan bir sınırlılığa sahiptir. Türkiye’de başka dergilerde yayınlanan pazarlama çalışmaları ile ele alınan tarih aralığından daha önce yayınlanmış çalışmalar kapsam dışında tutulmuştur. Ayrıca Türkiye kökenli olup uluslararası dergilerde yayınlanan çalışmalar da yine araştırma kapsamına dâhil edilmemiştir.

Mevcut çalışmanın, sahip olduğu sınırlılıkların yanı sıra gelecekte yapılabilecek bazı çalışmalar için aydınlatıcı olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda araştırmalarda kullanılan yöntemlerin detayları incelenerek herhangi bir yöntemin araştırmalarda baskın olup olmadığı gözlenebilir. Ayrıca, çalışmalardaki yazar sayıları değerlendirilerek araştırmalardaki işbirliği düzeyi hakkında bilgi sahibi olmak da mümkün olacaktır. Değerlendirme kriterlerinin geliştirilmesinin yanı sıra benzer bir araştırma kıta Avrupası için de yapılarak mevcut çalışma, ABD ve kıta Avrupası karşılaştırması yapılabilir. Böylece, Türkiye’deki pazarlama biliminin hangi yaklaşıma benzer bir eğilim sergilediği görülebilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmanın verileri, alanyazın çalışmalarından, yani makale ve bildiri gibi dokümanlardan oluştuğu için etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Destek Beyanı

Araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır. Her iki yazar, makaleye aynı oranda katkı sağlamıştır.

Yazar Katkı Oranları

Her iki yazar, makaleye aynı oranda katkı sağlamıştır.

Kaynaklar

- Bakır, N. (2013). Pazarlama Alanında Yapılan Doktora Tezlerinin Kategorik Olarak Değerlendirilmesi (1994-2012). *Öneri Dergisi*, 10 (40), 1-13.
- Bartels, R. (1988). *The history of marketing thought*. Columbus, Gorsuch Scarisbrick Pub.
- Baumgartner, H. & Pieters, R. (2003). The structural influence of marketing journals: A citation analysis of the discipline and its subareas over time. *Journal of Marketing*, 67 (2), 123-139.
- Bozyiğit, S. & Yaşa, E. (2012). Araştırmacıların pazarlama alanına bilimsel katkıları: Pazarlama konusunda yapılan lisansüstü tezlere ilişkin bir araştırma. 17. Ulusal Pazarlama Kongre Kitapçığı, Balıkesir Üniversitesi, s. 55-74, Burhaniye.
- Burton, D. (2005). Marketing theory matters. *British Journal of Management*, 16(1), 5-18.
- Chabowski, B. R., Mena, J. A. & Gonzalez-Padron, T. L. (2011). The structure of sustainability research in marketing, 1958–2008: A basis for future research opportunities. *Journal of the Academy of Marketing Science* 39 (1), 55-70.
- Cunningham, W. H., Anderson, W. T., & Murphy, J. H. (1974). Are students real people?. *The Journal of Business*, 47 (3), 399-409.
- Denktaş-Şakar G. & Cerit, A. G. (2012). Uluslararası alan indekslerinde Türkiye pazarlama yazını: Bibliyometrik analizler ve nitel bir araştırma. 17. Ulusal Pazarlama Kongre Kitapçığı, 18-21 Ekim 2012, s. 55-74, Burhaniye.
- Grether, E.T. (1976). The first forty years. *Journal of Marketing*, 40 (July), 63-69.
- İnan E., Büyükküpçü, A. & Akıncı, S. (2010). Türkiye’de pazarlama alanında yapılan çalışmaların düşünce okullarına göre sınıflandırılması. 15. Ulusal Pazarlama Kongresi, Dokuz Eylül Üniversitesi, s. 95-109, Kuşadası-İzmir.
- Hanson, D. & Grimmer, M. (2007). The mix of qualitative and quantitative research in major marketing journals, 1993-2002. *European Journal of Marketing*, 41 (1/2), 58-70.
- Harrison, R. L., & Reilly, T. M. (2011). Mixed methods designs in marketing research. *Qualitative Market Research: An International Journal*, 14 (1), 7-26.
- İstanbul Üniversitesi İşletme İktisadi Enstitüsü Tarihçesi (2020, 18 Ekim). Erişim adresi (<http://istanbulisletmepazarlama.com/i-u-isletme-iktisadi-ensitusunun-tarihcesi/>)
- Jones, D. G. B. & Monieson, D. D. (1990). Early development of the philosophy of marketing thought. *Journal of Marketing*, 54 (1), 102-113.
- Karaman, S. & Bakırcı, F. (2010). Türkiye’de lisansüstü eğitim: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2, 94-114.
- Kim, K., Hayes, J. L., Avant, J. A. & Reid, L. N. (2014). Trends in advertising research: A longitudinal analysis of leading advertising, marketing, and communication journals, 1980 to 2010. *Journal of Advertising*, 43(3), 296-316.
- Kotler, P. & Keller, L.K. (2012). *Marketing Management*. Edinburg Gate, Pearson Education Limited.
- Lombard, M., Snyder-Duch, J. & Bracken, C. C. (2006). Content analysis in mass communication: Assessment and reporting of intercoder reliability. *Human Communication Research*, 28 (4), 587–604.
- Martinez-López, F. J., Merigó, J. M., Valenzuela-Fernández, L., & Nicolás, C. (2018). Fifty years of the *European Journal of Marketing*: a bibliometric analysis. *European Journal of Marketing*. 52 (1/2), 439-468.

- Naletelich, K., Ketron, S. & Kennedy, E. (2017). A Brief inventory of marketing scholarship: A review of articles from Journal of Marketing. *Journal of Managerial Issues*, 19 (3), 244-261.
- Petticrew, M. & Roberts, H. (2006). *Systematic reviews in the social sciences: A practical guide*. Malden: Blackwell Publishing.
- Shaw, E. H. & Jones, D. G. B. (2005). A history of schools of marketing thought. *Marketing Theory*, 5 (3), 239-281.
- Torlak, Ö. & Tiltay, M. A. (2009). Bilgi toplumunda pazarlama bilgisinin dönüşümü ve eleştirel pazarlamanın pazarlama bilgisine yansımaları. *Uluslararası 7. Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi Bildiriler Kitabı*, Yalova, ISBN:978-9944-0203-5-0
- Yadav, M. (2010). The decline of conceptual articles and implications for knowledge development. *Journal of Marketing*, 74 (1): 1-19.

Türkiye İş Kurumu'na Başvuran Y Kuşağı İşsizlerin Kaygı Düzeyleri: Ankara İli Örneği*

Hilmi ETCİ, Merve ÇELİK GÖNÜLTAŞ, Çağlar ÖZBEK**

Türkiye İş Kurumu'na Başvuran Y Kuşağı İşsizlerin Kaygı Düzeyleri:
Ankara İli Örneği

Anxiety Levels of The Generation Y Unemployed Applying to The
Turkey Employment Agency: In the Example of Ankara

Özet

Bu çalışmada Türkiye İş Kurumu'na (İŞKUR) iş aramak amacıyla başvuru yapan 1980-1999 doğumları kapsayan Y kuşağı işsizlerin durumluk-süreklilik kaygı düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda durumluk-süreklilik kaygı düzeyi ile katılımcıların demografik özellikleri ile iş arama süresi, aileden maddi destek alma durumu, anne-baba yaşama durumu, kira vb. gelir halinin varlığı/yokluğu gibi değişkenler arasındaki ilişkiyi yönelik analizler yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini Ankara'da İŞKUR'a kayıt yaptıran 213 kadın, 215 erkek toplamda 418 kişi oluşturmaktadır. Araştırmada Y kuşağı işsizlerin kaygı düzeylerini belirlemek amacıyla C. D. Spielberger ve arkadaşları tarafından (1970) geliştirilen ve Türkçeye uyarlaması Öner ve Le Compte tarafından (1983) yapılan "Durumluk-Süreklilik Kaygı Envanteri" kullanılmıştır. Ankara'da İŞKUR'a başvuran Y kuşağı işsizlerin orta düzeyde bir kaygıya sahip oldukları ortaya çıkmaktadır.

Abstract

In this study, it is aimed to determine the state-trait anxiety levels of the generation Y unemployed, including born in 1980-1999 who applied to the Turkey Employment Agency to seek a job. For this purpose, analyzes are made on the relationship between the state-trait anxiety level and variables such as the demographic characteristics of the participants, the duration of job search, financial support from the family, the living status of the parents, the presence/absence of income such as rent. The sample of the research consists of 213 females and 215 males, totally 418 people, who have registered to İŞKUR in Ankara. "The State-Trait Anxiety Inventory" developed by C. D. Spielberger et al. (1970) and adapted to Turkish by Öner and Le Compte (1983) is used in the study to determine the anxiety levels of the unemployed generation Y. It is revealed that the generation Y unemployed who applied to İŞKUR in Ankara have a medium level of anxiety.

Anahtar Kelimeler: Durumluk-Süreklilik Kaygı, Y Kuşağı, İşsizlik.

Keywords: The State-Trait Anxiety, Generation Y, Unemployed

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Üretimin temel faktörü olan emeğin etkin kullanılamamasını ifade eden işsizlik, bireyde gelir kaybına yol açması ve ülke ekonomilerindeki etkilerinden dolayı önemli bir sorun olarak ele alınmaktadır (Biçerli, 2019: 391-392). Türkiye'de 24 Ocak 1980 kararları ile uygulamaya konulan neo-liberal politikalar ile 12 Eylül 1980 Askeri Darbesinin yansıması olarak, ekonomik ve toplumsal yapıda meydana gelen değişimler sonucunda 1980'li yıllardan sonra işsizlik daha derin hissedilen önemli sorunlardan birini oluşturmaya başlamıştır.

1980 sonrası Türkiye'deki işsizliğe genel hatları ile bakıldığında işsizliğin yüksek ve sürekli nitelikte yapısal bir sorun olduğu görülmektedir. Bu sorundan en fazla etkilenen kesimin gençler olduğu bilinmektedir. Gençler için iş arama süresi giderek uzamakta, uzun dönemli işsizlik yapısal bir sorun olarak ele alınmaktadır. İşsizlerin önemli bir kısmını ilk defa iş arayanlar oluşturmakta olup, son yıllarda meydana gelen ekonomik krizler neticesinde işini kaybedenlerin oranı artmış ve sonucunda işten çıkartıldığı için iş arayanların sayısında da önemli bir artış meydana gelmiştir (Işığışık, 2019:141). 2001 ve 2008 krizlerinin işsizlik üzerine etkileri TÜİK verileri aracılığı ile incelendiğinde, 2001 krizine bağlı olarak bir önceki yıl %6,5

* Bu makalenin verileri, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından desteklenen 19/091/01/05 no'lu araştırma projesine dayanmaktadır.

** Hilmi ETCİ, Arş. Gör. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, hilmietci@mu.edu.tr, ORCID ID orcid.org/0000-0003-2858-7950, Merve ÇELİK GÖNÜLTAŞ, Arş. Gör., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, mervecelik@mu.edu.tr, ORCID ID orcid.org/0000-0003-3914-6210, Çağlar ÖZBEK, Dr. Öğr. Üyesi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, caglar@mu.edu.tr, ORCID ID orcid.org/0000-0003-2136-2505.

olan işsizlik oranı, krizin ardından %10,3'e yükselmiş; 2008 krizinden sonra ise işsizlik %14 ile hayli yüksek seviyede gerçekleşmiştir.

Ekonomik ilerlemenin yavaşladığı, işsizlik oranlarının artış gösterdiği ve dolayısıyla kaygıların yoğunlaştığı bir dönemde iş hayatına atılan ve literatürde yaklaşık 1980-1999 yılları arasında doğanları ifade eden (Crampton ve Hodge, 2009; Keleş, 2011; Zemke vd., 2013; Aciloğlu, 2015; Başgöze ve Bayar, 2015; Seymen, 2017) Y kuşağı bireyleri istihdam sorunu ile karşı karşıya kalmıştır. Kuşaklar arası farklılıklar günlük yaşam aktivitelerini etkilediği gibi makro düzeyde Türkiye'nin istihdam politikalarını da etkilemektedir. Her kuşağın kendine özgü davranış biçimine sahip olması, işgücü ve istihdam yapısına da doğal olarak yansımaktadır (Tekin Epik, Özen, 2018:146). Günümüzde ise 2008 krizinin etkileri önemli derecede hala hissedilmektedir. TÜİK verilerine göre 2019 yılı işsizlik oranı %13,7 olup gençlerde bu oran %25,4 olarak belirlenmiştir. 20-39 yaş aralığını oluşturan Y kuşağı ise TÜİK istatistiklerine bakıldığında en yüksek işsizlik oranına sahip kuşak olarak dikkat çekmektedir. Bu durum küresel bir sorun olarak görülen işsizliğin sonuçlarından en fazla Y kuşağı bireylerinin etkilendiğini göstermektedir. Ayrıca Türkiye İstatistik Kurumunun 2019 yılı verilerine göre yaklaşık 83 milyon olan Türkiye nüfusunun yaklaşık 26 milyonunu Y kuşağı oluşturmaktadır.

Toplam nüfus içerisinde %31 ile önemli bir paya sahip olan kuşak okuldan mezun olmuş, çalışma hayatında yer alan günümüzün mevcut işgücünü oluşturmaktadır. Türkiye'de sosyo-demografik özellikler bakımından kuşaklar değerlendirildiğinde, nüfusun yarısından fazlasının (%58) Y ve Z kuşaklarından oluşması, X kuşağında işgücüne katılım oranlarının (%66,6) diğer kuşaklara nazaran yüksekliği, istihdamın büyük bir çoğunluğunu Y kuşağının oluşturması (%45,8) dikkat çekmektedir (Tekin Epik, Özen, 2018:161). Y kuşağında genç işsizliği konusu, Türkiye'de son yıllarda yoğun talep gören bir başlık olarak dikkat çekmektedir. Biçerli (2019: 438-439)'nin de ifade ettiği gibi bir ülkenin üretim potansiyelini ve dinamik gücünü yansıtan en önemli sermayesi gençlerdir. Bu nedenledir ki bir ülkenin nüfus artış hızı azalırken çalışma çağındaki nüfusun artmasına "demografik fırsat penceresi" denilmektedir. Bu bakımdan genç nüfus bir ülkenin kalkınmasının önünde başat bir unsurdur. Aksi halde bu unsur verimli kullanılamaz, yani yeterince eğitilemez ve istihdam edilemez ise fırsatın tehdiide dönüşmesi aşıkardır.

İşsizlik, tek gelir kaynağı emek olan bireylerin hayatlarında tahribe yol açan en önemli problemlerin başında yer almakta, ekonomik anlamda yaşam standartlarının düşmesi anlamına gelirken (Biçerli, 2019: 392); diğer bir boyutunu da kişilerin fiziki ve psikolojik yapısında meydana getirdiği değişiklikler oluşturmaktadır. En temel ihtiyaçlarını karşılayamayan bireylerin psikolojik olarak sorunlar yaşadığı ve ihtiyacın karşılanmaması halinde organizmanın hayal kırıklığı ve çatışma içine girdiği ve engellenme sonucunda gerilim, stres ve saldırgan davranışların baş gösterdiği ve nihayetinde kaygının ortaya çıktığı görülmektedir (Aytaç ve Keser, 2002). İşsizlerin sosyal ve ekonomik koşulları, depresyon düzeyi ve psikolojik durumlarını belirlemeye yönelik yapılan bir çalışmada (Yüksel, 2005); işsizlerin kendilerini gerilimli hissettiği, kendisi ya da başkalarına kızgın olduğu ve toplum baskısına maruz kaldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Aynı çalışmada gelecekte umudu olmayanların oranı önemli bir düzeyde çıkmaktadır. İşsizlerin depresyon belirtilerine bakıldığında katılımcıların yalnızca %13,7'sinde (24 katılımcı) depresyon belirtisi görülmemektedir. İşsizliğin 15-24 yaş aralığındaki genç işsizler üzerindeki ekonomik ve sosyo-psikolojik etkilerinin araştırıldığı bir diğer çalışmada işsizliğin çoğunlukla gerginlik yarattığı ve katılımcıların çoğunun (%67,7) kendileriyle ilgili olumsuz psikolojik duygulara sahip olduğu sonucuna ulaşılmaktadır (Karasoy, 1999). Karataş (1994)'ın 1990 yılında İş ve İşçi Bulma Kurumu'na başvuru yapan 15-24 yaş arası gençlerde işsizliğin yarattığı ekonomik, sosyal ve psikolojik etkileri hem işsiz hem çalışan gençler arasında karşılaştırma yapılarak ele aldığı çalışmasında; işsiz gençlerin çalışanlara nazaran daha fazla bezginlik ve umutsuzluk yaşadığı görülmektedir. Aynı çalışmada işsizlerde intihar eğiliminin daha yüksek çıktığı belirtilerek; bunun nedeni olarak da işsizliği göstermektedirler. Ayrıca işsizliğin nedeni olarak kendilerini sorumlu tutmakta ve bundan dolayı çevrelerine karşı suçluluk duygusu taşıdıklarını belirtmektedirler. Bu sonuçlarla benzerlik gösteren Ocak (2004)'ın çalışmasında işsizlerin bu deneyimini yaşadıkları süre boyunca ruhsal sağlıklarının bozulduğunu ifade edenlerin oranı %36, karamsar ve içine kapanıkların oranı %29 olup, işsizliğin psikolojilerinde aşınmaya neden olarak depresyona girdiklerini belirtenlerin oranı ise

%15'dir. %80'i içinde buldukları durumdan kendilerini sorumlu tutmakta olup, kendilerini sıkıntılı ve gergin olarak tanımlamaktadırlar. Gelecekle ilgili hiçbir beklentisi olmayanların oranı ise %30 ile ciddi boyutta çıkmaktadır.

İşsizlikten en fazla etkilenen kesimin Y kuşağı içinde yer alan gençler olduğuna dikkat çektikten sonra kaygının gelecekte ortaya çıkma ihtimali mümkün olan ve bireyin bilmediği bir kaynaktan gelen olumsuz durumlara karşı birey üzerinde yarattığı tedirginlik, korku ya da bunalıta olduğu kabul edilmektedir. Kaygı, bireyin yaşamının belirli bir döneminde tecrübe ettiği evrensel bir duygu olarak literatürde sıklıkla kendine yer bulmaktadır. Mevcut durumlara karşı bir tür tepki olarak beliren kaygı, gelecekte kötü bir olay ile karşı karşıya kalınacağına algılandığı ve bireyin kendisini güvensiz hissettiği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Bu durum daha çok geleceğe dönük endişe, kararsızlık, karmaşa, korku, kötümserlik ve umutsuzluk şeklinde ortaya çıkmakta ve bireyin sosyal ve iş yaşamında başarısız olması sonucu doğmaktadır. İş yaşamında başarısız olmanın yanı sıra, işgücü piyasasında söz konusu yüksek işsizlik oranları, iş bulamama korkusu kişiler üzerinde ümitsizlik, çaresizlik ve güven kaybına sebep olmakta ve sonucunda kaygıya yol açmaktadır (Karcıoğlu ve Balkaya, 2018: 105; Etc ve Özbek, 2018:179; Devci vd., 2012: 190; Önocak, 2008: 37). Gençler, işsizliği yetişkinlere göre "yaşamını ertelemek" olarak değerlendirmekte olup; işsizliği, psikolojik gelişimlerini tahrip edip geleceğe olumsuz bir tavırla bakmalarına neden olan bir engel olarak görmektedirler. Farklı bir ifade ile gençler işsizlik tecrübesi karşısında daha hassas davranırken, yetişkinler daha ılımlı ve kabullenici bir özellik sergilemektedirler (Yılmaz vd., 2004). Psikolojik ve sosyal problemlerin yanında işsizliğin bir diğer önemli boyutu olarak ekonomik boyutu da bulunmaktadır. Bu ekonomik boyut psiko-sosyal boyutu önemli derecede etkilemektedir. "Sizce işsizliğin en kötü tarafı nedir?" sorusuna cevap arandığı İslamoğlu (2014)'nin çalışmasında, öncelikle ekonomik etkinin daha büyük olduğu ve bunu psikolojik ve sosyal problemlerin takip ettiği yanıtları verilmektedir. Ekonomik problemlerin başında geçim sıkıntısı, muhtaçlık; psikolojik problemler içinde bunalım, değersizlik ve işe yaramazlık hissi, kendine güven kaybı, gelecek kaygısı, huzursuzluk, stres ve son olarak sosyal problemler olarak sosyal güvencesizlik, aile problemleri ve toplumsal baskı gelmektedir. İşsizliğin psiko-sosyal etkilerinden 20-25 yaş gurubu gençlerin daha fazla etkilendiği ve ayrıca 26-30 yaş grubundakilerin işsizlik riskine daha fazla maruz kaldığı ve yükseköğretim eğitim düzeyine sahip bireylerin eğitim hayatı sonrasında nitelikleri ile uyumlu bir iş bulamaması nedeniyle psikolojik baskı altına girdikleri ve bu kişilerde işsizliğin daha ciddi boyutlarda etki yarattığı belirtilmektedir (Ocak, 2004). Bu noktada literatürde eğitim düzeyi en yüksek kuşak olan Y kuşağının, hem eğitime yaptığı yatırım sonucunda işgücü piyasasında daha iyi çalışma koşullarına sahip olacakları düşüncesinden hareketle yaşam beklentisinin yüksek olması (Erikli ve Bayat, 2019: 308) hem de TÜİK verileri doğrultusunda Türkiye'de işsizlik riskine en fazla maruz kalan kuşak olması gerçeğinden hareketle çalışmamızda Türkiye İş Kurumu (İŞKUR) Ankara İl Müdürlüğü'ne iş aramak amacıyla başvuru yapmış Y kuşağı bireylerinin işsizlik kaygısına bakış açılarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca her ne kadar diğer çalışmalarda yaş faktörü çerçevesinde işsizlerin kaygı düzeyleri ele alınsa da kuşak kavramı göz önünde bulundurularak güncel çalışmaların tekrarlanması işsizlerin kaygı düzeyini yönetmeye ilişkin uygulanacak politikalarda yönlendirici olacağı düşünülmektedir.

2. Araştırmanın örnekleme ve verilerin analizi

Türkiye İş Kurumu resmi istatistiklerine göre 2019 yılında 1.938.695 erkek, 1.933.516 kadın olmak üzere toplamda 3.872.211 kişinin iş arama başvurusu gerçekleşmiştir. Bu başvuruların farklı yaş gruplarına göre dağılımı ise şu şekildedir: 15-24 yaş aralığı 1.305.007; 25-29 yaş aralığı 705.613; 30-34 yaş aralığı 459.206; 35-39 yaş aralığı 432.402; 40-44 yaş aralığı 382.701; 45-49 yaş aralığı 292.862; 50-54 yaş aralığı 164.819; 55-59 yaş aralığı 87.279; 60-64 yaş aralığı 30.604 ve 65+ yaş ise 11.718'dir (İŞKUR, 2019). Kurum tarafından yayınlanan resmi rakamlar değerlendirildiğinde Y kuşağı işsizlerin önemli oranda (%40'ın üzerinde) olduğu görülmektedir. Bu çalışmadan elde edilecek sonuçlar ile Türkiye nüfusunun önemli bir kısmını (yaklaşık %31) oluşturan Y kuşağının, işsizliğin kronik bir problem olduğu ülkemizde yaşamış olduğu kaygı düzeyini belirleyerek söz konusu kaygı düzeylerini olması gereken seviyede tutabilmeye yönelik araç ve yöntemlerin tespit edilmesi ve yapılacak diğer çalışmalara katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

Araştırmanın örneklemini, Ankara ilinde ikamet eden ve Y kuşağı tanımı kapsamında yer alan İŞKUR'a kayıtlı işsizlerden oluşmaktadır. Araştırma birimi olarak Ankara ilinin seçilmesinin temel nedeni yoğun göç olmasıdır. Bu yüzden farklı demografik özelliklere sahip insanların yaşadığı il olmasının yanı sıra başkent olması ve sanayi ile dinamik bir ticari faaliyetin yaşanmasıdır. Anket formu gönüllü katılım esasına göre İŞKUR'a başvuran işsizlere uygulanmıştır. Anketlerin anlaşılabilirliği açısından herhangi bir sorunla karşılaşmamış, ancak herhangi bir gelir durumunun olup olmadığı sorusunda bazı katılımcıların tedirginlik yaşadığı gözlemlenmiştir. Gerekli açıklamalar ile bu tedirginlikler giderilmeye çalışılmış ve 418 anket uygulanması yapılarak çalışmanın amacı doğrultusunda analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışmada araştırma verilerinin analizinde anket yoluyla elde edilen nicel verilerin yorumlanması için SPSS 24.0 istatistiksel analiz programı kullanılmıştır.

3. Bulgular ve yorumlanması

Çalışma kapsamında yer alan 418 Y kuşağı işsiz katılımcının demografik özelliklerine ilişkin betimsel istatistikler, seçilen örneklem hakkında bilgi vermekte olup Y kuşağı işsizlerin kaygı düzeylerini ölçmeye yönelik olan bu çalışmanın amacına uygun analizlerin yapılması olanağını sunmaktadır. İş arama süresi, işten ayrılma nedenleri, maddi destek ile anne-babanın yaşama durumu ve meslek bilgileri de edinilerek çalışmaya uygun analizler yapılmaktadır.

Tablo 1. Katılımcıların demografik özellikleri

		Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	213	51,0
	Erkek	205	49,0
	Toplam	418	100
Doğum Tarihi	1980-1990	156	37,3
	1991-2000	262	62,7
	Toplam	418	100
Medeni Durumu	Evli	142	34,0
	Bekar	276	66,0
	Toplam	418	100
İkamet Yeri	Köy	13	3,1
	Kasaba-İlçe	66	15,8
	İl	339	81,1
	Toplam	418	100
Eğitim Durumu	İlkokul veya Ortaokul	74	17,7
	Lise	156	37,3
	Önlisans	58	13,9
	Lisans veya Üstü	130	31,1
	Toplam	418	100

Y kuşağı işsizlerin kaygı düzeylerini ölçmeye yönelik söz konusu çalışmaya dahil edilen katılımcıların demografik özelliklerinin yer aldığı tabloya göre kadın ve erkek oranlarının birbirine yakın olduğu ve 1991-2000 yılları arası doğumlular ile bekarların diğer gruplara göre çoğunlukta olduğu görülmektedir. Ankara ilinde yapılan bu çalışmada katılımcıların çoğunluğunun lise mezunu olduğu ve ikamet yerinin il

merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Ancak lisans veya üstü mezuniyeti olan katılımcıların azımsanmayacak bir oranda olduğu dikkat çekmektedir. Araştırmada Y kuşağı 3 işsizden birinin lisans veya üstü olduğunu belirtmek mümkündür.

Tablo 2. İş arama süresi, işten ayrılma nedenleri, kira vb. gelir ile aileden maddi destek alma durumu

<i>İş arama süresi durumu</i>	<i>Frekans</i>	<i>%</i>
1 aydan az	62	14,8
1-5 ay	144	34,4
6-11 ay	64	15,3
12-23 ay	78	18,7
24+ ay	70	16,7
Toplam	418	100
<i>İşten ayrılma nedenleri</i>		
İlk defa iş aramakta olanlar	93	22,2
İşyeri küçülmesi, kapanması veya devri, belirli süreli sözleşme, performans gibi gerekçelerle işten çıkarılanlar	140	33,5
Evlilik, sağlık, askerlik, doğum, emeklilik, yer değişikliği, eğitim gibi diğer özel durumlar	101	24,2
Ücret, sosyal güvence ve yan haklar gibi fırsatlar ile ilgili sorunlar	54	12,9
Çalışma süresi ve yoğunluğu, iş ortamı, iş tatminsizliği, sektör/iş alanı değişikliği gibi iş ile ilgili sorunlar	22	5,3
İşveren veya çalışanlar ile problem, uyumsuzluk gibi iş ilişkileri ile ilgili sorunlar	8	1,9
Toplam	418	100
<i>Kira vb. gelir durumu</i>		
Evet	31	7,4
Hayır	387	92,6
Toplam	418	100
<i>Aileden maddi destek alma</i>		
Evet	195	46,7
Hayır	223	53,3
Toplam	418	100

İş arama sürelerinin görüldüğü Tablo 2’de katılımcıların çoğunlukla 1-5 ay arasında iş aramakta oldukları dikkat çekmektedir. Ancak esas çarpıcı olan nokta, bir yıldan daha fazla süredir iş arayanların sayısıdır. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (EUROSTAT), Ekonomik Kalkınma ve Ticaret İşbirliği Örgütü (OECD) ve Türkiye İstatistik Kurumu bir yıl ve bir yılı aşkın süredir işsiz kalanları “uzun süreli işsiz” olarak tanımlamaktadır. Bu doğrultuda Y kuşağı işsizlerin %35,4’ünün uzun süreli işsiz olması bu çalışma açısından önemli bir sonuçtur. Katılımcıların yaklaşık 1/5’inin ilk defa iş aradığı ve çoğunlukla işyeri küçülmesi, kapanması veya devri gibi nedenlerle işten ayrıldığı veya çıkarıldığı görülmektedir. İşten ayrılmada ikinci sırada evlilik, sağlık, askerlik gibi nedenler gösterilmektedir. Diğerleri bu iki neden kadar yüksek oranlarda belirtilmemektedir. Aynı tabloda katılımcıların büyük çoğunluğunun kira vb. herhangi bir gelirin olmadığı görülürken; %46,7’sinin ailesinden maddi destek aldığını belirtmesi dikkat çeken sonuçlar arasında yer almaktadır.

Tablo 3. Anne-baba yaşama durumu ve mesleği

<i>Anne yaşama durumu</i>	<i>Frekans</i>	<i>%</i>	<i>Baba yaşama durumu</i>	<i>Frekans</i>	<i>%</i>
Sağ	404	96,7	Sağ	370	88,5
Vefat etti	14	3,3	Vefat etti	48	11,5
Toplam	418	100	Toplam	418	100

Anne - Meslek			Baba - Meslek		
Vefat eden	14	3,3	Vefat eden	48	11,5
Ev hanımı	319	76,3	Çiftçi	83	19,9
Memur	9	2,2	Memur	43	10,3
İşçi	24	5,7	İşçi	27	6,5
Esnaf, zanaatkar	4	1,0	Esnaf, zanaatkar	21	5,0
Serbest meslek	15	3,6	Serbest meslek	61	14,6
Emekli	29	6,9	Emekli	126	30,1
Diğer	4	1,0	Diğer	9	2,2
Toplam	418	100	Toplam	418	100

Kira gibi herhangi bir geliri olmayan Y kuşağı işsiz katılımcıların çoğunlukta olduğu ve bu katılımcıların çoğunluğunun aileden maddi destek aldığı düşünüldüğünde anne-babanın yaşama durumu ve yaptıkları mesleğinde önemi ortaya çıkmaktadır. Bu durumu gösteren Tablo 3'e göre katılımcıların büyük bir çoğunluğunun anne ve babasının hayatta olduğu anlaşılmaktadır. Anne mesleğinde ise büyük çoğunlukla ev hanımı belirtilmekte; baba mesleğinde emekli oranı yüksek çıkmaktadır. Annelerinin ev hanımı, babalarının ise emekli olduğu göz önüne alınırsa işsizlik sürecindeki maddi desteğin yeterliliği tartışma konusudur. Bu yüzden sözü edilen mesleklerinde kaygı üzerinde etkisinin olması olasıdır.

Tablo 4. Çalışma hayatındaki sorunlar

Türkiye'de çalışma hayatında sorunlar vardır?	Frekans	%
Evet	418	100,0
Hayır	0	0,0
Toplam	418	100
Çalışma hayatındaki önemli sorunlar nelerdir? *		
Ücretlerin yetersizliği	347	20,7
İşsizlik	287	17,1
Uzun çalışma süreleri	253	15,1
Emeklilik yaşının yüksekliği	193	11,5
Yasal düzenlemelerin yetersizliği	184	11,0
İş güvencesinden yoksunluk	181	10,8
Sosyal sigortaların yetersizliği	121	7,2
Sendikaların güçsüzlüğü	113	6,7
Toplam	1679	100

*Katılımcılara birden fazla şık işaretleyebilecekleri belirtilmiştir.

Türkiye'de çalışma hayatında sorunların neler olduğunu gösteren Tablo 4'e göre Y Kuşağı işsizlerin tümü çalışma hayatında sorunların olduğunu belirtmektedirler. İşsiz olmalarına rağmen belirtilen sorunların başında ücretlerin yetersizliği gelirken; işsizlik sorunu ikinci sırada yer almaktadır. Daha sonrasında ise uzun çalışma saatleri gelmektedir. Bu verilere göre, Türkiye'de uzun saatler çalışılmasına rağmen yeterli ücretin alınmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Y kuşağını yakından ilgilendiren önemli konular arasında olan emekli yaşının yüksekliği de bir diğer önemli sorun olarak belirtilmektedir.

Tablo 5. Durumluk-sürekli kaygı envanterinin güvenilirlik katsayıları

Güvenilirlik Analizi	α	Madde Sayısı
Durumluk Kaygı Envanteri	,887	20
Sürekli Kaygı Envanteri	,807	20

C. D. Spielberger ve arkadaşları tarafından (1970) geliştirilen ve Türkçeye uyarlaması Öner ve Le Compte (1983) tarafından yapılan durumluk-sürekli kaygı envanteri ölçeği kaygı düzeyinin ölçülmesi olanğını vermektedir. Durumluk kaygı, kişinin içinde bulunduğu stresli durumdan dolayı hissettiği kendine has olan kaygıyı tanımlanırken; sürekli kaygı, kişinin içinde bulunduğu durumu/durumları stresli olarak yorumlama eğilimi olarak ifade edilmektedir. Tablo 4'e göre durumluk kaygı envanterinin güvenilirlik katsayısı çalışmada 0,887 çıkarken; sürekli kaygı envanterinin ise 0,807 olarak hesaplanmaktadır. Güvenilirlik analizlerinin yapılmasından sonra elde edilen değerlerin yorumlanması için ölçütlere bakıldığında; 0 ile 1 arası değerler alan alfa değerinin (α) kabul edilebilir bir değer olması için en düşük 0.70 olması gerekmektedir (Coşkun vd., 2015: 126). Buna göre hesaplanan değerlerin kabul edilebilir bir seviyede olduğunu söylemek mümkündür. Durumluk-sürekli kaygı envanteri 40 madden oluşmaktadır. Değerlendirme aralıkları ise 1 (Hemen hemen hiçbir zaman), 2 (Bazen), 3 (Çoğu zaman), 4 (Hemen hemen her zaman) şeklindedir. Ölçekte yer alan doğrudan ifadeler olumsuz duyguları, tersine dönmüş ifadeler ise olumlu duyguları ifade etmektedir. 1, 6, 7, 10, 13, 16, 19. maddeler tersine dönmüş ifadelerden oluşmaktadır. Ölçekten elde edilen toplam puan değeri 20 ile 80 arasında değişmektedir. Puanın yüksek olması kaygı düzeyinin yüksekliğini göstermektedir.

Tablo 6. Katılımcıların durumluk-sürekli kaygı envanteri ortalamaları

	N	$\bar{X}$	Ss	Min.	Maks.
Durumluk Kaygı Envanteri	418	41,37	10,545	20	72
Sürekli Kaygı Envanteri	418	43,99	8,445	22	76

Araştırmada Ankara'da İŞKUR'a başvuran 418 Y kuşağı işsiz en düşük durumluk kaygı envanteri puanı 20, en yüksek puanı ise 72'dir. Katılımcıların durumluk kaygı envanteri puan ortalaması 41,37 (standart sapması 10,545) iken; sürekli kaygı puan ortalaması ise 43,99 (standart sapması 10,545)'dur.

Durumluk kaygı envanteri puan ortalamasının bir standart sapma alt sınırı olan 30,82 puanın altında puanı olan katılımcılar "20<Puan≤30,82 **kaygı düzeyi düşük**"; durumluk kaygı envanteri puan ortalamasının bir standart sapma üst sınırı olan 53,10 puanın üstünde puan olan katılımcıların ise "51,91<Puan≤72 **kaygı düzeyi yüksek**" olduğu kabul edilmiştir. Belirtilen alt ve üst puanlar arasında kalan durumluk kaygı envanteri puana sahip katılımcılar "30,82<Puan≤51,91 **kaygı düzeyi orta**" olduğunu belirtmek mümkündür. Durumluk kaygı envanterinde olduğu gibi sürekli kaygı envanterinde de benzer bir hesaplama yapılması gerekmektedir. Buna göre "22<Puan≤35,54 **kaygı düzeyi düşük**"; "52,43<Puan≤76 **kaygı düzeyi yüksek**"; "35,54<Puan≤52,43 **kaygı düzeyi orta**"dır. Bu hesaplamalara göre Y kuşağı işsiz katılımcıların durumluk-sürekli kaygı envanteri puan ortalamalarına göre orta düzeyde bir kaygıya sahip olduklarını görmekteyiz. Araştırmada iki grup arasındaki farkları incelemek için Bağımsız Grup t testi (Independent Samples t Test); ikiden fazla grupları karşılaştırmak için varyans analizi (one-way Anova) uygulanmıştır.

Tablo 7. Durumluk-sürekli kaygı düzeyinin cinsiyet değişkenine göre farklılaşması

	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	SD	t	P
Durumluk Kaygı Envanteri	Kadın	213	41,46	11,086	416	,186	,853
	Erkek	205	41,27	9,978			
Sürekli Kaygı Envanteri	Kadın	213	45,15	8,822	416	2,905	,004
	Erkek	205	42,78	7,875			

Durumluk-sürekli kaygı envanteri puan toplamlarına göre Tablo 7’de İŞKUR’a başvuran Y kuşağı işsizlerin cinsiyet değişkenine göre durumluk ve sürekli kaygıda kadınlarda ve erkeklerde orta düzeyde bir kaygının hâkim olduğu görülmektedir. Durumluk kaygı düzeyinde cinsiyet değişkenine göre gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmazken ($t_{(416)} = ,186$; $p>0,05$); sürekli kaygı düzeyinde kadınlar ile erkekler arasında anlamlı bir farklılık bulunmaktadır ($t_{(416)} = 2,905$; $p<0,05$). Buna göre kadınların sürekli kaygı düzeyinin erkeklere kıyasla daha yüksek ve bu farkın anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Tablo 8. Durumluk-sürekli kaygı düzeyinin doğum yılı aralığı değişkenine göre farklılaşması

	Doğum yılı	N	$\bar{X}$	Ss	SD	t	P
Durumluk Kaygı Envanteri	1980-1990	156	42,19	10,378	416	1,230	,219
	1991-2000	262	40,88	10,633			
Sürekli Kaygı Envanteri	1980-1990	156	44,58	8,404	416	1,112	,267
	1991-2000	262	43,63	8,466			

Durumluk-sürekli kaygı envanteri puan toplamlarının Y kuşağının doğum aralıklarının gruplandırılmasına göre yapılan hesaplamalara göre her iki grupta da orta düzeyde bir kaygı düzeyinin söz konusu olduğu ancak her iki kaygı envanterinde de gruplar arasında (iki kaygı envanterinde her ne kadar 1980-1990 arası doğumlarının kaygı düzeyi yüksek olsa da) anlamlı bir farklılığın olmadığı Tablo 8.’e bakıldığında söylemek mümkündür (Durumluk kaygı $t_{(416)} = 1,230$; $p>0,05$; Sürekli kaygı $t_{(416)} = 1,112$; $p>0,05$).

Tablo 9. Durumluk-sürekli kaygı düzeyinin medeni durum değişkenine göre farklılaşması

	Medeni durum	N	$\bar{X}$	Ss	SD	t	P
Durumluk Kaygı Envanteri	Evli	142	41,04	10,669	416	-,466	,641
	Bekar	276	41,54	10,496			
Sürekli Kaygı Envanteri	Evli	142	44,13	8,042	416	,253	,801
	Bekar	276	43,91	8,659			

Medeni durum değişkenine göre durumluk-sürekli kaygı düzeyi hesaplamalarının yer aldığı Tablo 9’da evli veya bekar olan Y kuşağı işsizlerin orta düzeyde bir kaygı taşıdıkları ve kaygı düzeyleri arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmektedir (Durumluk kaygı $t_{(416)} = -,466$; $p>0,05$; Sürekli kaygı $t_{(416)} = ,253$; $p>0,05$).

Tablo 10. Durumluk-sürekli kaygı düzeyinin ikamet yeri değişkenine göre farklılaşması

	Gruplar	İkamet yeri	N	$\bar{X}$	Ss	F	P	Fark
Durumluk Kaygı Envanteri	1	Köy	13	41,46	8,263	,267	,766	-----
	2	Kasaba-İlçe	66	40,50	10,312			
	3	İl	339	41,54	10,684			
Sürekli Kaygı Envanteri	1	Köy	13	47,38	6,602	1,114	,329	-----
	2	Kasaba-İlçe	66	43,65	7,906			
	3	İl	339	43,92	8,600			

İkamet yerinin iş bulma olasılığı üzerindeki etkisi düşünüldüğünde işsizlerin durumluk ve sürekli kaygı düzeyi üzerinde de etkisi olacağına öngörülmesi mümkündür. Ancak Tablo 10'daki sonuçlara göre sürekli kaygı düzeyinde köyde yaşayanların kaygı düzeyi diğer iki gruba nazaran yüksek olmasına rağmen ikamet yerinin kaygı düzeyi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığa yol açmadığı görülmektedir (Durumluk kaygı F = ,267; p>0,05; Sürekli kaygı F = 1,114; p>0,05).

Tablo 11. Durumluk-sürekli kaygı düzeyinin eğitim durumu değişkenine göre farklılaşması

	Gruplar	Eğitim durumu	N	$\bar{X}$	Ss	F	P	Fark
Durumluk Kaygı Envanteri	1	İlkokul veya ortaokul	74	42,80	9,052	1,923	,125	-----
	2	Lise	156	40,15	10,561			
	3	Önlisans	58	43,43	10,134			
	4	Lisans veya üstü	130	41,10	11,348			
Sürekli Kaygı Envanteri	1	İlkokul veya ortaokul	74	45,95	6,770	1,755	,155	-----
	2	Lise	156	43,46	8,409			
	3	Önlisans	58	44,21	7,666			
	4	Lisans veya üstü	130	43,41	9,529			

Durumluk-sürekli kaygı düzeyinin eğitim durumu değişkenine göre değerlerini içeren Tablo 11'e göre medeni durum ve ikamet yeri değişkeninde olduğu gibi gruplar arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (Durumluk kaygı F = 1,923; p>0,05; Sürekli kaygı F = 1,755; p>0,05). Eğitim seviyesinin değişmesi (yükselmeye veya düşmeye) durumluk ve sürekli kaygı düzeyi üzerinde bu araştırmada herhangi bir farklılığa yol açmamaktadır.

Tablo 12. Durumluk-sürekli kaygı düzeyinin iş arama süresi değişkenine göre farklılaşması

	Gruplar	İş arama süresi	N	$\bar{X}$	Ss	F	P	Fark
Durumluk Kaygı Envanteri	1	1 aydan az	62	39,48	9,351	1,022	,396	-----
	2	1-5 ay	144	40,83	9,919			
	3	6-11 ay	64	41,92	10,692			
	4	12-23 ay	78	42,35	12,278			
	5	24+ ay	70	42,56	10,566			
Sürekli Kaygı Envanteri	1	1 aydan az	62	43,13	8,028	2,042	,088	-----
	2	1-5 ay	144	43,07	7,981			
	3	6-11 ay	64	44,16	8,433			
	4	12-23 ay	78	44,06	9,266			
	5	24+ ay	70	46,40	8,542			

Tüm işsizlerde olduğu gibi Y kuşağı işsizlerde de iş arama süresinin uzamasının kaygı düzeyini arttıracığı düşünülmesine rağmen durumluk-sürekli kaygı düzeyinde iş arama süresine göre orta düzeyde

bir kaygının olduğu ve gruplar arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı Tablo 12'den anlaşılmaktadır (Durumluk kaygı $F = 1,022$; $p > 0,05$; Sürekli kaygı $F = 2,042$; $p > 0,05$). 24+ ay iş arama süresi olan Y kuşağı işsizlerin kaygı düzeyi her ne kadar diğer gruplara göre yüksek bir kaygı düzeyi sergilese de (özellikle sürekli kaygı düzeyinde) bu aradaki fark istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bulunmamaktadır.

Tablo 13. Durumluk-sürekli kaygı düzeyinin aileden maddi destek alma değişkenine göre farklılaşması

	Aileden maddi destek	N	$\bar{X}$	Ss	SD	t	P
Durumluk Kaygı Envanteri	Evet	195	40,41	11,187	416	-1,755	,080
	Hayır	223	42,22	9,898			
Sürekli Kaygı Envanteri	Evet	195	43,61	9,081	416	-,855	,393
	Hayır	223	44,32	7,854			

Aileden maddi destek almanın kaygı düzeyi üzerindeki etkisinin belirlenmeye çalışıldığı Tablo 13'e göre maddi destek almayanların kaygı düzeyleri diğer gruba göre yüksek olmasına rağmen aradaki farkın anlamlı olmadığı görülmektedir (Durumluk kaygı $t_{(416)} = -1,755$; $p > 0,05$; Sürekli kaygı $t_{(416)} = -,855$; $p > 0,05$).

Tablo 14. Durumluk-sürekli kaygı anne-baba yaşama durumu değişkenine göre farklılaşması

	Anne yaşama durumu	N	$\bar{X}$	Ss	SD	t	P
Durumluk Kaygı Envanteri	Sağ	404	41,42	10,559	416	,520	,603
	Vefat etti	14	39,32	10,403			
Sürekli Kaygı Envanteri	Sağ	404	43,91	8,448	416	-1,068	,286
	Vefat etti	14	46,36	8,308			
	Baba yaşama durumu	N	$\bar{X}$	Ss	SD	t	P
Durumluk Kaygı Envanteri	Sağ	370	41,21	10,579	416	-,846	,398
	Vefat etti	48	42,58	10,308			
Sürekli Kaygı Envanteri	Sağ	370	43,81	8,307	416	-1,228	,220
	Vefat etti	48	45,40	9,423			

Aileden maddi destek almanın yanında anne-babanın yaşama durumunun da kaygı düzeyini etkileyeceği düşünülmektedir. Herhangi bir geliri olmayan Y kuşağı işsizlerin aileden alınacak destek ile hayatlarını idame edecekleri düşünüldüğünde önemi ortaya çıkmakta ve kaygı düzeyini ne derecede etkilediği sorusu akla gelmektedir. Bu sorunun cevabının yer aldığı Tablo 14'e göre anne-baba vefat edenlerde daha yüksek bir kaygı düzeyi söz konusudur. Ancak Y kuşağı işsiz katılımcıların anne-baba yaşama durumuna göre durumluk ve sürekli kaygı düzeyinde gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır (Anne Durumluk kaygı $t_{(416)} = ,520$; $p > 0,05$; Anne Sürekli kaygı $t_{(416)} = -1,068$; $p > 0,05$; Baba Durumluk kaygı $t_{(416)} = -,846$; $p > 0,05$; Baba Sürekli kaygı $t_{(416)} = -1,228$; $p > 0,05$). Aileden destek alma durumunda da benzer bir sonuç karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 15. Durumluk-sürekli kaygı düzeyinin kira vb. gelir değişkenine göre farklılaşması

	Kira vb. gelir	N	$\bar{X}$	Ss	SD	t	P
Durumluk Kaygı Envanteri	Evet	31	43,61	11,304	416	1,231	,219
	Hayır	387	41,19	10,477			
Sürekli Kaygı Envanteri	Evet	31	44,35	8,670	416	,251	,802
	Hayır	387	43,96	8,438			

Aileden maddi destek alma durumunda olduğu gibi Y kuşağı işsizlerin kira vb. geliri olan ve olmayanlar arasında durumluk ve sürekli kaygı düzeyinde anlamlı bir farklılığın olmadığı Tablo 15'teki hesaplamalara yansımaktadır (Durumluk kaygı $t_{(416)} = 1,231$; $p > 0,05$; Sürekli kaygı $t_{(416)} = ,251$; $p > 0,05$). Her ne kadar bu aradaki fark anlamlı düzeyde olmasa da kira vb. geliri olan katılımcıların kaygı düzeyi ortalamalarının yüksek çıkması dikkat çekmektedir.

3. Sonuç

TÜİK verileri yaş değişkenine göre incelendiğinde, Türkiye'de gençlerin işsizlikten daha fazla etkilen-dikleri açık bir şekilde görülmekte ve her geçen yıl bu işsizlik oranları artış göstermektedir. 2019 yılı TÜİK verilerinde bir önceki yıla göre toplam işsizlik oranı 2,7 puan artarak %13,7 seviyesine ulaşmıştır. Gençlerin işsizlik oranları ise %5,1'lik bir artış göstererek %25,4 olarak gerçekleşmiştir. %25,4 olan genç işsizlik oranı yaklaşık her 4 gençten 1'inin işsiz olduğunu göstermektedir. Bu sorunun temelinde gençlerin işgücü piyasasına ilk kez giriş yapmaları, eğitimlerini yeni tamamlamış olmaları, işverenler tarafından beklenen iş tecrübesine sahip olamayışları, iş arama sürecinin uzunluğu, eğitim ile istihdam arasındaki bağlantının yeterince güçlü olmaması (eğitim planlamasının iyi bir şekilde yapılamaması halinde işgücü piyasasının talebinden fazla mezun verilmesi işsizlik oranlarının yüksek seyretmesine neden olmaktadır), ülkemizde niteliğin geri planda olduğu mesleklerin çoğunlukta olmasından dolayı eğitim düzeyi yüksek genç işgücüne yönelik istihdam yaratma noktasında yetersizliklerin varlığı (Çelik-Gönültaş, 2019: 231-239), işgücü piyasasına ilişkin bilgi eksiklikleri emek yoğun üretimden sermaye yoğun üretime geçişin hızı, istihdama ilişkin vergilerin yüksekliği ile paralel işgücü maliyetlerinin artması, girişimcilik faaliyetlerinin yetersiz olması gibi nedenlerin yattığı belirtilmektedir (Dursun ve Aytaç, 2009: 73-74; Tekin-Tayfun ve Korkmaz, 2016: 537).

İşsizliğin ekonomik ve psikolojik etkilerini ele alarak işsizlik sorunu üzerine literatürde çok sayıda çalışma yer almaktadır. Yapılan çalışmalar özellikle işsizlikten en fazla etkilenen kesim olan gençler ve yükseköğretimden mezun olmuş kişiler üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu araştırmanın amacı Türkiye nüfusunun yaklaşık %31'ini oluşturan Y kuşağının, işsizliğin kronik bir problem olduğu ülkemizde yaşamış olduğu kaygı düzeyini analiz etmektir.

Ankara İŞKUR İl Müdürlüğü'ne iş aramak için başvuru yapmış Y kuşağı bireylerin katıldığı bu çalışmada cinsiyet dağılım oranlarına bakıldığında kadın-erkek dağılımının birbirine yakın olduğu ve yüksek bir oranla 1991-2000 arası doğumlulardan oluştuğu görülmektedir. Katılımcıların büyük bir çoğunluğunun bekar ve Ankara ilinde ikamet ettiği; eğitim durumunun ise çoğunlukla lise ile lisans veya üstü olduğu anlaşılmaktadır. İŞKUR'a başvuran işsizlerin %35,4'ünün "uzun süreli işsiz" oldukları, %34,4'ünün ise "1-5 ay" süredir iş aradıkları görülmektedir. Kanyılmaz Polat (2015) tarafından yapılan "Yükseköğrenim Mezunlarında İşsizliğin Psikolojik Sonuçları ve İş Arama Davranışlarına Etkisi: Çanakkale İli Örneği" adlı doktora çalışmasında yükseköğrenim görmüş bireylerin işsizlik durumundan nasıl etkilendikleri araştırılmış olup; çalışmanın evrenini "Çanakkale ilinde İş-Kur'a kayıtlı; önlisans, lisans ve yüksek lisans mezunu işsizler" oluşturmaktadır. Katılımcıların %53'ü ilk 6 ay içerisinde iş bulma ümidinde olduklarını bir başka deyişle uzun süreli işsiz kategorisine girmeden iş bulabileceklerine inanmaktadırlar. Ancak çalışmamız sonuçlarına bakıldığında 6 aydan fazla süredir iş aramakta olanların önemli bir oranda olduğunu ve hatta çoğunluğun uzun süreli işsiz kategorisinde yer aldığını söylemek mümkündür. İşten ayrılma veya çıkarılma nedenlerine ilişkin verilere göre çoğunlukla kaynağın işyeri küçülmesi, kapanması veya devri, belirli

sürelî sözleşme, performans gibi katılımcının dışındaki nedenlerden ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmaktadır. Katılımcının kendisinden kaynaklanan evlilik, sağlık, askerlik, doğum, emeklilik, yer değişikliği, eğitim gibi özel nedenler ikinci sırada gelmektedir. İşsiz Y kuşağı katılımcıların kira vb. herhangi bir gelirinin olmadığı; ancak bu orandan dolayı aileden desteğin önemli bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Çizel vd. (2011)'nin yapmış olduğu çalışmada da işsizlik deneyiminin yaşandığı dönemlerde kişinin sosyal çevreden ve zorunlu ihtiyaçlarını karşılayabilmek için aileden aldığı desteklerin psikolojik sıkıntıları azaltma noktasında etkin rol oynadığı belirtilmektedir. Çalışmada katılımcıların anne-babalarının çoğunlukla hayatta olduğu görülmektedir. Baba mesleği emekli, anne mesleği ise ev hanımı ağırlıklıdır. Ailesinden veya yakın çevresinden sosyal destek aldığını algılayan gençlerin (Y kuşağı da dahil edilebilir) fiziksel ve psikolojik sağlık sorunlarıyla daha az karşı karşıya geldiği ve bu sosyal desteğin ayrıca gençlerdeki sürekli kaygı ve depresyon düzeylerini azalttığı belirtilmektedir (Yavuz ve Özmete, 2012: 14). Bu açıdan değerlendirildiğinde çoğunlukta anne-babanın hayatta olması ve aileden maddî destek almanın yanında sosyal desteğin algılanması kaygı düzeyinin şekillenmesinde de etkili olmaktadır. Tüm katılımcılar Türkiye'de çalışma hayatında sorunlar olduğu konusunda uzlaşmaktadırlar. Y kuşağı işsizlerin dahil edildiği bu çalışmada işsizliğin temel sorun olarak çıkması beklenirken ücretlerin yetersizliğinin yüksek oluşu dikkat çekmektedir. İşsizlik ve uzun çalışma saatleri ardından gelmektedir. Eğitim seviyesi yüksek olan bu kuşağın işgücü piyasasında var olan uzun çalışma süreleri karşılığında yetersiz ücretlerin verildiği sorununu dile getirdiklerini belirtmek mümkündür. Y kuşağının tecrübe eksikliği, ilk kez işgücü piyasasına katılma, istihdam yaratıcı yatırımların yetersizliği gibi nedenlerden dolayı düşük ücretlerle karşılaştığı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda çalışma hayatında söz konusu kuşağın en önemli probleminin ücret yetersizliği olduğu araştırma sonucunu desteklemektedir. Ayrıca Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Dairesi'nin (DİSK-AR)-2019 raporuna göre, Türkiye'de yaklaşık 10 milyon kişinin asgari ücret karşılığında istihdam edildiği göz önüne alındığında bu kuşağın Türkiye işgücü piyasasında mevcut asgari ücret düzeyinin yeterliliğini sorguladığı ve hatta düşük ücret yerine çalışmama tercinde buldukları düşünülmektedir.

Katılımcıların durumluk ve sürekli kaygı envanteri puan ortalamalarına bakıldığında kaygı düzeylerinin orta seviyede olduğu görülmektedir. Durumluk kaygı düzeyinde cinsiyet değişkenine göre gruplar arasında farklılık gözlemlenmezken; sürekli kaygı düzeyinde kadınların kaygı düzeyleri erkeklere göre daha yüksektir. Diğer çalışmalarda da bu sonucu destekler nitelikte sonuçlara ulaşılmaktadır. Karataş (1994)'in çalışmasında durumluk ve sürekli kaygı düzeyinin işsiz gençlerde çalışan gençlere oranla daha yüksek çıktığı; durumluk kaygı düzeyinin cinsiyet değişkeninden etkilenmediği ancak sürekli kaygı düzeyini etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durumun gerekçesi olarak da toplumsal değerlerin bu sonuç üzerinde etkisi olduğu düşünülmektedir. Erkeklere göre biraz daha baskı altında olan kadınların yaşamları üzerinde ailedeki ve toplumdaki rolünün sonucu olarak ailenin ve yaşanan çevrenin doğrudan veya dolaylı olarak etkisinin altında bulunduğu ve daha çok beklentinin varlığından söz edilmektedir (Dursun ve Aytaç, 2009: 78-79; Akgün vd., 2007: 295). Ayrıca kadınların eğitim seviyelerinin daha düşük olması da bir diğer neden olarak belirtilmektedir (Kavak, 1997: 25). Ancak bazı çalışmalarda bu çalışmanın aksine erkeklerin kaygı düzeylerinin daha yüksek olduğu görülmektedir Çizel vd. (2011)'nin Türkiye İş Kurumu Antalya İl Müdürlüğü'ne kayıtlı işsizlere yapmış olduğu çalışma sonuçlarına göre, kadınlara nazaran erkeklerin daha fazla psikolojik sıkıntı yaşadığı ortaya çıkmıştır. Yılmaz vd. (2004) çalışıp daha sonra işsiz kalan ve işsizlik süresi 3 aydan daha uzun süren işsizlerle gerçekleştirdiği alan çalışmasında, işsizliğin erkekleri daha fazla etkilediği ve işsiz kaldıklarında kendilerini "çaresiz" olarak nitelendirdikleri sonucuna ulaşılmaktadırlar. İşsizliğin psiko-sosyal etkilerini ve bunların işsiz bireyleri nasıl etkilediği üzerinde duran farklı bir çalışmada da işsizliğin erkeklerde kadınlara nazaran daha fazla psikolojik baskı oluşturduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Benzer şekilde bu duruma da sebep toplumsal rol gösterilmektedir. "Aile reisi" veya "evin gelirini sağlayan kişi" olarak görülen erkekler geleneksel bir role sahip oldukları ve ailenin geçimini sağlamakla sorumlu tutulmaları erkeklerin kaygı düzeyine etki etmektedir (Ceyhan, 2004: 98-99; Gizir, 2005: 209; Duman vd., 2009: 31).

Bu çalışmanın kapsamında yer alan Y kuşağı işsizlerin durumluk-sürekli kaygı düzeylerinde medeni durum, ikamet yeri, eğitim durumu, iş arama süresi, aileden maddi destek alma, anne-baba yaşama durumu ile kira vb. gelir değişkenlerine göre gruplar arasında herhangi bir farklılık olmadığı sonuçlara yanılmaktadır. Kumaş (2001)'in işsizliğin psikolojik ve sosyal sonuçlarını ortaya çıkarmak amacıyla yaptığı çalışmasında da yaş, cinsiyet ve eğitim düzeyi değişkenlerine göre işsizliğin psiko-sosyal sonuçları içerisinde yer alan "stres" faktörü arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Ancak işsizlik süresi uzadıkça stres düzeyinin, yaş ilerledikçe de umutsuzluk duygusunun arttığı tespit edilmiştir. Ayrıca aynı çalışmada eğitim düzeyinin yüksekliği ve gelirin varlığının ise gelecekte umutlu olma ve beklentileri artırdığı katılımcılar tarafından ifade edilmektedir. İşsizlik süresi ne kadar uzarsa bireylerin geleceğe yönelik umutlarının o derece tükendiği araştırmanın sonuçları içinde yer almaktadır. Yılmaz vd. (2004), özellikle evli ve çocuk sahibi olan bireyler ile eğitim seviyesi yüksek olanlarda işsizliğin yarattığı olumsuzluğun daha şiddetli olduğunu belirtmektedirler. Karataş (1994)'in çalışmasında da işsiz gençlerde evlilerin daha fazla bezginlik ve umutsuzluk yaşadığı; durumluk kaygı düzeyini etkileyen değişkenlerin yaş, medeni durum, aile reisi olma durumu; sürekli kaygı düzeyini etkileyen değişkenlerin ise cinsiyet, gelir düzeyi, işsizlik süresi olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Kanyılmaz-Polat (2015)'in çalışmasında, işsizliğin psikolojik sonuçlarının cinsiyet, yaş grupları, medeni durum açısından anlamlı bir farklılık göstermediği; eğitim düzeyleri arttıkça psikolojik sağlık ve depresyon riskinin de artış gösterdiği belirtilmektedir. Ayrıca işsizlik süresi 7-12 ay olan bireylerin depresyonda olma riskinin, işsizliklerinin henüz ilk 6 ayında olan bireylerden daha yüksek olduğu bulunmuştur.

Farklı kuşakların özelliklerini taşıyan işsizlerin hem sosyal politikalar hem de toplum aracılığı ile korunması ve desteklenmesi gereği çarpıcı bir biçimde birçok çalışmada ortaya konulmaktadır. Her geçen gün işsizlik oranlarının arttığı düşünüldüğünde İŞKUR'a başvuru yapan farklı özelliklere ve farklı kaygı düzeylerine sahip bireylerin sorunlarının üzerinde önemle durulması ve sorunun çözümüne yönelik sosyal politikalar üretilmesi gerekmektedir. Bu sorunun çözüm mekanizmasında önemli bir yere sahip kurumların arasında yer alan İŞKUR'la yapılan bu çalışmanın yol gösterici olması da ayrıca öneme sahiptir. İşgücü piyasasında önemli bir orana sahip olan X kuşağının da kaygı düzeyinin belirlenerek karşılaştırmalı bir çalışma yapılmasına ve farklı iller örnekleminde yapılacak çalışmalara ihtiyaç olduğunu söylemek mümkündür.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırma verilerinin toplanmasında kullanılan anket formu için Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'nda gerekli etik kurul onayı alınmıştır (Karar no: 88; Tarih: 30.04.2019).

Destek Beyanı

Bu makale Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi tarafından 19/091/01/5 kod numaralı proje ile desteklenmiştir.

Çıkar Beyanı

Makalenin yazarları arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranları

Hilmi ETCİ %50, Merve ÇELİK GÖNÜLTAŞ %30, Çağlar ÖZBEK %20 şeklindedir.

Kaynakça

- Acıoğlu, İ. (2015). "İş"te Y Kuşağı. Ankara: Elma Yayınevi.
- Akgün, A., Gönen, S. ve Aydın, M. (2007). İlköğretim Fen ve Matematik Öğretmenliği Öğrencilerinin Kaygı Düzeylerinin Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 6(20), 283-299.
- Ayhün, S.E., (2013). Kuşaklar Arasındaki Farklılıklar ve Örgütsel Yansımaları. Ekonomi ve Yönetim Araştırmalar Dergisi, 2(1), 93-112.

- Aytaç, S. ve Keser, A. (2002). İşsizliğin Çalışan Bireyler Üzerindeki Etkisi: İşsizlik Kaygısı. *İŞ GÜÇ Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 4(2).
- Başgöze, P. ve Bayar, N. A. (2015). Eko Otellerden Hizmet Satın Alımında Kuşaklararası Farklılaşmalar Üzerine Bir Çalışma. *Sosyoekonomi*, 23(24), 118-130.
- Biçerli, M. K. (2019). *Çalışma Ekonomisi*. İstanbul: Beya Yayınları.
- Ceyhan, A. A. (2004). Ortaöğretim Alan Öğretmenliği Tezsiz Yüksek Lisans Programına Devam Eden Öğretmen Adaylarının Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2004/1, 91-102.
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı* (8. Baskı). Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Crampton, S. M., ve Hodge, J.W. (2009). Generation Y: Unchartered Territory. *Journal of Business & Economics Research*, 7(4). 1-6.
- Gönültaş Çelik, M. (2019). İşgücü Piyasasının Bir Sorun Alanı Olarak Uyumsuz Eşleşme. *Yönetim ve Çalışma Dergisi*, 3(2), 223-241.
- Çizel, B. R., Güzeller, O. C., ve Mütevellioğlu, N. (2011). İşsizliğin Psikolojik Sonuçları: Antalya Örneği. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 2(2), 26-41.
- Deveci, S. E., Çalmaz, A., Açıık, Y. (2012) "Doğu Anadolu'da Yeni Açılan Bir Üniversitenin Öğrencilerinde Kaygı Düzeylerinin Sağlık, Sosyal ve Demografik Faktörlerle İlişkisi". *Dicle Tıp Dergisi*, 39 (2), 189-196.
- DİSK-AR. (2019). *Asgari Ücret Raporu*. DİSK Araştırma Merkezi, İstanbul.
- Duman, S., Taşğın, Ö. ve Özdağ, S. (2009). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Spor Yöneticiliği Bölümünde Okuyan Öğrencilerin Umutsuzluk Düzeylerinin İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilim Dergisi*, 11(3), 27-32.
- Dursun, S. ve Aytaç, S. (2009). Üniversite Öğrencileri Arasında İşsizlik Kaygısı. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXVIII (1), 71-84.
- Erikli, S. ve Bayat, B. (2019). Üniversite Mezunu Uzun Süreli Genç İşsizlerin Eğitim ve Çalışma Yaşamı Beklentisi: Ankara Örneği. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 19(43), 298-331.
- Etcı, H. ve Özbek, Ç. (2018) "Kuşak Çalışmalarında Gençlik: Y ve Z Kuşağı Öğrencilerin Kaygı Düzeyini Ölçmeye Yönelik Bir Araştırma", *Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış 2*. Ed. H. H. Özkoç, F. Bayraktaroğlu. Ankara: Nobel.
- Gizir, C. A. (2005). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Son Sınıf Öğrencilerinin Problemleri Üzerine Bir Çalışma. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(2), 196-213.
- İşığışık, Ö. (2019). Temel Sosyal Politika Sorunları/ İstihdam ve İşsizlik, *Sosyal Politika*. Ed. Aysen Tokol ve Yusuf Alper. 113-157. Bursa: Dora Yayınları.
- İslamoğlu, E. (2014). Sakarya'da İşsizliğin Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Araştırma. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(3).
- İŞKUR, 2019. Yıllık İstatistik Bültenleri, <https://iskur.gov.tr/kurumsal-bilgi/istatistikler>, Erişim Tarihi: 8.09.2020.
- Karasoy, S. (1999). *Genç İşsizlerin Sosyo-ekonomik Sorunlarına İlişkin Bir İnceleme-Sivas Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- Karataş, K. (1994). *Genç İşsizliği: Ekonomik, Toplumsal ve Ruhsal Sonuçları*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Karcıoğlu, F. ve Balkaya, E. (2018). Üniversite Son Sınıf Öğrencilerinde İşsizlik Kaygısı ve Girişimcilik Niyeti İlişkisi: TRA1 Bölgesi Örneği. *İŞ GÜÇ Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 20(3), 95-120.
- Kavak, Y. (1997). Eğitim, İstihdam ve İşsizlik İlişkileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13, 21-26.
- Keleş, H. N. (2011). Y Kuşağı Çalışanlarının Motivasyon Profillerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 129-139.

- Kumaş, H. (2001). İşsizliğin Psiko-Sosyal Boyutu ve Çalışma Yaşamına İlişkin Değerler Üzerindeki Etkileri (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Ocak, Ş. (2004). İşsizliğin Psiko-Sosyal Etkileri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Öner, N., ve Le Compte, A. (1983). Durumluk-Sürekli Kaygı Envanteri El Kitabı. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayını.
- Önocal, D. (2008). İşsizlik Sürecinin Bireyler Üzerindeki Psikolojik ve Sosyo-Ekonomik Etkileri (Sivas Örneği) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi.
- Polat-Kanyılmaz, E. (2015). Yükseköğrenim Mezunlarında İşsizliğin Psikolojik Sonuçları ve İş Arama Davranışlarına Etkisi: Çanakkale İli Örneği (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi.
- Seymen, A. F. (2017). Y ve Z Kuşak İnsanı Özelliklerinin Millî Eğitim Bakanlığı 2014-2019 Stratejik Programı ve TÜBİTAK Vizyon 2023 Öngörülleri ile İlişkilendirilmesi. Kent Akademisi / Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi, 10(4). 467-489.
- Tekin-Epik, M. ve Özen, S. (2018) Türkiye’de Sosyo-Demografik Özellikler Bakımından Çalışma Yaşamında Kuşaklar, Kuşak Kavramına Disiplinler Arası Bakış 2. Ed. H. H. Özkoç, F. Bayrakdaroğlu. Ankara: Nobel.
- Tekin-Tayfun, A. N. ve Korkmaz, A. (2016). Üniversite Öğrencilerinde İşsizlik Kaygısı: Süleyman Demirel Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(17), 534-558.
- TÜİK, 2019, Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemleri Sonuçları, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=95&locale=tr>, Erişim tarihi: 20.08.2020.
- TÜİK, 2019, İşgücü İstatistikleri, <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=72&locale=tr>, Erişim tarihi: 07.08.2020.
- Yavuz, S. ve Özmete, E. (2012). Türkiye’de Genç Bireyler ve Ebeveynleri Arasında Yaşanan Sorunların “Aile Yapısı Araştırması” Sonuçlarına Göre Değerlendirilmesi. Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 12(7), 9-27.
- Yılmaz, T., Fidan, F. ve Karataş, V. (2004). İşsizliğin Sosyo-Psikolojik Sonuçları: Sosyo-Demografik Özelliklere Göre Bireylerin Tutumları. İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları, 48.Kitap, İstanbul.
- Yüksel, İ. (2005). “İşsizlik Olgusunun Psikolojik Boyutu: Görgül Bir Araştırma”. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 60(3), 255-274.
- Zemke, R., Raines, C. ve Filipczak, B. (2013). Generations At Work: Managing the Clash of Boomers, GenXers, and GenYers in the Workplace. 2. Baskı. New York: AMACOM.

'Feminization of Migration': Migration Experiences of Afghan Women Living In Ağrı

Ceren AVCİL*

'Feminization of Migration': Migration Experiences of Afghan Women Living In Ağrı

Abstract

The present study addressed the migration experiences of Afghan women that had migrated to the province of Ağrı. In this context, the study examined women's reasons for migration, the party or parties that had made the decision for migration, the problems they had encountered in the province, the problems they had encountered in the migration process, and the attitudes of the people of Ağrı towards Afghan women. The study employed the semi-structured interview method to hold face-to-face interviews with 18 Afghan women. The study determined that women's migration mainly stemmed from the war, while establishing a fundamental finding as to how women, who had become the main actor of migration, were affected much more negatively by migration when compared to men.

Keywords: Migration, Woman-Migration Relationship, Feminisation of Migration, Afghan Women

'Göçün Kadınlaşması' : Ağrı'da Yaşayan Afgan Kadınların Göç Deneyimleri

Özet

Bu çalışmada Ağrı iline göç eden Afgan kadınların göç deneyimlerine yer verilmiştir. Bu bağlamda kadınların göç etme nedenleri, göç kararının kim veya kimler tarafından alındığı, ilde karşılaştıkları sorunların neler olduğu, göç sürecinde hangi sorunları yaşadıkları, Ağrıli vatandaşların Afgan kadınlara bakış açılarının neler olduğu gibi konularda kadınların deneyimleri irdelenmiştir. Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi kullanılarak 18 Afgan kadın ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Çalışma, göçün kadınlar üzerindeki etkilerinin anlaşılması ve toplumsal cinsiyet bakımından göçün hangi sorunlar ve sonuçlar doğurduğunun anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Kadınların daha çok savaş nedeniyle göç ettiklerinin anlaşıldığı çalışmada, göçün temel aktörü haline gelen kadınların, erkeklere göre göçten çok daha fazla olumsuz etkilendikleri araştırmanın temel bulgularındandır.

Anahtar Kelimeler: Göç, Kadın-Göç İlişkisi, Göçün Kadınlaşması, Afgan Kadınlar

Paper Type: Research

Makale Türü: Araştırma

1. Introduction

Migration represents a dynamic phenomenon featuring economic, cultural, and political dimensions and embodying a wide variety in terms of its causes and effects. Recent years have seen an increase in the number of studies examining migration along the axis of gender and in the reiteration of the question as to how migration affects women. Furthermore, the visibility of the matter is improved further through dissertations addressing how migration creates more challenging conditions for migrant women and women are faced with a range of issues that are more commonly of an economic nature. Even though the traditional roles assigned to women rendered women more invisible, these dissertations started to establish how women represent a standalone category in migration and how deficient the approaches of the studies were towards women (Fiskeci, 2019: 35). Moreover, the studies put forward an approach that underlined the distinct social, cultural, economic, and political consequences migration bore for women and men and how women were kept away from decision- and policy-making mechanisms governing migration (Akalin, 2014: 33).

The literature offers individual definitions for migration depending on the geographical sources or receivers of migration with the main actors of migration varying on spatial grounds. 'Irregular migration refers to an illegal entry to a country, illegal residence in a country or a legal entry to a country

* Ceren AVCİL, Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü, cavcil@agri.edu.tr, ORCID ID [orcid.org / 0000-0002-6301-515X](https://orcid.org/0000-0002-6301-515X)

followed by a failure to exit the said country after the legally allowed term' (<https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-hakkinda>, accessed on 25.10.2020). Considering irregular migration, the dominant opinion argues that the aforementioned occasions for migration appear as a matter of necessity. In fact, migration becomes a necessity and reaches a 'massive' nature owing to the distinction between northern and southern hemispheres being rendered more visible on grounds of global economic relations with northern countries enjoying an improved level of welfare and southern countries suffering from more extreme poverty (Güllüpinar, 2012: 55). On the other hand, a migrant in an irregular situation is 'a person who suffers from a lack of legal status in a transit or host country due to their illegal entry or violation of entry conditions or the expiry of their legal period of stay' (*Göç Terimleri Sözlüğü*, 2009: 27). Moreover, migration flows of a global nature differ from the other types of migration in quite a significant aspect: There are two countries involved in global migration: One person is furnished with the same rights and the same treatment in both countries (Altıntaş, 2014: 258).

United Nations High Commissioner for Refugees (UNHCR) 2019 *Global Trends* offers information on the state of refugees around the world. The Report indicates that 79.5 million people were displaced as of the end of the year 2019, marking the highest ever figure so far. The Report also emphasises that 1.5 million refugees returned to their respective countries of departure on average every year in the 1990s, but this figure has decreased to 385.000 in the last decade and this trend means that 'the increase in cases of displacement has far surpassed the number of solutions formulated for the issue of displacement'. The Report also states that 41 million people were forcefully displaced in the year 2010, but this figure has reached 79.5 million today; that 80% of forcefully displaced people live in countries or regions affected by severe food insecurity and malnutrition and most of these countries are faced with the effects of climate change and other disaster risks; and more than three-fourth (77%) of refugees around the world are in a situation of long-term displacement. As an example, the situation in Afghanistan has been going on for longer than 50 years (<https://www.unhcr.org/tr/24189-dunyadaki-insanlarin-1i-yerinden-edilmis-durumda-unhcr-kuresel-egilimler-raporu.html>, accessed on 21.10.2020). *World Migration Report 2020* reports on how emigration in Asian countries commonly arises from displacement arising from national disasters. Accordingly, the number of individuals forced to emigration due to natural disasters as of the end of 2018 was 3.8 million for the Philippines; approximately 3.7 million for China; 2.7 million for India; and 853 thousand for Indonesia. What is more, there is another element that triggers this phenomenon in conflicts in respective countries. In fact, displacement due to conflict was the case for approximately 1.6 million individuals in the Syrian Arab Republic; 372.000 individuals in Afghanistan; 252.000 individuals in Yemen; and 188.000 individuals in the Philippines (https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/wmr_2020.pdf, accessed on 16.03.2021). The same Report underlines an increase in the estimated number of international migrants. Accordingly, among 272 million migrants, the number of people living outside their countries of birth was 119 million as of the year 2019, while this figure was noted as 153 million in the year 1990 and had reached more than triple the estimated figure (84 million) in the 1970s. During this period, while the ratio of international migrants has increased at the global scale, the great majority of the population are observed to continue residing in their countries of birth. The same report also indicates that the majority (approximately 74%) of migrants were of working age (ages 20-64), while a decrease was registered in the number of migrants under 20 years of age (from 16.4% to 14%) between 2019 and 2020. Moreover, international migrants of and over the age of 65 represent approximately 12% of all migrants as of the year 2000. The Report specifies the ratio of men and women among international migrants as 52% and 48%, respectively (https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/wmr_2020.pdf, accessed on 22.10.2020). The breakdown of migrants by sex is 48% women and 52% men.

In this context, migration can cause social, economic, and cultural problems in both origins and destinations of migration. The capacity of a destination to shoulder immigration gives an idea about the range of its social and economic adaptation. There is, thus, a potential determinant here arising from the possibilities granted to immigrants in accessing public services such as healthcare and education

with a special focus on housing. Communication problems represent the most clearly visible face of migration, involving a challenging curve for immigrants to learn the language of their destination. Every movement of migration, albeit of an inevitably massive nature, 'becomes crystalised' (Çağlayan, 2006: 67), i.e., takes on an original nature in and of itself, owing to its specific characteristics. At the same time, migration can happen both within and between countries. There may be overlapping causes of migrations in both directions. Domestic migration can be motivated by an aspiration to achieve better living conditions and employment opportunities due to the current interregional differences in development levels in a country. Undoubtedly, there are movements of migration triggered by war conditions in a country. On the other hand, migration between countries does occur on similar grounds as domestic migration, while the most notable causes of migration today include civil wars, political instability, vacuums of authority, terrorism, and poverty, etc. Nevertheless, the current state is marked by further difficulties in identifying whether a movement of migration is economically or politically motivated (Danış, 2004: 2). The present study focuses on women of Afghan origin and relates whether or not they encounter issues of social, economic, and cultural integration through their migration experiences.

Historically Turkey has been a host country for movement of immigration both from neighbouring countries and more remote geographical regions. Turkey is observed to have become a 'target country for immigration' at the international arena in recent years due to its geographical location (Içduygu and Toktaş, 2005: 84). Turkey initially accepted individuals of Turkish origin as migrants but has hosted a more diverse group of immigrants starting from the 1990s (Barın, 2015: 13). Turkey has become a country affected heavily by movements of international migration and has been positioned as a stop or a bridge through such movements. The recently globalised nature of migration has created a diversity in the immigrant population in Turkey in terms of both quality and quantity. *2016 Turkey Migration Report* indicates an increase of 19% in the number of immigrants in an irregular situation apprehended in Turkey in the year 2016 when compared to the figure in 2015. Moreover, the Report observes that the number of immigrants in an irregular situation was 57.428 in the year 2005 and increased to 174.4.66 in the year 2016. The total number of immigrants in an irregular situation between 2005 and 2016 is 817.863. The breakdown of immigrants by their countries of departure lists the most notable of such countries as Syria, Afghanistan, Iraq, Pakistan, Georgia, Bangladesh, Iran, Uzbekistan, Myanmar, and Azerbaijan in that order (2016 Turkey Migration Report, <https://www.goc.gov.tr/yillik-goc-raporlari>, accessed on 24.11.2020) .

Table 1: Number of Illegal Immigrants Apprehended in Turkey in 2016 (Top 10 Countries of departure)

<i>Country of departure</i>	<i>No. of Immigrants</i>
Syria	69.755
Afghanistan	31.360
Iraq	30.947
Pakistan	19.317
Georgia	2.679
Bangladesh	2.390
Iran	1.817
Uzbekistan	1.648
Myanmar (Burma)	1.169
Azerbaijan	1.138

Map 1 shows the data concerning the breakdown of immigrants in an irregular situation by their provinces of apprehension in Turkey.

Map 1: Data on Irregular Immigrants Apprehended in Turkey by Province

As can be seen in Map 1, immigrants in an irregular situation in Turkey mostly enter the country through eastern and western borders. The most common points of entry for immigrants in an irregular situation include the provinces of Erzurum, Ağrı, and Van each receiving 5000 or more of such entries.

TURKSTAT data published in 2019 show that Turkey recorded 677.042 instances of immigration in total in the year 2019. According to the breakdown of instances of immigration by sex, there were 368.515 men and 308.527 women among these immigrants. Their breakdown by age indicates that women and men in the age range 25-29 were the majority. The age range with the least incidence of immigration is 75 and older. The same study represents that Iraq was the first among the origins of the foreign population immigrating to Turkey in 2019 with 14.5%, followed by Turkmenistan with 13.5%, Afghanistan with 8.2%; Syria with 7.5%; and Iran with 7.3% (TURKSTAT, International Migration Statistics, 2019, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslararası-Göç-İstatistikleri-2019-33709>, accessed on: 16.03.2021).

Turkey has long been a destination for heavy immigration flows from neighbouring countries most notably, as well as from countries without a natural border with Turkey such as Afghanistan. 'European countries became the most notable points of attraction owing to their geographical proximity to these regions, as well as their more developed levels of economy and human values, while countries bordering European countries, like Turkey, received irregular migration flows as either destination or transit countries' (İçduygu and Aksel, 2012: 7). The immigration flow from Afghanistan into Turkey intensified along with the Soviet intervention arising from the historical process and the ensuing civil war, never-ending terrorist incidents, political uncertainties, and the American intervention of early 2000s in the country. The Afghan population migrating from Afghanistan to Turkey are currently scattered around almost all areas of the country notably including the metropolises and the border provinces in the Eastern Anatolian Region.

The migrating Afghan population mainly travel individually with some bringing their families along. Women are in the most disadvantaged position in this migration process in terms of their workload and are more vulnerable to the negative effects of migration. In fact, the literature addressing migration from the gender attitude establish the distinct manners in which migration unfolds for women and men

and the extent to which women and men are affected by migration. At this point, Ravenstein argues that the process of migration differs between women and men. Accordingly, women migrate over shorter distances and tend to be involved in domestic migration. The case is the exact opposite for men. Men migrate over longer distances (Ravenstein, 1889). Although Ravenstein argues that distance does not matter the same for all migrants, distances appear to be of value for waves of migration around the world (Ince, 2019: 2585). In fact, the migration experience of Afghan women, depicted here as the main subject-matter, offers an understanding of the difficulties of migration regardless of the distance involved.

The present study addresses the migration experiences of Afghan women that have migrated to the province of Ağrı, which is significant as one of the first provinces of arrival for Afghan immigrants in Turkey. The study represents the experiences of 18 Afghan women during and after the immigration process as identified through semi-structured interviews. In this context, the study considered the experiences of women with respect to such matters as their reasons for migration, the decision-maker(s) for migration, problems encountered in the province, and the approaches of the people of Ağrı towards Afghan women. The first step in the study consisted of a literature review on the 'feminisation of migration' implemented through domestic and foreign resources. This first step was followed by the methodology, which designated the method to be applied for the study and the manner of outreach to Afghan women. The findings obtained through the study were examined under two headings, namely demographics and analyses. These findings were divided into various groups, namely the working lives, migration experiences, reasons for migration, problems encountered during the migration process, problems encountered in Ağrı, thoughts about going back to their countries of origin, and expectations from life for Afghan women. The study questioned whether the concept of the 'feminisation of women' applied to Afghan women throughout. Therefore, the study is of significance in its understanding of the issues and consequences brought forward in migration in terms of gender, as well as of the impact of migration on women. The study determined that women became a significant actor in migration and migration had a negative impact on women, as well as on children, and created an excessive burden on women.

2. A Theoretical Look at the Concept of the 'Feminisation of Migration'

The 'feminisation of migration' has recently become a concept that is thoroughly discussed and considered in the literature. Almost all areas of life are rife with events and processes that deepen the already subordinate position of women. While the position of women in the hierarchy of inequality is visible within the framework of economic, political, and social interactions, it is also possible to witness situations where women are entirely ignored and where no measurement can even be offered for their level of exposure. In fact, migration appears as a phenomenon where the manner or level of exposure among women are pushed to the background and rarely addressed as a matter of priority. Despite the recent increase in the number of studies examining the relationship between women and migration, the literature is observed to have ignored the position of women as a subject of migration or their level of exposure at times. 'While Ravenstein refers to how 'a woman is more of a migrant than a man' in describing the issue of migration, no specific attention has been given to the positions and situations of women in the migration process and women have been considered more as dependants or in the context of their positions within the family (as spouses, mothers, or young daughters) in the migration process' (Buz, 2007: 38). Thus, given the increasing prominence of the international aspect of migration today, there is an emerging need for the specific examination of such matters as how women articulate into the phenomenon of migration, the role of women in migration, and their manner and level of exposure to migration. Moreover, any description of reasons for migration fails to refer to the roles of women in this process, women's labour, and their pregnancy status, etc. (Öder, 2008).

The aforementioned represents the exact points underlined by the concept of the 'feminisation of migration' as established in the literature. 'The said concept points out not only to the higher number of migrant women than that of migrant men, but also to the increase in the demand for jobs associated

with women, the tendency among women towards individual migration, and the involvement of women in all forms of migration' (Yılmaz, 2019: 383). Essentially questioning the position of women in migration, this concept pursues the secondary aim of identifying the role of women in migration processes. Migration, be it over a short or long distance or a necessity or a choice, leads women to tackle more challenging conditions. The most disadvantaged actors in this process are represented not only by women, but also their families and especially children migrating along with them. In its essence, the 'feminisation of migration' points out to the negative level of exposure to migration among women from the gender attitude and to how women, as a group already oppressed within the capitalist patriarchal system, is under a higher risk in terms of movements of migration than men (Uçan Çubukçu, 2013: 230). In fact, the Marxist perspective on migration says that migration 'is a structural consequence of the capitalist system' (Bal, Aygül, Oğuz, and Uysal, 2012: 194). However, neoclassical theory argues that human is not a social being and the society that shapes an individual is separate from such elements as 'class, religious affiliation, group, trade union, judgment, and political opinion' or 'sex, age, conviction, and marital status', etc. (Gül, 2020: 371). Then, migration appears as a concept that deepens the subordination of women within the context of relations of dominance.

Kofman (2004: 64) states that various approaches to the mainstreaming of differences arising from gender relations (integrative approaches: transnationalism, structurationism, and alternative circuits of globalisation) into theories of migration deepen the migration mechanism to varying extents. Even though these developments have secured significant progress in the gendered understanding of movements of migration, they have not been able to challenge reductionist opinions and failed to take into account the more complicated gendered stratification observed in both countries of departure and countries of destination.

Yılmaz (2019), in their study entitled *Migration and Woman: The Feminisation of Migration and the State of Migrant Women*, refers to the concept of the 'feminisation of women' and studies the migration processes of migrant women. The study seeks answers to such questions as to the reasons for migration and the manners of migration among women and the problems they experience in the migration process, etc. According to the study, the reasons for migration among women include 'labour migration, family reunification and marriage, asylum, and victimisation in human trafficking'. Women are notably faced with risks of physical and sexual harassment and cannot access adequate healthcare during the migration process. Determining that single women, women responsible for their families, victims of sexual violence, and homosexual women encounter further negative experiences, the study points out to the positive aspects of migration as access to better education and healthcare and advanced social status.

Selim (2017), in their study entitled *Is Migration Feminising in Turkey?: An Econometric Analysis*, deliberates on the concept of the feminisation of migration and examined whether this phenomenon applied to Turkey or not. The study employs data from 2003, 2008, and 2013 Turkey Population and Health Research (TNSA) implemented by Hacettepe University Institution of Population Studies and analyses the probability of migration among married women in the age range of 15-49 in Turkey through the Logit model, concluding that the most important variables on migration among married women in the age range of 15-49 in Turkey are 'residential area; age, educational status and employment status of women; educational status of their spouses; familial wealth; time spent in marriage; and number of individuals in the household'.

The study entitled *Gender and International Migration in Europe: Employment, Welfare and Politics* (2000), carried out by Kofman, Phizacklea, Raghuram and Sales, is prominent as a study that incorporated the gender aspect into current migration theories. Specifying that temporary and continued movements have become globalised, accelerated, diversified, and feminised, the study emphasises that the United Nations estimates the number of migrants around the world as 125 million. Furthermore, the

study points out to an increase in migration arising from the recent prominence of Europe as an important player among countries affected by movements of migration, the study states that women represent approximately 45% of the 15-16 million residents of third countries in Europe.

The study entitled *Feminisation of Migration and Migrant Women's Organisation*, authored by Ünlütürk Ulutaş and Kalfa (2009), underlines that migrant women work in domestic service and prostitution in the countries of destination, the fundamental reason being the increased demand for both industries, which additionally do not require any specific qualifications. Women working in domestic service and prostitution are exposed to social risks such as discrimination and stigmatisation with those working in prostitution being specifically susceptible to sexually transmitted diseases, as well as acts of violence in the hands of their clients. Women employed in domestic work can also be victims of violence in the hands of their clients. These women settle for the toughest jobs that are not popular among local labourers in return for extremely low wages and work long hours under slavery conditions and without social security coverage.

Buz (2007), in their article entitled *Women in Migration: A Study in the Framework of Feminist Approach*, addresses the relationship between women and migration in the context of women asylum seekers. The study conducted interviews with twenty female and twenty male Iranian and Somali asylum-seekers living in Turkey. The study points out to the reasons of migration among women based more on their experiences of violence and persecution on grounds of their gender. The author states that the attribution of reasons for migration merely to social motivations 'reduces the visibility of the political and societal background that shapes social motivations'.

Rebeca Rajiman, Silvina Schammah-Gesser and Adriana Kemp (2003), in their study entitled *International Migration, Domestic Work, and Care Work: Undocumented Latina Migrants in Israel*, underline the two-fold disadvantage experienced by migrant women in terms of employment opportunities when compared to migrant men. As domestic service represents the only occupation made available to women, they are forced to put up with a narrower and irregular employment environment that involves patriarchal and vertical ties with their respective employers. What is more, their employment-related costs and illegal status are coupled with the fact that women working in domestic service are faced with emotional issues upon leaving their families and especially their children in their countries of departure. Migrants continue to work on the ties with their families and their communities in their respective countries of departure during the entirety of their stay in host countries.

Similarly, Ünlütürk Ulutaş and Kalfa (2009: 14) state that housework is still carried out by women with no division of labour with men due to such housework still being perceived widely as the responsibility of women only. Moreover, aging populations and the withdrawal of the state from basic healthcare services lead to housework, care, and health responsibilities being shouldered mostly by migrant women in their countries of destination.

Finally, the United Nations Population Fund (UNFPA) points out to five reasons behind the consideration of migration as a feminist issue. Accordingly, nearly half of migrants are represented by women and girls and an increasing number of women migrate either by themselves or as the heads of their families. Migrant women are faced with severe risks including sexual exploitation, human trafficking, and violence and are exposed to two-fold discrimination by reason of their status as women and migrants. Moreover, women can get pregnant during the migration process. It is also more likely for migrant women and girls to experience health conditions at their points of both transit and destination (UNFPA, <https://www.unfpa.org/news/five-reasons-migration-feminist-issue>, accessed on 23.10.2020).

The 'feminisation of migration' appears as a concept that facilitates the understanding and visibility of the problems encountered by women in the migration process upon being forced to migration specifically on grounds of wars, economic crises, and turmoil, etc. As actors mostly placed at the centre of migration, women play an important role in allowing themselves and the other individuals migrating with them to sustain themselves, shouldering serious responsibilities from the beginning to the end of

the process. The gender roles traditionally imposed on women are observed to become more prominent in the migration process, which also deepens the problems already affecting them in their daily lives. Nevertheless, as seen in the literature review, there is an added significance to the inclusion and consideration of children forced to migration along with women in relevant studies and the widespread uptake of studies on the impact of migration on the most disadvantaged populations with an emphasis on child migration.

3. Methodology and Implementation

The distinction of the present study in the field of social sciences lies in the use of feminist methodology centred around women as the main subject. The attitude of the author is of significance in their ability to understand women and to collect information on women within the context of the feminist methodology (Kümbetoğlu, 2017: 53).

'The pattern in phenomenology focuses on the phenomena which we are aware of, but do not have an in-depth and elaborate understanding of. In the world we live in, phenomena appear as individual incidents, experiences, perceptions, orientations, concepts, and situations' (Yıldırım and Şimşek, 2011: 72). The present study, on the other hand, represents an effort to understand the current conditions of Afghan women living in central Ağrı on the basis of their life experiences around migration. The present study features the experiences of women as the most negatively affected actor in migration. Before the conduct of the study, it was considered more meaningful to get together with women and to write down their own statements in order for the study to achieve a better understanding of their lives pre- and post-migration. Therefore, the study was implemented through the qualitative semi-structured interview method (Demir, 2017: 291; Büyüköztürk *et al.* 2015: 152) with the aim of examining the migration experiences of 18 Afghan women living in Ağrı. This method allows both the interviewer and the interviewee to go deeper into the questions (Arıkan, 2011: 27). The study, designed in line with the qualitative research method, employed snowball sampling, which firstly reaches out to one individual that represents a sample of the universe and then uses support from this individual to reach out another one, and this sequence continues until the study achieves the pre-planned sample size and range (Böke, 2017: 129). This method is preferred more in cases where the author does not have a clear understanding of the size of their sample (Kümbetoğlu, 2017: 99). The study firstly started interviews with Afghan women in Ağrı Provincial Migration Management Office and the women thus interviewed reached other Afghan women, thereby providing the targeted sample for the study.

The ethics committee approval required for the interview form employed in the collection of research data was obtained from Ağrı İbrahim Çeçen University Scientific Research Ethics Committee (through its decision dated 20.10.2020 and No. 145). The semi-structured interviews posing 15 questions prepared under the study were held with Afghan women at the Provincial Directorate of Migration Administration under the Governorate of Ağrı in November. 15 questions were prepared to be used during the interviews with consideration for the demographics of interviewees and aimed to identify their migration experiences. The study suffered from a limitation in the difference between the mother tongue of the women involved and that of the author. As the majority of the respondents could not speak Turkish fully, the interviews with Farsi-speaking women were held with the interpreting support secured from the Provincial Directorate. The responses provided by the women were noted down throughout the interviews and all such notes were analysed with additional consideration for post-interview observations. The interviews were organised on a voluntary basis and started with an elaboration of the aim and scope of the study and an indication that the results to be obtained from the study would be employed only in line with the scientific aim, ensuring that women feel safe throughout the interviews. The names of the respondents were coded as K1, K2, K3... for ease in field work and for the smooth-going of the study.

There are three reasons for the location selected for the study, namely Ağrı. First of all, the province of Ağrı represents one of the first points of arrival for the Afghan population, i.e., the study universe, thereby facilitating accessibility. Secondly, the study aims to offer contributions to further studies in the

province concerning migration experiences of Afghan women. Finally, the close proximity of the author to the study universe gave an impetus to the selection of this location for the study.

4. Findings

The findings obtained as a result of the study were addressed under two main headings.

4.1. Demographics of Respondents

The demographics of 18 Afghan women responding to the study are as given in Table 1.

Table 2: Demographics of Respondents

<i>Respondent</i>	<i>Age</i>	<i>Marital Status</i>	<i>No. of Children</i>	<i>Educational Background</i>
K1	19	Single	-	Elementary Grade 2 Drop-Out
K2	26	Single (Divorced)	1	Elementary Grade 4 Drop-Out
K3	28	Married	1	Elementary Grade 5 Drop-Out
K4	33	Married	3	University Graduate
K5	38	Married	4	Elementary Grade 2 Drop-Out
K6	23	Married	-	Secondary School Graduate
K7	26	Single	-	Elementary Grade 5 Drop-Out
K8	27	Married	-	Elementary Grade 5 Drop-Out
K9	38	Single (Widowed)	4	High School Graduate
K10	42	Married	4	High School Year 1 Drop-Out
K11	27	Married	2	Elementary Drop-Out (Grade 6)
K12	21	Single	-	Elementary Grade 2 Drop-Out
K13	23	Single	-	High School Year 1 Drop-Out
K14	27	Married	5	Never Schooled
K15	23	Single (Widowed)	1	Secondary School Graduate
K16	29	Married	2	Never Schooled
K17	24	Married	3	High School Graduate
K18	30	Married	2	University Graduate

The breakdown of the respondents by age indicates the youngest woman to be 19 years of age and the oldest 42 years of age. The average of the ages of all responding women is 28.

The study points out to a generally low level of education among the women. There are only 2 university graduates, 2 high school graduates, and 2 secondary school graduates among the women. 2 of the women have never been schooled and the remaining women have not completed their education. Considering the marital status of women, 11 are married and 7 single. 2 of the single women lost their spouses during the conflicts on-going in Afghanistan. On the other hand, one of the single women is

divorced. The study observes that the maximum number of children is 5 among the women and the average number of children per woman is 3.

4.2. Data Analysis

For the purposes of the field study, Afghan women were posed questions on their working life, their motivations for migration, their reasons for migration, the individuals accompanying them during migration, the party or parties that made the decision for migration, the problems they had encountered during migration, the problems they encountered in Ağrı, the attitudes of the people of Ağrı towards them, and whether they wanted to return to their country of departure or not. The findings obtained in the study with respect to the migration experiences of the women were classified under sub-headings through the descriptive analysis technique (Demir, 2009: 313) with the incorporation of the responses of the women to the questions in quotes. Studies like the present one typically quote the original version of the data in order to add meaning to the study for the readers, as well as credibility to its results (Yıldırım and Şimşek, 2011: 270). The findings of the study were divided into five main themes as can be seen below.

4.2.1. Working life

This part indicates the experiences of Afghan women in their working life.

<i>Respondent</i>	<i>Are you employed?</i>	<i>What is your occupation?</i>	<i>How often do you go to work?</i>	<i>If you are unemployed, why?</i>
K1	Yes	Cleaning	3 days a week	-
K2	Yes	Cleaning	Continuously	-
K3	No	-	-	Childcare
K4	Yes	Dishwashing	Continuously	-
K5	No	-	-	Family care
K6	No	-	-	Pregnancy
K7	Yes	Salesmanship, cleaning	Continuously	The pandemic
K8	No	-	-	Health conditions
K9	Yes	Cleaning	Occasionally	-
K10	Yes	Cleaning	Continuously	-
K11	Yes	Cleaning	Continuously	-
K12	Yes	Cleaning	Occasionally	-
K13	No	-	-	-
K14	No	-	-	Childcare
K15	Yes	Cleaning	Occasionally	-
K16	No	-	-	Childcare
K17	Yes	Breadmaking	Continuously	-
K18	Yes	Cleaning	Continuously	-

In terms of their employment status, most of the women are observed to be employed. Afghan women in Ağrı mostly work in domestic or hotel cleaning jobs. Even though the majority of the employed women work continuously, they mentioned that there had been a decline in domestic and hotel work due to the pandemic. For unemployed women, the reasons behind their unemployment commonly include health conditions and family care and childcare. Especially women who have migrated together with their families encounter obstacles in employment due to their responsibilities in domestic work notably including the care of their mothers and fathers.

A striking finding of the study relates to the fact that the university graduates among the responding women are employed in jobs that do not require specific qualifications. K18 explains her experience as follows: 'I was a teacher there (in Afghanistan), but I work as a cleaner at a hotel here...' As can be seen, migrant women are deprived of any opportunities to maintain their level of education and occupations from their country of departure in Ağrı. Women involved in cleaning jobs are observed generally to work every day, while those that have experienced health problems reduced their working hours. Moreover, the women are identified to be employed without social security coverage due to their lack of legal work permits.

The general association of domestic work and childcare with women is not considered as a merely economic activity. The fictional attribution of these tasks with women on grounds of gender roles brings with it a process of social exclusion for women, as well as the emergence of varying states of womanhood. In fact, 'paid domestic work, while providing a context for the boundary to be set in a practical relationship (or struggle), also creates room for experience to demonstrate that gender refers to differences between women themselves, as well as those between women and men, and that the 'societal' nature of gender stems from the relational characteristic of its build-up. Domestic work is both an area of partnership establishing the differences of women from men and an area for women to experience the differences among themselves (differences in boundaries, age, and culture)' (Bora, 2010: 77). Afghan women consider mere domestic work, cleaning, and childcare as a given in their working life and embrace the perception that they will never be able to move beyond this framework. Specifically, cleaning jobs have created a communication network among women, who tend to act in solidarity and unity owing to this network.

4.2.2. Migration Experiences

This part addresses the questions on the countries of departure of the women, the individuals that accompanied them in migration, the time of their migration, and the party or parties that made the decision for migration.

<i>Respondent</i>	<i>Your country of departure?</i>	<i>Who accompanied you in migration?</i>	<i>When did you migrate?</i>
K1	Iran	Mother-niece	2016
K2	Iran	Spouse	2015
K3	Afghanistan	In-laws	2011
K4	Afghanistan	Spouse, children, and sibling	2018
K5	Afghanistan	Spouse, children, and father-in-law	2011
K6	Iran	Mother-father and sibling	2012
K7	Afghanistan	Mother-father, 5 older brothers	2010
K8	Iran	Mother, 2 older brothers, sibling	2010
K9	Afghanistan	4 children	2011

K10	Iran	Spouse and 4 children	2017
K11	Afghanistan	Spouse and father-in-law	2011
K12	Afghanistan	Mother-father, 4 siblings	2017
K13	Afghanistan	Sibling	4 months prior
K14	Afghanistan	Spouse and children	2019
K15	Afghanistan	Children	2018
K16	Iran	Spouse and child	2017
K17	Afghanistan	Spouse and in-laws, children	2017
K18	Afghanistan	Spouse and children	2018

While all respondents are Afghan, 6 of them migrated from Iran. The women who related their migration experience in Iran informed the study that their immigration to Turkey was the result of the problems they had encountered in Iran. 2 of the women migrated to Turkey in 2020; 4 in 2011; 1 in 2012; 1 in 2015; 1 in 2016; 4 in 2017; 3 in 2018; 1 in 2019; and 1 four months ago.

None of the women experienced the migration process by themselves. Those that migrated with their own families or in-laws are generally observed to have been in a large group during this process. Women were accompanied in migration by their in-laws, if not their own mothers and fathers. K1, a single woman, shared her experience, saying 'My mother made the decision for migration'. K3, pointing out to her spouse's family as the decision-maker for migration, says 'I then had to come along'. K4 and K5, both married women, indicate that they have made the decision for migration with their spouses. K9 and K15, both single women, and K14, a married woman, made this decision by themselves.

The study, as an effort to question whether women were decision-makers in the migration experience that affected and changed their lives in every aspect, attaches importance to the party or parties that have made the decision for migration.

<i>Respondent</i>	<i>Who made the decision for migration?</i>
K1	Mother
K2	Jointly with her spouse
K3	In-laws
K4	Jointly with her spouse
K5	Jointly with her spouse
K6	Family
K7	Father
K8	Mother and older brothers
K9	Herself
K10	Father
K11	Father-in-law
K12	Mother and father

K13	Jointly with her sibling
K14	Herself
K15	Herself
K16	Spouse
K17	Father-in-law
K18	Jointly with the spouse

The findings indicate that only 3 of the women have made the decision for migration themselves. The remaining women are observed to have migrated together with their spouses, siblings, and in-laws. A review of the correlation between the decision-maker for migration and marital status shows that 2 single women in the sample and only one of the married women have made the decision themselves. The remaining married and single women are observed to have made the decision jointly with their families. Therefore, women who bear the challenging conditions arising from the migration process, are pushed to a passive position in the context of decision-making for migration.

4.2.3. Reasons for Migration

The study questioned the reasons behind women's migration. With women being the main actors in migration, reasons for migration tend to be diversified and intertwined.

'Dependant migration' appears to be the most common element among the reasons for migration specific to women. 'Dependant migration is a phenomenon that defines the movement of a woman following male members of a family that have already migrated for any reason (finding a job or reassignment, etc.)' (Ilkcaracan and Ilkcaracan, 1998: 3). Nevertheless, the reasons for migration as indicated by Afghan women show that the phenomenon of 'dependant migration' does not apply to them.

The most important reason for migration among Afghan women is based on the environment of law and conflict that has persisted for years. Women are forced to migrate to another country due to their deprivation of the safety of life and property, their experience of restlessness, and their exposure to unemployment arising from the economic crisis, all results of this environment. Even though almost all women share the same set of reasons for migration, there have been instances of migration based on personal reasons, as well. K2: 'My father was abusing drugs. He would make me take them, too. I couldn't take it anymore. Afghans were marginalised in Iran. They would say, 'What are you doing here?'. On the other hand, K3 explained how they migrated to Turkey on account of her and her spouse's families with the following statements: 'I fell in love. My family would not let me. This is why we came here. We got married'. Moreover, K8 said: 'My older brother had some problems with the family of the woman he was going to marry. There was animosity between the families due to a problem in the ceremony of asking the family for their daughter's hand in marriage. As the family was threatening us all the time, we had to run away'.

As stated above, the war environment in Afghanistan appears to be the most important factor in women's migration. K4 explains her reason for migration as follows: 'My spouse was a public servant. Taliban asked my spouse to place a bomb-laden car into the public building. After he rejected the request, we started to receive constant threats. This is why we migrated...' There are also religious elements at play when it comes to women's migration on grounds of the war. Women of different sects experienced migration as a matter of necessity. 'We migrated due to the war. We were under additional pressure due to our Shiite sect' (K6).

The war created deeply rooted changes in the family structures of women. The interviews found out that the spouses of two women had been killed during the war. K9, despite pointing out to the war

as the main reason for their migration, expresses her anger by saying, 'Taliban is our enemy. Taliban martyred my husband'. K5 also migrated on similar grounds: 'ISIS killed my husband, and I came here with my child...'

The reasons for migration are different with Afghan women that migrated from Iran. K10 expresses herself with the following words: 'There was war in Afghanistan. Iran would not give us residence and work permits. So, we migrated...' The current economic and social structure in Iran led women to be faced with a second wave of migration. K12 describes her experience as follows: 'We did not have any financial power in Iran. I could not study as schooling was not free. They were treating us very badly because we were foreigners. We would live in rental homes. There was a man, 40 years old. He came in and asked my hand in marriage. I was 17 years of age at the time. My family did not give me to him because I did not want that. The man came into our home one night and tried to rape me. I yelled and I screamed. My parents saved me. We reported him, but he threatened us because he was very rich, and we had to withdraw our report. This is why we escaped to Afghanistan. He found us there, too. He forced it again. We came to Turkey as a last resort.'

K13, whose brother was killed during the war, stated that it was 'loneliness' that drove her to migration: 'My parents had died. When my brother was killed too, I came here to be with my other brother...'

K18, a university graduate and a former teacher in Afghanistan, tells of a migration experience that adds a different dimension to the migration experiences of women: 'I was a teacher there. The students would threaten me so that I would give them good marks. They would say, 'We will kill you'.'

As can be seen here, the most common reasons for migration from both Iran and Afghanistan among the women include the safety of life and property, war, and economic and social problems.

4.2.4. Problems Encountered in Migration Process

The question 'How?' was of specific relevance to the question concerning the women's reasons for migration. In fact, the question 'Why?' both brought with it a tendency among the women to offer short answers and made it more difficult for them to secure an easier understanding of the actual migration process that left permanent marks on their lives. Therefore, the question 'How?' offered more freedom to women, thereby allowing for the unseen aspects of migration to come to the surface. This method enabled interviewees to complement their stories with elements that they considered to be significant (Becker, 2015: 106-107).

Afghan women have experienced a variety of problems during their migration process. More specifically, all women are observed to have entered Turkey illegally. The women generally travelled in a vehicle on the road between their country of departure and the border to Turkey and then, walked from this point until they reached Ağrı. The women stated that they had encountered various problems notably including hunger and thirst in the migration process. K11: 'It was gruelling, we travelled most of the way on foot, one night we walked until the morning... After we were apprehended at the border, they did not let us in, and we found a different route to come here. We were starving... I nearly drowned while crossing the border in water...'

Another problem of significance that affected women in this process stems from their constant fighting with the 'smugglers', who they indicated had brought them here. K2 shares her experience as follows: 'We were smuggled here. We had a fight with the smugglers on the way... We came here after walking for 2-3 days. They had originally said that this route would take 5 hours, but it took us 3 days. They had a fight with my spouse. They would ask me, 'Why did you even marry such a man?''

The migration process had a specifically negative effect on women with younger children. Their burden became heavier due to the need to soldier on along the way on one hand and to their need to feed and carry their children on the other. 'We put our lives on the line. It took us 1 day to walk to the border.

We went to Van on a vehicle and from there to Ağrı. We were riddled with hunger... My baby was 1.5 years old at the time. We had to carry it around all the time' (K3). The interviews showed that the province of Van was among the areas where Afghan women had been taken upon their entry to Turkey. The interviewers were informed that those women had been transferred to Ağrı from Van following their legal procedures.

Barriers relating to monetary resources and language are among the important issues that made their marks on women's migration experiences. Women who have no or little command of the language experience difficulties in social adaptation and in expressing themselves and develop feelings of restraint or distrust towards the nationals of their country of destination, etc. (Çalım, Kavlak and Sevil, 2012: 16). Not only were the families already of little means, but also they had given any money they had to individuals who would bring it to their places of arrival for the purposes of the migration process. 'There were man at the border who asked for money. They threatened us... They took all our money. After taking our money, they gave us some food. It was rather difficult with three children. We had nothing – no shoes, no nothing' (K4).

Women expressed that they had experienced health conditions on top of their financial problems during their migration journey. Hunger and thirst, coupled with the long distances they had had to cover, had worn them out and caused them to fall ill. The experiences of K7 reveals yet again how migration represents a much more challenging process for women: '... It was night. We came here on foot. We could only climb over the hill until the morning. The men who had smuggled us in beat me because I could not walk anymore. I got sick on the way. I could not feel my body...' K8 also shared a similar experience: 'We arrived in Ağrı after 1 month of travelling on foot. The smugglers were violent towards us. Hunger and thirst are a natural part of the process, as I came here illegally (laughs).' Fear and cold weather are the other elements that accompanied women in their migration process. 'The migration process was dangerous. We came here after travelling on foot for 2 days. We were afraid of the police and thieves. I was seriously ill after I arrived here' (K13). Women being forced to take their children with them during their migration adds to the already difficult conditions posed by migration. While men with children tend less to bring their children with them during their migration, the case is the exact opposite for migrant women. Fathers leave their children with their mothers, but mothers are perceived as 'care-givers' in parallel with the gender roles traditionally imposed on them (Adanu and Johnson, 2009: 179).

4.2.5. Problems Experienced in Ağrı

This part focuses on the problems experienced by Afghan women in Ağrı, the attitudes of the people of Ağrı towards them, and their experiences of discrimination, if any.

The language barrier represents an important problem for the women in Ağrı. The inability of the women to express themselves, their needs or wishes through a single channel of communication leads to communication problems notably including their lack of access to public services. 'There is a barrier in language. We have been here for four years, but we cannot speak [it] well. For this reason, we cannot get much work' (K1). Similarly, K2 expresses herself with the following statements: 'When I go to the doctor, I cannot express myself well. The doctor does not listen to me or treat me well, either, because I cannot speak the language...' A good command of the Turkish language was observed with those among the interviewed women that had attended the language courses available at the Public Education Centre. The interviewers were also informed that the women who had experienced problems with language before this course had been able to overcome this barrier in time. '... I used to have the doctor shouting at me because I could not speak the language. It is better now' (K8).

The migration process creates a detrimental effect on women and especially children in terms of health. While women enjoy certain advantages if they can access a more advanced level of healthcare in their country of destination, but the lack of such better conditions throws women further into a pit of problems. Women's effective access to healthcare services in their countries of destination depends on their command of language and their employment status. In fact, Afghan women experience a process

of problems that come one after the other, almost a process of ‘multiple oppression’, due to their language barrier leading to an inability to communicate well with doctors and to their irregular employment hindering their access to social security services (Tuzcu and Ilgaz, 2015: 59).

Afghan women in Ağrı experience another problem of significance with unemployment. The women indicated that they had financial problems and could barely sustain themselves despite their employment. The women residing in rental homes stated that they were not able to work continuously due to the pandemic and could not do so even if they wanted to on grounds of the need for childcare and family care. ‘They treat us well in Ağrı, but there is the issue of work. Corona reduced the number of jobs available to us, down to 1 or 2 a week’ (K11). The low wages paid to women in their jobs exacerbate their financial problems. Indicating that the government supports were not at their former level, the women stated that they were also affected severely by the increasing prices. ‘The Social Assistance and Solidarity Foundation gives us only little support. I am ill, but the state hospital cannot cover my injections. So, I am forced to provide them from a private hospital. Due to my illness, all the money goes into buying my medicine’ (K8). The women being deprived of access to social security is mainly a matter of access to healthcare, but also brings with it numerous other problems. ‘One surely has difficulties after leaving their home country and arriving in a foreign county. Be it the language barrier or difficulties in adapting to the society. Our biggest problem now is not being able to go to the doctor due to our lack of social security coverage’ (K4). The relationship between migration and health is one that concretely embodies the consequences of migration. During their initial time in their countries of destination, migrants are both at a disadvantage in the social and economic contexts and open to serious health-related threats. This situation is specifically problematic for ‘unregistered refugees and migrants without a legal residence permit’ (Gündüz, 2011: 87).

For the purposes of the study, the responding women were asked whether they had been able to adapt to their places of arrival or not and what kind of an attitude the local people of Ağrı showed towards them. The women generally described the attitude of the people of Ağrı towards them as positive. ‘I get on well with my neighbours’ (K16). ‘The people of Ağrı love us...’ (K15). ‘The people of Ağrı are quite helpful, I am not alienated (K14). ‘They are quite nice. We are alike in terms of our cultures. Sometimes they say, ‘We are happy you have come here’’ (K4). Despite some of the women indicating that they were not alienated from the society, the interviews also offered examples of experiences to the contrary. ‘The people of Ağrı are nice... You have good people and bad people everywhere. Some of them insult us. They say, ‘Look at those Afghans, how relaxed they are while walking around’...’ (K1). K3 stated that the people of Ağrı had a different attitude towards them because of the way they dressed: ‘The way we dress appears weird for the people of Ağrı. They think we should dress more modestly’. ‘They always see us as foreigners. They always say, ‘Why are you here?’. This doesn’t do me good psychologically...’ (K6). ‘They tell the children, ‘Why are you here? You’ve ruined us!’’ (K9). Bauman (2019: 72-74) positions ‘foreigners’ at the exact opposite side in the divide between ‘us’ and ‘them’. ‘Foreigners’ challenge such divide on one hand and deny its boundaries on the other. If one is to call someone a ‘foreigner’, they need to get to know the person first. Otherwise, that person is a ‘nobody’ in their eyes. However, a ‘foreigner’ is a person whose presence is not ignored. This is the reason why they are neither far nor near. They are neither friends nor enemies and for this reason, ‘they cause confusion and anxiety’. Therefore, Afghan women in Ağrı experience exclusionary practices and the process of social adaptation at the same time.

4.2.6. Plans to Return and Expectations from Life

The field study asked the women whether they wanted to return to their country of origin. Almost all of the women responded negatively to this question and described their reasons for this response. The most important reason behind the unwillingness of the women to return is the war that represents their original reason for migration. ‘If there is war, there is no peace. I will only go to Afghanistan to die. I will stay here to live. There are no women’s rights there. Women are not allowed to study or to go

outside...’ (K1). Concerns relating to safety hinders the return of the women, while there are also some women who are thinking of returning to their country of origin after the war has ended. ‘If war is no longer a problem... I will, of course, return to my country...’ (K3). Thoughts of Afghan women around returning to their country are coupled with hopelessness and uncertainty, adding further difficulty to the ability of women to express themselves. As mentioned by Chambers (2014: 14), ‘Such a journey turns into a never-ending questioning that also eliminates the very reference points of the journey with its starting point already lost. Even though an exile assumes that one has a principal home and will circle back there in the end, the problems encountered *during* the journey will continually plough through the scope of such an itinerary. The possibility of maintaining the assumptions of a principal home and a homecoming become increasingly faint and is eventually lost.’

Despite the fact that some women indicated that they could return to their countries upon the achievement of peace, there are also opinions that are distanced to this idea on grounds of future anxiety. K4 responds to this question in anger: ‘No, no. I am rather afraid. They killed children in a university this week in Afghanistan. I am rather afraid for my children. I don’t want to go [back]. Life is very difficult when you are there... My daughter got diabetes due to stress. There were even times when I thought of committing suicide. Then we said, let’s go away, maybe our life will change. My mother stayed there. I feel so sad for her. It is difficult to be a woman. I was engaged at 12 and married at 13. I had no idea at the time about what an engagement was. People would cry for me back then. I could not understand why they were crying for me...’ K4, referring to the challenges of being a woman in this process, is anxious about the future of the children in her care. K7 also relates a similar experience: ‘No, I hate it there. Because that country is no country. A country is a mother, a father to its citizens. Our lives are in danger there. We cannot go [back]. They kill those around us...’

The Afghan women tended to compare their lives specifically with those of their daughters while describing their migration experiences. The women, who surely did not want the fate of their daughters to follow their own, also shared their perception of migration as a source of hope. ‘There is war there. Our lives are in danger. If we go there, we already have some family problems to deal with... I think a lot about my daughter. I did not study, but I really want her to do so. I don’t want to go back for their future’ (K11). ‘No, I am not considering it. There is always war there. I overcame a lot of hardships to be here. I am illiterate myself. I don’t want our children to be that way. I want them to study and have a job...’ (K14). ‘No, never and never. There is war there. Nobody wants to live there. It would be a shame for my children. We already spent our lives in war. At least, our children should study and have a job’ (K16).

5. Conclusion

Migration has maintained its multidimensional nature in the context of both migrants and destinations. Movements of migration are known to bring along various problems notably concerning shelter, employment, and socio-cultural adaptation, etc. in destinations, all arising from the economic, political, and social motivations underlying this phenomenon depending on seasonal conditions.

The present study addressed the migration experiences of Afghan women and primarily focused on the manner in which women were portrayed in migration studies. The recently increased visibility of the international aspect of migration brought to the agenda the question as to whether women were the main actors in migration and resulted in the incorporation of the concept of the ‘feminisation of migration’ into the literature. The articulation of the gender dimension into migration studies added further visibility to the migration processes of women and the problems they encountered during such processes. Furthermore, the migration experiences of women show that the same deepens the subordinate and unequal position of women with respect to men further.

The findings compiled from the migration experiences of 18 Afghan women in Ağrı are supportive of the argument on the ‘feminisation of migration’. While the most common reason for migration is the war, women are observed to represent a significant component in this process with their hopes for a better life and to encounter events that completely change their lives from the start. In fact, migration

brings forth much heavier workload than women can handle and involves difficulties in their access to the working life. The fact that women are employed in jobs that require no specific qualifications regardless of their educational background clearly reveals a striking reality in migration. Afghan women are exposed to various traumatic events, notably including illnesses, during their migration to Ağrı and try to maintain their daily lives in the midst of financial difficulties. The migration experience constitutes a source of hope as it brings for the possibility of allowing their children, if not them, to access better education and better employment.

Given that the international dimension of migration is on the foreground today, it is essential that the general effects and consequences of migration be reconsidered in the context of women and children. Specific mechanisms should also be put in place to allow for sustainable social adaptation along with policy measures that will facilitate the integration of women and children in social and economic life. In this sense, migration not only creates economic consequences, but also brings women and children face-to-face with possibly long-term psychological problems. The experiences of Afghan women point out to the possibly long range of implications of psychological problems even for the solution of economic problems.

Conflicts of Interest

On behalf of all authors, the corresponding author states that there is no conflict of interest.

Ethical Approval

The ethics committee approval required for the interview form employed in the collection of research data was obtained from Ağrı İbrahim Çeçen University Scientific Research Ethics Committee (through its decision dated 20.10.2020 and No. 145).

Funding Statement

The author received no specific funding for this work.

References

- Adanu, R. M. K. and Johnson, T. R. B. (2009.) Migration and women's health. *International Journal of Gynecology and Obstetrics*, 106, 179–181.
- Akalın, A. E. (2014). Türkiye'de ev hizmetlerinde çalışan göçmen kadınların toplumsal ve iktisadi varoluş stratejileri üzerine sosyolojik bir analiz. Doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Altıntaş, S. (2014). Davetsiz misafirler: Türkiye'deki mültecilerin maduniyet görünümleri. *Idealkent*, 14, 252-276.
- Arıkan, R. (2011). Araştırma ve yöntem teknikleri. Ankara: Nobel Yayınları.
- Bal, H., Aygül, H. H., Oğuz, Z. N., and Uysal, M. T. (2012). Göçle gelenlerin toplumsal sorunları: Isparta örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 191-210.
- Barın, H. (2015). Türkiye'deki Suriyeli kadınların toplumsal bağlamda yaşadıkları sorunlar ve çözüm önerileri. *Göç Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 10-56.
- Bauman, Z. (2019). Sosyolojik düşünmek. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Becker, H. S. (2015). Mesleğin incelikleri. Ankara: Heretik Yayınları.
- Bora, A. (2010). Kadınların sınıfı: Ücretli ev emeği ve kadın öznelliğinin inşası. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Böke, K. (2017). Örneklem. K. Böke (Ed.) *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri* in (pp.104-149). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Buz, P. (2007). Göçte kadınlar: Feminist yaklaşım çerçevesinde bir çalışma. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18(2), 37-50.

- Büyükoztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, E.A., Karadeniz, Ş. and Demirel, F. (2015). Bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.
- Chambers, I. (2014). Göç, kültür ve kimlik. Ismail Türkmen and Mehmet Beşikçi (Trans.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çağlayan, S. (2006). Göç kuramları, göç ve göçmen ilişkisi. Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ILKE), 17: 67-91.
- Çalım, I.S., Kavlak, O. and Sevil, Ü. (2012). Evrensel bir sorun: Göç eden kadınların sağlığı ve sağlık hizmetlerinde yaşanan dil engeli. Sağlık ve Toplum, 2, 11-19.
- Çubukçu, S. U. (2013). Küreselleşme, göç ve kadın üzerine. Kadın Araştırmaları Dergisi, 12, 227-233.
- Danış, A. D. (2004). Yeni göç hareketleri ve Türkiye. Birikim, No. 184-185, 216-224.
- Demir, O. Ö. (2017). Nitel araştırma yöntemleri. K. Böke (Ed.) Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri in (pp.285-318). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Fiskeci, H. (2019). Suriyeli kadınların akademik çalışmalarda görünürlüğü. Yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Göç İdaresi Genel Müdürlüğü, Düzensiz Göç, <https://www.goc.gov.tr/duzensiz-goc-hakkinda>, accessed on 25.10.2020.
- Gül, S. (2020). Mutluluk ve uluslararası göç: Genel bir bakış. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi 15(1), 371 – 388.
- Güllüpinar, F. (2012). Göç olgusunun ekonomi-politiği ve uluslararası göç kuramları üzerine bir değerlendirme. Yalova Sosyal Bilimler Dergisi, 4, 53-85.
- Gündüz, Z. Y. (2011) . Almanya'daki Türkiye kökenli göçmenlerin sağlık durumları: 'göç hasta eder'den 'göç sağlığa iyi gelir'e geçiş için öneriler. E. Esen & Z. Yazıcı (Eds.) Onlar bizim hemşehrimiz, uluslararası göç ve hizmetlerin kültürlerarası açılımı in (pp. 43-73). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- IOM Uluslararası Göç Örgütü (2009). Göç terimleri sözlüğü B. Çiçekli (Ed.), İsviçre.
- İçduygu, A. and Toktaş, Ş. (2005). Yurtdışından Gelenlerin Nicelik ve Niteliklerinin Tespitinde Sorunlar. Türkiye Bilimler Akademisi Raporları, 12, Ankara.
- İçduygu, A. and Aksel, D.B. (2012). Türkiye'de düzensiz göç. Uluslararası Göç Örgütü Türkiye, Ankara.
- İlkaracan P. and İlkaracan, I. (1998). 75 yılda köylerden şehirlere. P. İlkaracan & I. İlkaracan (Eds.) 1990'lar Türkiye'sinde kadın ve göç in (pp. 305-322). İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- İnce, C. (2019). Göç kuramları ve Suriye göçü üzerine bir değerlendirme. OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi,11(18), 2579-2615. DOI: 10.26466/opus.546737.
- Kofman, E. (2004). Gendered global migrations: Diversity and stratification. International Feminist Journal of Politics, 6(4), 643–665.
- Kofman, E., Phizacklea, A., Raghuram, P. and Sales, R. (2000). Gender and international migration in Europe: Employment, welfare and politics, 1.
- Kümbetoğlu, B. (2017). Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Öder, C. A. (2008). Fransa'da yaşayan Türk kadın göçmenler ve entegrasyon süreci. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Raijman, R., Schammah-Gesser, S. and Kemp, A. (2003). International migration, domestic work, and care work: undocumented latina migrants in Israel. Gender and Society, 17(5), 727-749.
- Ravenstein, E. G. (1889). The Laws of Migration. Journal of The Royal Statistical Society, 52(2), 241-305,
- Selim, S. (2017). Türkiye'de göç kadınlaşıyor mu?: Ekonometrik bir analiz. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4, 43-63.
- Tuzcu, A. and İlgaz, A. (2015). Göçün kadın ruh sağlığı üzerine etkileri. Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 7(1), 56- 67.

- Türkiye Göç Raporu, 2016, <https://www.goc.gov.tr/yillik-goc-raporlari>, accessed on 24.11.2020.
- TURKSTAT, International Migration Statistics, 2019, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Uluslara-rasi-Goc-Istatistikleri-2019-33709>, accessed on: 16.03.2021.
- UNFPA, <https://www.unfpa.org/news/five-reasons-migration-feminist-issue>, accessed on 23.10.2020).
- UNHRC, Küresel Eğilimler Raporu, <https://www.unhcr.org/tr/24189-dunyadaki-insanlarin-1i-yerinden-edilmis-durumda-unhcr-kuresel-egilimler-raporu.html>, accessed on 21.10.2020.
- Ünlütürk Ulutaş, Ç. and Kalfa, A. (2009). Göçün kadınlaşması ve göçmen kadınların örgütlenme deneyimleri. Fe Dergi, 1(2), 13-28.
- World Migration Report 2020, (https://www.un.org/sites/un2.un.org/files/wmr_2020.pdf., erişim tarihi: 22.10.2020.
- Yıldırım, A. and Şimşek, H. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, A. (2019). Göç ve kadın: 'Göçün feminizasyonu' ve kadın göçmenlerin durumu. CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 17(1), 383-400.

İnsan Kaynakları Politikalarının Yönelimi: Türkiye'nin 100 Büyük Sanayi Kuruluşu Üzerine Bir Araştırma*

Muhammet Hamdi MÜCEVHER, Zeynep DEMİRGİL**

İnsan Kaynakları Politikalarının Yönelimi: Türkiye'nin 100 Büyük Sanayi Kuruluşu Üzerine Bir Araştırma

The Human Resources Policy Tendency: A Study on Turkey's 100 Largest Industrial Organization

Özet

İşletmelerin rekabetçi bir konum elde edebilmeleri için insan kaynağı; nitelik, yetenek, bilgi, donanım ve deneyim gibi açılardan önem arz etmektedir. İşletmelerin insan kaynakları politikaları, insan kaynaklarıyla ilgili gelecek yönelimi noktasında; işletme çalışanlarına, hedef kitesine, çevresine ve paydaşlarına bir fikir verebilir. İnsan kaynakları politikası, bir işletmenin insan kaynağının planlanması, seçimi, alımı, yerleştirilmesi, eğitimi, geliştirilmesi, performansının ölçülmesi, ücret ve kariyerinin yönetimi, endüstriyel ilişkilerin nasıl yürütüldüğü gibi konularda izlediği yol, edindiği amaç, kullandığı yöntem, düşünce yapısı ve davranış tarzıdır. Bu bağlamda söz konusu çalışmada, Türkiye'deki 100 büyük sanayi kuruluşunun insan kaynakları politikası, tematik içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırma sonucuna göre, işletmelerin insan kaynakları yönelimlerinin sürdürülebilirlik, çalışan odaklılık, kurumsal itibar ve kolektiflik konularında yoğunlaştığı görülmektedir.

Abstract

Human resources are important in terms of qualifications, skills, knowledge, equipment and experience for businesses to achieve a competitive position. Businesses' human resources policies, at the point of future orientation regarding human resources; It can give an idea to the business employees, target audience, environment and stakeholders. Human resources policy, on the other hand, is the path and method used by an enterprise in matters such as planning, selection, recruitment, placement, training, development, performance measurement, wage and career management, and how industrial relations are conducted. In this context, the sample of the study, Turkey's top 100 enterprises in the form. The human resources policies of these enterprises were analyzed using thematic content analysis method. According to the results of the research, it is seen that the human resources orientations of the enterprises are concentrated on sustainability, employee focus, corporate reputation and collectivity.

Anahtar Kelimeler: İnsan Kaynakları, Politika, Stratejik Yönelim, İşletme, Örgüt

Keywords: Human Resources, Policy, Strategic Orientation, Business, Organization

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Uzun dönemli sürdürülebilirlik ve rekabet edilebilirlik için işletmelerin, "stratejik düşünmeyi" bir ön koşul olarak görmeleri önerilmektedir. Çünkü işletmelerin, hızla değişen çevre şartlarına uyum sağlayabilmeleri için özellikle üst yönetim kademesi olmak üzere tüm çalışanlarla birlikte, stratejik düşünmesi ve stratejik yönetimi benimseyip uygulaması gerekliliği doğmaktadır. Stratejik yönetimle beraber işletmenin diğer fonksiyonlarının da kurum stratejilerine uyum sağlayabilmeleri ve uyumlu olabilmeleri için stratejik düşünmeleri gerekmektedir.

Bu gereklilikten doğan stratejik insan kaynakları (İK), işletmenin kendi kaynaklarına yönelmesine ve rekabet avantajı sağlamak için değerlendirilmesine işaret eden kaynak temelli yaklaşım, çalışanların davranışları ve motivasyonu üzerine eğilen davranışsal yaklaşım ve diğer aracı yaklaşımlarla ortaya çıkmış bir kavramdır. Stratejik İK'da, işletmenin temel stratejisi ve diğer organizasyonel stratejilerle uyumuna işaret eden dikey yaklaşım (dış uyum) ve insan kaynakları uygulamalarının birbirleri ile uyumunu yansıtan yatay yaklaşım (iç uyum) olmak üzere

*Bu çalışma, İnsan Kaynakları Yönetiminde Güncel Gelişmeler Çalıştayı (İKGEÇ 2020) sözlü bildiri olarak sunulmuş ve özet metin olarak yayınlanmıştır.

**Muhammet Hamdi MÜCEVHER, Dr. Öğr. Gör., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Pazarlama ve Reklamcılık, mhmucevher@gmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-3474-5073, Zeynep DEMİRGİL, Dr. Öğr. Gör., Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Pazarlama ve Reklamcılık, ilhan.zeynep@gmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0001-6978-5756

iki boyutlu yaklaşım üzerinde tartışılmaktadır. Özellikle dikey varsayım başta olmak üzere, bu yaklaşımlar, işletmelerin insan kaynakları politikaları, vizyonu ve stratejik yönelimleri hakkında fikir verebilir niteliktedir.

Bu çalışmada da, işletmelerin gelecek (stratejik) yönelimleri ve anlam arayışları hakkında fikir verebilecek nitelik arz eden İK politikaları inceleme konusu yapılmıştır. Bu doğrultuda, öncelikle stratejik insan kaynakları yönetimi (İKY) ve ana kavramlarına değinilerek kurumsal insan kaynakları stratejileri üzerinde durulmuştur. Daha sonra, çalışmanın kavramsal arka planının daha iyi anlaşılması adına insan kaynakları politikası kavramı açıklanarak İK politikasının, işletmelerin stratejik yönelimleri üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Çalışmanın devamında araştırmada kullanılan yöntem hakkında bilgi verildikten sonra bulgular ve sonuç kısmı ile çalışma tamamlanmıştır.

2. Stratejik İKY ve Ana Kavramları

İnsan kaynakları yönetiminde, stratejik boyut, özellikle son zamanlarda önemli hale gelmiştir. Bu noktada, rekabet edilebilirlik ve sürdürülebilirlik için işletmelerin güçlü olduğu kaynaklara yönelmesini temel alan kaynak temelli yaklaşım, önemli bir itici güç olarak görülmektedir. Kaynak temelli yaklaşım, rekabet avantajını işletmenin kendi sahip olduğu iç kaynaklarla sağlayabileceğini vurgular (Allen ve Wright, 2006). Bununla birlikte işlem maliyeti ve aracı yaklaşımlar, davranışsal yaklaşım ve kaynak bağımlılığı yaklaşımı (Ayyıldız Ünnü ve Keçecioglu, 2009) da etkili olan temel modellerdendir. İşletmenin temel yeteneklerinin farkında olması ve bununla birlikte rekabet ortamında yer alması için bir takım stratejilere sahip olması gereklidir.

Stratejik insan kaynakları, işletmenin bu stratejilerine uygun politikalar geliştirmek ve stratejik düşünen ve çalışan insan kaynakları ile birlikte bu politikaları uygulamak demektir. İşletmenin stratejik amaçlarına ulaşabilmek için gerekli olan nitelikli ve motivasyonu yüksek işgücünü temin etmek, bütünleşmeyi sağlamak ve uyumlu, pratik insan kaynakları politikaları oluşturmak (Çetin, Arslan ve Dinç, 2105: 21) gibi amaçları olan stratejik insan kaynakları yönetimi, kısaca insan kaynaklarından daha etkin yararlanma ve insan kaynakları ile ilgili stratejik seçimlerle ilişkili bir kavramdır (Boxall ve Purcell, 2000). Farklı yaklaşımlar olmakla birlikte stratejik insan kaynakları yaklaşımında, strateji odaklı, karar odaklı, içerik odaklı ve uygulama odaklı olmak üzere literatürde genellikle dört yaklaşımın izlendiği görülmektedir (Kazmi ve Ahmad, 2001).

Stratejik insan kaynaklarının anlaşılabilmesi için önce daha çok uzun dönemli planlama olarak da bilinen strateji kavramını anlamak gerekmektedir. Strateji ile ilişkili olan vizyon, misyon, amaç, hedef, plan ve bütçe, taktik ve politika kavramları da bu noktada önemli hale gelmektedir. İşletmenin geleceği ile ilgili olan vizyon (uzak gaye) kavramı; işletmenin ileride ne olabileceği, uzak hedefleri ve idealleri içeren değer, ilke ve başarıya ulaştıracak ölçütleri içerir. Vizyonu oluşturan önemli öğelerden biri, yönetim felsefesidir. Vizyonun başlangıç adımı olan yönetim felsefesi; “Kişi, grup ve örgütün düşünce ve davranışlarına rehberlik eden idealler, inançlar ve ilkeler bütünü” (Dinçer, 2013: 5-6) olarak tanımlanır. Yönetim felsefesi, “misyon” ve “temel inanç ve değerler” den oluşur. Misyon; işletmenin var olma nedenidir, çalışanları ortak bir amaçta toplar ve işletmenin dünü, bugünü ve yarını ile ilgilidir. Çalışanların paylaştığı değerdir. Vizyonu oluşturan diğer iki öğe ise; “hissedilen ve etkili bir imaj” ve “geleceğin tahmini”dir. İmaj, verilmek istenen mesaj (Akdemir, 2012: 51-54), duyguları harekete geçiren ve işletmenin daha çok görünen tarafıdır. Geleceğin tahmini ise; yapılan derinlemesine araştırmalar sonrasında pazarın talebini ve eğilimlerini tahmin etmektir (Dinçer, 2013: 8).

Amaç; misyon ve vizyonla uyumlu, sonuç odaklı, iddialı ama gerçekleştirilebilir, işletmenin belirli bir sürede gerçekleştirmeyi arzuladığı sonuçlardır. Hedef ise; amaçtan farklı olarak sayısal olarak ifade edilen ve amacın gerçekleşmesine hizmet eden kısa vadeli planlamalardır (Akdemir, 2012: 55). Plan ve bütçe strateji gerçekleştirmek için hazırlanan kısa, orta ve uzun vadeli oluşumlardır. Bütçe; planın parasal halidir. Maddi kaynakların planlanmasıdır. Strateji; işletmenin geleceği ile ilgili bir kavram olup, vizyona göre daha somut niteliklere sahiptir. Stratejiler vizyonun gerçekleşmesinde önemli rol oynar. Stratejik düşünmek, işletmenin sürdürülebilirliği ve çevredeki değişimleri fark edebilmek açısından hayati önem taşır (Boxall ve Purcell, 2000). Daha geniş bir tanımla, “Vizyon, misyon, amaç ve hedeflere nasıl ulaşılacağını gösteren alternatif yollar”a strateji denir (Akdemir, 2012: 6). Performanslarını yüksek düzeyde tutmak isteyen işletmelerin iç ve dış çevrelerini sürekli takip ederek esnek planlamalar yapmaları gerekmektedir (Bayat, 2008). Bu da ancak stratejik yönetim uygulamaları ile olabilir.

Taktik, rakip davranışlarını dikkate aldığı için şartlara bağlı olarak değişebilen, strateji için oluşturulan kaynakları harekete geçirmeye yarayan, kısa dönemli ve genelde nihai sonuca hizmet etmeyen faaliyetlerdir (Dinçer, 2013: 25; Akdemir, 2012: 7). Politika; bir rehber niteliğindedir. Yöneticilerin karar verme süreçlerinde yol göstericidir. Kuralla karıştırılmamalıdır. Kural, kesin bir davranış içerirken, politika bu kuralların oluşumunda yol göstericidir. İşletmelerin politikaları birim bazında farklılaşır fakat bir birileri ile uyumlu temel amaca hizmet edebilir olmalıdır. Politika ile strateji zaman zaman birbirleri yerine kullanılabilir. Ancak en temel fark, "Politikalar, işletmenin uymayı arzu ettiği prensipleri belirtirken; strateji, amaçlar ve arzu edilen bu prensipleri yerine getirmekte kullanılacak araçları sunmasıdır" (Dinçer, 2013: 27-30).

Bir işletmenin kaynaklarının rekabet edilebilir düzeyde olabilmesi için ikame edilemez, taklit edilmesi zor, işletmeye değer katan ve nadir bulunabilir olması gerekmektedir (Barney, 1991). Kaynak temelli yaklaşıma işaret eden bu düşünce, insan kaynaklarının da bu düşünceyle tartışılabileceğini meşrulaştırmıştır (Marler ve Parry, 2015). Kaynak olarak insan kaynaklarını da içeren bu yaklaşımda, insan unsuru üzerine tartışılmıştır. İnsan kaynakları uygulamaları, çalışanların bilgi, beceri ve yeteneklerinin yanında davranışlarını da içerir (Allen ve Wright, 2006). Bu noktada, stratejilerin başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için motivasyon itici bir güç olarak önemli hale gelmektedir (Öğüt, Akgemci ve Demirsel, 2004). İnsan kaynağının kendi bilgi, beceri ve yeteneklerini kullanmaya, bunlarla birlikte işletmeye fayda sağlamaya olan istekleri, işletmede uygulanan insan kaynakları uygulamaları ve sistemine bağlı olarak değişim gösterecektir. Davranışsal yaklaşım işte bu noktada önemli hale gelmektedir. Davranışsal yaklaşım (sosyal değişim teorisi); çalışanlarla organizasyon arasındaki motivasyon bileşenine odaklanan bir yaklaşımdır. Çalışan davranışlarının, işletme performansını etkileyen yönleri söz konudur. Örgütsel vatandaşlık davranışı, motivasyon ve bağlılık gibi kavramlar işletme ile çalışan arasındaki bağın önemli göstergeleridir (Hoppas ve Worrall, 2013). Doğrudan etkili olduğu düşünülürse de stratejik insan kaynakları yaklaşımında davranışsal yaklaşımın da bu noktada etkileri görülmektedir (Ericksen ve Dyer, 2005). Kaynak temelli yaklaşımla davranışsal yaklaşım karşılaştırıldığında nitelikli insan kaynağına sahip olmak, işletme performansını artırma potansiyeline sahip olmak demektir. Ancak çalışan davranışları, bu potansiyeli gerçeğe dönüştürmek için önemli bir katalizördür (Hoppas ve Worrall, 2013).

3. Stratejik İKY'nin Dikey-Yatay Boyutu ve Kurumsal İK Stratejileri

Stratejik insan kaynakları, yatay (iç uyum) ve dikey (dış uyum) olmak üzere iki boyutu olan bir alandır (Baird ve Meshoulam, 1988). Yatay boyut, birbirleri ile uyumlu ve birbirini destekleyen insan kaynakları uygulamaları geliştirmeyi kapsarken; dikey boyut, işletmenin diğer stratejileri ile uyumluluğu ve işletmenin temel stratejisine katkısını ifade eder (Baird ve Meshoulam, 1988; Allen ve Wright, 2006).

Dış uyum olarak da bilinen dikey boyut, işletmenin çalışanları arttıkça ve profesyonelleştikçe ortaya çıkar (Boxall ve Purchell, 2000). Dikey boyutunda bahsedilen işletme stratejileri, üretim, pazarlama, finans ve insan kaynakları gibi fonksiyonların stratejilerini kapsamaktadır. İşletme stratejisi ile tüm bu fonksiyonel stratejilerin uyumlu ve birbiri ile bağlantılı olması gerekmektedir (Richard ve Johnson, 2010; Dinçer, 2013: 58). Schuler ve Jackson (1987), yapmış oldukları araştırmada, dikey boyut varsayımını destekleyen, insan kaynakları uygulamaları ile işletme stratejileri arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Araştırma sonucunda; büyüme stratejisini benimseyen bir işletmenin insan kaynakları stratejisinin, esnek ve uzun dönemli bakış açısına sahip olması gerektiği gibi işletme stratejilerine göre gerekli olan insan kaynakları stratejileri de açıklanmıştır.

Stratejik yönetimin yatay varsayımını kavramak için insan kaynaklarının üstlendiği görevler ve buna ilişkin stratejilerden bahsetmek gerekir. İşletme stratejisi ile küreselleşmeyle birlikte uluslararası rekabet koşulları düştüğünde, başarılı olmak isteyen işletmelerin insan kaynağı seçimi ve yönetim sistemlerine özen göstermesi gerektiği görülmektedir. Bu noktadaki kritik ön koşul; proaktif işe alım kanalı oluşturma, yüksek giriş standartları, yüksek ücretlendirme, çalışanı sahiplenme ve mesleki gelişim olanakları ile oluşturulmuş bir insan kaynakları politikasına sahip olmaktır (Boxall ve Purcell, 2000). Bu bağlamda, stratejik insan kaynakları; seçme, yerleştirme, ücretlendirme, motivasyon ve eğitim ve geliştirme adımlarında birbiri ile uyumlu stratejiler ve politikalar geliştirmeyi hedeflemektedir. Her ne kadar bu stratejilerin neler olduğu hakkında teori çok olsa da nasıl etkin kullanılacağı hakkında ortak görüş yoktur (Huselid, Jackson ve Schuler, 1997).

İnsan kaynakları seçiminde, işletmenin işgücünü cezbetmesi önemli hale gelmektedir. Seçim esnasında yapılan test, mülakat veya diğer yöntemlerde güdülmeye gereken amaç, işin gereklerine uygun nitelikte işgücü seçmek ve yerleştirmektir (Ülgen ve Mirze, 2007: 293). Bu noktada da “uygun işe uygun insan” stratejisi ile liyakat ön plana çıkmaktadır. İşe yerleştirilen çalışanların daha sonra işe alıştırma, uyum, eğitim ve geliştirme aşamasına geçilmektedir. Eğitim geliştirmede, çalışanın yetenekleri göz önünde bulundurularak, çalışan kariyerini önemseyen programların uygulanması esas olacaktır. Performans değerlendirme ile tespit edilen verimli işgücünün elde tutulması da, insan kaynakları işlevleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Bu nedenle ücret politikasının süreklilikten geçirilerek çevre şartlarına ve işin yapısına bağlı olarak güncellenmesi önem arz etmektedir.

Stratejik açıdan önemli olan işgücü planlaması, yönetici yetiştirme ve geliştirme, işgücünün niteliklerinin değerlendirilmesi ve kurum kültürü oluşturma, insan kaynakları yönetimi konuları arasında yer almaktadır. İşgücü planlaması için öncelikle envanter çıkarılarak işletme stratejileri ile uyumlu planlama yapılır ve bu sayede talep ortaya çıkarılmaktadır. Kaynakların etkin kullanılması noktasında planlama önemli hale gelmektedir. Stratejik kararlar alıp uygulayabilecek nitelikte yönetici yetiştirme ve geliştirme, işletmenin elindeki kaynakların bu amaca hizmet edebilmesi ve rekabet üstünlüğü sağlayabilmesi açısından önem arz eder. Yetiştirme, gereken bilgi, beceri ve yeteneklerin kazandırılması iken; geliştirme, daha fazla verimli olacak şekilde “değişim elemanı” olarak çalışanların eğitilmesidir.

İşgücü niteliklerinin değerlendirmesi, her kademenin özelliklerine göre değerlendirme gerektirir. Bazı kademelerde (alt kademeler), teknik yeteneğin değerlendirilmesi ve ortaya çıkarılması gerekirken; bazılarında, beşeri (orta ve üst kademeler); bazılarında (üst kademeler) ise kavramsal yetenekler değerlendirilir. İnsan kaynaklarını bir amaca yönlendirmesi konusunda önemli bir kavram olan kurumsal kültür; tüm bireylerin ortak varsayım, düşünce ve değer yargılarından oluşur ve bir üst kimliktir (Ülgen ve Mirze, 2007: 295). Son olarak Ar-Ge faaliyetleri de rekabet üstünlüğü açısından insan kaynaklarının üstlendiği önemli rollerden biridir. Gelişimleri takip etmek, çalışan ilişkilerinin geliştirilmesi (Çorbacıoğlu, 2013: 83), son teknolojilerden yararlanmak ve gerekli olan teknolojiyi üretmek rekabet ortamında sürdürülebilirlik için hayati koşuldur.

4. İK Politikası ve İK’da Stratejik Yönelim

Stratejik yönetim, birbirine bütünleşmiş aşama ve uygulamalardan oluşan bir süreçtir (Çobanoğlu, 2013: 16). Bu entegre aşamalardan birisi olan ve stratejik yönetimin ana kavramları içerisinde yer alan politikalar, işletmelerin sarih bir amaç doğrultusunda uyumlu ve koordine bir şekilde faaliyet göstermesini sağlar. Politikalar, amaçlar çerçevesinde oluşturulan alternatif stratejilere karar vermeye ya da yapılması gereken işlere ışık tutan, yol gösteren rehberler ve ilkeler seti, pusulalardır (Ülgen ve Mirze, 2007: 35; Kempner, 1980: 62). Stratejilerle birlikte değerlendirildiğinde, politikalar, faaliyetleri belirli bir mecraya yönlendirir ve planlar için bir çerçeve oluşturur (Dinçer, 2013: 24). Zaten işletme ve yönetim yazınında strateji ve politika kavramları çoğu zaman birbiri yerine ya da eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (Dinçer, 2013: 29). Bu yönü ile politikalar, işletmenin stratejik yönelimi, değişim, gelişim ve sürdürülebilirliğinin bir tezahürü olarak karşımıza çıkarlar.

Kurumsal/işlevsel politikalar içerisinde yer alan İK politikaları ise işletmenin amaç ve hedefleri doğrultusunda şekillenir; vizyon ve misyonları doğrultusunda ise yön bulurlar. Bu sebeple İK politikaları, işletmelerin stratejik yönelimleri hakkında bize fikir verebilir. İK politikaları, İK faaliyetlerini belirlenmiş amaç ve hedeflere yöneltir. İK politikaları ile fonksiyonel amaçlar ve hedefler belirlenir ve bunlara ulaştırabilecek alternatif yollar ortaya konur. İK politikaları, uzun menzilli kararlar olup İK biriminin gelecek yönelimini tayin eder.

Bu noktada stratejik yönelim kavramını açıklamakta yarar vardır. Stratejik yönelim, diğer bir ifade ile stratejik niyet (rota), bir örgütün misyon, vizyon, amaç, hedef, politika ve taktikleriyle ortaya koyduğu bütünsel niyet/amaç olarak açıklanabilir. Değişim, küreselleşme, değişen rekabet anlayışı, bilgi teknolojileri ve internet, insan kaynaklarında yeni yönelimleri hazırlayan gelişmeler içerisinde sayılabilir (Eroğlu, 2001). Bu çerçevede yöneticileri elde tutmak, yaratıcı düşünce ortamı oluşturmak, bilgi ve yetenek yönetiminin önemini kavramak, insan kaynakları yönetimini değer yaratan bir işlev olarak tasarlamak, işgücünün değişen yapısını iyi analiz etmek, değişimi yönetmek, bilgi sistemlerini kullanmak, insan kaynaklarında önem kazanan yönelimler arasında sayılabilir (Eroğlu, 2001).

5. Yöntem

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'nin en büyük 100 işletmesinin insan kaynakları yönelimlerinin ortaya çıkarılmasıdır. Bu amacı gerçekleştirmek için İstanbul Sanayi Odasının 2019 yılı için yayınladığı Türkiye'nin en büyük 500 işletmesi listesindeki (İSO, 2019) ilk 100 işletmenin insan kaynakları politikası, tematik içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir.

Araştırma kapsamında elde edilen veriler, işletmelerin ortak insan kaynakları politika ve yönelimlerini tümevarımsal bir metotla ortaya çıkarmak için tematik kodlama yoluyla çözümlenmiştir. Tematik analiz, verilerin içinde yer alan temaların ortaya çıkarılmasını, tanımlanmasını, analiz edilmesini ve raporlanmasını içeren bir analiz sürecidir.

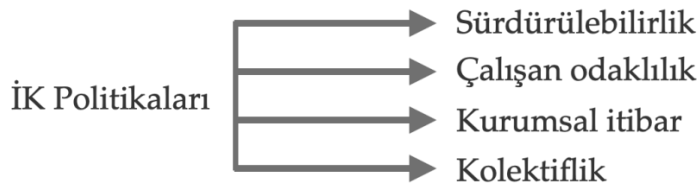
Söz konusu listede ilk 100'de yer alan 4 işletme ismini gizli tuttuğu, 25 işletmenin İK politikası web sitesinde yer almadığı için nihayetinde 71 işletmenin İK politikası analiz kapsamına alınmıştır. Çalışmanın amacına ulaşmak için cevaplanmaya çalışılan çalışmanın temel araştırma sorusu; "Türkiye'deki işletmelerin insan kaynakları yönelimi nedir?" şeklinde ifade edilebilir.

Çalışmada veri toplama aracı olarak ikincil veriler, yöntem olarak ise nitel araştırma kullanılmıştır. Çalışma, amaçlı örneklem seçim stratejilerinden ölçüt örneklem kullanılarak tasarlanmıştır. Ölçüt örnekleme, önceden belirlenmiş ya da araştırmacı tarafından oluşturulmuş bir dizi ölçütü karşılayan durumların ve katılımcıların çalışılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 112). Araştırmanın çalışma grubunu, yukarıda detaylı olarak açıklandığı üzere Türkiye'nin en büyük 100 sanayi işletmesi oluşturmuştur.

Bu çalışmada, geçerlik için akran incelemesi (Creswell, 2013: 251) yapılmıştır. Bu kapsamda, nitel araştırmalarda deneyim sahibi bir akademisyen, araştırma sürecini başından sonuna kadar yakın bir denetime tabi tutmuştur. Çalışmanın güvenilirliği için ise araştırmaya dışarıdan bir gözle bakılması ve araştırmacının tutarlı kodlama yapısı yapmadığının kontrol edilmesi için (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 272), tüm kodlama aşamaları bir uzmanla beraber yapılmıştır. Böylece, kodlayıcılar arası görüş birliği (tutarlık incelemesi) ve verilerin analizinde çoklu kodlayıcıların kullanılması (Creswell, 2016: 253) gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın teyit edilebilmesi açısından (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 272) ise kodlama aşamalarının yer aldığı kitapçık ve dosyalar, dış denetimcilere verilmek üzere saklanmaktadır. Bu makale, araştırma ve yayın etiğine uygun şekilde hazırlanmıştır.

6. Bulgular

Türkiye'de ilk 100'de yer alan işletmelerin insan kaynakları politikalarının incelenmesi sonucunda, 4 ana temanın ortaya çıktığı görülmüştür. "Sürdürülebilirlik", "Çalışan odaklılık", "Kurumsal itibar" ve "Kolektiflik" olarak adlandırılan bu temalar Şekil 1'de topluca gösterilmiştir.

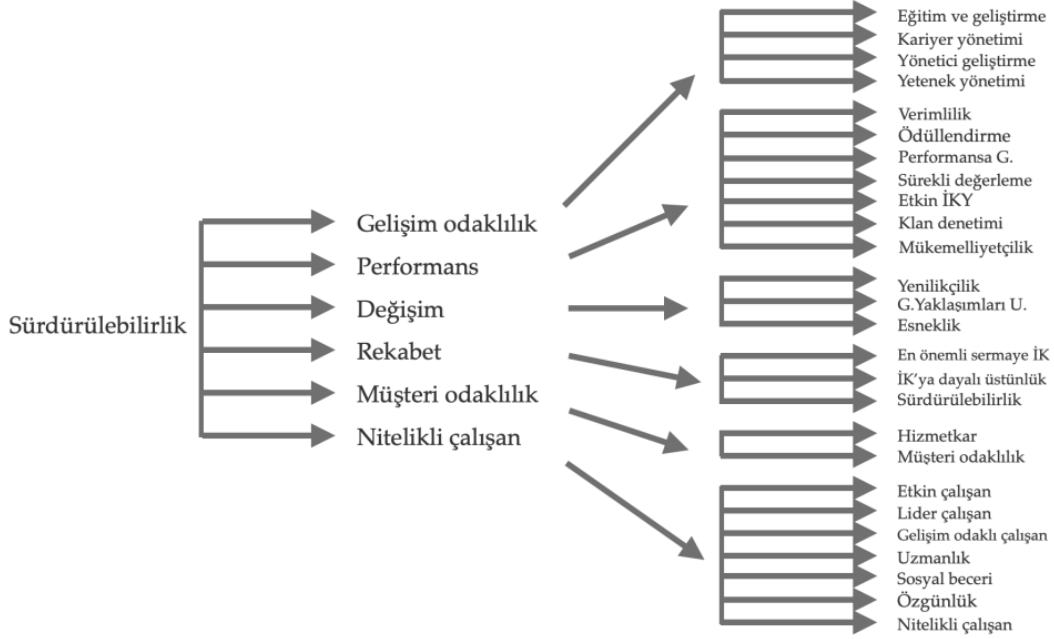

Şekil 1. Türkiye'nin En Büyük İlk 100 İşletmesinin İK Politikaları

Söz konusu temalara ilişkin bulguların sunumunda, meseleyi daha anlaşılır kılabilmek adına açık kodlara şekillerde yer verilirken; metin içinde sadece öne çıkan bulgulara ve doğrudan alıntılara değinilecektir.

6.1. Sürdürülebilirlik

İşletmelerin insan kaynakları politikalarında sürdürülebilirlik ile ilgili elde edilen veriler 6 kategoride toplanmıştır. Sürdürülebilirlik temasına ait kategori ve kod, Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2. Sürdürülebilirlik Temasına Ait Kategori ve Kodlar

Değişim ve gelişimin hızlı olduğu rekabet ortamında işletmelerin sürdürülebilirlik adına yaptığı çalışmalar tüm fonksiyonlar hizmet etmektedir. Türkiye'nin en büyük ilk 100 işletmesinin insan kaynakları politikasının konu edildiği bu araştırmada, "Sürdürülebilirlik" temasına ait "Gelişim odaklılık", "Performans", "Değişim", "Rekabet", "Müşteri odaklılık" ve "Nitelikli çalışan" olmak üzere 6 kategori bulunmaktadır.

Gelişim odaklılık kategorisi, çalışma kapsamına alınan işletmelerin insan kaynakları politikasında en çok vurguladıkları kavramlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle "Eğitim ve geliştirme" faaliyetleri vurgusunun, işletmelerin politikalarında en çok yer alan vurgu olduğu görülmektedir. Yine aynı kategoride "Kariyer yönetimi", "Yönetici geliştirme" ve "Yetenek yönetimi" diğer alt kodlar arasında yer almaktadır.

Listede birinci sırada yer alan Tüpraş'ın insan kaynakları politikasında yer alan "*insan gücümüzü sürekli geliştirmek ve global rekabet ortamında kalıcı üstünlüğümüz haline getirmek amaçlarımızdandır*" cümlesinde insan gücünü sürekli geliştirme vurgusu ve Ereğli Demir ve Çelik'in "*Şirketimiz, çalışma sürelerinin her aşamasında mesleki ve kişisel gelişim fırsatları sunmaya büyük önem veriyor. Buna yönelik olarak, çalışanlarına mesleki/teknik, işbaşı, iş sağlığı ve güvenliği, kişisel gelişim, liderlik ve yetenek yönetimi programları gibi birçok alanda eğitimler düzenlemekte olup, farklı kademedeki yöneticileri için farklı liderlik programları yürütmektedir*" stratejisinin eğitim ve geliştirme boyutu ile gelişim odaklı bakış açısını kapsayıcı nitelikte olduğu görülmüştür.

Ayrıca aşağıda verilen alıntılar incelendiğinde; araştırma kapsamında yer alan işletmelerin, çalışanlarının sadece işyerindeki gelişimlerini değil yaşam boyu öğrenim ve kişisel gelişimlerini de politikalarında önemsedikleri ifade edilebilir.

(...) çalışanların potansiyellerini ortaya koyma fırsatları bulduğu (...) (Petkim)

(...) yaşam boyu öğrenimi ve fırsat eşitliğini teşvik eden bir çalışma ortamı yaratma konusunda kararlıdır. (Unilever)

(...) gelecek hedeflerine daha iyi hazırlanmalarını sağlamak ve kişisel gelişimlerine fark yaratacak öğrenme deneyimleri sunmak. (İpragaz A.Ş.)

Çalışanların kariyer yönetimlerine ve işletmede gelişimde payının azımsanmayacak ölçüde olduğu görülen “yönetici geliştirme” ve “yetenek yönetimi” de politikalar içerisinde yer almaktadır.

Gerçekleştirilen mesleki ve kişisel gelişim eğitimlerinin yanı sıra rekabet ortamında şirketleri güçlü kılan yönetici ve yönetici adayı eğitimlerine de önem veriyoruz. (Mercedes-Benz)

Çalışan performanslarını takip etmek, kariyer planlamalarını en etkin biçimde yapmak (...) (Erdemir Çelik)

Performans değerlendirme yöntemi ile çalışanlarımız kariyer gelişim olanakları sağlamak (...) (Petlas)

Kurumumuzun geleceğinin, çalışanlarımızın yetenekleriyle şekilleneceğine inanıyoruz. Çalışanlarının yeteneklerine saygılı bir kurum kültürü oluşturmanın, onların potansiyellerini geliştirmelerine yardımcı olacağına da inanıyoruz. (Hyundai Assan)

Şişecam olarak önceliğimiz en iyi yetenekleri bünyemize katmanın, geliştirmenin ve elde tutmanın yanı sıra (...) (Soda Sanayii)

Performans kategorisini oluşturan açık kodlar “verimlilik”, “ödüllendirme”, “performansa göre değerlendirme”, sürekli değerlendirme” ve “klan denetimi” gibi insan kaynaklarında işletmelerin değerlendirme ve ölçümlerini kapsayan kodlardan oluşmaktadır. Araştırma kapsamında bu kategoride özellikle “verimlilik” ve “performansa göre değerlendirme” vurgularının politikalarda daha çok yer aldığı söylenebilir.

(...) kalite standartlarına uyumlu ve müşteri odaklı olma hedefinde insan kaynaklarını en etkin şekilde kullanmaktır. (Kroman Çelik)

(...) iş verimliliklerini sürekli yükseltmek (...) (Konya Şeker)

(...) Performansa ve Yetkinliklere Bağlı Ücret ilkelerine bağlı kalarak (...) (Tüpraş)

(...) Doğru kişileri doğru role yerleştirmeye odaklanırsınız, Yetkinlik bazlı değerlendirme yaparsınız (...) (BEYPI)

(...) yeteneklerini sergileyebilecekleri, potansiyellerini ortaya koyabilecekleri, fark yaratanların takdir edildiği sistemler kuruyoruz. (Enerjisa)

(...) Çabayı ve katkıyı ödüllendirerek, fark yaratan çalışanları ön plana çıkarmak. (Gülşan Sentetik)

Çalışanların paylaşılan değerleri üzerine kurulu olan “klan denetimi” de performans kategorisi içerisinde Arçelik A.Ş.’nin “(...) tüm çalışanların asli görevlerinden biri de birey olarak çevrelerindeki diğer çalışanları uyarmak ve yönlendirmektir” vurgusundaki gibi yer almaktadır.

Sürdürülebilirlik ana teması altında yer alan **değişim** kategorisi hızla değişen çevre koşullarında rekabet edebilmek için gerekli olan “yenilikçilik”, “güncel yaklaşımları uygulama” ve “esneklik” kodlarından oluşmaktadır. İlk 100’de yer alan işletmelerin, gelişmeleri takip etmek ve uyum sağlayabilmek için insan kaynakları politikasında değişim vurgusuna yer verdikleri görülmektedir. Mercedes-Benz’in lider konumu gereği olarak belirttiği “Türkiye’deki liderlik konumunun gerektirdiği çağdaş ve stratejik İnsan Kaynakları uygulamalarına (...) özellikle önem vermektedir” ve “Bizce etkin İnsan Kaynakları Yönetimi, uluslararası platformda kabul görmüş modern İnsan Kaynakları uygulamalarını hayata geçiren (...)” politika içeriğinde de görülebileceği gibi özellikle güncel yaklaşımları takip ederek insan kaynakları fonksiyonlarını yerine getirdikleri ve yeni yaklaşımları uygulama konusunda hazır oldukları görülmektedir. Değişim kategorisini örneklendiren diğer alıntılar şu şekilde ifade edilebilir:

(...) yenilikçi ve değişime açık, gerek kendisinin gerekse organizasyonun tüm süreçlerinde sürekli gelişmeye ve müşteri odaklı olmaya inanmış (...) (Çolakoğlu)

Stratejik hedeflerimiz doğrultusunda organizasyon yapımızın dinamik tutulmasını ve piyasada rekabet avantajı sağlayacak tüm değişimlere hazır olmasını sağlamak (...) (Er-Bakır)

Değişen çevre ve çalışan koşullarını yenileşim ile karşılamak (...) (Petlas)

Rekabet, sürdürülebilirliğin temel şartlarından biridir. Güncel yaklaşımları uygulayan işletmelerin gücünü insandan alması ve bunu önemli bir üretim faktörü olarak benimsediği görülmektedir. Bu bağlamda rekabet kategorisi altında en çok vurgulananın “en önemli sermaye insan kaynağı” olduğu ve çoğu işletmenin aynen kod ismi ile politikasına aldığı görülmektedir.

En önemli sermayemiz insan kaynağımızdır (...) (Tüpraş)

En önemli sermayemiz insan kaynağımızdır. (Arçelik A.Ş)

En önemli sermayemiz, insan kaynağımızdır. (Aygaz A.Ş.)

İnsan kaynağını önemli bir sermaye olarak görmenin yanında bu kaynağı bir rekabet üstünlüğü aracı olarak gören ve sürdürülebilirlik sağlama noktasında temel unsur olduğu anlayışını vurgulayan işletmeler de mevcuttur.

En büyük rekabet avantajının “insan gücü” olduğunun farkındalığı ile tüm faaliyetlerimizde insancıl davranış ilkesini benimsemek (...) (Kipaş Mensucat)

Sürdürülebilir başarının kaynağının çalışan memnuniyetini artırmak olduğuna olan inançla” (...) (MMK Metalurji)

Toros Tarım, en değerli varlığı olan insan kaynaklarını sürdürülebilir büyümenin temel unsuru olarak görmekte ve insan kaynakları stratejisini bu anlayış üzerine inşa etmektedir.” (Toros Tarım)

Tofaş; tecrübe ve yaratıcılık ile gelişen rekabet koşullarına hızlı uyumun sağlanması ve liderlik için insan kaynağını itici bir güç olarak kabul etmektedir.” (Tofaş)

Çolakoğlu Metalurji'nin, “(...) gerek kendisinin gerekse organizasyonun tüm süreçlerinde sürekli gelişmeye ve müşteri odaklı olmaya inanmış (...)” politika içeriğindeki örnekle sürdürülebilirliğin bir koşulu olarak da görülen **müşteri odaklılık** kategorisinde “hizmetkâr” ve “müşteri odaklılık” kodları yer almaktadır. Ayrıca, müşteri odaklı olmak için insan kaynaklarını etkin bir şekilde kullanmayı “ (...) kalite standartlarına uyumlu ve müşteri odaklı olma hedefinde insan kaynaklarını en etkin şekilde kullanmaktır.” (Yücel Boru) ve “(...) hizmete önem veren ve bütünsel iş planına adapte olabilen (...)” (Eti Maden) hizmetkârlığı vurgulan işletmeler de söz konusudur.

Sürdürülebilirlik için insan kaynaklarına **nitelikli çalışan** kazandırabilmeyi amaçlayan insan kaynakları politikaları olduğu görülmektedir. Nitelikli çalışan kategorisinde “etkin çalışan”, “lider çalışan”, “gelişim odaklı çalışan”, “uzmanlık”, “sosyal beceri” ve “özgünlük” kodları yer almaktadır.

Nitelikli ve Katılımcı İşgücü ile iş mükemmelliğini hedeflemek.(KARDEMİR)

(...) ekip ruhu taşıyan, nitelikli, gelişmelere açık, dinamik çalışma arkadaşları aramaktadır. (Nadir Metal)

(...) her alanda güçlü ve etkili bir liderlik sergileyen (...) başarılı ve sağlıklı bir işgücü oluşturmayı hedefler. (PETKİM)

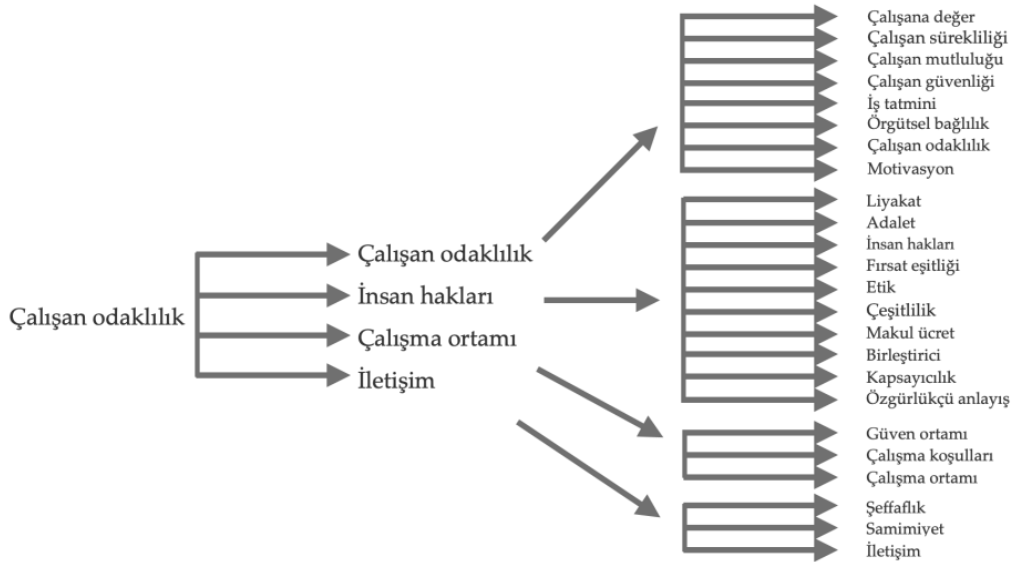
Çalışan profilimizi, mesleğinde uzman, gelişmiş sosyal yetkinliğe sahip, şirkete ve çalıştığı fonksiyona yönelik motivasyonu yüksek; öğrenmeye, kendini geliştirmeye ve katma değer yaratmaya istekli olarak tanımlıyoruz. (Mercedes-Benz)

Ayrıca çalışmada yer alan politikalarda, “Milangaz olarak gücümüzü sorumluluk sahibi, özgüvenli, yeniliklere açık, katma değer üreten, kaliteli hizmete inanan, çevreye duyarlı insan kaynağımızdan alı-

yoruz.” örneğindeki gibi işletmeyi ileri taşımak adına aranan çalışanlara ait farklı farklı niteliklerin yer aldığı da görülmektedir.

6.2. Çalışan Odaklılık

Çalışan odaklılık alt temasına dair veriler, “Çalışan odaklılık”, “İnsan hakları”, “Çalışma ortamı” ve “İletişim” olmak üzere 4 kategoride toplanmıştır. Bu temaya ait kategori ve kodları, Şekil 3’de görmek mümkündür.

Şekil 3. Çalışan Odaklılık Temasına Ait Kategori ve Kodlar

Günümüz çalışma hayatında, insan kaynağına dayalı rekabetçi koşullardan dolayı, nitelikli çalışanların işletmeye dâhil edilmesi kadar elde tutulmasının da önem kazandığı bir anlayış hâkim olmaya başlamıştır. Bu noktada, çalışan odaklılık, çalışanın örgüte olan aidiyet duygusunun sürdürülmesi için çalışanın memnuniyeti, mutluluğu, huzuru, refahı, güvenliği ve motivasyonunu artırmayı amaçlayan önemli bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de ilk 100’de yer alan işletmelerin insan kaynakları politikalarında **çalışan odaklılığı** çağrıştıran ifadelerden el edilen kodlar; “çalışana değer”, “çalışan sürekliliği”, “çalışan mutluluğu”, “çalışan güvenliği”, “çalışan bağlılığı”, “çalışan odaklılık”, “iş tatmini” ve “motivasyon” kodlarıdır.

Çalışanlarına değer veren ve en önemli varlığı olduğunu kabul eden bir anlayışla yönetmek. (Kardemir)

Şirketimiz “Önce İnsan” felsefesi ile tüm paydaşlarımızın beklentilerini karşılayan, çalışanına değer veren (...) (Baştuğ)

Nitelikli insan gücünü artırmaya ve elde tutmaya yönelik uygulamalar hayata geçiriyor (Ereğli Demir ve Çelik)

İnsan ve kariyer politikası (...) için ihtiyaç duyduğu insan kaynağını karşılıyor, bu gücün en verimli şekilde değerlendirilmesini ve devamlılığını sağlamak için çalışıyoruz. (Borçelik)

Aksa küresel iş başarısını ileriye taşıyacak esas gücün (...) mutlu çalışanlar olduğuna inanmaktadır. (Aksa A.Ş.)

(...) Çalışanlarımızın işimiz için çaba sarf ederken keyif alacakları çalışma düzeni kurmak. (İçdaş)

Güvenli çalışma koşulları sağlayarak çalışanlarımızın fiziksel ve zihinsel refahını destekliyoruz. (Unilever)

İşle ilgili tüm kazaların önlenabilir olduğuna inanırız. Yaptığımız hiçbir işte çalışanlarımızın sağlık ve güvenliğinden ödün vermeyiz. (Asaş)

(...) şirketimizin sürekli başarısında en büyük etken olan çalışan memnuniyetinin devamlılığını sağlamak (...) (Yıldız)

Başarıdan ve dostluktan, dengeli kişisel ve profesyonel yaşamdan tatmin olarak (...) (İçdaş)

Değerlerimize bağlı aidiyetin sürdürülmesi İnsan Kaynakları politikamızın temelini oluşturmaktadır. (Tusaş)

Şirket değerleri ve prensipleri çerçevesinde kurum bağlılığı yüksek, motive, yenilikçi, değer yaratan ekipler oluşturulmasını (...) sağlamak. (Er-Bakır)

Çalışan odaklı yaklaşımlarla Aselsan'ın sürdürülebilir başarısına katkıda bulunmak (...) (Aselsan)

Çalışanlara dönük çağdaş uygulamalarla nitelikli adayların Gülsan ailesine katılımlarını sağlamak. (Gülsan)

Çalışanlarına yüksek motivasyon sağlayacak altyapıyı oluşturmak. (Tofaş)

İnsan Kaynakları Politikamızı; sahip olduğumuz nitelikli insan kaynağının sürekli gelişimini, motivasyonunu (...) sağlamak şeklinde tanımlayabiliriz. (Otokar)

Herkesin ırk, din, dil, cinsiyet, dünya görüşü, etnik köken, gelir durumu gibi konularda herhangi bir ayırım gözetmeksizin sadece insan olmalarından kaynaklı adil, eşit, hür ve saygın bir yaşam hakkının olması demek olan **insan hakları** kategorisinde “Liyakat”, “Adalet”, “İnsan hakları”, “Fırsat eşitliği”, “Etik”, “Çeşitlilik”, “Makul ücret”, “Birleştiricilik”, “Kapsayıcılık” ve “Özgürlükçü anlayış” kodları öne çıkmaktadır.

Tüpraş, Otokar, Petlas, Beybi ve Kipaş insan kaynakları politikalarındaki, “Doğru işe doğru insan” vurgusuyla liyakate dikkat çekmişlerdir. Liyakat ile ilgili işe alım süreçlerinde titiz davranılması, en uygun insanın istihdam edilmesi, çalışanların kültürel geçmişleri ile ilgili ayrımcılık gözetilmediği, bilgi, mesleki yeterlilik, yetenek ve nitelik temelli hareket edildiğine dair ifadeler de yer almaktadır.

Faaliyetlerine en uygun nitelikli insan gücünü istihdam ederek (...) (Tofaş)

Doğru yetenekleri, doğru iş pozisyonlarıyla eşleştirerek şirketimizi ve çalışanlarımızı geleceğe taşıyacak en doğru kararı veriyoruz. (Eti)

İşe alım sürecinde hiçbir şekilde ırk, din, dil ve cinsiyet ayrımı gözetmemekte, mesleki bilgi ve yeterliliği değerlendirmektedir. (Tatmetal)

(...) işe alınacak adayları titizlikle değerlendirir ve en doğru adayın seçilmesini amaçlarız. (Abaloğlu)

Gelişim olanaklarında, işyeri ortamında, paylaşım süreçlerinde, iş süreçlerinde, farklılıkların yönetiminde ve ücret uygulamalarında adalet ile ilgili ifadeler vardır. Çolakoğlu işletmesinin İK politikasında bu durum, “Herkes (...) adil gelişim olanakları (...) sağlarız.” şeklinde vurgulanırken Unilever firmasında “Ayrımcılık yapılmayan bir iş yeri sağlamanın gerekliliğine inanıyoruz.” şeklinde, Kipaş işletmesinde ise “Eşit işe eşit ücret” şeklinde kendini göstermektedir.

Diğer taraftan insan haklarına saygı, insani davranış, insana saygı, çalışanların hukuki hakları, fırsat eşitliği, etik değerler, iş ahlakı ilkeleri, çeşitlilik, farklılıklar, makul ücret, birleştiricilik, kapsayıcılık, özgürlükçü anlayış ile ilgili ifadeler öne çıkmaktadır.

Assan Alüminyum uluslararası ve yerel kanunlar çerçevesinde insan haklarına saygılı olmayı ve çalışanların hukuki ve insani haklarına saygılı olmayı benimser. (Assan)

Tüm insan kaynakları uygulamalarımızın temelinde insan haklarına saygıyı esas alıyoruz. (Aksa)

Tüm çalışanlarımız arasında fırsat eşitliği sağlamak en büyük hedefimiz. (Borçelik)

İşe alım politikaları oluşturulurken ve kariyer planlamaları yapılırken, eşit koşullardaki kişilere eşit fırsat sağlanması ilkesi benimsenmektedir. (Milangaz)

Şirketimizi geleceğe taşıyacak insan kaynakları yaklaşımlarında temel hareket noktamızı 'değerlerimiz, iş ahlakı ilkelerimiz, yasalar ve "Küresel İşbirliği Anlaşması" ilkeleri oluşturmaktadır. (Arçelik A.Ş.)

Topluma karşı sorumlu ve etik değerlere önem veren (...) (Yıldız Entegre A.Ş.)

Kültürel çeşitlilik ve farklılıklarımızın değer yaratacak fırsatlara çevrilmesini sağlamak. (Er-Bakır)

Katılımın ve çeşitliliğin değer gördüğü bir şirket olma hedefini benimsiyoruz. (Otokar)

Çalışanlara günlük ihtiyaçlarını karşılayabilmelerini sağlamak için onları geçindirmeye yetecek bir gelir temin etmek konusunda kararlıyız. (Unilever)

Roketsan'ın ve ekosisteminin geleceğini şekillendirmesinde öncü, tetikleyici ve birleştirici rol üstlenerek (...) (Roketsan)

Şirketimizin başarılı olması için farklı fikirlere, farklı güçlere ve farklı deneyimlere sahip kişilere ihtiyacımız olduğunu biliriz. Farklı bakış açılarının peşinden gideriz. (Star)

Çalışanlarımızın fikirlerini ve önerilerini özgürce ifade edebilmesine olanak tanıyan çalışma ortamının (...) (Çolakoğlu)

Türkiye'nin en büyük ilk 100 işletmesinin insan kaynakları politikaları ifadelerinde **çalışma ortamı**-la ilgili olarak öne çıkan ifadelerden oluşan bu kategori, "Güven ortamı", "Çalışma koşulları" ve "Çalışma ortamı" kodlarından meydana gelmektedir.

Bu kodlarda, karşılıklı ilişkilerin yürütülmesi, çalışma ortamı, sözlerinde tutulması ve iş süreçlerinde dürüstlük ve güvenin temin edilmesine dair ifadeler vardır. Petlas, Otokar ve Unilever firmalarının İK politikalarında "Karşılıklı güven ilişkisine" vurgu yapılırken Tatmetal'de "Çalışanlarına karşı her zaman dürüst olmakta, verilen sözlerin karşılıklı olarak tutulmasına özen göstermekte" ifadesiyle Goodyear'da ise "Çalışanlara güvenli bir çalışma ortamı (...) sağlamaya çalışıyoruz." ifadesiyle güven ortamına vurgu yapılmıştır.

İpragaz, "Tüm çalışanların iş süreçlerini daha iyi hale getirmek.", Erdemir ise "Çalışanlara sosyal yaşam olanakları sunmak." ifadeleriyle çalışma koşullarına değinmişlerdir.

Çalışma ortamıyla ilgili uygun iklimin sağlandığı, işbirliği, dayanışma, başarı, liderlik ve fırsat eşitliğinin teşvik edildiği, sağlıklı, güvenli, huzurlu, heyecan ve gurur veren, keyifli, anlamlı, saygılı, değerlerin önemsendiği, anlayışlı, sevgi dolu, yaratıcı, verimli ve potansiyellerini açığa çıkaran bir ortama dair ifadeler göze çarpmaktadır.

Mutlu, güvenli ve motive edici bir çalışma ortamı sunarak (...) (Soda Sanayii/Trakya Cam/Anadolu Cam)

Onların mutlu, verimli ve yaratıcı bir çalışan olmaları için gerekli olanakları ve ortamı sağlamaktır. (Sarkuysan)

Tüm çalışanlar arasında sevgi, saygı, eşitlik, güven, anlayış, dayanışma bağını oluşturacak iş ortamını sağlamak Şenpiliç'in çalışma ilkelerinin başında gelir. (Şenpiliç)

Şeffaflık, samimiyet ve iletişim kodlarından oluşan bu **iletişim** kategorisinde paylaşımcı, açık, etkin, saygılı, yapıcı, şeffaf ve samimi iletişime yönelik İK Politikası ifadeleri vardır.

Açık iletişimi (...) hedef alan uygulamalarla TUSAŞ-Türk Havacılık ve Uzay Sanayii AŞ

Açık, etkin ve paylaşımcı iletişim ortamının yaratılmasını ve sürdürülebilir olmasını sağlamak. (Er-Bakır)

Tüm iletişimlerimizde açık, samimi, yapıcı ve saygılı davranırız. (Asaş)

Şirket bazlı bilgi ve danışma prosedürleri aracılığıyla çalışanlarla iyi iletişimimizi sürdüreceğiz. (Unilever)

Çalışanlarımıza yaratıcılıklarını kullanabilecekleri ve fikirlerini dile getirebilecekleri etkin bir iletişim (...) ortamı sağlamak. (Assan)

6.3. Kurumsal İtibar

Kurumsal itibar temasına dair veriler, “İtibar” ve “Örgüt kültürü” olmak üzere 2 kategoride toplanmıştır. Bu kategori ve kodları, Şekil 4’de görmek mümkündür.

Şekil 4. Kurumsal İtibar Temasına Ait Kategori ve Kodlar

İnsan kaynakları yönetiminin amaçları arasında işgücü eğitim ve geliştirme yer alırken bir taraftan da nitelikli işgücünü işletmeye çekebilme vardır. Bu da ancak işletmenin itibarı, imajı ve değerlerinin yer aldığı köklü örgüt kültürü ile mümkün olabilecektir. Kurumsal itibar teması altında yer alan “İtibar” ve “Örgüt kültürü” kategorileri çalışanlar tarafından işletmenin tercih edilip edilmemesinin de göstergesi olarak değerlendirilebilir.

İtibar kategorisinde “itibar”, “kurum imajı”, “çalışanın gurur duyduğu” ve “cazibe” kodları yer almaktadır. Kodlar arasında özellikle nitelikli çalışan tarafından tercih edilebilir olmayı yansıtan “cazibe” kodunun insan kaynakları politikalarında öne çıktığı görülmektedir.

İnsan kaynakları süreçlerinde mükemmelliği hedefleyerek, çalışanlara sağlanan faydayı artırarak en çok tercih edilen şirket olmak. (Ford Otomotiv)

En iyi personeli ve yetişkin insan gücünü topluluğumuz’a çekmek ve birlikte çalışmak (...) (Arçelik)

ASELSAN ailesine, başarılı ve dinamik yetenekleri kazandırmak (...) (Aselsan)

(...) Bu hedef doğrultusunda en değerli yetenekleri cezbetmek (...) (PETKİM)

Güçlü işveren markası oluşturulmasını ve şirketi geleceğe taşıyacak, nitelikli iş gücünün organizasyona kazandırılmasını ve kalıcı olmasını sağlamak. (Er-Bakır)

Görevinin gerektirdiği bilgi ve beceriye sahip kaliteli insan gücünü bünyemize kazandırmak. (Assan Alüminyum)

Erdemir Çelik’in insan kaynakları politikasının temelini oluşturan ve “Herkesin çalışmak istediği, en iyi çalışanların tercihi olan ve çalışmaktan gurur duyulan örnek bir şirket olmak, Nitelikli iş gücü kazanmak ve elde tutmak (...)” şeklinde aktardığından anlaşılacağı üzere “çalışanın gurur duyduğu” bir işletme olmak da kurumsal itibara hizmet etmektedir. Yine kurumsal itibar temasına ait “kurum imajı” ve “itibar”ı vurgulayan politikaların olduğu görülmektedir.

(...) yüksek çalışma motivasyonuna sahip kurum imajını koruyan ve inovasyon odaklı çözümlerle kurumu geleceğe taşıyan (...) (Eti Maden)

(...) tüm çalışanlarıyla birlikte, faaliyet gösterdiği tüm ülkelerde tüm paydaşları için güvenilirlik, devamlılık ve saygınlık sembolü olmayı amaçlar. (Arçelik)

Çalışanın kendisini işletme içerisinde anlamlandırması ve işletme içerisinde herkes tarafından paylaşılan değer ve inançları temel alan **örgüt kültürü** işletme amaçlarına da bağlayıcılık noktasında önem taşır.

(...) İnsan Kaynakları uygulamalarının temelini ortak değerlerimiz oluşturur. Şirketimizin başarısında ve geleceğe güvenle bakmasında çalışanlarımız tarafından paylaşılan ortak değerlerin büyük önemi vardır. (Sarkuysan)

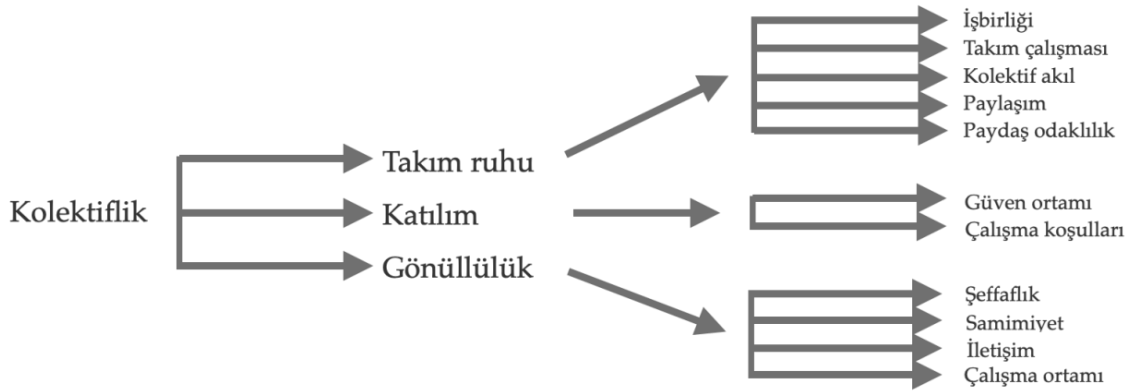
İnsan kaynakları yaklaşımlarımızla 50 yıldır aile kimliğimizi korumaya özen gösteriyoruz. Çünkü biliyoruz ki her geçen gün eklenen yeni üyelerimizle, aile olmanın verdiği değerlerle geleceğe hep birlikte, daha sağlam adımlarla ve güçlenerek ilerleyebiliyoruz. (Banvit)

Şirketimiz ve çalışanlarımızın hedef ve beklentilerini, şirket etik anlayışı dahilinde uyumlu hale getirerek (...) (TUSAŞ)

Tüm iş görenlerimizin ortak hedefler etrafında birleşmelerini sağlamak, Holding amaçlarıyla iş görenlerimizin amaçlarını birlikte ele almak (...) (Kipaş)

6.4. Kolektiflik

Şekil 5’de görüldüğü üzere kolektiflik temasına ait veriler, “Takım ruhu”, “Katılım” ve “Gönüllülük” olmak üzere 3 kategoride toplanmıştır.

Şekil 5. Kolektiflik Temasına Ait Kategori ve Kodlar

İşletme içerisinde işbirlikçi bir ortam oluşturarak daha etkin eylemler gerçekleştirilmesi, paydaşlar ile karşılıklı yarar gözetilmesi, karar, faaliyet ve süreçlerin etkinlik, verim ve güvenilirliğin artırılması için kolektif hareket, insan kaynakları yönetiminde önemli bir yönelim olarak kendini göstermektedir.

Verimlilik ve başarıyı artırmak için bireysel çalışma yerine bilgi, beceri ve uzmanlıkları bir araya getirerek birlikte çalışmayı işaret eden **takım ruhu** kategorisinde; “İşbirliği”, “Takım çalışması”, “Kolektif akıl”, “Paylaşım” ve “Paydaş odaklılık” kodları vardır.

Türkiye’nin en büyük işletmelerinden Toyota, “Kurumsal faaliyetlerde, çalışanların sorumluluk alabilecekleri bir işbirliği ortamı yaratmak (...)”, Banvit ise, “Tüm iş süreçlerimizde ‘Ben’ yerine ‘Biz’ demeyi ilke edinmiş çalışanlarımızla (...) kalıcı rekabet üstünlüklerimizi birlikte inşa ediyoruz.” şeklinde işbirliğine dikkat çekmişlerdir.

İK politikalarında tek ekip olarak hareket etmenin, etkili bir takım çalışmasının ve ekip ruhunun önemine dair ifadeler de yer almaktadır. Star işletmesinde, “Kurum içi işbirlikleri yapar ve sonuç almak için diğer gruplarla, fonksiyonlarla ve ekiplerle etkili takım çalışmasını teşvik ederiz. Ekibin kararlarının arkasında dururuz ve ekip ruhunu destekleriz.” ifadesiyle takım çalışmasından bahsedilirken Şenpiliç’te

“Şenpiliç, takım çalışmasının önemine ve ekip ruhuna, bu ruhun kurumsal ve ulusal kalkınmaya yansıyacağına sonuna kadar inanmaktadır.” şeklinde söz edilmiştir.

Yine takım ruhu kategorisinde kolektif akıl, paylaşım ve paydaş odaklılık vurgularıyla İK politikalarından öne çıkan örnekler mevcuttur.

“Görüşlerimizi paylaştıkça, çözümler sunarken, kararlar alırken veya stratejilerimizi planlarken en geniş perspektiften bakmaya çalışırız.” (Star)

“Paylaşım ve işbirliği: Verimli sonuçlar almak adına bilgi birikimimizi ve önemli bilgileri iş arkadaşlarımızla proaktif bir şekilde paylaşıyoruz.” (Star)

Bu başarıyı garantilemek için müşterilerle ve ortaklarla dış ilişkilerini doğru yönlendirmeyi ve çalışanlarla açık bir iletişim kurmayı hedefliyoruz. (BSH Ev Aletleri)

Türkiye’de ilk 100 işletmenin insan kaynakları politikalarında “Yetkilendirme” ve “Katılım” kodlarının bir araya getirilmesiyle **katılım** kategorisi oluşturulmuştur. Çalışanların yetkin olmaları, inisiyatif almaları, çözüm odaklı olmaları, bilgi üretmeleri, iş süreçlerine etkin katılım yapmaları ve öncülük yapmalarının istendiği yetkilendirme koduna dair öne çıkan İK Politikası ifadeleri şöyledir;

Bilgi üreten, sorunlara çözüm bulan, sorumluluk alarak uygulamalarda öncülük yapan kişiler çalışan profilini oluşturmaktadır. (İskenderun Demir ve Çelik)

İnsan kaynakları stratejisinin bir parçası olarak; bilgi üreten, çözüm odaklı, gelişime açık (Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş.)

Katılım kodunda, çalışanların sorun ve endişelerini rahat bir şekilde dile getirilebilecekleri, katılımlarının önemsendiği ve değer gördüğü, potansiyellerini ortaya çıkarabilecekleri, söz hakkı tanınan ve iş süreçlerine en üst düzeyde katılabileceklerine dair İK Politikası anlayışları söz konusudur. Katılımcılık, Toros firmasında *“Çalışanlarının şirket yönetimine aktif katılımını sağlayacak adımlar atılması”* olarak kendine yer bulurken Kardemir’de *“Nitelikli ve katılımcı işgücü ile iş mükemmelliğini hedeflemek.”* şeklinde bildirilmektedir. Yine Çolakoğlu AŞ’de *“Çalışanlarımızın iş süreçlerine en üst düzey katkıyı sağlamalarını desteklemek”* ten bahsedilirken Unilever’de *“Bize sorun ve endişelerini bildiren kişilerin bu bildirimlerinden ötürü zarar görmelerini ve bu kişilere misilleme yapılmasını önleyeceğiz.”* şeklinde İK politikasında katılımcılığa vurgu yapılmıştır.

Gönüllülük kategorisi, “Gönüllülük çalışmaları”, “Duyarlılık”, “Çevreye duyarlılık” ve “Örgütsel vatandaşlık” kodlarından oluşmaktadır. Bu kodlara dair İK Politikası ifadelerinden örnekler şu şekildedir;

Dünyaya karşı sorumluluk bilinciyle hareket etmekte, bölgesel ve ulusal kalkınmaya katkıda bulunmak için sosyal sorumluluk projeleri gerçekleştirmektedir. (Tatmetal)

Kaynaklarını verimli kullanan, değişime açık, çalışana ve çevreye duyarlı (...) (Kroman Çelik/Yücel Boru)

İş sağlığı ve güvenliğine duyarlı, çevreyi koruyan, çalışanların yaratıcılığında güç alan (Baştuğ Metalurji)

Sürekli iyileştirme ve problemlerin çözümüne katkılarını almak üzere gönüllü inisiyatif alacakları sistemleri hayata geçiririz. (Çolakoğlu Metalurji)

7. Sonuç

İşletmelerin hali hazır şartlara göre alacakları pozisyon ve tatbik edecekleri eylemleri öncesinde planlamaları stratejik planlama ve yönetimi gerekli kılmaktadır. Bu açıdan işletmelerin gelecekle ilgili tayin etmede kullanacakları en temel argüman stratejik yönelim olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü stratejik yönelim, amaç ve hedeflere varmak için atılacak adımları entegre eden bir süreçtir. Bu bağ-

lamda stratejik yönelimin bir parçası olan politikalar, işletmelerin stratejik yönetim ve yönelimleri konusunda önemli araçlardır.

Sürekli değişen, dönüşen ve gelişen kaotik, karmaşık, kompleks ve rekabetçi çevre koşullarında, işletmelerin ayakta kalabilmeleri, sürdürülebilir olabilmeleri, uyum ve esneklik kazabilmeleri için insan kaynağının etkin bir şekilde yönetimi önem kazanmaktadır. Stratejik yönelim araçlarından birisi olan insan kaynakları politikaları, işletmelerin insan kaynağını nasıl yönettikleri konusunda bir fikir verdiği gibi yoğun rekabet karşısında hayatta kalabilmek ve sürdürülebilir olmak için çizdikleri gelecek vizyonları ve yönelimleri konusunda da bir fikir verebilir.

Bu kapsamda ele alınan araştırmada, Türkiye'nin en büyük ilk 100 işletmesinin insan kaynakları yönelimi incelenmiştir. Araştırma sonucunda Türkiye işletmelerinin insan kaynakları yönelimlerinin; *sürdürülebilirlik*, *çalışan odaklılık*, *kurumsal itibar* ve *kolektiflik* konularında yoğunlaştığı görülmüştür. İşletmelerin insan kaynaklarının yönetiminde, sürdürülebilirlikte; daha çok gelişim, performans, değişim, rekabet, müşteri odaklılık ve nitelikli çalışan gibi arayışlar içerisine girdiği belirlenmiştir. Çalışan odaklılıkta; insan hakları, çalışma ortamı ve iletişim gibi konular üzerine yoğunlaştıkları tespit edilmiştir. Kurumsal itibarda; örgüt kültürünün biraz daha öne çıkartılmaya çalışıldığı; kolektiflikte ise takım ruhu, katılım ve gönüllülüğün teşvik edildiği ortaya çıkarılmıştır.

Bu sonuçlar göstermektedir ki işletmelerin özel ve genel amaçları ne olursa olsun sürdürülebilir olmaları için benimseyecekleri ve çalışanlara aksettirecekleri politikaları olması gerekmektedir. Çünkü bir işletmenin başarısındaki en önemli faktörlerden birisi de stratejik insan kaynakları yönelimidir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurulu izni alınmasını gerektirecek bir durum söz konusu değildir.

Destek Beyanı

Bu araştırma herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makaleyle ilgili çıkar çatışması durumu söz konusu değildir.

Yazar Katkı Oranları

Yazarlar eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Kaynaklar

- Akdemir, A. (2012). Stratejik amaçların belirlenmesi: Stratejik niyet hiyerarşisi. A. Akdemir, İ. C. Ulukan (Ed.), Stratejik yönetim içinde (46-65. Ss.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Allen, M. R. ve Wright, P. (2006). Strategic management and HRM. Erişim adresi Oxford Handbooks Online.
- Ayyıldız Ünnü, N. ve Keçecioglu, T. (2009). İnsan kaynakları yönetiminden "stratejik" insan kaynakları yönetimine dönüşüm. Ege Akademik Bakış, 9(4), 1171-1192.
- Baird, L. ve Meshoulam, I. (1988). Managing two fit of strategic human resource management. The Academy of Management Review, 13(1), 116-128.
- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. Journal of Management, 17(1), 99-120.
- Bayat, B. (2008). İnsan kaynakları yönetiminin stratejik niteliği. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 10(3), 67-91.
- Boxall, P. ve Purcell, J. (2000). Strategic human resource management: Where have we come from and where should we be going? International Journal of Management Reviews, 2(2), 183-203.

- Creswell, J. W. (2013). Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları. (Çev. Ed. S. B. Demir). Ankara: Eğiten Kitap Yayınları.
- Creswell, J. W. (2016). Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni. (Çev. Ed. M. Bütün ve S. B. Demir). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çetin, C., Arslan, L. A., Dinç, E. (2015). İnsan kaynakları yönetimi. İstanbul: Beta Yayınları.
- Çorbacıoğlu, S. (2013). Stratejik yönetim. S. Sözen (Ed.), Yönetim bilimi II içinde (2-29. ss.). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Dinçer, Ö. (2013). Stratejik yönetim ve işletme politikası. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Ericksen, J. ve Dyer, L. (2005). Toward a strategic human resource management model of high reliability organization performance. *The International Journal of Human Resource Management*, 16(6), 907-928.
- Eroğlu, U. (2001). İnsan kaynakları yönetiminde yeni yönelimleri hazırlayan iki güç: Sanal organizasyonlar ve stratejik tabanlı düşünce. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 3(2): 2, 72.
- Hoppas, C. ve Worrall, L. (2013). Using strategic human resource management systems to improve performance in higher education. 8th International Conference of the Dutch HRM Network, Leuven, Belgium.
- Huselid, M. A., Jackson, S. E., Schuler, R. S. (1997). Technical and strategic human resource management effectiveness as determinants of firm performance. *The Academy of Management Journal*, 40(1), 171-188.
- İSO (2019). Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu Listesi. Erişim adresi: <http://www.iso500.org.tr/>
- Kazmi, A. ve Ahmad, F. (2001). Differencing approaches to strategic human resource management. *Journal of Management Research*, 1(3), 133-140.
- Kempner, T. (1980). A handbook of management. Middlesex: Penguin Book.
- Marler, J. H. ve Parry, E. (2015). Human resource management, strategic involvement and E-HRM technology. *The International Journal of Human Resource Management*, 27(19), 1-21.
- Marshall, C. ve Rossman, G. B. (2014). Designing qualitative research. New York: Sage.
- Öğüt, A., Akgemci, T., Demirsel, M. T. (2004). Stratejik insan kaynakları yönetimi bağlamında örgütlerde işgören motivasyonu süreci. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 278-290.
- Richard, O. C. ve Johnson, N. B. (2010). Strategic human resource management effectiveness and firm performance. *The International Journal of Human Resource Management*, 12(2), 299-310.
- Schuler, R. S. ve Jackson, S. E. (1987). Linking competitive strategies with human resource management practices. *The Academy of Management Executive*, 1(3), 207-219.
- Ülgen, H. ve Mirze, K. (2007). İşletmelerde stratejik yönetim. İstanbul: Arkan Yayınları.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Kadınlara Yönelik Yapılan Uygulamalarda Kalkınma Ajanslarının Önemi: Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (Doka) Örneği

Murat YAMAN, Nazlı ÖZCAN SARIHAN *

Kadınlara Yönelik Yapılan Uygulamalarda Kalkınma Ajanslarının Önemi: Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (Doka) Örneği

The Importance Of Development Agencies In Practices Made For Women: The Example Of The East Black Sea Consideration Agency (Doka)

Özet

Kalkınma süreçlerinde ortaya çıkan bölgelerarası farklılıklar yapılan çalışmaların uygulama alanlarını sürekli sınırlamaktadır. Bunun doğal sonucu kalkınma politikaları, ulusal alandan bölgesel ve hatta yerel alanlara doğru bir seyir izlemektedir. Kalkınma ajansları kamu ve özel sektör ile birlikte sivil toplum kuruluşlarıyla da iş birliği içerisinde olup bölgenin sosyo-ekonomik yapısını geliştirmek ve bölgesel farklılıkların giderilmesini sağlamak amacıyla faaliyetlerini sürdürmektedir. Kalkınma ajanslarının Türkiye’de girişimcilik ve istihdam gibi birçok konuda özellikle sosyo-kültürel engellerle karşılaşan dezavantajlı gruplardan biri olan kadınlara yönelik önemli yerel bazlı çalışmaları da bulunmaktadır. Bu çalışmada, kalkınma ajanslarının kuruluş süreci, amaçları, hukuksal boyutu, finansal kaynakları, Türkiye’de kadın işgücüne katılım konu başlıkları ele alınmış, kadınlara pozitif yönde getiri sağlamaya yönelik desteklenen faaliyet ve projeler Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA) özelinde ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir.

Abstract

Differences between regions that arise in development processes constantly limit in the application areas of the studies. As a natural result, development policies follow a path from national to regional even local areas. Development agencies, in cooperation with public and private sector with non-governmental organizations, make their activities in order to develop the region’s socio-economic structure and eliminate regional differences. Development agencies have some important local works towards women as one of the disadvantaged groups who face especially socio-cultural barriers in many issues such as entrepreneurship and employment. In this study, the founding, aims, legal aspects, financial sources of development agencies and female contribution to workforce in Turkey are reviewed and activities and projects made towards gaining women positive earnings are examined with a particular regard to Black Sea Development Agency (WBDA).

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Kalkınma Ajansları, Kadın İşgücü, Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA)

Key Words: Development, Development Agencies, Female Workforce, Black Sea Development Agency (WBDA)

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Dünyada belli bölgelerden oluşan ülkelerin, bu bölgeleri arasında sosyo-ekonomik anlamda gelişmişlik farkları olduğu görülmektedir. Bölgelerarası gelişmişlik farkları öncelikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerle birlikte tüm ülkelerin önemli ve göz ardı edemeyeceği sorunlar arasında yer almaktadır ve yaşanan sosyo-ekonomik gelişmişlik farklarını ortadan kaldırmak adına farklı yaklaşımlar ve politikalar sık sık gündeme gelmektedir. Bu bağlamda son dönemlerde uygulanan gelişim politikalarında bir takım yapısal dönüşümler kendini göstermeye başlamış ve bunun sonucunda tavandan tabana yani gelenekselci merkezi kalkınma politikası yaklaşımından, tabandan tavana yani bölgeyi dikkate alan bir kalkınma politikası yaklaşımına doğru dönüşüm söz konusu olmuştur. Bu yeni politika yaklaşımının uzantısı olan kurumlar ise “Bölgesel Kalkınma Ajansları (BKA)” olarak adlandırılmıştır.

Türkiye’nin kalkınma ajansları ile olan geçmişinin ilk adımı 1999’da yapılan Helsinki Zirvesinde, AB’ye aday ülke olarak tanınması ile başlamıştır. Böylece AB’nin talepleri çerçevesinde bu tarihten itibaren bölgesel politika ölçütlerini de AB’ye göre şekillendirmeye başlamıştır. Türkiye bu doğrultuda AB’ye üye ülkeler tarafından yapılan bölgeleştirme yani NUTS (İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması) sistemini uygulayarak 81 ilini, 26 bölgesel birim olarak

* Murat YAMAN, Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi, murat.yaman@dpu.edu.tr, ORCID ID [orcid.org /0000-0001-8659-090X](https://orcid.org/0000-0001-8659-090X) Nazlı ÖZCAN SARIHAN, Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, nazliozcan@gumushane.edu.tr, ORCID ID [orcid.org / 0000-0003-3418-5026](https://orcid.org/0000-0003-3418-5026)

2002 yılında gruplandırmıştır. 2006 yılında ise 5449 sayılı “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun” kabul edilmiştir. Daha sonra da 2006-2009 yılları arasında aşamalı olarak toplamda 26 Kalkınma Ajansı kurulmuştur. Bu süreçte yoğun tartışmaların odağındaki, Avrupa’da “Bölgesel Kalkınma Ajansı” olarak ifade edilen kuruluşların başındaki “Bölge” kavramı kaldırılarak Türkiye’de “Kalkınma Ajansı” adıyla faaliyete geçmesi uygun görülmüştür.

Kalkınma Ajansları, Avrupa örneklerinde olduğu gibi Türkiye’de de kamu ve özel sektör ile sivil toplum kuruluşlarının da bölgelerarası sosyo-ekonomik dengesizliklerin ortadan kaldırılması sürecinde iş birliği içerisinde çalışılmasına imkân sağlamışlardır. Bu kurumlar ekonomik dengesizliklerin önlenmesi, bölgelerarası farklılıkların ortadan kaldırılması, kaynakların etkin ve yararlı bir biçimde kullanılması ve tam istihdam sağlanması gibi konularda belli başlı amaçları gözetmektedirler. Bunun yanı sıra sosyo-ekonomik gelişmişlik göstergelerinden biri olan ve dezavantajlı gruplar olarak görülen genç ve kadın istihdamı gibi konularda da önemli çalışmalar yapılmaktadır.

Bu çalışmanın ilk bölümünde Kalkınma Ajanslarının kuruluşu, tanımı, amaçları, hukuki durumu ve finansal kaynakları değerlendirilmiş olup, ikinci bölümünde Türkiye’de kadın işgücüne katılımı konusu hakkında veriler ve bilgiler verilmiştir. Son bölüm olan üçüncü bölümde ise, Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon illerini kapsayan Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA) tanıtılarak bu ajansın kadın işgücüne katılımına ilişkin yapmış olduğu faaliyet ve projeler incelenmiştir.

2. Türkiye’de Kalkınma Ajansları ve Kuruluş Süreci

Kalkınma; ekonomide ortaya çıkan gelişme ve büyüme, üretim sisteminde ve ürünlerin kalitesinde iyileşme ve toplumun yaşam standartlarında olumlu gelişmelerin yaşandığı durumu ifade etmektedir (Sevinç, 2011: 40). Bu bağlamda kalkınma, bir ülkede refah düzeyinin ve kişi başına düşen gelirin ya da üretim kapasitesinin artırılmasına ek olarak kültürel, sosyal, ekonomik ve bunun gibi yapıların geliştirilmesi sürecidir (Bocutoğlu ve Berber, 2012: 396-398).

Bölgesel kalkınma ise genel politikalarla ziyade yalnızca o bölgeye ait ekonomik, sosyal ve fiziki koşullara yönelik yapılan planlamalarla o bölgenin geliştirilmesi faaliyetleridir (Sevinç, 2011: 43). Bu anlamda BKA’lar ulaşım altyapıya, yatırım alanlarından işgücü yapısına kadar olan birçok konuda yerel ve bölgesel bazlı yönetimlere bilgi akışı sağlamakta olup, bölgenin tanıtılmasına, imajının yenilenmesine ve pazarlanmasına katkıda bulunmaktadır. Bu bağlamda bölgeye yeni yatırımların kazandırılmasını sağlamakta olup (Akiş, 2011: 246), bölgesel farklılıkların da azaltılması ve zamanla ortadan kaldırılması görevlerini üstlenmektedir.

Türkiye’de Avrupa Birliği’ne uyum süreci kapsamında, Avrupa Birliği üyeliği konusunda atılacak önemli adımlardan biri olarak, kalkınma ajanslarının oluşumuna yönelik çalışmalar oldukça hız kazanmıştır. Daha sonra Avrupa Birliği’ne üyelik sürecinde yapısal uyum politikaları ve küreselleşme bağlamında bölgesel politikaların tekrardan yapılandırılarak Bölgesel Kalkınma Ajansları’nın kurulması istenmiştir (Maç, 2006: 3-4).

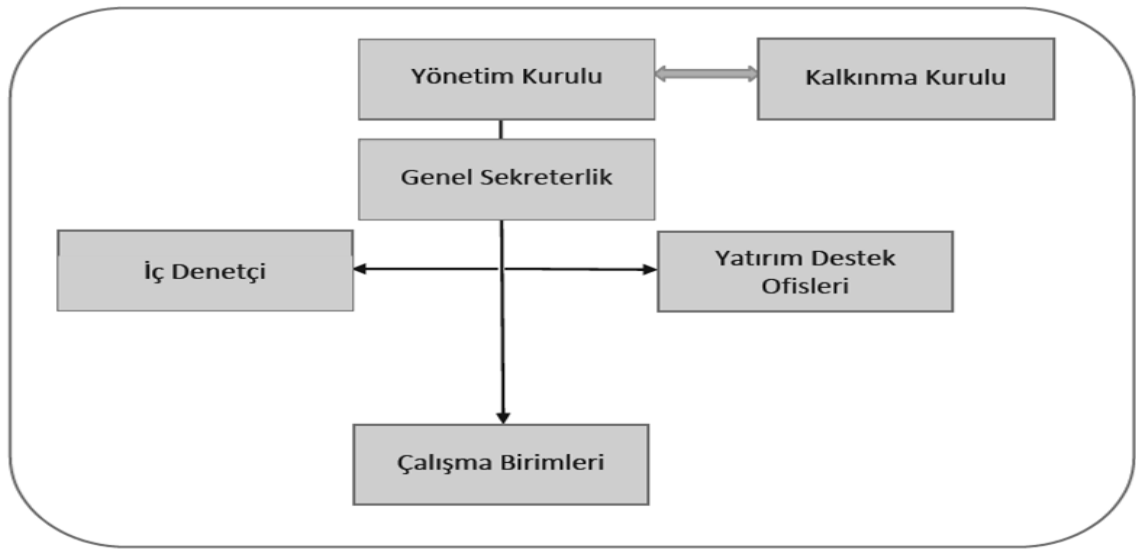
BKA’ların kuruluş aşamasında ilk resmi faaliyetler 2002 yılında İstatistik Bölge Birimi Sınıflandırılmasıyla (NUTS) başlatılmıştır. Bu doğrultuda 2006 yılında 5449 sayılı Kanun çıkarılmış olup pilot uygulama için İzmir ve Adan merkezli iki Kalkınma Ajansı kurulmuştur. Bu 5449 sayılı Kanun aynı yıl içerisinde iptal için dava konusu olmuştur. Daha sonra 2008-2009 yıllarında pilot olarak kurulmuş olan iki Kalkınma Ajansı’na ek olarak 24 Kalkınma Ajansı daha kurulmuş olup toplam 26 Kalkınma Ajansı faaliyet göstermektedir (Çelik, 2017: 157-158).

Türkiye’de 22 Eylül 2002 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile üç düzeyde İstatistik Bölge birimleri Sınıflandırılması (İBB-NUTS) yapılmıştır. Bu yapılırken; AB Bölgesel İstatistik Sistemi ile verilerin karşılaştırılabilir olması, sosyo-ekonomik analizle yapılarak bölgesel politikaların belirlenmesi amaçlanmıştır (Akiş, 2011:249). Bu sınıflandırma Düzey-1, Düzey-2 ve Düzey-3 olmak üzere üç düzeyde yapılmıştır. Düzey-3’te her il bazında yani 81 tane İBB, Düzey-2’de komşu illerin gruplandırılmasıyla 26 adet İBB ve Düzey-1’de de Düzey-2’deki İBB’lerin gruplandırılmasıyla 12 adet İBB oluşturulmuştur. BKA’lar ise Düzey-2’de oluşturulan 26 İBB’nin her birinde ayrı ayrı Devlet Planlama Teşkilatı’nın koordinasyonunda ve Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulan birimler olmuştur (Akiş, 2011: 249-250).

Kalkınma Ajansları Cumhurbaşkanlığı Başkanlık Sistemine geçiş ile birlikte yeni bir ivme kazanmıştır. Böylece bölgeler esas alınarak Cumhurbaşkanlığı kararı ile kurulmaya başlamıştır. Kalkınma Ajanslarının merkezlerinin yer alacağı il, Cumhurbaşkanlığı kararnamesinde belirtilmiştir. Ulusal düzeyde koordinasyon ise Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı sorumluluğu biçiminde üstlenilmiştir. Nitekim 4 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 188'inci maddesi kapsamında kalkınma ajanslarının görev ve yetkileri belirtilmiştir.

Türkiye'de kalkınma ajansların organizasyon yapısı konusunda ise EURADA[†] tanımına göre çalışmalar yapılmış ve Cumhurbaşkanlığı 4 nolu kararnamenin 190. maddesinde kalkınma ajansların teşkilat yapısına ayrıntılı bir biçimde yer verilmiştir. Kalkınma ajanslarının mevcut teşkilat yapısı şu şekilde belirlenmiştir[‡]:

Şekil 1: Kalkınma Ajanslarının Teşkilat Yapısı

Kaynak: Sayıştay Başkanlığı 2018 Yılı Kalkınma Ajansları Genel Denetim Raporu, 2018: 49

Sonuçta, kalkınma ajansları kuruluş şekli, işlevleri ve teşkilatlanma yapıları bakımından farklılıklar gösterse de ortak paydaları; kalkınma temelli olmaları, belirli bir coğrafi bölgenin kalkınmasını amaç edinmeleri ve faaliyet içerisinde buldukları bölgenin içsel potansiyelini harekete geçirmeleri açısından oldukça önemlidir (DPT, Dokuzuncu Kalkınma Planı, Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2008: 18).

2.1. Kalkınma Ajanslarının Amaçları

Türkiye'de Kalkınma Ajansları, 25.01.2006 tarihinde 5449 sayılı "Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun" un kabulü ile kurulmuştur. BKA'lar benimsedikleri katılımcılık, yerindenlik (subsidiarity), iş birliği ve koordinasyon ilkeleri bağlamında; kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında iş birliği ve koordinasyon sağlamak, var olan yerel potansiyel doğrultusunda kaynakların etkin ve verimli bir şekilde değerlendirilmesine olanak sağlamak amacıyla kurulan birimlerdir (Kalkınma Bakanlığı Kalkınma Ajansları 2010 Yılı

[†] EURADA (European Association Of Development Agencies- Avrupa Kalkınma Ajansları Birliği: Avrupa Kalkınma Ajansları Birliği (Association of European Regional Development Agencies-EURADA), 1992 yılında Belçika'da ve Belçika yasalarına göre kurulmuştur. EURADA'nın başta Avrupa Birliği üyesi ülkeler olmak üzere 25 farklı ülkeden 142 üyeye sahiptir. EURADA'nın kuruluş amaçları içerisinde hem Avrupa Komisyonu hem de diğer topluluk kurumları ile teknik işbirliğini güçlendirmek ve daha iyi organize işbirliği kurulması olmuştur. Avrupa Birliği dışındaki ülkelerde yeni kurulan kalkınma ajanslarına destek sağlamak ve bölgesel kalkınma programlarının geliştirilmesi sürdürülebilirliği gibi belli başlı amaçları söz konusudur (EURADA, 2021:1).

[‡] Detaylı bilgi için bkz: 15/7/2018-30479 4 tarih ve sayılı sayılı Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, md.190.

Faaliyet Raporu, 2011: 12). Bu bağlamda Kalkınma Ajansları yerel aktörleri de karar alma sürecine dahil ederek yerel bölgesel önceliklere göre politika uygulamayı amaçlamaktadırlar.

Kalkınma Ajanslarının beş ana hedefi olduğu ifade edilmektedir. Bunlar (Gibbs, 1998a: 366'dan aktaran Bakır ve Bahtiyar, 2019: 7-8):

- Bölgenin sosyal ve ekonomik kalkınmasını sağlamak,
- Bölgedeki yatırımları desteklemek,
- Bölgedeki beşerî sermaye düzeyini artırmak,
- Bir istihdam alanı oluşturmak,
- Sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak.

Bölgesel kalkınma politikaları, genel olarak kentlere doğru göç veren kırsal kesimlerdeki yaşam standartlarını, bölgelerarası gelişmişlik farklarını en aza indirgeyerek geliştirmeyi ve bölgelerin rekabet edilebilirliklerini artırarak refah seviyesini eşitleyebilmeyi amaçlamaktadır (Sevinç, 2011: 36). Nihayetinde kurulan BKA'lar bölgesel düzeyde ekonomiyi örgütlemek, canlandırmak ve geliştirmek için faaliyette bulunan kuruluşlardır (Akiş, 2011: 245).

Bütün bunlar doğrultusunda yerelleşme politikalarına katkı sağlamak ve güçlendirmek için kurulan kalkınma ajansları, bölgesel dinamik ve potansiyelin aktifleştirilmesinde, bölgesel gelişmişlik farklarının ve bölgesel eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasında, gelir dağılımında adaletin sağlanmasında, sürdürülebilir bir kalkınmanın hayata geçirilmesinde ve yerel/bölgesel kalkınmanın hızlandırılmasında olumlu yönde önemli bir aktör olacağı fikriyle desteklenmektedir (Akbulut ve Göküş, 2017: 85).

Kalkınma ajanslarının kurulmasıyla birlikte, süregelen merkezin politikaları ve kaynaklarıyla kalkınma anlayışına karşın tabandan tavana uygulanan bir kalkınma anlayışının hâkim olacağı öngörülmekte olup bu modelde bölgedeki yerel aktörlerinde bu kalkınma sürecine dahil edilerek rekabetçi bir ortamda kalkınma hedeflenmektedir. Bu bağlamda kalkınma sorunu çözülmeye çalışılırken bölgedeki yerel yönetimler, özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının bu sürece dahil edilmesi ve söz sahibi konumunda olması yönetim açısından da önem arz etmektedir (Arslan, 2016: 48). Diğer bir ifadeyle kalkınma ajansları, yerel aktörleri de harekete geçirerek bölgesel kalkınma hedefine ulaşmayı planlamaktadır (İpek, 2016: 188).

BKA'lar tarafından desteklenerek hayata geçirilen faaliyetlerin sonuçlarına ulaşmak adına Türkiye'de yasal olarak zorunlu olmasına rağmen sadece bazı BKA'lar tarafından etki analizi yapıldığına DDK raporunda (2014: 787) eleştirel olarak değinilmiştir. Bunun sonucunda sınırlı şekilde de olsa yapılan performans değerlendirmelerinde ve etki analizlerinde bazı kesimlere göre BKA'ların istihdam ve üretim gibi faktörler açısından bölgesel kalkınmaya katkı sağladığı görüşü kabul görürken bazı kesimlerce de bunun tam tersi tespitler yapılmaktadır (Çelik, 2017: 165). Genel bir bakış açısıyla, ajanslar tarafından yapılan desteklerin bölgesel öncelikler temelinde yapılması, mevcut kurumların teknolojilerini geliştirmesini, yeni yatırımların hayata geçirilmesini, rekabet edebilir konuma gelmesini, beşerî sermayelerini geliştirmelerini sağlamakta olup bu yeni projeler istihdam üzerinde de olumlu etkiler göstermektedir. Yalnızca özel sektör değil, kamu kurumları ve sivil toplum kuruluşlarına da altyapı desteği ve bunun gibi mali ve teknik destekler bölgelerin kalkınma hızını artırmakta olup önemli katkılar sağlamaktadır (Çelikkol, 2014: 348).

Görüldüğü üzere bölgesel farklılıkların giderilmesi için Kalkınma Ajansları ile yerel birimler arasındaki iş birliği büyük önem arz etmektedir. Sosyal ve kültürel kalkınma ile sonuçlanan eğitim hamleleri, girişimciliğin desteklenmesi, yeni kurulan üniversiteler ile aile işletmelerinin ve kadın girişimcilerin önünün açılması için iş birliği sağlanması bölgelerdeki verimliliği artıracaktır. Bu bağlamda çalışmanın ilerleyen bölümlerinde dezavantajlı gruplardan biri olan kadınların Türkiye'de işgücüne katılımı ve bu anlamda kalkınma ajansı olarak Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı'nın faaliyetleri incelenmiştir.

2.2. Kalkınma Ajanslarının Hukuksal Boyutu

Türkiye'de kalkınma ajanslarının kuruluşunu ve hukuki yapısının oluşumunda AB üyelik süreci ve bu süreçteki gelişmelerin etkisi olduğu bilinmektedir. Kalkınma ajanslarının yasal dayanağı 5449 sayılı Kanundur. Kanununun 3.

maddesinin 3. fıkrasında “Ajanslar, tüzel kişiliği haiz ve bu Kanunla düzenlenmemiş bütün işlemlerinde özel hukuk hükümlerine tabidir” şeklinde tanımlanmıştır. Bu bağlamda bu kuruluşların yalnızca tüzel kişi olduğu belirtilmiştir. Bundan dolayı kalkınma ajanslarının, kamu tüzel kişiliğine mi ya da özel hukuk tüzel kişiliğine mi haiz oldukları sürekli sorun olmuştur.

Kalkınma ajanslarının kamuya ilişkin faaliyetlerinin, kamuya yarar sağlayacak nitelikte hizmetler olduğu görülmektedir. Bu kapsamda kamu hizmetlerinin, özel ve kamu sektörlerindeki tüm kalkınma girişimlerinin ulusal kalkınma planı çerçevesinde yerine getirilmesi ve bu planlamanın ve koordinasyonun Devlet tarafından gerçekleştirilmesi gibi önemli iki noktasının kalkınma ajanslarınca yürütülebilmesi de ajansların kamu tüzel kişiliğinin ağır bastığını göstermektedir (Eroğlu ve Kum, 2010: 193-194).

Diğer taraftan kamu tüzel kişiliğine ilişkin özellikleri ön planda olsa da özel hukuk tüzel kişiliğine ilişkin özellikleri de bulunmaktadır. Bu açıdan ilk intibaa olarak kurumsal yönden kalkınma ajanslarının, sadece özel hukuk kişisi ya da sadece kamu tüzel kişisi olmadığı ve karma bir yapı özelliği taşıdığı ifade edilmektedir. Fakat yine de ajansların ilk bakışta sahip olduğu düşünülen bu karma yapı niteliklerine rağmen kamu tüzel kişiliğinin ön plana çıktığı yadsınmamaktadır (Arslan, 2016: 35).

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi bağlamında kalkınma ajanslarının teşkilat yapısı görev ve yetkileri 15/7/2018 tarihli ve 30479 sayılı 4 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 184 ile 207 maddeleri arasında yeniden ele alınarak düzenlenmiştir. Bu çerçevede söz konusu cumhurbaşkanlığı kararnamesinde kalkınma ajansları; kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları birlikte hareket ederek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyelleri faaliyete geçmesini sağlamak için Cumhurbaşkanınca belirlenen politikalarla uyumlu bir biçimde bölgesel dengesizliği ortadan kaldırmak ve bölgesel gelişmeyi hızlandırmak şeklinde ifade edilmiştir (15/7/2018 tarihli ve 30479 sayılı 4 nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 2018: md 184).

Kalkınma Ajansları genel olarak değerlendirildiğinde; kuruluş yöntemi dışında diğer işlemlerinde özel hukuka tabi olması, iş sözleşmesi yoluyla personel istihdam etmesi ve mallarının kamu malı olarak görülmemesine karşın birtakım kamusal yetkilere sahip olması, genel hatlarının 5449 sayılı Kanun ile belirlenmesi, Anayasa’da düzenlenen ve kamu yararını esas alan kalkınma hizmetini yerine getirmesi, merkezi yönetimin yakın denetimi ve gözetiminde olması, kamuda önemli mevkilerde bulunan kişilerin bu ajansların yönetiminde yer alması ve gelirlerinin büyük ölçüde kamu kaynaklarından oluşmasının bu ajansların kamu tüzel kişiliğinin ön plana çıkmasına neden olduğu vurgulanmaktadır (Eroğlu ve Kum, 2010: 194). 5449 sayılı Kanun değerlendirildiğinde, kalkınma ajansları merkezi yönetim içerisine dahil edilmemesine ve bu ajansların özel hukuk tüzel kişiliğine ilişkin özellikleri bulunmasına rağmen kamusal özelliklerinin ağır bastığı ve ajansların kendine has özellikleri olan kamu tüzel kişileri olduğu ifade edilmektedir.

2.3. Kalkınma Ajanslarının Finansal Kaynakları

Yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör gibi aktörler temelinde kalkınma ajansları tarafından iş birliği çerçevesinde harekete geçirilerek bölgesel kalkınmanın sağlanması amaçlanmıştır. Bu bağlamda kalkınma ajanslarına gelir kaynakları tahsis edilmiş ve gider yapma yetkisi verilmiştir (İpek, 2016: 188).

Kalkınma ajanslarının gelirleri temel olarak kamusal kaynaklardan elde edilmektedir. Bu gelirlere ilişkin hükümler, 5449 sayılı Kanun’un 19. maddesinde belirtilmiştir. Buna göre ajanslar birtakım gelirleri sahip olmuşlardır. Bunlar (Arslan, 2016: 42-43; Koçberber, 2006: 47; İpek, 2016: 193; 5449 Sayılı Kanun, 2021):

- Bir önceki yıl kesinleşmiş genel bütçe vergi gelirlerinin %0,5’i oranında her yıl ayrılacak transfer ödeneğinde yer alan Yüksek Planlama Kurulunca her ajans için performans ölçütleri, nüfus ve gelişmişlik düzeyine göre belirlenecek paylar,
- Dünya Bankası, Avrupa Birliği uluslararası fonlardan elde edilecek olan kaynaklar,
- Kalkınma ajanslarının çalışma ve faaliyetlerinden elde edilen gelirler,

- Bir önceki yıl gerçekleşmiş bütçe gelirleri üzerinden borçlanma tahsisi mahiyetteki gelirler ile genel katma ve özel bütçeli kuruluşlardan alınan yardım kalemleri hariç tutulmak üzere elde edilen miktardan il özel idareleri için %5 ve belediyeler için %0,5 oranında, cari yıl bütçesinden aktarılacak paylar,
- Kalkınma ajanslarının yer aldığı bölgelerdeki sanayi ve ticaret odalarının, bir önceki yıl gerçekleşmiş bütçe gelirlerinin %1'i oranında, cari yıl bütçesinden aktarılacak paylar,
- Uluslararası ve ulusal kurum ve kuruluşlar tarafından yapılan bağışlar ve yardımlar,
- Bir önceki yıldan devreden gelirler olarak belirlenmiştir.

Kalkınma ajanslarının gider kalemlerini ise; sırasıyla plan, program ve proje giderleri, proje ve faaliyet destekleme giderleri, araştırma ve geliştirme giderleri, tanıtım ve eğitim giderleri, taşınır ve taşınmaz mal ile hizmet alım giderleri, yönetim ve personel giderleri ve görevlerle ilgili diğer giderler oluşturmaktadır (Koçberber, 2006: 47; 5449 Sayılı Kanun, 2021).

Kalkınma ajansları elde ettikleri gelirlere karşılık; yerel yönetimlerin çalışmalarına, faaliyet ve projelerine destek olma, hedeflere yönelik özel kesim, kamu kesimi ve sivil toplum kuruluşları arasında iş birliği sağlama, bölge olanaklarını tespit etmek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi hızlandırmak ve bölge imkanlarını ilgili kuruluşlarla iş birliği içerisinde ulusal ve uluslararası alanda tanıtımını yapmak gibi görevleri üstlenmiştir (İpek, 2016: 192).

Bu bağlamda ilgili 5449 sayılı Kanun'un 19. ve 20. maddelerindeki gelir ve giderlere ilişkin düzenlemelerle ve 5. maddesindeki kalkınma ajanslarının görevlerine ilişkin düzenlemelere baktığımızda yerel yönetimlerden kalkınma ajanslarına aktarılan paylar ve kalkınma ajanslarından yerel yönetimlerin faaliyet ve projeleri için sağlanan destekler bu iki kurum arasındaki ilişkilerin mali boyutunu ortaya çıkarmaktadır.

3. Türkiye'de Kadın İşgücüne Katılımı

Kadınların ilk zamanlarda işgücüne katılımı, erkeklerin 1915 Balkan Savaşı esnasında orduya katılmasıyla oluşan boşluğu doldurmak amaçlı yani zorunluluk sonucu ortaya çıkmıştır. I. ve II. Dünya Savaşları esnasında bu kadın istihdamı daha da artış göstermiştir fakat savaşların sona ermesi erkeklerin terhis olmasıyla kadınların büyük çoğunluğu geleneksel ev işlerine dönmüştür. Türkiye'de 1950'lerin ikinci yarısında %70 olan kadın istihdamının bu yıllardan itibaren gerileyerek, 1990'lı yıllarda %34 olduğu ve 2000'li yıllarda %20 oranlarında olduğu görülmüştür. Bu da 1990'lı yılların sonundan itibaren uygulanan neo-liberal tarım politikaları ve kırdan kente yapılan göçlerle açıklanmaktadır (Zeren ve Savrul, 2017: 90-92). Bu bağlamda kentlere yapılan göç ile birlikte tarım sektöründen sanayi ve hizmet sektörüne geçiş yaşanması sonucunda eğitim seviyesi düşük olan kadının işgücüne katılımı azalmaktadır. Bunun yanında ekonomik büyümenin yavaşladığı dönemlerde de işgücü piyasasının daralmasıyla birlikte kadınların işgücüne katılımı olumsuz yönde etkilenmiştir (Özaktan ve Konur, 2012: 69-70).

Türkiye'de kadınların işgücüne katılım oranlarının düşme eğilimi göstermesinin belli başlı nedenleri olduğu ifade edilmektedir. Bunlar (Zeren ve Savrul, 2017: 91-92);

- Son zamanlarda genç nüfusun öğrenim süresinin uzaması,
- İşgücünün tarım dışı etkinliklere kayması,
- Kente yapılan göçten önce kırsal kesimde ücretsiz aile işçisi olarak çalışan kadınların varlığı,
- Kente yapılan göçün sonucu, kadınların kent yaşamına eğitimsiz ve deneyimsiz olarak katılmasıdır.

İşgücüne katılım oranları, ülke ekonomileri dolayısıyla kalkınma açısından önemli bir göstergedir ve özellikle kadın işgücüne katılımı da bunun önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Türkiye'de neredeyse nüfusun yarısını oluşturan kadınların işgücüne katılım oranı gelişmiş ülkelere nazaran daha düşüktür. Ulusal düzeyde de erkek işgücüne katılım oranına nazaran kadın işgücüne katılım oranının oldukça düşük olduğu görülmektedir. Ancak son yıllarda kadın işgücüne katılımı konusunda mesafe katıldığı ve az da olsa yükselişe geçtiği gözlemlenmektedir. Bu bağlamda kadın, erkek ve genel işgücüne katılıma ilişkin TÜİK veri tabanından ulaşılan istatistiksel veriler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1: İşgücüne Katılım Oranları

Yıl	Kadın %	Erkek %	Genel Katılım %
2010	27,6	70,8	48,8
2011	28,8	71,7	49,9
2012	29,5	71	50
2013	30,8	71,5	50,8
2014	30,3	71,3	50,5
2015	31,5	71,6	51,3
2016	32,5	72	52
2017	33,6	72,5	52,8
2018	34,2	72,7	53,2
2019	34,4	72	53
2020 (Temmuz)	31,7	69,2	50,3

Kaynak: TÜİK Veri Tabanı, E.T.:24.10.2020

Tablo 1' de görüldüğü üzere işgücüne katılım oranları kadın, erkek ve genel katılım düzeylerinde 2010 yılından 2020 yılına kadar düşük oranlarla da olsa artış göstermektedir. 2020 Temmuz ayının verilerine baktığımızda ise işgücüne katılım oranlarında kadın, erkek ve genel katılım düzeylerinde bir önceki yıla göre düşüş gözlenmekte olup, bunun nedeni 2020 yılı başlarından itibaren Dünya'ya ve ülkemizi oldukça etkileyen Covid-19 pandemi sürecinde uygulanan politikalar ve tedbirlerle açıklanabilir.

İşgücüne katılım oranları, ülke genelinde önemli olduğu kadar onun bir parçası olan bölge genelinde de büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda kalkınma sürecinin desteklenmesi adına bölgelerarası gelişmişlik farklarının ortadan kaldırılması ve bölgenin kapasitesinin ortaya çıkarılabilmesi için kadın işgücüne katılım oranı gözardı edilemeyecek bir göstergedir. Çalışmada incelenen TR90 Düzey 2 Bölgesi'nde kadın, erkek ve genel işgücüne katılıma ilişkin TÜİK veri tabanından ulaşılan istatistiksel veriler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 2: TR90 Düzey 2 Bölgesi'nde İşgücüne Katılım Oranları

Yıl	Kadın %	Erkek %	Genel Katılım %
2010	45,4	71,3	58,2
2011	44	71,4	57,4
2012	43,1	68,9	55,5
2013	36,6	67	51,1
2014	38,2	68,1	52,9
2015	39,7	68,1	53,9
2016	41,3	67,7	54,4
2017	41,2	67,6	54,1
2018	40,4	69,4	54,6
2019	43,5	69,9	56,3

Kaynak: TÜİK, Veri Tabanı, E.T.:24.10.2020

Tablo 2’de TR90 Bölgesine ait kadın, erkek ve genel işgücüne katılım oranları verilmektedir. Ayrıca TÜİK 2010 yılı verilerine göre kadının işgücüne katılımının %45,4 ile en yüksek görüldüğü bölge, TR90 (Trabzon, Rize, Ordu, Artvin, Giresun, Gümüşhane) Bölgesi olmuştur (Özaktaş ve Konur, 2012: 68).

Sosyo-kültürel ve ekonomik engeller, kadının işgücüne katılımında etki eden ve genel olarak görülen etmenlerdir. Toplumda kadınlara atfedilen rollerin bulunduğu ve karar alma süreçlerinde toplumsal baskının etkin olduğu ülkemizde de özellikle sosyo-kültürel engellerle fazlasıyla karşılaşmaktadır. Örneğin kadınların “başkaları ne söyler endişesi” ile iş yaşamından uzak kalmaları toplumsal baskı kaynaklı bir sosyo-kültürel engeldir. Yine medeni durum, eşin eğitim durumu, yaşanılan bölge, hanehalkı büyüklüğü kadının işgücüne katılımını etkileyen faktörler arasında bulunmaktadır. Bunun yanı sıra çocuk büyütme, ev işleri, yaşlı ya da torun bakımı gibi cinsiyet temelli iş yükleri hem sosyal nitelikli hem de ekonomik sonuçları olan engeller olarak görülmektedir (Özaktaş ve Konur, 2012: 69). Bu bağlamda kadınların işgücüne katılımı hem sosyal hem de ekonomik açıdan kalkınmaya etki eden bir faktör olup kadın istihdamı ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu yapılan ampirik çalışmalarda ortaya konulmuştur. Cinsiyet ayrımcılığının hüküm sürdüğü ülkelerde ise bu durumun ekonomik büyümeyi negatif olarak etkilediği görülmektedir. Buna rağmen erkeklere nazaran kadınlar, işgücüne katılım noktasında birçok engelle karşılaşılmaktadır (Zeren ve Savrul, 2017: 90).

Kadın iş gücüne katılımının, ekonomik büyümeyi bu derece etkilemesine rağmen; bu katılımı yukarıda sayılan faktörler dışında kayıt dışılık, eğitim ve ücret ayrımcılığı, ücretsiz aile işçiliği ve bakım yükümlülüğü gibi birçok faktör de etkilemektedir (Serel ve Özdemir, 2017:137). Buna istinaden kadınların işgücüne katılım oranları ülkelere göre farklılık göstermekte olup bu oran, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde %20 seviyelerinde kalırken İskandinav ülkelerinde %80 seviyelerine ulaşmış durumdadır. Gelişmekte olan ülkelerin birçoğunda son 25 yıllık süreçte kadınların işgücüne katılımında artışlar görülmekte olup bunun nedeni küresel ekonomik entegrasyon, kadınların ve eşlerin artan eğitim seviyesi, değişen toplumsal ve kültürel değerlerle açıklanmaktadır. Bunların yanında kadın işgücünün artış göstermesindeki en önemli faktörün eğitim seviyesindeki artış olduğu belirtilmekle birlikte evlilik yaşının yükselmesi, doğum oranlarının azalması ve boşanmalardaki sayısal ve oransal artışın da kadının işgücüne katılımını artırdığı ifade edilmektedir (Akgeyik, 2017: 43-48).

Görüldüğü üzere engelleyici olan tüm bu faktörler nedeniyle kadının iş gücüne dahil olamaması, bölgelerin olası potansiyellerini tam anlamıyla kullanamamasına da neden olmaktadır. Hiç şüphesiz ki buldukları bölgelerin var olan potansiyelini ortaya çıkarmak ve geliştirmek amacıyla kurulan BKA’ların, bu durumu ortadan kaldıracak şekilde proje, destek, eğitim vb. gibi faaliyetlerde bulunması kaçınılmazdır. Bu bağlamda kadın istihdamını ve girişimciliğini artırmak ve kadın potansiyelini harekete geçirebilmek adına BKA’ların çalışmalarına ihtiyaç duyulduğu aşikardır.

4. Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA) Örneği

Kalkınma ajansları; bölgelerarası farklılıkların ortadan kaldırılması, kaynakların etkin ve verimli bir biçimde kullanılabilmesi ve tam istihdam sağlanması gibi belli başlı amaçlar etrafında kurulmuşlardır. Dolayısıyla dezavantajlı gruplar olarak görülen gençler, kadın girişimciliği, kadın istihdamı gibi alanlar bu kuruluşların öncelikli faaliyet alanlarıdır. Bu bağlamda çalışmada, Türkiye’de sosyo-ekonomik gelişme açısından sıkıntı yaşayan, gelişmişlik düzeyi düşük ve iş imkanlarının oldukça kısıtlı olduğu bölgelerden biri olan TR90 Düzey 2 Bölgesi’nde Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Trabzon ve Rize illerinde faaliyette bulunan DOKA’nın incelenmesi tercih edilmiştir. Bu Ajans tarafından desteklenen kadın girişimciliğini ve istihdamını artırmaya, geliştirmeye yönelik faaliyet ve projelerin incelenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu çerçevede DOKA tarafından yayınlanan strateji raporları ve belgeleri, Ordu ve Giresun illerinde gerçekleştirilen kadın girişimciliği raporu, ajansa ait internet sitesi verileri ve yıllık faaliyet raporları ayrıntılı olarak ele alınmış ve değerlendirilmiş olup doküman analizi yapılmıştır.

Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı (DOKA), bölgenin ekonomik gelişimini hızlandırmak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak ortadan kaldırmak amacıyla 5449 sayılı Kanuna dayanarak 29.07.2009 tarihinde kurulmuştur.

TR90 Düzey 2 Doğu Karadeniz Bölgesi; Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon illerini kapsamaktadır. Bölgenin merkez ili Trabzon’dur. 2011 Yılı Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Endeksi (SEGE) araştırmalarına göre 81

il kapsamında Trabzon 31. sırada, Rize 34. sırada, Giresun 52. sırada, ordu 61. sırada ve Gümüşhane 64. sırada kendine yer bulmuştur (www.doka.org.tr.20.02.2021)

4.1. DOKA'nın Organları ve Organizasyon Yapısı

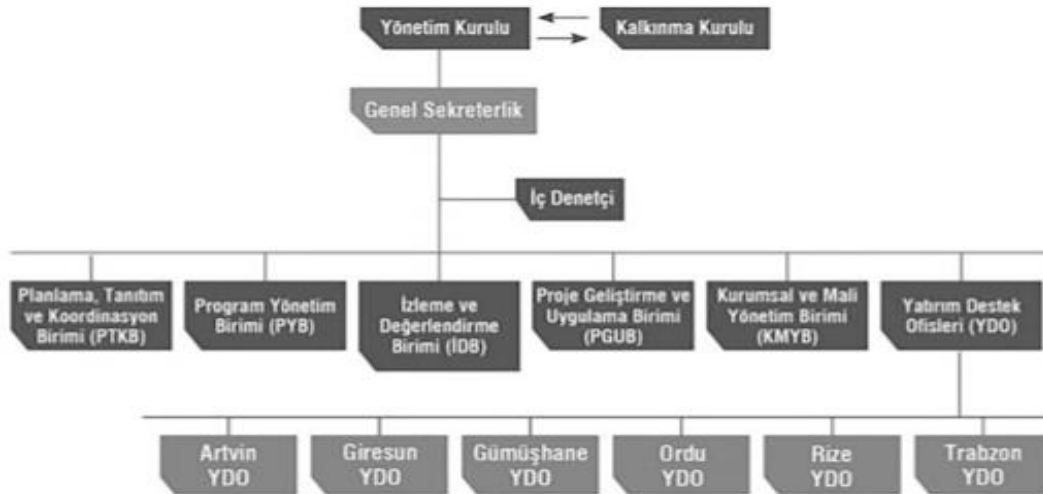
Ajansların genel koordinasyonu Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir. Ajansın karar organı olan Yönetim Kurulu 22 üyeden oluşmaktadır ve bu kurulda hiç kadın üye bulunmamaktadır. Bu üyeler;

- Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon illerinin Valileri,
- Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon illerinin Belediye Başkanları,
- Artvin, Giresun, Gümüşhane ve Rize illerinin İl Genel Meclisi Başkanları,
- Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize ve Trabzon illerinin Ticaret ve Sanayi Odası Başkanları'dır (doka.org.tr.20.02.2021).

4 Nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 191. maddesine göre; Kalkınma Kurulu illerin dengeli şekilde temsilini sağlayacak koşulda en fazla 100 üye'den oluşturulmuştur. Yine aynı Kararname'nin 191. maddesinin 3'üncü bendine göre; Kalkınma Kuruluna temsilci gönderecek kamu kurum kuruluşları ile özel kesim ve sivil toplum kuruluşlarının gönderecekleri temsilcilerin sayısı, görev süresi ve diğer hususlar Cumhurbaşkanlığı kararı ile belirlenmektedir (DOKA 2019 Yılı Faaliyet Raporu, 2019: 4).

5449 sayılı Kanun'un 3. ve 8. maddelerine göre, Bakanlar Kurulu'nca 15/8/2016 tarih ve 2016/9112 sayılı karar uyarınca Kalkınma Kurulu Üye Listelerine ilişkin tablo yürürlükten kaldırılmıştır.

Şekil 2: Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı'nın Organizasyon Şeması

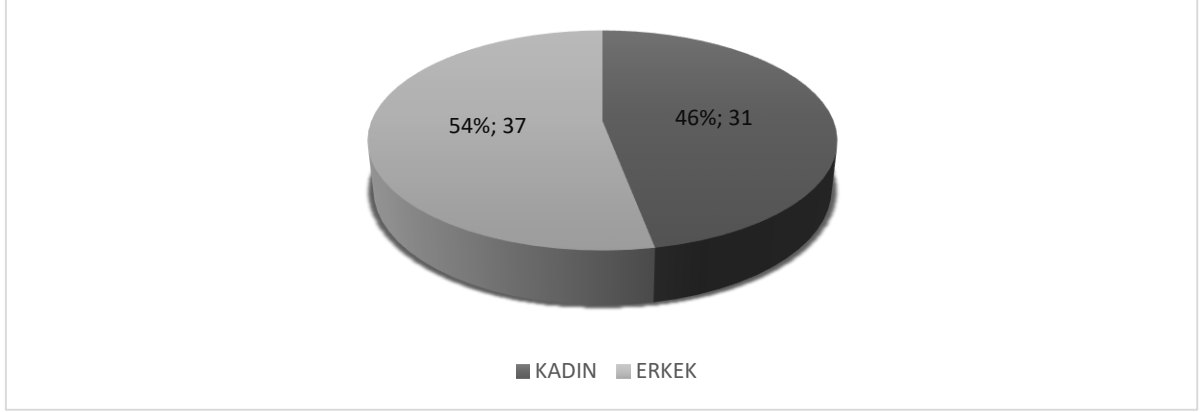
Kaynak: DOKA 2018 Yılı Faaliyet Raporu, 2018: 3

Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı teşkilat yapısı 4 Nolu Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 190. maddesi uyarınca, Kalkınma Kurulu, Yönetim Kurulu, Genel Sekreterlik ve Yatırım Destek Ofislerinden oluşmaktadır. Aynı kanunun ilgili maddelerine göre karar organı Yönetim Kurulu, danışma organı Kalkınma Kurulu ve icra organı Genel Sekreterlik olarak sınıflandırılmıştır (DOKA 2018 Yılı Faaliyet Raporu, 2018: 3).

Kalkınma Ajansı halihazırda Genel Sekreterlik, Kurumsal ve Mali Yönetim Birimi, İzleme ve Değerlendirme Birimi, Program Yönetim Birimi, Proje Geliştirme ve Uygulama Birimi, Planlama Tanıtım ve Koordinasyon Birimi ve 6 ilde bulunan Yatırım Destek Ofisleri eliyle hizmetlerini sürdürülmektedir (doka.org.tr.20.02.2021).

Kalkınma ajansında hukuk müşaviri, uzman personel, destek personeli, iç denetçi olmak üzere dört grupta personel görev almaktadır. DOKA'da 30 Haziran 2020 tarihi itibarıyla 1' i Genel Sekreter, 24 uzman ve 8 destek personeli ile 1 Nisan 2018 tarihi itibarıyla 696 sayılı KHK kapsamında kadroya geçişi sağlanan 32 sürekli işçi bulunmakta ve 4857 sayılı İş Kanunu'nun 30. Maddesi kapsamında 2'si engelli 1'i eski hükümlü olmak üzere toplamda 68 kişi istihdam edilmiştir (DOKA 2020 Yılı Ara Faaliyet Raporu, 2020: 9).

Şekil 3: DOKA'da İstihdam Edilen Personelin Cinsiyete Göre Dağılımı

Kaynak: DOKA 2020 Yılı Faaliyet Raporu, 2020: 9

Şekil 3'te görüldüğü üzere DOKA'da istihdam edilen personel sayısı dağılımı cinsiyete göre değerlendirildiğinde %54 oranında erkek personel ve %46 oranında kadın personel istihdam edilmektedir. Bu bağlamda bu kurumda, cinsiyete ilişkin personel dağılımının adil olduğu söylenebilmektedir.

4.2. DOKA'nın Vizyon, Misyon ve Genel Amaçları

DOKA'nın internet sitesinde görüldüğü üzere, temel vizyon sürdürülebilir çevre odaklı ve yüksek yaşam kalitesine sahip bir Doğu Karadeniz Bölgesi, ulusal ve yerel kalkınma plan ve programlarında öngörülen ilke ve politikalarla uygun kamu, özel sektör ve sivil toplum arasındaki işbirliğini önemseyen anlayışla ekonomik, çevresel, sosyal kalkınma öncelikli ve Karadeniz bölgesinde illerin rekabet edebilirliğini ve uluslararası alanda bilinirliğini artırmak şeklinde ifade edilmiştir.

Bu hedefini hayata geçirebilmek için DOKA; nitelikli insan, sosyal refah ve yaşam kalitesi, yenilikçi ve rekabetçi bir ekonomi, kırsal odaklı zenginlik ve mutluluk, yaşanılabilir mekanlar ve sürdürülebilir çevre gibi dört gelişme eksenini çerçevesinde amaç ve stratejilerini belirlemiştir (DOKA 2019 Yılı Faaliyet Raporu, 2019: 20).

DOKA, 28.05.2010 tarihinde faaliyetlerine başladığı andan itibaren bölgedeki kamu ve özel kesim kuruluşlarıyla birlikte bölge sorunlarını ortaya çıkarıp, çözüm yolları arayarak bölgeyi yatırımcılara en iyi şekilde tanıtmaya çalışmaktadır. DOKA, bu bölgede yerel kalkınma açısından önemli bir rol oynamakta olup misyon, vizyon ve hedefleri doğrultusunda başarılı çalışmalar yürütmektedir (Akyol, 2013: 389). Bu bağlamda DOKA; vizyonu, misyonu ve Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde yer alan kalkınma ajanslarının görev ve yetkileri paralelinde bölge dinamiklerini hayata geçirmek için pek çok alanda faaliyet gerçekleştirmektedir.

4.3. DOKA'nın Kadınlara Yönelik Çalışmaları

TR90 Bölgesi'nde kurulduğu günden bu yana DOKA, kadınlara ve gençlere yönelik birçok faaliyeti bulunmaktadır. Bu konuda DOKA tarafından projeler, destekler ve eğitim programları gerçekleştirilmektedir. Örneğin, AB tarafından 2015 yılında kabul edilen "Hazır Giyim İmalatına Yönelik Mesleki Eğitim ve Girişimcilik Operasyonu Projesi (Gate For Women-GATE)"nin aynı yıl içinde ihale süreçleri tamamlanmış olup, bu proje 2016 itibarı ile başlatılmıştır. DOKA tarafından yürütülen bu projenin toplam bütçesi 3.001.751,00 €, AB katkısı ise 2.551.488,43 € olmuştur (DOKA 2017 Yılı Ara Faaliyet Raporu, 2017: 20-21).

AB tarafından desteklenip DOKA tarafından yürütülen bu “Hazır Giyim Sektöründe Kadınlara Yönelik Eğitim ve Girişimcilik Hareketi Operasyonu” projesi kapsamında Ordu ve Giresun’da Kadın Girişimciliği Raporu hazırlanmıştır. TR90 Bölgesi’nde kadın girişimciliğine ilişkin mevcut durumun ve yerel sorunların ortaya çıkabilmesi adına hazırlanan bu proje ile yerel girişimcilik kapasitesinin artırılması ve yapılacak olan faaliyetlerin belirlenmesi amaçlanmıştır (DOKA 2017 Faaliyet Raporu, 2017: 37).

Gate For Women’in temel amacı; işsiz kadınlara, ev kadınlarına ve sezonluk ücretsiz aile işçisi olarak çalışmakta olan kadınlara hazır giyim sektörü ile ilgili moda tasarımı, kalıpcılık gibi mesleki eğitimler verilmiştir. Bunun yanında danışmanlık hizmetleri olanakları ile kadınların istihdam edilebilirliğinin artırılması ve iş hayatına katılmalarının yolu açılmıştır. Bu proje kapsamında girişimciler için, İŞKUR ile birlikte girişimcilik protokolü imzalanmış ve kadınlara yönelik girişimcilik eğitimleri verilmiştir (DOKA 2017 Yılı Ara Faaliyet Raporu, 2017: 20-21). Burada temel amaç, kadınların mesleki ve girişimcilik becerilerini geliştirerek kadınların istihdam edilebilirliğini desteklemek ve kadın girişimciliğini artırmak olan bu proje için ana hedef grupları tespit edilmiştir. Bunlar (GATE Projesi, 2017: 5);

- İşsiz olan kadınlar,
- İşgöremez kadınlar,
- Evde ve/veya ücretsiz mevsimlik aile işçisi olarak çalışan kadınlar,
- Hazır giyim sektöründe girişimci olmaya istekli kadınlardır.

Bu projenin fon kaynağı olarak IPA-İnsan Kaynaklarının Geliştirilmesi Operasyonel Programı gösterilmektedir. Giresun ve Ordu illerinde, 20.01.2016-20.09.2017 tarihlerinde, 20 aylık bir sürede yapılan bu projenin şu şekilde sonuçlanmıştır (doka.gov.tr.22.02.2021):

- Giresun Halk Eğitim Müdürlüğü, Fatsa Ticaret ve Sanayi Odası ve Ordu Üniversitesi- Fatsa Meslek Yüksekokulu’nda hazır giyim imalatı, moda-tasarım ve kalıp çıkarma işlemlerine yönelik makine ve ekipmanlar temin edilerek eğitim atölyeleri oluşturulmuştur.
- 293 kadına seçmiş oldukları hazır giyim imalatı, moda-tasarım ya da kalıp çıkarma konularında 65 günlük uygulamalı eğitimler verilmiştir.
- 460 kadına 30 günlük girişimcilik eğitimleri verilmiştir.
- 397 kadına rehberlik ve kariyer danışmanlığı yapılmıştır.
- 38 kadın KOSGEB Uygulama Girişimci Desteği ile kendi işini kurmuştur.
- Hazır giyim imalatı sektörü ile ilgili faaliyet gösteren ve eğitimler düzenleyenler kamu kurumlarından 25 kişinin katıldığı 2 adet uluslararası çalışma ziyareti organize edilmiştir.
- 5 adet başarılı kadın girişimci videosu hazırlanmıştır.
- Hazır giyim imalatı eğitimine yönelik 7 adet eğitim videosu çekilmiştir.
- 10 adet işletmeye uluslararası uzman tarafından danışmanlık hizmeti verilmiştir.

DOKA’nın 2018 faaliyet raporunda da sosyal kalkınma bağlamında hazırlanan araştırma raporlarına ilişkin bir eylem planı oluşturularak kadın statüsü ve girişimciliği, genç ve çocuklar, engelli gruplar ve göçün azaltılması konularını kapsayan orta vadeli hedefler koyulacağı belirtilmektedir (DOKA 2018 Ara Faaliyet Raporu, 2018: 49). Bu doğrultuda bölgede kurum ve kuruluşlar öncülüğünde kadın girişimciliğinin desteklenmesi amacıyla projeler, finansal destekler ve eğitim programları gerçekleştirilmektedir. Bu konuda özellikle kadın girişimciliğinin desteklenmesi konusunda ilgili bütün bölgesel aktörlerin koordinasyon ve iş birliği içerisinde bütüncül ve katılımcı bir yaklaşımla çalışması gerekmektedir.

DOKA’nın bölgeye ilişkin sektörel ve tematik analizleri incelendiğinde, kadınlara yönelik önemli hedefleri de ortaya çıkmaktadır. Böylece TR90 Bölgesi’nde kadınların işgücüne katılımlarında kadın girişimciliğinin mevcut durumu, kadın girişimci profili ve girişimcilerin bu süreçlerde karşılaştıkları sorunların araştırılması ve sonuç

odaklı programlar çerçevesinde oluşturulacak eylem planlarına katkı sağlamak için “Kadın Girişimciliğin Desteklenmesi Stratejisi” adı altında Mart 2018’de başlayıp Eylül 2018’de tamamlanan bir saha çalışması yapılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir. Araştırmanın evreni, bölge illerde bulunan 150 kadın girişimci olarak seçilmiştir. Verilerin toplanmasında anket formu yöntemi kullanılmış ayrıca görüşme yöntemi tercih edilip, kadın girişimciler ile yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Buna ek olarak bölge illerinin tamamında ilgili kurum, kuruluş ve STK’lar da ziyaret edilmiştir (DOKA 2018 Faaliyet Raporu, 2018: 33- 35).

Gene Mart 2018’de başlayıp Eylül 2018’de tamamlanan “Kadının Statüsü ve Kalkınma Sürecine Entegrasyonu Strateji Belgesi” adı altında bir saha çalışma daha yapılmış olup, çalışma kadının statüsünün değiştirilerek yükseltilmesi, kadınların ekonomik ve sosyal hayata katılımlarının artırılması için bölgedeki mevcut durumun belirlenmesi ve program kapsamında uygulamaya koyulacak olan eylem planlarına katkı sağlamıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmış olup araştırmanın evreni 150 kişiden oluşmuştur. Bu çalışmada, bölgedeki kadın profili kır ve kent ayrımı yapılarak, bu iki grupta da sosyal yaşam, sağlık, çalışma yaşamına katılım, eğitim, gelecek beklentileri, karar mekanizmalarına katılım alanlarındaki veriler elde edilerek analiz edilmiştir (DOKA 2018 Faaliyet Raporu, 2018: 33-35).

Gene 2019 yılında DOKA’nın da katıldığı “Kadın Kooperatiflerini Geliştirme Çalıştay” konulu konferans Gümüşhane’de yapılmıştır. Konferans ildeki kadın kooperatiflerinin artışı ve gelişimini sağlamak üzerine yoğunlaşmıştır. Gümüşhane Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler İl Müdürlüğü tarafından düzenlenen bu konferans sonucu elde edilen kazanımlar ve çıktı olarak Kadın kooperatifleri kurulması ve gelişmesine yönelik eylem planı oluşturulmuştur (DOKA 2019 Yılı Faaliyet Raporu, 2019: 47).

Tüm bunların yanında DOKA, kurulduğu günden bu yana kadınlara ve kadın girişimcilere yönelik birçok projeye imza attığını da belirtmek gerekmektedir. Bu projeler arasında başarılı olup amacına ulaşanlar aşağıda Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3: DOKA’nın Kadın İstihdamına Yönelik Başarılı Projeleri

<i>Proje Adı</i>	<i>Başvuru Sahibi Adı</i>	<i>İl</i>
Toplumda Kadın Statüsünün Artırılması	Gülfem Kadınlar Eğitim Kültür ve Yardımlaşma Derneği	Giresun
Kadın Girişimcilere Yönelik Kooperatifçilik Eğitimi	Artvin Zihinsel Özürlüler Derneği	Artvin
Kelkitte Kadınlara Organik Çilek Işık Olacak	Kelkit İlçe Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü	Gümüşhane
İnsan Hakları Bağlamında Trabzon İlindeki Engelli Kadınların Sosyo-Ekonomik Sorunları” Saha Araştırması	Trabzon Genç İş Adamları Derneği (Tgiad)	Trabzon
Elleri Üstünde Duran Kadınlar	Femin & Art Uluslararası Kadın Sanatçılar Derneği	Trabzon
Kadın Girişimcilerimiz Kendi İşlerini Kuruyor	Eynesil Eğitim Kültür Yardımlaşma Platformu Derneği	Giresun
Toplumsal Cinsiyet Eşitliği- Kadına Yönelik Şiddet Eğitici Eğitimi	Trabzon Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü	Trabzon
Köy Yerleşim Birimlerinde Kadınlar Hijyenik Süt Ürünleri Üretimini Öğreniyor Projesi	Kelkit Altın Oran Derneği	Gümüşhane
Toplumsal ve Siyasi Hayatta Kadın Sorunlarına Bilimsel Yaklaşımlar	Giresun Üniversitesi (Kadın Sorunları Araştırma ve Uygulama Merkezi)	Giresun
Kadınlar İş Başında	Ordu Ticaret ve Sanayi Odası	Ordu

Doğu Karadeniz Turizmi Kadın Girişimcilerle Büyüyor	Artvin Tur Org. Tur.İnş.Nak. Or. Ür. Temizlik Gid. Oto Kir. Elk. Taahhüt İth. İhr. Tic. Ltd. Şti.	Artvin
Kadınlar Ekonomiye Katkı Sağlıyor	Trabzon Bayburtlular Dede Korkut Kültür Dayanışma ve Yardımlaşma Derneği	Trabzon
Kamu- STK İşbirliğinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Eğitici Eğitimi	Trabzon Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlüğü	Trabzon
Üreten Kadınlar Güçlü Yarımlar	S.S Rize Kadın El Sanatları Kooperatifi	Rize

Kaynak: Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı

Tablo 3'te TR90 Düzey 2 Bölgesi'ne dahil olan Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Trabzon ve Rize illerinde DOKA tarafından desteklenen kadınlara yönelik eğitim ve projeler yer almaktadır. Bunlar; kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları gibi yerel/bölgesel aktörlerle iş birliği içerisinde yapılmış olup, her biri başarılı olmuş projelerdir.

5. Sonuç

Dünya genelinde yaşanan değişimler ülkeler ve bölgeler arasındaki özellikle sosyo-ekonomik anlamda gelişmişlik farklarını artırırken, bu farklılıkları ortadan kaldıracak çözüm yolları aranmaya başlanmıştır. Bu anlamda bölgelerarası gelişmişlik farklarını gidermek ya da dengeli bir yapıya getirmek için ilk etapta Avrupa'da kurulmaya başlayan bölgesel kalkınma ajansları, son on beş yıllık süreç içerisinde Türkiye'de de kuruluş sürecine girmiş ve Düzey-2 bölgelerinde 26 kalkınma ajansı kurulmuş ve faaliyette bulunmaktadır.

Kalkınma ajansları, farklı bir kalkınma anlayışıyla yerel/bölgesel diğer aktörlerle birlikte iş birliği içerisinde hareket ederek; sosyal sorumluluk, mali ve teknik destek, tanıtım, eğitim, rehberlik gibi alanlarda faaliyet göstermektedir. Bu faaliyetler kapsamında desteklenen projelerde bölgelerin atıl olan kapasitelerini açığa çıkarmak ve dezavantajlı görülen farklı kitlelere ulaşmak hedeflenmektedir. Bu bağlamda kalkınma ajansları, erkeklere oranla iş gücüne katılım oranı daha düşük olan kadınlara yönelik birçok faaliyette bulunmaktadır.

Bu çalışmada, DOKA'nın Türkiye'de kadının işgücüne katılımına yönelik ne gibi proje ve faaliyetlerde bulunduğu incelenmiş olup, kurulduğu günden bu yana hem Ajans'ın kendi bünyesinde hem de Ajans desteğiyle yerel/bölgesel aktörlerle iş birliği içerisinde kadınlara yönelik birçok eğitim ve faaliyette bulunduğu görülmektedir. Ancak bu verileri incelerken ulaşılabilecek neredeyse tek kaynak olan faaliyet raporları ele alındığında uygulanan proje ve faaliyetlerle ne gibi sonuçlar elde edildiği, bölgeye ne şekilde bir katkı sağladığı değil de gerçekleştirilen eğitim programları, mali ve teknik destek sayıları gibi yüzeysel bilgilerle karşılaşılmaktadır. Kalkınma ajansları faaliyet raporlarının, uygulanan projelerin bölge üzerindeki etkinliğini ve verimliliğini ortaya koyacak ve faaliyetlerin sonuçlarını daha ayrıntılı açıklayacak şekilde hazırlanması daha aydınlatıcı olacaktır.

Sonuç olarak TR90 bölgesine bakıldığında DOKA'nın faaliyetleri üzerinden yapılan bu incelemede söz konusu Ajans'ın kadın istihdamına ve kadınların bilinçlenmesine yönelik birçok eğitim ve faaliyet gerçekleştirdiği görülmekte olup, bu kapsamda kadın istihdamının artırılmasına ya da girişimcilik potansiyelinin ortaya çıkarılmasına yönelik bu faaliyetlerin sürdürülebilirliğinin sağlanması gerekmektedir. Bunun yanında kalkınma ajanslarının yaptıkları bu faaliyetler sonucunda Türkiye'de kadınların istihdamı ve girişimciliği konusunda bir farkındalık geliştirerek "kadın çalışmaz" önyargısını da değiştirmeye başladığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda daha fazla kadın odaklı ve kadınları geleneksel rollerinin ötesinde bilinçlendirmeyi hedefleyen faaliyetlere devam edilmesi kalkınma süreçleri açısından da önemli ve olumlu bir adım olacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Makale için etik izin alınmasını gerektirecek herhangi bir durum söz konusu değildir.

Destek Beyanı

Çalışmanın tamamına iki yazar da eşit düzeyde katkıda bulunmuştur.

Çıkar Beyanı

Yazarlar veya üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranları

Yazarlar eşit oranda katkı sağlamışlardır.

Kaynaklar

Akbulut, M.U.F. ve Göküş, M. (2017). Küreselleşme ve Yerelleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Ajansları. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 20(1), 79-88.

Akgeyik, T. (2016). Türkiye’de Kadınların İşgücü Piyasasına Katılımını Etkileyen Faktörler: TÜİK Verileri Üzerine Bir Analiz. Sosyal Siyaset Konferansları, 70(1), 31-53.

Akiş, E. (2011). Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Yaklaşımındaki Gelişmeler ve Bölgesel Kalkınma. Istanbul Journal of Sociological Studies, 0(44), 237-256.

Akyol, C. (2013). Kalkınma Ajanslarının İllere Olan Katkısı; Doğu Karadeniz Kalkınma Ajansı ve Rize Örneği. II. Rize Kalkınma Sempozyumu Bildiri Kitabı, 384-393.

Arslan, F. (2016). Yönetişimsiz Yönetimler: Türkiye’de Kalkınma Ajansları. Çağdaş Yerel Yönetimler, 25(2), 29-52.

Bakır, H. ve Bahtiyar, G. (2019). Sustainable Development And Its Applicability Through Regional Development Agencies. Journal of Management and Economics Research, 17(1), 1-21.

Bocutoğlu, E. ve Berber, M. (2012). Genel İktisada Giriş. Ankara: Murathan Yayınevi.

Çelik, F. (2017). Bölgesel Kalkınma Ajansı (BKA) Deneyimlerinin Karşılaştırmalı Analizi: İngiltere ve Türkiye Örnekleri. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(2), 145-171.

Çelikkol, M.M. (2014). Bölgesel Kalkınma Ajansları: Sağlanan Desteklerin Bir İl Ölçeğinde Değerlendirilmesi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 39, 327-349.

Davarcıoğlu Özaktaş, F. ve Konur, F. (2012). Türkiye’de Kadının İşgücüne Katılımında Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Rolü ve Uygulama Örnekleri. AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(2), 63-82.

DOKA (2017). 2017 Yılı Ara Faaliyet Raporu. <https://www.doka.org.tr/dosyalar/faaliyet-raporlari/attachment/doka-2017-yili-ara-faaliyet-raporu.pdf>. (Erişim Tarihi: 28.10.2020).

DOKA (2017). 2017 Yılı Faaliyet Raporu. <https://www.doka.org.tr/dosyalar/faaliyet-raporlari/attachment/doka-2017-yili-faaliyet-raporu.pdf>. (Erişim Tarihi: 28.10.2020).

DOKA (2017). GATE Projesi. <https://www.doka.org.tr/projeler/GUDUMLU-VE-AB-PROJELERI-TR.html>. (Erişim Tarihi: 11.11.2020).

DOKA (2018). 2018 Yılı Ara Faaliyet Raporu. <https://www.doka.org.tr/dosyalar/faaliyet-raporlari/attachment/doka-2018-yili-ara-faaliyet-raporu.pdf>. (Erişim Tarihi: 30.10.2020).

DOKA (2018). 2018 Yılı Faaliyet Raporu. <https://www.doka.org.tr/dosyalar/faaliyet-raporlari/attachment/doka-2018-yili-faaliyet-raporu.pdf>. (Erişim Tarihi: 30.10.2020).

DOKA (2019). 2019 Yılı Faaliyet Raporu. https://www.doka.org.tr/dosyalar/page_99/attachment/2019-doka-yillik-faaliyet-raporu.pdf. (Erişim Tarihi: 03.11.2020).

DOKA (2020). 2020 Yılı Ara Faaliyet Raporu. https://www.doka.org.tr/dosyalar/page_99/attachment/2020-yili-doka-ara-faaliyet-raporu.pdf. (Erişim Tarihi: 21.02.2021).

DOKA, <https://www.doka.org.tr/index-TR.html>.

DPT (2008). Dokuzuncu Kalkınma Planı. Bölgesel Gelişme Özel İhtisas Komisyonu Raporu.

Eroğlu, M. ve Kum, M. (2010). Türkiye’de Kalkınma Ajanslarının İdari Teşkilat İçindeki Yeri. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 35, 175-198.

İpek, S. (2016). Kalkınma Ajansları ve Yerel Yönetimler Arasındaki Mali İlişkiler: GMKA Kapsamında Bir İnceleme. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 11(1), 186-209.

Koçberber, S. (2006). Kalkınma Ajansları ve Sayıştay Denetimi. Sayıştay Dergisi, 61, 37-55.

Maç, N. (2006). Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Türkiye. Konya Ticaret Odası Etüd-Araştırma Servisi Araştırma Raporu, 117(76), 1-8.

Resmî Gazete (2006, 28). 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun (26074). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/02/20060208-1.htm> (Erişim Tarihi: 25.02.2021).

Resmî Gazete (2018, 4). Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (30479). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/19.5.4.pdf> (Erişim Tarihi: 19.02.2021).

Sayıştay Başkanlığı (2019, Ekim). 2018 Yılı Kalkınma Ajansları Genel Denetim Raporu.

Serel, H. ve Özdemir, B.S. (2017). Türkiye’de Kadın İstihdamı ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 15(3), 132-148.

Sevinç, H. (2011). Bölgesel Kalkınma Sorunsalı: Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları. Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 6(2), 35-54.

T.C. Kalkınma Bakanlığı (2011). Kalkınma Ajansları 2010 Yılı Faaliyet Raporu. https://www.memurlar.net/common/news/documents/207460/kalkinma_ajanslari_2010_yili_genel_faaliyet_raporu-11102011.pdf (Erişim Tarihi: 20.11.2020).

TÜİK, (2020). İşgücü İstatistikleri. <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=istihdam-issizlik-ve-ucret-108&dil=1> (Erişim Tarihi: 24.10.2020).

Zeren, F. ve Kılınc Savrul, B. (2017). Kadınların İşgücüne Katılım Oranı, Ekonomik Büyüme, İşsizlik Oranı ve Kentleşme Oranı Arasındaki Saklı Koentegrasyon İlişkisinin Araştırılması. Yönetim Bilimleri Dergisi, 15(30), 87-103.

Küresel Siyasette Moskova'nın Farklı Yüzleri: Covid-19 Salgını ile Mücadele ve Sputnik V

İbrahim KÖREMEZLİ*

Küresel Siyasette Moskova'nın Farklı Yüzleri:
Covid-19 Salgını ile Mücadele ve Sputnik V

Different Faces of Moscow in Global Politics:
Fighting against the Covid-19 Pandemic and Sputnik V

Özet

Rusya, küresel siyasette olumlu rol oynayan, başarılı ve sorumlu bir güç olduğu söylemi ile Batı'nın normatif üstünlüğüne meydan okumaktadır. Buna paralel olarak, Sputnik V aşısını bir başarı hikayesi olarak anlatan Moskova, uluslararası alandaki imajını güçlendirirken, rejimini antidemokratik ve yetersiz olmakla eleştirenlere cevap vermektedir. Neticede, Rus anlatısının kabul görmesi, dış politikasına ve stratejik kültürüne küresel anlamda duyulan sempatinin artması demektir. Ne var ki, bu anlatı herkese inandırıcı gelmemektedir. Rusya'yı saldırgan ve revizyonist bir devlet olarak tanımlayanlara göre, Rusya'nın gücünü artıracak herhangi bir hamleyle izin vermek hatadır. Bu çalışma öncelikle otoriter ve demokratik rejimlerin pandemi ile mücadelesini kıyaslamaktadır. İkinci bölümde pandemi dönemi Rus dış politikası üzerine üç farklı anlatı - revizyonist, yardımsever ve pragmatist - incelenmektedir.

Abstract

Russia challenges Western normative superiority by claiming that it is a successful and responsible great power that plays a positive role in global politics. In this regard, the Russian image is strengthened through a success story over the Sputnik V vaccine. It is a response to the criticisms that its regime is undemocratic and inadequate. The acceptance of the Russian narrative means increased sympathy to Russian foreign policy and strategical culture. This narrative, however, is not convincing for everyone. According to another perspective, Russia is an inherently aggressive and revisionist state. This study firstly compares the struggle of authoritarian and democratic regimes against the pandemic. Afterwards, three different narratives regarding Russian foreign policy during the pandemic – revisionist, responsible and pragmatist – are analyzed.

Anahtar Kelimeler: Sputnik V, Covid-19 Pandemisi, İmaj, Anlatı, Otoriterlik

Keywords: Sputnik V, Covid-19 Pandemic, Image, Narrative, Authoritarianism

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Dünyada Covid-19 salgınının her gün binlerce insanın canını aldığı 11 Ağustos 2020 tarihinde Kremlin bütün dünyaya önemli bir açıklamada bulundu. Bu açıklamaya göre Moskova'daki Gamaleya Araştırma Enstitüsü koronavirüse karşı etkili bir aşı geliştirmişti. (RT, 11 Ağustos 2020) Böyle bir haberin bütün dünyada sevinçle karşılanması beklenirdi. Fakat muhtelif tepkiler içerisinde en yaygın şüpheydi. (Foy, 13 Ağustos 2020) Batı başkentlerinden yükselen sesler Moskova'nın yaptığı açıklamanın bilimsel değil siyasi olduğu yönündeydi. Moskova ise dünyadaki ilk koronavirüs aşısını bulduğu tezine sınıksız sarılmakla birlikte toplu aşılamaya faaliyetine ancak beş ay sonra Ocak 2021'de başlayabildi. Geçen aylar içinde Batı'da da farklı aşılardan onayları alınmaya başlandı; fakat Ruslar Sputnik V'nin ilk başarılı aşı olduğu söylemini büyük bir tutkuyla sürdürmeye devam ettiler.

Rusya'nın uluslararası siyasette sahip olduğu farklı imajlar, Rus dış politikasının muhtelif şekillerde anlaşılmasını beraberinde getirmektedir. Koronavirüs ile mücadele ve aşı siyaseti de bu durumdan farklı değildir. Uluslararası siyasette ve akademide Rusya saldırgan ve revizyonist bir devletten, sorumlu büyük bir güce kadar farklı imajlara sahiptir. Kremlin ise doğal olarak Rusya'nın uluslararası siyasette olumlu bir rol oynadığını iddia eden anlatının güçlenmesi için uğraşmaktadır. Moskova, ayrıca Batı'yı zayıflayan bir medeniyet ve coğrafya olarak tanımlarken Batı'nın eleştirel anlatılarını tek taraflı ve kötü niyetli olmakla itham etmektedir. (Mölder ve Sazonov, 2020: 40-41)

* İbrahim KÖREMEZLİ, Dr. Öğretim Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ikoremezli@ogu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4130-8186

Bu çalışma, Rusya'nın muhtelif imaj ve anlatılarından herhangi birini onaylama veya kanıtlama amacı taşımamaktadır. Buradaki hedef bir devletin ve bu devletin takip ettiği dış politikanın farklı bakış açıları ve hikayelerin parçası olduğu gerçeğinin altını çizmektir. Bu anlatıların her biri Rus siyasi kültürünün ve günümüz Rus dış politikasının farklı çehreleridir. Kısacası her devlet ve toplumun Rusya ile tecrübesi aynı değildir ve bu farklılık da muhtelif anlatıların ortaya çıkmasını beraberinde getirmektedir. Bunlardan sadece biri ile Rusya'yı tam olarak değerlendirmek mümkün değildir. Başka bir deyişle bu bakış açılarından bazılarını objektif diğerlerini taraflı olarak sunmak oldukça girift tarihi ve kültürel ilişkileri basitleştirmekten başka bir şey değildir. Benzer durum Rusya'nın koronavirüs ile mücadelede ve aşı politikası için de geçerlidir. Kremlin'in dış politikasının bir vechesi olarak yumuşak gücünü artıracak bir anlatının güçlenmesi için gösterdiği gayret ise dikkati muciptir. Diğer taraftan, Kremlin'in her ifade ve eyleminin altında gizli bir amaç arayan anlatı da Moskova'nın sıklıkla başvurduğu askeri ve istihbari operasyonların doğal bir sonucudur. Son yıllarda, uluslararası düzen, dış politika ve jeopolitik krizlerin analizinde stratejik ve jeopolitik anlatıların ele alındığı bir literatür oluşmaktadır. (Miskimmon, O'Loughlin ve Roselle, 2013; Toal, 2017; Foxall, 2019; Tyushka, 2021) Bu çalışma söz konusu literatüre pandemi döneminde Rus dış politikası hakkındaki farklı anlatıları ele alarak katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Bu makalede öncelikle otoriter ve demokratik yönetimlerin pandemi dönemi politikaları kıyaslanmıştır. Zira otoriterliğin dünya siyasetinde oynadığı rol ve gördüğü kabul, Rusya imajını doğrudan etkilemektedir. İkinci bölümde Rus dış politikası hakkındaki üç farklı anlatı ele alınmıştır. Öncelikle, Rusya'yı uluslararası düzen ve hukuka saygılı bir devlet olarak gören ve özellikle Rusya'nın kendi imaj çalışmasında kullandığı retorik tartışılmıştır. Bu perspektife göre, Rus aşısı pandemiyle mücadelede mühim rol oynamaktadır. Sonrasında, Rusya'yı saldırgan ve revizyonist bir devlet olarak tanımlayan bakış açısı incelenmiştir. Bu anlatıya göre Rusya durdurulması gereken bir devlettir. Rusya'nın gücünü ve etkisini artıracığı herhangi bir hamleye izin vermek hatadır. Bu sebeple Moskova'nın etkisini artırmak için kullanabileceği Rus aşısı Sputnik V'ye karşı tedbirli olmak gerekmektedir. Son olarak ise Rusya'yı normal bir devlet olarak ele alan anlatı analiz edilmiştir. Buna göre, Rus dış politikası ulusal çıkar temelinde şekillenmektedir. Dolayısıyla, Rusya'nın komşu devletlerle sorunlar yaşamasında da, Rusya'nın aşığı araçsallaştırmasında bu ülkeye özgü bir durum yoktur.

2. Pandeminin Değiştirdiği Dünyada Demokrasi ve Otoriterlik

2. 1. Zayıflayan Batı ve Değersizleşen Demokrasi Söylemi

Pek çok gözlemci için Covid-19 salgını, II. Dünya Savaşı'nın sonundan bu yana Batı liberal uluslararası düzenindeki en büyük krizdir. Gelişmiş dünyanın krize tepkisi yavaş ve çoğu zaman etkisizdi. Salgından hiç beklenmedik bir şekilde etkilenen Batılı güçlerin sınırlılıkları gözler önüne serilmişti. Bu devletler inanılması güç derecede beceriksiz davranmış, düzgünce çalışan bir acil durum stratejisi geliştirmede başarısız olmuşlardı. Hayatın olağan akışında gayet iyi çalışan siyaset ve kurumlar üzerlerindeki şaşkınlığı uzun süre atamamışlardı.

Batı dünyasının liderleri de kriz yönetiminde sınıfta kaldılar. ABD Başkanı Donald Trump ve İngiltere Başbakanı Boris Johnson gibi bazı liderler, hastalığın ciddiyetini bile anlamada çok gecikteler. Böylelikle Batılı siyasetçiler ve siyaset bilimciler arasında 90'lı yıllarda ortaya çıkan liberalizmin mutlak zaferi düşüncesi büyük bir darbe aldı. Dolayısıyla, demokratik Batı'nın salgın karşısındaki başarısızlık ve çaresizliğinin uluslararası düzen açısından anlamı daha fazla tartışılmaya başlandı.

Avrupa ve ABD'nin salgınla mücadeledeki başarısızlığı, demokratik rejimlerin ve liberal uluslararası sistemin hanesine de yazıldı. Dolayısıyla, Avrasya'nın otoriter rejimleri Batı dünyasının bu beklenmedik acizliğini kendi avantajlarına kullanmakta gecikmediler. Özellikle, Rusya ve Çin başarı öykülerini cilalayarak hem kendi vatandaşlarına hem de dünyaya anlatmak konusunda oldukça istekliydiler. Böylelikle, salgının ölümcül etkilerini ortadan kaldırmak için mücadele eden Rus eliti, aynı zamanda Batı karşıtı dış politika söylemini keskinleştirmiştir. Salgınla mücadelenin küresel bir ortaklığa dönüşmediği günümüz uluslararası ilişkilerinde, Kremlin Batı normatif üstünlüğünün altını oyan bir başarı öyküsü anlatmaktadır.

Batı'nın pandemi ile mücadeledeki başarısızlığının sebeplerinden bir tanesinin uzun yıllardır Batı sosyal yapısının dünyaya sunduğu en değerli şey olan insan hakları ve bireysel özgürlükler ile ilişkili olması önemlidir. Batı'nın özgürlükler bağlamında dünyaya anlattığı başarı hikayesi toplumsal kontrolün zorunlu olduğu pandemi gibi krizlerle

mücadelede devlet için bir ayak bağı haline gelmiştir. Aslına bakılırsa Batılı liderlerin bireysel haklar ve özgürlükler ile sosyal kontrol ihtiyacını nasıl uzlaştıracakları konusunda bir planları yoktu. Devlet toplum ilişkisinde önceliğin kişisel özgürlüklere verildiği, devletin toplum ve birey üzerindeki kontrolünün zayıflığının bir ilerleme kriteri olarak görüldüğü ülkeler, insanları kurallara uymaya çağırırken bunu icbar etme gücünden hem pratik hem de etik açıdan kendilerini yoksun hissettiler.

Günümüzde tartışılan tek şey insan sağlığı veya ölüm sayıları değildir. Pandeminin ekonomik etkileri insan hayatını zorlaştırmaya devam etmekte, sokağa çıkma yasakları ve kapanmalarla ilgili memnuniyetsizlik ABD ve Avrupa'da sıklıkla sokak gösterileri şeklinde tezahür etmektedir. Bu zaman zaman Avrupa başkentlerinde güvenlik güçlerinin sert tedbirler almasını beraberinde getirmektedir. Batılı hükümetlerin toplumsal hareketleri engellemeye çalışması ve sokak gösterilerine karşı çıkması dünyaya sunulan Batı imajı açısından bir tenakuz oluşturmaktadır. (Kowalewski, 2020: 3-4) Batı'da yükselen polis şiddeti Rusya ve Çin'den Batı'nın idealize ettiği özgürlük ve adalete sahip olmadığı şeklindeki eleştirilerin gelmesine sebep olmuştur. Nitekim, muhalif siyasetçi Aleksey Navalny'ın tutuklanmasına tepki olarak düzenlenen gösterilerin polis şiddeti ile engellenmesi konusunda yöneltilen eleştirilere cevaben Kremlin, Batı'da göstericilere karşı daha fazla şiddet kullanıldığını iddia etmektedir. (TASS, 3 Şubat 2021)

Açıkçası bireysel özgürlükler salgının kurbanlarından biri oldu. Sivil toplum, insan hakları, demokratik siyasi atmosfer üzerine Batı kökenli fikirlerin tümü, salgını kontrol altına almak için insanların izole edilme zorunluluğu sebebiyle ikincil hale gelmiştir. Yönetici elitler, gönüllü ya da gönülsüz bir şekilde insan ilişkilerini sınırlamaktadır. Siyasi toplantılar ve gösteriler bir yana insanların eğlenmek adına bir araya gelmeleri bile pandemi döneminde kriminal bir olaya dönüşmüştür. Böyle bir noktada, hükümetleri demokratik reformların veya kişisel özgürlüklerin eksikliği nedeniyle eleştirmek bir tutarsızlık haline gelmiştir. Başka bir deyişle, Batı'nın liberal değerler bağlamında sahip olduğu normatif üstünlüğü pandemi döneminde büyük bir darbe almıştır.

Diğer taraftan otoriter rejimler, pandeminin kontrolünün halk hareket ve davranışlarının kontrolü ile sıkı ilişkide olduğu günümüz konjonktüründe birçok avantaja sahiptir. Halkın özgürlük ve haklarının ertelenmesinin çoğunlukla normal olduğu Rusya ile karşılaştırıldığında, Batı demokrasilerinde kriz yönetimi daha zordur. Özgürlük ve demokrasi, Batı'nın siyasete bakış açısının önemli bir parçası olduğu için, Batı hükümetleri tarafından alınan önlem ve kısıtlamalar toplum tarafından daha büyük bir dirençle karşılaşmaktadır. Bu sebeple günümüzde bireysel özgürlüklerin ne ölçüde dondurulabileceği veya ertelenebileceği Batı demokrasilerinde önemli bir sorudur. Pandemi sırasındaki devletin toplum üzerindeki gözetimi, değişen devlet-toplum ilişkileri hakkındaki tartışmalara ivme kazandırmıştır.

Rusya'nın ana aktör olarak geri dönmesi ve Çin'in kayda değer yükselişi nedeniyle uluslararası sistemde Batı'nın üstünlüğü bir süredir sorgulanmaktaydı. Bugün, Amerikan hegemonyasının ve Batı normatif üstünlüğünün sert eleştirmenleri Batılı olmayan yükselen devletlerin pozisyonları daha da önemli hale geldi. Açıkçası pandemi, Batı düzeninin zayıfladığına dair anlatıyı güçlendirirken Batı liberal düzenine meydan okuyan ülkeler için uygun bir ortam sunmaktadır. Aynı zamanda Rusya ve Çin gibi otoriter devletlerin küresel sorunlarla mücadelede daha dirençli olduğu iddiası da güç kazanmıştır. Aslına bakılırsa pandemi zaten dünyada bir süredir var olan bir eğilimin daha fazla görünür olmasını sağladı. Güçlü liderlik ve merkezi otorite salgının kasıp kavurduğu dünyada önem kazandı. Böylelikle özgürlüğe karşı düzeni, demokrasiye karşı egemenliği ön planda tutan devletler, tutumlarının ahlakiliği konusunda bugün daha yüksek sesle konuşabilmektedir.

2. 2. Rusya'nın Pandemi ile Mücadelesi: Otoriter Bir Başarı Hikayesi mi?

Rus siyasi seçkinleri için Rusya'nın küresel ilişkilerde söz sahibi olmasının zamanı çoktan gelmişti. Kremlin, kendi yönetim tarzını idealize ederek Rusya'nın prestijini artırmaya gayret etmektedir. Buna göre Putin Rusya'sı, Amerikan tek tarafılığını ve hegemonyasını sert bir şekilde eleştirmekte, demokrasi bahanesiyle Batı müdahalelerine karşı çıkmakta ve daha demokratik bir dünya düzeni çağrısında bulunmaktadır. Günümüz Rus dış politikası, Batı hakimiyetindeki uluslararası sistemin gücünü ve kalıcılığını sorgulayan ve Rusya ile Çin için daha büyük bir rol öngören bir anlatıya dayanmaktadır. (Karaganov ve Suslov, 2018) Kısacası salgın dönemi politikasıyla Moskova, Batı'ya sadece bilimsel değil, aynı zamanda fikrî anlamda da meydan okumaktadır. Bu sebeple Moskova'nın pandemi ile mücadelesini sadece sağlık ya da iç siyaset meselesi olarak görmek eksik olacaktır. Bu mücadeledeki başarı ya

da başarısızlık Rusya'nın küresel politikada oynayacağı rolün büyüklüğü açısından da önemlidir. Dolayısıyla, pandemi ile mücadele otoriterlik ve demokratik liberal değerler arasındaki bir söylem rekabetinin de parçası haline gelmiştir.

Pandemi ile mücadelenin önemli bir vechesini aşı bulma yarışı oluşturmaktadır. Koronavirüs aşısı ilaç şirketlerinin ekonomik hedefleri bir yana, Batılı devletler ile Çin ve Rusya gibi Batı harici yükselen güçler arasındaki bir imaj yarışına dönüşmüş durumdadır. Bu ise anlatıların yarıştığı, herkesin kendi hikayesini ön plana çıkarmak istedikleri bir mücadeleyi beraberinde getirmiştir. Rus aşısının küresel reklam ismi olarak belirlenen Sputnik V, Batı'ya açık bir mesajdır. Sputnik uzaya yollanan ilk yapay uydunun adıdır. 1957 yılında, Amerikalılar uzay araştırmaları ve füze teknolojisinde Sovyetler Birliği tarafından geride bırakıldıklarını şaşkınlık ve korkuyla öğrenmişlerdi. Şimdi ise Ruslar Sputnik V ile Batı'yı bir kez daha geride bıraktıklarını ima etmektedir. Pandeminin puslu havasında bu iddianın gerçekliğinin uluslararası siyasette güçlü yansımaları olabilirdi. Fakat, Ruslara göre dünyanın onaylanan ilk aşısı olan, Batılılara göre ise gerçek bir aşı olduğu bile tartışmalı olan Sputnik V şimdiye kadar (Mart 2021 itibarıyla) küresel salgında mühim bir rol oynamadı. Bu durumu Kremlin bir başarısızlıktan ziyade Batı'nın Rusya'nın önünü kesme çabası olarak yorumladı. Moskova'ya göre pandeminin ortadan kaldırılmasında kilit rol oynayabilecek böyle bir buluş sırf Batı'nın önyargılı tutumu ve inadı nedeniyle insanlığın kullanımına sunulamamıştı.

Batı'nın kendi problemleriyle boğuştuğu salgın döneminde Rusya ve Çin gibi otoriter devletlerin dış politika hedefleri daha iyi analiz edilmelidir. Salgına karşı küresel mücadeleye yardım etme, neoliberal uluslararası düzene meydan okuma, otoriter eğilimlerin baskın olduğu yeni bir uluslararası yapı kurma ya da kendi nüfuz alanını koruma gibi hedeflerden hangisi Rus dış politikasını daha iyi tanımlamaktadır? Bu sorulara verilecek cevaplar otoriter devletlerin uluslararası düzendeki konum ve rollerinin tespiti açısından önemlidir. Rusya ve Batı arasındaki bakış açılarındaki farklılıklar Rusya'nın pandemi dönemi dış politikası ve aşı siyaseti hakkında farklı okumaları da beraberinde getirmektedir. Bundan sonraki bölüm üç farklı bakış açısıyla Rusya'nın pandemi ile mücadelesini ve aşı siyasetini değerlendirecektir.

3. Üç Farklı Moskova Hikayesi

Devletleri mutlak iyi ya da kötü olarak değerlendirmek mümkün değildir. Dış politikaların her zaman rasyonel zeminde yürütüldüğünü söylemek de çok iddialıdır. Diğer taraftan her devlet kendi dış politikasının iyi niyetli ve rasyonel olduğunu savunurken rakiplerini sıklıkla olduklarından daha agresif veya irrasyonel olarak görmektedir. Dolayısıyla, algılardaki farklılıklar, kamu diplomasisi faaliyetleri, geçmiş düşmanlık ve dostluklar devletlerin dış politikaları hakkında farklı anlatıların inşasını beraberinde getirmektedir.

Birçok devlet dış politika açıklamalarında aşı milliyetçiliğine karşı çıkarak Covid-19 aşılarının adil dağıtımının gerekliliğinin altını çizmiştir. Fakat, bu ulaşılmaması kolay bir hedef değildir. Salgınla mücadele küresel bir çabaya dönüşemediği gibi, devletler kendi ulusal stratejilerini takip etmeye mecbur kalmışlardır. Daha da kötüsü, aşı geliştirme ve aşılama faaliyetleri, Batı demokrasileri ile Avrasya'nın otoriter rejimleri arasında bir yarışa dönüşmüştür. Bölünmüş bir dünyada aşı diplomasisi dış politika gündeminin önemli bir parçası haline gelmiştir. Batılı ülkeler Rus ve Çin aşısı almayı planlarına dahil etmezken, Rusya ve Çin ise kendi bilimsel çabalarına ve üretim kapasitelerine güvenmeyi tercih etmiştir. Bu noktada, zayıf ve fakir devletler, halklarını aşılama için güçlü dostlara ve başarılı bir diplomasiye güvenmek zorunda olduklarını anlamışlardır. (Lomsadze, 2021)

Yukarıda da izah edildiği gibi Batı ittifakı son yıllarda belki de hiç olmadığı kadar sorgulanmaktadır. Türkiye gibi NATO veya Macaristan gibi AB üyesi devletlerde Rusya etkisinin artması, Batı ittifakının geleceği hakkındaki tartışmaları beraberinde getirmektedir. AB'nin aşılama konusunda yavaş davranması da bazı üye ülkeleri Rusya ve Çin'e yaklaştırmıştır. AB ülkeleri arasında bile aşının nasıl adil bir şekilde pay edileceği konusunda bir uzlaşma sağlanamamıştır. Bu durum birliğin normatif ve ahlaki zeminini sarsarken, içeriden ve dışarıdan yükselen eleştiriler birliğin pandemi sonrasındaki geleceği konusunda şüpheleri artırmıştır.

Rusya'nın gelişmekte olan ülkelerle ve bazı AB ve NATO üyeleriyle son dönemde geliştirdiği ilişki Moskova'nın küresel siyasetteki imajı açısından önemlidir. Slovakya ve Rusya arasındaki aşı işbirliği bu konuda güzel bir örnektir. Slovakya Sputnik V aşısı için Rusya ile anlaşma yapan Macaristan'dan sonraki ikinci AB ülkesidir. Bu anlaşmaya muhalif siyasiler hem AB'ye hem de Slovakya'ya zarar verdiği gerekçesiyle sert eleştiriler getirirken Slovak Başbakanı

Igor Matovic'in bu eleştirilere cevabı oldukça manidardır: "Virüs jeopolitik tanımıyor." (Dudik, 2021) AB'nin aşılamadaki başarısızlığı ve Slovak halkının sağlığını korumadaki çaresizliği ülkeyi Rus aşısına yöneltmiştir. Peki Moskova, Slovakya'ya yardım etmek, AB'yi parçalamak, Batı'nın imajına zarar vermek gibi hedeflerden hangisiyle hareket etmektedir? Aşağıdaki üç ayrı Moskova tasviri pandemi dönemindeki Rus stratejisini ve bu stratejinin farklı algılanış biçimlerini anlamamıza yardımcı olabilir.

3. 1. Sorumluluk Sahibi İyi Niyetli Bir Güç: Rusya'nın Aşı Yardımı

Dünyadaki aşı paylaşımındaki adaletsizlik Batı'nın hanesine yazılmıştır. Pandemiye kontrol etmek amacıyla daha çok iç politikalarına yönelik bu devletler, küresel imajlarını zarar verecek politikalar takip etmekten çekinmemişlerdir. Mesela, ABD, İngiltere ve Kanada gibi Batı ülkelerinin, ihtiyacının birkaç katı aşı sipariş etmesi, halkını düşünen bir iktidar anlayışından çok bencillik olarak görülmüştür. "Zengin ülkeler rafları boşalttı" haberi Batı ülkelerinin pandemiden kurtulmak adına takip ettikleri aşı politikasını sarih bir şekilde göstermektedir. (NYT, 2020) Böyle bir siyasetin tabii neticesi fakir ülkelerin aşuya ulaşmalarının neredeyse imkansız hale gelmesidir. Zengin ülkelerin 39 milyon aşuya ulaşırken fakir bir ülkenin sadece 25 aşı alabildiğini aktaran Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) Genel Direktörü Tedros Adhonom Ghebreyesus, bu durumu oldukça etkileyici bir biçimde özetliyordu. Ghebreyesus'a göre dünyadaki aşı dağılımı ahlaki bir başarısızlıktır. (BBC, 2021) Uluslararası aşı paylaşım programı COVAX'ın yavaş ilerlemesi düşük gelirli ülkeleri daha da çaresiz bırakmıştır.

İşte bu ortamda Latin Amerika, Afrika ve Asya'nın fakir ülkeleri yüzlerini Rusya ve Çin'e çevirmişlerdir. Rusya'nın RT haber portalında köşe yazarı kaleme alan Tom Fowdy (2021) küresel sağlık düzeninin değiştiğini iddia etmektedir. Batı fakirlere yardım eden zengin ve gelişmiş bir coğrafya imajını kaybederken, günümüzde bu rolü milyonlarca aşığı fakir ülkelere gönderen Rusya ve Çin devralmıştır. Aşı paylaşımındaki adaletsizliğin Batı imajına zarar verdiği şüphesizdir. Batı devletlerinin kendilerini önceleyen aşı politikaları, gelişmekte olan fakir ülkeleri Rusya ve Çin ile işbirliğine yönlendirmiştir. Moskova ve Pekin'in bilimsel başarılarını geliştirmekte olan dünya ile paylaşmaya hazır oldukları iddiası da bu ülkelerin yardımsever imajlarına güç kazandırmıştır.

Aşı yarışında Batı'da ekonomik hedefler peşinde koşan özel şirketler ön planda iken, Kremlin Sputnik V'yi dış politikasının hayati bir parçası olarak kabul etmektedir. Sputnik V Rusya'nın Doğrudan Yatırım Fonu (RDIF) tarafından uluslararası pazarlara taşınmaktadır. Fakat bu ticari bir girişimden daha çok küresel bir sorunu çözmek için işbirliği ve yardımlaşma hareketi olarak sunulmaktadır. İç tüketim için gerekli aşı miktarını bulmakta güçlük çekmesine rağmen Rusya, Sputnik V aşılarını Beyaz Rusya ve Arjantin'e göndermekte tereddüt etmemiştir. (Aljazeera, 2020) Rusya'nın aşı diplomasisi, dış politikanın diğer alanlarında işbirliğini de artırmayı hedeflemektedir. Dolayısıyla, Afrika veya Asya devletlerinin, koronavirüs ile mücadele kapsamında Rusya ile işbirliklerini artırmaları şaşırtıcı olmayacaktır.

Aşının yollandığı ülkelere her geçen gün bir yenisi eklenmektedir. Diğer taraftan Rusya'nın çok büyük bir üretim kapasitesi mevcut değildir. Dolayısıyla gönderilen aşı miktarı her ne kadar tam olarak paylaşılmaya da günümüze kadar sınırlı sayıda aşı gönderilmiş olmalıdır. Fakat aşının hâlâ çok değerli olduğu düşünüldüğünde mütevazı rakamların dahi önemli olduğu söylenebilir. Bu arada üretim kapasitesinin artırılması için Brezilya, Güney Kore ve Kazakistan'da ortak üretim yapacak fabrikaların devreye girmesi ile Mart ayında 40 milyon aşı üretilmesi beklenmektedir. (Light ve Sauer, 2021) Moskova'nın aşı üretimi konusunda yaptığı işbirliği anlaşmaları ve Sputnik V'nin muhtelif ülkelerden aldığı onaylar sonucunda Rus aşısının güvenilirlik ve marka değerinin arttığı söylenebilir.

Rus haber sitelerinde hemen her gün Sputnik V aşısı ile ilgili yeni gelişmeler paylaşılmaktadır. Buna göre sipariş veren ülkelerin sayısı güncellenmekte, bu ülke siyasilerinin Sputnik V'nin etkinliği ve Rus bilimi hakkındaki övgü dolu görüşlerine yer verilmektedir. Sırbistanlı bir bakanın ve Meksika başbakanının Rus aşısını ve Rus bilimini öven ifadeleri bu meyandadır. (TASS, 29 Ocak 2021; RIA, 2021) Mart ayının başı itibarıyla kırkın üzerinde ülke veya siyasi yapı Rus aşısına onay vermiştir. (Sputnikvaccine, 2021) Bu sayı Mayıs ayı ortalarında altmışı geçmiştir. (Reuters, 2021)

Rusya'nın son dönemde Batı ile ilişkilerinin bozulması, onu sadece dış politikada yeni arayışlara itmemiştir, aynı zamanda Batı'nın söylem gücüne karşı inandırıcı bir retorik geliştirmeye zorlamıştır. Rusya, otoriter, saldırgan, yayılmacı bir devlet olarak resmedilmek istememektedir. Rus basın ve medyasının uzun zamandır dillendirdiği anlatı

Rusya'yı sorumlu büyük bir güç olarak tasvir etmektedir. Rusya'nın koronavirüs ile mücadelesi ve aşı siyaseti de bu genel stratejinin bir parçasıdır.

Kremlin, Rusya'yı Batı'nın çifte standartlarından, samimiyetsizliğinden, küstahlığından ve bencilliğinden uzak, bir büyük güç olarak sunmaktadır. Batı ise jeopolitik çıkarlarını önceleyen dış politikasıyla devletlerarası işbirliğini sekteye uğratan bir coğrafya olarak tasvir edilmektedir. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, pandemi sırasında Batı politikalarını sert bir şekilde eleştirirken Moskova'nın uluslararası işbirliğini ilerletme iradesini ve kapasitesinin altını çizmiştir. (TASS, 30 Aralık 2020) Buna göre Batı saldırısı altındaki Rusya uluslararası düzenin korunmasında mühim role sahiptir. Başka bir deyişle uluslararası düzenin geleceği konusunda Rusya revizyonist değil tam tersi muhafazakârdır. Rusya, uluslararası hukuka saygı gösterilmesini, bölgede ve dünyada düzen ve istikrarın korunmasını istemektedir. (Istomin, 2021)

Batı'nın olumsuz özelliklerinden azade olan Rusya, iki yüzlü ve çıkarıcı değildir. Diğer devletlerin hükümlerine haklarına saygı gösterdiği gibi yayılmacı amaçlar da taşımaz. Bu bakış açısı Rusya'yı uluslararası siyasette etkili ve müspet rol oynayan bir devlet olarak tasvir eder. Bu olumlu rol Rus stratejik kültürünün de bir neticesidir. Zira Rusya'yı mesiyani kurtarıcı bir devlet olarak görmek, onu dünya siyasetinin yönlendiricisi, zayıfların koruyucusu olarak tasavvur etmek yeni bir şey değildir. (Engström, 2014) Nasıl ki Çarlık döneminde Ortodoksların, Sovyet döneminde sosyalistlerin ve emekçilerin hakkını koruma misyonunu üstlendiyse günümüz siyasetinde de Rusya, Batı yayılmacılığına karşı koymak gibi bir misyona sahip olduğu iddiasındadır.

3. 2. Uluslararası Düzene Meydan Okuyan Revizyonist Bir Güç: Rusya'nın Aşı Silahı

Birçok siyasetçi ve siyaset bilimci için Rusya liberal uluslararası düzenin baş düşmanıdır. Marlene Laurelle'e (2015: 20) göre Rusya uluslararası düzeni değiştirmek istemekle birlikte yerine ne koyacağını tam olarak bilmemektedir. Özellikle Putin dönemindeki sert dış politika söylemi, komşu devletlerle sahip olunan inişli çıkışlı ilişki, en önemlisi 2008 yılında Gürcistan ve 2014 yılında Ukrayna'ya yapılan askeri müdahaleler Rusya'nın saldırgan ve tehlikeli ülke imajını güçlendirmiştir. Rusya'nın 2016 yılındaki ABD seçimlerine ve Brexit referandumuna müdahil olduğu şeklindeki bulgular, bu ülkenin Batı ittifakı için yıkıcı bir güç olarak resmedilmesini beraberinde getirmiştir. Şeytanileştirilmiş Rusya tasviri Rusya karşıtı siyasetin meşrulaştırma zeminini oluşturmaktadır. Böyle bir tasvirin doğruluk ve yanlışlığı bir tarafa, uluslararası siyasette yerleşik ve güçlü Rusya imajlarından bir tanesinin son derece olumsuz olduğu bir gerçektir. Rusya'nın irrasyonel ve kötücül bir güç olarak değerlendirilmesi, büyük oranda tarihi tecrübe ve hafıza ile ilgilidir. Açıkçası, Soğuk Savaş güncel siyaset üzerindeki etkisini henüz kaybetmiş değildir.

Böylelikle son dönem Rus dış politikası sıklıkla revizyonist, rövanşist ve yayılmacı olarak nitelendirilmiştir. Bu anlatının en hararetli temsilcileri daha evvel Rus etkisi altında yaşamak zorunda bırakılmış Rusofobi'nin hem toplum hem de siyasi elitler arasında yaygın olduğu Baltık ülkeleri, Polonya ve Ukrayna'dır. Rusya'ya karşı sert bir dış politika izlenmesi gerektiğini düşünen 1990'lı yıllar Amerikan siyasetinin etkili isimleri Zbigniew Brzezinski ve Madeleine Albright'ın Doğu Avrupa'da doğmuş olmaları elbette bir tesadüf değildir. Rusya'yı Avrupa için tehdit olarak gören siyasiler yine Moskova'ya karşı dikkatli olunması gerektiğini düşünmektedirler. ABD küresel hegemonyasının insan hakları ve demokrasinin korunması için elzem olduğu iddiasındaki Amerikalı siyasiler ve siyaset bilimciler de Rusya'ya karşı sert bir söylem benimsemişlerdir.

Rusya algısında tarihi ve coğrafi faktörlerin de mühim yeri vardır. Rusya coğrafi olarak dünyanın en geniş devletidir. Rus tarihi büyük oranda savaş ve yayılmanın tarihidir. (Kotkin, 2016: 2) Bundan dolayı genişleme arzusunun ve bitmez tükenmez bir güvenlik arayışının Rus devlet karakterinde mündemiç olduğunu iddia edenler olmuştur. Bu bakış açısının en meşhur temsilcisi çevreleme politikasının da mimarı olan George F. Kennan'dır. (1947) Kısacası Rusya bir taraftan komşularına güven vermezken ironik bir şekilde kendisini de güvende hissetmeyen bir devlete dönüşmüştür. Bu durum elbette Rus dış politika anlatısına da sirayet etmiştir. Geçmişte Moskova idaresinde yaşamak zorunda kalan halklar, şimdi Rusya siyasetine kuşku ile bakmaya devam etmekte, günümüz Rus dış politikası da bu şüphe ve korkuyu beslemektedir.

Moskova bozucu ve yıkıcı bir güç olarak tasvir edilirken devletler arası güç mücadelesi iyi ile kötü, doğru ile yanlış arasındaki bir hesaplaşma şeklindeki bir anlatıya dönüşmektedir. Bu cümleden doğal gaz ve komşu ülkelerde yaşayan Rus diasporası Rus dış politikasının araçları/silahları mahiyetindedir. Yaklaşık yirmi yıldır, Moskova'nın dış

politikası, komşu ülkelere karşı Rus enerjisini ve diasporasını araçsallaştırma (ve hatta silahlaştırma) başarısıyla ilgili olarak ele alınmıştır. (Blank ve Kim, 2016; Pieper, 2020) Kremlin'in son yıllarda kendi anlatısını güçlendirmek için başvurduğu yöntemler de "anlatıyı silahlaştırma" olarak tasvir edilmiştir. (Tyushka, 2021) Bu nedenle, Rusya söz konusu olduğunda, normalde insani veya ekonomik konular bile güç siyasetinin meseleleri olarak kabul edilmektedir. Batılı siyasetçiler salgın sırasında Kremlin'in hedeflerinden şüphelenerek Rusya'yı aşırı siyasallaştırmakla suçladılar. Özellikle bir zamanlar Moskova'nın kontrolünde olan ve Rusya sınırlarına yakın olan Polonya ve Baltık devletleri, Kremlin'in Doğu Avrupa'daki etkisini artırmak için aşırı bir dış politika aracı olarak kullanabileceği konusunda endişelidir. (Tanner, 2021) Bu bakış açısına göre, Rusya apaçık yayılmacı hedefler taşıyan ve bu amaçla her türlü vasıtayı mubah sayan bir devlet olduğu için, Rus aşısı uluslararası düzene, bölgesel barışa yöneltilmiş jeopolitik bir silahtan başka bir şey değildir. (The Baltic Times, 2021)

Aslına bakılırsa, Kremlin'in aşı geliştirme hikayesi de bu bakış açısını desteklemektedir. Kremlin, üçüncü aşama - insanlar üzerinde test - tamamlanmamış olmasına rağmen, aşı kullanımını hızlı bir şekilde onaylamıştı. Koronavirüs ile küresel mücadelede onaylanmış ilk aşırıya sahip olmak Rus yönetimi için faydalı bulunmuştu. Burada amacın Rusya'nın uluslararası imajını güçlendirmek olduğu açıktı. Kremlin, aşısını diğer büyük güçlerden daha erken geliştirerek Rus biliminin Batı biliminden aşağı olmadığını göstermeye çalışmıştı. Kısacası, Rusya'nın koronavirüs aşısı siyasetini geleneksel Rus politikasından ayrı düşünmek mümkün değildir.

Rusya, aşısının AB tarafından onaylanmasını sabırsızlıkla beklemektedir. (Mayıs 2021 tarihi itibarıyla Sputnik V'nin AB tarafından onay süreci henüz sonuçlanmamıştır.) Fakat Kremlin'in AB'ye üye devletlere aşı satma isteği de saldırgan dış politikanın bir parçası olarak algılanmaktadır. Diğer taraftan her ne kadar Rus aşısı onay almamış olsa da Rusya, bazı Avrupa ülkeleriyle aşının ithali ve ortak üretimi konularında anlaşmaya varmıştır. Buradaki öncelikli amacın ekonomik olduğunu söylemek zordur. Dünyada günlük vakalar ve ölüm oranları konusunda Rusya ilk sıralarda yer almaktayken, kendi ihtiyaç duyduğu aşırıya başka ülkelere ihraç etmesi nasıl anlaşılmalıdır? Kremlin'in kendi salgın meselesini çözmeden AB'ye aşı satmak konusunda bu kadar istekli olması Rusya'nın niyeti hakkındaki şüpheleri daha da artırmıştır. Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen'in, "Kendi halkını aşılması yeterince ilerlemiyorken, Rusya'nın neden teorik olarak milyonlarca ve milyonlarca doz [aşı] teklif ettiğini merak ediyoruz" ifadesi AB'nin şüphesinin en üst düzeyde bir izharıydı. (Collis ve Martuscelli, 2021)

Ukrayna'nın doğusunda Moskova'nın tahrik ettiği bir savaş devam etmesine ve hatta pek çok kişi Rusya'nın aşırıya bir dış politika aracı ve hatta silahı olarak kullanmak istediğini düşünmesine rağmen Ukrayna bile Rus aşısını kullanma ihtimalini tartışmıştır. Bu Slovak başbakanının ifade ettiği realiteyle ilgilidir. Amerikan dış politikası, aşırıya erişmek için Avrasya ile Batı arasında sıkışıp kalan eski Sovyet müttefiklerine güven vermemiştir. Fakat Kiev hükümeti Ukrayna'daki Rusya yanlısı siyasetçiler ve medya tarafından desteklenen Sputnik V'yi jeopolitik bir mesele olarak gördüğü için Rus aşısını yasaklayarak tartışmalara son noktayı koymuştur. Kiev'e göre Rus aşısı "Rusya'nın Ukrayna'ya karşı hibrit bir silahtır." (Reuters, 2021)

Öncelikle Rusya'nın son dönem dış politikasının en önemli amaçlarından biri olarak tartışılan Batı ittifakını içerdiren zayıflatmak konusunda aşının bir rolü olabileceği düşünülmektedir. AB üyesi ülkelerin Rusya'ya aşı konusundaki tavırları farklılaşmakta ve bu konuda AB'nin ortak bir politika üretmediği görülmektedir. Kısacası Batı ittifakı içerisindeki farklı bakış açılarının dış politika oluşumunda ayrılıkları beraberinde getirmesi Rusya'nın istediği bir gelişmedir. AB ve NATO içerisindeki çatlaklar Rusya'nın Doğu Avrupa ve eski Sovyet coğrafyasında daha etkili bir siyaset izlemesini de beraberinde getirebilir.

Günümüzde aşı, adeta peşinden koşulan nadir ve değerli bir madene dönüşmüş durumdadır. Devletler arasındaki aşı rekabeti doğal kaynaklar için yapılan jeopolitik mücadeleyi andırmaktadır. Bu arada Batı merkezli çok uluslu şirketlerin devletlerden bağımsız hareket ederek kâr maksimizasyonunu hedefledikleri görülürken, hükümetler bu şirketlerden daha fazla aşı almak için büyük gayret sarf etmektedir. Fakat burada siparişi erken veren ve parayı önce ödeyen kazanmaktadır. Başka bir deyişle Batı'da kapitalizmin kuralları pandemi şartlarında da kendini göstermektedir. Batılı uluslar umutsuzca kendilerini kurtarmaya çalışırken ve dünyanın daha fakir bölgelerine yardım etme yetenek ve iradesini gösteremezken, Çin ve Rusya, dünya toplumunu daha sorumlu ve cömert davranışlarına ikna etme avantajına sahip görünmektedir. (Chassany, 2021)

Pandemi, dünyanın ikiye bölündüğünü ve birlik içinde hareket edemediğini açık bir şekilde gösterdi. Bu dönemde, Rusya ile Batı arasındaki işbirliğinden ziyade, birbirlerinin niyetleri hakkındaki şüpheler arttı. Rusya, Çin ve İran, yabancı ortaklarla herhangi bir bilimsel işbirliği olmaksızın kendi aşlarını ürettiler. Koronavirüsün ağır darbe aldığı ülkelerden biri olan Rusya, kendi kendine yeterli büyük bir güç olduğunu göstermek için hiçbir yabancı ilaca veya aşıya başvurmadı. Bu arada, Rus ve Çin medyası Batı aşılmasının başarısızlıkları ve Batı kökenli aşların negatif etkileri hakkında haberler yapma konusunda birbirleriyle yarıştılar.

ABD dışişleri bakanlığı ve istihbarat çevrelerine göre, İspanyolca konuşan ülkeleri Sputnik V aşısının Batılı rakiplerinden daha iyi çalıştığına ikna etmek için Moskova kontrolündeki İspanyolca yayın yapan medya kuruluşları tarafından bir dezenformasyon kampanyası gerçekleştirilmiştir. (Frenkel, Abi-Habib ve Barnes, 2020) AB Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Josep Borrell de, Rusya'yı Batı tarafından geliştirilen aşilar hakkında yanlış bilgiler yaymakla suçladı. Borrell'e göre, dezenformasyon Sputnik V için olası pazarlarda Batı aşısının itibarını sarsmayı hedeflemektedir. (Reuters, 2020) Diğer taraftan Kremlin sözcüsü Dmitry Peskov, Rus aşısının pazara girmesinin küresel ilaç şirketleri tarafından engellendiğini iddia etti. Peskov'a göre, aşı rekabeti politize olduğu gibi, Batılılar Rus aşısının itibarına zarar vermek için kirli yöntemler kullanmaktadır. (TASS, 11 Aralık 2020) Benzer şekilde, Vladimir Putin ile sansasyonel bir röportaj da gerçekleştirmiş olan Amerikalı ünlü film yapımcısı Oliver Stone, Rusya'da Sputnik V aşısı vurulduktan sonra Batı'yı bu aşığı dikkate almamakla eleştirmiştir. (The Moscow Times, 2020)

Amerikan şirketleri Pfizer ve Moderna tarafından yapılan aşilarla karşılaştırıldığında, Sputnik V sadece daha ucuz değil, aynı zamanda kompleks bir soğuk zincire ihtiyaç duymadığı için saklanması ve taşınması da daha kolaydır. Bununla birlikte, aceleci bir şekilde onaylanması ve çarpıcı bir biçimde isimlendirilmesinden dolayı Sputnik V'nin bilimsel bir proje olarak etkinliği hâlâ tartışmalıdır. Sonuç itibarıyla, Rusya'nın son yıllardaki revizyonist dış politikası ve Batı ile bozulan ilişkileri, Rus aşısının pandemiye karşı küresel mücadelede daha geniş ve etkin bir rol oynamasını engellemiştir.

3. 3. Değişen Dünyada Pragmatist Bir Güç: Küresel Aşı Yarışında Rusya

Rus dış politikası hakkındaki üçüncü anlatı onu çıkarı peşinde koşan ve güvenliğini sağlamayı önceleyen pragmatist bir devlet olarak ele alır. Bu bakış açısına göre Rusya'ya olumlu ya da olumsuz değerler yüklemek yersizdir. Rus dış politikasını anlamak için Rus çıkarı ve hedeflerini bilmek gerekir. Rusya ile sağlıklı ilişki kurmak isteyen devletlerin Rusya'yı şeytanlaştırmaktan da onu mesiyani hedefler peşinde koşan kurtarıcı bir devlet olarak görmekten de kaçınmaları gerekir. ABD'nin de dış politikasında Rusya'nın önceliklerini dikkate almasının vakti gelmiştir.

Bu yaklaşıma göre Rusya çıkarlarına göre revizyonist ya da pasifist şekilde hareket edebilir. Fakat Rusya özünde kötü ya da yayılmacı değildir. Putin'i gücü kutsayan, bunun için her yolu mubah gören anakronik bir lider olarak değerlendirmek de yanlıştır. Rusya rasyonel hareket eden bir devlet, Putin ise onun pragmatist lideridir. John Mearsheimer Rusya'nın Kırım'ı ilhakı hakkındaki değerlendirmesinde Putin'in irrasyonel olmamakla birlikte korkulacak ve saygı duyulacak bir stratejist olduğunu ifade etmiştir. (2014: 84) Bu bakış açısına göre Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve Gürcistan'a operasyonu Batı'nın hamlelerine karşı kendini korumaya çalışmasından ibarettir. Bunları özünde yayılmacı bir devletin dış politikası olarak görmek abartı olacaktır.

Rusya yarış içerisinde olduğu Batı karşısında öne geçmek istemektedir; fakat Rusya'nın tutumunun Batı devletlerinden farkı yoktur. Devletin muhafazası ve düzenin sağlanması Kremlin'in öncelik verdiği hedeflerdir. Hal böyle iken uluslararası sistemin altını oymak ve sistemi istikrarsızlaştırmak Rusya'nın istemeyeceği şeylerdir. Rusya, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan ABD merkezli uluslararası yapıyı son dönemde giderek artan bir şekilde eleştirmektedir. ABD hegemonyasının belirgin olduğu tek kutuplu uluslararası yapının çok kutupluluğa evrilmesinin daha barışçıl bir düzenin inşası için gerekli görmektedir. Aslında Rusya'nın istediği ABD'nin tek taraflı revizyonist hareketlerini terk etmesidir. Diğer taraftan ise NATO genişlemesi, Renkli Devrimler ve Arap Baharı gibi sokak gösterileri Batı'nın demokrasi anlayışını ve bu anlayışını ihraç etme stratejisini Rusya açısından problemli ve tehlikeli hale getirmektedir. Dolayısıyla, Rus jeopolitik anlatısı, Batı'nın Rusya'nın yükselişine karşı olduğunu, çok taraflı bir uluslararası sistemin kurulmasını engellemeye çalıştığını ve Batı demokrasisinin geliştirilmesinin, içişlerine müdahale etmek ve diğer devletlerin egemenlik haklarını azaltmak için yalnızca jeopolitik bir araç olduğunu savunmaktadır. Rusya uluslararası kurumların ve hukukun önemine inanmaktadır. (Istomin, 2021)

Rusya, Batı liberal düzeninin üstünlüğü fikrinin muhtemelen ortadan kalkacağı pandemi sonrası dönemde jeopolitik rolünde dramatik bir değişiklik beklemektedir. Rusya'nın iddiası, küresel siyasette daha büyük bir role sahip olmakla ve yeni bir dünya düzeni inşa etmektense muhtemelen ABD ile eşit bir duruş sergilemekle ilgilidir. Dolayısıyla pandemi döneminde Rusya çıkarlarının peşinde koşan ve çıkarları gerektiğinde işbirliği yapmaktan da rekabeti sürdürmekten de çekinmeyen bir devlettir.

Sadece Rusya değil bütün devletler aşı milliyetçiliği yapmakta ve pandemi ortamında ulusal çıkarlarını korumaktadır. Buna göre, Rus aşısını da geleneksel Rus politikasından ayrı düşünmek mümkün değildir. Koronavirüs aşısının geliştirilmesi ve üretilmesinin çok ciddi ekonomik ve politik sonuçları vardır. Aşı için arzın üzerinde bir pazar büyüklüğü olduğu açıktır. Fakat Kremlin için maddi kazançtan ziyade stratejik kazançlar daha ön planda olabilir. Aşı ihracatı, hibesi ya da ortak üretimi ülkelerin Rusya ile başka konularda da işbirliği yapmalarını beraberinde getirebilir.

4. Sonuç

Bu çalışma Rusya'nın pandemi ile mücadelesini küresel politikada Rusya'nın rolü ve bu rol hakkındaki farklı anlatılar temelinde tartışmıştır. Moskova'nın pandemi hedefleri ve aşı siyaseti birbirinden farklı üç anlatının konusu olmuştur. Rusya, kendisini sorumlu ve yardımsever büyük bir güç olarak tasvir ederken, Batı kamuoyunda revizyonist, saldırgan ve bozucu bir devlet olarak ele alınmıştır. Diğer taraftan, Rusya'yı küresel sistemin doğal ve normal bir üyesi olarak kabul ederek sadece çıkarları peşinde koşan bir güç olarak değerlendirmenin daha doğru olduğunu iddia edenler de vardır. Bu çalışma her üç anlatının da Rus dış politikasını ve hedeflerini anlamamıza yardımcı olabileceğini öne sürmektedir. Zira, Rusya dış politikasının bütüncül değerlendirilebilmesi için her üç bakış açısına da ihtiyaç vardır.

Dolayısıyla, bu çalışma herhangi bir hiyerarşi uygulamadan Kremlin'in pandemi ile mücadele stratejisi ve aşı politikasının muhtelif anlatılarını tartışmıştır. Rusya'nın sadece kendi anlatısını doğru olarak alması, diğerlerini yanlış ve kötü niyetli olarak damgalaması, bu ülke hakkındaki negatif fikirleri bertaraf etmeyecektir. Tek taraflı ABD politikaları ve pandemi etkisiyle Batı normatif üstünlüğü hakkındaki şüpheler artmakla birlikte, gizli operasyonları ve dezenformasyonu dış politikasının bir uzantısı haline getiren Rusya'nın sadece yumuşak güç araçlarıyla iyiliksever bir devlet imajını kuvvetlendirmesi de zor gözükmektedir. Kısacası Rusya'nın küresel siyasette daha olumlu bir imaja sahip olması için bunu destekleyecek dış politika pratiklerine ihtiyacı vardır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik izin alınmasını gerektirecek bir durum söz konusu değildir.

Destek Beyanı

Makale herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Bu makale ilgili çıkar çatışması durumu söz konusu değildir.

Kaynaklar

- Aljazeera. (2020, 29 Aralık). Argentina Begins COVID Vaccine Campaign with Russian Shots. Erişim adresi <https://www.aljazeera.com/news/2020/12/29/argentina-begins-vaccine-campaign-with-russias-sputnik-v>
- Blank, S. ve Kim, Y. (2016). Economic Warfare a la Russe: The Energy Weapon and Russian National Security Strategy. *The Journal of East Asian Affairs*, 30 (1), 1-39.
- BBC. (2021, 18 Ocak). Covid vaccine: WHO warns of 'catastrophic moral failure'. Erişim adresi <https://www.bbc.com/news/world-55709428>
- Chassany, A. (2021, 10 Şubat). The West Should Pay Attention to Russia and China's Vaccine Diplomacy. *Financial Times*. Erişim adresi <https://www.ft.com/content/c20b92f0-d670-47ea-a217-add1d6ef2fbd>
- Collis, H. ve Martuscelli, C. (2021, 17 Şubat). Russia's 'geopolitical' vaccine: Is Sputnik too good to be true? Erişim adresi <https://www.politico.eu/article/russia-sputnik-geopolitical-coronavirus-vaccine/>

- Dudik, A. (2021, 1 Mart). Russian Vaccine Gets Second EU Buyer as Slovakia Seals Order. Erişim adresi <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-03-01/eu-member-slovakia-to-get-2-million-doses-of-russian-vaccine>
- Engström, E. (2014). Contemporary Russian Messianism and New Russian Foreign Policy. *Contemporary Security Policy*, 35 (3), 356-379.
- Foxall, A. (2019). From Evropa to Gayropa: A Critical Geopolitics of the European Union as Seen from Russia. *Geopolitics*, 24 (1), 174-193.
- Frenkel, Sh., Abi-Habib, M., Barnes, J. E. (2021, 5 Şubat). Russian Campaign Promotes Homegrown Vaccine and Undercuts Rivals, The New York Times. Erişim adresi <https://www.nytimes.com/2021/02/05/technology/russia-covid-vaccine-disinformation.html>
- Istomin, I. (2021). Institutional Revisionism in International Politics: The Product of Rising, the Child of Decline or Something Else?, Valdai Discussion Club Report, Moscow, 1-40.
- Karaganov, S. ve Suslov V. D. (2018, 4 Ekim). A New World Order: A View from Russia. *Russia in Global Affairs*. Erişim adresi <https://eng.globalaffairs.ru/articles/a-new-world-order-a-view-from-russia/>
- Kennan, G. F. (1947). The Sources of Soviet Conduct. *Foreign Affairs*, 25 (4), 566-582.
- Kowalewski, M. (2020). Street Protests in Times of COVID-19: Adjusting Tactics and Marching 'as usual'. *Social Movement Studies*, 1-8.
- Kotkin, S. (2016). Russia's Perpetual Geopolitics: Putin Returns to the Historical Pattern. *Foreign Affairs*, 95 (3), 2-9.
- Laruelle, M. (2015). The 'Russian World': Russia's Soft Power and Geopolitical Imagination. *Center on Global Interests*, Washington, 1-29.
- Light, F. ve Sauer, P. (2021, 19 Şubat). Looming Supply Glut of Russia's Sputnik V Vaccine Could Pave Way for Exports. Erişim adresi <https://www.themoscowtimes.com/2021/02/19/looming-supply-glut-of-russias-sputnik-v-vaccine-could-pave-way-for-exports-a73019>
- Lomsadze, G. (2021, 12 Ocak). Caucasus Vaccine Effort Infected with Geopolitics. Erişim adresi <https://eurasianet.org/caucasus-vaccine-effort-infected-with-geopolitics>
- Mearsheimer, J. (2014 Eylül/Ekim). Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault: The Liberal Delusions that Provoked Putin. *Foreign Affairs*, 93(5), 77-89.
- Miskimmon, A., O'Loughlin B. ve Roselle L. (2013). *Strategic Narratives: Communication Power and the New World Order*. New York: Routledge.
- Mölder, H. ve Sazonov, V. (2020). The Kremlin's Strategic Narratives on the Baltic States During the COVID-19 Crisis. *The Bellona Quarterly*, 703 (4), 35-54.
- Pieper, M. (2020). *Russkii Mir*: The Geopolitics of Russian Compatriots Abroad. *Geopolitics*, 25 (3), 756-779.
- Reuters. (2020, 28 Aralık). EU's Borrell Accuses Russia of Spreading COVID-19 Disinformation to Sell its Vaccine. Erişim adresi <https://www.reuters.com/article/us-health-coronavirus-eu-russia-idUSKBN2921E1>
- Reuters. (2021, 10 Şubat). Ukraine Formally Bans Registration of Russian COVID-19 Vaccines. Erişim adresi <https://www.reuters.com/article/health-coronavirus-ukraine-russia-idUSL1N2KG2EZ>
- Reuters. (2021, 13 Mayıs). Maldives Approves Russia's Sputnik V COVID-19 Vaccine. Erişim adresi <https://www.reuters.com/article/health-coronavirus-vaccine-russia-maldiv-idUSR4N2MN00D>
- RIA. (2021, 25 Ocak). Prezident Meksiki nazval vaksinu 'Sputnik V' uspehom rossiyskoy nauki. Erişim adresi <https://ria.ru/20210125/vaktsina-1594555913.html>
- Sputnikvaccine. (2021, 7 Mart). Sputnik V Authorized in North Macedonia. Erişim adresi <https://sputnikvaccine.com/newsroom/pressreleases/sputnik-v-authorized-in-north-macedonia/>
- Tanner, J. (2021, 17 Şubat). Estonia Report: Russia Bets on COVID-19 Weakening the West. Erişim adresi <https://apnews.com/article/europe-estonia-coronavirus-pandemic-covid-19-pandemic-europe-fbfc55618c3c26fecb5c966cf979f53d>

- TASS. (2020, 11 Aralık). Visible to the Naked Eye: Kremlin Slams Big Pharma's Ploy to Smear Russia's COVID Vaccine. Erişim adresi <https://tass.com/politics/1234019>
- TASS. (2020, 30 Aralık). West Obstructs Fighting COVID Pandemic in 'Undesirable' Countries, Lavrov Says. Erişim adresi <https://tass.com/politics/1241325>
- TASS. (2021, 29 Ocak). Serbia Receives New Shipment of Russia's Sputnik V COVID-19 Vaccine. Erişim adresi <https://tass.com/world/1250317>
- TASS. (2021, 3 Şubat). 'Way over the top': Lavrov Lambasts West's Hysteria over Navalny Case. Erişim adresi <https://tass.com/politics/1252255>.
- The Baltic Times (2021, 8 Mart). Russia's Sputnik V Vaccine is Part of Hybrid War - Zelensky's Adviser in Vilnius - BNS Interview. Erişim adresi https://www.baltictimes.com/russia_s_sputnik_v_vaccine_is_part_of_hybrid_war___zelensky_s_adviser_in_vilnius_-_bns_interview/
- The Moscow Times. (2020, 15 Aralık). Oliver Stone Receives Russian Coronavirus Vaccine Despite Age Concerns. Erişim adresi <https://www.themoscowtimes.com/2020/12/15/oliver-stone-receives-russian-coronavirus-vaccine-despite-age-concerns-a72355>
- Toal, G. (2017). Near Abroad: Putin, the West and the Contest Over Ukraine and the Caucasus. Oxford: Oxford University Press.
- Twohey, M, Collins, K. ve Thomas, K. (2020, 15 Aralık). With First Dibs on Vaccines, Rich Countries Have 'Cleared the Shelves'. The New York Times. Erişim adresi <https://www.nytimes.com/2020/12/15/us/coronavirus-vaccine-doses-reserved.html>
- Tyushka, A. (2021). Weaponizing Narrative: Russia Contesting Europe's Liberal Identity, Power and Hegemony. Journal of Contemporary European Studies, <https://doi.org/10.1080/14782804.2021.1883561>

Retro Pazarlama ve Markaların Retro Pazarlama Faaliyetlerine İlişkin Uygulamalı Bir Araştırma*

Burak ÇEBER**

Retro Pazarlama ve Markaların Retro Pazarlama Faaliyetlerine İlişkin Uygulamalı Bir Araştırma

Retro Marketing and an Applied Research on Retro Marketing Activities of Brands

Özet

Bu çalışmanın amacı, retro pazarlamanın markalarda nasıl uygulandığını; sürecin nasıl işlediğini incelemek ve ulaşılan bulgularla retro pazarlama yaklaşımından yararlanmak isteyen markalar için rehber olacak bir uygulama örneği sunmaktır. Araştırma, retro pazarlama çerçevesinde ürün veya hizmet geliştiren markaların uygulama sürecini betimleme amacı taşımaktadır. Bu bağlamda araştırmanın evreni Türkiye’de faaliyet gösteren 13 marka olarak belirlenmiş ve markaların retro pazarlamaya ilişkin uygulama süreçlerini incelemek amacıyla “Fruko”, “Tamek”, “Alo”, “bir beyaz eşya markası”nın yöneticileriyle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşme ve gözlem yoluyla elde edilen veriler, çoklu bütüncül olay desenine ve betimsel analiz yöntemine uygun olarak yorumlanmıştır. Betimsel analiz sonucunda, markaların retro pazarlama uygulamalarında benzerlik ve farklılıkların olduğu; benzerliklerin uygulama sonuçlarından, farklılıkların ise fikrin oluşum süreci, retro pazarlamanın uygulanış biçimi, hedef kitle ve iletişim çalışmalarından kaynaklandığı söylenebilmektedir.

Abstract

The aim of this study is to examine how retro marketing is applied in brands; how the process works and to provide an example of an application that will be a guide for brands who want to take advantage of the retro marketing approach with the findings. The study aims to present this application process of enterprises which develop commodity and service in retro marketing framework. In this sense, the population of this study has been comprised of 13 brands operating in Turkey and semi-structured negotiations with business managers of “Fruko”, “Tamek”, “Alo”, “White goods company” in order to view enterprises application process in regard to retro marketing. Findings obtained with negotiations and observations have been interpreted in accordance with descriptive analysis and multi-integrated approach. As a result of descriptive analysis, it can be said that there are similarities and differences in retro marketing practices of brands; similarities are caused by the results of practice, and differences are caused by the process of forming an idea, the way retro marketing is applied, the target audience and communication studies.

Anahtar Kelimeler: Pazarlama, Retro, Retro Pazarlama, Retro Markalama, Nostalji

Keywords: Marketing, Retro, Retro Marketing, Retro Marking, Nostalgia,

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

İnsan geçmişi özleyen bir canlıdır; geçmişteki özel günleri anımsamak, önceki deneyimleri canlandırmak ve unutamadığı hatıralarını yakınlarıyla paylaşmak ister. Küreselleşme ve buna bağlı gelişmelerin getirmiş olduğu doyumsuzluk, tatminsizlik, umutsuzluk ve memnuniyetsizlik gibi insana özgü hisler bu isteğin daha yüksek sesle dile getirilmesine neden olmaktadır. Tüketici boyutundan bakıldığında, bu isteğin artmasında markaların çeşitli stratejilerle tüketicilerin duygularını harekete geçirmeleri etkili olmuştur. Bu çerçevede yeni bir strateji olarak tüketicilerin

*Bu Çalışma Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Tasarımı Anabilim Dalında 2018 yılında kabul edilen yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

**Burak ÇEBER, Araştırma Görevlisi, Üsküdar Üniversitesi, Reklamcılık Bölümü, Burak.ceber@uskudar.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-3760-3177

duygularına hitap eden bir yaklaşımdan; retro pazarlamadan söz edilebilir. Retro pazarlama unutulmaya yüz tutmuş ve ömrünü tüketmiş ürünlerin, bugünün post-modern koşullarına uygun olarak yeniden canlandırılması ve piyasaya kazandırılması anlayışına karşılık gelmektedir.

Retro pazarlama kavramı, geçmişte kullanımda olan ürün ya da hizmetin; özellik, performans veya tat bakımından yenilenecek bugünün şartlarında tekrar hayat bulması olarak tanımlanmaktadır (Brown vd., 2003: 20). Retro pazarlamanın temeli nostaljiye dayanmaktadır. Bu doğrultuda bir tanımlama yapılacak olursa retro pazarlama geçmişe özgü ürün, hizmet veya markanın günümüz teknolojisine uyarlanarak tekrar gündeme gelmesine dayanan nostalji temelli bir pazarlama yaklaşımıdır. Retro pazarlama, gücünü duygulardan, yaşanmışlıklardan hatıralardan ve hikayelerden almaktadır. Bugün bu güçten yararlanmak isteyen kurum yöneticileri geçmişe özgü olan reklam, ambalaj, tat ve marka aracılığıyla tüketicilerin hatıralarını canlandırarak bu duygular üzerinden satışlarını arttırmaya çalışmaktadırlar.

Kurum/marka çerçevesinden retro pazarlama; tüketici istek ve beklentilerinin belirlenmesi, retro pazarlama fikrinin geliştirilmesi, ürün veya hizmetin günümüz koşullarına uyarlanarak canlandırılması, geliştirilen ürün/hizmetin çeşitli iletişim stratejileriyle hedef kitleye duyurulması, hedef kitleden alınan bildirimlerin ve sonuçların değerlendirilmesi gibi aşamaları kapsayan yoğun bir süreçtir. Bu sürece ışık tutmak; sürecin ne şekilde-nasıl yürütüldüğünü bilmek hem tüketiciler hem de “retro pazarlama” fikrine yakın olan markalar açısından önemli bir adım olarak görülmektedir.

Markalar tarafından yeni yeni keşfedilen retro pazarlama yaklaşımına ilişkin ülkemizde çok az bilimsel çalışma bulunmaktadır. Mevcut çalışmaların büyük bir çoğunluğu etki ölçmeye yönelik olup tüketicilere odaklanmaktadır. Literatür taraması yapıldığında Türkiye’de retro pazarlamayı, markalar perspektifinden değerlendiren ve markaların retro pazarlamaya ilişkin uygulama süreçlerini, “sürece tanıklık eden-süreci yöneten kişiler aracılığıyla” inceleyen bir araştırma ile karşılaşılmamıştır. Bu durum göz önüne alındığında bu araştırmayla retro pazarlama yaklaşımını marka/kurum çerçevesinden ele almak ve markalardan toplanan bilgiler aracılığıyla literatürdeki eksikliği gidermek amaçlanmıştır. Çalışmada ilk olarak retro pazarlama yaklaşımı ayrıntılı bir şekilde ele alınmış; yaklaşımın özelliklerine, uygulanış şekillerine ve Dünyada - Türkiye’de örneklerine yer verilmiştir. Çalışmanın araştırma bölümünde, araştırmacının ana sorusu olan “Retro pazarlama anlayışını benimseyen ve stratejilerine dâhil eden markaların retro ürün veya uygulamaları nasıl geliştirilir; sürecin ortaya çıkışı, gelişimi ve sonucu nasıldır?” sorusuna yanıt aranmıştır.

2. Retro Kavramı ve Retro Pazarlama

Retro “geçmişe ait olan”, “geçmişle ilişkisi bulunan”, “geçmiş hatırlatan” şeyler anlamına gelmektedir. Burada olduğu gibi retro kavramını sadece geçmiş üzerinden tanımlamak yeterli olmamakta, kavramın bugün ile olan bağına da değinmek gerekmektedir. Bu anlamda retro, geçmiş ile bugün arasında ilişki kuran bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir (Castellano vd., 2013: 385).

Son zamanlarda pek çok sektörde etkisini hissettiren retro kavramı, 1970’li yıllarda nostalji sözcüğünün kavramsallaştırılması ile değer kazanmıştır. Daha derinlikli bakıldığında ise retro perspektifin gündeme gelmesinde büyük buhranın (büyük depresyon) yol açtığı ekonomik sıkıntılarının ve psikolojik sorunların etkili olduğu görülmektedir. O yıllarda sosyal kargaşanın neden olduğu huzursuzluk, 1990’lara gelindiğinde ise değişen dünya düzeninin getirdiği yeni gerilimler retro kavramının yükselişe geçmesinde önemli rol oynamıştır. Tüm bu süre zarfında retro kavramı, pazarlama alanına da etkili ve pratik çözümler getirmiş; eski markalar bu sayede kaybettikleri tüketicileriyle yeniden bağ kurmak için harekete geçmişlerdir (Brown vd., 2003: 20). Bu çerçevede retro kavramı pazarlama açısından ele alındığında, “geçmişte kullanılan ürün ve hizmetlerin bugüne taşınması” şeklinde ifade edilmektedir. Pazarlamaya getirdiği yeni yaklaşımla dikkat çeken retro pazarlama ilk kez “Stephen Brown” tarafından kavramsallaştırılmıştır. Brown, retro pazarlamayı, “Bir önceki tarihsel döneme ait olan ürün ya da hizmetin canlanması veya yeniden başlatılması” şeklinde tanımlamaktadır. Brown, retro pazarlamanın tanımına ilişkin çalışmalarında, kavram hakkında fikir birliğine varılamadığından söz etmekte ve retro pazarlamayı “yesterday’s tomorrow, today (dünün yarınları bugün)” şeklinde ifade etmektedir (Brown, 2001: 6). Retro pazarlama günümüzde, geçmiş dönemlerde geniş kitleleri etkileyen edebiyat, müzik, sinema eserlerinin veya geçmişe özgü olan moda, tarz vb. kavramların çağrıştırılmasıyla ortaya çıkan yeni bir pazarlama yaklaşımına karşılık gelmektedir. Daha açık bir ifadeyle retro pazarlama, “geçmişte

kullanılan ve pazarda yer bulan ürün veya hizmetin günümüzde tekrardan dikkate alınıp yeni ve geçmişteki pazarlama stratejileri ile pazarlanmasıdır.” (Demir, 2008: 32).

Retro pazarlamanın kavramsal olarak ele alınması doğrultusunda ortaya konulan öğelere genel hatlarıyla bakıldığında, retro pazarlamaya ilişkin çalışmaların dört temel unsura dayandırıldığı ve bu unsurların 4A şeklinde kısaltılabildiği görülmektedir (Brown, Kozinets ve Sherry, 2003: 135-140). Retro pazarlamanın 4A’sı; Allegory(marka hikâyesi), Arcedia(idealleştirilmiş marka topluluğu), Aura(marka özü) ve Antimony(marka paradoksu) kelimelerinin ilk harflerinin bir araya gelmesiyle oluşmuştur (Türkyılmaz, 2016: 60). Retro pazarlamanın dört temel öğesi olarak kabul edilen kavramlar şu şekildedir:

Allegory (Marka Hikâyesi): Hikâyesi bulunan markalar, ürünler, filmler ya da şarkılar bireyi daha çok etkilemektedir. Bu durumda kulaktan kulağa yayılacak bir hikâyeye sahip olmak, markalar için oldukça önemlidir. Markaya ilişkin rivayetler, kulaktan kulağa yayılan bilgiler, marka hikâyesinin temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda eğitici ve didaktik faktörlerin, marka hikâyesinde baskın duruma getirilmesi öne çıkan bir uygulamadır. Bir başka anlatımla, marka hikâyeleri genişletilmiş metaforlar olup sembolik hikâyelerden oluşmaktadır. Daima dinamik bir yapıda olan marka hikâyeleri, reklamlarda trendlere bağlı olarak değişiklik gösterebilirler (Gökaliiler ve Arslan, 2015: 243-246).

Arcedia (İdealleştirilmiş Marka Topluluğu): Retro pazarlama, geçmişin büyüklü bir yer olarak lanse edilmesi esasına dayanmaktadır. Bu bağlamda, idealleştirilmiş marka topluluğu ile geçmiş yaşamın ve toplumların ütopyik alanına yeniden göndermede bulunulur. Bireye çekici gelen idealize edilmiş geçmiş, günümüzde ileri teknoloji ile birlikte yeniden süslenmektedir. Retro pazarlama yaklaşımı ile geçmişin özel ve günümüz için arzu edilen son olduğu algısı yaratılmaya çalışılır (Eser, 2007: 144). Örneğin; Volkswagen New Beetle, satışa sunulduğunda “Less Flower More Power” reklam sloganını kullanmaktaydı. Bu slogan aynı zamanda hippie efsanesini tanımlamak için kullanılan “Flower Power” kalıbına atıfta bulunuyordu. Volkswagen bu kampanyada “Hippi Efsanesi” şeklinde semboller kullanmış ve orijinal Beetle’in sevimli, ucuz marka çağrışımlarına göndermede bulunmuştur. Böylelikle, 1960’lı yıllarla özleştirilen hippiler ile marka arasında bir bağ kurularak idealleştirilmiş bir marka topluluğuna gönderme yapılmıştır (Brown vd. 2003: 21).

Aura (Markanın Özü): Marka özü olarak da bilenen Aura tek olarak algılanmak ve eşsiz bir duruşa sahip olmaktır. Eşsiz olma veya tek olma marka kimliğinin önemli yanlarından (Demir, 2008: 32). Tüketiciler markaya ilişkin iletişim faaliyetleri karşısında, kişisel tercihlerini de sürece dâhil ederek marka özünü birlikte oluştururlar. Retro pazarlama yaklaşımı, marka kimliği oluşturmanın yanı sıra işletmelerin rakipleri tarafından taklit edilmesinin de önüne geçmektedir. Bu açıklamadan anlaşılacağı üzere, marka özünün en önemli özelliklerinden biri markayı; eşsiz ve rakipsiz bir konuma taşımaktır. Retro pazarlamada markanın geçmişten günümüze gelen tek ve özel mesajının aktarılması ön plandadır. Örneğin, Chrysler’in PT modeli 1940’ların Amerikan Kültürü’nü ve dönemin yaşam biçimini çağrıştırmaktadır (Blythe, 2014: 448).

Antimony (Marka Paradoksu): Teknolojinin gelişmesiyle birlikte tüketiciler, her şeyin daha sade ve stressiz olduğu günleri özlemektedir. Tüketici, bir yandan teknolojinin avantajlarından yararlanmakta diğer yandan ise yine teknolojinin yarattığı karmaşadan sıkılarak geçmişe özlem duymaktadır. Marka paradoksu bu bağlamda, markanın kullanımı esnasında ortaya çıkan çelişkileri ifade etmektedir. Günümüz teknolojik ürünlerinin nasıl tüketildiği bu paradoksla açıklanabilir (Brown vd. 2003: 25). Örneğin, ilk kez 1957’de üretilen Fiat 500, günümüzdeki yeni modelleriyle stil anlamında 50’lilere göndermede bulunmakta, ancak bu göndermeyle sadece yaşlılara değil; eğlenceli, keyifli gibi iletilerle genç kesime de seslenmektedir.

4 öğenin bir araya gelmesiyle anlam kazanan retro pazarlama, üç farklı kategori altında değerlendirilebilmektedir. Retro’nun pazara sunduğu amaçlar doğrultusunda ve kavramsal zorluklar altında oluşturulan bu kategoriler arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Bu kategoriler; Rebro, Retro-Rebro Nova ve Rebro Retro-Neo Nostalji (Brown, 1999: 365) şeklinde sıralanabilir. Retro pazarlamanın kendini üç farklı formda ifade etmesi ve işletme stratejilerinin bu kategoriler doğrultusunda şekillenmesi, bu alanda farklı türde ürünlerin geliştirilmesine yol açmıştır. Retro yaklaşımlar şu şekildedir:

Rebro: Eskiden var olan ve tüketici tarafından sevilen ürün/hizmetin günümüzde yeniden üretilmesi anlamına gelmektedir. Zamanın etkisiyle bu kavrama yüklenen anlamlar değişiklik göstermiştir. Rebro, diğer yaklaşımlar ile

karşılaştırıldığında en az kaynak talep eden yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. İşletmelere sağladığı bu avantaj ile repro, “retro pazarlamanın en yaygın kullanım biçimini” oluşturmaktadır. Örneğin, geçmişte yayınlanan siyah beyaz reklamların, yeniden yayınlanması söz konusu olduğunda ortaya çıkan düşük maliyet, repro’nun bu özelliğini kanıtlar niteliktedir. Eski reklamların, günümüz teknolojisi ile buluşarak yeniden tasarlanması bugünün tüketicileri tarafından daha etkileyici bulunmaktadır (Brown, 1999: 365). Repro yaklaşımı, eski ürünlerle bağ kuran tüketicilerin nostalji sevincini arttırmakla birlikte zaman zaman günümüz tüketicilerinde bir hayal kırıklığına da yol açabilmektedir. Bunun nedeni günümüz tüketicilerinin teknoloji odaklı olup bazı retro tasarımlarla özdeşleşme kuramamasıdır. Yeni ürünlerin eski standardı yakalayamaması da bazı sorunları beraberinde getirmektedir (Tekeoğlu ve Tıgılı, 2016: 280).

Retro/Repro Nova: Bu yaklaşım, geçmiş ile yeniyi birleştiriyor olması açısından repro’dan ayrılmaktadır (Brown, 2001: 7). Retro, eski tarz ile yeni teknolojiyi birleştiren ve tüketicinin nostaljik eğiliminde geçmiş ticaretle uyumlu kılan bir yaklaşımdır (Merlo ve Perugini, 2015: 94). Repro pazarlamada olduğu gibi retro pazarlamada da birtakım riskler mevcuttur. Yeniden canlandırılan markalar her zaman eski başarılarını yakalayamayabilirler. Örneğin, geçmişte üretilen Gülüm Süt günümüzde yeniden pazara sunulmuş, ancak başarı sağlayamamıştır. Benzer şekilde, bir dönem başarı yakalayan Brut marka parfüm, yeniden üretildiğinde pazarda etkinlik gösterememiştir (Tekeoğlu ve Tıgılı, 2016: 280).

Repro-retro/Neo-nostalji: Retro pazarlamanın en az tercih edilen türü olan repro-retro (Neo-nostalji), bir ürün ya da markanın pazara sunulduğu ilk dönemden itibaren nostaljiye dayandırılması şeklinde ifade edilmektedir. Örneğin; Japon markası Mazda, MX5 modelini tasarlarken iki kişilik İngiliz arabalarından esinlenmiş ve bu modelin üretimini yakın zamana kadar sürdürmüştür. Böylelikle marka, iki kişilik İngiliz arabalarına göndermede bulunarak müşterilerinin nostaljik duygularına hitap etmiştir (Demir, 2008: 36).

Tüm retro pazarlama uygulamalarının temeli tüketicilerin ürüne ilişkin “ailelerinin veya kendilerinin hayatlarından izlerle karşılaşma” düşüncesi üzerine kuruludur. Son günlerde, retro kavramının geçmişe duyulan özlem ile ilişkilendirilmesi, bireyin ürünler haricinde o dönemin koşullarını, yaşam şekillerini ve diğer özelliklerini de arzularına yol açmıştır. Bu nedenle retro pazarlama yaklaşımının geçmişe bağlı olmayı olumlu yönde kullanmada, etkili bir yöntem olduğu düşüncesi önem kazanmaktadır (Korkmaz vd., 2009: 87). Retro pazarlama anlayışında geçmişle kurulan ilişki, uzun süreli faaliyette olma ve kalıcı itibar gibi önemli özelliklerin öne çıkarılması, markaların müşterilerine sağladıkları güvenin bir belirtisi olarak gösterilmektedir. Geçmişle özleyen tüketiciler için günümüz koşullarına uyarlanan retro ürünler ve marka mirasına sahip olan kurumlar gün geçtikçe daha değerli hale gelmektedir (Love-land vd., 2010: 393).

Genel çerçevede özetlemek gerekirse, günümüzün post-modern tüketicisini hedef alan retro pazarlama, çok güncel bir yaklaşım olmamakla birlikte son zamanlarda giderek yaygınlaşan ve markalara sağladığı avantajlarla öne çıkan bir yaklaşım olarak etkinliğini sürdürmektedir.

3. Retro Pazarlama ve Nostalji İlişkisi

Retro pazarlama kapsamında, geçmişteki ürün veya deneyimlerin bireye hatırlatılmasında nostaljiden esinlenilmektedir. “Nostaljik pazarlama”, “nostaljinin pazarlanması” ve “nostalji pazarlaması” gibi farklı isimlerle nitelenen nostalji yaklaşımının özü, geçmişte tutulan-sevilen markaların veya bu markalara ait ürünlerin canlandırılmasına ve pazarlama karması unsurlarında nostaljik öğelerin tercih edilmesine dayanmaktadır (Türkyılmaz, 2016: 51). Bu durumda ürün ve hizmetin satışına ilişkin kampanyalarda slogan, müzik, görsel gibi geçmiş anımsatan unsurların kullanımı gündeme gelmektedir. Bu yönüyle nostalji, pazarlama yöneticilerinin ilgisini çeken bir kavram olarak ön plana çıkmaktadır.

Tüketici perspektifinden değerlendirildiğinde nostalji pazarlamanın, tüketiciler açısından geçmiş yıllarda sahip olunan değerlerin yerine yenisinin getirilmesine aracılık ettiği söylenebilmektedir (Altuntuğ, 2011: 266). Bu bağlamda nostaljik ürünler tüketicilere; geçmişte edinilen değerleri, deneyimleri, olayları hatırlatmakta ve bu şekilde onları söz konusu ürünü satın almaya teşvik etmektedir (Yüksel, 2014: 8).

Retro pazarlama yaklaşımının temeli nostalji olgusuna dayanmaktadır. Bu durum retro pazarlama ile nostalji pazarlamanın çoğu zaman birbiriyle aynı anlamda kullanılmasına neden olmaktadır. Oysa retro markalar yenileniş

olmalarıyla nostaljik markalardan farklılaşmaktadırlar (Brown vd., 2003: 20). Bu durumda geçmişte var olan bir markanın üzerinde hiçbir değişiklik yapılmadan, eskisi ile birebir aynı olacak şekilde piyasaya sunulması nostaljik pazarlamayı gündeme getirirken (Türkyılmaz, 2016: 52) bir markanın şekil, tasarım, ana hat veya çizgilerini koruyacak şekilde “yenilenerek”, “güncellenerek” veya “günümüz teknolojisine uyarlanarak” pazara sunulması retro pazarlamayı gündeme getirmektedir.

Retro pazarlama ile nostaljik pazarlama arasındaki farkı bir örnek üzerinden açıklamanın kavramların daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı düşünülmektedir. Örneğin, bir antika dükkanında 60'lardan kalan radyonun satışa çıkarılması nostaljik pazarlamaya örnek oluştururken, bir teknoloji mağazasında geçmişi anımsatan/eski görünümlü yeni bir ürünün satışa sunulması retro pazarlamaya örnek oluşturmaktadır. Bu tür örnekleri “Retro Pazarlamaya Dünyadan ve Türkiye’den Örnekler” başlığı altında çoğaltmak mümkündür.

4. Retro Pazarlamaya Dünyadan ve Türkiye’den Örnekler

Dünya geneline bakıldığında retro pazarlama örneklerine en çok gıda, giyim, otomotiv, mobilya ve beyaz eşya sektöründe rastlanılmaktadır. Büyük başarılarla ulaşılmış ve geniş yankı uyandırmış uygulamaların ise genellikle otomotiv sektörüne ait olduğu görülmektedir. Dünyadan ve Türkiye’den bazı retro pazarlama örnekleri şu şekildedir;

- Fiat 500 Modeli: Fiat markası geçmişte piyasaya sürmüş olduğu 500 modelini, 2007 yılında yeniden piyasaya sürmüştür (webtekno.com). Bu uygulamanın retro pazarlamaya dahil edilmesinde, modelin tamamen yenilenerek değil geçmişteki çizgileri, hatları ve/veya şeklini korunacak şekilde yenilenmesi etkili olmuştur. Yani burada modelin kendine has özelliklerine, karakteristik çizgilerine ve zihinlerde yer edinen görüntüsüne dokunulmadan teknolojiye uyarlanması söz konusudur. Marka, aynı modelini retro pazarlama çerçevesinde 2017 yılında da piyasaya sunmuştur. Otomobili bir önceki retro modelden farklı kılan unsurlar dijital ekran, hız sabitleyici vb. gibi teknolojik özelliklerdir. Bu modelin tasarımı ve görünümü itibarı ile ilk 500 modeline benzediği görülmektedir.
- Volkswagen Beetle - New Beetle Modeli: Beetle, Volkswagen markasının bir modelidir. Volkswagen 1935-1960 yılları arasında üretmiş olduğu Beetle modelini 1996 yılında teknolojik yeniliklerle buluşturarak yeniden üretmiştir. Günümüzde üretimi hala devam eden retro model, bir yandan yuvarlak hatlarını ve keskin çizgilerini hala korumakta diğer yandan ise teknolojik özellikleri içinde bulundurmaktadır. Bu yönüyle model hem tüketicinin zihninde yer edinen imajı korumaya devam ederek geçmişin gücünden hem de teknolojiye ayak uydurarak bugünün cazip yeniliklerinden yararlanmaktadır. Volkswagen’in, yıllar önce pazara sunmuş olduğu modeli teknolojik cihazlar aracılığıyla yakın geçmişte yeniden üreterek bir taraftan gençlik yıllarında Beetle hayranı olan tüketicilere diğer taraftan da teknoloji düşkünü gençlere ulaşmayı amaçladığı söylenebilir. Bu bağlamda burada, “eski ve yeninin iş birliği” ile ortaya çıkan bir retro pazarlama uygulamasından söz edilebilmektedir.
- Nokia 3310: Nokia’nın 3310 modeli ilk olarak 2000 yılında pazara sunulmuştur. Model, o günden itibaren 126 milyon adet satılarak en çok satılan telefonlar arasına girmiştir (shiftdelete.net, 2014). Nokia markası 17 yıl aradan sonra -2017’de- 3310’u dönemin teknolojisine uyarlayarak yeniden pazara sunmuştur. Eski ve yeni 3310 arasında bazı benzerlikler ve farklılıkların olduğu görülmekte; benzerliklerin tasarımdan, farklılıkların ise teknolojik özelliklerden kaynaklandığı söylenebilmektedir. Bu bağlamda, tasarımla ilgili bir detay olan ve ekranı ayıran beyaz çerçeveli tuş takımı öne çıkmaktadır. Sarı, kırmızı, gri gibi farklı renk seçeneklerine sahip olan “Retro 3310”; kamera, bluetooth, mikroSD, geniş ekran vb. günümüz akıllı telefonlarında da bulunan pek çok özellik ile eski modelden ayrılmaktadır. Yeni 3310, teknolojik yeniliklere bağlı olarak donanım ve özellik açısından eski modelden farklı olsa da tasarım, ana hat ve genel görünüm itibarıyla eskisine benzemektedir. Dolayısıyla Nokia’nın yeni 3310’u retro pazarlamaya örnek olarak gösterilebilmektedir.

Retro pazarlamaya Türkiye’den de örnekler verilebilmektedir;

- Fruko Markası: Marka, geçmişte üretmiş olduğu “yeşil renkli ürün şişesini” (fruko.com.tr, 2017) yenileyerek 40. kuruluş yıldönümünde yayınlamış olduğu reklam filmi ile izleyicilere yeniden sunmuştur. Fruko, retro pazarlama açısından daha da ileri gidererek yıllar önce küçük bir kız çocuğunun ağzından duyulan “on, yüz, bin, milyon baloncuk” sloganıyla yayınladığı reklam filmi aynı senaryo, aynı format ve aynı oyuncunun kullanımı ile günümüzde yeniden yayınlamıştır. Fruko, “50. kuruluş yıldönümü”nde yayınladığı reklam filminde de aynı sloganı kullanmıştır. Retro pazarlamanın gıda sektörüne yansımalarını görünür kılan bu örneğe bakarak aynı hikâye/senaryo, oyuncu, slogan ve mekâna bağlı kalındığı ancak zamansal farklılıklar ve beraberinde getirmiş olduğu teknolojik ekipman ve yeni üretim şekilleri nedeniyle bazı değişikliklerin yaşandığı söylenebilmektedir. Bu değişikliklerin retro pazarlamanın doğasına uygun olduğunu söylemek de mümkündür. Zira retroyu, nostaljiden ayıran şey günümüz koşullarına bağlı olarak yaşanan değişikliklerdir.
- Tamek Markası: Marka, geçmişte oldukça popüler olan “kahverengi şişedeki meyve sularını” (tamek.com.tr, 2017) günümüzde yeniden üretmeye başlamıştır. Bu doğrultuda markanın, kahverengi şişelerdeki meyve sularını, geçmişi canlandırmak için bir araç olarak kullandığını söylemek makuldür. Retro pazarlama uygulaması değerlendirildiğinde markanın, günümüzün son teknoloji üretim araçlarını kullanarak kahverengi şişelerdeki meyve sularını, yeniden ürettiği görülmektedir. Şişelerin “eski şekil ve formunu koruduğu, ancak günümüze uyarlanırken şişelerin üzerinde bazı değişiklikler yapıldığı” da görülmektedir.
- Alo Markası: Alo, “40. kuruluş yıl dönümü”ne özel hazırlamış olduğu reklam filmi (youtube.com, 2016) ile Zeki Müren’i ölümünün 20. yıl dönümünde anmıştır. Reklam filmi, o dönemin en çok izlenen programlarından olan “O Ses Türkiye” yarışma programıyla geniş bir kitleye ulaşmıştır. Sosyal medya platformlarında da gündem olan reklam filminde, “geniş ve mutlu bir ailenin temizlik ve beyazlık dolu hayatları” 40 yıllık bir hikâye üzerinden dile getirilmiştir. Reklam, retro pazarlama açısından değerlendirildiğinde markanın, eski reklamını senaryoya bağlı kalacak şekilde günümüz teknolojisi ve yeni oyuncular yardımıyla yeniden izleyicilerle buluşturduğu görülmektedir. Ayrıca Zeki Müren’in şarkısının yeni reklama uyarlanması da reklamda dikkat çeken unsurlar arasında yer almaktadır.
- Arçelik Markası: Arçelik markasının, eski buz dolabı modellerini yeni teknolojilerden yararlanarak yeniden pazara sunduğu görülmektedir. Markanın retro pazarlama kapsamında üretilen buzdolaplarının biçim, boyut, hacim ve tasarım olarak eski modellere benzediği sadece renk çeşitliliği, kullanım kolaylığı ve yeni özellikler açısından günümüz anlayışını yakaladığı görülmektedir.

Tablo 1’de, Türkiye’de retro pazarlama faaliyetleriyle öne çıkan markaların “ürün/hizmet türü”, “ürünün popüler olduğu yıllar”, “retro pazarlamanın uygulanış biçimi” açısından karşılaştırılması yer almaktadır.

Tablo 1. Markaların Retro Pazarlama Uygulamalarına İlişkin Bilgiler

	<i>Ürün ve Hizmet Türü</i>	<i>Popüler Olduğu Yıllar</i>	<i>Retro Pazarlama Uygulanış Biçimi</i>	<i>Uyarlanış Yılı</i>
Fruko	“On yüz bin milyon baloncuk” reklamı	1989 - 2003	Eski ambalajın yeniden üretilmesi, eski reklamın canlandırılması (Repro-Retro)	2003-2017
Tamek	“Kahverengi şişede meşhur meyve suyu”	60-70-80’ler	Eski şişenin yeniden üretilmesi ve benzer lezzetin sunumu (Repro Biçimi)	2017
Alo	Zeki MÜREN “Size Alo Diyorum” reklamı	80’ler	Eski reklamı günümüz teknolojisi ve yeni oyuncular aracılığıyla canlandırmak “Zeki MÜREN’in şarkısını yeni reklama uyarlamak” (Retro Biçimi)	2016
Arçelik	1955K - 1955B Bej Bordo renkli buz dolabı	50’ler - 60’lar	Geçmişte üretilen buz dolabını günümüz teknolojisi ile yeniden üretmek. (Retro Biçimi)	2005 Günümüz

5. Fruko, Tamek, Alo ve Bir Beyaz Eşya Markasının Retro Pazarlama Uygulamaları

5.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmayla retro pazarlama çerçevesinde; markalarda fikrin oluşumu (araştırma), sürecin planlanması, uygulanması ve sonuçların değerlendirilmesi gibi aşamaların açığa çıkarılması amaçlanmaktadır. Bu bağlamda ulaşılan bulgular ile retro pazarlama yaklaşımından yararlanmak isteyen markalar için rehber olacak bir uygulama örneği sunmak araştırmanın genel amacını oluşturmaktadır.

Literatür incelendiğinde Türkiye’de retro pazarlama yaklaşımını markalar çerçevesinden inceleyen; markalarda retro pazarlamanın ortaya çıkış sürecini, uygulamanın gelişimini, sonuçlarını ve marka yöneticilerinin uygulama hakkında geleceğe yönelik düşüncelerini ortaya koyan ve değerlendiren bir çalışma ile karşılaşılmalıdır. Bu nedenle araştırmanın, bu alanda literatüre sağlayacağı katkı açısından önem taşıdığı düşünülmektedir.

Araştırma sorusu olarak “Retro pazarlama anlayışını benimseyen ve stratejilerine dâhil eden markaların retro ürün veya uygulamaları nasıl geliştirilir; sürecin ortaya çıkışı, gelişimi ve sonucu nasıldır?” sorusu belirlenmiştir. Bu soruyla birlikte, “Teori ile uygulama arasında anlamlı farklılıklar var mıdır?” sorusuna yanıt aranmaktadır. Araştırmanın ana sorusuna hizmet eden alt sorular bulunmaktadır. Alt soru cümleleri, araştırma sorusunun ayrıntılı bir şekilde cevaplanması için gereklidir. Araştırmada şu temel sorulara da yanıt aranmaktadır:

- Markalarda retro pazarlama fikrini ortaya çıkaran unsurlar nelerdir?
- Retro pazarlama uygulamaları hangi amaçlar için kullanılmaktadır?
- Markalarda retro pazarlama nasıl uygulanmaktadır?
- Retro pazarlamayla kimler hedeflenmektedir?
- Retro pazarlama uygulamalarıyla ulaşılan sonuçlar nasıldır?
- Markaların retro pazarlama uygulamalarına ilişkin gelecek planları var mıdır?

5.2. Araştırmanın Yöntemi

Tercih edilecek yöntemin araştırmanın amacına uygun olması ve problemin en iyi şekilde anlaşılmasına yardımcı olması gerekmektedir. Bu doğrultuda araştırmada, ortaya çıkan sorulara yanıt bulmak için nitel araştırma tekniklerinden biri olan görüşme yönteminden faydalanılmıştır.

Nitel araştırma “gözlem”, “görüşme” ve “doküman analizi” gibi çeşitli nitel veri toplama yöntemlerinin tercih edildiği, algıların veya olayların doğal ortamda bütüncül ve gerçekçi bir yaklaşımla açığa çıkarılmasına yönelik olarak nitel bir sürecin izlendiği araştırma türüdür. Diğer bir ifadeyle nitel araştırma, sosyal olguları bağlı oldukları çevre içerisinde araştırmaya ve anlamaya dayanan bir yaklaşımdır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 19). Katılımcıların ilgilenilen olgu veya olayla ilgili algılarının ve deneyimlerinin ortaya konması nitel araştırmanın önemli özelliklerindedir. Bu durumda araştırmacı, katılımcıları gözlemleyebilir, onlarla yüz yüze görüşmelerde bulunabilir. Nicel araştırmalarda, “parçaların bütüne eşit olduğu” varsayımı kabul görülürken nitel araştırmalarda aksi olarak “bütünün parçalardan çok daha fazla anlam ifade ettiği” varsayımı kabul görmektedir. Nitel araştırma kapsamında elde edilen verilerin bütüncül olmasının, temel ilkelerden biri olduğu ifade edilmektedir (Altındağ, 2005: 3). Bu doğrultuda, araştırmada nitel araştırma yönteminin kullanılmasındaki en önemli sebep Türkiye’de retro pazarlama uygulamalarında bulunan marka sayısının az olmasıdır. Dolayısıyla az sayıda markaya odaklanarak bütüncül bilgilere ulaşmak mümkün olabilmektedir.

Araştırmanın Deseni: Nicel araştırmalarda süreç en ince ayrıntılarına kadar açık bir şekilde belirlenirken nitel araştırma esnek bir yapıda olduğundan süreç açık ve belirgin değildir. Ancak yine de nitel araştırmada, incelenen olgu veya olayın “araştırılması, betimlenmesi ve açıklanması” gerekmektedir. Başka bir ifade ile nitel araştırmanın sistematik ve kurallı bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Dolayısıyla hangi soruların sorulacağını, hangi verilerin elde edileceğini ve verilerin nasıl analiz edileceğine ilişkin bir plan olan araştırma deseni, araştırma için oldukça önemlidir. Nitel araştırma deseni, araştırmanın

yaklaşımını belirleyen ve izlenecek aşamaların bu yaklaşım doğrultusunda tutarlı olmasına rehberlik eden bir strateji olarak ifade edilebilir. Kavram olarak ise araştırma deseni, sınırları açık bir şekilde belirlenmiş olan sistematik bir süreci çağrıştırır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 69).

Çalışmada kurumların retro pazarlamayı nasıl uyguladıklarına odaklanılacağından, uygulama süreçlerini ve sonuçlarını ortaya çıkarmak için nitel araştırma yöntemlerinden biri olan örnek olay çalışması bir diğer adıyla durum çalışması tercih edilmiştir. Örnek olay çalışması çeşitli veri kaynakları aracılığıyla bir olgunun kendi bağlamı çerçevesinde açıklanmasına ve keşfedilmesine yardımcı olan bir yaklaşım olarak kabul görmektedir (Baxter ve Jack, 2008: 544). Daha ayrıntılı söz etmek gerekirse örnek olay çalışması, “bilgi toplama”, “toplanan bilgileri organize etme”, “yorumlama” ve “araştırma bulgularına ulaşma” gibi aşamaları içeren sistematik desen türlerinden biridir. Örnek olay çalışması; “kişi”, “süreç”, “kurum” ya da “bir sosyal grup gibi spesifik bir olguyu” derinlemesine incelemek için oldukça elverişli bir desen türüdür (Merriam’dan akt: Akar ve Cenkseven, 2005: 127). Örnek olay çalışması gözlem yapmaya elverişli olması ve bütünsel çalışmaların yapılmasına olanak tanınması açısından da üstünlükler bulundurmaktadır. Ayrıca örnek olay çalışması raporları, anlaşılması ve yorumlanması açısından “diğer araştırma raporlarına göre daha çok kamuya açık olma” özelliği taşımaktadır (Aytaçlı, 2012: 8).

Çalışmada hangi tür örnek olay çalışmasının yapılacağı da son derece önemlidir. Örnek olay çalışması tasarımı; bir durumu tanımlama, inceleme veya durumlar arasında karşılaştırma yapma açısından çalışmanın genel amacına uygun olarak oluşturulmalıdır. Bu doğrultuda açıklayıcı, keşfedici, betimleyici, çoklu, içsel, aygıtsal ve kolektif olmak üzere 7 örnek olay türü bulunmaktadır (Baxter ve Jack, 2008: 547). Davey (1991) ise örnek olay çalışmasını altı başlık altında incelemiştir. Bunlar; keşfedici örnek olay çalışması, tanımlayıcı örnek olay çalışması, kritik olay durum çalışması, birikimli durum, programın uygulanması örnek olay çalışması ve programın etkisi örnek olay çalışmasıdır. Yin(1994) örnek olay çalışmalarını; keşfedici, betimleyici ve açıklayıcı olarak sınıflandırmış ve desen olarak tekli ve çoklu olay ayırımına gitmiştir. Baxter ve Jack ise çalışmalarında, Yin’e atıfta bulunarak örnek olay desenlerini; tek durum deseni, iç içe geçmiş tek durum deseni ve çoklu durum deseni başlıkları altında incelemiştir (Baxter ve Jack, 2008: 547-549).

Bu çalışmada, farklı kurumların pazarlama yöneticileriyle retro pazarlamanın uygulanma süreçlerine ilişkin görüşmeler yapılmış, gözlemlerde bulunulmuş ve böylelikle sürece yönelik bilgi toplanması amaçlanmıştır. Bu nedenle araştırma için çoklu bütüncül olay deseni uygun görülmüştür. Çoklu bütüncül olay deseninde, tek başına bütüncül olarak algılanabilecek çok sayıda olay vardır. Bu desende her olay kendi içinde bütüncül olarak ele alınır ve daha sonra sonuçlar birbirleriyle karşılaştırılır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 19).

Yin’e (2009) göre örnek olay çalışması; planlama, tasarım, hazırlık, toplama, analiz ve paylaşma olmak üzere 6 aşamadan oluşmaktadır. Aşamalar arasında geçiş sağlanabilmekte, gerektiğinde tekrara gidilebilmekte ve böylece aşamaların birbirlerine uyumu gözetilebilmektedir. Baskara(2014), Yin’in 6 aşamalı durum çalışmasını benimsemekle birlikte, aşamaların bağlantı noktalarında birtakım değişikliklere gidilmesini önermektedir. Örneğin hazırlık aşaması, durum çalışması tasarımı sırasında ortaya çıkabilecek herhangi bir sorunu ön görmeyi de kapsadığından hazırlık aşamasından tasarım aşamasına geçiş sağlanmalıdır. Diğer taraftan teorik çerçevede tasarımla ilgili bir değişiklik, veri analizini etkileyebileceğinden tasarım aşamasından analiz aşamasına geçiş sağlanmalıdır. Son olarak paylaşım öncesi katılımcılardan bulgulara yönelik görüşler alınmalıdır. Burada ortaya çıkabilecek sorunların giderilebilmesi için paylaşımından tasarım aşamasına geçiş mümkün olmalıdır. Baskara, bu değişikliklerle birlikte aşamaların her birinde verimliliğin ve geçerliliğin artacağını ifade etmektedir (2014: 19-20).

Öncelikli olarak çalışmada retro pazarlama uygulamalarına ilişkin araştırma soruları belirlenmiş ve araştırma için örnek olay çalışmasının uygun olup olmadığı üzerinde durulmuştur. Sonraki aşamada örnek olay çalışmasının türü belirlenmiş; örnek olay çalışma türü ve deseni belirlenirken Davey (1991), Yin (1994), Baxter ve Jack (2008) çalışmalarından yararlanılmıştır. Sonraki süreçte örnek olay çalışması için kurallar belirlenmiş, gerekli izinler alınmış, farklı kurumlarda çalışan 4 pazarlama yöneticisinden görüşme

ve gözlem yoluyla bilgiler toplanmıştır. Toplanan bilgiler teorik alt yapıya dayalı olarak ve karşılaştırmalı bir şekilde analiz edilmiştir. Çalışmada karşılaşılabilecek sorunların en aza indirilmesi için tekrara dayalı ve aşamalar arasında geçişlerin yapıldığı bir süreç izlenmiştir. Bu bağlamda araştırmada, Yin(2009) ve Baskara'nın(2014) çalışmalarında, örnek olaya ilişkin belirtmiş oldukları koşulların sağlandığı da söylene-bilmektedir.

5.3. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmaya hangi markaların dahil edileceği belirlenirken araştırmanın konusu ve amacı dikkate alınmıştır. Bu bağlamda, ilk olarak retro pazarlama yaklaşımı çerçevesinde ürün ve uygulama geliştiren, bu uygulamaları çeşitli iletişim araçlarıyla tüketicilere sunan markaların bir listesi hazırlanmıştır. Bu doğrultuda araştırmanın evrenini Türkiye’de retro pazarlama uygulamalarına sahip 13 marka oluşturmaktadır. Bu bağlamda 13 markayla iletişime geçilmiştir. Araştırmanın evreni kapsamında 9 markadan yanıt alınamazken 4 markadan olumsuz yanıt alınmıştır. Bunun üzerine yanıt alınamayan 9 markanın retro pazarlama faaliyetleri tekrar incelenmiş ve amaçlı örneklem yönteminin kullanımıyla belirlenen 4 markanın pazarlama yöneticilerine mail ve sosyal medya aracılığıyla ulaşılmaya çalışılmıştır. Görüşme yapılacak yöneticilerin belirlenmesinde, daha önce retro pazarlama alanında yapılan çalışmalara (röportaj ve çeşitli etkinlikler) katılmış olmaları ölçüt olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda çalışmada; örneklemin konuyla ilgili olarak belirlenen özelliklere sahip durum, olay, kişi ya da nesnelere seçilmesine karşılık gelen ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Yöneticilerden alınan olumlu geri dönüşler sonrası, “Fruko Kıdemli Pazarlama Yöneticisi”, “Tamek Ürün ve Ambalajdan Sorumlu Pazarlama Yöneticisi”, “P&G Türkiye ve Kafkasya Kumaş Bakım Kategorisi Marka Yöneticisi (ALO Markası)” ve “Bir beyaz eşya markasının pazarlama yöneticisi” ile bir görüşme gerçekleştirilmiştir. Markaların retro pazarlamaya ilişkin yapmış oldukları çalışmalar göz önüne alındığında araştırma için uygun oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Görüşmenin gerçekleştirildiği sırada yöneticilerden biri marka isminin kullanılmaması yönünde istekte bulunmuştur. Bu nedenle söz konusu marka “beyaz eşya markası” olarak nitelendirilmektedir.

5.4. Veri Toplama

Örnek olay çalışmalarında görüşme, gözlem, doküman analizi gibi nitel araştırma yöntemleri, araştırmacının beklentilerine veya araştırmanın problemine göre tek olarak ya da bir arada tercih edilebilmektedir (Akar ve Cenkseven, 2005: 130). Retro pazarlama uygulama süreçlerinin (fikrin oluşumu, planlama, uygulama, sonuç) uzun bir zamana yayılması ve kurumlardan bu süreçleri gözlemleyebilmek için gereken izinlerin alınamaması nedeniyle araştırmada gözlem yönteminden yararlanılamamıştır. Bununla birlikte markaların retro pazarlama uygulama süreçlerine ilişkin dokümanlar kısıtlıdır; mevcut dokümanlar ise kurumsal doküman olup bu dokümanlara kurumların benimsemiş oldukları gizlilik ilkeleri nedeniyle erişilememektedir. Bu doğrultuda araştırmanın amacına ve soruların özelliğine uygunluk göstermesi açısından veri toplama aracı olarak görüşme yöntemi kullanılmış; görüşmecilerin ifadelerinden ziyade duygusal tepki, davranış, jest ve mimiklerinin önce çıktığı durumlarda gözlemden yararlanılmıştır.

Örnek olay araştırmalarında en önemli bilgi edinme kaynağı görüşmedir (Yin,1994: 86). Bu nedenle “görüşme”, nitel araştırmalarda en çok tercih edilen veri toplama yöntemlerinin başında gelmektedir. Görüşme yöntemi araştırmacıya “esnek davranabilme olanağı tanıyan”, “araştırma sorularının cevapsız kalma ihtimalini en aza indiren” ve çoğu zaman, “davranışların ve tepkilerin gözlemlenmesine imkân tanıyan” güçlü bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 124).

Çalışmada görüşme türü olarak yarı yapılandırılmış görüşme tekniği tercih edilmiştir. Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin kullanımıyla, “görüşmenin akışına bağlı olarak ek sorularla akışı etkilemek”, “yanıtlara açıklık getirmek” ve “cevabı önceki sorularda verilmiş olan soruların tekrar edilmesini engellemek” amaçlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniğinin sağladığı en önemli avantaj, görüşmenin önceden düzenlenmiş görüşme protokolüne uygun olarak yapılması nedeniyle daha sistematik ve karşılaştırılabilir olmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 283).

Görüşmeler pazarlama yöneticilerinin belirledikleri günde ve saatte çalışma ofislerinde, görüşme formuna sadık kalınarak gerçekleştirilmiştir. Görüşmeye başlamadan önce yöneticilerle kısa bir sohbet edilmiş, bu esnada çalışma hakkında detaylı bir bilgi verilmiştir. Ayrıca görüşmecilerin araştırmaya olan güvenini sağlamak için araştırmanın bilimsel bir amaca hizmet ettiğinden söz edilmiştir. Görüşme sırasında ayrıntılara ve ilk izlenimlere (görüşmecinin hareketleri, tepkileri giyim tarzı, çevresi) ilişkin de önemli notlar alınmıştır. Görüşmelere konu hakkında genel bir soru ile başlanmış, daha sonra marka özelinde sorulara geçilmiştir. Görüşmecilerin bazı soruları yüzeysel olarak geçtiği zamanlarda, soruyu pekiştiren ilave sorular sorulmuştur. Görüşmelerin her biri yüz yüze gerçekleştirildiğinden soruların doğru bir şekilde anlaşılıp anlaşılmadığına dikkat edilmiş, gerekli durumlarda ise bazı sorular tekrar edilmiştir. Bununla birlikte görüşmelerin araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiş olması, görüşmecinin davranış ve tepkilerinin gözlemlenmesini de olanaklı kılmıştır.

5.5. Verilerin Analiz Edilmesi

Görüşmelerden toplanan verilerin analiz edilip yorumlanabilmesi için çalışmada “betimsel analiz yöntemi” tercih edilmiştir. Betimsel analiz yönteminin tercih edilmesinin nedeni bu yöntemin, toplanmış verilerin daha önceden belirlenmiş temalara göre yorumlanmasını ve özetlenmesini içeren bir yapıda olmasıdır. Araştırmacı bu analiz türünde, görüşmecinin düşüncelerini yansıtabilme amacıyla doğrudan alıntılardan sık sık yararlanabilmektedir. Dolayısıyla betimsel analiz türünde, bulguların okuyucuya yorumlanarak sunulması temel amaçtır (Yıldırım ve Şimşek, 2011: 89). Bu bağlamda toplanan veriler, görüşme sorularının ortaya koyduğu temalar doğrultusunda düzenlenerek özetlenmiş ve yorumlanmıştır.

5.6. Geçerlik ve Güvenirlik

Çalışmanın geçerlik ve güvenirliliğinin sağlanmasında Guba ve Lincoln (1982) tarafından ortaya konulan ve nitel çalışmalarda sıklıkla tercih edilen kriterlerden yararlanılmıştır. Guba ve Lincoln nitel araştırmalarda “geçerlik ve güvenilirlikten” daha çok “inandırıcılık” olması gerektiğine vurgu yapmış ve bu doğrultuda birtakım kriterler belirlemişlerdir. Altın standartlar olarak da adlandırılan bu kriterler; inanırılık(iç geçerlik), aktarılabirlik(dış geçerlik), güvenilebilirlik(güvenirlik) ve onaylanabilirlik’ten(objektiflik) oluşmaktadır (1982: 365). Nitel araştırmalarda bulguların doğruluk ve güvenirlik açısından denetlenmesi için bu kriterlerden bir ya da birkaçının karşılanması önerilmektedir (Creswell, 2003: 176).

Çalışmanın geçerlik ve güvenirliliğinin sağlanmasında güvenirlik kriteri kapsamında üçgenleme yönteminden ve aktarılabirlik kriteri kapsamında amaçlı örneklem yönteminden yararlanılmıştır. Üçgenleme yöntemi genel olarak farklı veri kaynaklarının, yöntemlerin, araştırmacıların ve/veya verilerin çapraz kontrollerinin yapılabilmesi amacıyla bir arada kullanılması olarak ifade edilmektedir (Arastaman vd., 2018). Nitel araştırmalarda; veri kaynaklı üçgenleme, yöntem üçgenleme, teori üçgenleme ve araştırmacı üçgenleme olmak üzere dört üçgenleme türü önerilmektedir (Denzin’den akt: Başkale, 2016). Çalışmada, çeşitli veri kaynaklarının kullanılmasına başka bir ifadeyle aynı konuda farklı kişilerle görüşmeler yapılmasına karşılık gelen veri kaynaklı üçgenleme tipinden yararlanılmıştır. Çalışma kapsamında, aynı konu üzerine farklı kişilerle görüşmeler yapılmış; elde edilen veriler ve sonuçlar karşılaştırılmıştır. Böylelikle araştırmada veri kaynaklı üçgenleme sağlanmıştır. Amaçlı örnekleme ise araştırmanın amacı doğrultusunda bilgi bakımından zengin durumların tercih edilerek derinlikli araştırma yapılmasına imkân sağlayan bir örnekleme türüdür. Amaçlı örnekleme belirli ölçütleri yerine getiren veya özellikleri taşıyan bir veya birden fazla durumlarda kullanılır (Koç, 2017: 490). Bu çalışmada konu açısından en uygun özelliklere sahip katılımcılar belirlenmiş, dolayısıyla amaçlı örnekleme yönteminin kullanımıyla aktarılabirlik sağlanmıştır.

5.7. Araştırmanın Bulguları

Araştırmanın bu kısmında “Fruko”, “Tamek”, “Alo” ve “bir beyaz eşya markası”nın yöneticileriyle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler ele alınmış ve yorumlanmıştır. Araştırma bulguları, görüşme formunda yer alan sorular ışığında değerlendirilmiştir.

5.7.1. Retro Pazarlama Fikrinin İlk Olarak Ortaya Çıkışı

Markalar retro yaklaşımı kullanmaya yeni yeni başlasalar da geçmişten yararlanma fikri yeni bir yaklaşım değildir (Clemente ve Enguer, 2018: 380). Ancak yine de markalar açısından tüm büyük fikir veya stratejilerde olduğu gibi, retro pazarlamanın da bir başlangıç hikâyesi bir başka deyişle bir çıkış kaynağı vardır. Söz konusu başlangıç noktası markadan markaya değişkenlik gösterebilmektedir. Araştırmaya dahil edilen yöneticilerin, “Geçmişte var olan bir ürünü veya reklamı günümüz şartlarına uyarlayarak yeniden üretme fikri, markanızda ilk olarak nasıl oluştu” sorusuna verdikleri cevaplar aşağıda ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Tablo 2. Geçmişte Var Olan Bir Ürünü veya Reklamı Günümüz Şartlarına Uyarlayarak Yeniden Üretme

<p>Fruko</p>	<p>“Aslında biz Fruko’yu bir süredir desteklemiyorduk, ancak gazoz kategorisinin hareketlenmesiyle beraber biz de biraz destekleme ihtiyacı duyduk (...) Önce markanın tüketici bazında değerlendirmesini yaptık, araştırdık ve “on yüz bin milyon baloncuk” sloganının tüketici için hala geçerli olduğunu gördük. Dolayısıyla biz, “hadi retro pazarlama yapalım”, “retro iyi işliyor”, “bu yönde ilerleyelim” demek yerine, “bu marka tüketicilerin nezdinde ne ifade ediyor” düşüncesinden başlayıp daha sonra “hala eskimemiş güzel bir kampanyamız var, yeni kampanyamızı da bunun üzerine kuralım” şeklinde düşündük.” (Pazarlama Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018).</p> <p>Fruko markasının, hareketlenen gazoz pazarına uyum sağlamak ve rakip firmaların ataklarına karşılık vermek adına pazarlama çalışmalarına başladığı anlaşılmaktadır. Yöneticinin ifadelerinden anlaşıldığı üzere, markanın retro pazarlamaya yönelmesinde, tüketicilere yönelik yapılan araştırmaların sonuçları da etkili olmuştur. Fruko, “tüketiciler ne istediklerini bize bildirmiyorlarsa, biz onların ne istediklerini öğreniriz.” şeklinde bir yaklaşımla hareket ederek birtakım çalışmalarda bulunmuş ve elde edilen veriler sonucunda retro pazarlamaya yönelmiştir. Tüm bunların yanı sıra markanın retro pazarlamaya karar kılmasında köklü bir geçmişe ve zamanında ilgi görmüş bir kampanyaya sahip olması da etkili olmuştur.</p>
<p>Tamek</p>	<p>“Sosyal medyadan insanlar yazıyor; “eskiden kahverengi şişede meyve suyunuz vardı; parkta, çay bahçelerinde içerdik.” O şişelerin yeniden üretilmesine yönelik sürekli bir talep vardı. Bu durum, zaten bizim de aklımızdaydı. Nostalji yönünü hep düşünürdük ama tüketicilerden böyle bir istek gelmesi bizi etkiledi.(...) Bu işe gireceksek her şeyin yeniden yapılması gerektiğini biliyorduk. Yani, yeni bir kalıp için yeni makineler gerekiyordu. Bir süre karar aşamasında vakit harcadık daha sonra bir sonuca vardık.” (Pazarlama Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018).</p> <p>Yöneticinin ifadelerden anlaşıldığı üzere Tamek markası, Fruko’dan farklı olarak retro pazarlama uygulamalarına tüketicilerden gelen talep sonrası başlamıştır. Buradan markanın tüketicilerin talep ve arzularını daha da ötesi; onların geçmişe olan özlem duygularını önemseydiği sonucuna ulaşılabılır. Marka yöneticisi ifadelerinde, ilk aşamada karşılaştıkları zorluklara da yer vermiştir.</p>
<p>Alo</p>	<p>“2016 yılında Alo çok da parlak ilerlemiyordu. (...) O eski parlak günlerinde olamayan bir Alo vardı. O süreçte tüm ekip ile bir toplantı yaptık ve bir şey yapmamız gerektiğini konuştuk.(...) Yani bizim, markanın üzerinde olan tozu atmamız lazımdı. Marka o zaman parlayacaktı. Sonra dönüp bu heyecanla markanın geçmişine baktık, onu o zamanlarda bu kadar güçlü yapan elementler neydi? Oraya baktığımızda da Zeki Müren o kadar parlayan bir isim ki.” (Kumaş Bakım Kategorisi Marka Yöneticisi ile Yapılan Görüşme,2018).</p> <p>Alo’nun retro pazarlamayı tercih etmesinde, içerisinde buldukları kötü gidişatin etkili olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda Alo, köklü geçmişinden aldığı güçten hareketle retro pazarlamayı, markayı eski günlerine döndürecek bir strateji olarak görmüş ve bu yönde çalışmalar yapmıştır. Yöneticinin kullanmış olduğu “Markanın üzerindeki tozu atma” ifadesi, unutulmaya yüz tutmuş bir markanın “yeniden canlanması” veya “eski popürlüğüne ulaşması” anlamına gelmektedir. Retro pazarlamadan bahsedebilmek için köklü bir geçmişin yanı sıra ürün veya hizmetin tüketici için bir anlam ifade etmesi gerekmektedir. Alo markası da bu durumun bilinciyle hareket ederek zamanında Alo ile özdeşleşmiş bir sanatçıyı yeniden gündeme getirmiştir.</p>
<p>Beyaz Eşya Markası</p>	<p>“Markanın köklü bir marka olması, nesilden nesile Türk tüketicisinin marka ile güçlü bir duygusal bağ kurmasına neden olmuştur. Bu kriter, sektördeki diğer markalardan bizi farklılaştıran en güçlü noktalarımızdan bir tanesidir. Bu nedenle biz de bu güçlü yönümüzü değerlendirmeye karar verdik. İlk retro üretimimizde tüketicilerin bir etkisi yoktu, bize bir talep gelmedi. Ama o işi yaptıktan sonra yıllar içinde hala mesela sorup gören tüketiciler, şimdi talepte bulunuyorlar.”</p> <p>Pazarlama yöneticisi, tüketicilerle kurulan duygusal bağın ve uzun yıllar süren ilişkilerin retro pazarlama uygulamalarına uygun bir zemin hazırladığını dile getirmiştir. Diğer üç yöneticide olduğu gibi, bu yönetici de fikir sürecinde köklü geçmişten yola çıkarak hareket ettiklerini ifade etmiştir. Yöneticinin üzerinde durduğu bir diğer önemli konu ise markanın bu özelliğinin (köklü geçmiş-duygusal bağ) sektördeki diğer markalarda bulunmuyor olmasıdır (Pazarlama Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018).</p>

5.7.2. Yeniden Geliştirilecek Olan Ürün ve Hizmetin Belirlenme Süreci

Retro pazarlama yaklaşımı gücünü tüketicilerin duygularından; geçmişe duyulan özlemden almaktadır. Pazarlama yöneticileri; geçmişe özgü olan marka, reklam, simge, ambalaj ve lezzetlerden yararlanarak geçmişte yaşanan duygu ve durumları tüketicilere hatırlatmaya çalışırlar. Davis'e göre geçmişe özlem duymak, bireyin şimdiki hayatında geçmiş düşünme ve geçmişin bazı yönlerini ortaya çıkarma çabalarıyla somutluk kazanmıştır (1979: 23). Tüketiciler bu çabalar doğrultusunda, markalar tarafından sunulmuş ve ağırlıklı olarak geçmişe özlem, anıların canlanması ve güzel deneyimlerin tekrarlanması gibi sembolik fayda sağlayan ürünleri satın alırlar. Bu bağlamda retro pazarlama, kişilerde özel anlamlar barındıran öğeler sayesinde etkin bir duygusal pazarlama stratejisi olarak kullanılabilir. Dolayısıyla retro pazarlama kapsamında yeniden geliştirilecek ürün ve hizmetin belirlenmesinde duygu ve özlem kavramları belirleyici olabilmektedir (Holbrook ve Kuwahara, 1998: 217). Duygusal bağ kurulan sayısız marka bulunmasına rağmen retro pazarlama çalışmalarında bulunan marka sayısı oldukça azdır. Bu markalar onlarca ürün çeşidi arasından yeniden tasarlanacak olan ürünü nasıl belirliyor? Retro çalışmalarda bulunan bir markanın tüm ürünlerini yeniden üretmesi pek mümkün değildir. Bu durumda, markaların belirli bir ürün veya hizmet üzerinde karar kılmaları ve bu karar doğrultusunda uygulama geliştirmeleri gerekmektedir. Hangi ürün veya hizmet üzerinde karar kılınacağı ise markadan markaya değişkenlik gösterebilmektedir. Araştırmaya katılan yöneticilerin, "Farklı türdeki ürünler arasından, retro pazarlama dahilinde yeniden tasarlanacak olan ürün veya hizmeti nasıl belirliyorsunuz" sorusuna verdikleri cevaplar aşağıda ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Tablo 3. Yeniden Geliştirilecek Olan Ürün ve Hizmetin Belirlenme Süreci

<p>Fruko</p>	<p><i>"Diğer gazoz markalarına baktığımız zaman, çoğunlukla şehir isimleriyle anılan yerel markaları görüyoruz. Bir de daha geniş çapta bilinen ve ferahlık üzerine iletişimi olan markalar var. Fruko'nun "on yüz bin milyon baloncuk" kampanyası bunlardan çok daha farklı olarak tüketici ile duygusal bağ kurmayı başarmış bir kampanya. Dolayısıyla da bu iki durumdan farklılaşan bir konumlandırma olduğu için "on yüz bin milyon baloncuk" kampanyası bizim açımızdan çok avantajlı oldu. Bu kampanya, markayla özdeşleşmiş hala hatırlanan, hala sevilen hem markanın fonksiyonel faydasını, yani balonlarla ferahlatmayı, iyi anlatan hem de bunu duygusal faydaya bağlayan; o baloncukların insana verdiği neşe, keyif gibi duyguların anlatımını yapabilen başarılı bir reklam olduğu için biz bu kampanyayı kullanmaya karar verdik."</i> (Pazarlama Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018).</p> <p>Marka yöneticisi, bu kampanyanın yeniden canlandırılmasına sebep olarak "kampanya dahilindeki reklamın ve sloganın tüketiciler tarafından hala hatırlanıp sevilmesini" göstermiştir. Bununla birlikte marka yöneticisi, retro pazarlama anlayışında geri planda kalan fonksiyonel faydaya da değinmiştir. Retro pazarlama alanında çalışmalarda bulunan çoğu marka, retro pazarlamanın duygusal yönüne odaklanmakta ve ürünün fonksiyonel özelliklerine yer vermemektedir. Retro pazarlama gücünü geçmişe yönelik olan duygulardan alsa da ürün veya hizmetin özelliği ürünün satın alınıp alınmamasında belirleyici olabilmektedir. Bu bağlamda, Fruko yöneticisinin baloncukların serinletici olma özelliğinden söz etmesi rasyonel, baloncukların insana mutluluk veriyor olması da retro pazarlamanın duygusal yönüne göndermede bulunmaktadır. Tüm bunların geçmişteki bir reklamdaki esinlenerek günümüze taşınması ise retro pazarlamanın duygusal yönünü öne çıkarmaktadır.</p>
<p>Tamek</p>	<p><i>"Kahverengi şişelerin yeniden üretilmesine yönelik olarak sürekli bir talep vardı. Retro pazarlama faaliyetlerine başlamamızdaki temel neden tüketici istekleridir. Tüketicilerin isteklerine karşı bir şey vermemiz gerekiyordu; bu bizim açımızdan çok önemliydi. (...)"</i> (Pazarlama Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018).</p> <p>Tamek yöneticisinin ifadelerine göre, o dönemin insanları kahverengi şişeler ile bir bağ kurmuştur. Ancak şişelerin üretimden kaldırılması bu insanların eski deneyimlerini özlemelerine ve bu deneyimleri yeniden yaşamak için bir talepte bulunmalarına neden olmuştur. Tamek, tüketicilerden gelen bu talebe kayıtsız kalmamış ve kahverengi şişedeki meyve suyunu yeniden üretmiştir. Tamek markası için yeniden tasarlanacak olan ürünün belirlenmesinde, eski ürünün ilklerle anılıyor olması (meşhur olması), zamanın tüketicileri ile bağ kurmuş olması ve bugünün tüketicileri tarafından talep ediliyor olması etkili olmuştur.</p>
	<p><i>"Benim retro pazarlamada önemli gördüğüm iki şey var. Birincisi; gerçekten ürünün sadece kendi kategorisinde değil, insanların hayatlarına dokunan, belli anılarla özdeşleşen bir etki bırakmış olması lazım, yani paket ise o paketi çocukluğunda ya da gençliğinde kullanmış olması lazım. Oyuncak kutusu gibi ya da şarkı olabilir. Baktığımızda de-terjan ile şarkı arasında bir bağlantı yok ama marka o kategori dışında bir alanda da tüketiciye dokunabilmiş demek</i></p>

<p>Alo</p>	<p><i>ki. ikincisi ise; markanın dna'sıyla uyuşan bir ürünü bulup getirmek lazım.” (Kumaş Bakım Kategorisi Marka Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018).</i></p> <p>Alo yöneticisine göre retro pazarlama ile yeniden geliştirilecek ürünü belirlemede iki faktör önemli rol oynamaktadır. Bunlardan birincisi, “insanlarla kurulan bağ”dır. Fruko ve Tamek yöneticisi de tüketicilerle kurulan bağdan söz etmişti; ancak Alo yöneticisinin söz ettiği bağ ürünün kendisini aşmakta ve hayatın her aşamasına yansımaktadır. “Bir çocuğun şampuan kutusundan kendisine oyuncak yapması veya bir annenin reklamı gördüğünde Alo şarkısını hatırlaması dışında, yemek yaparken de Alo şarkısını mırıldanması gibi.” (Pazarlama Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018). İkinci faktör ise “markanın ürünle kurmuş olduğu bağ”dır. Yöneticinin diğer ifadelerinden markanın, yeniden canlandırılacak reklama karar vermeden önce o dönemde yapılan araştırmaları takip ettiği ve bu araştırmaların sonuçları doğrultusunda çalışmalar gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Retro pazarlamayı var eden asıl şey geçmişe özlemdir. Alo markası, bu sonuca araştırmalar yoluyla ulaşmış ve sonrasında hem markaya hem de tüketiciye çözüm sunmak için retro pazarlamayı tercih etmiştir. Yöneticinin ifade etmiş olduğu sözler genel bir çerçeveye oturtulduğunda markanın, kendi kategorisini ve hatta tüketicisini aşarak gençlerden yaşlısına kadar herkesin hayatına dokunmak amacıyla olduğu anlaşılmaktadır.</p>
<p>Beyaz Eşya Markası</p>	<p><i>“Retro pazarlama çerçevesinde değerlendirilebilecek olan ürünü belirlerken öncelikle geçmişte ürettiğimiz ve hikâyesi olan ürünlerin listesini çıkardık ve bu ürünleri üretim imkânlarına göre önceliklendirdik. Sonrasında tüketici araştırması yaparak gelen talebi değerlendirdik. Retro ürün geliştirirken köklü marka olmanın bir avantajı var. Bizim hikâye yazmamız o anlamda çok daha kolay, çünkü biz 60 yılın üzerinde bu sektörde faaliyet gösteriyoruz dolayısıyla ürünlerimizde retro söylemini kullanmanın kendi markamıza bağlayabileceğimiz bir hikayesi de var.” (Pazarlama Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018).</i></p> <p>Pazarlama yöneticisi, yeniden tasarlanacak olan eski ürünü belirlerken birçok kritere dikkat ettiklerini ifade etmiştir. Bu kriterlerden ilki, “ürünün köklü bir geçmişe sahip olması”, ikincisi ise “ürünün bir hikâyeye sahip olması”dır. Yöneticinin “hikâye” kavramıyla ifade etmek istediği, ürünün geçmişte slogan, reklam, şarkı, şekil vb. gibi özelliklerinden dolayı meşhur olması ve bu özelliklerin dilden dile dolaşması durumudur. Bir başka ifadeyle, ürünün belirgin bir özelliği ile tüketicinin zihninde yer edinmesidir. Yöneticinin diğer ifadelerinden, markanın retro pazarlamayı tercih etmesinde “sektördeki rakiplerden farklılaşmak” ve “onlara üstünlük sağlamak”, “şu ana kadar sektörde sunulan özelliklerin dışına çıkarak yenilik getirmek”, “genç tüketicileri daha önce deneyimlemedikleri bir özellik ile yakalamak” gibi çeşitli hedeflerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Yöneticinin dikkat çektiği konulardan bir tanesi de retro pazarlamanın kolay kolay taklit edilemeyeceği ve yayılamayacağıdır.</p>

5.7.3. Markaların Retro Pazarlama Çerçevesinde Belirlemiş Oldukları Hedef Kitle

Pazarlamada eski günlere dönüşü başlatanlar, Bebek Patlaması (Baby Boomer) olarak adlandırılan kuşak mensuplarıdır (Brown, 1999: 367-368). Demir’in 2008 yılında yapmış olduğu bir araştırmaya göre, retro pazarlama çalışmaları için genellikle hedef kitle olarak Bebek Patlaması kuşağı seçilmektedir (2008:32). Bu çalışmada, farklı bir yaklaşım izlenerek retro pazarlamanın orta yaş ve yaşlı kişilerle birlikte genç kitleyi de kapsayan bir anlayış olduğu kabul edilmiştir. Günümüzde retro sadece eski kuşaklara hitap eden bir kavram olmaktan ziyade, internet ve sosyal mecraların yoğun kullanımıyla birlikte gençlere de hitap eden bir olgu haline gelmiştir. Dolayısıyla retro pazarlama yaklaşımında geçmişi hatırlama eğiliminde olan yaşlı grupların yanı sıra yaşamadıkları yıllara ait marka veya ürünlere ilgi duyan genç kuşaklar da hedef kitle olarak seçilebilmektedir (Doğaner ve Çakır, 2019: 1208). Retro ürünler, genç kuşaklar için sadece birer nostaljik nesne olmanın ötesinde onlara farklılaşma noktasında avantaj sağlayan bir unsur haline gelebilmektedir (thebrandage.com). Araştırmaya katılan yöneticilerin, “Markanızın gerek retro ürünlerin üretimi gerek ise retro reklamların kullanımı ile ulaşmak istediği belirli bir yaş grubu var mı?” sorusuna verdikleri cevaplar aşağıda ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Tablo 4. Markaların Retro Pazarlama Çerçevesinde Belirlemiş Oldukları Hedef Kitle

Fruko	<p><i>“Gazlı içeceklerin hedef kitlesine bakıldığı zaman temel kitle tabii ki gençler. Gazoz ise gençler ağırlıklı olmak üzere biraz daha geniş bir kitleye hitap ediyor. Baktığımız zaman 10 yaşındaki çocuk da gazoz içeriyor 40 yaşındaki yetişkin de hatta 60 yaşındaki babaannelerimize kadar gidiyor. Bu durumda gençleri birincil hedef kitle, orta yaş ve üstünü ise ikincil hedef kitle olarak değerlendirebiliriz.”</i> (Pazarlama Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018).</p> <p>Fruko yöneticisi, gazozu hitap ettiği hedef kitle açısından diğer gazlı içeceklerden ayırarak farklı bir noktaya konumlandırmıştır. Yöneticiye göre gazoz, gençler ağırlıklı olmak üzere 7’den 70’e tüm yaş grubuna hitap etmektedir. Ancak Fruko, geliştirmiş olduğu retro pazarlama uygulamaları ile hedef kitle bazında bir önceliklendirmeye gitmiştir. Bu doğrultuda marka, gençleri birincil hedef kitle olarak orta yaş ve üstünü ise ikincil hedef kitle olarak belirlemiştir.</p>
Tamek	<p><i>“25 yaş üstünü hedefledik. 25 yaş altına yeni cam şişeyi gösterdiğinizde bir şey ifade edemeyebilir. Çünkü geçmişinde o şişeyle bir şey yaşamadığı için sadece normal bir meyve suyumuş gibi bakıyor. Ancak 25 yaş üstü, ürünle kuvvetli bir bağ kurmuş durumda. Dolayısıyla bu kitlenin ürünü satın alma potansiyeli de daha fazla olmuş oluyor. Bu nedenle 25 üstünü, yani bu ürünle daha önce bağ kurmuş kitleleri, hedefledik. Ana hedefimiz bu olabilir, ama ikincil hedef kitle olarak da gençleri hedefliyoruz. Bundan sonraki süreçte gençler ile iletişim kurmayı planlıyoruz.”</i> (Pazarlama Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018).</p> <p>Marka yöneticisi, hedef kitle belirleme sürecinden söz ederken ulaşmak istedikleri kitle üzerinde birincil ve ikincil olmak üzere bir ayrıma gittiklerini, bugüne kadar ki yapmış oldukları çalışmalarını birincil hedef kitle, bugünden sonraki çalışmalarını ise daha genç yaş grubunu hedef alarak sürdüreceklerini ifade etmiştir.</p>
Alo	<p><i>“Çok kısıtlamaya gitmedik. Bence geçmişe özlem çok enteresan bir tüketici insight’i, bugün 20 yaşında insanla da konuştuğunuzda geçmişe özlem duyduğunu anlıyorsunuz. Eskiye özlem Türkiye için çok geçerli bir şey. Geçmişe özlem herkese dokunan geçerli bir iç görü. Bu nedenle kendimizi çok sınırlandırmadık. O dönemde Eskişehir’de gençlere yönelik kurumsal bir araştırma yapılmıştı. Çıkan sonuçlara göre; o dönemde üniversiteli gençler arasında en çok hatırlanan reklam Alo reklamıydı.”</i> (Kumaş Bakım Kategorisi Marka Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018).</p> <p>Pazarlama yöneticisinin ifadelerinden anlaşıldığı üzere, Alo; Fruko, Tamek ve beyaz eşya markasının yapmış olduğu gibi “genç veya yaşlı kitle” şeklinde bir ayrıma gitmemiştir. Yönetici bunun sebebi olarak “geçmişe özlemin” evrensel bir duygu oluşundan söz etmiştir. Ancak yönetici, ürünün yer aldığı kategori gereği genel olarak çamaşır yıkayan kişileri hedef olarak belirlediklerini ve gençlere özel bir çalışma yapılmamış olmasına rağmen genç kitle tarafından oldukça ilgi gördüklerini ifade etmiştir.</p>
Beyaz Eşya Markası	<p><i>“Köklü bir marka olarak agresifleşen pazarda marka gücümüzü korumak ve uzun vadeli stratejimize uygun olarak sağlıklı büyümek amacı ile genç kitleyi hedef aldık. Genç kitleyi hedef almamızda başka nedenler de etkili oldu. Mesela, bu tip ürünler belli bir yaş grubu için baktığımızda biraz eskiye dönüşür. Hâlbuki insan ilerleme ister, yaşa-mayan kuşak için farklı bir anlam ifade eder.”</i> (Pazarlama Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018).</p> <p>Yöneticiye göre, markanın gücünü koruması ve sağlıklı bir şekilde büyümesi için genç kitle ile iyi ilişkiler kurulması gerekmektedir. Ayrıca yönetici, retro ürünlerin üst kuşaklar için pek bir anlam ifade edemeyeceğini belirterek “retro ürünler daha çok orta ve yaşlı kuşakları hedef almaktadır.” şeklindeki kuramsal bilgiye farklı bir yaklaşım getirmiştir. Gerek yöneticinin hâl ve hareketlerinden gerek ise yorumlarından anlaşıldığı üzere, markanın orta ve üstü kuşakları zaten elde ettikleri, bu nedenle asıl olarak genç hedef kitlelere odaklandıkları anlaşılmaktadır.</p>

5.7.4. Markaların Retro Pazarlama Çerçevesinde Geliştirmiş Oldukları Uygulamalar ve Sürecin İşleyişi

Retro ürünlerin pazara sunumunda, genellikle geçmiş döneme ait reklam ya da güncel reklam içerisinde geçmiş döneme ait slogan, logo, müzik veya görseller tercih edilmektedir (Demir, 2008: 34). Başka bir ifadeyle retro pazarlama yaklaşımı kapsamında ürünlerin nostaljik öğeler ile pazarlanmasında; orijinalliğe göndermede bulunan marka adı, logo, slogan; geçmişe özgü paketleme ya da şişeleme şekli, reklamı klasik olaylarla pekiştirme, geçmişte kalan ama unutulmayan müzik görüntüler, kültür ve gelenekler vb. unsurlar ürün reklamlarında kullanılmaktadır (Eser, 2007: 126). Günümüzde retro uygulamaların sık sık görülmesinde Tv reklamlarının yanı sıra sosyal medyanın da etkili olduğu görülmektedir. Alo markasının 2016 yılında yapmış olduğu retro pazarlama çalışması bu duruma örnek olarak gösterilebilir. Reklam izleyicilere sunulduktan sonra Twitter’da #sizeALodiyorum adında hashtag açılmış ve izleyiciler bu hashtag altında duygularını dile getirmişlerdir (twitter.com/hashtag). Tamek markası ise retro

ürünlerini ilk olarak 2017 yılında YouTube üzerinden tüketiciye duyurmuştur (youtube.com/watch). Bu bağlamda reklamlar, tüketicilerin ürünlerden haberdar olması ve ürünlerin tüketiciye ulaştırılması gibi önemli konularda markaların işini kolaylaştırabilmektedir. Araştırmaya dahil edilen markaların retro pazarlama uygulamaları aşağıda ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Tablo 5. Markaların Retro Pazarlama Çerçevesinde Geliştirmiş Oldukları Uygulamalar ve Sürecin İşleyişi

<p>Fruko</p>	<p><i>“2003 yılında yayınlanan retro reklamdaki şişede yeni bir dizayn vardı. Bu durum, 2017’de yayınlanan reklam için de geçerli. Biz bu çalışmayı yapıp tüketicinin beklentisinin eskiye yönelik olduğunu anlayınca logo ve ambalajımızı geçmişe uyarladık. Yani, ambalaj hem bugünden hem de geçmişten izler taşıyor. Baloncukları paketin üzerine konumlandırdık. Geçmiş dönemleri hatırlatan bir logo tasarladık. Dolayısıyla retro da her şeyin birbirleriyle uyumlu olması gerekmektedir. Daha sonra bunu büyüterek ilerledik; yıl başında “on yüz bin milyon baloncuk”, on yüz bin milyon neşe, on yüz bin milyon mutluluk vs. şeklinde farklılaştırarak kullandık.” (Pazarlama Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018).</i></p> <p>Fruko hem eski reklamını hem de eski ambalajını o dönemin teknolojisinden yararlanarak yeniden canlandırmıştır. Marka yöneticisi, kullanmış oldukları sloganın duygusal bir anlam taşıması nedeniyle farklı durumlara da uyarlanabileceğinden söz etmiştir. Marka bu bağlamda, “on yüz bin milyon baloncuk” sloganını yıl başına özel olarak “on yüz bin milyon neşe, mutluluk” şeklinde genişleterek kullanmıştır.</p>
<p>Tamek</p>	<p><i>“Retro ürünün reklamını yaparken tabii ki o geçmişe referans olacak bir reklam yapmamız gerekiyordu. Bu yüzden 60’lar 70’ler 80’ler temalı üç reklam filmi çektik. Bunların her biri, o dönemin önemli unsurlarını içeriyordu; mesela, 60’larda önemli Türk filmi karakterleri, konuşmalar vb. 70’lerdeki karakterler vb. hepsinde farklı konuşma, farklı giyim tarzları ya da farklı bir atmosfer var. Bu reklamlar sadece dijitalde yayınlandı. Bir kampanya düzenledik, bu kampanya ile Tamek reklamları, dijital mecra da dizi veya video izleyen insanların karşısına bir anda çıkıverdi. Bu şekilde tüketicilerimize ulaştık.” (Pazarlama Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018).</i></p> <p>Yöneticinin ifadelerine bakıldığında, Tamek markasının reklam ağırlıklı bir kampanya yürüttüğü görülmektedir. Marka; 60’lar, 70’ler ve 80’ler özelinde hazırlanmış olduğu reklamlarla hem markanın hem de ürünün ne kadar köklü bir geçmişe sahip olduğunu vurgulamayı amaçlamıştır. Tamek, birincil hedef kitle üzerinde de bir ayrıma giderek ürünün pazarda varlığını sürdürdüğü her on yıl için ayrı bir reklam filmi çekmiştir. Marka böylece, o dönemde ürünle bağ kuran her yaş grubuna farklı reklamlar aracılığıyla seslenmiş ve reklamda kullandığı dönemin popüler saç, stil, giyim eşya, jest ve konuşma tarzıyla tüketicinin anılarını yeniden canlandırmayı hedeflemiştir.</p>
<p>Alo</p>	<p><i>“Daha önce Migros’un nostalji kampanyasına da katılmıştık. O dönemde eski Alo paketini yeniden tasarlamıştık, ancak marka özelinde aktivasyonlar yapmamıştık. Bu nedenle çok fark yaratan bir çalışma olmadı, çünkü Alo’nun dahil oluş şekli limitliydi” (Kumaş Bakım Kategorisi Marka Yöneticisi ile Yapılan Görüşme,2018).</i></p> <p>Yöneticinin yorumlarından anlaşıldığı üzere; Alo daha önce de retro pazarlamaya ilişkin çalışmalarda bulunmuş; eski Alo ambalajını yeniden tasarlamıştır. Buradan markanın repro ve repro nova (retro) olmak üzere retro pazarlamanın iki farklı uygulama türünden faydalandığı anlaşılmaktadır. Alo yöneticisi, önceki retro çalışmalarının markaya pek fayda sağlamadığını, bu durumun ise kampanyanın bir başka marka sınırları çerçevesinde gelişmiş olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir. Öyleyse tüm bu ifadelerden, retro ürün veya hizmet geliştirmenin markalar için pek yeterli olmadığı, bu ürün ve hizmetin ancak çeşitli uygulamalarla birlikte tüketiciye sunulduğunda etkili olduğu sonucuna varılabilir.</p>
<p>Beyaz Eşya Markası</p>	<p><i>“Mağazalarda özel teşhir alanları oluşturduk ve bunu reklam iletişimi ve diğer etkinliklerle ön plana çıkardık. Bunlarla birlikte, retro ürünlerin lansmanını yaptık ve gençlere ulaşabileceğimiz mecraları da kullandık.” (Pazarlama Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018).</i></p> <p>Markanın Türkiye’nin neredeyse dört bir köşesinde geniş bir mağaza ağına sahip olması, retro ürünlerin tanıtımını kolaylaştırmaktadır. Mağazalarda oluşturulan teşhir alanları ise tüketicilerin ürünü incelemesi açısından bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Beyaz eşya markası, araştırmada yer alan diğer markalarla karşılaştırıldığında, kendi mağaza ağına sahip olması ve mağaza içerisinde düzenlenen etkinlikler ile ürünün öne çıkarılabilmesi açısından bir avantaja sahiptir. Üstelik bu mağazalarda çalışan yetkililerin, tüketicilere retro ürün hakkında bilgi vermesi ve onların satın alma davranışlarına etkide bulunması da muhtemeldir. Fruko, Tamek ve Alo büyük marketlerde rakipleriyle aynı raftayken tüketicilerin dikkatini pek çekemeyebilir. Yöneticinin diğer ifadelerine göre, retro ürünlerin sadece belirli bölgelere dağıtımı sağlanmıştır. Buradan markanın retro pazarlamadan faydalanırken tüketiciyi özel hissettirmek adına ürün sayısını sınırlandırarak sadece belli mağazalarda satışını gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Marka bu yaklaşımla da araştırmada yer alan diğer markalardan ayrılmaktadır.</p>

5.7.5. Retro Pazarlama Uygulamalarının Ürün Satışlarına Etkisi

Bir markayı değerlendirirken markanın köklü bir geçmişe ve zengin bir mirasa sahip olduğuna ilişkin algı tüketiciler açısından oldukça önemlidir. Retro pazarlama tüketicilerin marka mirasına ilişkin algılarını olumlu yönde etkilemekte ve tüketicilerin markaya olan güvenlerini pekiştirmektedir. Böylece retro pazarlama faaliyetlerinde bulunan markaya karşı sadakat oluşabilmekte, bu da markaya tekrarlanan satışlar şeklinde geri dönmektedir. Tekrarlanan satışlar aynı zamanda artan karlılık oranları anlamına da gelmektedir (Türkyılmaz 2016: 82-83). Öte yandan tüketiciler, retro ürünlere daha fazla ücret ödeyebilmektedir. Bu açıdan nostalji kavramı ekonomik bir olguya dönüşmekte ve dolayısıyla retro pazarlama markalar için destekleyici bir strateji olmaktadır (Doğaner ve Çakır, 2019: 1208). Bir başka deyişle bu tür yaklaşımlarla harekete geçen duygular, tüketicinin manevi ihtiyaçlarını karşılamakla birlikte ekonomik değeri ile de pazarlamanın ilgisini çeken bir yaklaşım haline gelmektedir (Altuntuğ, 2011: 272). Görüldüğü üzere, retro pazarlamanın işletmelere ekonomik getiriler sağladığına ilişkin ifadelerle karşılaşılabilir. Ancak işletmelerden şimdiye kadar bu konu hakkında detaylı bir bilgi alınamamıştır. Araştırmaya katılan yöneticilerin, “Retro pazarlama çalışmaları neticesinde ürün satışlarınızda bir artış gözlemlendi mi?” sorusuna verdikleri cevaplar aşağıda ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Tablo 6. Retro Pazarlama Uygulamalarının Ürün Satışlarına Etkisi

<p>Fruko</p>	<p>“Trendi takip eden sonuçlara veya pazar payları ve satış grafiği sonuçlarına baktığımızda direkt böyle reklam desteği verdiğimiz dönemlerde artışları görebiliyoruz. Dolayısıyla retro pazarlama uygulamalarıyla birlikte Fruko, hacim olarak bir büyüme yaşadı.” (Pazarlama Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018).</p> <p>Marka yöneticisi, reklam verilen dönemlerde pazar paylarında ve satış grafiklerinde bir artış gözlemlendiğinden söz etmiştir. Yönetici bu ifadelerinde bir genelleme yaparak retro pazarlama özelinde gelişen bir artıştan söz etmemiştir. Bir başka ifadeyle yönetici, diğer kampanyalarda olduğu gibi retro reklamlar sonucunda da markanın bir büyüme yaşadığından söz etmiştir.</p>
<p>Tamek</p>	<p>“Normalde bu tarz çalışmalarda bulunan markalar, retro ürünleri belirli dönemlerde raflarında bulundurulur. Ama bizim ürün satışlarımız o kadar iyi ki sürekli listelemelerini yapıyoruz, yani ürünler sürekli olarak rafta.(...) Bu ürün pazara oturdu. Sonuç olarak geçen yıla göre satışlarımız arttı. Bu ürünün pazar payımıza olumlu katkısı oldu.” (Pazarlama Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018).</p> <p>Marka yöneticisi, satışların ürünün pazara uygunluk göstermesine bağlı olarak arttığından ve en nihayetinde pazar paylarının geliştiğinden söz etmiştir. Burada önemli olan nokta ise yöneticinin tüm bu gelişmeleri retro pazarlama ve bu anlayış çerçevesinde geliştirmiş oldukları uygulamalarına atfetmesidir.</p>
<p>Alo</p>	<p>“Alo bu çalışmayı yaptığımız sene Türkiye’de tüm P&G markaları içerisinde en çok büyüyen marka oldu. Avrupa’da da ekonomik segment içerisinde en çok büyüyen Türkiye Alo oldu. Dolayısıyla hem Türkiye içerisinde hem de Avrupa deterjan grubu içerisinde en hızlı büyüyen ve penetrasyon da en hızlı artıran marka oldu Alo.” (Kumaş Bakım Kategorisi Marka Yöneticisi ile Yapılan Görüşme,2018).</p> <p>Yöneticinin ifadelerinden anlaşıldığı üzere, Alo markası retro pazarlama uygulamaları sonucunda 17 P&G markası arasından en çok büyüyen marka olmuştur. Araştırmaya başlarken retro pazarlamanın bir markaya bu denli etki edeceği öngörülen bir durum değildi. Alo’nun hem Türkiye hem de Avrupa deterjan grubu içerisinde en hızlı büyüyen marka olması, retro pazarlama uygulamalarının doğru uygulandığında işletmeye ne derece fayda sağlayabileceğini göstermektedir. Sonuç olarak, Fruko ve Tamek markasında olduğu gibi Alo markasının ürün satışlarında da retro pazarlamaya bağlı olarak bir artış gözlemlenmiştir.</p>
<p>Beyaz Eşya Markası</p>	<p>“Özellikle genç hedef kitleye iletişim yapıldığı dönemde retro ürünlerin satışında artış gözlemlendi.”</p> <p>Yöneticinin son ifadesine göre marka, en iyi sonuçları gençlere yönelik yapılan çalışmalardan almıştır. Öyleyse markanın retro ürünler için doğru bir hedefleme yapmış olduğundan söz edilebilir (Pazarlama Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018). Daha önce de belirtildiği gibi gençlere yönelik yapılan çalışmaların ürün satışlarını arttırmasında, gençlerin tüketim davranışını alışkanlık haline getirmesinin büyük bir payı vardır.</p>

5.7.6. Retro Pazarlama Uygulamalarından Alınan Sonuçlar

Markanın retro pazarlama uygulamalarından aldığı sonuçlar, bu anlayış çerçevesinde gerçekleştirilen uygulamaların büyüklüğüne, yönetimine ve sürekliliğine göre değişkenlik gösterebilir. Araştırmaya

katılan yöneticilerin, “Markanız, retro pazarlama uygulamalarından nasıl bir sonuç aldı?” sorusuna verdikleri cevaplar aşağıda ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Tablo 7. Retro Pazarlama Uygulamalarından Alınan Sonuçlar

<p>Fruko</p>	<p><i>“(...)Bu süreç çok doğal oldu; biz işe tüketicilerden başladığımız için yani onlardan duyduklarımızı uyguladığımız için geri dönüşü de beklediğimiz yönde oldu. Bunun yanı sıra ekonomik anlamda da önemli sonuçlar aldık. Gazlı içecekler pazarı aslında çok oturmuş bir pazar, dolayısıyla pazarı büyütmek, hacim büyümesini yakalamak çok kolay değil. Ama biz hem hacimde büyüdük hem de ciroda çift haneli büyümeler gördük.”</i> (Pazarlama Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018).</p> <p>Fruko, kampanya kapsamında tüketicilerden olumlu yönde geri dönüşler almış ve bunu performans ölçmeye dair yapılan araştırmalarla doğrulamıştır. Bu araştırmalar ile birlikte Fruko, marka imajındaki gelişmeleri de gözlemlene şansı bulmuştur. Marka yöneticisi retro pazarlamanın ekonomik anlamda kazanımlarından da söz etmiştir. Yöneticinin ifadelerine göre Fruko, retro pazarlama uygulamalarının kullanımıyla zor olanı başararak pazarda ve ciroda beklenmedik büyümeler yaşamıştır.</p>
<p>Tamek</p>	<p><i>“Bizim açımızdan güzel bir proje oldu; retro ürünlere olumlu dönüşler aldık. Retro pazarlamanın marka imajımıza olumlu bir yansıması oldu. Bunun yanı sıra ekonomik getirileri de oldu. Pazar payımızda bir büyüme söz konusu...”</i>(Tamek Pazarlama Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018).</p> <p>Tamek yöneticisi, tüm süreci olumlu olarak değerlendirmiş ve retro pazarlamanın marka imajlarını geliştirdiğinden söz etmiştir. Yöneticinin bu ifadeleri, araştırmanın ikinci bölümde verilen “Retro pazarlama marka imajını geliştirir” yönündeki bilgilerle örtüşmektedir. Yönetici sonraki ifadesinde markanın, Migros’un düzenlemiş olduğu kampanyaya katılmış olduğuna dair bilgiler vermiştir. Bilindiği gibi, Alo da bu kampanyaya katılmış, ancak pek verimli sonuçlar alamamıştı. Tamek yöneticisi ise bu kampanyaya farklı ürün kategorisine ait ürünlerle de katıldıklarını ve olumlu sonuçlar aldıklarını ifade etmiştir.</p>
<p>Alo</p>	<p><i>“Çok olumlu, çok pozitif yorumlar aldık. Ben bir tüketicinin deterjan reklamını izledikten sonra, “ağlamak istiyorum” dediğini daha önce hiç duymadım. Deterjan kadınların bıktığı, yorulduğu ev işlerinin bir parçası aslında. Bu duruma rağmen hem sosyal medyadan hem de bire bir iletişime geçtiğimiz tüketicilerden çok güzel tepkiler aldık. Bu uygulamalardan önce Alo pazarda 4. sıradaydı, ama şu anda pazar payında 3 penetrasyonda lider. Tozlu Alo, şu an Omo’yu ve Ariel’i geçerek kategori lideri oldu”, “İmaj ölçümlerinde ise son 10 yılın en iyi sonuçlarına ulaştık. Sonuç olarak hem pazar payı hem penetrasyon hem ciro büyümesi hem de anlattığım tüm bu marka metriklerinde rekor kıran bir kampanya oldu bizim için”</i>(...) (Kumaş Bakım Kategorisi Marka Yöneticisi ile Yapılan Görüşme,2018).</p> <p>İfadeleri yorumlamadan önce Alo yöneticisinin görüşme anındaki tutum ve davranışlarını yorumlamak, sonuçların daha detaylı olarak değerlendirilmesi açısından gerekli görülmektedir. Alo yöneticisi, markanın yakalamış olduğu başarılarından söz ederken âdeta o süreci yeniden yaşıyormuşçasına bir heyecana kapılmıştır. Yönetici, bu heyecanını tüketicilerden gelen pozitif yorumları aktarırken de sürdürmüş ve tüketicinin hislerini, kendi duygularını gizlemeden ifade etmiştir. Daha da ötesi yönetici, Alo şarkısının umut verici sözler içerdiğinden bahsederken şarkının bir bölümünü seslendirmiştir. Bu da yöneticinin gerek şarkıyı gerek ise bu projeyi ne derece özümlediğini göstermektedir. Pazarlama yöneticisi, retro uygulamalardan ne tür sonuçlar elde ettiklerini anlatırken ilk olarak tüketiciden aldıkları beklenmedik geri dönüşler üzerinde durmuştur. Alınan sonuçlardan en dikkat çeken ise markanın pazarda 4. sıradan 3. sıraya yükselmiş olmasıdır. Bu sonuçlar rakiplerin pazardaki konumunu etkileyen türden olup retro pazarlamanın markaya direkt olarak yansıyan faydalarını göz önüne sermektedir. Ayrıca marka, “mevcut hanelerin yüzde kaçına son bir yılda en az bir kez alo girdi” şeklinde bir ölçüm yapan penetrasyonda lider konumuna yükselmiştir.</p>
<p>Beyaz Eşya Markası</p>	<p><i>“Ürün görsel olarak çok sevildi, başarılı bir iletişim faaliyeti de oldu, tüketicilerle de buluşturduk, geldiler, merak ettiler, gördüler, dokundular, ikna oldular, ama fiyat bariyeri tüketicilere biraz yüksek geldi. Retro dolaplarda 8 aylık süreç sonunda zararı göze alarak ürün fiyatlarını yarı yarıya düşürdük. Elimizde hazır ürün vardı, oturduk düşürdük, zaten insanlara ulaşmak istiyoruz, ürünü temin ettik, ürünün stok maliyeti de var, yani bunu elimizde tutmanın kimseye bir faydası yok. Orada idari bir karar aldık; zararı göze alıp ürün fiyatlarını yarı yarıya düşürüp gerçekten zararına verdik, ama bundan sonra çok ciddi erişim sağlandı. 1 yıllık stok üç ay içerisinde bitti.”</i> (Pazarlama Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018).</p> <p>Pazarlama yöneticisi tüketicilerden olumlu yönde geri dönüşler aldıklarını belirtmiştir. Pazarlama yöneticisi, diğer iki markadan farklı olarak sosyal medyada yapılan çalışmaların sonuçlarını ve marka sadakat endeksindeki artışı dile getirmiştir. Yönetici, retro pazarlama uygulamalarının ürün satışlarını artırdığını gelecekte ise markanın satış performansına katkı sağlayabileceğini ifade etmiştir. Özetle Fruko, Tamek, Alo ve beyaz</p>

	eşya marka yöneticileri retro pazarlamanın tüketicileri olumlu yönde etkilediğini, markanın imajını geliştirdiğini, tüm bunların ise ürün satışlarında bir artışa neden olduğunu belirtmişlerdir. Bu da markaların birbirlerine benzer sonuçlar aldıklarını göstermektedir. Şu ana kadar ağırlıklı olarak retro pazarlamanın olumlu yönlerinden söz edildi. Burada ise retro pazarlamanın tüketiciyi etkileyen olumsuz yönünden söz etmek mümkündür. Yöneticinin ifadelerinden anlaşıldığı üzere, tüketicilerin arzusu veya duyguları retro ürünü satın almak için yeterli olamamıştır. Bunun nedeni, fiyat unsurunun tüketici için ürünü satın alıp almama noktasında diğer unsurlardan önde geliyor olmasıdır. Dolayısıyla ürünün fiyatı, markanın retro pazarlama kapsamında başarıya ulaşmasında etkili rol oynamaktadır. Bu bağlamda, beyaz eşya markasının yapmış olduğu yarı yarıya fiyat indirimi, ürünün geniş ölçüde yankı uyandırmasına yol açmıştır.
--	--

5.7.7. Markaların Retro Pazarlamaya Dair Gelecekteki Stratejileri

Retro pazarlama akademisyenlerin ve yöneticilerin ilgisini yeni yeni çekmeye başlamıştır. Retro pazarlamanın kuruma/markaya sağladığı yararların anlaşılmasıyla birlikte kullanımının yaygınlaşacağı düşünülmektedir (Türkyılmaz, 2016: 43). Araştırmaya katılan yöneticilerin, “Gelecekte de retro pazarlama faaliyetlerine devam etmeyi düşünüyor musunuz?” sorusuna verdikleri cevaplar aşağıdaki gibidir.

Tablo 8. Markaların Retro Pazarlamaya Dair Gelecekteki Stratejileri

Fruko	<p>“Diğer markalarımıza baktığımız zaman hepsi köklü ve özel markalar. Yedigün, Pepsi, bunların hepsi yılların markası. Bunlara yönelik retro pazarlama çalışmaları yapmak da mümkün; kendilerini geliştiren değiştiren markalar sonuçta. Ancak bu markaların Fruko kadar net oturacağını düşünmüyorum. Geçen yıl Migros’un nostalji kampanyasında Pepsi’nin 80’li yıllardaki dizaynını yaptık, o da çok beğenildi. Sonuç olarak Fruko kadar öne çıkmayacak olsalar da diğer markalarımız içinde bu tür çalışmalar yapmayı düşünüyoruz.” (Pazarlama Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018).</p> <p>Fruko’nun Pepsico bünyesinde bulunan bir marka olduğu düşünüldüğünde yöneticinin, Pepsico’ya ait diğer markalar hakkında da yorum yapması doğal bir durumdur. Bu bağlamda yönetici, sahip oldukları köklü geçmişe bağlı olarak Yedigün, Pepsi gibi diğer markalar için de retro pazarlama yapılabileceğinden söz etmiştir. Yöneticilerin ifadelerinde dikkat çeken nokta ise bu markalar için yapılacak olan retro uygulamaların Fruko kadar yankı uyandıramayabileceği ihtimalidir. Marka yöneticisi, Fruko’nun ürün hikâyesi açısından Pepsico bünyesinde bulunan diğer markalardan önde olduğunu düşünmektedir.</p>
Tamek	<p>“İleride de retro pazarlama yapmayı düşünüyoruz. Mesela Migros’un nostaljik ürünler kampanyası yeniden yapıyor. Köklü marka olduğunuzu belirtmek için o tarz kampanyalara katılmak gerekiyor. Cam şişede eski ketçap ve reçellerimiz var, onları yeniden üretmek istiyoruz. Bu bizim eski bir marka olduğumuzu göstermemiz açısından önemli...” (Pazarlama Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018).</p> <p>Yönetici son ifadesinde, Migros’un düzenlemiş olduğu yeni kampanyaya da katılacaklarını belirtmiştir. Ancak bu kez cam şişe ile öne çıkan ürünün, meyve suyu değil de ketçap ve reçel olacağı ifade edilmektedir. Bu durum, markanın retro pazarlamayı benimsediğine ve gelecekteki planlarına dahil ettiğine bir işaret olarak değerlendirilebilir. Bu, marka yöneticisinin “kahverengi şişelerin marketlere sürekli olarak listeleneceği” yönündeki ifadelerinden de anlaşılmaktadır.</p>
Alo	<p>“Biz, 40.yılda Alo ile zeki Müren’i tekrar bir araya getirdik, ancak bundan sonraki tüm reklamlarımızda bu şarkıyı kullandık.” (Kumaş Bakım Kategorisi Marka Yöneticisi ile Yapılan Görüşme,2018).</p> <p>Alo yöneticisi diğer markalardan farklı olarak bu işi devamlı hale getirdiklerinden söz etmiştir. Markanın diğer reklamlarına bakıldığında Zeki Müren’in seslendirdiği “size Alo diyorum” şarkısıyla karşılaşılmaktadır. Bu da markanın yakalamış olduğu başarıyı sürdürmek adına yapmış olduğu bir strateji olarak değerlendirilebilir.</p>
Beyaz Eşya Markası	<p>“Gelecekte de bu tür çalışmalara devam etmeyi düşünüyoruz. Her yıl aynı dönemde retro ürünlerin lansmanını gerçekleştirerek bu pazarlama çalışmalarını sürekli kılmak istiyoruz. Bununla birlikte, ileriye yönelik başka planlarımız da var; farklı elektronik ürünler. Küçük ev aletleri, mutfak ürünleri, bunlar var aklımızda. Bunlarda dizayn avantajı da var.” (Pazarlama Yöneticisi ile Yapılan Görüşme, 2018).</p> <p>Bu ifadelerden markanın gelecekte de farklı ürünler özelinde retro pazarlama çalışmalarına devam edeceği anlaşılmaktadır. Marka, küçük ev aletlerine yönelerek hem dizayn hem maliyet hem de hedef kitleye ulaşılabilirlik anlamında bir avantaj sağlayabilmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca yönetici, bu küçük ürünlerin retro</p>

ruhunu yansıtmak açısından daha önce üretilen büyük eşya grubundan daha etkili olabileceğine değinmiştir. Tüm bu ifadelerden hareketle söylenebilir ki yakın zamanda retro ürün çeşitliliğinin artması ve retronun şimdi olduğundan daha yaygın hale gelmesi söz konusudur. Bu da markanın, retro pazarlamayı gelip geçici bir tutku olarak görmediğini, aksine gelecekteki planlarında retro pazarlamaya yer verdiğini göstermektedir.

6. Sonuç

Yaşanan değişim ve dönüşümlerle birlikte pazar yapılarında ve buna bağlı olarak da tüketici istek ve arzularında birtakım değişikliklerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu değişim ve dönüşümlerin ekonomik, kültürel, sosyal alan başta olmak üzere hayatın her alanını etki altına alması, yeni bir pazarlama anlayışının ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır. Markaların tüketicilerle güçlü ilişkiler kurduğu tüketici odaklı bir yaklaşım. Bu yeni anlayış içerisinde ortaya çıkan kavramlardan biri olan retro pazarlama tüketicilerin hatıralarına, özlemlerine, deneyimlerine yönelik uygulamaları içermekte ve bu yönüyle diğer kavramlardan ayrılmaktadır. Çalışmada “Retro pazarlama anlayışını benimseyen ve stratejilerine dâhil eden markaların retro ürün veya uygulamaları nasıl geliştirilir; sürecin ortaya çıkışı, gelişimi ve sonucu nasıldır?” sorusuna yanıt aranmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılmış ve örnek olay çalışması yapılmıştır. Bu bağlamda Türkiye’de retro pazarlama yaklaşımı çerçevesinde retro ürün/hizmet geliştiren Fruko, Tamek, Alo ve bir beyaz eşyada markasının yöneticileri ile görüşmeler yapılmış ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniğine uygun olarak hazırlanan araştırma sorularına yanıtlar alınmıştır. Araştırma soruları dikkate alındığında ulaşılan sonuçlar:

- Markalarda retro pazarlama fikrinin ilk ortaya çıkış süreci: Fruko’nun retro pazarlamayı tercih etmesinde, tüketici odaklı araştırmalardan elde edilen sonuçlar etkili olmuştur. Tamek markası da tüketicilerden gelen talepler üzerine retro pazarlamaya başlamıştır. Alo’nun retro pazarlamayı tercih etmesinde ise tüketici taleplerinden ziyade markanın o an bulunduğu konum etkili olmuştur (Kötü gişatın önüne geçmek). Beyaz eşya markasının retro pazarlamayı tercih etmesinde, rakiplerinden farklılaşma isteği ve var olan farklılığı marka lehine geliştirme isteği yatmaktadır.
- Yeniden geliştirilecek olan ürün ve hizmetin belirlenmesi: Fruko, geçmişte sevilen bir reklamı yeniden canlandırmıştır. Tamek’in yeniden geliştirilecek olan ürünü belirlemede tüketicilerden gelen talepler etkili olmuştur. Alo markası ise yeniden geliştirilecek olan ürünü belirlerken geçmişte ses getirmiş ve insanları etkilemiş bir hizmeti tercih etmiştir. Beyaz eşya markası yeniden tasarlanacak olan ürünü belirlerken ürünün köklü bir geçmişinin ve bir hikâyesinin bulunuyor olmasına dikkat etmiştir.
- Markaların retro pazarlama çerçevesinde geliştirmiş oldukları uygulamalar: Fruko, 80’li yıllarda “on yüz bin milyon baloncuk” sloganıyla yayınlamış olduğu reklamı, 2003 yılında aynı oyuncu ve aynı senaryo üzerinden yeniden canlandırmıştır. Bu dönemde marka; logosunu ve ambalajını geçmişe uyarlayarak yeniden dizayn etmiştir. Tamek, retro pazarlama kapsamında yeniden geliştirmiş olduğu ürünü için üç ayrı reklam filmi çekmiştir. Bu reklam filmleri sırasıyla 60, 70 ve 80 kuşağına hitap etmekte ve ürünün pazarda varlığını sürdürdüğü her on yıla gönderme yapmaktadır. Retro ürünler, kurumun web sitesinde ve diğer çeşitli haber sitelerinde tüketiciye duyurulmuştur. Bunların yanı sıra Tamek, Migros’un düzenlemiş olduğu nostalji kampanyasına katılarak retro ürünlerini raflarda sergilemiştir. Alo ise, 80’lerde çekmiş olduğu reklam filmini 2016 yılında günümüz şartlarından yararlanarak yeniden canlandırmış ve televizyonda yayınlanmıştır. Marka bununla birlikte Migros’un düzenlemiş olduğu Nostaljik Ürünler kampanyasına da katılmıştır. Marka, retro uygulama sonrasında çeşitli bilimsel araştırmalar ile çalışmaların etkinliğini ölçmüştür. Beyaz eşya markası, araştırmaya dahil olan diğer markalardan farklı olarak mağaza içi etkinlikler düzenlemiş ve özel teşhir alanları oluşturmuştur. Marka, sosyal medya ağırlıklı olarak iletişim çalışmaları yürütmüştür.
- Markaların retro pazarlama çerçevesinde belirlemiş oldukları hedef kitle: Fruko markasının ana hedef kitlesi gençlerdir. Tamek ise ana hedef kitle olarak 25 üstü yaş gruplarını belirlemiştir. Alo, yaş grubu olarak belirli bir hedeflemeye gitmemiş ancak ürünün bulunduğu kategori gereği “kendi çamaşırını kendi yıkayan tüketicilere” hitap etmiştir. Beyaz eşya markası ana hedef kitle olarak genç kitleyi hedeflemiştir.

- Retro pazarlama uygulamalarından alınan sonuçlar: Fruko, retro pazarlama uygulamaları sonucunda tüketicilerden olumlu yönde geri dönüşler almış ve marka imajında yaşanan gelişmeleri gözlemleme şansı bulmuştur. Marka bununla birlikte, ekonomik anlamda da gelişmeler kaydederek pazar payında ve ciro da çift haneli büyümeler yaşamıştır. Tamek, retro pazarlama uygulamaları sonucunda özellikle hedeflemiş oldukları kitleler ile ilişkilerini geliştirmiştir. Tüketiciden markaya gelen geri bildirimler, retro pazarlamanın marka imajına olumlu yönde katkı sağladığını göstermektedir. Marka aynı zamanda, retro ürünün satışlarıyla pazar payında bir büyüme yaşamış, rakiplerine karşı üstünlük elde etmiştir. Yakalanan bu başarı markanın marketlere ve diğer dağıtıcı gruplara ürün listelemesini dolayısıyla ürünün raflarda yerini almasını kolaylaştırmıştır. Alo markası da benzer şekilde retro pazarlama uygulamaları sonucunda imaj ve penetrasyon ölçümlerinden başarılı sonuçlar elde etmiştir. Marka aynı zamanda penetrasyonda liderliğe, pazar payında ise üçüncülüğe yükselmiştir. Retro uygulamalardan sonra ürünün tozlu paketi kategori liderliğine yükselmiştir. Uygulama sonrası gençler üzerinde yapılan bir araştırmada Alo, kategorisinde marka bilinirliği en yüksek olan marka çıkmıştır. Beyaz eşya markası ise retro uygulamalardan sonra tüketicilerden olumlu yönde geri dönüşler almıştır. Markanın yapmış olduğu sosyal medya etkinlikleri, kulaktan kulağa yayılarak ürünün geniş bir kitle tarafından duyulmasına olanak tanımıştır. Retro ürün her ne kadar ilgi görse de marka fiyat engeline takılmıştır. Bu engel üründe yapılan fiyat indirimi ile ortadan kaldırılmış ve marka kısa sürede beklenmedik bir satış rakamına ulaşmıştır.
- Markaların retro pazarlamaya dair gelecekteki stratejileri: Fruko, 14 yıl aralıklarla iki kez retro kampanya uygulayarak ürünlerini ikinci kez geçmişe uyarlamıştır. Fruko, ayrıca diğer reklamlarında da “on yüz bin milyon baloncuk” sloganını kullanarak retro kampanyalara göndermede bulunmaktadır. Tamek, uygulamalardan alınan başarılı sonuçlardan dolayı gelecekte de bu tür ürünler üreteceğinin işaretini vermektedir. Bu doğrultuda marka, yakın bir zamanda gerçekleştirilecek olan Migros Nostalji Kampanyası’na farklı ürünler ile katılacağını belirtmiştir. Alo, retro pazarlama uygulamaları kapsamında geliştirmiş olduğu reklamın ve reklamda seslendirilen şarkının, tüketici üzerindeki olumlu sonuçlarına dayanarak sonraki tüm reklamlarında aynı şarkıya yer vermiştir. Bu bağlamda marka, retro pazarlamayı benimsemekte ve sürekli olarak faydalanacağı bir strateji olarak değerlendirmektedir. Beyaz eşya markası, ilk retro pazarlama uygulamasını 2005’te piyasaya sürdüğü retro buzdolabı ile gerçekleştirmiştir. Marka, sonraki yıllarda da retro ürünler geliştirmeye devam etmiştir. Gelecekte ise markanın küçük ev aletleri, mutfak aletleri gibi eski ürünleri günümüze uyarlayacağı belirtilmektedir.

Genel bir çerçevede özetlenecek olursa araştırmada ulaşılan sonuçlar;

- Markalarda retro pazarlama fikrinin ortaya çıkış süreci birbirinden farklılık gösterir. Retro pazarlamanın tercih edilmesinde belirli bir neden olmayıp nedenler markadan markaya değişkenlik göstermektedir.
- Retro pazarlama kapsamında hangi ürün veya hizmetin yeniden canlandırılacağı markaların belirlemiş olduğu kriterlere göre değişkenlik gösterir. Ürünün köklü bir geçmişe sahip olması, zamanında tüketicileri etkilemiş olması ve tüketiciler tarafından talep ediliyor olması bu kriterlerden bazılarıdır.
- Markaların retro pazarlama uygulamaları, “eski reklamın günümüze uyarlanması”, “eski ürünün günümüze uyarlanması” olmak üzere iki farklı biçimde geliştirilir.
- Retro pazarlama, markaların hem tüketicilerle ilişkilerini geliştirme hem de ekonomik beklentilerini karşılama konusunda etkilidir. Retro pazarlamadan alınan sonuçlar markaları tatmin etmektedir.
- Retro pazarlama markaların uzun yıllar faydalanabileceği bir yaklaşımdır.

Betimsel analiz sonucunda, markaların retro pazarlama uygulamalarının genel olarak kuramsal çerçeveye ile örtüştüğü; ancak markaların birbirleriyle karşılaştırıldıklarında uygulama sürecinde benzerliklerin yanı sıra farklılıkların da söz konusu olduğu; benzerliklerin daha çok uygulama sonuçlarından, farklılıkların ise fikrinin ortaya çıkış sürecinden, retro pazarlamanın uygulanış biçiminden, belirlenen hedef kitleden ve yapılan iletişim çalışmalarından kaynaklandığı söylenebilmektedir. Araştırmada ulaşılan sonuç-

lar ışığında markalara şu öneriler yapılabilir: Post-modern pazarlama stratejileri arasında duygulara dayanan bir yaklaşım olarak öne çıkan retro pazarlama, her geçen gün markalar için daha da önemli hâle gelmektedir. Pazarda ve tüketicilerin zihninde yerini kaybetmek istemeyen markaların diğer pazarlama stratejileri ile birlikte retro pazarlama uygulamalarına önem vermeleri gerekmektedir. Retro pazarlama uygulamalarından yararlanmak isteyen markaların, köklü bir geçmişe ve zamanında tüketiciler tarafından ilgi görmüş; hâlâ unutulmamış ürün/hizmete sahip olmaları gerekmektedir. Aksi takdirde istenilen başarı yakalanamayabilir.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma 2018 yılında kabul edilen yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Çalışmada 2018 yılına ait veriler kullanıldığı için etik izin alınmasını gerektirecek bir durum söz konusu değildir.

Destek Beyanı

Araştırmam herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Makalemlerim ilgili çıkar çatışması durumu söz konusu değildir.

Kaynaklar

- Akar, R. V. ve Cenkseven, F. (2005). Eğitim araştırmalarında örnek olay (vaka) çalışmaları tanımı, türleri, aşamaları ve raporlaştırılması. *Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(10), 126- 139.
- Alo Reklamı, (2016). Size Alo Diyorum, Erişim Adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=bDBE2XzJ6pE>.
- Altındağ, M. (2005). Nitel Araştırma Teknikleri, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul.
- Altuntuğ, N. (2011). "Değerlere Hitap Eden Pazarlamanın Nostalji Boyutu", *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2, 265-273.
- Arastaman, G., Fidan, İ. Ö. ve Fidan, T. (2018). Nitel Araştırmada Geçerlik ve Güvenirlik: Kuramsal Bir İnceleme. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 37-75.
- Aytaçlı, B. (2012). Durum çalışmasına ayrıntılı bir bakış. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3 (1), 1-9.
- Baskarada, S. (2014). Qualitative Case Study Guidelines. *The Qualitative Report*, 19(40), 1-18.
- Koç, Y. (2017). Sosyal bilimlerde örnekleme kuramı. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 5(47),480-495.
- Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenilirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *Doğuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28.
- Baxter, P. ve Jack, S. (2008). Qualitative Case Study Methodology: Study Design and Implementation for Novice Researchers. *The Qualitative Report*, 13(4), 544-559.
- Blythe, J. (2014). Principles and Practice of marketing. California: sage publications.
- Brown, S. (1999), "Retro-Marketing: Yesterday's Tomorrows, Today!", *Marketing Intelligence and Planning*, 17(7), 363-376.
- Brown, S. (2001), *Marketing: The Retro Revolution*, Sage Publications. Erişim Adresi books.google.com
- Brown, S., Kozinets, R. ve Sherry, j. (2003). Teaching Old Brands New Tricks: Retro Marketing and the Revival of Brand Meaning. *Journal of Marketing*, 67,19-33.

- Castellano S., Ivanova O., Adnane M., Safraou I., Schiavone F. (2013). Back to the future: Adoption and diffusion of innovation in retro-industries. *European Journal of Innovation Management*, 16, 385-404.
- Clemente-Ricolfe, J. ve Enguer-Goslbez, P. (2018). "Exploring the potential market for retro products: an empirical analysis", *Italian Sociological Review*, 8 (3), 379-396.
- Creswell, J. W. (2003). *Research design: qualitative, quantitative and mixed methods approaches*. California: Sage Publications.
- Davey, L. (1991). The application of case study evaluations. *Practical Assessment, Research Evaluation*, 2(9).
- Davis, F. (1979). *Yearning for Yesterday: A Sociology of Nostalgia*, Free Press, New York. Erişim Adresi Worldcat.org.
- Demir, F. O. (2008). Pazarlamanın Nostaljik Oyunu: Retro Markalama, *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 33, 29-41 <http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuifd/article/view/1019008316/>.
- Doğaner, M. C. ve Çakır, F. (2018) Retro Pazarlama Yaklaşımı Üzerine Literatür Taraması, *International Congress of Political, Economic and Financial Analysis*. 26-28.
- Eser, Z. (2007). Nostaljinin pazar bölümlene değişkeni olarak kullanılması üzerine kavramsal bir çalışma. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 115-130.
- Fiat 500 modeli (2021, 29 Mart) Erişim Adresi: <https://www.webtekno.com/fiat-500-yillar-icerisindeki-degisimi-gorseller-h88096.html>.
- Fruko Reklamı, (2017). <https://www.youtube.com/watch?v=ebcj5pyHJuM>.
- Gökalliler, E. ve Arslan, Z. (2015). Geçmişle bağ kuran bir pazarlama yaklaşımı: retro pazarlama perspektifinden tüketicilerin marka kimliği ve marka imajına bakış açıları üzerine bir araştırma, *Global Media Journal: Turkish Edition*, (11), 240-260.
- Guba, E. G. ve Lincoln, Y. S. (1982). Epistemological and methodological bases of naturalistic inquiry. *Educational Communication and Technology Journal*, 30 (4), 233-252.
- Holbrook, M. B. ve Kuwahara, T. (1998). Collective Stereographic Photo Essays: An Integrated Approach to Probing Consumption Experiences in Depth, *International Journal of Research in Marketing*. 15.
- Korkmaz, S., Eser, Z. ve Öztürk, Z. (2009). *Pazarlama: Kavramlar-İlkeler- Kararlar*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Loveland, K.E., Smeesters, D. ve Mandel, N. (2010). Still preoccupied with 1995: the need to belong and preference for nostalgic products. *Journal of Consumer Research*, 37(3), 393-408.
- Merlo, E. ve Perugini M. (2015). The revival of fashion brands between marketing and history. *Journal of Historical Research in Marketing*, 7(1), 91.
- Size Alo diyorum hashtag (2021, 30 Mart) Erişim Adresi: <https://twitter.com/hashtag>.
- Son dönemin Modası Retro pazarlama, (2018, 18 Nisan) Erişim Adresi: <https://www.thebrandage.com>.
- Tamek web sitesi, (2021) Erişim Adresi, www.tamek.com.tr.
- Tamek Meyve suyu reklamı (2021, 29 Mart) Erişim Adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=gKOi-Ezv8D1o>
- Tekeoğlu, N. T. ve Tıgılı, M. (2016). "Retro pazarlama açısından halen var olmayan eski markaların tüketiciler tarafından anımsanması ve tanınması üzerine bir pilot çalışma". *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12, 278-290.

Tüm Zamanların En Çok Satan Cepleri (2021, 30 Mart) Erişim Adresi: <https://shiftdelete.net>.

Türkyılmaz, C. A. (2016). Geçmişin Gücü: Retro Pazarlama, İstanbul: Beta Yayınları.

Vural, R. ve Cenkseven, F. (2005). Eğitim Araştırmalarında Örnek Olay (Vaka) Çalışmaları: Tanımı, Türleri, Aşamaları ve Raporlaştırılması, Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi, 6(10),121-138.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri, Ankara: Seçkin Yayınları.

Yin, R. (1994). Case Study Research Design and Methods, Sage Publications, U.S.A.

Yin, R. (2009). Case study research: Design and methods (4th Ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Yüksel, M. S. (2014). Modern pazarlamada yeni bir yaklaşım: retro pazarlamanın tüketici algısına etkisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Görüşmeler

Bir Beyaz Eşya Markasının Pazarlama Yöneticisi, İstanbul (13.04.2018).

Fruko Gazlı İçecekler Kıdemli Pazarlama Yöneticisi, İstanbul (14.05.2018).

P&G Türkiye ve Kafkasya Kumaş Bakım Kategorisi Marka Müdürü, İstanbul (02.04.2018).

Tamek Ürün ve Ambalajdan Sorumlu Pazarlama Yöneticisi, İstanbul (13.03.2018).

Mimar Dergisi'nin Arkitekt Dergisi'ne Evrilmesi Sürecinin (1931-1934) İçerik Analizi

Elif ATICI*, Terane Mehemedova BURNAK**

Mimar Dergisi'nin Arkitekt Dergisi'ne Evrilmesini Sürecinin (1931-1934) İçerik Analizi

Content Analysis of the Evolution of Journal of Mimar to Journal of Architecture (1931-1934)

Özet

Mimarlık, insan yaşamını konu olan disiplinler arası bir olgudur. İnsanın gelişimiyle birlikte şekillenen mimarlık sadece pratik anlamda değil teorik anlamda da kendini göstermektedir. Ülkemizde teorik anlamda birçok çalışma yapılmaktadır. Bu çalışmaların paylaşıldığı birbirinden farklı dergiler bulunmaktadır. Mimar Dergisi Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'nin alanında ilk dergisidir. Bu sebeple bu derginin tanınması, mimarlık okumalarında önemli bir hal almaktadır. Ancak dergi adını kısa süreli koruyabilmiştir. Mimaradıyla kurulan dergi harf devrimiyle birlikte Arkitekt olarak yayın hayatını sürdürmüştür. Bu çalışmada; Cumhuriyet dönemindeki Mimar Dergisi'nin adını değiştirmeden önceki süreçte ele aldığı konuları incelemek ve derginin genel profilini saptamak temel amaçtır. Çalışma kapsamında derginin adı değişmeden önceki süreç olan 1931-1934 yıllarındaki sayılar incelenmiştir. İnceleme yöntemi olarak, bibliyometrik analizden yararlanılmıştır. Bu inceleme kapsamında 509 makale (çalışma) yer almaktadır.

Abstract

Architecture is an interdisciplinary phenomenon that is the subject of human life. Architecture shaped with the development of human beings manifests itself not only in practical terms but also in theoretical terms. There are many theoretical studies in our country. There are different journals where these studies are shared. Journal of Architect is the first magazine in the Republican Period of Turkey. For this reason, recognition of this journal becomes important in architecture readings. However, the journal was able to preserve its name for a short time. The journal, founded under the name of Architect, continued its publishing life as Arkitekt with the letter revolution. In this study; The main purpose is to examine the issues addressed by the Journal of Architect in the Republican period before changing its name and to determine the general profile of the journal. Within the scope of the study, the issues between 1931-1934, which is the period before the name of the journal was changed, were examined. As the method of investigation, bibliometric analysis was used. There are 509 articles (studies) within the scope of this review.

Anahtar Kelimeler: Zeki Sayar, mimarlık, mimarlık tarihi, mimarlık dergileri, Mimar/Arkitekt Dergisi

Keywords: Zeki Sayar, architecture, architectural history, architecture journals, Mimar / Journal of Arkitekt

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

Yaşam birikmişlikler üzerine kuruludur ve her yaşanan da geçmişte kalmaktadır. Geçmişte yaşanan her olay tarih kapsamında ele alınabilir. Tarihsel konular incelendiğinde merkezinde hep insanın, odak noktası olduğu görülmektedir. İnsanın yaşadıkları, deneyimledikleri zaman içerisinde gerçekleşir. Geçmişte kalanlar ise tarih olarak düşünülebilir. Ancak her geçmiş sadece tarih olarak nitelendirilmez. İnsanların yaşadıkları anılar da geçmişini oluşturmaktadır. Anıları ispatlamak için fiziksel bireye ihtiyaç duyulmamaktadır. Anıyı birlikte yaşayan insanlar bu anıyı daha çok dile getirebilirler; ancak bu insanlar olmadığında da anılar hatırlanabilir. Bu duruma kolektif hafıza denilmektedir (Halbwachs, 2017, s. 11,22). Tarih ile kolektif hafıza birbirine benzemektedir. İkisi arasındaki temel fark, tarihin değişimleri, kolektif hafızanın benzerlikleri dile getirmesidir (Halbwachs, 2017, s. 84-85). Bu sebeple tarihi süreç içerisinde insanların birlikte oluşturdukları yaşanmışlığın kolektif hafızayı meydana getirdiğini söylemek mümkündür. Toplum içerisinde yaşayan insanlar ister istemez sürekli bir temas halindedir. Bu temasın sonucunda da kolektif hafızanın oluşması kaçınılmazdır.

*Elif ATICI, Araştırma Görevlisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, elifatici.026@gmail.com, ORCID ID orcid.org/0000-0001-7163-2660

**Terane Mehemedova BURNAK, Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, teranem@gmail.com, ORCID ID orcid.org/0000-0001-8848-1870

Uğur Tanyeli'nin genel bir yaklaşımını aktaran Atasoy, genel olarak toplumsal tarih diye bir alan olduğundan bahseder. Bu alan içerisindeki mimarlık olguları da mimarlık tarihini meydana getirir. Ancak her ikisinde nerede başladığının ve nerede bittiğinin söylenmesini problemlili bulur (Atasoy, 2012). Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, mimarlığın her zaman insanla temas halinde olduğu; bu sebeple de merkezinde insan olan tarihin mimarlıkla yakından ilişkili olduğu söylenmektedir. Mimarlık tarihi düşünülmeden mimarlığın düşünülemediği dile getirilmiştir. Çünkü mimarlık nesnesi, mimarlık tarihiyle var olur. Mimarlık tarihi her şeyden önce dünyanın bir yerinden oluşturulan perspektif olarak ifade edilmektedir. Mimarlığı anlamak için belirli bir pencereden dünyaya bakmak gerekir. Çünkü mimarlık da diğer disiplinler gibi kendiliğinden meydana gelmez. Sokağa çıkıldığında görülen bir yapı için oluşturulacak yargılarda zihnin bir düşünceye sahip olması gerekmektedir (Tanyeli, 1997, s. 34-35). Bu durumu Uğur Tanyeli'nin yaklaşımıyla özetleyen Aksoy, mimarlığın toplumsallıkla uğraşmak olduğunu ve mimarlık tarihinin toplumsallık tarihi olduğunu belirtmiştir (Atasoy, 2012). Buradan çıkarımla, mimarlık tarihi toplumun tarihini ortaya koyar denilebilir. Toplumların kendi tarihlerini bilmesi de gelişmeleri için oldukça önemli bir husustur.

Merkezinde insan olan ve insanın anılarını oluşturmasına olanak sağlayan mimarlık, sahip olduğu tarihi geçmişle yaşananların bilinmesine ve insanlığın toplumsal olarak gelişimine ışık tutmaktadır. Her toplumun kendine ait bir kültürü ve bu kültür doğrultusunda şekillenen bir geçmişi vardır. İnsanların geleceklerine yön vermelerinde yaşadıkları toplumun geçmişini bilmeleri oldukça önemlidir. Bu sebeple, mimarlık alanının tarihi süreç içerisindeki gelişimine ışık tutan Mimar Dergisi toplumsal ve toplumun etkilediği mimarlığın gelişiminin anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti kendine ait kimlik oluşturmada ve modern hayata geçişte kapsamlı değişikliklere tanıklık etmiştir (Kul, 2011). Bu bağlamda mimarlığın bu değişikliklerden etkilenmesi kaçınılmaz bir hal almıştır. Cumhuriyet döneminden önce içinde bulunulan koşullar mimariyi de etkilemiştir. Cumhuriyet dönemine gelmeden önce hakim olan Osmanlı Mimarisi, 19. yüzyılın ikinci yarısında son zamanlarını yaşamıştır. Barok, ampir gibi son stilistik hamleler geri planda kalırken eklektik girişimler görülmektedir. Ancak önceki yüzyılların meydana getirdiği mimarlık, etkilici tarzıyla özellikle şehir merkezi dışındaki yerlerde varlığını bozulmamış bir biçimde sürdürmüştür. Genel olarak evlerin mimarisi, dönemin Rum ve Ermeni kalfaları tarafından oluşturulan kültürel izlere sahiptir. Sıra pencere sistemleri bu bağlamda dikkat çekmektedir. Bu hal Birinci Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür. Yenileşme hareketleri ilk olarak; resmi binalarda, askeri binalarda ve saraylarda kendini göstermiştir. Her ne kadar yenileşme olarak başlasa da ilk değişiklikler tamamen Osmanlı etkisinden bağımsız değildir (Eldem, 1973, s. 5). İkinci Meşrutiyet ile Osmanlı tarzını yeniden yaşatmak isteseler de eski ekolden farklı olarak kubbe, sivri kemer ve çiniler mimarinin başlıca ayırt edici belirtileri olmuştur. Ayrıca ülkemizde Cumhuriyet'in ilk yıllarında Akademi adı altında tek mimarlık okulu yer almaktadır (Eldem, 1973, s. 6).

Yapılan bu çalışmada mimarlık alanında ülkemizde ilk olarak kabul edilen Mimar Dergisi'nin adının değişmeden önceki makaleleri (çalışmaları) incelenmiştir. Bu incelemenin amacı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında mimarlık alanında yapılan çalışmaların hangi konulara değindiğini ortaya koymaktır. Böylece dönemin toplumunun tarihi hakkında da bilgiler edinilmiş olacaktır. Nitel araştırma olarak değerlendirilen bu çalışmada genel kaynak taramasından (literatür ve belge) yararlanılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlar, tablolar ve grafiklerle desteklenerek somut bir hale getirilmiştir. Bu değerlendirmede öne çıkan temaların belirlenmesi, sayısal olarak makale (çalışma) başlıklarında en çok kullanılan kelimelere göre olmuştur. Bu temaların yıllara göre birbiriyle olan ilişkisi ise SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) ile analiz edilmiştir. Bu şekilde niteliksel olarak değerlendirilen çalışma, niceliksel yönden de desteklenmiştir.

2. Cumhuriyetin Kuruluş Döneminde Mimar Dergisi'nin Kuruluşu

Osmanlı döneminde mimarlığa ilişkin süreli yayınlar, İkinci Meşrutiyet'in ilanı ile oluşan özgürlük ortamıyla gündeme gelmiştir. Bu bağlamda 1908 yılında mimar ve mühendislerin bir araya gelerek kurumsal bir mesleki oda kurmasıyla yayın hayatına başlayan Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası ile ilk adım atılmıştır. İlerleyen zamanlarda modern mimarinin ülkeye girmesi, mimari anlamda rekabetin artması ve iletişim kurma ihtiyacıyla bir araya gelme durumunu ortaya çıkarmıştır. Bu ihtiyaç doğrultusunda 1927 yılında Ankara'da kurulan Türk Mimarlar Cemiyeti ile İstanbul'da kurulan Güzel Sanatlar Birliği, mimari şube adımlarını oluşturmuştur. Modernleşme sürecinin getirisini olarak modern söylemler içeren Mimar Dergisi 1931 yılında yayın hayatına başlamıştır (Özgül, 2018).

2020, s. 208,212). Türkiye'nin bilinen ilk ticari mesleki dergisi, Mimar/Arkitekt dergisidir (Tanyeli, 2001, s. 35). Mimar Dergisi'nin projesi Abidin Mortaş, Abdullah Ziya Kozanoğlu, S. Akkaynak, Sedad Hakkı Eldem, I. Çeçen, Cemal ve Ş. Balmumcu ile başlamıştır. Ancak daha sonra Mortaş, Kozanoğlu ve Sayar'ın birlikteliğiyle yayın hayatına devam ederken 1942 yılından sonra bu süreci Cemal Sayar tek başına kendisi yürütmüştür. Zeki Sayar 1905 yılında İstanbul'da doğmuş ve Erken Cumhuriyet dönemi belgelerinin günümüze kadar ulaşmasını sağlayan Mimar ve daha sonra adı Arkitekt olan derginin ortaya çıkmasını sağlayan kişidir. Dergiye Mimar adını veren Zeki Sayar'dır (Dosya, 2010). Zeki Sayar'ın, Cumhuriyet dönemi mimarlarından Sedat Hakkı Eldem'den sonra en çok tanınan mimar olduğu söylenmektedir (Mimarizm, 2015). Sayar, 45 yıllık mimari deneyimi olan, projelerinde modern ve rasyonalist tavırda ısrarcı olmuş bir mimardır (İnan, 2015, s. 58). Ayrıca Cumhuriyet mimarlığını tasarlama ve planlamanın yanı sıra kuramsal oluşumda da oldukça etkisi görülmektedir (Ergut, 2001, s. 16). Zeki Sayar Arkitekt için gizli ve vazgeçemediği bir sevgili olduğunu belirtmiştir. Mimar olarak çalışarak kazandığı şeylerin çoğunun dergiye gittiğini ve bazen eşinin dahi bu durumdan haberdar olmadığını ifade etmiştir. Sayar, Arkitekt'in tek konusunun Türkiye'deki mimarların ve ne yapmaya çalıştıklarının insanlar tarafından bilinmesini sağlamak olduğunu dile getirmiştir (Batur, 1983, s. 84).

En erken mimarlık dergisinin 1909 yılında 12 sayı olarak bir yıl yayında kalan, Osmanlı Mühendis ve Mimar Cemiyeti Mecmuası olduğu ifade edilmiştir (Tuluk, 2009, s. 485). Türkiye'de mimarlık yayıncılığının öncüsü olarak kabul edilen Mimar Dergisi daha sonraki adıyla Arkitekt, mimarlık mesleğinin temsilcisi olarak tavrı sergilemiştir. CHP tarafından sahiplenilen derginin, genç Türkiye mimarlığının ve modernist bakış açısının ülkeye yayılması temel görevi olmuştur (Akay, 2018). 1931 yılında Zeki Sayar, Abidin Mortaş ve Abdullah Ziya Kozanoğlu'nun birlikteliğiyle yayınlanmaya başlayan dergi 1981 yılında yayın hayatına son vermiştir. Ancak 1935 yılında yapılan Dil Devrimi ile adının Arkitekt olması kararlaştırılmıştır (Wikipedia, 2020). Yapı sanat, şehircilik ve dekoratif sanatlar dergisi olarak gündeme gelen dergi daha sonra mimarlık, şehircilik ve belediyeçilik dergisi olarak varlığını sürdürmüştür. Ayda bir sayı çıkarması beklenen derginin iki ayda bir de yayınlandığı görülmüştür. Derginin İkinci Dünya Savaşı zamanında duraklama yaşadığı da söylenmektedir (Abacı, 2014). Mimar Dergisi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında mimarların seslerini duyurmasına olanak sağlamıştır. Cumhuriyet'in getirdiği modernleşme tavrı desteklemiştir. Mimarların sorunlarını dile getiren derginin amacı, mesleğin gelişmesi için çaba göstermektir. Bu bağlamda dönemin koşullarına göre alt başlıkları değişmiştir. 1940'larda mimarlık, şehircilik ve süsleme sanatları; 1950'lerde süsleme sanatı yerine belediyeçilik ve 1970'li yıllarda ise turizm konularıyla gündeme gelmiştir (Ergut, 2001, s. 20). Buradan çıkarımla derginin ele aldığı konuların toplumda yaşanan olaylarla ilgili olduğu söylenebilir. Ayrıca Türkiye'de bu yıllarda gündemde olan konuların toplumsal bir meslek olan mimarlığın teorik boyutunu da etkilediği ifade edilebilir.

Çalışma kapsamında yapılan analizlerde de görüleceği üzere, Mimar Dergisi'nde gündemi takip eden Haberler bölümü neredeyse her sayıda yer almıştır. Bu bölümde birlik kavramı sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bu kavramın aslında Güzel Sanatlar Birliği olduğu anlaşılmıştır

3. Güzel Sanatlar Birliği Mimari Şubesi

Ankara Örgütlenmesi: Ankara'nın başkent olmasından sonra imar politikaları öncelik kazanmıştır. Resmi binaların yapımı artmış ve İstanbul'dan çok sayıda mimar Ankara'ya gelmiştir. Resmi kuruluşlardaki işlerin yürütülmesinde zorluklarla karşılaşmıştır. Bu sebeple Ankara'ya gelen genç mimarlar tarafından 18 Şubat 1927 tarihinde Türk Mimarlar Cemiyeti kurulmuştur (MimarlarDerneği, 2021). İstanbul Birliği: Mimarlar, 9 Mart 1927'de İstanbul'dan bağımsız olarak Güzel Sanatlar Birliği Mimari Şubesi'ni kurmuşlardır. Güzel Sanatlar Birliği kurulmadan önce farklı aşamalardan geçmiştir. Bu aşamalar şu şekilde ifade edilebilir (MimarlarDerneği, 2021): 1909, Osmanlı Ressamlar Cemiyeti; 1921, Türk Ressamlar Cemiyeti; 1926, Sanay-i Nefise Birliği.

Güzel Sanatlar Akademisi'ne müdür olarak atanan Namık İsmail, akademinin tüm şubelerinin (resim, heykel, süsleme, mimarlık) mezunları ile Güzel Sanatlar Birliği'ni genişletmiştir. Bu şekilde ortaya Güzel Sanatlar Birliği Mimari Şubesi çıkmıştır (MimarlarDerneği, 2021). Ancak Ankara'nın örgütlenmesi ve İstanbul'un da birlik şubesi olması birlikte çalışmalarını zorlaştırmıştır. Bu sebeple 1934 yılında Ankaralı, İstanbullu ve İzmirli mimarlar Güzel Sanatlar Birliği Mimari Şubesi'nden bağımsız bir şekilde Türk Mimarlar Cemiyeti İstanbul Şubesi'ni kurmuşlardır. Ayrıca Güzel Sanatlar Birliği Mimari Şubesi kapanmamış, Türk Mimarlar Cemiyeti İstanbul Şubesi altında varlığını sürdürmüştür. Daha sonra geçirdiği aşamalar ise şu şekilde ifade edilebilir (MimarlarDerneği, 2021): 1939, Türk Yüksek

Mimarlar Birliği (Ankara merkez, İstanbul şube); 1954, TMMOB ve buna bağlı Mimarlar Odası; 1965, Türk Mimarlar Derneği (İstanbul şubesi kapanmış) ve Devam eden Mimarlar Derneği 1927 (Ankara).

4. Çalışma Metodolojisi ve Bulgular

Bu çalışmada; Cumhuriyet dönemindeki Mimar Dergisi'nin adını değiştirmeden önceki süreçte ele aldığı konuları incelemek ve derginin genel profilini saptamak temel amaçtır. Çalışma kapsamında derginin adı değişmeden önceki süreç olan 1931-1934 yıllarındaki sayıları incelenmiştir. Geriye kalan sayılar Arkitekt olarak yayımlanmıştır. Mimar Dergisi 1931 yılında 11 sayı; 1932 yılında 10 sayı; 1933 yılında ve 1934 yılında 11 sayı yayınlamıştır. Bu inceleme kapsamında 509 makale (çalışma) yer almaktadır. Tüm yayınlar makale olmadığı için ifade edilirken makale (çalışma) şeklinde ifade edilmiştir. Bu incelemenin amacı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında mimarlık alanında yapılan çalışmaların hangi konulara değindiğini ortaya koymaktır. Böylece dönemin toplumunun tarihi hakkında da bilgiler edinilmiş olacaktır. Nitel araştırma olarak değerlendirilen bu çalışmada genel kaynak taraması (literatür ve belge) kullanılmıştır. İnceleme yöntemi olarak, bibliyometrik analiz yönteminden yararlanılmıştır. Bibliyometrik çalışmalar sayesinde disiplinlerin ve araştırılan alanların yapısının tanınması sağlanmaktadır (Al & Coştur, 2007, s. 157). Mimar Dergisi'nin inceleme sürecinde 1931-1934 yıllarındaki sayıların kapakları ve içerikleri, Mimarlar Odası Arkitekt Veritabanı'ndan edinilen bilgiler doğrultusunda tablolar halinde ifade edilmiştir.

Ortaya çıkan sonuçlar tablolar, şekiller ve grafiklerle desteklenerek somut bir hale getirilmiştir. Bu değerlendirmede öne çıkan temaların belirlenmesi, derginin sayılarının makale (çalışma) başlıklarının analizi ile yapılmıştır. Sayısal olarak makale (çalışma) başlıklarında en çok kullanılan kelimelere göre temalar ortaya çıkmıştır. Oluşturulan tablolarda her yılın makale başlıkları bulunmaktadır. Bu başlıklar, öne çıkan temaların renkli olarak gösterilmesiyle ifade edilmiştir. Bunun sebebi, bu temaların buldukları yıllara ve sayılara göre farklılık göstermesidir. Bu temaların yıllara göre birbiriyle olan ilişkisi ise SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) ile analiz edilmiştir. Bu şekilde niteliksel olarak değerlendirilen çalışma, niceliksel yönden de desteklenmiştir. Yapılan araştırma kapsamında şu soruların cevabı aranmaktadır:

1-Mimar Dergisi'nin 1931-1934 yıllarındaki ele aldığı konular nelerdir?

2-Bu konularda öne çıkan temalar hangileridir?

3-Temaların içeriğini hangi konu ve kapsamlar oluşturmaktadır?

Oluşturulan içerik tablolarında kavramsal olarak öne çıkan konular sıralanmıştır. Bu sıralama şu şekilde olmuştur: Ev, mimar, proje, şehir, İstanbul, birlik, Ankara, sergi, villa. Yapılan sıralamada ev, mimar ve proje konularının sayısal çoklukla öne çıktığı görülmüştür. Bu sebeple 1931-1934 yıllarındaki sayılarda bu üç kavramın içeriğini oluşturan çalışmaların içeriği analiz edilerek bu kavramlara ilişkin alanlarda ne tür çalışmaların yapıldığı ortaya konulmuştur. Bu temalara ilişkin içerikler şu şekilde ifade edilebilir:

- Ev: Kişiyeye özel evler, çeşitli ev tipleri
- Mimar: Yurt içi ve yurt dışı mimari faaliyetler, ünlü mimarlar ve eserleri,
- Proje: Farklı işlevlere sahip yurt içi ve yurt dışı proje örnekleri
- Şehir: Şehir mimari ve usulleri, farklılaşan şehir yapısı
- İstanbul: İstanbul'da farklı işlevlere sahip yapı örnekleri
- Birlik: Güzel Sanatlar Birliği'nin faaliyetleri ve haberleri
- Ankara: Ankara'da farklı işlevlere sahip yapı örnekleri
- Sergi: Yapılan çeşitli sergiler
- Villa: Villa projeleri

Ayrıca neredeyse her sayıda haberler bölümünün yer aldığı görülmüştür. Bu bölüm, dönemin gündemine ışık tuttuğu için dikkat çekmiştir ve içeriğinde birlikte bahsedilir. Birliğin, bir araya gelmeye ihtiyaç duyulmasından ortaya çıktığı ve önemli bir kurum olduğu görülmüştür. 1931-1934 yıllarındaki dergi sayılarının kapakları da şekillerle ifade edilmiştir. Bazı dergi sayıları tek bir sayı olarak yayınlanmıştır. Örneğin; 1931 yılında 11 ve 12 sayısı bir arada tek bir sayı olarak çıkmıştır. Böyle örnekler diğer yıllarda da görülmüştür. Bu sebeple oluşturulan tablolardaki sıralama; derginin sayılarının çıkış sırası şeklindedir. Tek bir sayı olan 11-12 sayısı; 11 olarak ifade edilmiştir.

1931 yılına ait derginin sayı kapakları Şekil 1’de, içerikleri ise Tablo 1’de ifade edilmiştir. Şekil 1’de görüldüğü üzere, 1931 yılının kapaklarında ortak bir dil ve renk benzerlikleri bulunmaktadır. Tablo 1’de ise dergi içerikleri ifade edilmiş ve öne çıkan konular renklendirilmiştir. Bu yılda sadece beş sayıda bulunan Haberler adlı bölüm ise sarı renkli hücre ile belirtilmiştir.

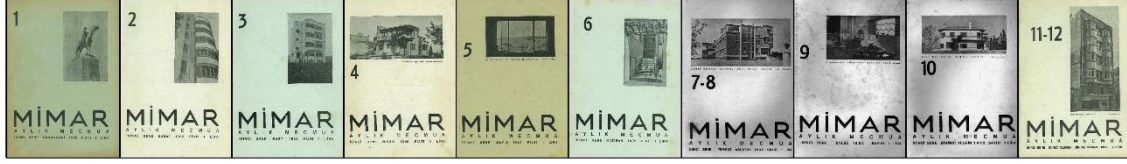
Şekil 1. 1931 Yılına Ait Dergilerin Sayı Kapakları, Kaynak: (Mimarlar Odası Arktekt Veritabanı,2020)

Tablo 1. Mimar Dergisi’nin 1931 Yılına Ait Sayıları ve İçerikleri

1931										
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11 (11-12)
Istanbul ve Şehirliklik	Istanbul’un İmarı Meselesi	Memleketimiz de Mimari Varlık	Mimar Sinan ve Yeni Sanat	Istanbul’un İmarı Hakkında Notlar	Gayrikiyasi Bir Şehrin Müvellidi	Apartman İnşaata	Mektedir Binalarında Estetik	Şehrin İmarı ve Belediye	Edirne’nin İmarı	Meslektaşlarma
Bekir Beyin Evi	Valde Mektebi	Palas Otel, Kudüs	Mimar Sinan’ın Hayatı	Müh. Mustafa Fahri Bey Evi	Peşte Sergisinde Türk Pavyonu	Park Apartmanı-Nişantaşı	H. Ziya B. Evi-Samatya	Kimyager A.Rıza B. Evi-Adana	Yalova Mütetmmim Bina	Edirne’nin İmarı
İnşaatta Standart	Büro Hayatı	Boğazıçinde Bir Yalı	Mimar Sinan	Küçük Ev Projeleri	Ev Projesi	İzmir’in İmarı Hakkında	Haydarpaşa Garı Çatı İnşaata	Sanay ve Maadin Bankası Proje Müsabakası	Istanbul İkametgahları	Mühendis İbrahim Galip B. Apartmanı-Ayvaspa
Bir Lokanta Projesi	Müstakil Evler	Bugünkü Mimari Telakkiler	Kadınları Çalıştırma Yurdu	Mektep Arsalarnın İntihabında Bazı Esaslar	Dr. Süreyya Hidayet Apartmanı - Çağaloğlu	Şehir İnşaatinde Mimarınin Hakimiyeti	Ev Projesi	Yalova İskeleyi Bilet Alma Yeri	Kandilli Camii	Türk Mimarisi ve Beynelmillel Mimarlık Vasıfları
Mezar	Lö Korbüziye’nin Muasir Şehri	Şehirliklik Fenninde Asri Tettebbüün Vasıta ve Menşeleri	Mektep İnşaatinde (Plan-Tip) in Mahzurları	Gayrikiyasi ve Kıyasi Şehirler	Kroki ve Mimar	Evlerimizin İçi	R.I.A	Villa Projeleri	Yeni Mimaride Milli ve Beynelmillel Vasıflar	Baytar Kamil Bey Evi - Üsküdar
Binanın İçinde Mimar	İnşa Etmek Sanatı	Macaristan’da Fenni Tahsil ve Tekamül Safhaları	Kazino Projesi	Viyana Belediyesi’nin Mesken Politikası	R.I.A Beynelmillel Mimarî Mecmua	Proje Müsabakası	Karacabey Belediye Binası Projesi	Yugoslavya’da Yeni Mimarî	Fisiyoloji Laboratoryumu	Meskenlerimizde teccidi hava lüzumu ve usulleri
Birlik ve Mecmua	Sinema Binaları	Müşterek İkametgahlar	Herkesin Kendi Evi	İnşaata ve Mimari	Yapıda Mikyas	Sovyet Rusya’da Mesken Meselesi	Mobilya	Otel Projesi	Trayasta Modern Bir Villa	Foto Coşkun - Adana
Proje ve Mimar	Eski Bir Türk Kahvesi	Mağazaların Vitrin Tenviratı	Yeni Unsurlar	Evlerin Elektrik Tertibatı	Mektep İnşaatinde İktiadî Düşünceler	Mihveri Menazır	Sinema ve Tiyatroların Sihat ve Emniyet Noktai Nazarından Haiz Olmaları Lazım Gelen Şeraltî Gösterir Talimatnamedir	Tek Katlı Evler	Madeni Çatı Kaplamaları	Hilversum Belediye Binası
Istanbul Lisesi Sinema Binası	Güzel Sanatlar Akademisi Binası	Berlin Mesken Kongresi	Mücef Blok Doğeme İnşaata	Ksilolit	Proje Müsabakaları	Güzel Sanatlar Akademisi Talebe Sergisi	Haberler	Reklamlar	33 Mimar	(başlıksız)
Güzel Sanatlar Akademisi Mimari Şubesinde Talebe Nasıl Çalışıyor?	Geçit Projesi	Mimarın Ücreti	Milletler Mimar ve Mimarlerini Nasıl Yükseltiyorlar	Güzel Sanatlar Birliğı Mimari Şubesi Haberleri	Stadyum Projesi	Duvarların Lisanı	Reklamlar	Mimar ve Mühendisler Kulübü	Beton ve Asfalt - Evlerin Su Tesisatı - Kalorifer Tesisatı	
Mimar Adresleri	Mimarlar Kongresi		Mimari Şubesi Haberleri		Keşif	Proje Tasdiki İçin				Yeni Mimarî
Haberler	Reklamlar		Reklamlar		Soğuk Hava Depoları	Reklamlar				Reklamlar
Reklamlar					Kurşun Piyasası - Birlik Haberleri					

Kaynak: (Mimarlar Odası Arktekt Veritabanı,2020)

1932 yılına ait derginin sayı kapakları Şekil 2’de, içerikleri ise Tablo 2’de ifade edilmiştir. Şekil 2’de görüldüğü üzere, 1932 yılının kapaklarında ortak bir dil ve renk benzerlikleri bulunmaktadır. Tablo 2’de ise dergi içerikleri ifade edilmiş ve öne çıkan konular renklendirilmiştir. Bu yılda iki sayı hariç diğer sayılarda bulunan Haberler adlı bölüm ise sarı renkli hücre ile belirtilmiştir.

Şekil 2. 1932 Yılına Ait Dergilerin Sayı Kapakları, Kaynak: (Mimarlar Odası Arkitekt Veritabanı,2020)

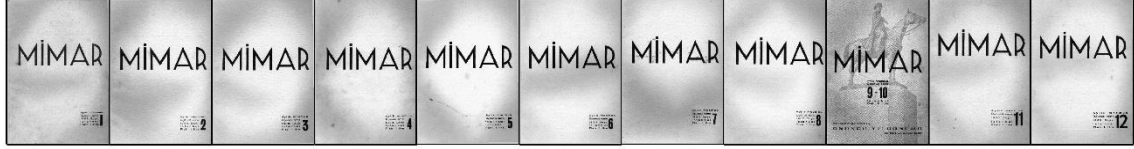
Tablo 2. Mimar Dergisi’nin 1932 Yılına Ait Sayıları ve İçerikleri,

1932									
1	2	3	4	5	6	7 (7-8)	8(9)	9(10)	10(11-12)
Türk Şehirlerinin Bünyesi	Ankara Tayyare Abidesi Münasebetile	Türk San’atı	Yeni Sanat	San’at	Renesans Şehirleri	San’atta Snobizm	San’at ve Madde	Ebedi Taş Orhon Abideleri	Kara Balkason Harabeleri
Gazi Abidesi	Apartman Binası	Nan Apartmanı	İzzet Bey Evi	Dr. Sani Yaver Villası	Hüsni B. Apartmanı	İzmir Ziraat Mektebi	Mühendis Derviş Bey Apartmanı	Bosfor Apartmanı	İstiklâl Apartmanı
Otel ve Kaplica Binası	İşık Apartmanı	Abide Projesi	N. Paşa Villası	Mr. L. Varber Villası	İ. Hanım Evi	Süleyman Nazif Mezarı	Sayfiye Projesi	Sait Bey Köşkü	Melek Apartmanı
Villâ Projesi	Şehir Stadyumu -Adana	Nazire H. Evi	Bir Mimar İkametgâhı	İsmail Hakkı B. Köşkü	İsmail Hakkı B. Evi	Ziraat Haşarat Laboratuvarı	Modern Bir Şehrin Uzviyeti	Nazif Bey Evi	Dr. Naci B. Evi
Hastaneler (Mebani Bilgisi)	Hal Projesi	Belediye Reisi Evi	Mimar Sinan Ekolü	Bir Ev Projesi	Duvar Kâatları	Sait B. Evi	Mühendis Ata Bey Evi	Dr. Celâl B. Evi	Çınarı İlkmeçten İlavâ İnşaâtı
Yapıda Haricî Siva	Yeni Rus Mimarîsi	Apartman Avan Projesi	Mimar Sinan’ın Bolvadin’deki Eserleri	Dahilî Mimarî	Çin Şehirlerinin Tadili	Edirne Muallim Mektebi Konferans Salonu	M. H. Evi	Osman Bey Köşkü	Hasan B. Apartmanı
Evlerde Tecdidî Hava	Hastaneler	Ev Projesi	Mimar Sinan	Ev Projeleri	Müteker Evler	V...	Beton ile Alçı Bloklardan Mürrekkep Hafif Döşemeler	Seramik Dekoratif	Şehirlerimizin Planları
Beynelmîlî Resimli Havadisler	Film ve Dekor	San’at	Mimar Sinan’ın Aziz Ruhuna : Türk Mimarîsi	Hastaneler	Mimar Kelük bin Aptullah	Fabrika Usulî ile İnşa Edilen Mektep Binaları	İstanbul Plânı Etüdü	VII... VIII...	Asya’da Türk Şehir Plânları
Ev İşleri Mektepleri	Gaumont Palace Sinema Binası	Ev Projesi	Villâ	Keyfî Bir Maktâî Haiz ve Cerre Dayanmayan Bir Maddeden Mamûl Eçsamda Cer Gerilmelerinden Sarfî Nazar Edilmek Üzere Gerilmelerin Sureti Hesabı	İspanya Mimarîsinde Yeni Tecsimat	Yeni Şehirlerin İnkişafı ve "Siedlung" lar	Yeni Film Dekorları	Universum Ufa Sineması	Hastanelerde Röntken Dairelerinin İnşai Hususiyeleri
İrtifai Seri Olarak Değişen Kirişlerin Hesabındaki Hususiyet	Akademînin Ellinci Senesi	Mimarîde Tenvirat	Villâ Projesi	Haberler	Keyfî Bir Maktâî Haiz ve Cerre Dayanmayan Bir Maddeden Mamûl Eçsamda Cer Gerilmelerinden Sarfî Nazar Edilmek Üzere Gerilmelerin Sureti Hesabı	Anadolu’da Türk Abideleri	İlk Heykel Sergisi	Avrupa’da Bulutdelenler	Yeni Tazyîni San’at
Haberler	Kâğır Fabrika Bacaları (Muvazenet Vaziyetinin Muayenesi)	Bursa Sanat Mektebi Demircilik Atelyesi	İlk Mektep Binası	Haberler	Haberler	Dünyanın En Yüksek Bulut Deleni	Nakıpzade Şekip Bey Evi	İstinat Duvarları	Hallarda Sembol
	Beynelmîlî Resimli Havadisler	Villâ Projesi	Maktâî Şakulî ve Cephesi Şekilde Görülen Tuğladan Mamûl Bir Fabrika Bacasının Mukavemetinin Tetkiki	Haberler	Beynelmîlî Resimli Haberler	İş Bankası Şubesi	İstinat Duvarı Hesabatı	Anı Azamî Hesabı	Anı Azamî Hesabı
	Haberler	R. I. A.	Haberler	Haberler	Haberler	Münip B. Evi	Muvazenet Gayri Muayyen Kirişlerin Hesabı ve Menfi Anların Tersimen Tavini		Betonarmede Aşağı Çelik Gerilmesi Hali ve İktisadî Pourcentage Meselesi
		Betonarme Döşemeler				Şam Şehrinde Yeni Keşfedilen Mozaikler	Resimli Beynelmîlî Haberler		Dafnânın Bilhesap Tayini
		Ksilolit Hakkında Bazı İzahat				Temellerde Toprak Tazyikine Dair			Mimarî Haberler
		Haberler				İstinat Duvarı Hesabatı			Beynelmîlî Resimli Haberler
						Güzel San’atlar Akademisi Talebe Sergisi			"Mazagan" Şehri Yollar ve Yapılar Nizamnamesi Reklamlar

Kaynak: (Mimarlar Odası Arkitekt Veritabanı,2020)

1933 yılına ait derginin sayı kapakları Şekil 3'te, içerikleri ise Tablo 3'te ifade edilmiştir. Şekil 3'te görüldüğü üzere, 1933 yılının kapaklarında ortak bir dil ve aynı renk bulunmaktadır. Tablo 3'te ise dergi içerikleri ifade edilmiş ve öne çıkan konular renklendirilmiştir. Bu yıldaki her sayıda bulunan Haberler adlı bölüm ise sarı renkli hücre ile belirtilmiştir.

Şekil 3. 1933 Yılına Ait Dergilerin Sayı Kapakları, Kaynak: (Mimarlar Odası Arkitekt Veritabanı,2020)

Tablo 3. Mimar Dergisi'nin 1933 Yılına Ait Sayıları ve İçerikleri

1933										
1	2	3	4	5	6	7	8	9(9-10)	10(11)	11(12)
İndeks	Bugünün Türk Mimar	Şehir Mimarisinde Usuller	Bugünkü Türk Miman ve Vazifeleri	Memlekette Türk Mimarının Yarınlı Vaz'iyeti	Büyük İnkılap Önünde Millî Mimar Meselesi	Kimlere Mimar Diyorum	Röntgen Apartmanı	Cumhuriyetin On Senelik San'at Hayatı	Ceylan Apartmanı	Konya Şehir Planı Üzerine Etütler
Şehir Mimarisinde Usuller	Belediye Mezbahası	Adana Erkek Muallim Mektebi Tadil İnşaatı	Şevket Bey Evi	Sergi Binası Müsabakası	Seza Apartmanı	Baki Bey Evi	Cemil Bey Evi	Türk İnkılap Mimarisi	Şehircilik Müsabakası	Bolu'da Bir Ev
İtalye Müzesi Pavilyonu	Bir Kira Evi	Son Posta Matbaası	Refik B. Apartmanı	İstanbul'un Planı	Refik Bey Apartmanı	Agop Efendi Apartmanı	Koşk Projesi	E. Sanıye Hanım Evi	Onuncu Yıl Tak ve Sütunları	Roma Bankası ve Amerikan Konsoloshanesi
Suadiye'de İki Ev	Pertev Apartmanı	Şevket Bey Apartmanı	Bir Kuru Kahveci Ticaretanesi	Haberler	Sıdika Haydar Hanım Evi	Bir Ev Projesi	Şehir Mimarisinde Usuller	Hasan Nuri Bey Apartmanı	Bir Sahil Evi	Ludwigsburg Ticaret Mektebi Projesi
Bir Villâ Projesi	Gazi Heykeli ve Hükümet Meydanı	Bir Aile Mezarı	Koşk Projesi		Ankara İçin Ucuz Aile Evi Tipleri	G.S. Akademisinde Diploma Projesi (1932-1933)	Mimarlıkta İnkılap	Zingal Pavilyonu ve Evi	Köy Evi	Rotebuhl Caddesi Müsabakası
Ev Projeleri	Ankara'nın İmanı Projesi	İhsan Bey Evi	Deniz Kenarında Bir Malikâne Projesi		Yazlık Ev	Ev Projesi	Otel Binaları	Cumhuriyet Devrinde Türk Mühendislerinin Köprücülük Faaliyeti	Mimarî Akustiği	Ankara Polis Jandarma Mektebi Proje Müsabakası Münasebetle
Mimar Kemalettin ve Eserleri	Bir Villâ Projesi	Kubilây Abidesi Proje Esgizleri	Bir Ev Projesi		Bir Ev Projesi	Türk Sanatı	Güzel San'atların Memleketimizde İnkıfına Dair Proje ve Kanun Lâyhaları Esbabı Mucibe Raporu	Yüksek Misafir Karşılama Takı-Haydarpaşa	Proje Müsabakaları Lâhiyası	Birliğin 1933 Faaliyet Devresi
Karakurumcu Harabeleri	Küçük Ev Projeleri	Zonguldak Halkevi Projesi Jüri Heyeti Raporu	Şehir Mimarisinde Usuller (Umumi Şehir Hamamları)		Bir Katlı Ev Projesi	Şehir Mimarisinde Usuller: Şehir Yeşillikleri	Şehrin İstikbal Tanzim Ediliceye Kadar Yapı ve Yollar Kanununun Tatbikatı Hakkında Bazı İzahlar	Kaplıca Oteli Bahçe Projesi	Haberler	Amca Hüseyin Paşa Yalısı
Mimarîde His ve Mantık	Ev Projesi	Zonguldak Halkevi İnk Projesi	Memleketimizde Seramik San'atı ve Sanayî		İstanbul'un Planları	Tiyatro Dekorlarında Realizm	Büyük İdman Sahası	Eski Türk Mimarî Eserleri Üzerinde Tetkikler: Sivas ve Erzurum'da Çifteminareler Medreseleri	Üç Sene	Ankara'da Sıra Evler Tipi: 2
Mürkek Kırıkların Hesabı	Adana Halkevi Canlı Levhası	Halkevi Projesi Esbabı Mucibe Raporu	Afiş		Schumann Tiyatrosu	Seramik Atelyesi	Yeni Müsile Merkezi	Stadyumlar: Almanya Stadyumları Hakkında Bir Tetkik Raporu		Deniz Kenarında Bir Küçük Villâ Projesi
Kiş Mevsiminde İnşaat	Amelî Mukavemet ve Betonarme	Amelî ve Basit Mukavemet, betonarme	Hastanelerde Tecrit Meselesi		Edimeli Dr. Rifat Osman Bey Merhum	Polis ve Jandarma Mektebi Proje Müsabakası	Mimar Yetiştirmek, Mimara İş Vermekle Olur	Hessian - Hills Mektebi		Yazlık Ev
Berlin'de Türk Eserleri	Birlik Haberleri	Resimli Haberler	Ecnebi Memleketlerde Mimarî		Hastahaneler : Merkezi Servis Teşkilâtı	Mecmuamıza Gönderilen Eserler	Mecmuamıza Gelen Eserler	İnkılap ve San'at		İlk Mektep Projesi
Memleket-Birlik Haberleri	Memleket Haberleri	Memleket Haberleri	Memleket Haberleri		Nesriyatta Resim ve İlan Sanatı	Haberler	Haberler	Mimar Servet Cemal Öldü		Mimarî Akustiği
Reklamlar	Zonguldak Halkevi Proje Müsabakası Münasebetle		Taşdelen ve Civarının Mesahası		Siyah Beyaz San'atı			On Senelik Resim Hayatımız		4 Posta Merkezi Proje Müsabakası
					Eğilmeye Maruz Cisimlerin Hesabı			Modern Mimarîde Malzeme ve İşçilik		Başka Memleketlerde Mimarî
					Haberler			Güzel San'atların Memleketimizde İnkıfına Dair Proje ve Kanun Lâyhaları Esbabı Mucibe Raporu		Haberler
					Belediye Yapı ve Yollar Kanunu			Mecmuamıza Gelen Eserler		
					Reklamlar			Haberler		

Kaynak: (Mimarlar Odası Arkitekt Veritabanı,2020)

1934 yılına ait derginin sayı kapakları Şekil 4’te, içerikleri ise Tablo 4’te ifade edilmiştir. Şekil 4’te görüldüğü üzere, 1934 yılının kapaklarında ortak bir dil ve aynı renk bulunmaktadır. Tablo 4’te ise dergi içerikleri ifade edilmiş ve öne çıkan konular renklendirilmiştir. Bu yılda iki sayı hariç diğer sayılarda bulunan Haberler adlı bölüm ise sarı renkli hücre ile belirtilmiştir.

Şekil 4. 1934 Yılına Ait Dergilerin Sayı Kapakları, Kaynak: (Mimarlar Odası Arkitekt Veritabanı,2020)

Tablo 4. Mimar Dergisi’nin 1934 Yılına Ait Sayıları ve İçerikleri

1934										
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11(11-12)
İskeçe Apartmanı (Maçka)	İçindekiler	Prof. Rahmi Bey Evi	Muhtinin Bey Evi	İçindekiler	Reklamlar	Gazi İlk Mektebi	Ford Garajı	Mimar Yetiştiren Müessesesi	Cumhuriyet in On birinci Yılı Takları	Bayan Firdevs Evi
Bir Yalı Projesi	T. Sermet Bey Evi	Mühendis İzzet Bey Apartmanı	Dr. Rifki Bey Evi	I. E. Ha. Evi	İçindekiler	C. H. F. Kaza Merkezi	Halit Ziya B. Apartmanı	Bağdat'ta Türk Elçiliği Binası	Bir Kira Evi	Dr. İhsan Sami Evi
Yıldız Sarayı Tefriş Projesi	Umumi Helâ ve Benzin Satış Yeri	Himayeli Etfal Apartmanı Proje Müsabakası	Yalova'da Bir Otel Proje Müsabakası	Şeref Apartmanı	Elektrik Şirketi Deposu	Gümrükler ve İnhisarlar Vekaleti Binası Proje Müsabakası	Avniye Hf. Kira Evi	Mimari Atelyeler Talebelerin Yıllık Çalışmaları	Antalya İnhisarlar Müstakil Müdürlük Binası Projesi	Ev Projesi
Beyazıt Kalesi - İshak Paşa Sarayı	Bir Ev Projesi	Şehir Evi Projesi	A.Ş.K. Projesi İzah Notu	Ressam Şevket Bey Yalısı	Suadiye'de Bir Köşk	Reklamlar	Bursa Tayyare Sineması Detayları	Güzel San'atlar Akademisinde Hazırlayıcı Tezniyat Sınıfı	B. Hakkı Evi	Sıra Evler
Ev Projesi	Büyüeyiblen Evler Projesi	Şehir Dışarısında Bir Ev	00077 Projesine Ait İzah Notu	Ankara'da Apartman Proje Müsabakası	İki Ev	İş Bankası Sergisi	Körkün Köprüsü	Muallim Ginler Atelyesi Koltuk Detayları	Tahran'da Türkiye Cumhuriyeti i Elçilik Binası Projesi	Bizans Surları , Türk Kaleleri
Mimarlık ve Türklük	Konya Şehir Plânı Üzerinde Etütler	Eski Bir Türk Evi	Konya Şehir Plânı Üzerinde Etütler	Küçük Apartman Projesi	Tokat Vilâyeti Gazî Heykeli Müsabakası	Çeşme Abidelerimiz	Bir Çiftlik Evi	Seramik Şubesi	Ev Projesi	Görüş ve Duyuşlar
Başka Memleketlerde Mimarî	İshak Paşa Sarayı	Sinan İhtifalleri Münasebetle	Başka Memleketlerde Mimarî	Konya Şehir Plânı Üzerinde Etütler	Konya Şehir Plânı Üzerinde Etütler	Türk Mimarî	Dağ Üzerinde Bir Han	Güzel San'atlar Akademisinde Heykel	Selim Camii ve Edirne	Belkis Harabeleri - Körkün Köprüsü
Atina'da Sanatkarlar	Sanatta Nasyonalizm	Türk San'atı ve Sinan	İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Piyasa Cetveli	Mimar Koca Kasım Ali	Memleket Köşeleri	Mimarlıkta Basitlik ve Moda	Düzce Halkevi Binası Projesi	Türk Mimarları	Belkis Harabeleri	Bir Müsabaka Teklifi
Binaların Tenvirî	Anver Şehri Tevsi Projesi	Mimar Sinan'ın Plân Esasları	Haberler	Bursa'da San'at Eserleri ve Türk Mimarîsî	Yeni ve Eski Mimarlık	Modern Bir Tiyatro Binası	Mezbaha Tipleri	Şehirlerin Mintikalara Ayrılması ve Tertibi	Tenis, Futbol Sahaları	Romanya'da Mimarî
Mecmuamıza Gönderilen Eserler	Başka Memleketlerde Mimarî	Sinan	Reklamlar	Malzeme ve İşçilik Rayıcı Cetveli	Yapı ve Heykel	Yapı ve Yollar Kanununda Merdiven Genişlikleri	Bizim Mimarîlarımız ve Bizim Mimarî	Betonarme İnşaatta Kalıp	Başka Memleketlerde Mimarî	Duyumlar
Fevzi Paşa Büstü	İkametgâh İnşaatta Hararet	Takyeci İbrahim Efendi Camii		Türkiye'de Çimento Bir Lükstür	Başka Memleketlerde Mimarî	16 Mart Şehitleri Abidesi ve Konservatuar Binası Proje Müsabakası	Müccir Maddeler ve İstimalleri	Yağmur Sularının Toplama Usulleri	Betonarme İnşaatta Kalıp	
Haberler	Haberler	Stokholm Şehir Plânı Beynelmillel Fikir Müsabakası		Mecmuamıza Gönderilen Eserler	Havalandırma	Haberler	Yapı Malzemesinin Kontrolü	Devlet Matbaası Projesi	Yapı Yükseklikleri	
1933 Senesi Birlik Faaliyeti ve İdare Heyeti Raporu	Mecmuamıza Gelen Eserler	Küçük Seyahat		Haberler	Mecmuamıza Gönderilen Eserler		Başka Memleketlerde Mimarî	Haberler	Duyumlar	
		Vilâyetlerde Malzeme ve İşçilik Rayıcı			Mütemadi Kirişler Hesabı		Yapıda Hava Değişirme Usulleri	İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Yapı Malzemesi Piyasa Cetveli	Reklamlar	
		Haberler			Haberler		Haberler	Reklamlar		
							İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası Yapı Malzemesi Piyasa Cetveli			

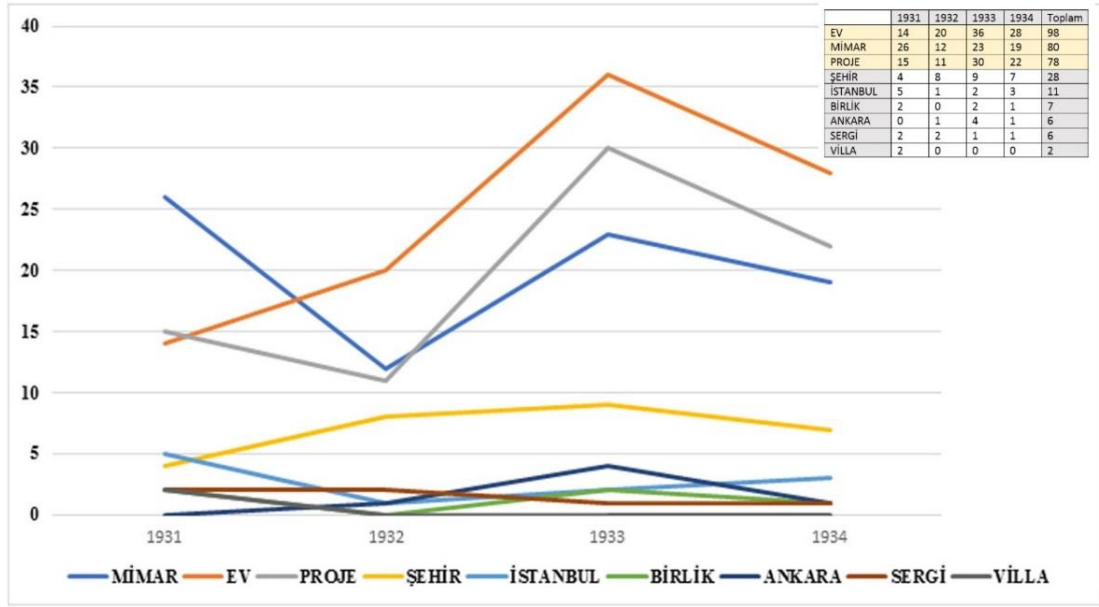
Kaynak: (Mimarlar Odası Arkitekt Veritabanı,2020)

Mimar Dergisi’nin adı değişmeden önceki 1931-1934 yıllarındaki sayıların içerikleri; Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3, Tablo 4’te belirtilmiştir. Bu tablolardan elde edilen veriler doğrultusunda sıklıkla ele alınan

konuların yıllara göre değişimi Grafik 1’de ifade edilmiştir. Bu grafiğe göre; ev, mimar ve projenin birbirine yakın değişiklik gösterdiği ve öne çıktığı görülmüştür. Buradan çıkarımla bu üç kavramın birbirine yakından ilişkili olduğu söylenebilir.

Ayrıca Grafik 1’e göre İstanbul, birlik, Ankara, sergi, villa kavramlarının birbirine yakın değişkenlik gösterdiği görülmüştür. Buradan çıkarımla birlik kavramının işaret ettiği Güzel Sanatlar Birliği’nin İstanbul ve Ankara’da şubesi olmasıyla ilişkilendirilmektedir. Bunlara ek olarak Cumhuriyet’in ilk yıllarında villa ve sergilerin ele alınan konular olarak öne çıktığı fark edilmiştir. Şehir kavramı ise yıllara göre birbirine yakın değerler alarak grafiğin ortasında yer almıştır. Buradan çıkarımla şehir kavramının, her sayıda ele alınan bir konu olmasının yanı sıra farklı şehirlerden örneklerle mimarlığa literatür ve pratik anlamda da destek olduğunu söylemek mümkündür.

Grafik 1. 1931-1934 yılları arasında öne çıkan kavramların kullanıma sıklığı

Tablo 5. Temaların yıllara göre birbiriyle ilişki durumu, SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) Analizi (Ki-kare testi)

Yıllar	1931		1932		1933		1934		X ²	p
	n	Satır %	n	Satır %	n	Satır %	n	Satır %		
Ev	14	14,3	20	20,4	36	36,7	28	28,6	X ²	p
Mimar	26	32,5	12	15,0	23	28,7	19	23,8		
Proje	15	19,2	11	14,1	30	38,5	22	28,2		
Şehir	4	14,3	8	28,6	9	32,1	7	25,0		
İstanbul	5	45,5	1	9,1	2	18,2	3	27,3		
Birlik	2	40,0	0	0,0	2	40,0	1	20,0		
Ankara	0	0,0	1	16,7	4	66,7	1	16,7		
Sergi	2	33,3	2	33,3	1	16,7	1	16,7		
Villa	2	100,0	0	0,0	0	0,0	0	0,0		

Tablo 5’e göre, Yıllar ile kavram arasında istatistiksel anlamlı ilişki bulunmamaktadır (p>0,05).

Öne çıkan temaların yıllara göre analizi yapıldığında, SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) sonucuna göre, yıllar ve temalar arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Bu sonuç yapılan analiz dergi sayılarında yıllara göre belirli bir konunun seçilmediğini ve gündeme göre derginin içeriğinin değiştiğinin düşünülmesine yol açmıştır. 1931-1934 yıllarında öne çıkan mimar, ev ve proje temalarının içeriklerini oluşturan çalışmalar sırasıyla Tablo 6., Tablo 7. Ve Tablo 8.'de ifade edilmiştir.

Mimar Dergisi'nin 1931-1934 yıllarındaki sayılarının makalelerindeki (çalışma) mimar temalı konularının içeriği Tablo 6'da ifade edilmiştir.

Tablo 6. Mimar Temalı Konularının İçeriği

Binanın İçinde Mimar	Mimar Sinan ve Yeni Sanat	Şehir İnşaatında Mimari-nin Hakimiyeti	Bir Mimar İka-metgâhı	Mimari Haber-ler	Memlekette Türk Mimari-nin Yarınki Vaz'iyeti	Eski Türk Mi-mari Eserleri Üzerinde Tet-kikler: Sivas ve Erzurum'da Çifteminareler Medreseleri	Başka Memle-ketlerde Mi-marî	Yeni ve Eski Mimarlık	Mimari Atelye-ler Talebelerin Yıllık Çalışma-ları
Proje ve Mimar	Mimar Sinan'ın Hayatı	Yeni Mimaride Millî ve Beynel-mîl Vasıflar	Mimar Sinan Ekolu	Şehir Mi-marisinde Usuller	Büyük İnkılap Önünde Millî Mimari Mese-lesi	Mimar Servet Cemal Öldü	Başka Memle-ketlerde Mi-marî	Başka Memle-ketlerde Mi-marî	Türk Mimarları
Güzel Sanatlar Akademisi Mi-mari Şubesinde Talebe Nasıl Çalışıyor?	Mimar Sinan	33 Mimar	Mimar Sinan'ın Bolvadin'deki Eserleri	Mimar Kema-lettin ve Eser-leri	Kimlere Mimar Diyoruz	Modern Mima-ride Malzeme ve İşçilik	Başka Memle-ketlerde Mi-marî	Türk Mimar	Başka Memle-ketlerde Mi-marî
Mimar Adres-leri	Milletler Mi-mar ve Mimari-lerini Nasıl Yükseltiyorlar	Mimar ve Mü-hendisler Ku-lübü	Mimar Sinan	Mimaride His ve Mantık	Şehir Mimari-sinde Usuller: Şehir Yeşillik-leri	Mimarî Akus-tığı	Mimar Sinan'ın Plân Esasları	Mimarlıkta Ba-sitlik ve Moda	Romanya'da Mimari
Mimarlar Kongresi	Mimari Şubesi Haberleri	Türk Mimarisi ve Beynelmîl Mimarlık Vasıf-ları	Mimar Sinan'ın Aziz Ruhuna: Türk Mimarisi	Bugünün Türk Mimari	Şehir Mi-marisinde Usuller	Mimarî Akus-tığı	Başka Memle-ketlerde Mi-marî	Bizim Mimarla-rımız ve Bizim Mimari	
Memleketi-mizde Mimari Varlık	Güzel Sanatlar Birliği Mimari Şubesi Haber-leri	Yeni Mimari	Dahilî Mimari	Şehir Mimari-sinde Usuller	Mimarlıkta İn-kılap	Başka Memle-ketlerde Mi-mari	Mimar Koca Kasım Ali	Başka Memle-ketlerde Mi-marî	
Bugünkü Mi-mari Telakkiler	Kroki ve Mi-mar	Yeni Rus Mi-marisi	Mimar Kelük bin Aptullah	Bugünkü Türk Mimari ve Va-zifeleri	Mimar Yetiştir-mek, Mimara İş Vermele Olur	Mimarlık ve Türklük	Bursa'da San'at Eserleri ve Türk Mimarisi	Mimar Yetiştir-ren Müessesese	
Mimarın Ücreti	R.I.A Beynel-mîl Mimari Mecmua	Mimaride Ten-virat	İspanya Mi-marisinde Yeni Tecsimat	Ecnebi Memle-ketlerde Mi-marî	Türk İnkılap Mimarisi	Başka Memle-ketlerde Mi-marî			

Kaynak: (Mimarlar Odası Arkitekt Veritabanı,2020)

Tablo 6'dan elde edilen sonuçlar doğrultusunda mimarlığa dair ele alınan konular şu şekilde özetlenebilir:

- Mimar Sinan: Mimar Sinan'a ilişkin anma ve bilgilendirme
- Mimarlığın inşaat süreçleri: Uygulama alanında neler yapıldığına dair süreçler.
- Türk mimarisi: Kavramsal ve mimari boyutları.
- Yurt dışındaki mimarlık: Yurt dışından bahsedilen ve incelenen örnekler ve yarışmalar.
- Eski ve Yeni mimarlık: Var olan durum ve eski arasındaki kıyaslamalar
- Şehir mimarisindeki Usuller: Şehir mimarisinde uyulması gerekli yaptırımlar.

Mimar Dergisi'nin 1931-1934 yıllarındaki sayılarının makalelerindeki (çalışma) ev temalı konularının içeriği Tablo 7'de ifade edilmiştir. Tablo 7'de görüldüğü üzere ev temalı konularda bir kişiye özel olarak isimlendirilen evler dikkat çekmektedir.

Tablo 7. Ev Temalı Konularının İçeriği

Bekir Bey'in Evi	H. Ziya B. Evi- Samatya	Nazire H. Evi	İsmail Hakkı B. Evi	Dr. Celâl B. Evi	Şevket Bey Evi	Bir Ev Projesi	Ankara'da Sıra Evler Tipi : 2	Şehir Evi Projesi	Bir Kira Evi
Müstakil Evler	Ev Projesi	Belediye Reisi Evi	Müşterek Evler	Dr. Naci B. Evi	Bir Ev Projesi	Ev Projesi	Yazlık Ev	Şehir Dışarısında Bir Ev	B. Hakkı Evi
Herkesin Kendi Evi	Kimyager A.Rıza B. Evi - Adana	Ev Projesi	Sait B. Evi	Suadiye'de İki Ev	Sidika Haydar Hanım Evi	Cemil Bey Evi	Ev Projesi	Eski Bir Türk Evi	Ev Projesi
Müh. Mustafa Fahri Bey Evi	Tek Katlı Evler	Ev Projesi	Münip B. Evi	Ev Projeleri	Ankara İçin Ucuz Aile Evi Tipleri	E. Saniye Hanım Evi	T. Sermet Bey Evi	Muhittin Bey Evi	Bayan Firdavs Evi
Küçük Ev Projeleri	Baytar Kamil Bey Evi- Üsküdar	İzzet Bey Evi	Mühendis Ata Bey Evi	Bir Kira Evi	Yazlık Ev	Zingal Pavyonu ve Evi	Bir Ev Projesi	Dr. Rifki Bey Evi	Dr. İhsan Sami Evi
Evlerin Elektrik Tertibatı	Beton ve Asfalt-Evlerin Su Tesisatı - Kalorifer Tesisatı	Bir Ev Projesi	M. H. Evi	Küçük Ev Projeleri	Bir Ev Projesi	Bir Sahil Evi	Büyüyeblen Evler Projesi	I. E. Ha. Evi	Ev Projesi
Ev Projesi	Evlerde Tecdidî Hava	Ev Projeleri	Nakıpzade Şekip Bey Evi	Ev Projesi	Bir Katlı Ev Projesi	Köy Evi	Ev Projesi	İki Ev	Sıra Evler
Evlerimizin İçî	Ev İşleri Mektepleri	İ. Hanım Evi	Nazif Bey Evi	İhsan Bey Evi	Baki Bey Evi	Bolu'da Bir Ev	Prof. Rahmi Bey Evi	Bir Çiftlik Evi	

Kaynak: (Mimarlar Odası Arkitekt Veritabanı,2020)

Mimar Dergisi'nin 1931-1934 yıllarındaki sayılarının makalelerindeki (çalışma) proje temalı konularının içeriği Tablo 8'de ifade edilmiştir.

Tablo 8. Proje Temalı Konularının İçeriği

Bir Lokanta Projesi	Proje Müsabakası	Hal Projesi	Ev Projeleri	Zonguldak Halkevi Proje Müsabakası Münasebetle	Bir Ev Projesi	Kaplıca Otelî Bahçe Projesi	Bir Yalı Projesi	Yalova'da Bir Otel Proje Müsabakası	Antalya İhissarlar Müstakil Müdürlük Binası Projesi
Proje ve Mimar	Proje Tasdiki İçin	Abide Projesi	Sayfiye Projesi	Kubilây Abidesi Proje Esgizleri	Bir Katlı Ev Projesi	Proje Müsabakaları Lâhiyası	Yıldız Sarayı Tefriş Projesi	A.Ş.K. Projesi İzah Notu	Tahran'da Türkiye Cumhuriyeti Elçilik Binası Projesi
Geçit Projesi	Ev Projesi	Apartman Avan Projesi	Bir Villâ Projesi	Zonguldak Halkevi Projesi Jüri Heyeti Raporu	Bir Ev Projesi	Proje ve Kanun Lâhiyası Esbabı Mucibe Raporu	Ev Projesi	00077 Projesine Ait İzah Notu	Ev Projesi
Kazino Projesi	Karacabey Belediye Binası Projesi	Ev Projesi	Ev Projeleri	Zonguldak Halkevi İlk Projesi	G.S. Akademisinde Diploma Projesi (1932-1933)	Ludwigsburg Ticaret Mektebi Projesi	Bir Ev Projesi	Ankara'da Apartman Proje Müsabakası	Ev Projesi
Küçük Ev Projeleri	Sânayi ve Maadin Bankası Proje Müsabakası	Ev Projesi	Ankara'nın İmarî Projesi	Halkevi Projesi Esbabı Mucibe Raporu	Ev Projesi	Ankara Polis Jandarma Mektebi Proje Müsabakası Münasebetle	Büyüyeblen Evler Projesi	Küçük Apartman Projesi	İstanbul Tiyatro ve Konservatuvarına Ait Uluslararası Proje Müsabakası
Ev Projesi	Villa Projeleri	Villâ Projesi	Bir Villâ Projesi	Köşk Projesi	Polis ve Jandarma Mektebi Proje Müsabakası	Deniz Kenarında Bir Küçük Villâ Projesi	Anver Şehri Tevsil Projesi	Ev Projesi	İstanbul Tiyatro ve Konservatuvar Binası Uluslararası Proje Müsabakası
Proje Müsabakaları	Otel Projesi	Villâ Projesi	Küçük Ev Projeleri	Deniz Kenarında Bir Malikâne Projesi	Köşk Projesi	İlk Mektep Projesi	Himayeli Etfal Apartmanı Proje Müsabakası	Gümrükler ve İhissarlar Vekâleti Binası Proje Müsabakası	
Stadyum Projesi	Villâ Projesi	Bir Ev Projesi	Ev Projesi	Bir Ev Projesi	Güzel San'atların Memleketimizde İnkıfâna Dair Proje ve Kanun Lâhihaları Esbabı Mucibe Raporu	4 Posta Merkezi Proje Müsabakası	Şehir Evi Projesi	16 Mart Şehitleri Abidesi ve Konservatuvar Binası Proje Müsabakası	

Kaynak: (Mimarlar Odası Arkitekt Veritabanı,2020)

Tablo 8'e göre, çeşitli işlevlere sahip proje örnekleri yer almaktadır. Uygulama alanından ve akademik alandan örnekler mevcuttur. Genel olarak ev projesi hakimdir. Diğer ele alınan proje türleri ise; lokanta, geçit, stadyum, belediye binası, villa, otel, halkevi, köşk, malikane, okul, şehir, elçilik binası, müdürlük binası ve yarışma projeleri olarak sıralanabilir.

1931-1934 yıllarındaki derginin her yılında tamamına yakın sayıda Haberler adlı bir yayının çıktığı görülmüştür. 1935 yılında ise bu yayını Duyumlar olarak değiştirmiştir. 1931 yılına ait Haberler adlı bölüm içerikleri Tablo 9'da; 1932 yılına ait Haberler adlı bölüm içerikleri Tablo 10'da; 1933 yılına ait Haberler adlı bölüm içerikleri Tablo 11'de; 1934 yılına ait Haberler adlı bölüm içerikleri Tablo 12'de ifade edilmiştir.

Tablo 9. 1931 Yılına Ait Haberlerin İçeriği,

1931/haberler		
1	Haberler	Mimar adresleri, mühendislik ve mimarlık hakkında kanun, şubedeki görev tanımları
4	Mimarlar şubesi haberleri	Sergi ilanları, iş reklamları
5	Güzel Sanatlar Birliği Mimari Şubesi Haberleri	Güzel Sanatlar Birliği Mimari Şubesi Haberleri, Mimar Bürhan Arif Beyin sergisi , Tayinler, Galatasaray sergisi
8	haberler	Sanayi ve Maadin bankası proje müsabakası, Müteferrik' malûmat, Leipzig'te hâl binası, Karaağaç mezbahası, Karaağaç souk hava ve buz deposu, Mimar ve mühendisler tenezzühü, Kurt Çimento Şirketi (planı)

Kaynak: (Mimarlar Odası Arkitekt Veritabanı,2020)

Tablo 10. 1932 Yılına Ait Haberlerin İçeriği

1932/haberler		
1	Haberler	Bizde ve yabancı ülkelerdeki, akademik, sergi ve inşa süreçleri
2	Beynelmîlel Resimli Havadisler	Villalar ve kamu yapılarından resimli örnekler
2	Haberler	Kültürel, kamusal, endüstri mekanları, proje, imar
3	Haberler	Ksikolisit;kaba, zemin ve duvar ilişkisi, bizde ve yabancı ülkelerde inşa durumları
4	Haberler	Bizde ve yabancı ülkelerde yapılan tasarımlar ve gerçekleşmesi, Muhabere ile Mukavemet ve betonarme dersleri Mimar mecmuasına müracaat bildirimini
5	Haberler	Bizde ve yabancı ülkelerdeki imar ve şehircilik çalışmaları
6	Haberler	Umumi bir yapıda, su, demir ve alüminyuma ait tesisat ve fiyatlar
6	Beynelmîlel Resimli Haberler	Apartmanlar, köprü ve kamu yapılarına ait yabancı ülkelerden resimli örnekler
8	Resimli Beynelmîlel Haberler	Meklep binası ve eve ilişkin yapılara ait yabancı ülkelerden resimli örnekler
10	Beynelmîlel Resimli Haberler	Fabrika, mezarlık, villa , kilise yapılarına ilişkin yabancı ülkelerden resimli örnekler

Kaynak: (Mimarlar Odası Arkitekt Veritabanı,2020)

Tablo 11. 1933 Yılına Ait Haberlerin İçeriği,

1933/haberler		
1	Memleket- Birlik Haberleri	Memleket haberleri-Türkiye'de meydana gelen inşa haberleri
2	Birlik Haberleri	Birlik binası içerisinde sergi alanları oluşturma, malzeme müzesi
2	Memleket Haberleri	Zonguldak halkevi proje müsabakası münasebetile, bursa için mimar alımı bildirisi
3	Resimli Haberler	Köprü kulesi, kilise, sergi binası, hava limanı ve villara ait yabancı ülkelerden resimli örnekler
3	Memleket Haberleri	Birçok şehirde yapılan mimari süreçler
4	Memleket Haberleri	Sergi binası müsabakası, tayinler, Kubilay abidesi, İstanbul planı, münakasa
5	Haberler	Önemli kişinin vefatı, tayinler, Birlik 'ten haberler
6	Haberler	Hesaplar, yeni mezonlar, alüminyum mobilya münakasası, inşaat münakasası, tefriş münakasası, sergi , Birlik 'ten bilgi
7	Haberler	Ev bahçesi, Yol münakasası, Manisa mezbahası projesi müsabakası, tayinler, otel, Polis ve jandarma mektebi konkur
8	Haberler	Yıldız sarayı tefrişi proje müsabakası, şose tamiri müsabakası, mimarlara Birlik 'ten haberler
9	Haberler	Önemli kişinin ölümü, Birlik faaliyetleri, inşa süreçleri, Sivas haritası
10	Haberler	Sergi , elektrik fiyatları, Otel projesi müsabakası, Polis, jandarma mektebi projesi müsabakası, tayin
11	Haberler	Polis jandarma mektebi müsabakası, tayin, iş, müsabakalar nizamnamesi

Kaynak: (Mimarlar Odası Arkitekt Veritabanı,2020)

Tablo 12. 1934 Yılına Ait Haberlerin İçeriği

1934/haberler		
1	Haberler	Türk mimarları umumi kongre, birlik haberleri, tayin, sergi , yeni komite bilgisi
2	Haberler	Mecmularına gönderilen eserler,
3	Haberler	İnşaat haberleri, belediye bilgisi, inşaat münakasası, yol münakasası, güzel sanatlar birliği , tashih
4	Haberler	Güzel sanatlar birliği , Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti proje müsabakası neticesi, Polis ve Jandarma mektebi ihalesi, hususi apartman inşaatı müsabakası, sergiler
5	Haberler	Şehir cilik kongresi, yurt dışındaki müsabakalar, boru fabrikası, çimento fiyatı,altıyol ağzında tarmvay deposu(tepki)
6	Haberler	Sergi , fabrikalar, şehir planları, tayin, kamu yapıları
7	Haberler	Tayin, şehir planı, fabrika, yapı ve malzemeye dair bilgiler,
8	Haberler	Güzel sanatlar birliği , yerel ve yurt dışındaki müsabakalar ve münakaşalar, nakil ve malzeme fiyatları
9	Haberler	Malzeme bilgisi, yeni mezunlar, yeni rasathane, Hayvanat ve nebatat Enstitüsü, yurt dışından müsabaka

Kaynak: (Mimarlar Odası Arkitekt Veritabanı,2020)

5. Çalışma Bulguları

Mimar Dergisi'nin 1931-1934 yıllarında yayınlanan 43 sayısında toplam 509 makale (çalışma) incelenmiştir. 1935 yılında sayılar Arkitekt adıyla yayın hayatına devam etmiştir. Yayımlanan makalelerin (çalışmaların) neredeyse tamamı Türkçe'dir. Bibliyometrik analiz ile derginin sayılarının kapaklarına, makalelerin (çalışma) başlıklarına, içeriklerine, yazarlarına, sayfalarına Mimarlar Odası Arkitekt Veritabanı'ndan ulaşılmıştır. Çalışmanın amacı, Cumhuriyet dönemindeki Mimar Dergisi'nin adını değiştirmeden önceki süreçte ele aldığı konuları incelemek ve derginin genel profilini saptamak olduğu için oluşturulan tablo, grafik ve şekillerde derginin belirlenen yıllardaki kapakları, sayıları ve bu sayıların içeriğini oluşturan makale (çalışma) başlıkları yer almaktadır.

Sayıların içeriklerine bakıldığında, Osmanlı döneminden Cumhuriyet dönemine kadar geçen süreçte ülkemize modernleşmeyle birlikte gelen yenileşme hareketlerinin mimariye de yansıdığı görülmektedir. Bu değişiklik derginin ele aldığı konuları da etkilemiştir. Derginin ele aldığı konulardan ortaya çıkan temalara bakıldığında yaşanan değişikliği somutlamaktadır. Ev, mimar ve proje temaları başta olmak üzere şehir, İstanbul, birlik, Ankara, sergi, villa temaları hangi konuların ele alındığını görülmüştür. Osmanlı döneminde merkezin İstanbul olması ve Cumhuriyet döneminde başkentin Ankara'ya taşınmasıyla yeniliklerin bu kentlerde gerçekleşmesi kaçınılmaz olmuştur. Osmanlı döneminin öne çıkan villaları ve ihtiyaçlar doğrultusunda yapılan evler ve dolayısıyla değişen şehir yapısı ise derginin gündeminden düşmemiştir. Modernleşme hareketleri, yurt dışında yapılan sergi ve projelerin de takip edilmesine ön ayak olmuş ve derginin konularına yansımıştır. Buradan çıkarımla dönemin siyasi, toplumsal ve ekonomik yapısının derginin makale (çalışmalarını) içeriklerini etkilediği söylenebilir. Öne çıkan temaların yıllara göre analizi yapıldığında SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) sonucuna göre, yıllar ve temalar arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Bu durum ise, belirli bir konunun seçilmediğini ve gündeme göre derginin içeriğinin değiştiğinin düşünülmesine yol açmıştır. Ayrıca, 1931-1934 yıllarında her dergide, sayıların neredeyse tamamında görülen "Haberler" adlı bölümlerin içeriklerinin incelenmesi sonucunda birlik kavramından oldukça sık bahsedildiği görülmüştür. Bu sebeple birlik kavramının üzerine gidilerek ne olduğu irdelenmiştir. Bu kavramın Güzel Sanatlar Birliği olduğu anlaşılmıştır. Yenileşme hareketleriyle birlikte mimarlığın gelişmesi, rekabetin artması ve insanların kendilerini duyurma isteğiyle temasa geçmesi bir araya gelmelerini gerektirmiştir. Bu gereksinim sonucunda bir araya gelen mimarlar, Güzel Sanatlar Birliği'ni oluşturmuştur.

Yapılan bu makalelerin (çalışma) analizleri, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin inşa sürecinin hangi aşamalardan geçtiğini göstermektedir. Bu çalışmanın faydası hem kendi toplumumuzun gelişimini görmek hem de bu gelişimlerin hangi konulara değindiği görmek açısından önemlidir.

6. Tartışma

Cumhuriyet dönemi denilince modernleşme hareketleri ilk olarak akla gelmektedir. Savaşın tahrip edici etkisinden sonra gelen Cumhuriyet ve modernleşme mimari alanda da kendini göstermiştir. Cumhuriyet döneminde mimari denilince akla gelen ilk şehirler İstanbul ve Ankara'dır. Çünkü Osmanlı döneminde merkezin İstanbul olması ve Cumhuriyet döneminde başkentin Ankara'ya taşınması bu yenilikler için bir fırsat olmuştur. Yapılan yenilikler var olan villaları, ihtiyaç dahilinde inşa edilen evleri ve dolayısıyla da şehir yapısını etkilemeye başlamıştır. Yapılan bu çalışma dönemin yaşadığı siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan toplumun nasıl etkilendiği ve bu durumun mimariye nasıl yansıdığını ortaya koymaktadır. Bu bilgilerin ortaya çıkması sağlayan ve Mimarlar Odası Arkitekt Veritabanı'nda yer alan derginin çalışmaları birer tarihi belge niteliğindedir. Çünkü dönemin yaşanmışlıkları hakkında yazılı ve görsel belgelere sahiptir. Bu belgeler tarihimizin delili olduğu için önemlidir. Ayrıca tarihi belgeler; toplumun ortak yaşanmışlıklarına ışık tuttıkları için toplumun kolektif belleğinin oluşumunda etkili olan yapıların tanınması için de önemlidir. Bu sebeple tarihi belgelere ulaşmak ve yararlanmak için arşiv ve veritabanlarının önemi büyüktür. Çünkü tarihi belgelerin standart bir üstveri görüntüleme yapısına kavuşması bu alanda yapılan araştırmalar için hızlı ve kolay veri toplanmasını mümkün kılmaktadır (Yalçınkaya, 2019, s. 211). Dolayısıyla teknolojinin hızla geliştiği günümüzde tarihi belgelere ulaşmanın hızlı ve daha kolay olması için elektronik ortama taşınması gerekli bir hal almıştır.

7. Sonuç

Günümüz koşullarının iyi bir şekilde anlaşılabilmesi için geçmişinin de iyi bir şekilde bilinmesi gerekmektedir. Tarihin bilinmesi bu bağlamda önemlidir. Ayrıca tarih sadece insanın geçmişi hakkında değil toplumların ve yaşantıların geçmişleri hakkında da bilgi vermektedir. Merkezinde insanın bulunduğu tarih, merkezinde insan olan mimarlıkla ister istemez yakın bir temas halindedir. Çünkü mimarlık insanla birlikte yaşayan ve kendi hafızasını, geçmişini oluşturan bir olgudur. Tarih değişimleri ortaya çıkarırken, mimarlık bu değişimlerle birlikte benzerlikleri de bir kanıt olarak ortaya koymaktadır. Mimarlık tarihi de geçmiş toplumların yaşantılarına ışık tutmaktadır. Bu sebeple geçmişin bilinmesi ve günümüz koşullarının anlaşılabilmesi için mimarlık tarihinde yapılan çalışmalar önemli bir hal almaktadır. Yapılan bu çalışmayla ülkemizdeki Cumhuriyet dönemi mimarlık alanına ilişkin ilk derginin içerik analizi yapılmıştır. Mimar Dergisi'nin 1931-1934 yılları için içerikleriyle ilgili detaylı bir çalışma bulunmamaktadır. Yapılan bu çalışma literatürdeki bu boşluğu doldurmasıyla önem kazanmaktadır.

Çalışma kapsamında Mimar Dergisi'nin adı Arkitekt olmadan önce 1931-1934 yıllarındaki sayıları, içerikleriyle beraber incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda hangi konuları ele aldığı görülmüştür. Dergi sayılarının içeriğinde öne çıkan konularda; mimar-ev-proje-şehir-İstanbul-birlik-Ankara-sergi-villa temaları karşımıza çıkmaktadır. Bu temalar arasında mimar, ev ve proje sayısal çoklukta dergi makalelerinde (çalışma) kullanılmıştır. Öne çıkan temalar kapsamında ele alınan konular şu şekildedir:

- Mimar konusunda; tanınmış mimar ve bu mimarların evleri, mimarlığın ne olduğu, mimarlığın yaptığı işler ve usuller ile eski yeni karşılaşması genel temayı oluşturmuştur. Tanınmış ve Osmanlı döneminin önemli mimarı Mimar Sinan ilk yıllarda sıklıkla dile getirilmiştir.

- Ev konusunda; kişiye özel evlerin yapıldığı görülmüştür. Dönemin değişen mimarı anlayışı en başta evlere (konut) yansıdığı için, derginin ev temasına önem verdiği görülmüştür. Dergi kapsamında da bu evler ve bazı mimarların yaptığı evler temayı oluşturmuştur.

- Proje konusunda; modernleşme hareketleriyle beraber yurt dışından da örnekler olmak üzere uygulama alanından ve akademik (okul) alandan örnekler gösterilmiştir. Okullarda nasıl projeler işlendiğini görme fırsatı oluşmuştur. Dönemde yapılan projeler ve yurt dışında yapılan projeler tema kapsamındadır. Bu kapsamda ilerleyen teknoloji takip edilmeye çalışılmıştır.

Dergi hem akademik hem de uygulamaya hizmet veren bir iletişim aracı niteliğinde olmuştur. Dergilerin sayılarında Haberler adlı bölümün içeriğinde birlik kavramı oldukça sık kullanılmıştır. Bu kavramın Güzel Sanatlar Birliği'ni ifade ettiği anlaşılmıştır. Bu birlik, mimarlık hareketlerinin artmasıyla mimarların temasını sağlayan bir oda niteliği taşımaktadır. Günümüzde ise Güzel Sanatlar Birliği'nin yaşam hayatına Mimarlar Şubesi olarak devam ettiği görülmüştür.

Yapılan çalışma sonucunda, birçok alanda olduğu gibi mimarlık alanında da tarihi belgelemenin önemli olduğu görülmüştür. Çünkü tarihi belgeler, dönemin içinde bulunulan yaşam koşullarının anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Yapılan çalışma; anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren bir çalışma değildir. Genel kaynak taraması (literatür ve belge) ile oluşturulan bir çalışmadır. Dizin taramalarıyla ilgili tüm kaynaklar metin içerisinde verilmiştir. Bu sebeple bu makale, araştırma ve yayın etiğine uygun bir çalışmadır.

Destek Beyanı

Araştırma, herhangi bir kurum veya kuruluş tarafından desteklenmemiştir.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranları

Elif Atıcı %60, Terane Mehemmedova Burnak %40 şeklindedir.

Kaynaklar

- Abacı, S. (2014, 11 15). Arkitekt Dergisi. <http://www.eskieserler.com/Eski/Eserler/Dergi/247/Arkitekt-Dergisi.asp?LID=TR&ID=247>, Erişim tarihi: 20.10.2020
- Akay, Z. (2018). Mimarlık Yayıncılığı: Nereden Nereye (Kişisel Çabalardan Profesyonelliğe: Türkiye’de Mimarlık Dergilerine Kısa bir Bakış). Mimarlık(400). <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=414&ReclD=4405>, Erişim tarihi: 25.10.2020
- Al, U., & Coştur, R. (2007). Türk Psikoloji Dergisi'nin Bibliyometrik Profili. Türk Kütüphaneciliği, 21(2), 142-163. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/815118>, Erişim tarihi: 15.10.2020
- Atasoy, Z. B. (2012, 05 02). Mimarlık Tarihi Söyleşileri: Uğur Tanyeli. <https://www.arkitera.com/soylesi/mimarlik-tarihi-soylesileri-ugur-tanyeli/>, Erişim tarihi: 06.11.2020
- Batur, A. (1983). A tribute to Zeki Sayar. MIMAR 10: Architecture in Development, 76-85. <https://s3.us-east-1.amazonaws.com/media.archnet.org/system/publications/contents/3925/original/DPT0430.pdf?1384777432>, Erişim tarihi: 15.10.2020
- Dosya. (2010). Anma Programı: ZEKİ SAYAR (1905–2001). Mimarlık(353). <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=367&ReclD=2372>, Erişim tarihi: 15.10.2020
- Eldem, S. H. (1973). Elli Yıllık Cumhuriyet Mimarlığı. Mimarlık(1112), 5-11. <http://earsiv.sehir.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11498/15554/001582364010.pdf?sequence=1>, Erişim tarihi: 01.11.2020
- Ergut, E. A. (2001). Zeki Sayar, Türkiye’de Mimarlığın Profosyenelleşme Sürecinde Bir Mimar. Mimarlık(300), 14-22. <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/549/8203.pdf>, Erişim tarihi: 10.05.2020
- Halbwachs, M. (2017). Kolektif Hafıza (2. b.). (B. Barış, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.
- İnan, A. D. (2015). Zeki Sayar'ın Mimarlığı: Yapılar ve Projeler. A. Cengizkan, D. İnan, & N. M. Cengizkan içinde, Zeki Sayar ve Arkitekt: Tasarlamak, Örgülemek, Belgelemek (s. 51-58). Ankara: Mimarlar Odası. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=375&ReclD=2839>, Erişim tarihi: 10.01.2020

- Kul, F. N. (2011, Temmuz-Ağustos). Erken Cumhuriyet Dönemi İlkokul Binaları. Mimarlık(360). <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=374&RecID=2862>, Erişim tarihi: 09.09.2020
- Mimarizm. (2015, 12 02). "ZEKİ SAYAR VE ARKİTEKT: Tasarlamak, Örgütlemek, Belgelemek" Yayımlandı. http://www.mimarizm.com/haberler/gundem/zeki-sayar-ve-arkitekt-tasarlamak-orgutlemek-belgelemek-yayimlandi_123458, Erişim tarihi: 10.10.2020
- MimarlarDerneği. (2021). Mimarlar Derneği 1927. <https://www.md1927.org.tr>, Erişim tarihi: 04.02.2020
- Mimarlar Odası Arkitekt Veritabanı. (2020). tarihinde <http://dergi.mo.org.tr/>: <http://dergi.mo.org.tr/detail.php?id=2>, Erişim tarihi: 15.11.2020
- Özgüven, Y. (2020, Haziran). Mimarlık Süreli Yayınlarının Tarihsel Bağlamına Dair Bir. Tarih ve Gelecek Dergisi Değerlendirme: Türkiye'nin İlk Mimarlık Dergileri ve Arkitekt, 6(2), 198-222. doi:<http://dx.doi.org/10.21551/jhf.726854>
- Tanyeli, U. (1997). Mimarlık Tarihi Nasıl Bir Disiplindir? Ege Mimarlık, 2(23), 34-36. <http://egemimarlik.org/23/11.pdf>, Erişim tarihi: 10.02.2020
- Tanyeli, U. (2001). Mimarlık'in 300. Sayısı Ve Sektörün Tarihi Bağlamında Bugün Türkiye'de Mimarlık Dergiciliği. Mimarlık(300), 34-36. <http://dergi.mo.org.tr/dergiler/4/549/8207.pdf>, Erişim tarihi: 11.02.2020
- Tuluk, Ö. İ. (2009). Cumhuriyet Dönemi Mimarlık Dergileri ve Mimarlık Tarihi Yazıları Bibliyografyası. Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 7(13), 485-556. https://www.academia.edu/7846796/Cumhuriyet_D%C3%B6nemi_Mimarl%C4%B1k_Dergileri_ve_Mimarl%C4%B1k_Tarihi_Yaz%C4%B1lar%C4%B1_Bibliyografyas%C4%B1_A_Bibliography_for_Articles_about_History_of_Architecture_Published_in_the_Periodicals_of_Architecture_in_the_R, Erişim tarihi: 10.10.2020
- Wikipedia. (2020, Nisan 22). Arkitekt. [tr.wikipedia.org: https://tr.wikipedia.org/wiki/Arkitekt](https://tr.wikipedia.org/wiki/Arkitekt), Erişim tarihi: 03.10.2020
- Yalçınkaya, B. (2019). Arşivlerde Tanımlama ve Üstveri: Osmanlı Dönemi Belgeleri (Kitap Değerlendirmesi). Arşiv Dünyası, 210-211. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/910080>, Erişim tarihi: 15.11.2020

Hakikat Sonrası Bilincin Siber-Mekân Üzerinden Üretimi: Ağdaşın Kamusal Mekânı

Evren ÜLKERYILDIZ, Nilay ÖZCAN USLU *

Hakikat Sonrası Bilincin Siber-Mekân Üzerinden Üretimi: Ağdaşın
Kamusal Mekânı

Production of Post-Truth Consciousness Through Cyber Space:
Public Space of the Netizen

Özet

Bu çalışmanın temel amacı siber-mekânda var olma deneyiminin gerçekleştirildiği bilincin hangi kuramsal değer sistemleri neticesinde oluşturulduğunu sorgulamaktır. Bu noktada çalışma, kamusal mekânın temel öznesi olan vatandaşın siber-mekândaki karşılığı olarak ağdaşa dönüştüğü varsayımı üzerine kuruludur. Benzer yaklaşımla ağdaşın bilincini şekillendiren, aşın-gerçeklik boyutunun yarattığı kimlik ve simulakrum değer düzlemlerinin nasıl oluştuğu bu araştırma kapsamında betimsel analiz yöntemiyle sorgulanmaktadır. Araştırmanın temel soruları; siber-mekânda ağdaşın toplumsal kanaatlerinin hangi kuramsal düzlemlerden geçerek oluşturulduğu ve bu süreçte rasyonel aklın eleştirel filtresinin yerini ne tür bir gerçekliğin aldığıdır. Bu bağlamda araştırmada yöntem olarak siber-mekânın yapısını tanımlamak üzere; zaman – bilgi – aşın-gerçeklik boyutları barındırdığına dair hipotezik bir model önerilmektedir. Önerilen modelde siber-mekânın kamusal alanına dair bulgular betimsel analiz yöntemiyle tartışılmaktadır. Öte yandan önerilen modelin kamusal alanı betimleme kapsamı; (1) temsil nesnesi (bilgi), (2) temsil aracı (ekran düzlemi), (3) temsil öznesi; ağdaş (kimlik düzlemi) perspektiflerinden incelenmektedir. Araştırma neticesinde siber-mekânın hakikat-sonrası bilinç ile oluşturulmuş nesnel gerçekliklerin öznel gerçekliklerle yer değiştirilerek sürekli paylaşım yoluyla meşrulaştırıldığı, döngüsel bir üretim praksisine dayandığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Abstract

The main purpose of this study is to question the antecedents of theoretical value planes in which the experience of being present in cyber-space are formed. At this point, the study is based on the assumption that the citizen, who is the main subject of the public space, turns into a netizen in cyber-space. With a similar approach, how the identity created by the hyper-reality dimension and simulacrum value planes that shape the consciousness of the netizen is questioned by using a descriptive analysis method. The main questions of the research are; which theoretical levels are used in the process forming the social opinions of the netizen in cyber-space and what kind of reality replaces the critical filter of rational mind in this process. In this context, a hypothetical model is proposed to define the structure of cyber-space as a research method in this research; it contains time-knowledge-hyperreality dimensions. In the proposed model, artefacts about the publicity of cyber-space are discussed by using a descriptive analysis method. On the other hand, the scope of the proposed model to describe the publicity is explored from three perspectives: (1) the representation object (knowledge), (2) representation tool (screen) and (3) the subject of representation; netizen (identity plane) dimensions. As a result, it is possible to argue that cyber-space is based on a cyclical production praxis, where the objective realities created with post-truth consciousness are legitimized by substituting subjective realities through continuous sharing.

Anahtar Kelimeler: sibermekân, hakikat-sonrası, ağdaş, aşın-gerçeklik, simulakrum

Keywords: cyberspace, post-truth, netizen, hyper-reality, simulacrum

Makale Türü: Derleme

Paper Type: Review

1. Giriş

Mimarlık, 1991 yılında Marcos Novak'ın 'akışkan mimarlık' kavramını (1991) ileri sürmesinden bu yana güncel zaman ara kesitinde bilgi, sanat ve teknoloji füzyonundan oluşmaktadır (Chandrasekera, 2006). İkili kod sisteminin yardımı ile dijital olarak desteklenen ve gerçeğin ne olduğundan ziyade gerçekliğin nasıl algılandığına yoğunlaşan siber-mekân olgusu, oluşturulan sanal mekânlarda kendi kamusal alanlarını yapılandırmaktadır. Bu nedenle, siber-mekânın mimarlık tartışmalarında önemli bir yer tutması, yeni bir kamusal mekân temsili

* Evren ÜLKERYILDIZ, Dr. Öğretim Üyesi, Alanya HEP Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, evrenulkeryildiz@ahep.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0002-2063-4305 Nilay ÖZCAN USLU, Dr. Öğretim Görevlisi, İzmir Kavram Meslek Yüksekokulu, İç Mekan Tasarımı Bölümü, nilay.ozcanuslu@kavram.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0003-3211-4494

oluşturması bakımından bu kavramı araştırılmaya değer bir alana dönüştürmekte, öte yandan kavramın yeniden tanımlanmasını gerekli kılmaktadır.

Siber-mekân ilk olarak Gibson (1984) tarafından ortaya atıldığında sanal olma durumu ile özdeşleştirilen ve bir tür süresiz görüntü seli ile sınırsızca genişletilebilen akışkan bir mimari oluşumu tanımlar niteliktedir. Siber-mekânın akışkan mimari ya da öte-mimari kavramlarında karşılık bulmaya çalıştığı sanal uzam, fiziksel dünyada elle tutulur bir gerçekliğe karşılık gelmemektedir (Novak, 1991). Nitekim mimari mekân onu boyutlandırır fizikselliğinden kurtularak, dijital medyanın önderliğinde aktüalite ve sürekli değişimin gel-giti arasında şekillenen, tanımlaması güç yeni bir ara uzam formu yaratmaktadır (Chandrasekera, 2006). Bu çalışma kapsamında oluşan ara uzam formunun fiziksel olmayan sanal uzam boyutları incelenmekte; siber-mekânın: (1) zaman, (2) bilgi ve (3) aşırı-gerçeklik boyutları olarak simüle edildiği hipoteziyle ele alınmaktadır. Siber-mekânda var olma deneyiminin bedenden ziyade bilinç ile gerçekleştirilmesi, bu bilinci oluşturan düzlemleri irdelemeyi ve tanımlamayı gerekli kılmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı siber-mekânda var olma deneyiminin gerçekleştirildiği bilincin hangi kuramsal değer düzlemleri neticesinde oluşturulduğunu sorgulamaktır.

Mekânda var olma deneyimine ilişkin Leach'e (2005) göre başta Heidegger olmak üzere fenomenolojik yaklaşımın savunucuları, hakikatin ortaya çıkışını bu deneyim bağlamında duyumsal dünyamızın açığa vurulması ile ilişkilendirmektedirler. Bilgisayar ortamında yaratılmış olan bir mekânda sayısal duyumsama olarak nitelendirilebilecek yeni bir deneyimin kapıları aralanmaktadır (Silva, 2005). Sanal gerçeklik olarak tanımlanan bu yeni deneyim, bireyi fiziksel vücut varlığının zincirinden kurtararak bireyin hareketlerini özgürleştirmekte; beden ve zihnin birbirinden ayrılması simülasyon yoluyla gerçekleşmektedir (Silva, 2005). Mekânın simüle edilmiş, benzetilmiş oluşumu olarak tanımlanabilen siber-mekân bu bağlamda fiziksel mekânın ikamesi ardılı ve hatta namzedi durumundadır (Anders, 2001).

Fiziksel anlamda bireyin vücut varlığından yoksun bu mekânsal pratikler, sanal var olma deneyimi sunarak (Heim, 1994), geleneksel sosyalleşme normlarının ötesinde sosyal alanda bir kimlik inşa etme sürecini beraberinde getirmektedir (Simpson, 2005). Yaratılan bu yeni mekânda temsil edilen gerçeklik sosyal ifadelerden görsel nitelermelere, içeriksel söylemlere kadar farklı beşeri boyutlarla şekillenmektedir. Ayrıca siber-mekân kişisel kimlik inşasını tetikleyici ve bireyselliği güçlendirici nitelikler taşımaktadır. Siber-mekânlar bu açıdan bireyin kişisel alanını genişletmekle kalmamakta uzantısı olan sosyal çevresini de tanımlayıcı hale dönüşmektedir (Anders, 2001).

Bu noktada çalışma, kamusal mekânın temel öznesi olan vatandaşın siber-mekândaki karşılığı olarak ağdaşa dönüştüğü varsayımı üzerine kuruludur. Zira siber-mekânın toplumsal hayatta sosyal kanaat oluşturmada son yıllarda vardığı nokta fiziksel kamusal alanla karşılaştırılır hale gelmiş ve fiziksel ardılına geride bırakması nedenleriyle meşruiyetini kabul edilir konuma taşımış durumdadır. Benzer yaklaşımla ağdaşın bilincini şekillendiren, aşırı-gerçeklik boyutunun yarattığı kimlik ve simulakrum değer düzlemlerinin nasıl oluştuğu bu araştırma kapsamında betimsel analiz yöntemiyle sorgulanmaktadır.

Araştırmanın temel soruları; siber-mekânda ağdaşın toplumsal kanaatlerinin hangi kuramsal düzlemlerden geçerek oluşturulduğu ve bu süreçte rasyonel aklın eleştirel filtresinin yerini ne tür bir gerçekliğin aldığıdır. Öte yandan üretilen gerçekliğin kamusal nitelikler bağlamında değerlendirildiğinde rasyonel karar verme yetisini ne ölçüde karşıladığı ve ortaya koyduğu demokrasi normlarına ulaşma idealine ne kadar yaklaştığı sorgulanmaktadır. Bu bağlamda araştırmada yöntem olarak siber-mekânın yapısını tanımlamak üzere; zaman – bilgi – aşırı-gerçeklik boyutları barındırdığına dair hipotetik bir model önerilmektedir. Önerilen modelde siber-mekânın kamusalılığına dair bulgular betimsel analiz yöntemiyle tartışılmaktadır. Öte yandan oluşturulan modelin kamusalılığı betimleme kapsamı; (1) temsil nesnesi (bilgi), (2) temsil aracı (ekran düzlemi), (3) temsil öznesi; ağdaş (kimlik düzlemi) perspektiflerinden değerlendirilmektedir.

2. Siber-mekânın yapısal boyutları

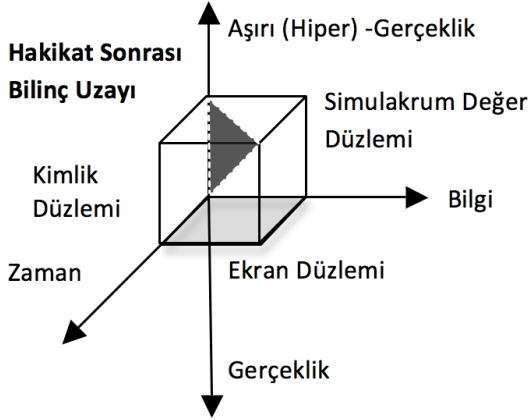
Siber-mekân; göl gibi doldurulabilen, saf veri ağından oluşan (Benedikt, 1991) kristalize, akışkan bir yapıya dönüşebilen (Novak, 1991), hayal gücüne dayalı bir imgelem habitatu (Kia, 2017), bir bilgi evrenidir. Kavrama ilişkin siber-uzay, siber-uzam terimlerinin sıklıkla yer değiştirilerek kullanılması (örn; Barlas ve Çalışkan, 2006; Kurban, 2002; Özener, 2003) ve netropolis, e-agera, tele-bulunuş gibi türevsel çeşitleriyle birlikte anılması terime ilişkin tutarlılığın sorgulanabilir kıldığı bir ortam oluşturmaktadır (Barlas ve Çalışkan, 2006). Nitekim, Novak kavramın tamamen mekânsallaştığı görüşündedir (Kia, 2017).

Mekâna ilişkin deneyimi oluşturan zaman-hareket-olay zincirindeki sürekliliğinin kayboluşu mekânı bağlamdan ziyade metin'den oluşmuş kılmaktadır (Sobchack, 2005). Siber-mekânın sahip olduğu; uzay ve zaman boyutlarının olay ögesi formundan eriyerek bulanıklaştığı (Silva, 2005), süreksizleştiği (Kaçmaz, 2004) ve sadece bilgi olarak fark edilebilir kıldığı bir boyuta ulaştığı (Silva, 2005), görüşü yaygınlık kazanmaktadır. Böylelikle fiziksel mekân ile siber-mekân arasında bir eşik görevi gören kara ekran birçok farklı metin, imge ve ses katmanının üst üste çakışması sonucu sahip olduğu iki boyutlu yapıdan kurtularak "üçüncü boyutunun derinlik değil zaman olduğu" bir duruma evrilmekte ve simüle edilmiş bir habitat olarak karşımıza çıkmaktadır. (Kaçmaz, 2004, ss. 34-35).

Kentsel mekânın tarihsel sürekliliğinin siber-mekânın kamusal mekân olgusunda hiçbir geçerliliği bulunmamaktadır. Siber-mekânda geçmiş gelecekte ya da geleceği geçmişten ayırmanın bir yolu yoktur (Kaçmaz, 2004). Zira bilgi örüntülerinden oluşturulan boyutuna her an bir bilgi eklenmekte ve çıkarılmaktadır. Böylesine akışkan bir bilgi yumağının içinde gerçeklikler sürekli yenilenmekte ve kendini oluşturmaktadır. Böylece hakikatin temsiline oluşturan gerçeklik sanal uzamda aşırı-gerçekliğe dönüşerek yeniden kurgulanmakta, sürekli kendini üreten bir boyut oluşturabilmektedir.

Baudrillard'a göre aşırı-gerçeklik (hiper-gerçeklik) olarak tanımlanan bu durum (Baudrillard, 1994b), ikili bir karşıtlık üzerine kuruludur. Yapay; gerçek olanın benzetimini oluşturarak benzeyenin varlığı ve referansları üzerinden sorgulanabilirken, sanal olan ise gerçek olanın simülasyonudur ve temsil ettiği varlığın yokluğu üzerinden kendini yaratmaktadır (Baudrillard, 1994b). Benzer biçimde, sanal bir mekân olan siber-mekân temsil ettiği dört boyutlu uzay-zaman formunun yokluğu üzerinden simüle edilen bir aşırı-gerçeklik yaratmaktadır. Böylece yapay bir mekân benzetimi olarak algılanabilir fiziksel Öklid uzamlarının limitlerini oluşturan boyutlarını dönüştürerek farklı bir simulakrum değer düzlemi meydana getirebilmektedir.

Simulakrum değer düzlemi referanslarını yitirmiş, yerlerini simülakrlarına bırakan, sanat siyaset, hukuk, din, politika, eğitim, iletişim, ordu, devlet ve otorite gibi modern toplumun ön gördüğü olguların tekrar tekrar bireyler tarafından yeniden üretilebildiği, dolayısıyla rasyonelliğin ötesinde, simülasyon yasalarıyla uyumlu bir hakikat-sonrası (post-truth) bilincin oluşumuna yol açmaktadır. Bu durum siber-mekânı; yapay bir sanal gerçekliğin zaman – bilgi – aşırı-gerçeklik boyutları olarak simüle edildiği, var olma deneyiminin bedenden ziyade bilinç ile gerçekleştirildiği, bilgidен üretilmiş interaktif bir dijital habitat olarak tanımlanabilir kılmaktadır (Resim 1).

Resim 1 Siber-mekânın yapısal boyutları

Burrows'a göre: "Siber-mekân, kentin bilgi düzeninin bir simülasyonu olarak 'bilgi ve medya ağlarının karmaşık mimarisi ile kendisini yeniden aynalayan' kentsel bir çevredir" (Burrows, 1997, s. 242). Böylesine kendini aynalamış bir kentsel doku simülasyonunun, kamusal yarı-kamusal ve özel olarak yeniden sınıflandırılabilirliği (Kaçmaz, 2004) gerekliliğini belirten çalışmaların yanı sıra; siber-mekânın kamusal alan olarak tartışılabilirliğini vurgulayan araştırmalar literatürde önemli bir yer tutmaktadır (örn; Barlas ve Çalışkan, 2006; Dahlberg, 2001; Papacharissi, 2002; Poster, 1997).

3. Siber-mekânın kamusalılığı

Habermas, kamusal alanı, her şeyden önce, toplumsal yaşamımız içinde kamuoyuna benzer (sosyal kanaat) bir şeyin oluşturulabileceği alan olarak tanımlamaktadır (Habermas, 2010). Bu bağlamda siber-mekânın toplumsal hayata bu kadar nüfuz etmesi ve sosyal kanaat oluşturmada son yıllarda vardığı noktada fiziksel kamusal alanla yarışır hale gelmesi ve hatta toplumsal olaylarda demokratik söylem mecrası haline dönüşerek fiziksel ardını geride bırakması nedenleriyle meşruiyetini sorgulanabilir konumdan kabul edilir konuma taşımış durumdadır. İnternet, endüstri sonrası toplumlar için bir demokrasi meydanı (Papacharissi, 2002) ve yeni bir elektronik sosyal coğrafya (Barlas ve Çalışkan, 2006) idealini ön plana taşımaktadır.

Habermas'a göre kamusal alan: "Yurttaşlara ait toplanma, eleştirel kamusal tartışma, anlaşma ve eylem alanıdır. Hakiki bir kamuoyu, yurttaşların temel meseleler hakkında özgür söylem ve eşit katılım yoluyla oluşturdukları, eleştirel kontrol ve dönüştürme merciidir. Kamusal alan, yurttaşların kanaat ve iradelerinin ortaya çıktığı, adalet ve özgürlük mücadelelerinin verildiği; siyasal iktidarın bir özyönetim ilkesi olarak kamusalılığı, iletişimsel akla dayanarak 'rasyonelleştirildiği' alandır" (Özbek, 2004, s. 57).

Bu açıdan bakıldığında, Toulouse ve Luke (2013) siber-mekânın Habermas'ın görüşleri doğrultusunda elektronik bir Athena yaklaşımını tetikleyerek 21. Yüzyılın liberal demokrasisini ateşleyebilecek bir potansiyele sahip olduğu görüşü üzerinde durmaktadırlar. Zira internet, vatandaşların rasyonel siyasi faaliyetler için bilgilendirilebileceği ve örgütlenebileceği yeni bir kamusal alan olma ihtimali barındırmaktadır. Nitekim, Habermas'ın kamusal alan için ileri sürdüğü (1) birçok yapısal özellik ile potansiyel bir benzerlik göstermesi; siber-mekânı oluşturan yeni teknolojinin (2) demokrasi rejimlerinde katılımı artırmak için uygunluğu; (3) bireylere egemenlik ve tabiiyetin etkisinden uzak, iletişimsel eylem için alan sağlama olasılığı, gibi nitelikler çoğu zaman siber-mekânı kamusal alan içinde tartışılır kılmaktadır.

Ancak siber-mekân ağdaki bireylerin toplanmasına olanak sağlayarak toplumsal tartışma, anlaşma ortamı oluşturmaktaki başarısını, gerçek anlamda eylem üretiminin sadece fiziksel kamusal mekânda gerçekleştirilebilmesi bağlamında kamusal alan olabilme niteliğini sürdürmemektedir. Çünkü, siber-mekân sanal kimlikler vasıtasıyla adalet ve özgürlük mücadelelerinin eylemden ziyade söylem üzerinden verildiği bir uzam üzerine kuruludur. Popülist ve sürekli kendini üreten bir aşırı-gerçekliğin filtresinden süzölmüş bir kamuoyunun temel meseleler hakkında oluşturduğu söylemin özgürlüğünü Baudrillard sanal etkileşim özgürlüğü olarak nitelemekte ve gerçek bir sosyal politik eylem oluşturamamasından ötürü kaygı duymaktadır (Baudrillard, 1994a).

Siber-mekânın sanal özgürleşme (*virtual liberation*) potansiyelini oluşturan en temel özelliklerden biri uzamda var olan bireylerin anonimliği üzerine kurulu olmasıdır (Kennedy, 2006; Long, 1993). Habermas'ın üzerinde durduğu kamusal alanda eşit katılım idealinin siber-mekândaki yansıması bireylerin kimliksizliği veya gerçek kimliklerini saklayarak sanal kimlikler üzerinden var olma eylemlerinin tezahürüne dönüşmektedir. Bu dönüşümün altında yatan etmen toplumun sahip olduğu hiyerarşik düzenin (örn. yaş, cinsiyet, ırk, meslek, vb) siber-mekânda çözülmeye uğraması ve sınıfsal ayrımların ortadan kalkarak (Sampaio ve Aragon, 1997), siber-mekânın daha demokratik bir ortam oluşturma potansiyeli sunması ile ilişkilidir.

Demokrasi pratiğinin ana fikrini demos'un yani halkın bir problem karşısında rasyonel karar verme yetisi oluşturmaktadır (Koch, 2005). Dahlberg (2001) sosyal hiyerarşinin dayattığı güç ilişkilerinden sıyrılabilen bireye ait siber-mekânın, herkesin eşit olarak düşünüldüğü ve öyle hareket edildiği bir ortam sunduğu görüşündedir. Lakin bu eşitlik; bireyi yönlendiren toplumsal kanaatlerin, hakikat sonrası olgu ile şekillenmesine yol açmakta ve bu durum tetiklenen politik özneliğin sahip olduğu rasyonel karar verme yetisini sorgulanabilir kılmaktadır. Çünkü siber-mekân çoğu zaman uzlaşmış halüsinasyondan ibarettir (Gibson, 1984).

İnternetin uzam formu olan siber-mekân her ne kadar kamusal alanın sahip olduğu; *“gelmiş geçmiş kolektif önyargılar ve değerler ve kültürel varsayımlar tortusu içinde kurulan gündelik düşünce biçimleri (ortak duyunun ürünü olarak kanaatleri)* (Özbek, 2004, s. 42) barındırır da kamuoyunun hammaddesini oluşturan sosyal kanaati yaratma süreci bakımından Habermas'ın ileri sürdüğü *kamusal alan* niteliğini koruyamamaktadır. Zira Habermas'a göre; *“ilkesel olarak kanaatler kamuoyunun hammaddesini oluşturur, kamusal tartışma ve eleştirinin filtresinden geçirilir. Kamuoyu, kanaatleri böylece işleyen eleştirel aklın ürünüdür; böylece kamusal akıl, kanaatlerin toplamı ya da egemen kanaat değildir”* (Özbek, 2004, s. 42).

Nitekim, siber-mekânda da ilkesel olarak kanaatler, her ne kadar toplumsal kanaatin hammaddesini oluştursa da kamusal tartışma ve eleştirinin filtresinden değil referanslarını yitirmiş, yerlerini simülakrlarına bırakan; sanat, siyaset, hukuk, din, politika, eğitim, iletişim, ordu, devlet ve otorite gibi modern toplumun ön gördüğü olguların tekrar tekrar bireyler tarafından yeniden üretilebildiği simulakrum değer düzleminden geçirilerek oluşturulmaktadır. Kamuoyu kanaatleri böylece işleyen eleştirel aklın ürünü olmaktan çıkarak popülist, anlık, akışkan, sürekli kendini üreten bir aşırı-gerçekliğin ürünü olmaktadır. Böylece kamusal akıl siber-mekânda kanaatlerin toplamına ve egemen kanaate dönüşmektedir. Sonuç ise nesnel gerçekliklerin belirli bir olgu üzerinde kamuoyu yaratımında kişisel kanaat ve duygulardan daha az etkili olma durumu olan hakikat-sonrası (*post-truth*) olgu ile neticelenmektedir. Hakikat sonrası kavramı duyguların bazen gerçeklerden daha önemli olduğu fikri üzerine kuruludur (McIntyre, 2018), alternatif gerçekler nesnel gerçekliklerin yerini aldığı, duygular kanıtlardan daha fazla ağırlığa sahip olmaktadır. Dahası bireyin inançları rahatsız edici bir gerçekle tehdit edildiğinde bu durum; gerçekliğe meydan okuma tercihi gibi düşünülebilir. Ancak asıl nokta, gerçeklerle bu tür bir hakikat-sonrası ilişkisinin, gerçeğin kendisinden ziyade, birey için daha önemli bir şey iddia etmeye çalıştığı zaman gerçekleşmesidir (McIntyre, 2018). Böylece gerçeklikle kurulan hakikat-sonrası ilişki ideolojik bir üstünlük biçimi oluşturmaktadır. Sağlam bir kanıt olsun ya da olmasın birini bir şeye inanmaya zorlamaya çalışmak *“politik hakimiyet için bir reçete”* niteliğindedir (McIntyre, 2018, s. 13).

3.1. Siber-mekânın kamusal alan bağlamında temsil nesnesi: bilgi

Kamusal alanın Antik Yunan Agorasından koloni dönemi İngiltere'sindeki kent merkezlerine kadar, ortak nosyonunu değiş tokuş eylemi oluşturmaktadır (Poster, 1997). Kamusal alanda değiş tokuş edilen ve paylaşılan meta, fikir ve söylem olabildiği gibi birey kendi meşruiyetini de görünür kılmak yoluyla paylaşımına sunmaktadır. Lakin bireyin kamusal alanda görünür olma durumu özellikle 19. Yüzyılın üretim odaklı Avrupa'sından başlayarak günümüze kadar evrilmektedir. Bu evrilme sürecinin kaynağında üretim ve tüketime dayalı ekonomik politikalar ve kuşkusuz bunlar doğrultusunda ilerleyen teknolojik gelişmeler yer almaktadır. Nitekim görünür olmak, başlangıçta fiziksel olarak herkese açık salt fiziksel mekânda yer alma ya da bulunma hali iken, son 20 yılda sanal iletişim araçlarında yaşanan radikal gelişmeler ekseninde, kamusal alanda görünür olma hali fiziksel mekânla birlikte artık siber-mekânda da mümkün olabilmektedir (Atay, 2017).

Shaw'a göre, ağdaki bireyler, elektronik ağlarda kendilerini temsil edecek kimlikler üreterek bir yandan daha yönetilebilir ve kontrol edilebilir bir düzenin parçası haline gelmekte öte yandan da kendilerini farklı bir tüketici konumuna sokmaktadırlar (Shaw, 2015). Ritzer ve Jurgenson (2010) bu farklı konumu Siber-özgürlükçüler olarak nitelemekte ve siber-mekân sakinlerinin içerik üreten tüketiciler olmaları bakımından; hem üretim hem de tüketim toplumunun iki temel eylemini yerine getirmelerinden ötürü bu öznel birleşimi olan 'üreticiler' (*prosumer : producer + consumer*) olarak tanımlanabileceklerini ileri sürmektedirler.

Bu noktada üretilen içeriklerin: (1) gözlem ve analizler sonucu damıtılmış bilgi umursanmadan (Baudrillard, 2000) sosyal bir ürün olarak üretilmesi, (2) üretilen bilginin kendi ile çelişse dahil çelişkilerin hepsini doğrulayan bir mantığa itaat etmesi (Baudrillard, 2000) ve (3) hakikat-sonrası bilinç ile oluşturulmuş nesnel gerçekliklerin öznel gerçekliklerle yer değiştirerek sürekli paylaşım yoluyla meşrulaştırıldığı bir enformasyon yığınının dönüşmesi söz konusudur. Bilginin sosyal bir ürün halinde yığınlar halinde üretilerek kitleler açısından haz haline dönüşmesini enformasyonun müstehcenliği olarak yorumlayan Baudrillard (Koch, 2005) bu bağlamda kitlelerin hiç bir bilgiye sahip olmadıkları zira bu şekilde üretilmiş bilginin bir bilgilendirme normu taşımayacağı görüşündedir (Baudrillard ve Maclean, 1985).

Baudrillard (2016) 1970'lerde tüketim toplumu kavramını ortaya koyarken kamusal alanda kamuoyu yaratabilecek nitelikte enformasyon üretiminin başka bir siber-mekân olan televizyon ekranı vasıtası ile mesaj olarak sağlandığını ileri sürmektedir. Ancak buradaki temel fark; televizyondan sunulan enformasyonun, televizyon ekranından bu gerçekliği tüketen izleyiciler tarafından değil medya aracılığı ile iktidar tarafından üretilmiş olmasıdır. McCombs ve Shaw'ın (1972) gündem yaratma modeli olarak ortaya koydukları medyanın içerik üretmekle kamuoyu yaratmadaki başarısına; günümüzde siber-mekân herkese erişim olanağı sağlayarak sonsuz sayıda içerik üretimi yoluyla her bireyi kolayca bir bilgi kaynağına çevirmesi durumuyla ortak olmaktadır. Ancak bu kadar yoğun bir bilgi selinin ortasında meşru ve meşru olmayan bilgiyi sıralayabilmek imkansız hale gelmektedir (Shenk, 1997). Bilginin meşruiyetinin sorgulandığı bir ortamda demokrasiden söz etmek olanaksız bir hal almaktadır. Zira doğru bilgilendirilmemiş bir toplumun edineceği gücün demokratik norm ve değerler adına tehlike arz ettiği Sokrates'ten bu yana tartışılan bir konudur (Platon, 2016). Bu bağlamda Koch (2005) siber-mekânda demokratik siyaseti irdelerken, paylaşılan bilgi nesnesine ilişkin üç temel unsurun varlığını sorgulayarak; (1) paylaşılan bilginin doğru enformasyon içermesi, (2) bilgi açısından gerçek bir değiş tokuş, yani sorgulama ve tartışma ortamının oluşması, (3) paylaşılan nesnenin siyaseti güçlendirici formda ve bireyin fiziksel kamusal mekânda görünür olduğu kamusal alanda var olması gerekliliklerini vurgulamaktadır.

3.2. Siber-mekânın kamusal alan bağlamında temsil aracı (ekran düzlemi)

İki boyutlu ekranın ardına yerleşen kitleler arası iletişim ve paylaşım hali, fiziksel mekândan farklı olarak ara yüzlerle tanımlanan yeni bir karşılaşmalar alanı yaratmaktadır. Bu alan her ne kadar fiziksel mekân gibi içinde bulunulan ve algılanan hacimsel bir boşluk sunmasa da ekran ardında kurulan alanlar ve bu alanlarda akıp giden gündelik hayat ile kendi mekânsal kurgusunu oluşturmaktadır. Bu mekânsal kurguyla bir bilgisayar oyunu

sahnesinde, dizi setinde (Netflix) ya da sosyal medya alanında karşılaşılabilir. Kullanıcının o anda içinde bulunduğu fiziksel mekândan algısal olarak sıyrılıp ekran ardında beliren kurgusal gerçekliğe doğru akması ve bu ortamda kendine çoğu zaman yeni bir kimlik yaratması söz konusudur. Bu durum kurgusal gerçekliklerin günümüzde artık hukuki anlamda fiziksel anlamından farklı okunmaması gerekliliğini göstermektedir (Naseh, 2016). Bu nedenle fiziksel ortamda var olan 'vatandaş' kavramının bu ortamlarda artık 'ağdaş'a dönüştüğünü söylemek mümkündür (Hauben ve Hauben, 1997).

3.3. Siber-mekânın kamusal alan bağlamında temsil öznesi: Ağdaş (kimlik düzlemi)

Günümüzde internet, bireyin sosyal kimliğinin sürekliliğini, inşa etmede kullandığı geçici, anonim veya belirteç kimlik formlarından bir veya birkaçını yaratma sürecinde yararlandığı bir araca dönüşmüş durumdadır. Beden-mekân etkileşiminin birbirinden uzaklaştığı ve hatta koptuğu, toplumsal insanın yeniden şekillendiği siber toplumda ağdaş, fiziksel bedeninden bağımsız olarak siber-uzayda yaratılan ortamı deneyimlemekte ve bu ortamda gerçek hayatta beliren ölçülebilir uzaklıkların ötesine geçebilmektedir. İnternetin sağladığı sosyal ve coğrafi hareketlilik, sosyal yaşamın akışkanlığını arttırmakta ve güçlü sosyal bağların oluşumunu baltalamaktadır.

Bu durum ağdaşın kamusal alanını sınırları belirsiz bir ortama dönüştürmekle kalmayıp, toplum kavramını siber toplum ve sanal topluluk gibi alt hiyerarşilere ayırmakta ve bireye toplulukta edindiği yer bakımından da farklı duruşlar kazandırmaktadır. Sanal topluluklar kamusal alan kapsamında yer almalarına rağmen farklı etkileşim mekanizması olarak *metin-tabanlı sosyalleşme* yöntemini ortaya koymakta, bu durum doğal biliş algı idrak normlarının ötesinde yer almaktadır (Barlas ve Çalışkan, 2006, s. 5).

Kentsel sosyal mekânı tanımlarken Lofland (2017) özel alan, paroşiyal alan ve kamusal alan olarak üç temel unsur üzerine yoğunlaşmaktadır, özel alan içindeki sosyalleşme hane halkları ve kişisel ağlar içindeki birincil grup üyeleri arasındaki samimiyet bağları ile karakterize edilebilir iken kamusal alanı yabancılar ve sokak oluşturmaktadır. Paroşiyal bölge ise "*topluluklar içinde yer alan kişilerarası ağlarda yer alan tanıdıklar ve komşular arasında bir ortaklık duygusu ile karakterize edilen*" sosyal etkileşim alanını betimlemektedir (Lofland, 2017, s. 10). Paroşiyal mekân kavramsal bir alandır (Humphreys, 2010) ve fiziksel bölgeleri değil sosyal teritorileri nitelemekte ve her birey için derece farklılıkları içerebilmektedir (Lofland, 2017). Örneğin bir bireyin paroşiyal alanı bir başka bireyin kamusal alanına tekabül edebilmektedir (Humphreys, 2010). Bu perspektiften irdelendiğinde mobil sosyal ağların içinde yaratılan siber-mekânlar paroşiyal alanların içinde incelenebilir özellikler barındırmaktadır (Humphreys ve Liao, 2013). Metin-tabanlı sosyalleşme normları içeren siber-mekânlarda ki kimlikler, genellikle kamusal anlamda ağdaki halka, arz edilme ve herkes tarafından görünür olma arzusunu taşımaktadır (Burkell, Fortier, Wong, ve Simpson, 2014). Bu açıdan bireylerin sakini oldukları ağda yaratmış oldukları siber-mekânlar paroşiyal alan ile kamusal alan arasında bir eşik oluşturmaktadır. Görece geçirgen ve akışkan bir çevrimiçi sosyal kimlikler kitlesi oluşturan Ağ-halkı (Boyd, 2007), 'üretilen' benliğin halka gösterilmesi için sosyal bir mekân olarak siber-mekânı kullanmakta ve benliğinin tamamen kamu tüketimine yönelik bir versiyonunu sürekli servis etmektedir (Burkell ve diğerleri, 2014).

Tüketim kültürünün sergilenmesi bağlamında, alışveriş merkezlerinin metalaştırılmış bir 'simülasyon' olarak öz benliğin gösterilmesi için devasa tüketim katedralleri haline dönüşmesi tüketime dayalı ekonomik politikalar neticesinde gelişen bir durumdur (Ritzer, 2010). Lakin tüketim toplumunun asal kamusal alanı olarak kendini tanımlayan alışveriş merkezlerinin yerini post-endüstriyel ekonomide vücut bulan siber-mekânlar sosyal medya uygulamalarıyla ele geçirmeye aday konuma ulaşmış durumdadır.

Devasa tüketim katedrallerin içerisinde, fiziksel mekânın büyüklüğüne rağmen tüm ölçülebilir uzaklıklardan arınmış yeni bir tür iletişim biçimi söz konusudur. Çünkü bireyin o anda bulunduğu yer'e dair mekâna ilişkin fiziksel deneyimi; eylem niteliğinden sıyrılarak siber-mekândaki temsili olan ağdaşa yönelik bir statü göstergesine dönüşmektedir. Bireyin kentsel fiziksel dokuda nerede bulunduğu devamlı olarak halka arz

edilerek yenilenmesi ağdaş için bir statü değer taşımaktadır. Böylece mekânsal değer ekonomik değere ve dolayısıyla satın alınabilen statü değere dönüşebilmektedir.

Çoğu zaman fiziksel gerçeklikte mekânın uzamsal düzlemlerinde var olma deneyimine bile gerek görülmeden mekânın kapısında çekilen fotoğrafın sanki oradaymışçasına eş zamanlı olarak, siber-mekânda paylaşımına sokulması; benliğin tamamen kamu tüketimine yönelik bir versiyonunun sürekli olarak siber-mekân üzerinden servis edilmesi vatandaş-ağdaş arası oluşan psikik kaymaların açlayıcısı olarak öne çıkmaktadır. Nitekim, sosyal yaşamda toplumsal yalnız kalabalıkları üretmekten öteye geçemeyen alışveriş merkezlerinin rakibi siber-mekândaki temsilinin beklenen sonunu öngörmek ağdaş kavramını derinlemesine irdelemeyi gerekli kılmaktadır. Zira farklı sosyo-kültürel gruplarca oluşturulan siber-mekândaki sosyal politik ve ekonomik eylemlerin yansımaları fiziksel kentsel dokuda yankı bulmakta ve fiziksel kamusal alana sirayet etmektedir.

4. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma kapsamında ortaya konan hipotetik modelde siber-mekânın yapay bir sanal gerçekliğin; zaman – bilgi – aşırı-gerçeklik boyutları olarak simüle edilen bir uzam formuna sahip olduğu var sayılmaktadır. Ayrıca siber-mekânı; ağdaşın bilinciyle deneyimlediği, saf bir veri ağından oluşan, kristalize akışkan bir yapıya dönüşebilen, interaktif bir dijital habitat olarak tanımlanmak mümkündür. Siber-mekânda var olma deneyiminin bedenden ziyade bilinç ile gerçekleştirildiği vurgulanmaktadır. Ancak bu bilincin, simulakrum değer düzlemine yansıyan hakikat sonrası normlardan oluşarak geçen bilgilerden oluşması, hakikat-sonrası (*post-truth*) olgunun üretimine yol açmaktadır. Bu bilinç neticesinde oluşan kamuoyu kanaatleri; popülist, anlık, akışkan, sürekli kendini üreten bir aşırı-gerçekliğin ürünü olması sebepleriyle siber-mekânın atfedilen kamusallığını sorgulanabilir bir noktaya taşımaktadır. Zira kamusallığın en belirgin niteliklerinden kamusal tartışma ve rasyonel aklın eleştirel filtresinin yerini, rasyonelliğin ötesinde, simülasyon ve manipülasyon yasalarıyla uyumlu ve ağdaş tarafından tekrar tekrar üretilebilen bir referans sistemine bırakması siber-mekânın sosyal kanaati yaratma süreci bakımından Habermas'ın ileri sürdüğü *kamusal alan* niteliğini koruyamadığının en belirgin kanıtıdır.

Siber-mekânın kamusallığı bu araştırma kapsamında temsil nesnesi, temsil aracı ve temsil öznesi bağlamlarında irdelenmektedir. Siber-mekânın temsil nesnesi olan bilginin sosyal bir ürün halinde yığınlar halinde üretilmesi söz konusudur. Öte yandan hakikat-sonrası bilinç ile oluşturulmuş bilgi, nesnel gerçekliklerin öznel gerçekliklerle yer değişimine sebebiyet vermekte ve sürekli paylaşım yoluyla kendisini meşrulaştırdığı bir enformasyon yığınına dönüşmektedir. Siber-mekânın temsil aracı olan ekran, ardına yerleşen kitleler ile iletişim ve paylaşım yoluyla yeni bir karşılamalar düzlemi yaratmaktadır. Ara yüzlerle, uygulamalar ve platformlarla algılanabilen bu mekânsal kurguları deneyimlemek bireyin fiziksel mekândan algısal olarak sıyrılıp ekran ardında beliren kurgusal gerçekliğe doğru bilinciyle akmasıyla mümkün olmaktadır. Nitekim gerçeklik boyutunun ekranın diğer tarafına geçildiğinde aşırı-gerçekliğe dönüşmesi söz konusudur. Siber-mekânın temsil öznesi olan ağdaş ekranın diğer tarafında yaratılan kurgusal gerçekliği deneyimlerken bir kimlik düzlemi oluşturmakta ve tanımlanan interaktif habitatın içerisinde bilinciyle kendini yeniden bu kimlik üzerinden var etmektedir. Benliğini yeniden üreten ağdaş kendisinin siber-mekândaki temsilini, ağdaki diğer bireylere sunmak üzere kamu tüketimine yönelik bir versiyonunu sürekli servis etmektedir. Böylece siber-mekân hakikat-sonrası bilinç ile oluşturulmuş nesnel gerçekliklerin sürekli paylaşım yoluyla meşrulaştırıldığı, döngüsel bir üretim praksişi oluşturmaktadır.

Bu noktada siber-mekân tamamen yeni bir tür kamusal mekân tanımı ortaya koyarak (Novak, 1996) sadece hâlihazırdaki düşüncelerin potansiyel limitlerinin genişletmekle kalmamakta mimari hakkında sahip olduğumuz kuramların sınırlarını farklılaştırmaktadır. Siber-mekân sosyal alan olarak kendini konumlandırmakta, çünkü insanlar tarafından üretilmektedir ve böylelikle yeni kamusal alan olarak kendini gerçekleştirme ve kişisel gelişime yönelik güçlü modern dürtülerle ilerlemenin geleneksel efsanevi anlatılarını

birleştirmektedir (Jones, 1997). Ancak siber-mekânın kamusal alanın eş anlamlısı sayılamayacağı, zira kamusal mekân özellikleri göstermesine rağmen kamusal alan niteliklerine erişememiş olduğu görüşü yaygınlık kazanmaktadır. Çünkü bu anlatıların en güçlü yanı olan eşitlik kavramı; toplumsal kanaatlerin hakikat sonrası bilinç ile şekillenmesi esnasında politik özneliliğin sahip olduğu rasyonel karar verme yetisi üzerinden sorgulanabilir kılınmaktadır. Zira siber-mekânın yapısal niteliği irdelendiğinde hakikat-sonrası bilinç ile oluşturulmuş nesnel gerçekliklerin öznel gerçekliklerle yer değiştirilerek sürekli paylaşım yoluyla meşrulaştırıldığı bir döngüsel üretim praksisine dayanması söz konusudur. Dolayısıyla siber-mekân kamusal alan olarak paröşiyal bir alanda sınırlı kalmakta, öte yandan siber-mekânın kamusal alan olarak nitelendirilmesi durumunda kamusal alanın tanımının yeniden yapılmasını gerekli kılmaktadır.

Siber-mekân kamusal nitelikler bağlamında tartışabilirliğini, ortaya koyduğu demokrasi normlarına ulaşma idealine en yakın retoriği sunmasına borçludur. Bu nedenle internetin çağdaş batı toplumlarında önemli bir yer tutması, yeni bir sınır, eşik oluşturmasına ve bu sınırın siber-uzamsal boyutlar taşımasından ötürü sınırsız olarak algılanabilirliğine bağlanmaktadır (Jones, 1997). Post endüstri toplumunun ileri demokratikleşme umudunu bağladığı bir ütopya retoriği ortaya koyarak aşmaya çalıştığı en büyük kısıt, siber-mekânda gerçekleşen fikir değiş tokuşunun ağa bağlanabilen bireylerin internete erişim olanağı ile sınırlı olmasıdır (Papacharissi, 2002). Nitekim bu durum siber-mekânın evrensel açıdan erişebilirliğini sorgulanabilir kılmaktadır.

Neticede bireyin tüm davranış örüntülerini değiştiren siber-mekân; sosyal hayat ve çalışma ortamının yeni dokusu, bilgisayar desteği ile oluşturulmuş ağ üzerine kurulu küresel finans sistemleriyle birlikte yoğurulmaktadır. Öte yandan kod haline çevrilmiş benlik, özne yerine bir veri haline geldiğinde, manipüle edilip kontrol edilebilen bir nesneye dönüşmektedir. Bu nesnelerin bir araya gelip kendilerini yönetmesi sağlıklı bir çoğulcu demokrasi oluşturamaz iken, kitleler halinde istatistiksel veriye dönüşmeleri ve bu veri bütünüyle kolayca yönetilmeye açık hale gelmeleri hakikat sonrası bilincin siber-mekân üzerinden üretiminin karşı konulamaz başarısını oluşturmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Araştırmanın verileri, etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Çıkar Beyanı

Yazarlar arasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranları

Yazarlar eşit olarak katkı sağlamıştır.

Kaynaklar

- Anders, P. (2001). Anthropocentric cyberspace: defining electronic space from first principles. *Leonardo*, 34(5), 409-416.
- Atay, T. (2017). Görünüyorum o halde varım—meşrutiyet çağında kültür ve insan: İstanbul: Can Yayınları.
- Barlas, M. A., ve Çalışkan, O. (2006). Virtual space as a public sphere: rethinking the political and professional agenda of spatial planning and design. *METU JFA*, 23(2), 1-20.
- Baudrillard, J. (1994a). *L'illusion de la fin*: Stanford University Press.
- Baudrillard, J. (1994b). *Simulacra and simulation*: University of Michigan Press.
- Baudrillard, J. (2000). *The vital illusion*: Columbia University Press.
- Baudrillard, J. (2016). *The consumer society: Myths and structures*: Sage.

- Baudrillard, J., ve Maclean, M. (1985). The masses: The implosion of the social in the media. *New Literary History*, 16(3), 577-589.
- Benedikt, M. (1991). Introduction to cyberspace: First steps. *Cyberspace: First Steps*, MIT Press, Cambridge, Massachusetts.
- Boyd, D. (2007). Why youth (heart) social network sites: The role of networked publics in teenage social life. In D. Buckingham (Ed.), *The John D. and Catherine T. MacArthur Foundation Series on Digital Media and Learning* (ss. 119-142). Cambridge, MA: The MIT Press.
- Burkell, J., Fortier, A., Wong, L. Y. C., ve Simpson, J. L. (2014). Facebook: Public space, or private space? *Information, Communication & Society*, 17(8), 974-985.
- Burrows, R. (1997). *Cyberpunk as social theory: William Gibson and the sociological imagination. Imagining Cities: Scripts, Signs. Memory*. London, UK: Routledge, 235-248.
- Chandrasekera, T. (2006). *Liquid architecture: hypersurface as an architectural idiom*. University of Moratuwa, Sri Lanka.
- Dahlberg, L. (2001). Computer-mediated communication and the public sphere: A critical analysis. *Journal of Computer-mediated communication*, 7(1), JCMC714.
- Gibson, W. (1984). *Neuromancer*. New York Ace Books.
- Habermas, J. (2010). The public sphere: an encyclopedia article (1964). *The idea of the public sphere: A reader*, 114-120.
- Hauben, M., ve Hauben, R. (1997). *Netizens: On the History and Impact of Usenet and the Internet*: Wiley-IEEE Computer Society.
- Heim, M. (1994). *The metaphysics of virtual reality*: Oxford University Press.
- Humphreys, L. (2010). Mobile social networks and urban public space. *New Media & Society*, 12(5), 763-778.
- Humphreys, L., ve Liao, T. (2013). Foursquare and the parochialization of public space. *First Monday*, 18(11), 1-4.
- Jones, S. G. (1997). The Internet and its social landscape. *Virtual culture: Identity and communication in cybersociety*, 7-35.
- Kaçmaz, G. (2004). *Architectural Space in the Digital Age: Cyberspace, Hyperspace and Exospace Through Science Fiction Films*. Istanbul Technical University.
- Kennedy, H. (2006). Beyond anonymity, or future directions for internet identity research. *New media & society*, 8(6), 859-876.
- Kia, A. (2017). Analysis of the Liquid Architecture Ideology Based on Marcos Novak's Theories. *International Journal of Architecture and Urban Development*, 7(4), 63-72.
- Koch, A. (2005). Cyber citizen or cyborg citizen: Baudrillard, political agency, and the commons in virtual politics. *Journal of Mass Media Ethics*, 20(2-3), 159-175.
- Kurbak, E. (2002). *Fiziksel Dünyanın Simülasyonu, Düşsel Bir Coğrafya Ya Da Yeni Bir Gerçeklik Olarak Siberuzay*. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Leach, N. (2005). *Rethinking architecture: a reader in cultural theory*: Routledge.

- Lofland, L. H. (2017). *The public realm: Exploring the city's quintessential social territory*: Routledge.
- Long, G. P. (1993). Who Are You: Identity and Anonymity in Cyberspace. *University of Pittsburgh Law Review*, 55, 1177-1212.
- McCombs, M. E., ve Shaw, D. L. (1972). The agenda-setting function of mass media. *Public opinion quarterly*, 36(2), 176-187.
- McIntyre, L. (2018). *Post-truth*: MIT Press.
- Naseh, M. V. (2016). Person and Personality in Cyber Space: A Legal Analysis of Virtual Identity. *Masaryk University Journal of Law and Technology*, 10(1), 1-21.
- Novak, M. (1991). Liquid architectures in cyberspace *Cyberspace: first steps* (ss. 272-285).
- Novak, M. (1996). Transmitting architecture: The transphysical city. *CTheory*, (76), 11-29
- Özbek, M. (2004). Kamusal Alanın Sınırları. M. Özbek (Ed.), *Kamusal Alan* (ss. 19-91). İstanbul: Hil.
- Özener, O. Ö. (2003). Siberuzay Dokusu Ve Hipermetin Mekan İçin Etkileşimli Bir Ortam Modeli. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Papacharissi, Z. (2002). The virtual sphere: The internet as a public sphere. *New media & society*, 4(1), 9-27.
- Platon. (2016). Devlet (Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcöz, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Poster, M. (1997). Cyberdemocracy: Internet and the public sphere. *Internet culture*, 201-218.
- Ritzer, G. (2010). *Enchanting a disenchanted world: Continuity and change in the cathedrals of consumption*: Pine Forge Press.
- Ritzer, G., ve Jurgenson, N. (2010). Production, consumption, prosumption: The nature of capitalism in the age of the digital 'prosumer'. *Journal of consumer culture*, 10(1), 13-36.
- Sampaio, A., ve Aragon, J. (1997). To Boldly Go (Where No Man Has Gone Before): Women and Politics in Cyberspace. *New Political Science* No.40, 145-167.
- Shaw, D. B. (2015). Streets for cyborgs: The electronic flâneur and the posthuman city. *Space and Culture*, 18(3), 230-242.
- Shenk, D. (1997). *Data smog: Surviving the information glut*: Harper Collins Publishers.
- Silva, C. A. (2005). *Liquid architectures: Marcos Novak's territory of information*. Louisiana State University.
- Simpson, B. (2005). Identity manipulation in cyberspace as a leisure option: Play and the exploration of self. *Information & Communications Technology Law*, 14(2), 115-131.
- Sobchack, V. (2005). Postfuturism. In S. Redmond (Ed.), *Liquid metal: the science fiction film reader* (ss. 220-227). New York: Columbia University Press.
- Toulouse, C., ve Luke, T. W. (2013). *The politics of cyberspace*: Routledge.

The Profound Difference Concerning Flow in Achievement Orientations for High School Students*

Merve Nur ŞAHAN, Ayşe AYPAY**

The Profound Difference Concerning Flow in Achievement Orientations for High School Students

Lise Öğrencilerinin Başarı Hedef Yönelimlerindeki Derin Akış Farkı

Abstract

This study aims at determining the relationship between achievement goal orientations and flow experiences in the academic context for high school students. In line with this purpose, Achievement Goal Orientation Scale and Flow Scale in the Academic Context were developed. Afterwards, the relationships between learning and performance-approach goal orientations and flow experience were tested by structural equation modelling. The sample of this study consisted of 1916 students continuing their education in fourteen different state high schools in Turkey. Results demonstrated that learning-goal orientation predicted flow experience positively and at a high level; however, there was no relation between performance-approach goal orientation and flow experience. The results were interpreted in the light of literature, and suggestions for future research were presented.

Keywords: Flow in Academic Context, Learning-Goal Orientation, Performance-Goal Orientation, Achievement Goal Orientations

Özet

Bu çalışma, lise öğrencilerinin akademik bağlamda akış deneyimleri ile başarı hedef yönelimleri arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda Başarı Hedef Yönelimleri Ölçeği ve Akademik Bağlamda Akış Ölçeği geliştirilmiştir. Daha sonra öğrenme ve performans yaklaşma hedef yönelimleri ile akış deneyimi arasındaki ilişkiler yapısal eşitlik modellemesi ile test edilmiştir. Bu araştırmanın örneklemini Türkiye’de 14 farklı devlet lisesinde eğitimine devam eden 1916 öğrenci oluşturmaktadır. Sonuçlar öğrenme hedef yöneliminin akış deneyimini olumlu ve yüksek düzeyde yordadığını göstermiştir; ancak, performans yaklaşma hedef yönelimi ile akış deneyimi arasında bir ilişki bulunamamıştır. Sonuçlar literatür ışığında yorumlanmış ve ileride yapılacak araştırmalar için öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Akademik Bağlamda Akış, Öğrenme Hedef Yönelimi, Performans Hedef Yönelimi, Başarı Hedefi Yönelimleri

Paper Type: Research

Makale Türü: Araştırma

1. Introduction

It is essential to investigate how much students enjoy the educational process. Because students’ enjoying the educational process and being happy will make it possible for them to love the act of learning and benefit from this process in the best way. It is predicted that being delighted in educational life, in which individuals devote a significant part of their lives, will contribute to their personal development. Flow theory developed by Csikszentmihalyi (1990) also focuses on happiness. It emphasizes a flow experience in which people reach happiness as a result of deep concentration on the action at hand without a need for a certain external reinforcement. Flow experience is defined as a situation in which a person intensively concentrates on the action, and other things lose their importance in this process, the action itself gives pleasure to the person, and the person would like to continue doing the same action no matter what happens (Csikszentmihalyi, 1990). Although flow life is seen relatively infrequently in daily life, it can be experienced

*This research was derived from the master’s thesis titled “The Predictive Role of Achievement Goal Orientations on Flow Experiences of High School Students in Their Academic Studies”.

** Merve Nur ŞAHAN, Instructor, Afyon Kocatepe University, School of Foreign Languages, mngirgin@aku.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0003-3124-5185. Ayşe AYPAY, Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Education, Department of Educational Sciences, ayseaypay@hotmail.com, ORCID ID orcid.org / 0000-0001-5292-4270.

in almost every situation such as business life, educational life or daily routine as long as certain conditions are met. According to the theory, nine conditions (*Challenge-skill balance, Action-awareness merging, Clear goals, Unambiguous feedback, Concentration on the task at hand, Sense of control, Loss of self-consciousness, Transformation of time, Autotelic experience*) should be fulfilled to experience flow. These conditions, proposed by Csikszentmihalyi (1990), also constitute the dimensions of flow.

According to the theory, flow can be experienced in all areas and moments of life. Therefore, the flow experience of students spending a significant part of their lives at school is considered important in terms of their psychological well-being. Studies indicate that flow experience is associated with students' success, attendance and commitment to school (Carli, Delle Fave, & Massimini, 1988; Mayers, 1978; Nakamura, 1988). It was observed that students who were aware of their abilities experienced less anxiety and more flow in school activities. Those students considered their skills and competencies as the source of their flow experience. (Csikszentmihalyi, Rathunde, & Whalen, 1993). It was observed that students experiencing flow enjoyed the educational process, focused more on academic activities, were more determined in choosing a profession, and preferred to take an active role in their plans (Asakawa, 2004; 2010). In the light of research, it is predicted that experiencing flow frequently in the learning process will make a positive contribution to students and help them increase their competencies.

An important factor affecting students' learning process and results is their achievement goal orientation. Achievement goal orientation theory focuses on goals people set to reach success and the reasons behind these goals (Kaplan & Maehr, 2007; Maehr & Zusho, 2009). While getting high grades can mean feeling competent for a student, for another one it may involve the intention to prove to be more diligent than others. Although achievement goal orientations have been named differently by researchers, they are fundamentally divided into two categories (Ames & Archer, 1988; Dweck & Elliot, 1983). Learning goal-oriented students tend to improve themselves by increasing their skills and competencies. Performance goal-oriented students, on the other hand, tend to compare themselves with other students and prove their competencies to others (Dweck, 1986; Nicholls, 1984). In subsequent studies, this model was improved, and while learning-goal orientation remained the same, performance-goal orientation was divided as performance-approach and performance-avoidance (Ames, 1992; Elliot & Church, 1997; Elliot & Harackiewicz, 1996). Students trying to show that they are more successful than others have a performance-approach orientation and those who avoid being unsuccessful among others and negative judgments have a performance-avoidance orientation (Pintrich & Schunk, 2002). It can be thought that expectations caused by the existing evaluation systems and increasing competitive conditions in education lead students to focus more on their academic performances.

Intrinsic motivation is at the heart of flow experience. Therefore, to experience flow in the academic process, students need to be motivated internally for increasing their competence and skills and enjoy the learning itself. Studies conducted on the achievement goal orientations indicated that there was a positive relation between learning-goal orientation and intrinsic motivation; on the other hand, there was either no significant relation between performance-goal orientation and intrinsic motivation or performance-goal orientation negatively predicted intrinsic motivation (Dweck & Leggett, 1988; Heyman & Dweck, 1992; Wang, Liu, & Lochbaum, 2009; Yerdelen, Aydın, Yalmançı, & Göksu, 2014). Within the framework of the information obtained from literature, it is thought that there may be a relationship between achievement goal orientations and flow experience. Understanding whether students' goal orientations affect their flow experiences in an academic context will be essential for better understanding student needs and more qualified planning of the teaching process. It is anticipated that having goal orientations that encourage students to use their potential at the highest level and increase their competencies may enable them to experience flow in their learning process more frequently. It is thought that students may be more willing to improve themselves and learn something new by enjoying the act of learning itself in this way. Based on the literature, it can be stated that between performance goal orientations, performance-approach goal orientation reflects a more positive situation than performance-avoidance goal orientation (Ames, 1992; Elliot & Church, 1997; Elliot & Harackiewicz, 1996). Nevertheless, it is predicted that performance-based

learning effort may interrupt the spirit of flow. Considering that schooling is a long process, this study is substantial in providing clues about how students may enjoy educational activities in the years to come. Since teaching children early on that learning can be a fun activity, and it may raise their awareness that it will contribute to their learning life in the long term. Moreover, the study may raise parental and teacher awareness so that they emphasize the importance of acquiring new knowledge rather than focusing on performance.

Based on all these explanations, within the scope of this research, it was aimed to determine the predictive role of high school students' achievement goal orientations on their flow experiences in the academic process. In line with this main purpose, it was aimed to develop scales measuring these variables validly and reliably. In the light of information obtained from the literature, it was predicted that there would be a positive and high level of relationship between learning-goal orientation and flow experience. On the other hand, it was predicted that there would be no significant relationship between performance-goal orientation and flow.

2. Method

2.1. Research Design and Participants

This study was carried out using the correlational survey model, which is one of the quantitative research methods. The research was conducted on valid data obtained from 1916 students continuing their education at fourteen state high schools (grades 9, 10 and 11) in Turkey. The maximum variation sampling method was used. While determining the sample, importance was given to represent different school types, and attention was paid to choose schools from regions with different socio-economic levels. Out of 1915 students stating their gender, 1058 (55.2%) were females, and 857 (44.7%) were males. The distribution of students according to their class levels is as follows: 665 of them (34.7%) were in the 9th grade, 818 (42.7%) in the 10th grade and 433 (22.6%) in the 11th grade. Their average age was 15.31.

2.2. Instruments

Personal Information Form: Students were asked to state their class level, gender, age and name of their school in this form created by the researchers.

Achievement Goal Orientation Scale (AGOS): It was developed by the researchers within the scope of this study to measure students' goal orientations. The scale demonstrates a two-factor structure. Factors were named as Learning-Goal Orientation (4 items; e.g. "I study for courses or exams because I love to learn and gain knowledge.") and Performance-Approach Goal Orientation (4 items; e.g. "My main goal is to get higher grades than other students while studying for courses or exams."). The scale items are responded to as Completely True (5), Mostly True (4), Moderately True (3), Somewhat True (2), Completely False (1).

Flow Scale in the Academic Context (FSAC): It was developed by the researchers within the scope of this study to measure how often students experience flow while doing academic activities. The scale demonstrates a six-factor structure. Factors were named as Concentration and Perception of Time (10 items; e.g. "I almost forget to feel hunger and thirst while studying."), Unambiguous Feedback (4 items; e.g. "While studying, I can realize which parts of the subject I have difficulty in understanding.), Challenge-Skill Balance (4 items; e.g. "Subjects challenging me a little increase my willingness to work."), Autotelic Experience (5 items; e.g. "Learning new subjects makes me very happy."), Action-Awareness Merging (4 items; e.g. "I feel I can use my knowledge and skills at the highest level while studying or doing homework.") and Sense of Control (4 items; e.g. "I believe I have sufficient capacity to learn while studying"). The scale items are responded to as Always (6), Usually (5), Often (4), Sometimes (3), Rarely (2), and Never (1).

2.3. Data Analysis

First of all, it was examined whether the data obtained for AGOS and FSAC provided normality assumptions. Accordingly, histogram, box and Q-Q plots, and skewness-kurtosis values were examined. By examining Mahalanobis values, it was seen that the data provided a multivariate normal distribution. Additionally, Z

values were calculated, and those which were not between +3 and -3 were excluded from the data. Valid data from 1916 students were used in the analyses. EFA and CFA were applied to examine the construct validity of the scales. Exploratory factor analyses of both scales were conducted on the data obtained from 616 students. Data from 400 students were used for confirmatory factor analysis of the achievement goal orientation scale, 550 for the flow scale in the academic context, and 350 for the model test. Kaiser Meyer Olkin and Bartlett Sphericity analyses were conducted to determine whether the sample size was sufficient and the data collected were suitable for factor analysis. In determining the factor numbers of the scales, that the eigenvalues were over 1 and scree plots were taken into consideration (Büyüköztürk, 2015). After the factors were determined, items with a factor load lower than the acceptable value (.30) or with a high value in more than one factor were excluded (Büyüköztürk, 2015). To determine the consistency of the acquired items with the overall scale, item-total correlation values were examined. To determine the internal consistency of the scales, Cronbach Alpha internal reliability coefficients and, in the second application which was applied to 50 students at 15-day intervals, test-retest correlations were calculated. In line with the main purpose of the study, the relationship between achievement goal orientations of the students and their flow experiences in the academic processes were tested through structural equation modelling by using the scales developed. In the model, achievement goal orientations were determined as the independent variable and flow experience as the dependent variable.

3. Results

3.1. Findings Regarding Validity Studies of Achievement Goal Orientation Scale

In the light of the information obtained from the literature on achievement goal orientation theory, it was thought the factors which would emerge in the scale would be unrelated to each other; therefore, Varimax Rotation Technique was chosen in EFA. KMO value of AGOS (.78) and Bartlett's test result ($\chi^2=2404,946$, $p<.001$) were significant. According to EFA results, two factors with eigenvalues of 2.77 and 1.46, respectively, were determined. EFA results are presented in Table 1.

Table 1. Exploratory Factor Analysis Results of Achievement Goal Orientation Scale

Factor Name	Factor Loading after Rotation			Common Variance
	Items	Factor-1	Factor-2	
Learning-Goal Orientation	10	.78	.06	.61
	19	.77	.00	.60
	6	.76	.14	.60
	1	.47	.28	.30
Performance-Approach Goal Orientation	5	.10	.74	.56
	12	.02	.74	.55
	9	.07	.71	.52
	20	.34	.62	.50
Cronbach Alpha		.70	.70	
Explained Variance		% 26.73	% 26.23	
Total Variance Explained			% 53	

Item-total correlations (between .37-.51) determined to test the consistency of the items obtained as a result of EFA with the overall scale indicated that all items are of distinctive character. Sub-dimensions of AGOS demonstrated moderate correlations with each other ($r=.32$, $p<.01$) and high levels of correlations with the total scale ($r=.80$, $p<.01$ and $r=.83$, $p<.01$).

The chi-square value calculated for model data fit in CFA was found as [$\chi^2_{(19)}=33.79$, $p<.01$]. It was determined that the standardized coefficient values obtained as a result of CFA were between 0.42-0.73, and t values were between 7.18-13.17. CFA model is presented in Figure 1, and the values for fit indices are presented in Table 2.

Table 2. Confirmatory Factor Analysis Fit Indices of AGOS

<i>Fit Index</i>	<i>Value</i>	<i>Interpretation</i>
χ^2	33.79	($p<.05$)
df	19	
χ^2 / df	1.77	Excellent Fit (Tabachnick & Fidell, 2007)
RMSEA	.044	Excellent Fit (Jöreskog & Sorbom, 1993)
SRMR	.047	Excellent Fit (Brown, 2006)
CFI	.98	Excellent Fit (Tabachnick & Fidell, 2011)
NFI	.95	Excellent Fit (Hu & Bentler, 1999)
NNFI	.97	Excellent Fit (Hu & Bentler, 1999)

The fact that factor structure was not formed in the second-order confirmatory factor analysis and that the non-additivity value was significant ($p<.01$) as a result of Tukey's Additivity Test indicated sub-dimensions were not additive. The test-retest correlation coefficient for the whole scale was .77.

3.2. Findings Regarding Validity Studies of Flow Scale in the Academic Context

In the light of the information obtained from the literature on flow theory, it was thought the factors which would emerge in the scale would be related to each other; therefore, Direct Oblimin Rotation Technique was chosen in EFA. KMO value of FSAC (.95) and Bartlett's test result ($\chi^2=26032,271$, $p<.001$) were significant. According to EFA results, six factors with eigenvalues of 10.61, 2.62, 1.38, 1.34, 1.20 and 1.03, respectively, were determined. EFA results are presented in Table 3.

Item-total correlations (between .40-.67) determined to test the consistency of the items obtained as a result of EFA with the overall scale indicated that all items are of distinctive character. Sub-dimensions of FSAC demonstrated moderate correlations with each other (between $r=.32-.60$, $p<.01$), and one dimension demonstrated moderate correlation with the total scale ($r=.63$, $p<.01$) while the others demonstrated high levels of correlations (between $r=.74-.86$, $p<.01$).

Table 3. Exploratory Factor Analysis Results of Flow Scale in Academic Context

Factor Name	Factor Loadings after Rotation						Common	
		Factor-1	Factor-2	Factor-3	Factor-4	Factor-5		Factor-6
Concentration	32	.73						.55
and Perception of Time	29	.73			.11		.12	.51
	30	.72						.54

	21	.70	.12			.12	.14	.59
	22	.70				.22	.15	.60
	36	.69			.17			.60
	37	.61	.11		.23			.57
	24	.53				.13		.45
	33	.52	.11	.11			.15	.49
	34	.49	.13		.29	.17		.52
Unambiguous Feedback	18	.83						.70
	17	.77						.65
	19	.75					.13	.65
	20	.52				.18	.11	.45
Challenge-Skill Balance	5			.83				.67
	6			.80				.69
	4		.14	.73				.60
	7	.17		.38	.17	.27		.50
Autotelic Experience	39				.78			.72
	38				.75			.68
	41	.18			.63			.66
	40	.20	.19		.62			.51
	42	.25	.19		.55	.14		.58
Action-Awareness Merging	11					.72		.55
	8					.70		.58
	10					.68	.11	.61
	9				.15	.59		.53
Sense of Control	26		.13	.11			.75	.65
	27			.16	.14	.21	.64	.62
	28				.11		.64	.62
	25	.17		.17			.60	.55
Cronbach Alpha		.89	.80	.77	.83	.76	.77	
Cronbach Alpha for Total Scale								.94
Explained Variance		%	%	%	%	%	%	
Total Variance Explained		34.21	8.46	4.44	4.33	3.86	3.32	
								% 58.63

The chi-square value calculated for model data fit in CFA was found as [$\chi^2_{(419)} = 1222.65$, $p < .01$]. It was determined that the standardized coefficient values obtained as a result of CFA were between 0.59-0.78, and t values were between 13.39-20.98. CFA model values for fit indices are presented in Table 4.

Table 4. Confirmatory Factor Analysis Fit Indices of FSAC

<i>Fit Index</i>	<i>Value</i>	<i>Interpretation</i>
χ^2	1222.65	($p < .01$)
df	419	
χ^2 / df	2.91	Good Fit (Kline, 2011)
RMSEA	.059	Good Fit (Hu & Bentler, 1999)
SRMR	.057	Good Fit (Hu & Bentler, 1999)
CFI	.97	Excellent Fit (Tabachnick & Fidell, 2011)
NFI	.96	Excellent Fit (Hu & Bentler, 1999)
NNFI	.97	Excellent Fit (Hu & Bentler, 1999)

A second-order CFA was conducted to determine whether the factors forming the scale could be included in the analysis based on the total score as a single dimension. The chi-square value calculated for model data fit in CFA was found as [$\chi^2_{(428)} = 1326.48$, $p < .01$]. It was determined that the standardized coefficient values obtained as a result of CFA were between 0.80-1.23, and t values were between 11.46-18.78. As a result of the analysis, the second-order factor structure was formed. Scale factors together measure students' flow experiences in their educational process. Therefore, the creation of the second-order factor structure indicates that the scale can be included in the analysis based on the total score. The values obtained as a result of the first and second-order CFA indicated that the model related to the factor structure of the scale was confirmed. The test-retest correlation coefficient for the whole scale was .82. The values for fit indices obtained as a result of the second-order CFA are presented in Table 5.

Table 5. Second-Order Confirmatory Factor Analysis Fit Indices of FSAC

<i>Fit Index</i>	<i>Value</i>	<i>Interpretation</i>
χ^2	1326.48	($p < .05$)
df	428	
χ^2 / df	3.09	Good Fit (Kline, 2011)
RMSEA	.062	Good Fit (Jöreskog & Sorbom, 1993)
SRMR	.067	Good Fit (Hu & Bentler, 1999)
CFI	.97	Excellent Fit (Tabachnick & Fidell, 2011)
NFI	.96	Excellent Fit (Hu & Bentler, 1999)
NNFI	.97	Excellent Fit (Hu & Bentler, 1999)

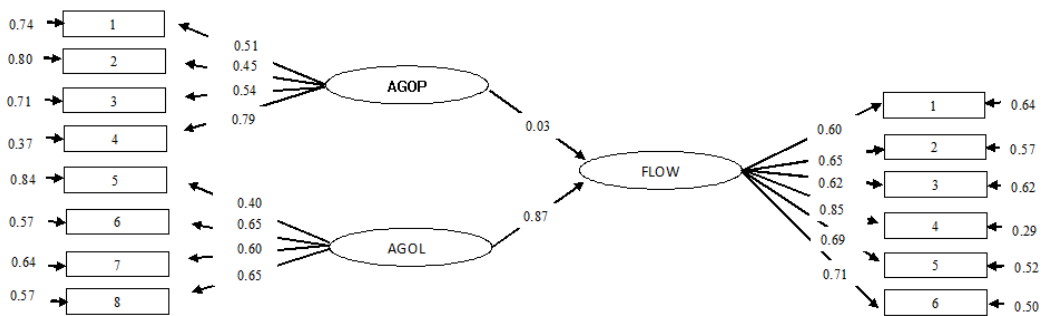
3.3. Findings Regarding the Structural Equation Model Created on the Relationship between Achievement Goal Orientations and Flow Experience in the Academic Context

The structural equation model developed for the relationship between the achievement goal orientation of high school students and their flow experience in their academic activities was tested through

path analysis. To test the model, the total score obtained from the sub-dimensions of FSAC was calculated and considered as the observed variable related to the flow scale. Learning Goal Orientation and Performance-Approach Goal Orientation scale items were included in the analysis as observed variables of these dimensions. The chi-square value calculated for model data fit in CFA was found as [$\chi^2_{(74)} = 185.85, p < .01$]. It was determined that the standardized coefficient values obtained as a result of CFA were between 0.40-0.85, and t values were between 7.00-13.35. The values for fit indices obtained as a result of the analysis are presented in Table 6, and the model is presented in Figure 1.

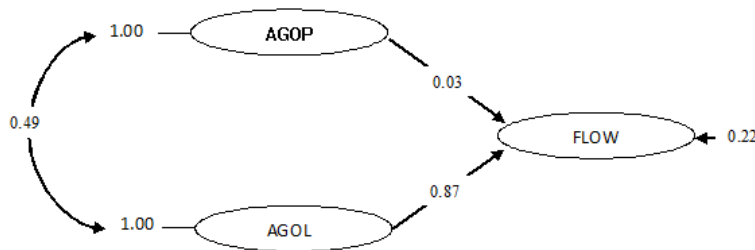
Table 6. Structural Equation Modelling Fit Indices

Fit Index	Value	Interpretation
χ^2	185.85	($p < .05$)
df	74	
χ^2 / df	2.51	Good Fit (Kline, 2011)
RMSEA	.066	Good Fit (Jöreskog & Sorbom, 1993)
SRMR	.052	Good Fit (Hu & Bentler, 1999)
CFI	.97	Excellent Fit (Tabachnick & Fidell, 2011)
NFI	.95	Excellent Fit (Hu & Bentler, 1999)
NNFI	.96	Excellent Fit (Hu & Bentler, 1999)

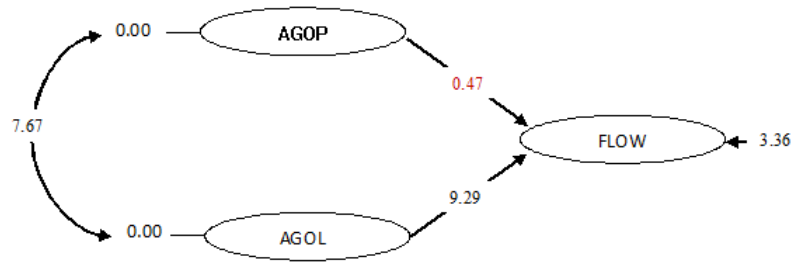
Chi-Square=185.85, df=74, P-value=0.00000, RMSEA=0.066

Figure 1. Structural equation modelling scale model

Chi-Square=185.85, df=74, P-value=0.00000, RMSEA=0.066

Figure 2. Structural equation modelling structural model (standardized solution)

Chi-Square=185.85, df=74, P-value=0.00000, RMSEA=0.066

Figure 3. Structural equation modelling structural model (t-values)

When the structural equation model is examined, it is seen that there is a positive and high level of relationship between students' learning-goal orientations and their flow experiences in the academic context. On the other hand, it is seen that there is no relation between their performance-approach goal orientations and flow experiences in the academic context. In addition, if a regression equation was to be established between these variables, it would be as in the following: $FLOW = 0.032 \times AGOP + 0.87 \times AGOL$ ($R^2 = 0.78$).

4. Discussion, Conclusion and Suggestions

In this study, it was aimed to determine the relationships between high school students' flow experiences in the academic context and their learning and performance-approach achievement goal orientations. For this purpose, the structural equation modelling established to test two predictions (Learning-goal orientation is positively and highly correlated with flow experience. Performance-approach goal orientation is not correlated with flow experience.) were tested through path analysis. The results of the analysis indicated that the predictions forming the basis of the research were confirmed. Accordingly, as the students' tendency of being learning goal-oriented increases, their level of experiencing flow in the academic context also increases. On the other hand, their tendency of performance-approach goal orientation is not correlated with their flow experiences in academic activities. According to the results of path analysis, there is a positive and high level of relation ($r = 0.87$) between learning-goal orientation scores and level of experiencing flow in academic activities. In other words, students' learning-goal orientation tendencies fulfil a function enabling them to be happy with academic activities.

When studies on achievement goal orientations and flow experience in literature were examined, studies examining the relationship between these variables directly were not encountered. However, some studies in the literature suggest that there may be a relationship between these two variables. In the study of Lavigne, Forest and Crevier-Braud (2012), where they examined the mediating role of flow experience between harmonious and obsessive passion and burnout in business life, it was found that the passion for harmonious work had a protective function against burnout by increasing the intensity of flow life; whereas, obsessive passion was completely unrelated to the experience of flow. The same study indicated that although both types of passion led to high job value and commitment, only obsessive passion for work led to burnout. These findings emphasize that obsessive passion, which does not enable experiencing flow, leads to psychological difficulties in individuals in the long term, despite providing high participation and persistence. According to the regression equation, learning-goal orientation explains 78% of the variance in the flow experience of the students in the academic context. These results are parallel to the study of Lavigne et al. (2012) on the relation between harmonious and obsessive passion and intensity of flow experience in business life. Even though it does not create one-to-one reciprocity, harmonious passion coincides with learning-goal orientation, and obsessive passion coincides with performance-goal orientation. Regarding this similarity, it is predicted that students' being

performance-goal-oriented and deprived of flow experience, may lead them to psychological difficulties such as school burnout in the long term.

In the same vein, some other studies support the relationship reached as a result of this study. In studies examining the relationship between students' achievement goal orientations and academic motivation, there found a positive relationship between learning-goal orientation and intrinsic motivation. On the other hand, there was either no significant relationship between performance-goal orientation and intrinsic motivation or it was concluded that performance-goal orientation negatively predicted intrinsic motivation (Dweck & Leggett, 1988; Heyman & Dweck, 1992; Wang et al., 2009; Yerdelen et al., 2014). Rawsthorne and Elliot (1999) investigated the studies examining the relationship between achievement goal orientations and intrinsic motivation in the literature and concluded that there was a statistically significant and positive relationship between learning-goal orientation and intrinsic motivation. Few studies found a low-level relationship between performance-approach goal orientation and intrinsic motivation (Elliot & Church, 1997; Elliot & Moller, 2003; Huang, 2011; Murayama & Elliot, 2009; Spinath & Steinmayr, 2012). There are also studies finding a positive relationship between performance goal orientations and extrinsic motivation (Dysvik & Kuvaas, 2012; Yerdelen et al., 2014). The concept of intrinsic motivation has an important place in flow experience. According to Csikszentmihalyi (1990), one of the important components providing flow is an individual's becoming motivated intrinsically without expecting an external reward or benefit. In this regard, the positive and high-level relationship between learning-goal orientation and flow experience confirms the theoretical expectation.

In studies examining the relationship between achievement goal orientation and challenging task choice of students, it was concluded that learning goal-oriented students preferred challenging activities. It was stated that learning goal-oriented students completely focused on challenging tasks and were determined and insistent on completing the action (Elliot & Dweck, 1988; Grant & Dweck, 2003; Meece & Holt, 1993; Wolters, 2004). It was observed that performance goal-oriented students lost intrinsic motivation when faced with challenging tasks (Grant, 2000). People experiencing flow tend to prefer activities that challenge them. Each challenging activity enables individuals to improve their current competence and skills, and as their skills improve, they continue to seek more challenging activities (Csikszentmihalyi, 1990). In the light of this information in the literature, it can be predicted that learning-goal oriented students will be able to experience flow more frequently by choosing challenging tasks, yet performance-goal oriented students will not be able to experience flow since they will tend to avoid challenging activities. It is seen that the results of this study are consistent with this prediction.

In literature, some studies divide performance-goal orientation into approach and avoidance sub-dimensions, and state that approach is more positive than avoidance (Ames, 1992; Elliot & Church, 1997; Elliot & Harackiewicz, 1996). Although the performance-goal orientation dimension in this study is a performance-approach goal orientation, it is striking that it does not demonstrate a relationship with flow experiences in the academic context. Based on this finding, it can be expressed that even if the performance goal orientation of the students is in the direction of the performance-approach, it does not contribute to the students' flow experiences.

Academic activities are a crucial part of students' daily lives. Therefore, students' being learning goal-oriented will enable them to experience a high level of flow while performing academic tasks. Thus, it will be possible for them to reach their academic goals in a more qualified and easy way, and academic activities with flow experience can become a source of motivation and happiness for them. On the contrary, it is considered that performance-goal oriented students may lose their chance of being happy in academic activities by being deprived of flow experience.

While developing the scale, nine components (*challenge-skill balance, action-awareness merging, clear goals, unambiguous feedback, concentration on the task at hand, sense of control, loss of self-consciousness, transformation of time, autotelic experience*) determined by Csikszentmihalyi (1990) and accepted as conditions providing flow, were taken as the theoretical basis. EFA results revealed a six-

factor structure (concentration and time perception, unambiguous feedback, challenge-skill balance, autotelic experience, action-awareness merging, sense of control), and this structure was confirmed in CFA. According to the theory, it is thought that the flow experience consists of nine simultaneous experiences. When the factor structure of the developed scale is examined, it is seen that the dimensions obtained contain eight of the nine components predicted by the theory. It is observed that unambiguous feedback, challenge-skill balance, autotelic experience, action-awareness emerging and sense of control dimensions of the scale coincide with the definitions stated in the literature regarding the flow theory and the conditions providing the flow experience (Csikszentmihalyi, 1990; Jackson & Ecklund, 2004; Nakamura & Csikszentmihalyi, 2002). However, the items prepared for three conditions (*concentration on the task at hand, loss of self-consciousness, transformation of time*), which are considered as separate components in the theory, were collected under one dimension in this study. The common point of these three conditions is that the person is completely immersed in the action. The 'Concentration on the task at hand' component is defined as an individual's concentrating oneself completely on the action. The 'Loss of self-consciousness' component is defined as an individual's getting rid of negative thoughts and concerns about oneself while acting due to intense focus. The 'Transformation of time' component is defined as an individual's not being aware of how time passes as a result of deep focus (Csikszentmihalyi, 1990; Nakamura & Csikszentmihalyi, 2009). In the developed scale, the dimensions of concentration and perception of the time consisted of items expressing students' deep focus on the academic action and differing time perceptions by including these three conditions. It is considered that the three conditions mentioned are not perceived as different experiences by the students since they involve a deep concentration process. It can be stated that students' experiencing all these conditions in an intense focus, which are theoretically considered as three different dimensions, may have caused all these expressions to be perceived as parts of the same experience. It can also be expressed that this situation may reflect a cultural difference in perception.

According to flow theory, a person should have clear goals to concentrate on the action (Csikszentmihalyi, 1990). However, the dimension of "clear goals" did not appear in this scale. As a result of factor analysis, the items related to the dimension of clear goals could not be gathered under one factor. Besides, they were excluded from the scale due to low factor loading values. This situation suggests that students may not see the condition of clear goals as part of their flow experience in an academic context. It is also considered that culture-specific behavioural habits may be effective in this finding.

This research sample was composed using the maximum variation sampling method. The fact that the research sample was not formed by random sampling creates a limitation in the generalizability of the findings. However, it is thought that the research findings will make a unique contribution to the literature in terms of providing information about the relationships between variables of high school students' achievement goal orientations and flow experiences in the academic context. The results of this study provide functional information for students, families, teachers, school mental health professionals and all educators. It is considered that the scale developed for the achievement goal orientations of high school students and the scale developed for the first time in the literature regarding the flow experiences of high school students in the academic context will also contribute to the literature.

In future studies, new models to be established with some variables, considered to have a mediating effect between learning-goal orientation and flow experience in the academic context, can be tested. For instance, the mediating effect of variables such as attention deficit and hyperactivity disorder, personality traits, parental monitoring, parent-school relationship, self-efficacy perception on the relationship between learning-goal orientation and flow can be tested. For practices, it can be suggested to develop educational programs which emphasize the value of learning, do not bring performance goals to the forefront, and enable students to experience flow in a way that will make them enjoy the education process. Besides, training may be provided for parents to raise awareness that they should prefer expressions emphasizing the value of learning rather than high expectation of success while dealing with

the school life of their children. Incentive practices can be carried out to encourage teachers about creating a classroom environment in which students are not worried about making mistakes, their success or failure is not compared to each other, learning and effort are valuable, and the real success is seen as improvement and progress, and also informative training can be provided for teachers about how they can create such an environment. Counsellors' and teachers' awareness levels may be increased so that they put more emphasis on how they could increase students' learning levels and make them enjoy learning, instead of emphasizing students' high or low grades in meetings with students and their parents. Seminars may be organized for students that learning is the ultimate goal in academic studies, and qualified and permanent learning will bring success and ensure happiness. Additionally, seminars raising consciousness about flow experience and how it relates to achievement goals can also be provided.

Conflicts of Interest

On behalf of all authors, the corresponding author states that there is no conflict of interest.

Ethical Approval

The data collection process of the research was carried out before 2020. Ethics committee permit is not included for this reason.

Funding Statement

The authors received no specific funding for this work.

Author Contribution Rates

The authors contributed equally to the article.

References

- Ames, C. (1992). Classrooms: Goals structures and student motivation. *Journal of Educational Psychology, 84*(3), 261-271. doi:10.1037/0022-0663.84.3.261
- Ames, C., & Archer, J. (1988). Achievement goals in the classroom: Students' learning strategies and motivation processes. *Journal of Educational Psychology, 80*(3), 260-267. doi: 10.1037/0022-0663.80.3.26
- Asakawa, K. (2004). Flow experience and autotelic personality in Japanese college students: How do they experience challenges in daily life? *Journal of Happiness Studies, 5*(2), 123-154. doi:10.1023/B:JOHS.0000035915.97836.89
- Asakawa, K. (2010). Flow experience, culture, and well-being: How do autotelic Japanese college students feel, behave, and think in their daily lives? *Journal of Happiness Studies, 11*(2), 205-223. doi:10.1007/s10902-008-9132-3
- Brown, T.A. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research*. New York: Guilford Publications, Inc.
- Büyüköztürk, Ş. (2015). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik, araştırma deseni SPSS uygulamaları ve yorum*. Ankara: Pegem Akademi.
- Carli, M., Delle Fave, A., & Massimini, F. (1988). The quality of experience in the flow channels: Comparison of Italian and U.S. students. In M. Csikszentmihalyi, & I. Csikszentmihalyi (Eds.), *Optimal experience* (pp. 288–306). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The psychology of optimal experience*. New York: Harper and Row.
- Csikszentmihalyi, M., Rathunde, K., & Whalen, S. (1993). *Talented teenagers*. Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Dweck, C. S. (1986). Motivational processes affecting learning. *American Psychologist, 41*(10), 1040-1048. doi:10.1037/0003-066X.41.10.1040

- Dweck, C. S., & Elliot, E. (1983). Achievement motivation. In P. Mussen, & E. M. Heatherington (Eds.), *Handbook of child psychology* (pp. 643-691). New York: Wiley.
- Dweck, C. S., & Leggett, E. L. (1988). A social-cognitive approach to motivation and personality. *Psychological Review*, 95(2), 256-273. doi:10.1037/0033-295X.95.2.256
- Dysvik, A., & Kuvaas, B. (2012). Intrinsic and extrinsic motivation as predictors of work effort: The moderating role of achievement goals. *British Journal of Social Psychology*, 52(3), 412-430. doi:10.1111/j.2044-8309.2011.02090.x
- Elliot, A. J., & Church, M. A. (1997). A hierarchical model of approach and avoidance achievement motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 72(1), 218-232. doi:10.1037/0022-3514.72.1.218
- Elliott, E. S., & Dweck, C. S. (1988). Goals: An approach to motivation and achievement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 54(1), 5-12. doi:10.1037/0022-3514.54.1.5
- Elliot, A. J., & Harackiewicz, J. M. (1996). Approach and avoidance achievement goals and intrinsic motivation: A meditational analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(3), 461-475. doi:10.1037/0022-3514.70.3.461
- Elliot, A. J., & Moller, A. C. (2003). Performance-approach goals: good or bad forms of regulation? *International Journal of Educational Research*, 39(4-5), 339-356. doi:10.1016/j.ijer.2004.06.003
- Grant, H. (2000). *Achievement goals and their impact: Intrinsic motivation and achievement across the college transition* (Unpublished doctoral dissertation). Columbia University, New York.
- Grant, H., & Dweck, C. S. (2003). Clarifying achievement goals and their impact. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(3), 541-553. doi:10.1037/0022-3514.85.3.541
- Heyman, G. D., & Dweck, C. S. (1992). Achievement goals and intrinsic motivation: Their relation and their role in adaptive motivation. *Motivation and Emotion*, 16(3), 231-247. doi:10.1007/BF00991653
- Hu, L. T., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural equation modeling: a multidisciplinary journal*, 6(1), 1-55.
- Huang, C. (2011). Achievement goals and achievement emotions: A meta-analysis. *Educational Psychology Review*, 23(3), 359-388. doi: 10.1007/s10648-011-9155-x
- Jackson, S. A., & Eklund, R.C. (2004). *The flow scales manual*. Morgantown, WV: Fit-ness and Information Technology.
- Jöreskog, K. G., & Sorbom, D. (1993). *LISREL 8: Structural equation modeling with SIMPLIS command language*. Chicago: Scientific Software International, Inc.
- Kaplan, A., & Maehr, M. L. (2007). The contributions and prospects of goal orientation theory. *Educational Psychology Review*, 19(2), 141-184. doi:10.1007/s10648-006-9012-5
- Kline, R. B. (2011). *Principles and practices of structural equation modelling*. New York, NY: The Guilford Press.
- Lavigne, G. L., Forest, J., & Crevier-Braud, L. (2012). Passion at work and burnout: A two-study test of the mediating role of flow experiences. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 21(4), 518-546.
- Maehr, M. L., & Zusho, A. (2009). Achievement goal theory the past, present, and future. In K. R. Wentzel, & A. Wigfield (Eds.), *Handbook of Motivation at School* (pp. 77-104). New York: Routledge.
- Mayers, P. (1978). *Flow in adolescence and its relation to school experience* (Unpublished doctoral dissertation). University of Chicago, Chicago.

- Meece, J. L., & Holt, K. (1993). A pattern analysis of students' achievement goals. *Journal of Educational Psychology, 85*(4), 582-590. doi:10.1037/0022-0663.85.4.582
- Murayama, K., & Elliot, A. J. (2009). The joint influence of personal achievement goals and classroom goal structures on achievement-relevant outcomes. *Journal of Educational Psychology, 101*(2), 432-447. doi:10.1037/a0014221
- Nakamura, J. (1988). Optimal experience and the uses of talent. In M. Csikszentmihalyi, & I. Csikszentmihalyi (Eds.), *Optimal experience* (pp. 319-326). Cambridge, England: Cambridge University Press.
- Nakamura, J., & Csikszentmihalyi, M. (2002). Handbook of positive psychology. In C. R. Snyder, & S. J. Lopez (Eds.), *The concept of flow* (pp. 89-105). New York: Oxford University Press.
- Nakamura, J., & Csikszentmihalyi, M. (2009). Flow theory and research. In S. J. Lopez, & C. R. Snyder (Eds.), *Oxford handbook of positive psychology* (pp. 195-206). New York, NY, US: Oxford University Press.
- Nicholls, J. G. (1984). Achievement motivation: Conceptions of ability, subjective experience, task choice, and performance. *Psychological Review, 91*(3), 328-346. doi:10.1037/0033-295X.91.3.328
- Pintrich, P. R., & Schunk, D. H. (2002). *Motivation in education: Theory, research, and applications*. Upper Saddle River, NJ: Merrill Prentice-Hall.
- Rawsthorne, L. J., & Elliot, A. J. (1999). Achievement goals and intrinsic motivation: A meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Review, 3*(4), 326-344. doi:10.1207/s15327957pspr0304_3
- Spinath, B., & Steinmayr, R. (2012). The roles of competence beliefs and goal orientations for change in intrinsic motivation. *Journal of Educational Psychology, 104*(4), 1135-1148. doi:10.1037/a0028115
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*. USA: Pearson Education.
- Wang, J. C. K., Liu, W. C., Lochbaum, M., & Stevenson, S. J. (2009). Sport ability beliefs, 2 x 2 achievement goals, and intrinsic motivation. *Research Quarterly for Exercise and Sport, 80*(2), 303-312.
- Wolters, C. A. (2004). Advancing achievement goal theory: Using goal structures and goal orientations to predict students' motivation, cognition, and achievement. *Journal of Educational Psychology, 96*(2), 236-250. doi:10.1037/0022-0663.96.2.236
- Yerdelen, S., Aydın, S., Yalmanlı, S. B., & Göksu, V. (2014). Relationship between high school students' achievement goal orientation and academic motivation for learning biology: A path analysis. *Education and Science, 39*(176), 437-446.

16. Yüzyılda Yazılmış Olan Ahterî Tarihinin Kaynak Değerlendirilmesi

Mehmet Emin YAĞCI, Hasan Hüseyin ADALIOĞLU**

16. Yüzyılda Yazılmış Olan Ahterî Tarihinin Kaynak Değerlendirilmesi

Özet

Bu makalede, 16. yüzyıl Osmanlı müderrislerinden, Ahterî Mustafa Efendi'nin *Târîh-i Ahterî* adlı eserinin kaynak değerlendirilmesi yapılacaktır. Ahterî bu eserinde, Hz. Âdem'den itibaren Hz. Muhammed (s.a.v)'in mensup olduğu peygamberler silsilesinden sonra Hz. Muhammed (s.a.v)'in sîretinden, daha sonra Hulefâ-yi Râşidîn'den ve müctehid mezhep imamlarından bahsetmiştir.

Ahterî eserini Arapça olarak yazmıştır. Metot bakımından klasik İslâm tarihi kitaplarının yazılma geleneğine uygun, yorumdan uzak, rivayetçi-nakilci bir üslupla kaleme almıştır. Fakat olayları naklederken uzun rivayet zincirlerini zikretmemiştir. Kaynak kullanırken bazen eserin ismini, bazen müellifin adını, bazen de kitabın adını kısaltarak nakletmiştir. İlk büyük İslâm tarihçilerinden Taberî gibi en çok rivayeti İbn Abbas'tan yapmıştır. Ahterî siyerle ilgili bu eserini yazarken, başta tefsir ve tarih kitapları olmak üzere dil, hadis, fıkıh, tasavvuf alanlarında pek çok kaynaktan istifade etmiştir.

The Source Evaluation Of The History Of The Work Ahterî Written In 16th Century

Abstract

In the present study, the source evaluation of the work *Târîh-i Ahterî* of Mustafa Efendi, who is known with the pseudonym Ahterî, was made. In his work, starting from Prophet Adam, Ahterî touched on the prophets from whom Prophet Muhammed (PBUH) descended, the life of Prophet Muhammed (PBUH), Hulefâ-yi Râşidîn and mujtahid sect imams.

Although Ahterî gave lectures in Ottoman madrasas and Turkish works were written since about a century before the time he lived, he wrote his work in Arabic. In terms of method, he wrote the work following the tradition of writing classical Islamic history books, without interpretation, with a narrative understanding. However, he did not use long chains of narration while reporting the events. While using references, the author sometimes shortened the name of the work, sometimes the author's name, and sometimes the name of the book. He made the most narrations from Ibn Abbas as Muhammed Cerir et-Taberî did. While Ahterî was writing this work on Siyer, he made use of many sources in the fields of language, hadith, fiqh, and Sufism, especially in tafsir and history books

Anahtar Kelimeler: Ahterî, *Târîh-i Ahterî*, Siyer, Muslihuddin Mustafa Efendi.

Keywords: Ahterî, *Târîh-i Ahterî*, Siyer, Muslihuddin Mustafa Efendi.

Makale Türü: Araştırma

Paper Type: Research

1. Giriş

İslâm tarih yazıcılığında, Hz. Peygamber'in hayatına dair yazılan eserlere siyer adı verilmektedir. Müslümanların Hz. Peygamber'e ve onun tebliğ ettiği dine bağlılıkları ve Resûlullah'ın örnek ve model insan olma vasfını sonraki nesillere bir bütün olarak aktarma istekleri, siyer yazıcılığının doğuşuna sebep olmuştur. (Tergip, 2010: 222; Öz, 2006; 29) Bu alandaki ilk tedvin hareketinin ne zaman, nerede ve kimler tarafından başlatıldığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte, sahâbîlerden Abdullah b. Amr b. As'ın (ö.65/684-85) *es-Sâhîfetü's-Sâdıka* adlı bir eser yazdığı, bu eserinde siyer ve megâziye dair hadislerin yer aldığı bilinmektedir. Hatta onun kendine ait bir siyer ve megâzî risâlesi bulunduğu ve bu metinden, ilk devir İslâm tarihçilerinden Vâkıdî'nin (ö.207/823) *el-Megâzî* ve *Kitâbu'r-Ridde*'de nakiller yaptığı bilinmektedir. Yine Abdullah b. Abbas'ın (ö.68/687-88) sahâbîlerden duyduğu

** Mehmet Emin YAĞCI, Doktora Öğrencisi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Tarih Ana Bilim Dalı, mehmeteminyagci@hotmail.com
ORCID.ID orcid.org / 0000-0001-6082-822X, Hasan Hüseyin ADALIOĞLU, Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, hhadali@ogu.edu.tr, ORCID ID orcid.org / 0000-0003-2977-6657.

bazı hadisleri yazıya geçirdiği, vefatından sonra bu risâlenin, talebesi Kureyb'e, ondan da siyer ve megâzî sahasında ilk kitaplardan birini yazan Mûsâ b. Ukbe'ye (ö.141/758) intikal ettiği bilinmektedir. (Fayda, 2009: 37/320)

Daha sonra siyer ve megâzî yazımında İbn İshak (ö.151/768) *Kitâbü'l-Mübtede' ve'l-Meb'as ve'l-Megâzî'yi (Sîretü İbn İshâk)*, İbn Hişâm (ö.218/833) *es-Sîretü'n-Nebeviyye'yi*, Vâkîdî, *Kitâbü'l-Megâzî'yi*, İbn Sa'd (ö.230/845) *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr'i*, Halîfe b. Hayyât (ö.240/854-55) *et-Târih'i*, Belâzürî (ö.279/892) *Ensâbü'l-Eşrâf'i*, Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö.310/923) *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* adlı önemli eserleri kaleme almışlardır. (Fayda, 2009: 37/320-323)

İslâm tarihinde Osmanlılar dönemine gelinceye kadar, siyerle alâkalı pek çok eser kaleme alınmıştır. Osmanlılar döneminde ise siyer, tarih ilminin konusu olmaktan ziyade edebiyat alanına kaymış ve orada gelişmiştir. (Uzun, 2009: 37/324) Bu dönemde siyer sahasında *Esmâ-i Nebî, Mevlid, Mi'râciye, Mûcizât, Gazavât, Hilye* ve *Delâil* türlerinde manzum ve mensur eserler yazılmıştır. (Erşahin, 2005: 18/3/335-358; Kemikli, 2020: 16) Bunların büyük bir kısmının Osmanlı Türkçesi'yle kaleme alındığı görülmektedir. Veysi (ö.1037/1628)'nin yazdığı ilk Türkçe telif siyer kitabı *Dürretü't-Tâc fî Sîreti Sâhibi'l-Mi'râc'ı*, (Erkan,1994: 10/33) Erzurumlu Mustafa Darîr'in (ö.736/1393) *Tercüme-i Siyer-i Nebî'si*, Lâmiî Çelebi'nin (ö.938/1532), *Tercüme-i Şevâhidü'n-Nübüvve'si*, Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin (ö.975/1567) *Delâil-ü Nübüvvet-i Muhammedî* ve Altıparmak Mehmed Efendi'nin (ö.1033/1623-24), *Tercüme-i Meâricü'n-Nübüvve fî Medârici'l-Fütüvve'si* bunlardan bazılarıdır. (Uzun,2009: 37/324-325; Erşahin, 2005: 18/3/356)

Osmanlı devri müderrislerinden Muslihuddin Mustafa Efendi (ö.968/1560-61) (Ahterî)'nin 16. yüzyılda kaleme aldığı *Târîh-i Ahterî* adlı eser de muhtasar bir siyer kitabıdır. Biz makalede Ahterî'nin İslâm tarihine dair bu kıymetli eserinin kaynakları yönünden değerlendirmesini yapacağız. Öncelikle belirtmek gerekir ki müellif, eserini kaleme alırken çok zengin kaynak kullanmıştır. Onun kullandığı kaynaklar arasında tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf ve tarih alanında yazılmış eserler ön plana çıkmaktadır. Bir müderris olarak bu derece zengin kaynak kullanması, yaşadığı dönemdeki âlimlerin ilmi seviyesini göstermektedir.¹

Muslihiddin Mustafa Efendi, eserini telif ederken anlattıklarını dört ana başlık altında toplamış (Türkan, 2018: 218) ve bu başlıkları on iki fasıla ayırmıştır. Eserde; 1. Bölüm, Hz. Âdem Aleyhisselâm'ın yaratılışını, O'nun vefatına kadar geçen hayatını, Hz. Muhammed (s.a.v)'in soyunun geldiği Hz. Âdem, Hz. Şît, Hz. İdrîs, Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. İbrâhim ve Hz. İsmâîl Peygamberleri, 2. Bölüm, Hz. Peygamber'in doğumunu, eşlerini, çocuklarını, Hz. Peygamberin vasıfları, fazileti ve mûcizelerini, 3. Bölüm, Hulefâ-yi Râşidîn/Hz. Ebû Bekir (ö.13/634), Hz. Ömer (ö.23/644), Hz. Osman (ö.35/656), Hz. Ali (ö.40/661) ve onların faziletlerini, 4. Bölüm ise Müctehid Mezhep İmamları/ İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe (ö.150/767), Şafii (ö.204/820), Mâlik b. Enes (ö.179/795), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) ve faziletlerini içermektedir. (Macit, 2016: 52-53)²

Bu makalede ana nüsha olarak *Târîh-i Ahterî*'nin Ankara Milli Kütüphane, Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 06 Hk 1140 Demirbaş numaralı nüshası esas alınmıştır.³ Eser 1031/1621 tarihinde istinsah edilmiştir. 5 Z - 95 V varaklık yazma; 210x130-155x80 mm. ölçülerine sahiptir. Bu nüsha, siyah pandizot bez kaplı cilt içerisinde, ara başlıkları ve keşideleri kırmızıyla süslenmiş, ta'lik yazıyla ve 21 satır halinde birleşik harf filigranlı kâğıda yazılmıştır. Genel olarak âyetler, fasıl başlıkları, cümle veya

¹ Ahterî'nin yaşadığı dönemdeki ilmi hayat için bkz: Abdullah Erdem Taş, Ahterî Dönemi Kütahyası'nda İlmî Hayat ve Haliliye Medresesi, ss. 72-99, *Ahterî ve Dönemi Bilgi Şöleni Bildirileri*, Kütahya, 7-9 Kasım 2013, Haz: Bilal Kemikli-Ahmet Türkan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

² Bu konu ile ilgili bkz: Abdulkadir Macit, Ahterî Muslihiddin Mustafa Karahisârî'nin "Târîh'i" ve Bu Eserin İslam Tarihi ile Siyer İlmindeki Yeri, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, Cilt: 1/Sayı: 2, Haziran 2015, ss. 246-267.

³ Diğer nüshalar: Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, No: 00421; Beyazıt Kütüphanesi, No: 001652; *Risâle fî Beyân-i Ahvâl-i Ba'zî'l-Enbiyâ*, Topkapı Sarayı Yazma Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, No: 1436.

paragraf başı olabilecek bazı kelimeler kırmızı renkli kalemle yazılmıştır. Âyetler ve metin harekesizdir. Ayrıca kenarlarda açıklamalar yapılmıştır. Nüshaya ait sayfa numaraları gösterilirken ön ve arka varak için vr. ile rakamdan sonra V ve Z harfleri kullanılmıştır.

2. Kaynak Kullanım Yöntemi

Muslihuddin Mustafa Efendi, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi *Târîh-i Ahterî* adlı eserini yazarken başta tefsir ve siyer kitapları olmak üzere dil, hadis, fıkıh, tasavvuf ve diğer alanlarda pek çok kaynaktan istifade etmiştir. Kendisi de bu durumu kitabının mukaddimesinde eserini, "*mütekaddimîn âlimlerinin kitaplarından ve müteahhirîn âlimlerinin seçtiklerinden*" bir araya getirdiğini ifade etmektedir.⁴

Eser incelendiğinde müellifin, faydalandığı eserlerden nakiller yaparken bazen eserin ismini, bazen müellifin adını, bazen de kitabın adını kısaltarak zikrettiği görülmektedir. Mesela, yazar kitabında "*Arâ'is'te nakledildiğine göre*" veya "*Vehb'den nakledildiğine göre*", "*Hülâsatü'l Fetâvâ'da*", "*Hallikân Târihi'nde*", "*Şerhu Meşârik ve'l-Ehâdis ed-Dâlle alâ Fadle Cemme'de*", "*Meâlimü't-Tenzîl'de*", "*Keş-şâfta*", "*Miškâtü'l-Envâr'da*" gibi ifadelerle kaynaklarını zikretmektedir. Bu da müellifin standart bir kaynak gösterme metodu olmadığını ortaya koymaktadır. Böyle olduğu için de kaynakların kolayca bulunması okuyucu açısından bazı sıkıntılar meydana getirmektedir. Yazarın referans olarak aldığı kitapların açık künyesini vermemesi ve aynı isimde farklı yazar ve kitapların bulunması da kaynakların tam olarak tesbitini iyice zorlaştırmaktadır.

Bunlarla birlikte müellifin, eserinin birçok yerinde; "*rivayet edilmiştir ki..., denildi ki..., bazı ulema..., bazı tefsirciler..., tarihçiler..., ehl-i Tarih..., bazı bilgeler..., ehl-i Tefsir..., fi'l-haber..., fi'l- âsâr..., hikâye edildi ki..., hadiste geldi ki..., müfessirler dedi ki...*" gibi kaynağı belirtilmeden verilmiş birçok rivayet bulunmaktadır.⁵

Ahterî *Târih*'inde sahâbe ve tâbiîn başta olmak üzere aşağıda isimlerini ve eserlerini verdiğimiz farklı kaynaklardan ve ravilerden alıntı yapılmıştır. Bunlara baktığımızda güvenilir, sika râvilerin rivayetleri yanında zayıf rivayet naklettiği kabul edilen kimselerden de önemli ölçüde nakiller yaptığı görülmektedir.

Sahâbîlerden en çok nakli yaklaşık atmış küsur ile İbn Abbas ismiyle de meşhur olan Abdullah b. Abbas'tan yapmıştır. Diğerleri Alî b. Ebî Tâlib, Enes b. Mâlik, Zeyd b. Hârise (ö.8/629), Ebû Hüreyre (ö.58/678), Abdullah b. Mes'ûd (ö.32/652-53), Abdullah b. Ömer (ö.73/693), Übey b. Kâ'b (ö.33/654 [?]), Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö.42/662-63), Abdullah b. Mugaffel (ö.59/679), Zübeyr b. Avvâm (ö.36/656), Câbir b. Abdullah (ö.78/697), Zeyd b. Erkâm (ö.68/688), Mikdâd b. Amr (ö.33/653), Ebû Saîd el-Hudrî (ö.74/693-94), Abdurrahmân b. Avf (ö.32/652), Abdullah b. Selâm (ö.43/663-64), Mus'ab b. Umeyr (ö.3/625) ve Umeyr b. Sa'd'dir.

Tâbiînden; Saîd b. Müseyyeb (ö.94/713), Saîd b. Cübeyr (ö.94/713 [?]), Mücâhid (ö.103/721), Şa'bi (ö.104/722), İkrime (ö.105/723), Atâ b. Ebû Rebâh (ö.114/732), Katâde (ö.117/735), Meymûn b. Mihrân (ö.117/735), Atiyye (ö.111/729-30), İbn Şihâb ez-Zührî (ö.124/742), Süddî (ö.127/745), Zeyd b. Eslem (ö.136/754), Mukâtil b. Süleymân (ö.150/767), Muhammed b. Kâ'b (ö.108/726 [?]), Hasan-ı Basrî (ö.110/728), Talha b. Abdullah (ö.97/715), Ebû İshâk el-Hemdânî (ö.127/745), Kâ'b el-Ahbâr (ö.32/652-53 [?]), Vehb b. Münebbih (ö.114/732), İbn Sîrîn (ö.110/729) ve İbn Cüreyc'den (ö.150/767) nakiller yapmıştır.

Bunların yanı sıra daha sonraki dönem âlimlerinden Buhârî (ö.256/870), Müslim (ö.261/875), Tirmizi (ö.279/892), İbn İshak, Dahhâk (ö.180/797), Muhammed b. Cerîr (ö.310/923), Nevevî (ö.676/1277), Ömer b. Abdülazîz (ö.101/720), Cafer b. Muhammed (ö.301/913), Avn b. Ebî Şeddâd,

⁴ Ahterî, *Târih-i Ahterî*, vr. 5 Z.

⁵ "أهل", "بعض الحكماء", "الحكماء", "أهل التاريخ", "أصحاب التواريخ", "بعض أهل التفسير", "(بعض العلماء" قيل يقال", "رؤي/ يُرَوَى" جاء في الأخبار", "جاء في الحديث", "قال المفسرون", "قال الراوي", "قال" و"حكى", "في بعض الآثار", "في الآثار", "في الخبر", "التفسير المعبرون".

Şeyh'ul Ecel Ebû Nasr Muhammed b. Abdurrahmân, Fudayl b. İyâz (ö.187/803), Ebû Ravk (ö.105/723), İbn Yesâr, Ebû Ubeyd Tusî, Ebû Amr eş-Şehrûzî el-Evra', Ebû'l-Ferec el-Cevzî (ö.597/1201), Şeyh Ebû'l-Kâsım, Ahmed b. Sabbah, Ma'rûf-i Kerhî (ö.200/815-16 [?]), Ebû'l-Leys (ö.373/983), Muhammed b. Sa'd/İbn Sa'd, Sem'ani (ö.489/1096), Muhammed b. Selmâ, Ali b. Sa'd, İsmâil b. Hammâd b. Ebî Hanîfe (ö.212/827), Hafs b. İyâs (ö.194/810), İbn Dâvûd (ö.297/910), Ali b. Âsım (ö.221/836), Hammâd b. Süleymân (ö.120/738), Rebi' el-Hacib, Ali b. Ca'd (ö.230/844-45), Ebû Hâmid, Mes'ûdî (ö.345/956), Esbât, Ebû İsa, Yahyâ b. Maîn (ö.233/848), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö.290/903), Ebû Sevr (ö.240/854), Meymûn b. el-Esba, Ahmed b. el-Kendî, Sa'lebî (ö.427/1035), Vehb (ö.200/815-16), Necmeddîn en-Nesefî (ö.537/1142), Muhammed b. İshak (ö.151/768), Talha b. Muhammed, İmad b. Mâlik, Leys b. Sa'd (ö.175/791), Rebi' b. Enes, Vâhidî (ö.468/1076), Şuayb (ö.162/779), Ebû Ömer, Zeccâc (ö.311/923), İsmâil b. Rafi', Muttalib b. Abdullah, Muhammed b. Kays (ö. 633/1236), Rebi' (ö.270/884), Ebû Ali Dekkâk (ö.405/1015)'tan rivayetler aktarmaktadır.⁶

3. Faydalandığı Eserler

3.1. Müellifin Kullandığı Tefsir Kitapları

Ahterî Muslihuddin Mustafa Efendi siyerinde en çok tefsir kitaplarından nakiller yapmıştır. Eserinde yirmiden fazla tefsir kitabından faydalandığı ve isimlerini zikrettiği görülmektedir. Bu eserlerden en fazla nakli *Tefsîru'l-Begavî/Meâlimü't-Tenzîl*'den yapmıştır. Müellif, bu eserden altmıştan fazla alıntı yapmıştır. Bunun dışındaki diğer eserlerden; *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*'dan on sekiz, *Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*'den on dört, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*'dan on iki, *ed-Dürü'l-Mensûr*'dan beş, *Bahrü'l-'Ulûm*'dan beş nakil yapmıştır. Müellif bunların dışında aşağıda isimleri geçen kitaplardan da daha az nakiller yapmıştır. Bunlar:

1. Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî (ö.516/1122), *Tefsîru'l-Begavî/Meâlimü't-Tenzîl*.⁷
2. Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö.538/1144), *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl*.⁸ Müellif eserinde sadece *el-Keşşâf* ismini kullanmaktadır.
3. Ebû'l-Leys İmâmü'l-Hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî (ö.373/983), *Bahrü'l-'Ulûm*.⁹
4. Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî (ö.489/1096), *Tefsîrü'l-Kur'ân /Kitâbü't-Tefsîr*.¹⁰
5. Ebû'l-Hasen Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin el-Bağdâdî (ö.741/1341), *Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*.¹¹
6. Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Cürcânî (ö.471/1078-79), *Derecû'd-Dürer fî Tefsîri'l-Âyi ve's-Suver*.¹²

⁶ Müellifin naklettiği sahabî, tabiî ve diğer âlimler eserinde farklı yerlerde ifade edilmiştir.

⁷ *Tefsîru'l-Begavî/Meâlimü't-Tenzîl*, Cilt: I-V, Thk: Abdurrezzak el-Mehdî, 1. Baskı, Beyrut: H.1420, Dâru İhyâi't-Türâs'il-Arabî.

⁸ *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl*, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-Arabiyye, 3. Baskı, H.1407.

⁹ *Bahrü'l-'Ulûm*, el-Mektebetü's-Şâmîle; *Tefsîrü's-Semerkandî/Bahrü'l-'Ulûm*, Thk: Şeyh Ali Muhammed Muavviz, Şeyh Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr, Külliyyetü'l-Lügatî'l-Arabiyye, Câmîatü'l-Ezher, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1413/ 1993.

¹⁰ *Tefsîrü'l-Kur'ân /Kitâbü't-Tefsîr*, Thk: Yâsir b. İbrâhîm ve Ganim b. Abbas Ganim, Riyad, Dâru'l-Vatan, 1. Baskı, 1428/1997.

¹¹ *Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, H 1415.

¹² *Derecû'd-Dürer fî Tefsîri'l-Âyi ve's-Suver*, Thk: Velid b. Ahmed b. Salih el-Hüseyin, (Fatiha ve Bakara Velid v.dğr) İyâd Abdullatif el-Kisî, Biritanya, Mecelletü'l-Hikmeti, 1429/2008.

7. Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebû Hâtım (ö.327/938), *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*.¹³
8. Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr (ö.774/1373), *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*.¹⁴
9. Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî (Vâhidî) (ö.468/1076), *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Mecîd*.¹⁵
10. Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî (Vâhidî), *et-Tefsîrû'l-Basît*.¹⁶
11. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî (ö.671/1273), *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*.¹⁷
12. Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî (ö.606/1210), *Mefâtihu'l-Gayb*.¹⁸
13. Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Nûriddîn Alî b. Âdil en-Nu'mânî ed-Dimaşkî (ö.775/1374), *el-Lübâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb*.¹⁹
14. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö.911/1505), *ed-Dürrü'l-Mensûr*.²⁰
15. Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed el-Kaysî (ö.437/1045), *el-Hidâye ilâ Bulûgi'n-Nihâye fî 'İlmi Me'âni'l-Kur'ân ve Tefsîrihî ve Ahkâmihî ve Cümelin min Fünûni 'Ulûmih*.²¹
16. Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî (ö.211/826-827), *et-Tefsîr/ Tefsîru Abdürrezzâk*.²²
17. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân /Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*.²³
18. Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö.745/1344), *el-Bahrü'l-Muhît*.²⁴
19. Nâsîrüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö.685/1286), *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*.²⁵
20. Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nîsâbü'rî, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*.²⁶

¹³ *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, Thk: Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mekke, 1417/1997.

¹⁴ *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, Thk: Muhammed Hüseyin Şemseddîn, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, H 1419.

¹⁵ *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Mecîd*, Thk: Şeyh Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1415/1994.

¹⁶ *et-Tefsîrû'l-Basît*, İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmiyyi-Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el- İslâmiyye, 1. Baskı, H.1430.

¹⁷ *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Thk: Ahmed el-Berdûni ve İbrâhîm Atfîş, Kahire, Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 3. Baskı, 1384/1964.

¹⁸ *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, 3. Baskı, Beyrut H.1420.

¹⁹ *el-Lübâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb*, Thk: Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz, Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1. Baskı 1419/1998.

²⁰ *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Beyrut, Dâru'l-Fikr.

²¹ *el-Hidâye ilâ Bulûgi'n-Nihâye fî 'İlmi Me'âni'l-Kur'ân ve Tefsîrihî ve Ahkâmihî ve Cümelin min Fünûni 'Ulûmih*, Thk: eş-Şâhid el-Buşihî, Külliyyetü'l-Ş-Şeriatî ve'd-Dirâsetü'l-İslâmiyye, Câmiatü'l-Ş-Şârîka, Cilt: I- XIII, 1. Baskı, 1429/2008.

²² *et-Tefsîr/ Tefsîru Abdürrezzâk*, Thk: Mahmud Muhammed Abduh, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Baskı H. 1419.

²³ *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'an*, Thk: Ahmed Muhammed Şâkir, Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı,1420/2000.

²⁴ *el-Bahrü'l-Muhît*, Thk: Sıtkı Muhammed Cemil, Cilt: I-X, Dâru'l-Fikr, Beyrut, H. 1420.

²⁵ *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Thk: Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşî, Dâru İhyâi't-Türâsî'l Arabî, 1. Baskı, Beyrut, H.1418.

21. Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kâhirî (ö.977/1570), *es-Sirâcü'l-Münîr fi'l-i'âne 'alâ Ma'rifeti Ba'zı Me'ânî Kelâmi Rabbine'l-Hakîmi'l-Habîr*²⁷

22. Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî Ebü'l-Hasen, *et-Tefsîrü'l-Kebîr/Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*.²⁸

3.2. Müellifin Kullandığı Tarih Kitapları

Müellif eserinin farklı yerlerinde, tarih kitaplarına yaptığı atıflarında, “Hallikân Târihinde” veya “Bekrî Târihinde” gibi ifadeler kullanarak nakiller yapmaktadır. Ayrıca Muhammed b. Cerîr, Muhammed b. İshâk, İbn İshak, Kelbî, İbn Sa'd ve Vâkîdî gibi isimlerden birçok nakillerde bulunmuştur. Tarih kaynaklarından en çok nakli İbn-i Hallikân'nın eseri *Vefeyâtü'l-A'yân*'dan yapmıştır. Ayrıca Hz. Âdem, Hz. Havva, yaratılışları ve cennetten çıkartılmaları konularında Diyârbekrî'nin *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs* adlı eserinden oldukça fazla nakil yapmıştır. Bunların yanısıra Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin *Târih-i Taberî*, İbn Sa'd'ın *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*'sı başta olmak üzere aşağıda isimlerini verdiğimiz eserlerden nakiller yapmıştır. Bunlar:

1. İbn İshak/Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî, *Sîretü İbn İshâk/Kitâbü's-Siyer ve'l-Megâzî*.²⁹
2. İbn Sa'd/Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ/et-Tabakâtü'l-Kebîr*.³⁰
3. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî el-Eslemî el-Medenî, *Kitâbü'l-Megâzî*.³¹
4. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*.³²
5. İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*.³³
6. Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî (ö.681/1282) *Vefeyâtü'l-A'yân*.³⁴ Müellif eserinde *Târih-i Hallikânî* diye zikretmektedir.
7. *Sahîhü't-Tevârîh*. Müellifi ve mahiyeti hakkında bilgi bulunmamaktadır.
8. İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî, *Târîhu Mekketi'l-Müşerrefe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medîneti's-Şerîfe ve'l-Kabri's-Şerîf*.³⁵
9. Ahmed b. Muhammed el-Kastallânî (ö.923/1517), *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye bi'l-Minahi'l-Muhammediyye*.³⁶

²⁶ *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, Thk: İmam Ebu Muhammed b. Âşur, 1. Baskı, Cilt: I-X, Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, 1422/2002.

²⁷ *es-Sirâcü'l-Münîr fi'l-i'âne 'alâ Ma'rifeti Ba'zı Me'ânî Kelâmi Rabbine'l-Hakîmi'l-Habîr*, Cilt: I-IV, Matbaat-ı Bolak (el-Emiriyye), Kahire, H. 1285.

²⁸ *et-Tefsîrü'l-Kebîr/Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, Cilt: I-V, Thk: Abdullah Mahmûd Şehhâte, Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1423.

²⁹ *Sîretü İbn İshâk/Kitâbü's-Siyer ve'l-Megâzî*, Thk: Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut, 1398/1978.

³⁰ *et-Tabakâtü'l-Kübrâ/et-Tabakâtü'l-Kebîr*, Thk: İhsan Abbas, Thk: Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut, 1410/1990.

³¹ *Kitâbü'l-Megâzî*, Cilt: I-III, Thk: Marsden Jones, Cilt: I-III, 3. Baskı, Dâru'l-'Alemlî, Beyrut, 1409/1989.

³² *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Beyrut, Dâru'l-Türâs, 2. Baskı H. 1387. Kaynak kitapta müellifin eseri *Târih-i Taberî* diye geçmektedir.

³³ *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru'l-Fikr, 1407/1986.

³⁴ *Vefeyâtü'l-A'yân*, Thk: İhsan Abbas, Dâru Sâdir, Beyrut, ts.

³⁵ *Târîhu Mekketi'l-Müşerrefe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medîneti's-Şerîfe ve'l-Kabri's-Şerîf*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Lübnan/ Beyrut, 1424/2004.

10. Ebü'l-Ferec ibnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö.597/1201), *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*.³⁷
11. Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımaşkî (ö.748/1348), *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*.³⁸
12. Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdullâh b. Aybek ed-Devâdârî (ö.736/1336'dan sonra), *Kenzü'd-Düer ve Câmi'u'l-Gurer*.³⁹
13. Kadî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen ed-Diyârbekrî (ö.990/1582), *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*.⁴⁰
14. Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö.630/1233), *Üsdü'l-Gâbe*.⁴¹
15. Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdullâh el-Bekcerî el-Hikrî (ö.762/1361), *el-İşâre ilâ Sîreti'l-Mustafâ ve Târîhi men Ba'dehû mine'l-Hulefâ*.⁴²
16. Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetullâh b. Abdullâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö.571/1176), *Târîhu Medîneti Dımaşk*.⁴³
17. Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî (ö. 463/1071), *Târîhu Bağdâd*.⁴⁴
18. Ebü'l-Yümn Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Uleymî el-Makdisî el-Hanbelî (ö.928/1522), *el-Ünsü'l-Celîl bi Târîhi'l-Kudüs ve'l-Halîl*.⁴⁵
19. Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzıh el-Ya'kûbî (ö.292/905'ten sonra), *Târîhu'l-Ya'kûbî*.⁴⁶

3.3. Müellifin Kullandığı Hadis Kitapları

Müellif, başta Kütüb-ü Sitte olmak üzere birçok hadis kitabından rivayetler nakletmektedir. Hadisleri naklederken rivayet zincirini zikretmeden “روى البخاري ومسلم وأبو عيسى وغيرهم عن أنس”، “روى الترمذي”، “روى الترمذي في مناقبه”، “روى مسلم عنه” “عن جابر” gibi ifadeler nakletmektedir. En çok *Sünenü't-Tirmizî*, *Sahîhu'l-Buhârî*, *Sahîhu'l-Müslim* ve *Mişkâtü'l-Mesâbîh* ve aşağıda isimlerini verdiğimiz eserlerden alıntı yapmaktadır. Bunlar:

1. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmi'u's-Sahîh/Sahîhu'l-Buhârî*.⁴⁷

³⁶ *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye bi'l-Minahi'l-Muhammediyye*, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, Kahire, Mısır.

³⁷ *el-Muntazam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*, Muhammed Abdülkadir Ata/Mustafa Abdülkadir Ata, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1 Baskı, Cilt: I-XIX, Beyrut, 1412/1992.

³⁸ *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, Thk: Dr. Beşşâr Avvâd Mâ'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Baskı, Cilt: I-XV, 2003.

³⁹ *Kenzü'd-Düer ve Câmi'u'l-Gurer*, Thk: Muhammed Sâid Cemaleddîn, 1402/1982.

⁴⁰ *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefîs*, Cilt: I-II, Dâru Sâdir, Beyrut, ts.

⁴¹ *Üsdü'l-Gâbe*, Cilt: I-VI, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1409/1989.

⁴² *el-İşâre ilâ Sîreti'l-Mustafâ ve Târîhi men Ba'dehû mine'l-Hulefâ*, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, ed-Dâru's-Şâmiyye, Beyrut, 1426/1996.

⁴³ *Târîhu Medîneti Dımaşk*, Cilt: I-LLXX, Thk: Amr b. Ğarâme el-Amravî, Dâru'l-Fikr li't-Tıbaa ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1415/1995.

⁴⁴ *Târîhu Bağdâd*, Thk: Beşşâr Avvâd Mâ'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1422/2002.

⁴⁵ *el-Ünsü'l-Celîl bi Târîhi'l-Kudüs ve'l-Halîl*, Cilt: I-II, Thk: Adnan Yunus Abdülmecid Nebâte, Mektebetü Dendîs, Amman ts.

⁴⁶ *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Cilt: I-III, Matbatü'l-Garî, Necef, 1358.

⁴⁷ *el-Câmi'u's-Sahîh/Sahîhu'l-Buhârî*, Thk: Muhammed Züheyr b. Nasir, Dâru Tavku'n-Necât, 1. Baskı, Cilt: I-IX, H. 1422.

2. Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmi' u's-Sahîh/Sahîhu'l-Müslim*.⁴⁸
3. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö.279/892), *el-Câmi' u's-Sahîh/Sünenü't-Tirmizî*.⁴⁹
4. Ebû Dâvûd (ö. 275/889), *es-Sünen/Sünen-i Ebû Dâvud*.⁵⁰
5. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî (ö.273/887), *es-Sünen*.⁵¹
6. Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö.303/915), *es-Sünenü'l-Kübrâ*.⁵²
7. Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî (ö. 509/1115), *el-Firdevs bi-Me'sûri'l-Hitâb*.⁵³
8. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî el-Beyhakî (ö.458/1066), *Fezâ'ilü'l-Evkât*.⁵⁴
9. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî (ö.430/1038), *Fezâ'ilü'l-Hulefâ'î'l-Erba'a ve Gayrihim*.⁵⁵
10. Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî (ö.241/855), *Fezâ'ilü's-Sahâbe*.⁵⁶
11. Ebü'l-Kâsim Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö.360/971), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*.⁵⁷
12. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö.597/1201), *el-İlelü'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye*.⁵⁸
13. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (ö.354/965), *Sahîhu İbn Hibbân el-Müsnedü's-Sahîh 'ale't-Tekâsîm ve'l-Envâ' min Gayri Vücûdi Kat'in fi Senedihâ velâ Sübûti Cerhin fi Nâkılîhâ*.⁵⁹
14. Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî el-Mervezî (ö.181/797), *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâ'ik*.⁶⁰
15. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö.597/1201), *el-Mevzû'ât*.⁶¹

---

⁴⁸ *el-Câmi' u's-Sahîh/Sahîhu'l-Müslim*, Thk: Muhammed Fuad Abdülbâkî. Cilt: I-V, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

⁴⁹ *el-Câmi' u's-Sahîh/Sünenü't-Tirmizî*, Dâru İhyâi't Turasi'l-Arabî, Thk: Ahmet Muhammed Şakir ve dğr, Cilt: I-V, Beyrut.

⁵⁰ *es-Sünen/Sünen-i Ebû Dâvud*, Thk: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Cilt: I-IV, el-Mektebetü'l-Asriyye, Sayda, Beyrut, ts.

⁵¹ *es-Sünen*, Thk: Muhammed Fuad Abdülbâkî, Cilt: I-II, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.

⁵² *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Thk: Hasan Abdulmun'im Şelbî, Cilt: I-X, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1421/2001.

⁵³ *el-Firdevs bi-Me'sûri'l-Hitâb*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986.

⁵⁴ *Fezâ'ilü'l-Evkât*, Thk: Adnan Abdurrahmân Mecid el-Kîsî, Mekke-i Mükerrreme, Mektebetü'l-Menâra, 1. Baskı, 1410.

⁵⁵ *Fezâ'ilü'l-Hulefâ'î'l-Erba'a ve Gayrihim*, Thk: Salih b. Muhammed el-Akîl, Dâru'l-Buhari li'n-Neşri ve't-Tevzi', el-Medinetü'l-Münevvere, 1417/1997.

⁵⁶ *Fezâ'ilü's-Sahâbe*, Thk: Dr.Vasillah Muhammed Abbas, Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Beyrut, 1403/1983.

⁵⁷ *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, Cilt: I-XXV, Thk: Hamdi b.Abdülmecid es-Selefi, Dâru'n-Neşr, Mektebetü İbn-i Teymiye, 2. Baskı, Kahire.

⁵⁸ *el-İlelü'l-Mütenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye*, Thk: Halil el-Meys, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

⁵⁹ *Sahîhu İbn Hibbân el-Müsnedü's-Sahîh 'ale't-Tekâsîm ve'l-Envâ' min Gayri Vücûdi Kat'in fi Senedihâ velâ Sübûti Cerhin fi Nâkılîhâ*, Thk: Mehmet Ali Sönmez-Halis Aydemir, Dâru İbn Hazm, 1433/2013.

⁶⁰ *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâ'ik*, Thk: Habîb er-Rahmân el-Azamî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

⁶¹ *el-Mevzû'ât*, Thk: Abdurrahmân Muhammed Osmân, Mektebetü's-Selefiyye, Medinetü'l-Münevvere, 1386/1966.

16. Hatîb et-Tebrîzî (ö.741/1340), *Miškâtü'l-Mesâbîh*.⁶²

3.4. Müellifin Kullandığı Fıkıh Kitapları

Müellifin fıkıh kitaplarından yaptığı nakillerden yalnızca birkaçını *Enîsü'l-Fukahâ fî Ta'rifâti'l-Elfâzi'l-Mütedâvile Beyne'l-Fukahâ* ve *Bedâ'î'u's-Sanâ'î fî Tertîbi's-Şerâ'î* adlı eserlerde bulabildik. Ahterî aşağıda adı geçen bazı eserlerden nakiller yaptığını söylemesine rağmen, maalesef o kitaplarda nakilleri bulamadık. Referans olarak gösterdiği eserlerden “وذكر في البزازية”، “وذكر في التآثرخانية”، “وذكر في الغنية”، “وذكر في منية المفتى” gibi ibarelerle nakiller yaptığını söylemiştir. Kanaatımızca Ahterî bir konuyu anlattıktan sonra, o konunun isimlerini zikrettiği kitaplarda da böyle anlatılmış olabileceğini îma etmeye çalışmıştır. Bunlar:

1. Hanefî fıkıh âlimi olan Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî (ö.827/1424), *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*.
2. Hindistanlı Hanefî fakihlerinden Âlim b. Âlâ (ö.786/1384), *el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye*.
3. İftihârüddîn Tâhir b. Ahmed b. Abdurreşîd el-Buhârî (ö.542/1147), *Hulâsatü'l-Fetâvâ*.
4. Ebü'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî, *en-Nevâzil (el-Fetâvâ)*.
5. Yûsuf b. Ahmed es-Sicistânî, *Münyetü'l-Müftî*.
6. Kâsım b. Abdullah b. Emir Ali el-Konevî, *Enîsü'l-Fukahâ fî Ta'rifâti'l-Elfâzi'l-Mütedâvile Beyne'l-Fukahâ*.⁶³
7. *el-Gunye*.⁶⁴
8. Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî (ö. 587/1191), *Bedâ'î'u's-Sanâ'î fî Tertîbi's-Şerâ'î*.

3.5. Müellifin Kullandığı Tasavvuf Kitapları

- 1- Şeyhu'l Ekber Muhyiddîn İbn Arabî (ö.638/1240) *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*.⁶⁵
- 2- Şeyhu'l Ekber Muhyiddîn İbn Arabî, *Miškâtü'l-Envâr*.
- 3- *Şerhu Meşâriki'l-Envâr*.

Müellifin eserini incelediğimizde onun Muhyiddîn İbn Arabî'den etkilendiğini görmekteyiz. İsmi zikretmeden “Şeyhu'l Ekber *Fütühât-ı Mekkiyye*'de şöyle dedi” diyerek kitabında şu nakli yaptığını görmekteyiz: "وقال الشيخ الأكبر رحمة الله [و83] عليه في فتوحاته المكيّة: إنّه عليه السلام لما أسرى ليلة المعراج، وقد دنى، واستغرق بالنور، وتحيّر وقرب إلى أن يزول عن نفسه، فإذا هنتف هاتف بصوت كصوت أبي بكر: قف يا رسول الله، فإن الله يصلّي عليك" Fakat İbn Arabî'nin *Fütühât-ı Mekkiyye* (cilt 5, sahife 79)' de bu ibareler şu şekilde geçmektedir:

"الذي هو فيه فنودي بصوت يشبه صوت أبي بكر تأنيساً له به إذ كان أنيسه في المعهود فحن لذلك وأنس به وتعجب من ذلك اللسان في الموطن وكيف جاءه من العلو وقد تركه بالأرض وقيل له في ذلك النداء يا محمد قف إن ربك يصلّي"

⁶² *Miškâtü'l-Mesâbîh*, Thk: Muhammed Nasiruddin el-Elbâni, el-Mektebü'l-İslâmî, Cilt: I-III, 2. Baskı, 1399-1979.

⁶³ *Enîsü'l-Fukahâ fî Ta'rifâti'l-Elfâzi'l-Mütedâvile Beyne'l-Fukahâ*, Thk: Yahya Murat, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004.

⁶⁴ Müellif eserinde *el-Gunye*'de zikredildi şeklinde bir ifade kullanmaktadır. Fakat bu isimde pek çok eser bulunmaktadır. Abdülkadir-i Geylânî'nin (ö.561/1165-66) itikad, ibadet ve ahlâka dair bu isimde bir eseri, Kadî İyâz'ın hocalarından 100 kadarının biyografisinin yer aldığı eseri *el-Gunye: Fihristü Şüyûhi'l-Kadî İyâz* ve Sedîdüddîn el-Kâşgarî'nin (ö.705/1305) namaza dair *Münyetü'l-Musallî ve Gunyetü'l-Mübedî* adlı bir eseri vardır. Ebu Hanîfe konusunu anlatırken bu ismi kullanmaktadır. Biz Kâşgarî'nin kitabı olabileceği kanaatindeyiz.

⁶⁵ *el-Fütühâtü'l-Mekkiyye*, Thk: Ahmed Şemseddin, Cilt: I-X, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, ts.

Görüldüğü gibi Ahterî *Fütûhât-ı Mekkiyye*'den alıntı yaparken aynı lafızları değil aynı manayı ifade edebilecek farklı lafızları kullanmaktadır. Eserinde tasavvufla ilgili diğer kitapları ismen zikrederken de "*Mişkâtü'l-Envâr*"da da böyledir, "*Şerhu Meşâriki'l-Envâr*"da olduğu gibi" ifadelerle nakiller yapmıştır.⁶⁶ Böyle farklı lafızlarla ifade etmesi ve konuyu anlattıktan sonra bu konu şu kitapta da böyledir diyerek sadece kitabın ismini yazarak bilgi vermesi, okuyucuların ve araştırmacıların kaynağa ulaşmasını zorlaştırmaktadır. Bu bakımdan gerek tasavvufla, gerekse diğer alanlarla ilgili bazı eserleri isim olarak zikretmesine rağmen, o rivayetleri bahsettiği kitaplarda bulamadık.

3.6. Müellifin Faydalandığı Diğer Eserler

Ahterî yukarıda saydığımız eserlerden başka şu kaynaklardan da istifade etmiştir:

1. Bedreddîn eş-Şiblî, *Âkâmü'l-Mercân fî Ahkâmi'l-Cân*.⁶⁷
2. Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Alî b. Muhammed es-Saymerî (ö.436/1045), *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbihî*.⁶⁸
3. el- Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*.⁶⁹
4. Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdülkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî (ö.548/1153), *el-Milel ve'n-Nihâl*.⁷⁰
5. İbn Ebü'l-Avvâm, Abdullah b. Muhammed, *Fezâilü Ebî Hanîfe ve Ahbârühû ve Menâkıbüh*.⁷¹
6. Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî el-Mısırî (ö.775/1373), *el-Cevâhirü'l-Mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*.⁷²
7. Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdullâh el-Âcurrî el-Bağdâdî (ö.360/970), *Kitâbü's-Şerî'a*.⁷³
8. Ebü'l-Kâsım (Ebü'l-Hüseyin) Hibetullah b. el-Hasen b. Mansûr el-Lâlekâî et-Taberî er-Râzî (ö.418/1027), *Kerâmâtü Evliyâ li Lâlekâî*.⁷⁴
9. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö.279/892), *eş-Şemâilü'n-Nebeviyye/eş-Şemâilü'l-Muhammediye*.⁷⁵
10. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh b. İshâk el-İsfahânî (ö.430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*.⁷⁶
11. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî (ö.597/1201), *el-Letâ'if*.⁷⁷
12. Ebü'l-Hasan el-Eş'arî, *Şeceretü'l-Yakîn ve Tahlîku Nûr-i Seyyidi'l-Mürselin ve Beyânu Hâli Halâiki Yevmiddîn*.⁷⁸

⁶⁶ "كما نقل من شرح مشارق الأنوار", "كذا في مشكاة الأنوار"

⁶⁷ *Âkâmü'l-Mercân fî Ahkâmi'l-Cân*, Thk: İbrâhim Muhammed el-Cemal, Mektebetü'l-Kur'ân, Kahire, Mısır, ts.

⁶⁸ *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbihî*, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1405/1985.

⁶⁹ *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, el-Mektebetü's-Şâmîle, s. 180,183, 223.

⁷⁰ *el-Milel ve'n-Nihâl*, Cilt: I-III, Müessetü'l-Halebî.

⁷¹ *Fezâilü Ebî Hanîfe ve Ahbârühû ve Menâkıbühû*, nşr. Latîfürrahman el-Behrâicî, el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, Mekke, 1431/2010.

⁷² *el-Cevâhirü'l-Mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, Cilt: I-II, Thk: nşr. Mîr Muhammed Kütüphanesi, Karaçi, ts.

⁷³ *Kitâbü's-Şerî'a*, Cilt: I-V, 2. Baskı, Thk: Abdullah b.Ömer b. Süleyman ed-Demici, Dâru'l-Vatan, Riyad, Suûdiyye, 1420/1999.

⁷⁴ *Kerâmâtü Evliyâ li Lâlekâî*, Cilt: I-IX, Thk: Ahmed b. Sad b. Hamdan el-Ğâmîdi, 8. Baskı, es-Suûdiyye: Dâru't-Taybe, 1423/2003.

⁷⁵ *eş-Şemâilü'n-Nebeviyye/eş-Şemâilü'l-Muhammediye*, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, ts.

⁷⁶ *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut, 1394/1974.

⁷⁷ Müellif "*Kitâbü'l-Letâ'if*" de zikredildi" "ونكر في كتاب اللطائف", diyerek nakil yapmaktadır.

13. Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî en-Nîsâbûrî, 'Arâ'isü'l-Mecâlis/Kasasü'l-Enbiyâ', Nefâ'isü'l-'Arâ'is.⁷⁹
14. Hakâ'ik.

Müellif eserinde "ونذكر في الحقائق" "*Hakâik*'ta zikredildi" diyerek bir nakilde bulunmaktadır. Bu isimde Sülemî'nin *Hakâiku't-Tefsîrî*, *Kenzü'd-Dekâ'ik* şerhlerinden *Tebyñü'l-Hakâ'ik*, *Remzü'l-Hakâ'ik* gibi eserler vardır. Kanaatimizce konu İmam Azâm Ebû Hanife olduğuna göre Ebû'l-Berekât en-Neseî'nin (ö.710/1310) Hanefî fihna dair eseri olan *Kenzü'd-Dekâ'ik*'in şerhlerinden birinin olması muhtemeldir diye düşündük. Fakat bu esere baktığımızda naklettiği ibareye rastlayamadık.

4. Değerlendirme

16. yüzyılda Afyon Karahisar'da (Kılıç, 1989: 2/184; Uzunçarşılı, 1932: 218), meşhur hattatlardan Şemsettin Ahmet Çelebi'nin (Aygen, 1980: 8; Demir, 2000: 466) oğlu olarak dünyaya gelen, Ahterî mahlası ile tanınan, (Macit, 2018: 221) Kütahya'daki Haliliye Medresesi'nde tekmi'l-i nüsah ederek icazet alan ve aynı medresede müderris olan Ahterî, (Kelebek, 2018: 157; Güneş, 2018: 54) Osmanlı Devleti'nde II. Bayezid (1481-1512), Yavuz S. Selim (1512-1520) ve Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) devirlerine denk gelen bir zaman diliminde yaşamıştır (Çiftçi, 2018: 33). Başta meşhur sözlüğü *Ahterî-i Kebîr* olmak üzere *Câmi'u'l-Mesâil*,⁸⁰ *Tercemetü'l-Ehâdisi'l-Erbeîn*,⁸¹ *Câmi'u'l-Lisân*, *Şerhu alâ Risâleti'l-Kefevî fi'l-Âdâb*, *Hâmilü'l-Muhâzarât/ Câmi'u'l-Muhâzarât* (Kırkkılıç, 2018: 111) gibi birçok eser yazan Ahterî Muslihuddin Mustafa Efendi *Târih-i Ahterî* adlı eserinde ele aldığı konuları rivayetçi bir üslupla yazmıştır. Eseri meydana getirirken 18 sahâbî, 21 tâbiîn ve yaklaşık 60 kadar farklı âlimden nakiller yapmış, 22 tefsir, 17 hadis, 18 tarih, 9 fıkıh ve 3 tasavvuf kitabını, ayrıca diğer alanlara ait 14 kitabı referans göstermiştir. Tarih kitabında sadece siyer ve hadis kitaplarından değil de tefsir, fıkıh, tarih ve tasavvuf kitaplarından da faydalanması o dönemin ilmi seviyesinde farklı disiplinlerin bir arada düşünüldüğünü göstermektedir. Bu eser ayrıca medrese öğrencilerine İslâm tarihi konularını anlatırken ne kadar çok kaynaktan istifade edildiğini ve 16. yüzyılda bir Osmanlı medresesinde mevcut olan kütüphane zenginliğini göstermesi bakımından da önem arz etmektedir.

Eserine cinlerin ve insanın yaratılışıyla başlamış, Hz. Âdem'den itibaren Hz. Muhammed (s.a.v)'e kadar gelen bazı Peygamberleri, Hz. Muhammed (s.a.v)'in hayatını, Hulefâ-yi Râşidîn'i ve müctehid mezhep imamlarını konu edinmiştir.⁸² *Ahterî Târihi* bu özellikleri ile İslâm tarih yazımında yaratılıştan başlayıp yazarın yaşadığı asra kadar devam eden Umumi Tarih dediğimiz hacimli eserlerin bir muhtasarı şeklindedir. Ancak bu çalışma, mezhep imamlarının anlatımıyla sona ermekte, yazarın yaşadığı onaltıncı yüzyıla kadar devam etmemektedir.

Ahterî, Kur'an-ı Kerîm'den âyetler, Kütüb-ü Sitte'den hadisler, fıkıh ve tasavvuf kitaplarından bilgilerin yanısıra muteber siyer ve tarih kitaplarından nakiller yapmış, böylece faydalandığı kaynaklarla kitabına kısmen ilmî bir özellik katmıştır. Ancak kitabın özellikle yaratılışa ilgili bölümünde ve diğer

⁷⁸ *Şeceretü'l-Yakîn ve Tahlîku Nûr-i Seyyidi'l-Mürselin ve Beyânu Hâli Halâiki Yevmiddîn, el-Ma'hedü'l-İsbâmiyyü'l-Arabî, Madrik, 1987.* Müellif eserinde sekiz yerde bu kitapdan nakil yapmıştır. Diyanet İslâm Ansiklopedisinde Eş'arî, Ebû'l-Hasan maddesinde, Eş'arî'ye nisbet edilerek yayımlanan *Şeceretü'l-Yakîn* (Madrid 1987) adlı eserin ona ait olmadığı anlaşılmıştır, şeklinde bir bilgi vardır. İrfan Abdülhamîd Fettâh, "Eş'arî, Ebû'l-Hasan", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: XI, s. 447, İstanbul, 1995.

⁷⁹ Müellif eserinde 'Arâ'is olarak bahsetmektedir. Esas itibarıyla *el-Keşf*'in kissalarla ilgili bölümlerinden yapılan seçmelerin genişletilmesiyle meydana getirilen eser Sa'lebî'nin tefsirinden daha fazla şöret bulmuştur. Âyet ve hadislerin yanı sıra şiiirlerle desteklenen eserde *el-Keşf* te olduğu gibi mevzû hadislerle İsrâiliyat'a dayalı rivayetlere yer verilmiştir. M. Suat Mertoğlu, "Sa'lebî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Cilt: XXXVI, s. 29, İstanbul, 2009. Eser "قصص الأنبياء المسماة بالعرائس" ismiyle basılmıştır, Mektebetü'l-Cumhuriyyeti'l-Arabiyye, ts.

⁸⁰ Ahterî'nin bu eserinin tahkikli neşri, Mustafa Kelebek tarafından *Câmi'u'l-Mesâil ve Menâhicühû fi'l-Fikhi'l-İslâmi* adıyla yapıp, Dârü'r-Ravzâ tarafından İstanbul'da 1437/2016 yılında neşredilmiştir.

⁸¹ Ahterî'nin bu eseri *Ahterî ve Manzûm Kırk Hadis Tercümesi* olarak İstanbul'da 2012 yılında Recep Dikici tarafından tercüme edilip Ravza yayınlarından neşredilmiştir.

⁸² Ahterî, *Târih-i Ahterî*, vr. 5 Z.

bölümlerinde menkıbe türü zayıf rivayetlere de yer vermiştir. Nitekim bütün bu rivayetler, kültürel bir birikim olarak onun zamanında dini kitaplarda mevcut malumatlardır. Aktardığı bilgileri bir tenkit süzgecinden geçirmeden, yaşadığı asırda sahip olduğu bilgi birikimini ve kaynak zenginliğini okuyucuya aktarmıştır.

Ahterî *Tarih*'inde Râfızîler hakkında da bilgi vererek, Râfızîler'i Yahudi ve Hristiyanlarla karşılaştırmaktadır. Başta Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer olmak üzere Ashâb-ı Kiram'dan önde gelen birçok sahabeyi lanetlemeleri dolayısıyla Râfızîlerin Yahudi ve Hristiyanlardan daha şiddetli olduklarını ifade ederek şöyle söylemektedir: "Râfızîler, Yahudi ve Hristiyanlardan daha şiddetlidirler. Çünkü Yahûdilere Mûsâ (a.s.)'nın arkadaşlarından "en faziletli insanlar kimlerdir?" diye sorsanız, Yahudiler "Hz. Mûsâ (a.s.)'a eşlik eden arkadaşları"; Hristiyanlara İsa (a.s.)'nın arkadaşlarından "en faziletli insanlar kimlerdir?" diye sorsanız, Hristiyanlar ise "Hz. İsa'nın havarileri"dir diyeceklerdir. Râfızîlere gelince onlar Yahudi ve Hristiyanlardan daha şiddetli olduklarından Resûlullah'ın arkadaşlarının faziletini inkâr ederler. Nebî (s.a.v.) den 'Ravâfız bu ümmetin Yahudileridir', dediği rivayet edilir.⁸³ (Türkel, 2015: VIII/2, 191)

Ahterî tarihî süreçleri, rivayetlerle belli başlıklar altında yorumsuz bir biçimde sıralamakta, nadiren kendi görüşünü ifade etmektedir. Bir konuyu anlatırken farklı görüşleri sıraladıktan sonra bazen rivayetler arasında "şu görüş daha doğrudur" şeklinde kendi görüşünü veya tercihini de bildirmektedir. Rivayetleri naklederken, hadis geleneğinden farklı olarak rivayet zincirini zikretmemektedir. Sika râvîlerin rivayetleri yanında aşırı mübalağa ve İsrâîliyyât olarak değerlendirilebilecek ifadeleri de eleştiri süzgecinden geçirmeden eserine aldığı görülmektedir. Eserinde ilk önce Hz. Muhammed (a.s.)'in ruhu ve nurunun yaratıldığı, Hakikat-ı Muhammediye nurundan da Âdem (a.s.)'in yaratıldığı, sonra bu nurun çocukları yoluyla Hz. Peygamber'e ulaştığı görüşü ifade edilmektedir. Tarihinde; Hz. İbrâhim (a.s.)'ı anlattıktan hemen sonra (O Nur'u takip ederek) Hz. Muhammed'in hayatına, ayet istişatsız da olsa yer vermiş ve Hz. İshak'ın neslinden gelen hiçbir peygamberin hayatını zikretmemiştir. Aynı şekilde, Rasûlullah (s.a.v.)'in hayatına dair özellikle savaşları kapsamında Âl-i İmrân, Tevbe, Ahzâb ve Haşr surelerine atıfta bulunmaması ilginçtir. (Günay, 2018: 153) Ahterî'nin rivayetçi tarih anlayışı, neden-sonuç ilişkilerine yer veren, metin eleştirisine yönelen rasyonel tarih anlayışına oldukça uzaktır. Bununla birlikte, okuyuculara anlattığı konularla ilgili bol malzeme sunması, tüm rivayetleri bir araya getirmesi ve yorumu okuyuculara bırakması bakımından *Târih-i Taberî* de olduğu gibi genel İslâm tarihlerine benzerdir.

Üslup bakımından değerlendirildiğinde yazarın bazen bir konuyu anlatırken aynı konuya ilişkin farklı rivayetleri naklettiği, bazen de anlattığı konuyu bırakıp başka bir konuyu ele aldığı ve "tekrar konumuza dönersek" diyerek ilk anlattığı konuya geri döndüğü görülmektedir. Bu da yazarın bazen dağınık bir üslup kullandığını göstermektedir.

Ahterî'nin eserinde referans olarak gösterip alıntı yaptığı kitaplar, hadisler ve diğer nakillerde verdiği bilgileri daha çok aynı anlama gelen kendi lafızlarıyla kullandığı görülmektedir. Bazen anlattığı konuyla ilgili eserin ismini vererek "Tirmizi'nin *Câmi*'nde böyledir" demekte, bazen de rivayeti naklederek "*Tatarhâniyye*'de zikredildi..." gibi ifadeler kullanmakta, bazen de "Şeyhu'l Ekber *Fütûhât-i Mekkiyye*'de şöyle dedi..." gibi ifadeler kullanarak nakiller yapmaktadır. Bazı konuları işlerken bilgilerinin sıhatini âyetleri ve hadisleri delil olarak göstererek ifade etmektedir. Ahterî, Hulefâ-yi Râşidîn, mezhep imamları ve diğer şahısları anlatırken önce tam isimlerini ve künyelerini vermekte daha sonra onların faziletleri ile ilgili görüşleri nakletmektedir.

Yukarıda zikrettiğimiz gibi Ahterî, *Târih*'ini kaleme alırken çok sayıda tarih, tefsir, hadis, tabakât ve siyer kitaplarından faydalanmıştır. Anlatımda, kaynakları kullanırken tam bir künye yazmayan müellif, kimi zaman eserin müellifini, kimi zaman eserin ismini yazmaktadır. Sadece müellif isminin verilmesi hangi eserden faydalandığı konusunda soruları akla getirmektedir. Bazen sadece eser ismini zikretmiş

---

⁸³ Ahterî, *Târih-i Ahterî*, vr. 88 V.

örneğin; *Tefsîru'l-Begavî/Meâlimü't-Tenzîl*, *el-Keşşâf*, *Târih-i Hallikânî*, *Târih-i Bekrî*, *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*, *el-Fetâvâtü't-Tatarhâniyye*, *Hulâsatü'l-Fetâvâ*, *en-Nevâzil*, *Münyetü'l-Müftî*, *el-Gunye*, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, *Mişkâtü'l-Envâr*, *Şerhu Meşâriki'l-Envâr*, *el-Letâif*, *Sahîhü't-Tevârih*, *Tervîhu'l-Kulûb* gibi; bazen de müellifin ismini Muhammed b. Cerîr, Muhammed b. İshak, İbn İshak, el-Kelbî, İbn Sa'd, Vâkidî, Vâhidî, Buhârî, Müslim, Tirmizi, Fakih Ebü'l-Leys, Mücâhid, Ahmed b. Hanbel gibi âlimlerin isimlerini zikrederek kaynak göstermiştir. Kaynakları incelediğimizde, müellifin farklı lafızlarla da olsa bu kaynaklardan faydalandığı görülmektedir. Ancak referans gösterdiği halde bazı kaynaklarda günümüzdeki baskılarında ilgili nakilleri bulunamamıştır.

Müellif kaynak kullanırken örneğin, Kelbî'den alıntılar yapmaktadır. Bu isimde Tefsir ve nesep âlimi Muhammed b. Sâib el-Kelbî ile nesep âlimi ve tarihçi Hişâm b. Muhammed b. Sâib el-Kelbî gibi iki ayrı şahıs vardır. Acaba müellif, zikredilen şahıslardan hangisini kastetmiştir? Bu konuda yaptığımız incelemede İbnü'l-Kelbî diye de anılan Hişâm b. Muhammed el-Kelbî'nin kitapları olan *Cemheretü'n-Neseb*, *Kitâbü'l-Esnâm*, *Ensâbü'l-Hayl fî'l-Câhiliyye ve'l-İslâm ve Ahbârühâ*, *Nesebü Me'ad ve'l-Yemeni'l-Kebîr* adlı eserlerde yazarın naklettiği bilgilere rastlanılmamıştır. Muhammed b. Sâib el-Kelbî'nin tefsiri ise basılmadığından esere ulaşım imkânı bulunamamıştır. Fakat Kelbî'nin bu nakillerini diğer kitaplarda özellikle de tefsir kitaplarında görmekteyiz. Kitabında isim olarak bahsettiği *Hakâ'ik*, *el-Gunye*, *Münyetü'l-Müftî*, *en-Nevâzil*, *Mişkâtü'l-Envâr*, *Şerhu Meşâriki'l-Envâr*, *el-Fetâvâ't-Tatarhâniyye*, *el-Fetâvâ'l-Bezzâziyye*, *el-Letâ'if* ve *Hulâsatü'l-Fetâvâ* da naklettiği rivayetleri bulunamamıştır. Bu da müellifin kaynaklarda verdiği bilgilere ulaşamaması sonucunu doğurmuş ve bizde de Ahterî'nin kaynak kullanırken çok titiz davranmadığı kanaatini oluşturmuştur.

Burada dikkat çeken bir başka konu da özellikle yukarıda bulunamadığı ifade edilen bazı eserlerde Ahterî bir konuyu anlattıktan sonra o konuyla ilgili "...bu *Mişkâtü'l-Envâr*'da böyledir", "*Kitâbü'l-Letâ'if*" de zikredildi" gibi ifadeleri zikrederek sadece kitabın ismini yazmaktadır. Bizim tesbitlerimize göre en çok faydalandığı eserler, tefsirde Begavî'nin *Me'âlimü't-Tenzîl*, Hadiste Tirmizî'nin *el-Câmî'u's-Sahîh/Sünen-i Tirmizî*, Tarihte Hallikân el-Bermekî el-İrbilî'nin *Vefeyâtü'l-A'yân*, Tasavvufta da Muhyiddîn İbn Arabî'nin *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye* adlı eserlerdir. Bunlardan başka Sa'lebî en-Nisâbü'rî'nin *'Arâ'is* ile Ebü'l-Hasan el-Eş'arî'nin *Şeceretü'l-Yakîn* adlı eserlerden de çok fazla alıntı yapmıştır. Fakat isimlerini verdiği *Sahîhü't-Tevârih* veya *Tervîhu'l-Kulûb* ile ilgili kitapların müellifleri ve mahiyetleri hakkında bilgi bulunamamıştır.

Bu kitap, 16. yüzyılda Osmanlı coğrafyasında yazılan diğer Siyer-i nebî'lerle karşılaştırıldığında çoğu siyer kitaplarında olmayan Müctehid Mezhep İmamları/ İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe, Şafii, Mâlik b. Enes, Ahmed b. Hanbelî eserine dâhil etmesi bir farklılık olarak görülmektedir. Yine müellifin diğer siyer kitaplarında anlatılan Hz. Muhammed (s.a.v)'in savaşlarına yer vermemesi bir ihmal gibi gözükmektedir. Acaba Ahterî, bu konuları bilerek mi ihmal etti, yoksa sehven mi almadı bunları tespit etmek bizim açımızdan zor bir durumdur.

Arapça bir sözlük sahibi de olan Ahterî'nin kitabının dil özelliklerine baktığımızda, Arapça'yı oldukça güzel kullandığını, dil kurallarına olabildiğince uyduğunu, basit anlaşılabilir bir üslup kullandığını, fakat zaman zaman fiil fail, müpteda haber uygunluğuna dikkat etmediğini görmekteyiz.

5. Sonuç

Bir müderris ve birçok kitabın müellifi olan Muslihuddin Mustafa Efendi (Ahterî) *Târih-i Ahterî* adlı kitabını kaleme alırken, farklı disiplinlere ait çok sayıda eserden yararlanmış, bu kaynakların sahihliğini ön plana almak yerine çok sayıda kaynak kullanmakla yorumu okuyucuya bırakmayı tercih etmiştir. Ahterî'nin yararlandığı kitaplardan nakiller yaparken standart bir yöntem izlememesi, farklı şekillerde kaynak göstermesi ve naklettiği bilgilerin sahihliği konusunda özen göstermemesi kitabın kıymetini azaltmaktadır. Bütün eksikliklerine rağmen, 16. yüzyılda bu kadar çok kaynağa ulaşması, farklı disiplinlere ait pek çok çalışmadan nakiller yapması Ahterî'nin tarihini özgün ve değerli kılmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu makale için etik kurul izni alınmasına gerek yoktur.

Çıkar Beyanı

Bu makale ile ilgili herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranları

Mehmet Emin YAĞCI % 70 Hasan Hüseyin ADALIOĞLU % 30 şeklindedir.

Kaynaklar

Abdürrezzâk, Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî Ebû Bekr, *et-Tefsîr/ Tefsîru Abdürrezzâk*, Thk: Mahmud Muhammed Abduh, Cilt: I-III, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, H. 1419.

Ahterî, Mustafa Efendi, *Târih-i Ahterî*, Ankara Milli Kütüphane, Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, No: 06 Hk 1140.

Ahterî, Mustafa Efendi, *Târih-i Ahterî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, No: 004211.

Ahterî, Mustafa Efendi, *Târih-i Ahterî*, Beyazid Kütüphanesi, No: 001652.

Ahterî, Mustafa Efendi, *Risâle fî Beyân-i Ahvâl-i Ba'zî'l-Enbiyâ*, Topkapı Sarayı Yazma Kütüphanesi, Emanet Hazinesi, No: 1436.

Aygen, Mehmet Saadettin, *Afyonkarahisarlı Âlim ve Lügatçı Muslihiddin Mustafa bin Şemseddin Karahisarî: Ahterî*, Türkeli Matbaası, Afyon 1980.

Bağdâdî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdullâh el-Âcurrî, *Kitâbü's-Şerî'a*, Cilt: I-V, 2. Baskı, Thk: Abdullah b.Ömer b. Süleyman ed-Demici, Dâru'l-Vatan, Riyad, Suûdiyye, 1420/1999.

Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd*, Thk: Beşşâr Avvâd Mâ'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1422/2002.

Bağdâdî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *el-İlelü'l-Mütenâhiye fî'l-Ehâdisi'l-Vâhiye*, Thk: Halil el-Meys, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

Bağdâdî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *el-Mevzû'ât*, Thk: Abdurrahmân Muhammed Osmân, Mektebetü's-Selefiyye, Medinetü'l-Münevvere, 1386/1966.

Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ud, *Tefsîru'l-Begavî/Meâlimü't-Tenzîl*, Cilt: I-V, Thk: Abdurrezzâk el-Mehdî, 1. Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, H.1420.

Bekcerî el-Hikrî, Ebû Abdillâh Alâüddîn Moğultay b. Kılıç b. Abdullâh, *el-İşâre ilâ Sîreti'l-Mustafâ ve Târîhi men Ba'dehû mine'l-Hulefâ*, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, ed-Dâru's-Şâmiye, Beyrut, 1426/1996.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Alî, *Fezâ'ilü'l-Evkât*, Thk: Adnan Abdurrahmân Mecid el-Kîsî, Mekke-i Mükerrreme, Mektebetü'l-Menâra, 1410.

Beyzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, Thk: Muhammed Abdurrahmân el-Mar'aşî, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut, H.1418.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî, *el-Câmi'u's-Sahîh/Sahîhu'l-Buhârî*. Thk: Muhammed Züheyr b. Nâsir, Dâru Tavku'n-Necat, Cilt: I-IX, H. 1422.

Büstî, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed, *Sahîhu İbn Hibbân el-Müsnedü's-Sahîh 'ale't-Tekasîm ve'l-Envâ' min Gayri Vücûdi Kat'in fî Senedihâ velâ Sübûti Cerhin fî Nâkilihâ*, Thk: Mehmet Ali Sönmez-Halis Aydemir, Dâru İbn Hazm, 1433/2013.

Celâlüddîn es-Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, Cilt: I-VIII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.

Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *el-Muntazam fî Târîhi'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Cilt: I-XIX, Thk: Muhammed Abdülkâdir Ata ve Mustafa Abdülkâdir Ata, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1412/1992.

Cezerî, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî, *Üsdü'l-Gâbe*, Cilt: I-VI, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1409/1989.

Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhîr b. Abdurrahmân b. Muhammed, *Derecü'd-Dürer fî Tefsîri'l-Âyi ve's-Suver*, Thk: (Fatiha ve Bakara) Velid b. Ahmed b. Sâlih el-Hüseyn, (diğeri Velid'le ortak) 'İyâd Abdulatif el-Kîsî, Biritanya, Mecelletü'l-Hikmeti, Cilt: I-IV, 1429/2008; Thk: 1. Bölüm: Salah el-Ferhan, 2. Bölüm: Muhammed Edip Şükür Emrir, Cilt: I-II, Dâru'l-Fikr, Amman, Ürdün, 1430/2009.

Demir, Celal, "Afyonkarahisarlı Bilim Adamı Muslihiddin Mustafa bin Şemseddin Karahisârî ve Eserleri", *V. Afyonkarahisar Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri* (13-14 Nisan 2000), Haz. Mehmet Sarlık, Afyon.

Çiftçi, Mehdi, Dönemin Genel Özellikleri, ss. 33-51, *Ahterî ve Dönemi Bilgi Şöleni Bildirileri*, Kütahya, 7-9 Kasım 2013, Haz: Bilal Kemikli-Ahmet Türkan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

Devâdârî, Seyfüddîn Ebû Bekr b. Abdullâh b. Aybek, *Kenzü'd-Dürer ve Câmi'u'l-Gurer*, Thk: Muhammed Sâid Cemâleddîn, 1402/1982.

Deylemî, Ebû Şücâ' Şîrûye b. Şehredâr b. Şîrûye, *el-Firdevs bi-Me'sûri'l-Hitâb*, Cilt: I-V, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1406/1986.

Dımaşkî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî et-Türkmânî el-Fârikî *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm*, 1. Baskı, Cilt: I-XXV, Thk: Dr. Beşşâr Avvâd Mâ'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.

Dımaşkî, Ebû Hafis Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Âdil el- Hanbeli en-Nu'mânî, *el-Lübâb fî 'Ulûmi'l-Kitâb*, Cilt: I-XX, Thk: Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvaz, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1419/1998.

Dımaşkî, eş-Şâfiî Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetullâh b. Abdullâh b. Hüseyin, *Târîhu Medîneti Dımaşk*, Cilt: I-LLXX, Thk: Amr b. Ğarâme el-Amravî, Dâru'l-Fikr li't-Tıbaa ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1415/1995.

Dikici, Recep, *Ahterî ve Manzûm Kırk Hadis Tercümesi*, Ravza yayınları, İstanbul, 2012.

Diyârbekrî, Kâdî Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasen, *Târîhu'l-Hamîs fî Ahvâli Enfesi Nefis*, Cilt: I-II, Dâru Sâdir, Beyrut, ts.

Ebû Dâvud, *es-Sünen/Sünen-i Ebû Dâvud*, Thk: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Cilt: I-IV, el-Mektebetü'l-Asriyye, Sayda, Beyrut, ts.

Eş'arî, Ebü'l-Hasan, *Şeceretü'l-Yakîn ve Tahliku Nûr-i Seyyidi'l-Mürselîn ve Beyânu Hâli Halâiki Yevmiddîn*, el-Ma'hedü'l-İslâmiyyü'l-Arabî, Madrik, 1987.

Endelüsî, Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, Cilt: I-X, Thk: Sıtkı Muhammed Cemil, Dâru'l-Fikr, Beyrut, H. 1420.

Fayda, Mustafa "Siyer ve Megazî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. XXXVII, ss. 320-322, İstanbul, 2009.

Günay, İlhami, Ahterî'nin İlmi Çalışmalara Katılımı: Tefsir Örneği, ss. 137- 155, *Ahterî ve Dönemi Bilgi Şöleni Bildirileri*, Kütahya, 7-9 Kasım 2013, Haz: Bilal Kemikli-Ahmet Türkan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

Güneş, Mustafa, "Ahterî Mustafa Efendi'nin Hayatı ve Eserleri" ss. 53-62, *Ahterî ve Dönemi Bilgi Şöleni Bildirileri*, Kütahya, 7-9 Kasım 2013, Haz: Bilal Kemikli-Ahmet Türkan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

Hallikân, el-Bermekî el-İrbilî Ebü'l-Abbâs, Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr, *Vefeyâtü'l-A'yân*, Thk: İhsan Abbas, Dâru Sâdir, Beyrut, ts.

Hatîb et-Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, Thk: Muhammed Nasıruddîn el-Elbânî, el-Mektebü'l-İslâmî, Cilt: I-III, 2. Baskı, 1399-1979.

Hâzin, el-Bağdâdî Alâuddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm, *Tefsîru'l-Hâzin/ Lübâbü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl*, Thk: Muhammed Ali Şahin, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, H.1415.

İbn Ebü'l-Avvâm, Abdullah b. Muhammed, *Fezâilü Ebî Hanîfe ve Ahbârühû ve Menâkıbüh*, nşr. Latîfürrahman el-Behrâicî, el-Mektebetü'l-İmdâdiyye, Mekketü'l-Mükerreme,1431/2010.

İbn İshak/Muhammed b. İshâk b. Yesâr el-Muttalibî bi'l-Velâ el-Kureşî el-Medenî, *Sîretü İbn İshâk/Kitâbü's-Siyer ve'l-Megâzî* Thk: Süheyl Zekkâr, Dâru'l-Fikr, 1. Baskı, Beyrut, 1398/1978.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Cilt: I-XV, Dâru'l-Fikr, 1407/1986; Thk: Ali Şîrî, Dâru İhyai't-Türâsi'l-Arabî, 1408/1988.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâil b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, Thk: Muhammed Hüseyin Şemseddîn, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, H. 1419; Thk: Sami b. Muhammed Selâme, 2. Baskı, Cilt: I-VIII, Dâru Tayyibe li'n-Neşri ve't-Tevzi', 1420/1999.

İbn Sa'd/Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ/et-Tabakâtü'l-Kebîr*, Thk: Muhammed Abdülkâdir Atâ, Beyrut, 1410/1990.

İbnü'l Arabî Muhyiddîn, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Thk: Ahmed Şemseddin, Cilt: I-X, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, ts.

İbnü'z-Ziyâ el-Mekkî Ebü'l-Bekâ Bahâüddîn Muhammed b. Ahmed, *Târîhu Mekketi'l-Müşerreffe ve'l-Mescidi'l-Harâm ve'l-Medîneti's-Şerîfe ve'l-Kabri's-Şerîf*, Thk: Âlâ İbrâhîm, Eymen Nasr, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Baskı, Beyrut, Lübnan,1424/2004.

İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh b. İshâk, *Fezâ'ilü'l-Hulefâ'î'l-Erba'a ve Gayrihim*, Thk: Salih b. Muhammed el-Akîl, Dâru'l-Buhârî li'n-Neşri ve't-Tevzi', el-Medinetü'l-Münevvere, 1417/1997.

İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh b. İshâk, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, Beyrut, 1394/1974.

Kastallânî, Ahmed b. Muhammed b.Ebi Bekr b.Abdülmelik, *el-Mevâhibü'l-Ledünniyye bi'l-Minahil-Muhammediyye*, Cilt: I-III, el-Mektebetü't-Tevfikîyye, Kahire, Mısır, ts.

Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş b. Muhammed, *el-Hidâye ilâ Bulûgi'n-Nihâye fî 'İlmi Me'âni'l-Kur'ân ve Tefsîrihî ve Ahkâmihî ve Cümelin min Fünûni 'Ulûmih*, Thk: eş-Şâhid el-Buşîhî ve dğr, Cilt: I-XIII, Câmîatü's-Şârîka, 1429/2008.

Kelebek, Mustafa, Ahterî'nin Fıkıh İlmindeki Yeri, ss. 157-190, *Ahterî ve Dönemi Bilgi Şöleni Bildirileri*, Kütahya, 7-9 Kasım 2013, Haz: Bilal Kemikli-Ahmet Türkan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

Kelebek, Mustafa, *Câmi'u'l-Mesâil ve Menâhicühû fi'l-Fikhi'l-İslâmî*, Dârü'r-Ravzâ, İstanbul, 1437/2016.

Kemikli, Nesime Beyza, "Meşrutiyet Dönemi Türkçe Siyer Yazıcılığı Üzerine Bir İnceleme," *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)*, İstanbul, 2020.

Kılıç, Hulusi "Ahterî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. II, ss. 184-185, İstanbul, 1989.

Kırkkılıç, Ahmet, Ahterî-i Kebîr ve Önemi, ss. 111-114, *Ahterî ve Dönemi Bilgi Şöleni Bildirileri*, Kütahya, 7-9 Kasım 2013, Haz: Bilal Kemikli-Ahmet Türkan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

Konevî, Kâsım b. Abdullah b. Emir Ali, *Enîsü'l-Fukahâ fî Ta'rifâtî'l-Elfâzî'l-Mütedâvile Beyne'l-Fukahâ*, Thk: Yahya Murat, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2004.

Kureşî, el-Mısırî, Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkadir b. Muhammed b. Muhammed, *el-Cevâhirü'l-Mudîyye fî Tabakâtî'l-Hanefiyye*, Cilt: I-II, nşr: Mîr Muhammed Kütüphanesi, Karaçi, ts.

Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Ensârî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân*, Thk: Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhim Atfiş, Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, 2. Baskı, Cilt: I-XX, Kahire, 1384/1964.

Lâlekâî, et-Taberî er-Râzî Ebü'l- Kâsım (Ebü'l-Hüseyn) Hibetullah b. el-Hasen b. Mansûr, *Kerâmâtü Evliyâ li Lâlekâî*, Cilt: I-IX, Thk: Ahmed b. Sad b. Hamdan el-Ğâmidi, 8. Baskı, Dâru't-Taybe, es- Suûdiyye, 1423/2003.

Mâce el-Kazvînî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *es-Sünen*, Thk: Muhammed Fuad Abdülbâki, Cilt: I-II, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ts.

Macit, Abdulkadir, Ahterî'nin İslam Tarihi/Siyer İlmindeki Yeri, ss. 221-236, *Ahterî ve Dönemi Bilgi Şöleni Bildirileri*, Kütahya, 7-9 Kasım 2013, Haz: Bilal Kemikli-Ahmet Türkan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

Macit, Abdulkadir, *Osmanlı'nın Bilgeleri, Ahterî Muslihiddîn Mustafa Efendi*, İlke Yayıncılık: 155, İstanbul, 2016.

Macit, Abdulkadir, "Ahterî Muslihiddin Mustafa Karahisârî'nin "Târih"i ve Bu Eseri Çerçevesinde Ahterî'nin İslam Tarihi ile Siyer İlmindeki Yeri", *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi (İMAD)*, Cilt: 1/Sayı: 2, Haziran 2015, ss. 246-267.

Mekkî, *Menâkıbü Ebî Hanîfe*, el-Mektebetü's-Şâmîle, s. 180,183, 223.

Mervezî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *Fezâ'ilü's-Sahâbe*, Cilt: I-II, Thk: Dr.Vasillah Muhammed Abbas, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1403/1983.

Mervezî, Ebû Abdurrahmân Abdullah b. el-Mübârek b. Vâzih el-Hanzalî, *Kitâbü'z-Zühd ve'r-Rekâ'ik*, Thk: Habîb er-Rahmân el-Azamî, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut.

Mukâtil b. Süleymân, Beşîr el-Ezdî el-Belhî Ebü'l-Hasen, *et-Tefsîrü'l-Kebîr/Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, Cilt: I-VI, Thk: Abdullah Mahmûd Şehhâte, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 1423.

Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyn el-Kuşeyrî en-Nîsaburî, *el-Câmi'u's-Sahîh/Sahîhu'l-Müslim*, Thk: Muhammed Fuad Abdülbâkî. Cilt: I-V, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, ts.

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Thk: Hasan Abdulmun'im Şelbî, Cilt: I-X, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1421/2001.

Öz, Şaban, *"İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri,"* Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2006.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin et-Taberistânî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3. Baskı, Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, H.1420.

Râzî, İbn Ebû Hâtim Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'Azîm*, 3. Baskı, Thk: Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mektebetü Nizar Mustafa el-Bâz, el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Suûdiyye, H. 1419.

Sa'lebî, en-Nîsâbûrî Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm, *el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân*, Thk: İmam Ebu Muhammed b. Âşur, 1. Baskı, Cilt: I-X, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, 1422/2002.

Sa'lebî, en-Nîsâbûrî Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm, *'Arâ'isü'l-Mecâlis/Kasasü'l-Enbiyâ', Nefâ'isü'l-'Arâ'is*, Mektebetü'l-Cumhuriyeti'l-Arabiyye, ts.

Saymerî, Ebû Abdillâh el-Hüseyin b. Alî b. Muhammed, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbihî*, Alemü'l-Kütüb, Beyrut, 1405/1985.

Sem'ânî, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdulcebbâr et-Temîmî el-Mervezî, *Tefsîrû'l-Kur'ân*, Thk: Yâsir b. İbrâhîm ve Ganim b. Abbas Ganim, 1. Baskı, Dâru'l-Vatan, Riyad, Suûdiyye, 1418/1997.

Semerkindî, Ebû'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm, *Bahrü'l-'Ulûm*, el-Mektebetü'ş-Şâmile; *Tefsîrû's-Semerkindî/ Bahrü'l-'Ulûm*, Thk: Şeyh Ali Muhammed Muavvaz, Şeyh Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr, Külliyyetü'l-Lügâti'l-Arabiyye, Câmiatü'l-Ezher, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1413/ 1993.

Şehristânî, Ebû'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdülkerîm b. Ahmed, *el-Milel ve'n-Nihâl*, Cilt: I-III, Müessesetü'l-Halebî.

Şiblî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdullâh ed-Dımaşkî et-Trablusî, *Âkâmü'l-Mercân fî Ahkâmî'l-Cân*, Thk: İbrâhîm Muhammed el-Cemâl, Mektebetü'l-Kur'ân, Kahire, Mısır, ts.

Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Kâhirî (ö.977/1570, *es-Sirâcü'l-Münîr fî'l-i'âne 'alâ Ma'rifeti Ba'zı Me'ânî Kelâmi Rabbine'l-Hakîmi'l-Habîr*, Cilt: I-IV, Matbaat-ı Bolak (el-Emiriyye) Kahire, H. 1285.

Taberânî, Ebû'l- Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, Cilt: I-XXV, Thk: Hamdi b.Abdülmecid es-Selefi, Dâru'n-Neşr, Mektebetü ibn-i Teymiye, 2. Baskı, Kahire.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, *Târihu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, Dâru't-Türâs, 2. Baskı, Beyrut, H. 1387.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'an*, Thk: Ahmed Muhammed Şakir, Müessesetü'r-Risâle, 1. Baskı, Cilt: I-XXIV, 1420/2000.

Taş, Abdullah Erdem, Ahterî Dönemi Kütahyası'nda İlmî Hayat ve Haliliye Medresesi, ss. 72-99, *Ahterî ve Dönemi Bilgi Şöleni Bildirileri*, Kütahya, 7-9 Kasım 2013, Haz: Bilal Kemikli-Ahmet Türkan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

Tergip, Ayhan, "Siyer Yazıcılığı ve Türklerin Siyer İlmine Katkıları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/ The Journal of International Social Research, Klâsik Türk Edebiyatının Kaynakları Özel Sayısı, 2010, -Prof. Dr. Turgut Karabey Armağanı*-Volume: 3 Issue: 15, s. 222.

Tirmizî, Muhammed b İsa, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd), *eş-Şemâilü'n-Nebeviyye/eş-Şemâilü'l-Muhammediye*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Tirmizî, Muhammed b İsa, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö.279/892), *el-Câmi'u's-Sahîh/Sünenü't-Tirmizî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Thk: Ahmet Muhammed Şakir ve dğr, Cilt: I-V, Beyrut.

Tirmizî, Muhammed b İsa, *eş-Şemâ'ilü'n-Nebeviyye*, Dâru-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ts.

Türkan, Ahmet, Ahterî-i Kebîr Sözlüğü'nde Geçen Dinler ve Dini Kavramlar Üzerine Bir Değerlendirme, ss. 197-219, *Ahterî ve Dönemi Bilgi Şöleni Bildirileri*, Kütahya, 7-9 Kasım 2013, Haz: Bilal Kemikli-Ahmet Türkan, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2018.

Türkel, Rifat, "Ahterî'nin İslam Mezhepleri ile İlgili Görüşlerinin Eserleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi", e-makâlât Mezhep Araştırmaları, VIII/2 (Güz 2015), ss. 183-211.

Uleymî, el-Makdisî el-Hanbelî Ebü'l-Yümn, Mücîrüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdurrahmân, *el-Ünsü'l-Celîl bi Târîhi'l-Kudüs ve'l-Halîl*, Cilt: I-II, Thk: Adnan Yunus Abdülmecid Nebâte, Mek-tebetü Dendîs, Amman ts.

Uzun, Mustafa İsmet, "Siyer ve Megâzî", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2009 c. XXXVII, ss. 324-326.

Uzunçarşılı, İbrahim Hakkı, *Kütahya Şehri*, Maarif Vekâleti, Devlet Matbaası, İstanbul, 1932.

Vâhidî, Ebü'l Hasen Ali b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *el-Vasît fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, Thk: Şeyh Âdil Ahmed Abdülmecûd v.dğr, Cilt: I-IV, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, Lübnan, 1415/1994.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî, *et-Tefsîrû'l-Basît*, Thk: Komisyon, İmâdetü'l-Bahsi'l-İlmiyyi, Câmîatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1. Baskı, Cilt: I-XXV, H.1430.

Vâkidî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkid el-Eslemî el-Medenî, *Kitâbü'l-Megâzî*, Thk: Marsden Jones, Cilt: I-III, 3. Baskı, Dâru'l-'Alemlî, Beyrut, 1409/1989.

Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, Cilt: I-III, Matbatü'l-Garî, Necef, 1358.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî, *el-Keşşâf 'an Hakâ'iki Gavâmizi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, Cilt: I-IV, 3. Baskı, Beyrut, H.1407.

YAYIN POLİTİKASI

1. Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen çalışmaların daha önce hiç bir yerde yayımlanmamış ya da yayımlanmak üzere başka bir derginin değerlendirme sürecine alınmamış veya başka bir yerde yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir.
2. Değerlendirme sürecinde olan ve yayımlanan yazıların sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir. Dergide yayımlanan yazılar Eskişehir Osmangazi Üniversitesi'nin görüşünü yansıtmaz.
3. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yayımlanmak üzere kabul edilen ve yayımlanan yazıların yazılı ve elektronik ortamda, başka bir işleme gerek kalmaksızın, bütün yayın haklarına sahip olur.
4. Dergide, Türkçe ve İngilizce dillerinde yazılmış yazılar yayımlanır. Almanca, Fransızca ve Arapça hazırlanan yazılara da yer verilebilir.
5. Araştırma konusu makale ve yazı herhangi bir kurum tarafından destek görmüş veya tezden üretilmiş ise bu durum eser başlığının son kelimesi üzerine (*) işareti konularak aynı sayfada dipnot olarak belirtilmelidir. Tezden üretilen makalelerde, tezi yazan, yazarlar sıralamasında birinci sırada yer alır.
6. Dergiye gönderilen çalışmalar, bir Yayın Kurulu üyesi tarafından ön değerlendirmeye tabi tutulur. Ön değerlemeye alınan makale ve yazılara ilişkin her türlü şekil ve içerik değişiklikleri istenebilir.
7. Hakem inceleme sürecinin başlatılmasına Editör ve Yayın Kurulu karar verir. Ön değerlemeyi geçen yazılar, en az iki hakem tarafından incelenir.
8. Hakemler, Türkiye'deki üniversitelerde görev yapan profesör ve doçent öğretim üyeleridir. Yayın Kurulu tarafından gerekli görülmesi halinde yurtdışındaki üniversitelerde görevli doçent ve profesörler arasından da hakem seçilebilir. Gelen yazının uzmanı profesör ve doçent bulunamaması halinde konunun uzmanı olan doktor öğretim üyesi ya da doktoralı bilim insanları da hakem olarak seçilebilir.
9. Makale değerlendirme sürecinde yazar ve hakem isimleri gizli tutulur.
10. Hakemlerden gelen raporlar doğrultusunda, makale veya yazıların yayımlanmasına, raporlar çerçevesinde yazar(lar)dan düzeltme, ek bilgi ve kısaltma istenmesine veya yayımlanmamasına karar verilir ve yazar(lar)a bildirilir.
11. Yazar(lar), hakemler tarafından istenilen bütün değişiklikleri yapmakla yükümlüdür. İstenilen değişiklikler yapılmadan makale ve yazılar basılamaz. Yazar(lar), yaptıkları değişiklikleri içeren bir rapor, düzeltilmiş makale veya yazılarıyla birlikte dergiye gönderirler.
12. Bir yazarın aynı sayıda veya birbirini takip eden iki sayıda birden fazla makalesi yayımlanamaz.
13. Dergiye gönderilen yazılar yazar(lar)ına iade edilmez.

14. Bu dergi açık erişimi sağlama politikasını benimsemektedir. Yayımlanan sayılar bu politikaya uygun olarak açık erişime sunulmaktadır.
15. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi en yüksek yayın etiği standartlarını korumak için COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları ve ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) ilkelerini gözetmektedir. Ayrıntılı bilgi için <http://sbd.ogu.edu.tr/> adresini ziyaret ediniz.

YAZIM KURALLARI

1. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran ve Aralık ayı olmak üzere yılda iki defa elektronik olarak yayımlanır.
2. Yayımlanmak üzere dergiye gönderilen yazı ile birlikte yazar(lar)ın adı-soyadı, unvanı, kurum ve e-posta adresleri ile açık iletişim adreslerini içeren bilgiler ayrı bir sayfada gönderilmelidir. Yazar(lar)ın çalışmayı dergi yayın sürecine sunduğunu ve dergi yayın politikasını okuyarak kabul ettiklerini beyan eden ıslak imzalı üst yazıyı posta veya faks ile dergi editörlüğüne ulaştırması gerekmektedir.
3. Dergiye gönderilen yazılar, Microsoft Word 2010 Türkçe sürümü ile, 1,5 satır aralıklı, tablo, şekil, kaynaklar ve eklerle birlikte en çok 25 A4 sayfa boyutunda olmalıdır. Yazılar 10,5 puntoda "Calibri" fontu kullanılarak hazırlanmalıdır. Sayfalar numaralandırılmalıdır. Şekil şartlarına ya da dergi konusuna uymayan yazılar ön değerlendirmeye alınmadan yazar(lar)ına bildirilir.
4. Gönderilen yazıların Türkçe ve İngilizce başlıkları, 120 kelimeyi aşmayacak şekilde yazının tümünü öz biçimde (çalışmanın amacını, yöntemini, bulgu ve sonucunu) yansıtacak nitelikte Türkçe ve İngilizce özetler ile en az üç, en fazla beş adet Türkçe ve İngilizce anahtar kelime yer almalıdır. Özetlerin başlığı ve metin kısmı, "Calibri" karakterde 9 punto ve bir (1) aralıkla yazılmalıdır. Makale metninde yazar(lar)ın kimlik bilgileri yer almamalıdır. Yazıların başlığı oldukça kısa ve çalışmayı doğru temsil etmelidir.
5. Tüm metin iki yana yaslı, paragraflar arasında 12nk boşluk verilmiş, başlıklar hariç paragraflar soldan girinti yapılarak yazılmalıdır. Gönderilecek çalışmaların sayfa kenar boşlukları her taraftan 2,5 cm olacak şekilde ayarlanmalıdır.
6. Tüm başlıklar kalın (bold), sola yaslı (girintisiz) ve yalnızca kelimelerin ilk harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Alt başlıklar 1., 1.1, 1.1.1. şeklinde numaralandırılmalı ve yazının giriş, yöntem, bulgular, sonuç ve kaynaklar şeklinde ana bölümlerine yer verilmelidir.
7. Metin içi atıflarda APA metodu olarak adlandırılan ve Amerikan Psikologlar Derneği tarafından yayınlanan "The publication manual of the American Psychological Association" isimli kaynaktan alınan yazım ilkelerine uyulmalıdır. Gerekliğinde dipnotta açıklamalara yer verilebilir.
8. Metinde kaynaklara atıfta bulunurken yazar soyadı, tarih ve gerekiyorsa sayfa bilgisi verilmelidir. Tek yazarlı kaynaklara atıf örnekleri, Öztürk (2005)...; Kaya (2008, s. 12)...; Taş (2007, s. 182-186). İki yazarlı kaynaklara yapılan atıf örnekleri: Kaya ve Taş (2004)...; Öztürk ve Doğan'a (2009, s. 45) göre. APA atıf formatına uygun olarak, atıfta bulunulan kaynağın yazar sayısı 3 ile 5 arasında ise, kay-

nağa metin içinde ilk geçtiği yerde yukarıdaki gibi atıfta bulunulur: Öztürk, Kaya ve Taş (1998, s. 25-35). Aynı kaynağa daha sonra yapılan atıflarda ilk yazarın soyadı ile birlikte "v.d." ifadesi kullanılır: Öztürk v.d. (1998, s. 25-35). Cümle sonunda birden fazla esere atıfta bulunuluyorsa bu kaynaklar parantez içinde alfabetik sıra ile verilmelidir. Örneğin: ...(Kaya, 2008; Öztürk, 2005; Öztürk ve Doğan, 2009, s. 45; Taş, 2007, s. 182-186). Örnek kaynakça gösterimleri:

Basılı dergi makalesi: 1 yazarlı

Şentürk, R. (2009). Açık medeniyet ve sosyal içerme. *Muhafazakar Düşünce*, 6(21-22), 41-49.

Basılı dergi makalesi: 3-6 yazarlı

Kernis, M. H., Cornell, D. P., Sun, C. R., Berry, A., Harlow, T. ve Bach, J. S. (1993). There's more to self-esteem than whether it is high or low: The importance of stability of self-esteem. *Journal of Personality and Social Psychology*, 65, 1190-1204.

Kitap: 3 yazarlı

Ranzijn, R., McConnochie, K. ve Nolan, W. (2009). *Psychology and indigenous Australians: Foundations of cultural competence*. South Yarra, Vic: Palgrave Macmillan.

Basılmış kitap bölümü

Onan, K. ve Sennaroğlu, B. (2009). Comparative study of production control systems through simulation. N. Mastorakis, J. Sakellaris (Ed.), *Advances in Numerical Methods* içinde (67-78. ss.). New York ; London: Springer. https://dx.doi.org/10.1007/978-0-387-76483-2_6

9. Şekiller ve tablolar metin içinde ortalanmış olarak ve sayfa sınırlarını aşmayacak şekilde hazırlanmalı ve renkli olmamalıdır. Gerekliğinde tablo ve şekiller, ekler bölümü oluşturularak kaynaklardan önce gelecek şekilde metne yerleştirilebilir. Şekiller ve tablolar kendi aralarında bir (1)'den başlayarak ayrıca numaralandırılmalıdır. Şekiller ve tabloların başlıkları kısa ve öz seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harfle yazılmalıdır. Tabloların/şekillerin başlıkları ilgili tablo/şeklin üst kısmına yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar şekil ve tabloların hemen altında yer almalı, bunların varsa kaynakları metin içi atıf kurallarına uygun olarak yer verilmelidir. Tablo ve şekiller, yazılım programlarının çıktıları olarak konmamalı, sonuçlar yazar(lar) tarafından gerekli tablo ya da şekle dönüştürülmelidir.
10. Gönderilen yazıların sonunda kaynakça oluşturulmalıdır. Yazıda kullanılan kaynaklar yazar soyadı dikkate alınarak alfabetik sıra ile kaynakçada yer almalı, yazıda adı geçmeyen kaynaklara yer verilmemeli, yazı içinde yer alan tüm kaynaklar da kaynakçada yer almalıdır.

Amaç ve Kapsam

Dergi, sosyal bilimler alanında yapılan nitelikli bilimsel çalışmalarını yayımlayarak sosyal bilimlerin gelişimine katkı yapmayı amaç edinmiştir.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi genel olarak sosyal bilimlerin Ekonomi, İşletme, Maliye, Uluslararası İlişkiler, Tarih, Türk Dili, Edebiyat, Karşılaştırmalı Edebiyat alanlarında gelen bilimsel yazıları yayımlamaktadır.

İletişim Adresi:

Prof. Dr. Mesut ERŞAN
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sosyal Bilimler Dergisi
26480 Meşelik / ESKİŞEHİR
Telefon: 0 – 222 – 2293048
Belgegeçer: 0 – 222 – 2293048
E-posta: sosbildergi@ogu.edu.tr

EDITORIAL POLICY

1. All manuscripts submitted to Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences should not previously be published elsewhere, or it should not be submitted for publication in another journal, it should not be in the review process of another journal or it should not have been accepted for publication elsewhere.
2. Author(s) are fully responsible for studies published in Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences and those under review processes. Articles published in the journal do not reflect the opinion of Eskişehir Osmangazi University.
3. Copyrights of all accepted manuscripts and published articles (printed or electronic) belong to Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences, without any further action.
4. The Journal publishes articles written in Turkish and in English. Articles written in German, French and Arabic may be considered.
5. Any study supported by an institution or derived from thesis should indicate this by using (*) sign at the top of the last word on the title of work and give information in a footnote on the same page. Authors of article derived from thesis, thesis owner should be placed in the first place while adviser should be the second author.
6. All manuscripts submitted to the journal, are subject to initial review by the editorial board. All types of content and formatting changes may be requested from studies under initial review.
7. Editor and editorial board decide to start the review process. Manuscripts passed initial review are sent to at least two referees.
8. Referees are chosen among professors and associate professors working in universities in Turkey. Referees from universities abroad, if deemed necessary, can also be chosen. If necessary, experts who have doctorate degree can also be assigned as referee.
9. The identity of both author and referees is kept strictly confidential during evaluation process.

10. According to the referees' reports, the manuscript may be accepted for publication, revision or additional information and shortening may be requested from the author(s), or it may be rejected and the author (s) are notified from the decision made.
11. Author (s), is required to make all the changes requested by referees. The manuscript cannot be published without requested changes have been made. Author (s), should submit a report containing changes have been made upon referees' reports.
12. An author can publish only one article in one issue. Also an author cannot publish more than one article in two consecutive issues.
13. Manuscript submitted to journal cannot be returned to the author(s).
14. This journal adopts open access policy. When an issue is published it will freely opened to public.
15. Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University is committed to upholding the highest standards of publication ethics and observes the following principles of Publication Ethics and Malpractice Statement which is based on the recommendations and guidelines for journal editors developed by the Committee on Publication Ethics (COPE) and International Committee of Medical Journal Editors (ICMJE). For detailed information please visit the website of the journal which is available at <http://sbd.ogu.edu.tr/>

WRITING INSTRUCTIONS

1. Eskişehir Osmangazi University Journal of Social Sciences is a refereed journal and published electronically twice a year in June and in December.
2. A separate sheet containing author(s) name, family name, title, institution, e-mail and communication addresses should be sent to the journal along with manuscripts. Authors should state purpose of their submission explicitly, and their knowledge and acceptance of editorial policy of the journal by written and signed letter which should be faxed or mailed to the Journal's Office.
3. Manuscripts should be prepared by using MS Word 2010 version. The total length of any manuscript submitted should not exceed 25 pages (A4) including tables, figures, references and annexes and should be typed in 1.5 line spacing. The font size should be 10.5 (Calibri). Pages should be numbered. Manuscripts which are not conformable with the conditions concerning the formatting will not be taken into pre evaluation process and author(s) will be notified.
4. All manuscripts should contain English Abstract with an English title and a Turkish abstract with a Turkish title not exceeding 120 words. The abstracts should concisely present the purpose of the study, the methodology, the results, and the conclusion remarks. Minimum three maximum five keywords should be given both in English and in Turkish. Titles and text of abstracts should be written with 9 fonts, 1 line spacing and using Calibri. There must be no mention about name(s) of the authors in the manuscript. Titles of manuscript should be very short and represent it correctly.

5. All text is justified, given the space between paragraphs 12nk, except titles left indent paragraphs should be done. The page margins on all sides should be set to 2.5 cm of all manuscripts submitted.
6. All titles should be written in bold, left justified (unintended), and only the first letters of words should be written in capital letter. Manuscripts should contain sub sections as introduction, method, findings, conclusions and references. Sub-headings should be numbered as 1, 1.1, 1.1.1.
7. In-text citations APA method should be followed. "The Publication Manual of the American Psychological Association" is published by American Psychological Association (APA). If needed, explanatory information can be given by footnote.
8. In-text citations, the author's last name and the year of publication (and page number if necessary) for the source should be given. Examples of in text citations with one author, Ozturk (2005) ...; Kaya (2008, p. 12) ...; Tas (2007, p. 182-186). Examples of in text citations with two authors: Kaya and Tas (2004) ...; Ozturk and Dogan (2009, p. 45). In accordance with the APA citation format, when there are 3 to 5 authors in the cited source, list all family names the first time cited in the text: Ozturk, Kaya and Tas (1998, p. 25-35). Subsequent references to the same source in the text cite only family name of the first author followed by "et al." Example: Ozturk et al. (1998, p. 25-35). When there are multiple sources to be cited, list the citations in alphabetical order and separate them with semicolons. For example: ... (Kaya, 2008; Ozturk, 2005; Ozturk and Dogan, 2009, p. 45; Tas, 2007, p. 182-186). Examples for reference:

Book

De Vaus, D. A. (2014). *Surveys in social research*. Sydney, Australia: Allen & Unwin.

Book chapter

McKenzie, H., Boughton, M., Hayes, L., and Forsyth, S. (2008). *Explaining the complexities and value of nursing practice and knowledge*. In I. Morley & M. Crouch (Eds.), *Knowledge as value: Illumination through critical prisms* (pp. 209-224). Amsterdam, Netherlands: Rodopi.

Journal article

Cheung, J. M. Y., Bartlett, D. J., Armour, C. L., Laba, T. L. and Saini, B. (2018). To drug or not to drug: A qualitative study of patients' decision-making processes for managing insomnia. *Behavioral Sleep Medicine*, 16(1), 1-26. doi:10.1080/15402002.2016.1163702

9. Tables and figures should be centered on page and be prepared within the margins of page and should be without color. Tables and figures can also be placed at the end of manuscript and before references as annexes if necessary. Tables and figures should be numbered beginning from 1 separately. Their titles should be short and brief and only first letter of each word should be written with capital letter. If necessary, explanatory footnotes and abbreviations may be placed under tables and figures and their sources should also be placed there according to citations rule in text. Tables and figures should not contain direct output of software program, rather author(s) should prepare tables and figures manually.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences, Eskişehir Osmangazi University

Haziran (June) 2021 | Cilt (Volume): 22 | Sayı (No): 1 | e-ISSN 2149-9047 |

10. References should be placed at the end of manuscripts. References should contain only those sources directly used and cited in the manuscripts. Each source should be placed in the reference by alphabetical order of author's last name.

Aim and Scope

Aim of the journal is to contribute in improving social sciences by publishing highly scientific research studies in various areas of social sciences.

The scope of the journal, in general, includes all areas of social sciences. Specifically, original papers in the fields of economics, business, public finance, international relations, history, Turkish language and literature, comparative literature are welcome.

Communication Address:

Professor Dr. Mesut ERŞAN
Eskişehir Osmangazi University
Social Sciences Institute
Journal of Social Sciences
26480 Meselik / ESKİŞEHİR
Phone: 0 – 222 – 2293048
Fax: 0 – 222 – 2293048
E-mail: sosbildergi@ogu.edu.tr